

RAISSA MARITAIN

# Nagy barátságok



JACQUES MARITAIN

# A filozófia alapelemei





RAISSA MARITAIN  
NAGY BARÁTSÁGOK

\*

JACQUES MARITAIN  
A FILOZÓFIA ALAPELEMEI

AZ EREDETI MŰ CÍME:  
RAISSA MARITAIN: LES GRANDES AMITIÉS  
DESCLÉE DE BROUWER PARIS

FORDÍTOTTA:

ROZORNÉ JÁVOR TÜNDE

A VERSEKET FORDÍTOTTA:

DR. KEREKES KÁROLY

\*

A FORDÍTÁS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ MŰ:  
JACQUES MARITAIN: ELEMENTS DE PHILOSOPHIE, INTRODUCTION GENERALE A LA PHILOSOPHIE  
PIERRE TÉQUI LIBRAIRE — ÉDITEUR PARIS

FORDÍTOTTA:

DABÓCI MÁRIA

*Minden jog fenntartva,  
beleértve a bármilyen eljárással való sokszorosítás jogát is.*

ISBN 963 360 2

A KIADÁSÉRT FELEL: DR. ÁKOS GÉZA IGAZGATÓ  
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: FONYÓDI OTTÓ

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT  
1053 BUDAPEST, KOSSUTH LAJOS U. 1.

Kossuth Nyomda, 86.0116, Budapest 1986  
Felelős vezető: Bede István vezérigazgató



# TARTALOMJEGYZÉK

## NAGY BARÁTSÁGOK

NEW YORK 1940.

### I.

1. Mariupol ..... 13  
Gyermekkor. Iskola. Munka és ünnepek.
2. Párizs ..... 22  
Passage de La Bonne-Graine. Találkozás a költéssel. Találkozás a filozófiával.
3. A Sorbonne ..... 34  
Ifjúkor. Legnagyobb barátom. A festészetről. Első barátaink: Ernest Psichari, Charles Péguy. Térjünk vissza a Sorbonne-ra. Félix Le Dantec. A filozófusoknál. A Platános Kertben.
4. Henri Bergson ..... 58  
Az igazság fogalma. Henrin Bergson óráján. Néhány szó Bergson filozófiájáról. Plotintól Ruysbroeckig. És az életünk folytatódott.
5. Léon Bloy ..... 72  
Hála Maurice Maeterlincknek. Jónás és Léon Bloy. A Gondviselés a könnyek forrása. Első lépéseink az ismeretlen Isten felé. Üdvösség a zsidók által.
6. A Szentek hívása ..... 93  
A Katedrális. A szentség szépsége. Surin Atya Lelki Katekizmusa. Új barátságok hajnalán. A Kereszttség próbája.
7. Az iskola angyalát várva ..... 116  
Heidelberg. La Salette. Péguy csatározásai. Meditációk. Psichari, a Katona

### II. A KEGYELEM ÚTJAI ..... 133

NEW YORK 1944.

1. Az angyali Doktor ..... 137

Feillantines utca. Humbert Clérissac atya. A Summa Theologica első olvasása. Aquinói Szent Tamás rövid dicsérete.	
2. A hálátlan Koldus néhány hódítása. . . . .	151
Georges Rouault. Pierre és Christine.	
3. Péguy vallási küzdelmei . . . . .	165
„Rátaláltam a hitre, katolikus vagyok.” Határozatlanság és gyötrelem. Jeanne d’Arc irgalmasságának rejtélye. Péguy nem bíz a papokban. Péguy hivatása. Szakítás és békülés. Péguy utolsó miséje. Jézus Krisztus szegénynek öltözik.	
4. Misericordiae Domini . . . . .	191
Édesapám utolsó napjai. Erzsébet–Mária.	
5. Ernest Psichari . . . . .	201
A fegyverek szava. A barát hívása. Isten hívása. A százados válasza. Psichari halála.	
6. Akik 1912-ben fiatalok voltak. . . . .	231
Henri Massis és az Agathon felmérés. Az 1905-ös nemzedék. Felelőségek. A lelkipvezetésről.	
7. Az ég ajándékai . . . . .	251
A megtérés kemény vállalkozás. Lelkünk egyik nagy barátja. Ève Lavaillière. Mercédès de Gournay. Barátok és költők.	
8. Egy filozófus indulása . . . . .	266
Első esszé. A bergsonizmus mint rendszer és a bergsonizmus mint alapirányulás. Előadások Bergsonról. Adózás a barátságoknak. Jacques első könyve és jövőző munkásságának kezdetei.	
9. Léon Bloy utolsó éve . . . . .	283
Léon Bloy jelenléte. Térdepelve az előtt, aki sír. „Szomorú életem alig változik.” A szegény vére. A zarándok és a pásztorlány. A „Napoleon lelkétől” az „Apokalipszis küszöbéig.” Az Alázatosak Kapuja. Léon Bloy halála.	

## A FILOZÓFIA ALAPELEMEI

Előszó . . . . .	319
Előzetes megjegyzések . . . . .	323

# ELSŐ FEJEZET – A FILOZÓFIA MIBENLÉTE

## I. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

1. rész – A filozófiai gondolkodás a tulajdonképpeni filozófia megjelenése előtt .....	327
2. rész – A tulajdonképpeni filozófia .....	336
A) <i>A Szókratész előtti filozófusok</i> .....	337
1. Az ióniaiak .....	337
2. Az itáliaiak .....	341
3. Az eleiaiak .....	343
B) <i>A szofisztika és Szókratész</i> .....	344
1. A szofisták .....	345
2. Szókratész .....	347
C) <i>Platón és Arisztotelész</i> .....	350
1. Platón .....	351
2. Arisztotelész .....	355
<b>II. KÖVETKEZTETÉSEK</b>	
A filozófia meghatározása .....	364
A filozófia és a többi tudomány .....	368
A filozófia és a teológia .....	374
A filozófia és a józan ész .....	377

## MÁSODIK FEJEZET – A FILOZÓFIA FELOSZTÁSA

I. A FILOZÓFIA ALAPVETŐ RÉSZEI .....	385
<b>II. ALAPVETŐ PROBLÉMÁK</b>	
1. rész – Logika .....	389
2. rész – Spekulatív filozófia .....	394
A) <i>A szám filozófiája</i> .....	395
B) <i>Természetfilozófia</i> .....	395
Pszichológia .....	397
C) <i>Metafizika</i> .....	402
1. Kritika .....	403
2. Ontológia .....	408
Lényeg .....	409

	Szubsztancia és akcidens .....	421
	Aktus és potencia .....	430
	3. Theodicea .....	440
3. rész – Gyakorlati filozófia .....		442
	1. Művészetfilozófia .....	442
	2. Etika.....	444

# NAGY BARÁTSÁGOK

*Jacques-nak*



## NEW YORK 1940

1940. július 6. – Nincs már jövőm ezen a világon. Az élet számomra befejeződött. Befejeződött az által a katasztrófa által, amely Franciaországot és Franciaországgal együtt a világot gyászba döntötte, legalábbis (Franciaországban és a világban) mindazokat az emberi és isteni értékeket, amelyek a szabad intelligenciához, az egyetemes szeretethez és a bölcs szabadsághoz kapcsolódnak. Hosszú ideig, lehetséges, hogy soha többé, nem látjuk majd szemünkkel kedves Franciaországunkat. Lehet, hogy már sohasem találkozunk ezen a világon azokkal, akik mindennél drágábbak számunkra. Csaknem elvesztettük a reménységet, amely munkánkban és életünk szenvedései között segített bennünket: abban való reménységünket, hogy Krisztus szeretete behatolhat e világba és megváltoztathatja azt. Az Ő királysága nem e világból való – micsoda kegyetlen fényben tündöklük ez az igazság! Parancsolata mégsem vesztette érvényét: szeresd embertársadat, mint önmagadat. Nincs jogunk elfelejteni, hogy mindig a testvéreinkért kell élnünk. És azt is tudjuk, hogy minden katasztrófa közepette – birodalmak összeomlása, mártírok üldözése –, a jó nem lehetetlenül, a jó végbemegy, a jó megmarad. Az én életem, az én nagyon tökéletlen életem pedig elérkezik a léleknek azon felnőtt korához, ahova csak rendkívüli, személyes vagy közös szerencsétlenségek árán lehet eljutni; ahhoz a korhoz, ahol már semmi nem marad, sem a gyermekkorból, sem az élet örömeiből. Az én életem – a maga tökéletlenségében – nem annyira az engem ért megpróbáltatások, mint inkább az egész emberiséget sújtó szerencsétlenség által jut el ehhez a ponthoz. Azért mert az igazság gyászba borult, mert az áldozatoknak nincs és nem is lehet vigasztalás, mert az üldözöttek nem lelnek segítséget, mert Isten igazsága kimondatlan, és mert hirtelen oly kicsiny lett a világ, oly szűk a léleknek, a mindenütt eluralkodó hazugság által, amely szinte egyedül hallatja hangját mindenfelé.

A jelenben, amely megmaradt számomra, nem érzem magam jelen. Gondolatai-

mat a múlt és a jövő felé fordítom. A jövő felé, amely Istenben van elrejtve. A múlt felé, amelyet Isten munkált ki nekünk, s amelyet Ő annyi fájdalommal és kegyelemmel halmozott el, – az elmúlt életünk felé, a barátaink felé.

1941. július 18. – Most újraolvasom azokat a lapokat, amelyeket az életben tett első felfedezéseinkről írtam. Különös kísérlet az emlékezetünkre bízni magunkat. Az emlékezet jobban uralkodik rajtunk, mint mi az emlékezetünkön, elragad a saját világába, amely nem más, mint múltunk fejlődésének valósága, akár akarjuk akár nem, engedelmeskednünk kell neki, újra be kell járnunk az idő ösvényeit, amelyek elkerülhetetlen módon rögzítődnek ezentúl, sőt mindezek a dolgok úgy kapcsolódnak bennünk egymáshoz, hogy bármely pillanat megkívánja az őt megelőző teljes múltat. Hogy is beszélhettem volna azokról, akik nekem kedvesek, azokról a barátságokról, amelyeknek ilyen emlékei maradtak, egy olyan korszakról, amely a jelennel összehasonlítva minden félelmével és fájdalomával együtt úgy tűnik számomra mint egy elvesztett paradicsom; anélkül, hogy újra ne élném a saját életemet, ahol számomra mindez elkerülhetetlenül összetartozik. A barátaink beletartoznak az életünkbe, és az életünk magyarázza barátságainkat. Ezért beszélnem kellett magunkról, sőt önmagamról és még a gyermekkoromról is... Remélem így érthetővé válik, hogy ennek a könyvnek más módon való megírása teljesen megvalósíthatatlanná tette volna tervemet.



## Első fejezet

### MARIUPOL

#### GYERMEKKOR

Első emlékem egészen kisgyermekkoromból származik. Valamivel idősebb vagyok, mint két és fél éves, Verának, a kishúgomnak születését várja a család. Természetesen én erről nem tudok. De látom magamat apám térdéhez simulva, aki ül és sír a mama bezárt ajtaja előtt. Hozzásimulok, próbálom megvigasztalni; de elvisznek Klára barátnőmhöz, első éveim nagy barátjához és rövidebb ezután közlik velem, hogy van egy kishúgom. Tehát az első kép, amely megmaradt az emlékezetemben, síró apám képe; a második az én kívánságomé, hogy elűzzem fájdalmát. Talán ezért voltak mindig apámmal kapcsolatban őt gyámolító és majdnem anyai megértést tanúsító érzéseim.

Mindez Oroszországban történt, Mariupolban, egy kis faluban az Azovi tenger partján.

Az anyámtól tudom, hogy a Don melletti Rosztovból jöttünk, én ott születtem, és az ő szülei is ott laktak. Rendkívüli módon ragaszkodtam hozzájuk, főleg a nagypapámhoz. Csak neki engedtem meg, hogy ringasson, bizalmatlanul megtapogattam a bölcsőm szélén pihenő kezét, és ha az nem az ő keze volt, sírtam és azt mondtam; „Nem akarom se a papát se a mamát, se a nagymamát, csak a nagypapa ringathat.” Amikor elhagytuk Rosztovot, és hajóra szálltunk Mariupol felé, ahol ezentúl laktunk, alig voltam két éves, mégis rettenetes bánat szakadt rám, sírtam, követeltem, hogy a hajó forduljon vissza „azért, hogy újból a nagypapával és a nagymamával legyünk.”

Mindezt az édesanyámtól tudom. A személyes élményeim későbbiek; akkortájból származnak, amikor időnként meglátogattuk a nagyszüleimet, először a tengeren, majd a Donon hajózva Mariupolból Rosztovig. Ezeket a tengeri utakat mutatják az első képek, amelyeket megőriztem erről a világról; a kikötő, ahol beszálltunk, a hajók, a tenger és a híd a Donon, amely a legnagyobb csodálatomra kinyílt, hogy a hajónkat beengedje Rosztovba.

Anyai nagypapámról a végtelen jóság és szelídség emlékét őriztem meg. Az ő jósága és szelídsége különlegesnek tűnt még az én gyermeki szemeimnek is. Később,

sokkal később, az édesanyám elbeszéléseiből tudtam meg, értettem meg, hogy honnan eredt ez a jóság, ez a szelídség; az ő mély vallásosságából, „hassid”-jámborságából, abból a zsidó misztikából, amelynek különböző oldalai vannak, hol intellektuálisabbak, hol érzelmibbek, de amelynek az én nagyapám esetében nagyon kellett hasonlítania a „Zsoltáros zsidó” hitéhez, akiről Schalom Ash oly gyönyörűen beszél a *Salvation*-ban. A nagyapám vallása teljes egészében szerelemből, bizalomból, örömből és szeretetből állt. Édesanyám megtanulta a szüleitől az isteni tudomány és az annak szentelt tanulás tiszteletét. Ő maga mégis keveset tudott, az asszonyok taníttatása abban az időben nem volt szokás.

Apja, mielőtt Rosztovba költöztek, népes családjával az egyik környékbeli gazdag faluban lakott. Amíg ő a zsinagógában tanult, mint ahogy ez akkoriban a vallásos zsidók körében szokás volt, addig a felesége nagyon is mulandó és egyszerű (szerény) feladatokkal foglalatzkodott.

Édesanyám szülei már az ő kisgyermekkorában régi házások voltak, mivel mikor összeadták őket, a nagyapám éppen tizenkettedik évét töltötte be, a nagyanyám pedig a nyolcadikat. A zsidók ezt a módszert találták ki arra, hogy az orosz állam ne vegye el a fiaikat, s ne nevelje őket katonává, mint ahogy ez szokás volt abban a naiv és távoli korban, melynek idejét nehezen tudnám meghatározni. A fiatal házások mentesültek ez alól a szolgálat alól. Annak ellenére, hogy a házasság természetesen nem változtatott gyermek-életükön, az esküvőt a vallás előírása szerint megtartották, a kis menyasszonyok fejét leborotválták, fejükre parókát tettek. De a nagymamám se szó, se beszéd, levette a parókáját, és homokból sütemény formákat tett bele.

Édesanyám gyakran mesélt nekünk szülei életéből festői és megható részleteket; de csak néhányat jegyeztem meg. Vendégszeretetük közismert volt, gyakran késői utazók kopogtattak ajtajukon az éjszaka közepén. A nagyapám akkor sietve felkelt és felkeltette a feleségét, olyan örömujjongások közepette, mintha maga az Isten jött volna látogatóba hozzájuk; és az ismeretlen vendéget olyan jól tartották, ahogy csak szerény vagyoniuk lehetővé tette. Sem ő, sem a felesége nem engedte volna soha, hogy a vendéglátás szent feladatait egy szolga töltse be. Végül amikor a vendég megerősödve, pihenten távozni óhajtott, a nagyapám ragaszkodott hozzá, hogy ő maga vezesse a helyes útra, tekintet nélkül arra, hogy hány óra volt.

Egy környékbeli kastély úrnője túlzottnak tekintette ezt a nagy jótékonyságot egy olyan ember részéről, aki nem volt gazdag, meg akarta védeni a nagyapámat önmagától, szerette volna eltéríteni tőle a tolakodó látogatókat. Így mindenkinek, aki megállt nála, gondosan elmondta, hogy a szomszéd faluban mindenképpen ke-

rüljék el Salamon B. ajtaját, mivel az gonosz és fősvény ember, aki minden bizonynyal nagyon rosszul fogadná őket. Néhányan figyelmen kívül hagyták az intelmeket, és a kedves fogadtatás hatására kezdtek átlátni a túl jó indulatú hölgy haszon-talan fortélyain. A parasztok, akikért a nagyapám minden tőle telhetőt megtett, nagyon szerették őt és bölcs Salomonnak hívták. Ragaszkodásuknak többször tanú-jelét adták; előre szóltak neki, ha pogrom készülődött. „A mi atyuskánk a cár kí-vánja, mit tehetnénk, szót kell fogadnunk, de te és a tieid maradjatok a házadban.” A keresztrel a fejükön haladó lázítók soha sem ártottak neki, de nem viselkedtek ilyen jóságosan a többi zsidóval szemben. Remélem, hogy bölcsessége hozzásegít-tette ahhoz, hogy ne a keresztény vallást hibáztassa ezekért a barbár gonosztette-kért. Mindenesetre édesanyám késő öregségéig a hatásuk alatt maradt és a pogro-mok alatt körülhordozott kereszt képe sokáig késleltette megterését.

A másik, az atyai nagyapám öt vagy hat éves koromban költözött hozzánk. Ek-kor már majdnem száz éves volt. Egy másik fiánál halt meg százhat éves korában, miután mi Franciaországba mentünk. Pontosán kétszer olyan idős korában, mint amennyit az apám élt. Tizenegy vagy tizenkét fia volt, közülük apám volt a leg-fiatalabb.

De nem tudom, milyen volt az élete, apám sohasem beszélt róla, de annyi bizo-nyos, hogy hosszú és egészséges öregségét kemény aszkétaként élte. Semmi nem emlékeztetett benne anyám apjának szelídségére. Úgy emlékszem rá, mint hatal-mas, nagyon száraz és szigorú emberre.

Önsanyargatása mindig a meglepetés erejével hatott ránk, csak száraz kenyeret evett hagymával bedörzsölve és csak vizet ivott. Az udvaron, a puszta földön hált egészen a tél beálltáig. Utána pedig a házban nem volt hajlandó másutt lakni, mint az előszobában, ahol egy ládán aludt. Nem emlékszem, hogy valaha is szólt volna hozzám, csak ha csodálatos történeteket olvasott fel a Bibliából, például a testvérei által eladott Józsefről, illetve ha héberül tanított olvasni. Ilyenkor pálcát faragott azért, hogy a betűket mutassa és hogy szórakozott szemeim pillantását odairányít-sa. Ezek alatt az órák alatt, azt hiszem, szívemben félelem lakozott és megbénítot-ta az eszemet. Azonkívül mindez túlságosan homályos volt számomra. Nagyobb eredményt értem el az orosz nyelv tanulásában, mióta iskolába jártam, de akkor már hét éves voltam.

Régebbi emlékekhez térek vissza. Öt éves lehetek. Szüleim, a ház egyik szobá-ját egy hölgynek adták ki, aki kisgyermekeket tanít. Mint néző, néha ott tartózkod-m a tanítás alatt, telve csodálkozással és az ott tanulható rejtélyes dolgok iránti sóvárgással. Hallgatom, hogy újra meg újra elmondják a szorzótáblát, s bár az el-

mondottak valóságos tartalmáról az ég világon semmi fogalmam nincs, mégis megdöbbenő felindulással megérezem, hogy létezik tanítás, tudomány, megismerendő igazság, s a szívem majd szétreped a tudásvágytól.

Ezt az intuíciót, amely jóval meghaladja az értelmemet, csak ezzel a naiv kiáltással tudom kifejezni: „Ó, mama, mikor fogom én is tudni, hogy kétszer kettő négy!” Azt gondolom, egy ilyen intuíció hajtó erő, amely lehetővé teszi a gyermekek számára, hogy megtanuljanak és befogadjanak sok olyasmit is, amit egyelőre nem értenek. Ekkor mutatkozik meg, jóval az öntudatosulás kora előtt az intellektus alapvető szerkezete, az emberi lélek egyik sajátos jellemzője.

A kishúgom megnőtt, mióta tud beszélni sokat beszélgetünk. Ez a játékunk. Egész gyermekkorunkat betölti. Azt játszunk, hogy ő az én anyukám, én vagyok az ő kislánya és egy teljesen más világban élünk, mint amilyen az emberek világa. Ebben a világban nincs sírás, nincs betegség, a virágok és a gyümölcsök egész évben nőnek, a gyerekek együtt játszanak a madarakkal, együtt repkednek velük és az emberek kora mindig egyforma. Az anyukák nem öregszenek, a gyerekek pedig mindig annyi idősek, mint amikor a szökőkúttól elhozták őket, ez azt jelenti, hogy a gyerekek mindig annyi idősek, mint születésükkor. Így én mindig két éves voltam. Amikor játszhattunk, mindig ebben a világban éltünk. Ez a világ egy bizonyos módon velünk együtt nőtt. Ahogy annyi idősek lettünk, hogy meg tudtuk különböztetni a jót a rossztól, a rossznak még a gondolatát is kizártuk a világunkból. Vigyáznunk kellett, hogy ki ne ejtsünk olyan szavakat, amelyek a rosszat vagy a gonoszságot jelentik, sőt olyan szavakat sem volt szabad kiejteni, amelyek ellentétjük által a rosszra utalhatnak. Így nem mondhattuk azt, hogy *belyes*, nehogy azt kelljen gondolni: helytelen, sem azt hogy *jó*, nehogy véletlenül arra gondoljunk, hogy gonosz. Kis gyermekfejek számára ez különleges feladatot jelentett, gyakran tévedtünk, de ha észrevettük magunkat, megpróbáltuk helyreigazítani beszédünket, gondolatainkat.

Egyfajta tökéletlenséget mégis elfogadtunk: a vicceket, tréfákat, csínyeket. A képzeletnek kárpótlásul minden abszurditás, minden badarság engedélyeztetett. Például Pifo, így hívtak engem ebben a játékban, ráült egy növényben levő cseresznyére (úgy hittük, hogy először nő a mag, utána a gyümölcs), a cseresznye körbenőtte a gyermeket, elrejtette az édesanyja szemei elől, aki pedig őt kereste. Végül Pifo megette a cseresznyét és anyukája, Mimo karjaiba esett. Ez a játék szünetlenül elfoglalt bennünket. Amikor a húgom nyolc éves volt és én majdnem tizenegy, még mindig ezt játszottuk.

Hét éves koromban felvettek a líceumba. Nagy szerencse. A zsidók részére a felvételi arány nagyon alacsony volt. Szüleinknek már ekkor gondolniuk kellett tanulmányaink jövőjére és kezdett megfoganni bennük az a gondolat, hogy el kell hagynunk Oroszországot.

Ami engem illet, a boldogságom zavartalan volt. Beléptem a megismerés világába. Szívem végtelen reménységtől dobogott. Hiszen megtanulok olvasni; azt hittem, hogy minden igaz, ami írva van. Az igazat megvallva, az emberi léleknek sok tapasztalatot kell ahhoz gyűjteni, hogy ezt a naiv meggyőződését elveszítse. Hogy megtanulja: a világon csak egyetlen egy könyv teljesen igaz – az Ég által ihletett, a keletkezésének misztériumától egészében áthatott Biblia.

Gyakran gondolkoztam azóta, hogy milyen is volt az élet akkoriban számomra, egy hétéves gyermek belső élete. És most értem meg, hogy mindennel kapcsolatban, ami az iskolát érintette, vallásos jellegű felindulást éreztem, amit ma csak olyan szavakkal tudok kifejezni, melyeket akkor nem ismertem.

A líceumba szerelemmel és félelemmel telt szívvel mentem. Az iskola szent. A tanítókisasszonyok különleges lények, a fejük teli tudománnyal. Csupa megbízható és tökéletes dolgot tanítanak.

Egyáltalán nem voltam lázadó, még eszembe se jutott, hogy engedetlenkedjem, szórakozott legyek, vagy bírálgassam a tanárimat. Egész lényem a figyelem és a megértés felé fordult. Milyen élvezetes és borzasztó volt minden az iskolában! Borzalmas volt, ha nem tudtam a leckét, vagy képtelen voltam megoldani egy feladatot. De mekkora örömet adott egy jól megértett lecke, a szép könyvek, a vonalas és kockás füzetek, amelyeknek első lapját rózsá- vagy nefelejcs-csokor domború képe vagy két szárnya közt pihenő angyalfej díszítette. A legnagyobb kincsem egy földrajz atlasz, hatalmas sima lapjai az egész földet bemutatják. A szép, színes, kék vízben fürdő földet. Úgy hiszem, hogy minden Oroszországé.

Minden, ami az iskolával kapcsolatban volt, ünnep volt számomra, a korai felkelés, a hideggel, hóval, jéggel való szembeszállás, ha a szomszédaink nem vittek el a szánjukon. A líceum egyenruháját viseltem, szürke *sávolyból* készült ruhácskát, kötényt, nyáron fehérét, télen feketét, hideg időben pedig vastag bundát, amely felfogta az eséseket.

A gimnázium körül üres telkek voltak, ott láthattuk, amint az első fűszálak áthatolnak a havon, tavaszt jelezvén. Hosszú és kemény telek után ez a látvány gyermekkorom egyik legnagyobb örömét jelentette.

Az órák kettőkor fejeződtek be. Hazamentem a családi ebédre, ami ténylegesen a nap fő étkezése volt. Bőven maradt időm, hogy megtanuljam a leckémet, játszom a testvéremmel, és beszélgessek szüleim barátaival, akik látogatóba jöttek. Abban az időben, még a kisvagyonú emberek körében is sok volt a szabadidő és nagy a vendégszeretet. Feltették az asztalra a szamovárt, amely úgy csillogott, mint ha aranyból lenne, megtöltötték pirosan izzó szénnel és éneklő forró vízzel; kínáltak mindenfajta otthon készült süteményt és lekvárt. Szerettem résztvenni édesanyám háztartási munkáiban. Maga készítette a kenyereinket és azonkívül sok más csodálatos ételt, amit a kenyérrel egyidőben tettünk a sütőbe. Édesanyám ekkor nagyon tevékeny, nagyon boldog harmincéves fiatalasszony volt. Az édesapámra úgy emlékszem, mint egy magas, csendes, tartózkodó fiatalemberre, akit mindig elfoglalt talán aggodalommal töltött el egy szabóműhely valószínűleg nem könnyű igazgatása. Úgy tűnik nekem, mintha a melankólia felhője borította volna be. Talán már szenvedett a betegségtől, amely viszonylag nagyon fiatalon elvitte. A húgom és én még egész kicsik voltunk, mikor megfázott és súlyos tüdőgyulladást kapott. Ettől kezdve gyakran volt ágyban fekvő beteg.

A kontinentális éghajlat miatt mind a téli hideg, mind a nyári meleg szélsőséges volt. Éppen ezért a virágok, gyümölcsök bőségesen teremtek. Májusban és júniusban a rózsák és a cseresznye árasztott el bennünket, befőzéskor elborították az asztalokat. Megrészegültünk illatuktól. Szabad volt válogatnom a rózsákat, az érintetlen szirmokat félretettem, a többit pedig eldobtam. És cseresznyét is magozhattam. Ezek boldog napok voltak. Munka közben énekelünk. Főleg a mamát hallgattuk, amint szép, mély hangján ukrán dalokat énekelt. Sokat tudott, én úgy éreztem, kifogyhatatlanul sokat, gyermekkorában tanulta őket, abban az időben, amikor még a szülei vidéken laktak.

Nyáron bőségesen termelt sárgadinnye, görögdinnye, szilva és mézédés sárgabarack. A kis görögdinnyéket az almákkal együtt nagy hordókba tettük, vízzel, sok sóval és fűszeres növényekkel tettük el télire. Valamivel később eltettük az uborkát zöld paprikával, majd a savanyúságnak való káposztát. Ezért télen az asztalról nem hiányzott sem a gyümölcs, sem a zöldség. Úgy tűnik nekem, hogy sohasem ettem annyi jót, mint Oroszországban. Édesanyám ezt a sokmindent mind maga csinálta. Egyetlen cseléd segített neki, és még arra is talált időt, hogy szép ruhákat szabjon-varrjon nekünk. Bizonyára az ő tevékeny természete, vidámsága tette oly boldoggá gyermekkorunkat. Biztos, szomorúság is ért bennünket, de arra

nem emlékszem. Úgy gondolom, hogy a fájdalmas valóság kevéssé befolyásolja a gyermek képzeletét, kivéve ha az magának a gyermeknek nagyon nyomasztó. Teljesen természetes, hogy a gyerek számára az étellel összefüggő dolgok közelebbiek és jobban megfoghatók, mint a halállal kapcsolatosak. Például emlékszem, hogy minden nyáron beszéltek a koleráról, tettek néhány óvintézkedést; nem ittunk mást, csak forró teát, és fokhagymát ettünk. Oroszországban a kolera endémikus állapotban van, és időnként ijesztő gyorsasággal elterjed. De ezeknek az emlékeknek érzelmeimben nincs semmilyen rezonanciája, mint olyan eseményeknek, melyeknek valósága nem érintett mélyen. Viszont még ilyen hosszú idő elteltével is pontosan emlékszem a krími alma különleges illatára, a húsvéti bor tökéletes ízére és minden gyermeki örömömre.

Pénteken, alkonyatkor a munka abbamaradt. Anyám megtartotta a főbb zsidó rítusokat, apám egy kicsit kérette magát. Péntek este, amint megjelent az első csillag, anyám csipkekendővel bekötötte a fejét, gyertyát gyújtott és elmondta a szombati imádságokat. Nem gyűjthattunk más fényt egészen a szombat esti első csillag megjelenéséig.

Szombaton semmilyen alantas munkát nem lehetett végezni; vendégeket fogadtunk, látogatásokat tettünk, zsinagógába mentünk. És mikor körmenetben, az arannyal, ezüsttel átszőtt bársonyba öltöztetett Tórárt vitték, megengedték, hogy az ujjaim hegyével megérintsem, ezután megcsókoltam az ujjaimat.

A Sátoros ünnepre összefűztük a fák lombját és a mező virágait. A ház, mint valami napfényben fürdő mező, fűillatot árasztott. Sátorat is állítottunk az udvaron az étkezésekhez, ágakkal, levelekkel és virággal díszítettük.

Mégis a Húsvét ünnepe volt rám a legnagyobb hatással. Vecsernyekor kezdődött a liturgikus étkezés. Az asztalt nagy gonddal terítettük meg, mindenből a legszebbet vettük elő. Ezüst gyertyatartók világították meg a vakítóan fehér abroszt. Apai nagyapám ült az asztalfőn, a legmagasabb széken, amelyre még párnákat is tettek. Beesteledett, megkóstoltuk a keserű füveket, az imák elkezdődtek. A Húsvét misztériuma teljesen áthatott, az volt a feladatom, hogy héberül kérdéseket tegyek fel a nagyapámnak, melyekre ő a bibliai történet elbeszélésével és a húsvéti éjszaka rítusainak magyarázatával válaszolt. Ez egy hosszú beszéd volt, szintén héberül, amelynek értelmét előzőleg, amikor megtanították szerepemet a drámai párbeszédben, már megmagyarázták nekünk.

Minden szív összeszorult az isteni kegyelmek és ígéretek nagyságától, szenvedésekkel telt, de a reménységet ki nem oltó századok patetikus történetétől. Homályosan éreztem a fájó titkok végtelenségét, anélkül természetesen, hogy megértet-

tem volna jelentésüket vagy tartalmukat. Ekkor érkezett el a szent éjszaka tetőpontja. Az angyal áthaladása. Minden poharat édes és erős vörösborral töltöttünk meg. Ennek a bornak, mondhatnám, liturgikus aromáját soha semmilyen borban, még Franciaországban sem találtam meg. A legnagyobb, ezzel a jó borral töltött pohárból, Isten Angyalának kellett innia, aki ezen az éjszakán meglátogatja a zsidó házakat. Minden fényt eloltottunk. Imádattal és félelemmel telt csendben vártuk meg az Angyal áthaladását. Majd a gyertyákat ismét meggyújtottuk, gyorsan befejeztük a vacsorát, és mindenki pihenni tért azzal a tudattal, hogy egy nagy eseménynek volt részese.

Az ortodox Oroszországról csak néhány képet őriztem meg emlékeimben. Többek között a hatalmas Pászkekét – ezeknek a henger alakú nagyon magas, nagyon könnyű, különleges illatú kenyereknek, az orosz húsvét kenyereinek a képét; a gyönyörűen színezett kemény tojások emlékét, és az ikonokét, amelyek kis barátnőm, Titicseva szobájának minden sarkát megtöltötték. Titicseva teljesen szőke volt és rózsaszín, a tengerre néző domboldalon lakott egy sötét házban, amelyet hatalmas park övezett. Ebben egy kicsit mindig félttem és mindig úgy éreztem, tündérekre bukkanok.

Azokon a napokon álltunk meg esténként Titicsevénéknél, amikor a mama a tengerpartra vitt minket a húgommal. A tengerpart hosszú fővényének finom homokjába belesüllyedt a lábunk. A mama úszott, és minket tartott úszás közben, hol a testvéremet, hol engem, majd elúszott egyedül, nekem úgy tűnt, hogy nagyon messzire. Félttem. De nemsokára visszajött fekete, csillogó izsappal teli kezekkel, amivel bekente egész testünket. Aztán hagyta, hogy a homokban hemperegjünk és az utolsó megmártózások előtt megszáradjunk a napon.

Mindent összevetve boldog voltam, hogy a tengerben fürödhettem. De volt egy fürdő, ahova csak egyszer vagy kétszer mentem és amitől undorodtam. Az orosz fürdő. Minden asszony és kisgyerek ugyanabban a helyiségben vetkőzött le, majd teljesen meztelenül bementünk a fürdőbe, ahol a csúszós és nedves padlóra kellett leülni. Minden fürdőző mellett meleg vízzel teli dézsa állt, beszappanoztuk magunkat, majd magunkra öntöttük a vizet, ami a közös padlón folyt el.

A kifinomultabbak miután elkészültek ezzel a toalettrel, kis gőzzel teli helyiségekbe mentek, ahol néhány percig lefeküdtek a faágyakra. Sötétvörösön és csodálatosan boldogan jöttek elő. Ami engem illet, elég volt látnom a gőzszobákat, s azt hiszem, a világ minden kincséért sem mentem volna be soha.

Jókedvvel folytattam tanulmányaimat, ismerkedtem Lermontov, Nyekraszov és – az orosz La Fontaine – Krilov verseivel. Franciául is megtanultam olvasni. A taní-



tókiasszonyok nagyon szerettek, mindig dicsérték a felügyelőknek, úgy mutattak be, mint az ő „umnyicájukat” (umnyica = intelligens és okos gyermek). Ez a tanulók szüleinek irigykedést keltett; beszéltek róla a városban, csodálkoztak, hogy egy zsidó gyermekkel ilyen jól bántak; ez pedig szüleimet szüntelenül emlékeztette helyzetünk bizonytalanságára Oroszországban. Alig tíz éves voltam, mikor elhatározták, hogy emigrálnak. Elsőnek az apám ment el. Azt tervezte, hogy egész New Yorkig megy. De egy útközben szerzett barát rávette arra, hogy Párizsban telepedjen le. Egy vagy két hónappal az után, hogy apám elutazott, a mama is útrakelt velünk együtt, hogy újra egymásra találjunk.

Minderről, szüleim komoly elhatározásáról, a zavarról, amit ez minden bizonytalanság okozott az életünkben, édesapám elutazásáról, a szüleimnek oly sok szenvedést okozó elszakadásról és végül az útról nem őriztem meg mást, mint a nagy fáradtság, félelem és melankólia zavaros emlékét. Néhány elszórt kép merül föl: látom magunkat, a testvéreimet, mamát és magamat a rakparcon, hajóra várva. A hajó megérkezik és a mama nem hajlandó felszállni. A következő hajóval megyünk. Később a mama elmesélte, hogy egy kellemetlen előérzet utasította vele vissza az első hajót, amely tényleg szerencsétlenség áldozata lett. Látom, amint irodáról irodára járunk, hogy megszerezzük a hiányzó papírokat. Végtelen hosszan várakoztattak bennünket, egészen addig, amíg a mama csúsztatott egy rubelt az alkalmazott nyitott tenyerébe. Végül látom magunkat a vonatban, amelyik Berlinből Párizsba vitt. Hogy ez mind milyen hosszú, unalmas, fárasztó! Az utasok sajnálták ezt a kimerült, fiatal anyát. Úgy tűnik, valamiképpen gyakran segítenek a mamának, mert gyakran látszik elégedettnek és sokszor mond köszönetet.

Ezt mind érzem, de semmi a világon nem jelzi, hogy mi lesz az utunk vége. Csak annyit tudok, hogy találkozni fogunk a papával. Ez a nagy öröm segít bennünket, ez a reménység minden erőnk.

## Második fejezet

### PÁRIZS

Ó, szeretett város, nem tudom leírni a nevedet nosztalgia és végtelen bánat nélkül; te, akit talán már soha sem láthatok, te, akit talán örökre elhagytam!

Te, aki a lelkemet igazsággal és szépséggel tápláltad, te, aki nekem adtad Jacques-ot, a keresztapámat Léon Bloy-t és annyi drága barátot, akik széppé tették földi életünk napjait.

Ó, nagy szenvedés és nagy szerelem városa! Ki tudna méltóképpen beszélni a téged ért bántódásról? Dávid és Jeremiás kellene ehhez. Védtelen városnak bizonyultál, amikor e világ fegyvereivel kellett volna védelmedre kelni: azokat nem tudták elkészíteni számodra. De halhatatlan és hatalmas város vagy műveid által, amelyekkel gazdagítottad a földet, a szentek által, akikkel benépesítetted az eget, ó szépség szimbóluma, ó kereszténység emlékjele! – A nagy bűn városa is vagy, – de ki büntelen? Város, ahol a jó meghaladja a rosszat, az igazság a tévedést; szabadság fővárosa.

Te, akinek a levegője oly könnyű, ege oly szelíd; te, kinek harmonikus és finom emlékműveid oly szűzies tartózkodással egy hosszú, tragikus és csodálatos történelmet mesélnek el. Ó szent Genovéva, szent Dionysos városa, ó Psichari és Péguy városa! Racine, Pascal, Páli Szt. Vince és a „Szeretet nővéreinek” városa.

Költők és tündöklő festők városa. Victor Hugo és Baudelaire városa. A Concorde és a Champs Elysées városa, város, ahol szent Tamás tanított, város, ahol szent Lajos uralkodott, a Notre-Dame városa.

Világ szépségének értékes ékszere, melyik királynak, melyik megváltott népnek díszítéd majd a koronáját? Legyen ez a béke és igazság királya, az emberiség és bölcsesség népe. Emeljen föl téged Isten minél hamarabb nagyon nagy megaláztatásodból!

Mikor kezdtem Párizst szeretni? Nem tudnám megmondani, lassanként szerettem meg. Még egy felnőttnak is hosszú idő szükséges ahhoz, hogy egy város lelkét, nyelvezetét megértse, hát még egy ilyen fajtáját és születési helyét tekintve távolról jött gyermeknek.

Első benyomásom szomorú volt. Ködös, esős reggelen érkeztünk az Északi Pályaudvarra; innen a Francs-Bourgeois utcáig, ahol néhány napig laktunk, zsúfolt, sötét

kerületeken át vezetett utunk. Az apám várt bennünket, újból együtt voltunk. Mindnyájan éreztük e pillanat teljes súlyát, a pillanatét, mikor egy új élet kezdődött számunkra.

De nagyon szigorúan kezdődött. A Francs-Bourgeois utca meglehetősen komor háza nagyon csúnyának tűnt nekem. Csak két szobánk volt. Nem hasonlított a mi mariupoli tágas házunkhoz. Nem volt udvar a gyerekeknek, nem nőttek virágok. Olyan autó-töltőállomás sem volt, mint régi szomszédainknál, ahol mindenfajta autót kiszolgáltak a landauertól kezdve a kecses formájú szánokig, s ahol annyira szerettünk játszani. Nem, itt semmi más nem volt, csak két szomorú szoba, egy szürke ház és egy kis utca.

Hamarosan elköltöztünk a Francs-Bourgeois utcából a Montreuil utca elejére. Ez közelebb van a város széléhez, de ennek következtében levegősebb is. A lakásunk is nagyobb volt valamivel. Alig emlékszem valamire, a Párizsba való érkezésünk után eltelt két-három hónap eseményeiből, egészen október elejéig, iskolakezdésig.

Szüleim Oroszországból való távozásukkor egyetlen szót sem beszéltek franciául, mégis csodával határos módon eligazodtak, soha nem tudtam megérteni, hogy tudták elérni, hogy a mindennapi szükségleteinket teljesen kielégítsék. Vera és én békében éltünk jó szüleink mellett anélkül, hogy fogalmunk lett volna a minket váró nehézségekről. A nehézségekkel akkor találkoztunk, amikor a Passage de la Bonne-Graine-i nyilvános iskolába kezdtünk járni.

#### PASSAGE DE LA BONNE-GRAINE

Az iskola egészen kicsi volt, négyosztályos, hattól tizenkét éves korú kislányok számára. Amikor édesapám, aki elkísért bennünket, ott hagyott az iskolaudvaron, egyszerűen nagyon magányosak és ijedtek lettünk. Ekkor éreztem először, hogy idegen vagyok, egy olyan országban, amelyik nem az enyém. Pedig a tanítónők kedvesen és megértően tekintettek ránk. Kis társaink körénk gyűltek, rendkívüli módon rácsodálkoztak ezekre az oroszokra, – hogy lehet valaki orosz? – akik még az egyszerű francia nyelven sem tudtak beszélni, még annyira sem, mint közülük a legkisebb.

Elválasztottak egymástól, s ez fokozta búbánatunkat. A hűgomat az első osztályba tették, ahol teljesen természetesen és kis társaival egyidőben tanult meg franciául olvasni. De engem, mivel idősebb voltam, és egy kicsit tudtam franciául olvasni, a harmadik osztályba tettek. Tízéves koromban úgyszólván újra kezdtem

az életemet. Hová lettek mariupoli tanulmányaim boldog évei – három év? Hová a magas, tisztaságtól ragyogó osztályok, a hatalmas táncteremek és zsbongók, ahol a parketta tükörként csillogott, hová a gyönyörű tanítókisasszonyok, akik olyan elegánsan és szerényen öltöztek, mint az apácák! Milyen messzetűnt most mindez! Itt, nekem, kis külföldinek, minden annyira különösnek látszott. Ez a szűk iskola, ezek a családanyákhoz hasonlító tanítónők, ezek az iskolás lányok, akik nem egyenruhát, hanem egymástól elütő ruhákat és olcsó kötényeket viseltek. Bizony fáj a szívem, de nem sokáig. Hamarosan megszerettem az iskolámat, ugyanúgy, mint azelőtt a líceumot. Ennyi egyszerűségnek, a tanítónők jóságának, a gyerekek kedveségének, akik bevettek maguk közé, szívesen fogadtak, az volt az előnye, hogy minden gátlástól, féltékenységtől megszabadultam. Nagy segítség volt ez számomra, főleg az első két hét feszült próbája alatt. Minden örömmel azon voltam, hogy kövessem az órákat, de képtelen voltam egy ismeretlen nyelv rejtélyeibe behatolni. A tanítónő könyörületes volt, az első két hét végén nem írt be jegyet az ellenőrzőmbé.

Mégis a felszín alatt komoly munka folyt. A megismerés titka. Hogyan jön létre a kapcsolat az ismert és ismeretlen közt? Melyik mély rétegben lakoznak a nyelvi azonosságok? Hogyan tanul a gyermek idegen nyelvet? Személyes tapasztalatomból kiindulva, úgy gondolom, hogy e folyamat során nem csupán valami rész-ismeret kapcsolódik a rész-ismerethez, ez nem kizárólag szókincs és emlékezet kérdése; az intelligencia nem végez intarziás munkát – sajnos most így tanulok angolul – hanem az intelligencia befogad egy sajátos formát, amelyben a nyelv minden jellemzője bennefoglaltatik, pontosan úgy, mint ahogy a tölgyfa jellemzői megtalálhatók a makkban. Ettől kezdve az ember tulajdonképpen nem egy idegen nyelvvvel áll szemben, hanem a saját nyelvét tanulja, nyelvet, amelyet ajándékkul kapott, úgy mint például a költői tehetséget.

Számomra minden úgy történt, mintha ez a kéthetes intenzív figyelem eljuttatott volna a francia nyelv rejtett forrásaihoz és megadta volna nekem alakító szellemének intuitív ismeretét. Mert ettől kezdve a megismert új szavak, nyelvtani szabályok ugyanolyan ismerősnek tűntek számomra, mint a kis franciák számára, akiknek a francia nyelv egyetlen kifejezése vagy szerkezetének bármely furcsasága sem tűnhetett soha különösnek és idegenszerűnek.

Így hát a fátyol hirtelen felhasadt. Már a második két hétben elég ismerettel rendelkeztem ahhoz, hogy megértsem az órákat, megírjam a leckémet, még egy rövid francia fogalmazást is írtam és második lettem az osztályban. Nem hiúságból őriztem meg ezeket az iskolai emlékeket –, gyermeki lelkem teljes komolysággal

és figyelemmel küzdött az élet nehézségeinek legyőzéséért vívott első harcában. A következő két hétben első lettem, aztán harmadik, aztán megint első, és aztán mindig az osztály élén álltam. Azért is, mert amint elsajátítottam a gyermekkor minimális szókincsét, azonnal előnybe kerültem a társaimmal szemben, mivel az oroszországi tanulmányaim színvonala magasabb volt, mint a nyilvános iskoláé. Talán az is segítette szorgalmamat és erőfeszítéseimet, hogy különleges kötelesség-tudat élt bennem: Tudtam, hogy a szüleink értünk, hűgomért és értem hagyták el Oroszországot, értünk szenvedték el a száműzetés, szegénység és szereteteiktől való távollét minden fájdalmát (soha nem látták viszont őket), azért, hogy tanulmányaink jövőjét biztosítsák, azért, hogy egy antiszemita zaklatásoktól mentes, szabad, emberhez méltó élet feltételeit teremtsék meg számunkra. Semmi nem volt nekik túl nehéz vagy lehetetlen, ha arról volt szó, hogy kedvem szerint tanulhassak. Megértették, jóval énelőttem, hogy ez lesz az életem – az életem boldogsága.

Nagyon hamar megértettem, hogy a szüleim nem hasonlítanak a társaim szüleihez. Nekik mindnyájuknak szakmát kellett tanulniuk. Tudták, a szüleik gyakran elmondták nekik, hogy nem lehetnek sokáig a család terhére. Ez különösnek tűnt nekem, mert az én szüleim az oroszországi jólétet követő szegénységünk ellenére sohasem beszéltek nekem másról, mint a tanulmányaimról, azok orientációjáról és az egyetemről, ahova járni fogok. Ezért az ösztönös vonzalmon és ragaszkodáson túl hamarosan mély hálát is éreztem irántuk. Nem volt szabad csalódást okoznom nekik. Mint elsőszülött úgy éreztem, hogy bizonyos felelősséggel tartozom a családnak.

Az első nehézségek leküzdése után fokról fokra előre haladtunk tanulmányainkban kis francia társainkkal együtt. Hozzászoktam a számomra új iskolai életmódhoz. Ismereteim szerint Oroszországban nem volt más értékelési forma, más serkentés vagy büntetés, mint a negyedévenkénti jegyek, illetve év végén a tanulmányi bizonyítvány, melyre egy többé-kevésbé elismerő, dicsérő minősítés került. Itt, mindennap kaptunk jó vagy rossz pontokat. Hétvégén pedig különböző méretű és szépségű kereszteteket osztottak a megszerzett jó pontok számától függően. A kereszteteket pedig egész héten át a ruhánkra vagy a kötényünkre tűzve hordtuk, az iskolában és a városban egyaránt. Minden két hétben kaptunk tanulmányi értesítőt, amelyet alá kellett írtni a szülőkkel, ez minősítette a tanuló helyét az osztályban. Minden harmadik hónapban jutalomosztást rendeztek. A szerény, értéktelen tárgyak számunkra költézzettel telítődtek: varrodobozok, hímezni való gyapjú és se-lyem, levélpapír kartondobozban, színes ceruzák és pasztellkréták. Mindezt mennyire szépek, ritkának és értékesnek láttuk, egyszerűségükben és szegénységükben!

Júliusban tartották az iskolaévet megkoronázó ünnepélyes díjkiosztást. A gyerekek angyalként feldíszítve érkeztek, bodrosan és göndören, a hajcsavarókkal eltöltött éjszaka szenvedéseinek eredményeként. A díjkiosztással megbízott komoly felnőttek a fehér rózsából készült diadémokat, az arany és ezüst babérkoronákat a gyerekek gyönyörű hajára helyezték. Minden tantárgynak megvolt a maga díja, helyesírás, recitálás, számtan, történelem, torna, rajz. . . mindegyik díj felett uralkodott a Becsület és Kiválóság díja. Szép piros vagy zöld vagy kék bőrkötéses, élén aranyozott könyveket kaptunk. A Kiválóság díja különlegesen nagyméretű volt, egy tizenkétéves kislány alig bírta el. Iskolánk különlegessége a „Jó barátság díja”. Maguk a tanulók ítélték oda, szavazás útján. Ez kérem Párizs városának az érmét jelentette, amelyre a megválasztott „jó barát” vezeték és keresztnévét vésték. Meghatottsággal emlékszem társaim irántam tanúsított kedvességére, annak ellenére, hogy gyermeki komolyságomban bizonyára sokszor nevetéségesen szigorúnak mutatkoztam. Mikor a tanítónéninek el kellett menni – sohasem hosszú időre – és engem bízott meg, hogy felügyeljek az osztályban, hajlíthatatlan szigorral írtam fel a táblára a jók és a rosszak nevét. Egyszer, alighogy elment a tanítónéni, minden gyerek megbolondult. Torkaszakadtukból kiabálni kezdtek, veszekedtek, úgy viselkedtek, mint az ördögök. Miután hiába kértem, hogy hallgassanak és dolgozzanak, felháborodással és elkeseredéssel telve odamentem a táblához, kezembe vettem a krétát, mint az igazság pallosát, és elszántan felírtam minden tanuló nevét a „rossz” listájába, az enyémet pedig a „jók”-éba. A tanítónéni hirtelen feltűnt az elszabadult osztályban, teljesen meglepetten megállt, és megkérdezte tőlem, hogy mi történt. „Mindnyájan rosszak voltak, csak én voltam jó”, válaszoltam. Az egész osztályt megbüntették, kivéve engem. De a gyerekek nem haragudtak rám, azt mondták: „Raissa igazságos”, mindennek ellenére „jó barátnak” találtak.

#### TALÁLKOZÁS A KÖLTÉSZETTEL

Miután két évet töltöttünk a Passage de la Bonne-Graine-i iskolában, felvettek bennünket egy magasabb képesítést adó iskolába, melynek kiegészítő óráin a tanulók a tanítói oklevél megszerzésére készültek.

Ebben az iskolában ismerkedtem meg 13–15 évesen a klasszikus francia irodalommal, két kitűnő tanár irányításával, emlékszem a nevükre, Dickschen és Diguét kisasszonyok. A két idős hölgy emberi tartása és disztingváltsága az oroszországi tanítókisasszonyokra emlékeztetett. Megcsodáltam gyönyörű fehér kezüket, mikor

levették a városban hordott kesztyűjüket, hogy aztán felhúzzák az egész nap viselt kesztyűket. Nem felejtetem el jóságukat, a tanulók iránt tanúsított odaadásukat, munkájuk különleges minőségét.

Beléptem a nagy emberek világába, Racine-t és Corneille-t olvastam. – Az utóbbi fellelkesített. De Racine valami teljesen újat nyújtott számomra: a ritmus és rímek szabályainak behódolt szavak harmóniáját, muzsikáját. – A szavakat önmagukban, többé már nem úgy, mint a valóság jeleit, hanem mint tárgyakat, melyeknek saját formája, zenéje és varázslata van –, szóval a költészetet, a Költészetet.

A kilenc-tíz éves koromig olvasott orosz versek nem vezettek el ehhez a felfedezéshez, ritmikus lengésüktől eltekintve, bármely más történethez hasonlatosak voltak számomra. A hiba bizonyára nem az orosz költőkben volt, akiket később annyira megszerettem, inkább gyermeki lelkem nem érett még meg a befogadásukra.

A Racine-i hősök története, maga a tragédia, kevésbé hatott rám, mint a nyelvezet tökélye, a hibátlan ütem és a zökkenőmentesen áramló szöveg. Számomra ez a dal állandóan, mélyen zengett, mint egy világ születése, mint a lélek ébredése. Vele együtt nőtt, mélyült a lelkem, elhagyta a gyermekkort, és az érzelmek lépcsőit kezdte járni. A Racine-i költészet szelíd keze által vezetve egyfajta melankolikus alkonyatba léptem, melyből lassanként előtűnt az ember világa, csodálatos összetettségében, hatalmas kérdéseivel és számtalan válaszával.

Valamivel idősebb voltam, mint tizenhárom éves, amikor édesapám fejedelmi ajándékkal lepett meg, megvette Victor Hugo összes műveit. Tíz vagy tizenkét hatalmas, piros kötésű könyvet. A versek, képeik bőségével, izzó napként ragyogtak, micsoda felbecsülhetetlen kincs, micsoda felfedezés a költészet legmélyében! Mennyi új szó, a költői eszközök micsoda tarkasága! Victor Hugo olimposzi istenként hatott rám. Számomra oly kevéssé hasonlított fajtánkbeli lényekhez, hogy sokkal később, mikor a dédunokája Jean Victor-Hugo, a festő, már ismerőseink közé tartozott, majd később barátunk lett, az egész annyira valóságértelmennek és oly csodálatosnak tűnt, mintha a Hófehérke vagy a Csipkerózsika valamelyik szereplője jelent volna meg a valóságban.

Racine mélyebben meghatott, Victor Hugo inkább meglepett. Vele tettem meg az első lépést az emberiség megismerésében, első regényemet, a Nyomorultakat olvasva. A könyv lelkesített, közvetlen kapcsolatba kerültem a költő által teremtett lényekkel.

A költészettel és fantáziadús művekkel való érintkezés hatására hamarosan – Laforge szavaival élve – túlságosan átlagosnak találtam mindennapi életünket. Új

jelenség lépett az életembe, unatkozni kezdtem. Minden reggel, ébredés után nagyon boldogtalannak éreztem magamat, mélyeket sóhajtottam, ha arra gondoltam, hogy újra kezdődik az iskolai napok egyhangúsága. Ez a több éven keresztül tartó unalom vitális volt és mély. Úgy gondolom, hogy ezt a rendkívül rövid idő alatt befogadott, az emberi életet érintő új ismeretek bősége okozta. A szívem még túlságosan gyermeki, túlságosan kicsiny volt ahhoz, hogy befogadja és válaszoljon a ránehezülő új ismeretekre, kincsekre. De ezek mégis ott voltak, rám nehezedtek és elszíntelenítették gyermekkoromat.

Hamarosan újabb ok járult a morális rossz érzéshez: körülbelül tizennégy éves koromban Istennel kapcsolatos problémák kezdtek érdekelni. Most, hogy már tudtam, homályosan láttam, hogy az emberek mennyire boldogtalannak és gonoszak lehetnek, feltettem magamnak a kérdést, vajon Isten létezik-e valóban. Nagyon világosan emlékszem, így okoskodtam: Ha Isten létezik, akkor Ő végtelenül jó és mindenható. De ha jó, hogyan engedheti meg a szenvedést? És ha mindenható, hogyan tűri meg a gonoszokat? Tehát se nem mindenható, se nem végtelenül jó, így nem létezik. Ez a megoldás, amely később kétségbeeséssel töltött el, egyelőre még csupán a bennem fölmerült, de nem az elfogadott gondolatok világába tartozott. Megrázó gondolat, de valójában nem fogadtam el, ösztönösen védekeztem, óvtam magam a kétségbeeséstől. Vártam, hittem a tudomány megoldásában, a tudományében, amelyre nézve ígéretet kaptam, a tudósokban, akik valamivel később tanáraink lettek. Tovább imádkoztam reggel és este az Istenhez, aki a szellememből eltűnt, de akit nem akart elhagyni a szívem.

Nagy dráma kezdődött, és ebben egyedül voltam. Szüleim egyáltalán nem tudtak segíteni. A vallás gyakorlását majdnem teljesen elhagyták, nagyszüleim befolyása távoli volt. Mégis megőrizték hitüket Istenben, nem hihették, hogy a gyerekek elveszíthetik azt. Ebben a bizonyosságban éltek.

Az iskolában sem találkoztam semmilyen vallásos oktatással. Az elsőáldozáson minden kislány résztvett. Azon a napon komolyan, hófehérbe öltözve jöttek, és ájtatos képeket osztogattak társaiknak. A tanítónénik és a tanulók örömmel fogadták, ölelték őket, és gratuláltak nekik. De mindebben én a rítuson és megszokáson kívül semmit nem találtam. Fogalmam sem volt a szentségről, és senki nem gondolta, hogy erről beszélnie kellene velem. Bizonyára mindenki meg volt győződve arról, hogy ezeket a dolgokat velem éppúgy megismertették, mint a többi korombeli gyerekekkel. Lenéztem a vallásos képeket – mivel nem értettem őket –, a kereszténységet, s mindezek felől teljes tudatlanságban maradtam. Pedig olvastam Polyeuclétot, – híres Stanzáit hányszor ismételtem! – Corneille összes műve közül a legjobb-



ban szerettem. Hogyan lehetséges, hogy a legkevésbé sem világosított fel? Valószínűleg azért, mert mindez számomra az úgynevezett szép történetek tartományában maradt, a történetekében, melynek titkát a nagy írók őrizték, és melynek az étellel és valósággal fennálló kapcsolatát nem láttam.

Az osztálytársaimmal csak pajtási viszonyban voltam. Vera és én csak egyetlenegy gyermekhez kötődtünk, de őhöz olyan valódi barátsággal, amely az évek során megmaradt. Jeanne Bouvray-nak hívták. Finom és érzékeny lévén sokat szenvedett édesanyja kemény, ellentmondást nem tűrő természetétől. Ezért mindennap meghívtuk hozzánk iskola után uzsonnázni. Megbeszéltük az iskolai eseményeket, a munkánkat; megvallotta gyermekkorai fájdalmait; én sohasem beszéltem bizalmasan senkivel, egyedül maradtam a gondjaimmal. Büszkeségből-e vagy tartózkodásból-e nem tudom, de valójában azt gondoltam, hogy a világon senki sem méltó senkinek a bizalmára.

Jeanne Bouvray gyermekkorom harmadik és egyben utolsó barátja. Az első és a legdrágább Klara Besztcinska, két éves korom barátja, a második Titicseva, tipikus ukrán, kinek az arcára jól emlékszem, de a keresztnévét elfelejtettem.

Drága barátom Jeanne Bouvray, vajon hol tartózkodik ebben az órában, amikor ezeket a sorokat írom – Párizsban vagy szabad területen? Franciaországban van valahol, és én semmit sem tudok sem róla, sem a férjéről, sem a fiáról, de még szenvedéseik nagyságáról sem.

Édesapám, aki mindig azon iparkodott, hogy egy kis örömet okozzon nekünk, Victor Hugo összes művei után egy zongorát vásárolt. Épp átköltöztünk egy másik lakásba, amely elég tágasnak bizonyult egy zongora számára is. Ezt megelőzően a húgommal szüleink barátaihoz jártunk zenét tanulni, de sajnos nem volt lehetőségünk eleget gyakorolni. Ezért a zongoravétel vágyunk beteljesülését jelentette és nagy eseményhez méltón ünnepeltük meg.

Ebből látható, hogy újból elértünk egy bizonyos jómódot. Édesapám barátokat szerzett az orosz kolóniában, sikerült újból felállítania egy kis műhelyt. Amint valami pénze volt, azonnal visszatért a bőkezűséghez és abszolút gondatlansághoz; ennek következtében életünkben a megannyi kellemes dolog sok aggódással keveredett.

Először is ékszereket ajándékozott a mamának, akkor volt a legboldogabb, ha a mamát szépnek, jól öltözöttnek látta. És a mama ismét szép ruhákat varrt nekünk. Aztán édesapám könyveket vett nekem – ez jelentette számomra a boldogságot. Majd bebútorozta új lakásunkat, melynek egyedüli díszé eddig a zongora volt. Majd a vevőinek kezdett pénzt kölcsönözni, szegény orosz diákoknak, aztán ő

maga kért kölcsön, hogy a költségvetésünkben keletkezett lyukat valahogy betömje.

Ennek következtében gyakran álltunk a katasztrófa szélén. Borzasztó aggodalmakat éltünk át. De a hónap végére valami varázslat által mindig minden rendbe jött. Kegyetlen varázslat. Mennyi szaladgálás, mennyi utánajárás. Az apám teljesen kimerült benne. De amint kilábalt a bajból, ismét gazdagnak hitte magát, ékszereket vett a feleségének, vevői segítségére sietett, képtelen lévén valaha is bármit megtagadni azoktól, akik nála szegényebbek voltak vagy szegényebbnek tűntek – és minden kezdődött előlről. Így tanultam meg, hogy egy kevés pénz megszerzése mennyi erőfeszítésbe kerül és hogy egy kevés pénz hiánya mennyi szenvedés forrása lehet. Így vált könnyűvé számomra néhány évvel később a szegénységgel és nyomorral hadakozó Léon Bloy megértése és a vele való együttérzés. Ennek köszönhettem azt a különleges kiváltságot, hogy Léon Bloy befogadott fájdalmas világába, és úgy gondolkodott felőlem, mint olyanról, aki ahhoz a világhoz tartozik, azoknak a világhoz, akik a szegénységet nem kívülről nézik.

A zongora adta lehetőség megnyugvást hozott lelkemnek születendő melankóliám és vallási aggodalmaim közepette. Házunk igazi középpontjává vált. Farkaséhséggel vettem rá magam a zenére, hamarosan olyan eredményt mutattam, hogy a tanárom azt tanácsolta, hagyjam abba tanulmányaimat és szenteljem magam teljesen a zenének. Szüleim nem tiltakoztak volna. Erős, de átmeneti kísértés volt ez. A megismerés, a tudás iránti vágyam erősebbnek bizonyult. Tudat alatt éreztem, hogy a zene soha nem fog elhagyni, és egy bizonyos módon így is történt. A zene állandóan jelenlévő társam maradt, olyan társ, aki mindig kész arra, hogy örömet okozzon, hogy a szavak nélküli nyelv csodálatos világába vezessen, abba a nyelvbe, amely hangzatos elemeinek egyszerű aránya által oly nemes örömet okoz, annyi mindent elmesél, meggyőzi, meghatja, megindítja, felkavarja és elkápráztatja szívünket. Mindenekelőtt azonban a legfontosabbról kellett meggyőződnöm. Tudnom kellett az igazat Istenről, magamról és a világról. Tudtam, hogy életemhez ez alapvetően szükséges. Ha lemondok ennek kiderítéséről, elvesztem a talajt a lábam alól. Legbensőbb ösztönöm ezt diktálta. Kemény munkával kellett felkészülnöm a lélek nehéz titkainak befogadására. Úgy gondoltam, hogy minden más ezután következik, mindennek meglesz a maga ideje, a zene, a világ hívságai, az élet boldogsága ráér.

Nem tudtam, hogy a zene milyen hatalmas munkát kíván, és hogy erre soha többé nem találok időt.

Gyermekségemben nem is tudtam pontosan, hogy miről mondok le, mivel ekkoriban a híres zeneművek nagyrészt még nem ismertem, tizennégy éves koromban sosem jártunk koncertekre. Még csak azokat a szonátácskákat, illetve olyan Kohlau, Mozart és Beethoven szonátákat ismertem, amelyeket tanultunk. Ez elégnek bizonyult arra, hogy problémát okozzon, de kevés volt ahhoz, hogy erőm feletti dolgokra csábítson.

Tizenöt éves koromban megszereztem a bizonyítványt és elhagytam az iskolát, ahol már semmi dolgom nem akadt. Most már az érettségire kellett gondolni.

Mivel nem volt kedvem iskolába járni, elhatároztam, hogy otthon készülök a vizsgáimra egy magántanár segítségével. Újból elköltöztünk a folyó jobb partjáról a baloldalra, azért, hogy közelebb kerüljünk a diáknegyedhez és az orosz kolóniához, melynek köréből került ki szüleim legtöbb ismerőse és barátja.

Itt szüleimnek, testvéremnek és nekem nagy örömben volt részünk, megkaptuk a francia állampolgárságot. Franciaországban soha nem éreztem magam idegennek többé, úgy ragaszkodtam ehhez az országhoz, mint választott hazánkhoz, a világon a legerősebbhez.

A húgom sem tért vissza az iskolába, törekény egészsége meggátolta, hogy rendszeres tanulmányokat folytasson. Az iskolától megszabadulva új lendülettel kezdtem neki a munkának. Az érettségi első részére egyedül készültem fel, az irodalmat kivéve, amiből egy fiatal jogász hallgató adott órákat. Korengedéllyel jelentkeztem vizsgára és sikeremtől fellelkesült tanárom szerelmi vallomást tett – életemben először – és megkérte a kezemet. Kérése meglepett és felindított, de visszautasítottam. Komoly felelősségérzet hatott át, éreztem, hogy gyermekkorom hosszú védettségétől fosztottak meg. Bár tanulmányaimra koncentrálni hamarosan elfelejtettem ezt a kis incidenst.

A nagy olvasmányok és beszélgetések kora ezzel az évvel vette kezdetét az életemben. Megismerkedtem a XIX. századi orosz és francia írókkal. Sok orosz járt szüleinkhez, politikai menekültek vagy egyszerűen tanulók. Esténként jöttek, és az esték igen hosszúra nyúltak. Társadalmi és vallási kérdések képezték a heves viták tárgyát. Fiatalságuk teljes hevével bíralták Istent és a világot.

Később megértettem, hogy a fiatal forradalmárok érveinek színvonala filozófiai szempontból nem volt túl magas, primitív filozófiájuk volt. Pierre Lavroffot tartották mesterüknek – egy borzasztóan unalmas könyvét kellett lefordítanom –, aki olyan világnézetet javasolt számukra, amelyben Herbert Spencer és Darwin egy fajta naiv materializmusa állandó tartóoszlopként szolgált. Nagylelkűségük, igazságszeretetük magávalragadó volt, de az ateizmus hittételük alapvető vonását, szí-

vük középpontját jelentette. Ez olyan mély nyomot hagyott bennem, hogy sok évvel később, amikor 1917-ben kitört az októberi forradalom, azonnal átéreztem az esemény teljes súlyát. És akkor amikor olyan tapasztalt megfigyelő, mint Jacques Bainville azt írta: „Csak palotaforradalomról van szó”, én barátaink előtt állítottam, hogy az orosz forradalmárok, alapvető ateizmusuk által, amennyiben lehetőségük nyílik rá, a logikának, az erkölcsnek és az emberi életnek még az alkatát is megváltoztatják. Elég volt csak néhányat ismerni közülük, hogy erről teljesen bizonyos legyek.

Senkinek a nevére nem emlékszem akkori vendégeink közül.

Mindnyájan idősebbek voltak nálam, a Sorbonne-ra vagy az orvosi egyetemre jártak, s ezáltal imponáltak nekem. Egyre inkább hajlottam rá, hogy higgyek nekik, és szomorúságom, életuntságom, amit se a munka, se a szórakozás nem tudott eloszlatni, napról napra nőtt. A húgommal elkezdtünk a Colannes-i és a Lamoureux koncertekre járni. Több zongora- és zenedarabot első látásra lejátszottam. Szüleink elég gyakran elvittek minket az orosz kolónia által rendezett estélyekre, ahol valamilyen irodalmi vagy zenei előadás után reggelig táncoltunk. Mindig egyszerűen öltöztünk. Báli ruhákra nem gondoltunk. A legszebb délutáni ruhámban jöttem, akármilyen is volt az. Egyszerű, magasnyakú, hosszú ujjú, bársonnyal díszített szövet ruhát viseltem. Többet táncoltam, mint valaha, de olyan melegem volt, hogy sose felejttem el.

Ennek ellenére semmi nem tudta betölteni a szívemben egyre növekvő űrt. Valami nagy eseményre, tökéletes teljességre vártam. A reménység még tartotta magát, de lángja egyre halványodott.

## TALÁLKOZÁS A FILOZÓFIÁVAL

A filozófia először Dr. Charles Rappoport figyelemre méltó személyében közeledett felém, akit a szüleim arra kértek, hogy az érettségi második részére, a filozófia vizsgára készítsen fel.

A tömpe orrú, hosszú, vörös, egész arcát borító szakállú Dr. Rappoportot úgy ismerték akkoriban, mint marxista teoretikust és Jaurès munkatársát. De engem nem ez érdekelt. Dr. Rappoport számomra a harmadfokú elvonatkoztatás metafizikai mennyében lebegett.

Már az első órák után éreztem, hogy gyermekkoromnak az óhajtott igazságot illető vallásos hajlama visszaáramlott belém. Emlékszem, tanárom megkérdezte tő-

lem, mit szeretnék tudni a leginkább. „Azt vágyom tudni, ami van” – válaszoltam lelkesen, minden gondolkodás nélkül. Úgy találta, hogy gondolkodásom filozófiai jellegű és ezzel erősen bátorított. Nagyon jó és türelmes volt velem, nem nézte le tudatlanságomat.

Itt szeretném kifejezni szerény elismerésemet. Nagyon jó és nagyon önzetlen ember volt. Tökéletesen meg volt győződve a marxizmus igazáról, hitt a teljes boldogság és szabadság korának eljövételében. Később csatlakozott a kommunizmus-hoz.

Dr. Charles Rappoport több mint egy évig tanított filozófiatörténetre. Annak ellenére, hogy ő maga kantianus volt, semmit nem tett azért, hogy a kantizmust akármilyen más rendszernél jobban megkedveltesse velem. A döntés, a választás nem sürgetett. Megint vártam, tartózkodtam. Már az is nagy öröömre szolgált, hogy láttam, mások is keresték az igazságot, és nem áttalották egész életüket ennek a kutatásnak szentelni. Mennyi kincs tárulkozott fel az emberi intelligencia előtt! Reméltem, hogy egy napon megtalálom közöttük az én kincsemet – a teljes, megdönthetetlen igazságot! Ismerni fogom az élet értelmét, tudni fogom Istenről az igazat. De hittem, hogy ilyenfajta bizonyosságot a tudomány próbája és elismerése nélkül nem lehet megszerezni.

Ebből látható, hogy tanárom nem beszélt az ismeretek hierarchiájáról. Rangsorolásban a legfelsőbb helyet egy mindent felmérő és lemérő, uralkodó anyagi tudomány foglalta el, mely képes a világmindenség összes titkát megfejteni. Úgy hittem, hogy a filozófia, a vallás, az erkölcsstan, a társadalmak felépítése mind a fizika, ill. a természettudományok felfedezéseinek van alárendelve.

Ez a meggyőződésem a környezetem intellektuális légköréből táplálkozott. A szüleimet látogató „doktorok” és tanulók mind így gondolkodtak. Szcientisták, deterministák, pozitivisták, materialisták voltak, én pedig követtem őket. Bár a várakozás érzése, mely nem hagyott el, mindezt átmenetivé tette számomra, hittem a tanaikban anélkül, hogy teljes mértékben csatlakoztam volna hozzájuk.

## Harmadik fejezet

### A SORBONNE

#### IFJÚKOR

Tizenhét év! Csak tizenhét év és a szellem, a lélek legbensőbb követelései már hallatják hangjukat. Már megéltem egy teljes életet, a gyermekkorét, a határtalan bizalomét. De most itt az ifjúkor tiszta erkölcsével, mint feltétlen követeléssel. Az ifjúság mi mindennel vádolja az életet, szembefordul a világmindenséggel, megparancsolja neki, hogy jelenjen meg, adjon számot, magyarázkodjon, igazolja magát. Tiszta tekintettel, éles elmével s a tudomány és bölcsesség gyümölcsétől üres, de tiszta kezekkel, szembefordul tanáraival.

Ha ezek a tanárok egy picit is emlékeznének ifjúkori lelkületükre, hogy reszketnének a gyermeki bizalommal, de már egy igazságos bíró jogaival felruházott, feléjük áramló természetes nyíltság előtt! De az akkori tanárok, úgy tűnt, hogy minden jóságuk, illetékességük, odaadásuk ellenére mindent elfelejtettek. Maguk a tanárok is rég eltévelyedtek. Generációról generációra, mind jobban eltávolodtak az emberi szellem nagy kívánalmaitól. Lenézték a bölcsélet tudományait, a természettudományok káprázatos fejlődésének és az általuk keltett végtelen reménységeknek a hatására. A bölcséletét, mely vágyainkban mégis bármely tudomány előtt és fölött helyezkedik el.

A tanárok, kiknek felelősségét itt több tanuló generációval szemben felidézem, nem annyira természettudósok, mint filozófusok voltak. A tudósok közül csak azokra gondolok, akik átlépték tudományuk, tudásuk határait, és többé kevésbé tudatosan valamilyen zavaros, naiv metafizikát vallottak. Ebben újra találkoztam, ezúttal a tanárok által megerősítve a naiv empirizmussal, a mechanizmussal és materializmussal, amit már annak idején néhány tanítványuk szájából hallottam.

Így nézett ki a Sorbonne századunk elején, az 1914-es háborút közvetlenül megelőző években. Ez az a Sorbonne, amelyet én ismertem. Középkori tanárainak emlékéből, hatásából semmit nem őrzött meg. Hatalmas előadótermeit, csodálatos könyvtárát, napjainkra már majdnem teljesen megfeketedett és elhalványult modern festmények díszítik. Nem ismerem a középkort, nem nézem a valódi vagy át-mázolt freskókat. Úgy járok, mint Kipling macskája, „amelyik teljesen egyedül ment el”, egyedül haladok a zajos és beszédes ifjúsággal zsúfolt folyosókon és udva-

rokon át. Teljesen magányosan, senkit nem ismerve. Senkivel nem beszéllek, senkit nem akarok megismerni. Kizárólag a tanárokkal van dolgom, akik anélkül, hogy kérdezném őket, bizonyára minden kérdésemre válaszolnak, a világmindenségről rendezett képet adnak, mindent a maga helyére tesznek, ezután én is tudni fogom a helyemet ebben a világban, tudni fogom, hogy elfogadhatom-e vagy sem az életet, amelyet nem én választottam, ami már nyomaszt.

Nem a kíváncsiság hajt, nem vágyom bármit tudni, még kevésbé mindent tudni, nem rendítenek meg „a tudomány felfedezései” – pillanatnyilag eléggé közömbösen viselkedem irántuk, mint olyan kiváló dolgok iránt, amelyek nem érintenek közvetlenül. Nem, én csak azt kutatom, ami feltétlenül szükséges a létezés igazolásához, ami számomra szükségesnek tűnik ahhoz, hogy az emberi élet ne legyen abszurd és kegyetlen. Szükségem van az értelem örömeire, a bizonyosság fényére és tévedés nélküli igazságban lefektetett életnormára. Nyilvánvaló, hogy ilyen beállítottsággal a filozófusokhoz kellett volna először fordulnom. De senki nem segített. Én meg azt hittem, hogy minden ismerethez a természettudományon át vezet az út.

Tehát a természettudományi karra iratkoztam be. Bonnier, Matruchot, Haug, Gentil, Dastre, Lapicque, Giard és Dantec óráira járok. Botanikát, geológiát, filozófiát és embriológiát tanulok. Természetesen a fizikai világmindenség felépítését tanító eminens tudósok, egyetlen engem érdeklő „kérdésről” sem beszélnek. Csofálatos megfigyelők, szeretik a természet nyugodt tanulmányozását. Ami engem illet, ugyanezt a természetet más módon szeretném megismerni – okaiban, lényegében és céljában. Egy napon nekibátorodtam és elmondtam ezt Lapicque professzornak – „de kérem ez misztikus”, kiáltotta felháborodottan a metafizika lenézőinek kedvenc formulájával, melyet azóta annyiszor hallottunk a Sorbonne-on, és amely ott azt a célt szolgálja, hogy az értelem minden olyan tevékenységét elítélje, amely a „tények” egyszerű, empirikus megállapítása fölé akar emelkedni. Számomra ez az első sérelem. Az első csapás lelkemben a tanáiraik iránt érzett feltétlen bizalomra.

## LEGNAGYOBB BARÁTOM

Egy napon, amikor nagy búskomoran távoztam Matruchot úr, a növényi fiziológia tanárának órájáról, egy szelíd arcú, sűrű szőke hajú, könnyű szakállú, kissé hajlott fiatalember közeledett felém. Bemutatkozott, elmonda, hogy éppen diák-

bizottságot szervez, azzal a céllal, hogy a francia egyetemisták és írók körében tiltakozó mozgalmat szervezzen a szocialista orosz diákokat hazájukban sújtó rossz bánásmóddal szemben. (Ekkoriban Oroszországban, a cári rendőrség az egyetemi megmozdulásokat szigorúan elfojtotta.) És a nevemet kérte a bizottság számára. Ez volt az első találkozásom Jacques Maritainnel.

A bizottság munkája abban állt, hogy aláírásokat gyűjtöttünk a francia értelmiség képviselőitől egy tiltakozó levélre, amelyet Jacques-nak az orosz nagykövetségre kellett eljuttatnia. Ezt ténylegesen meg is tette. Sok híres embert látogattam meg vele együtt, többnek elfelejtettem már a nevét, nem mintha már nem lennének híresek, de sajnos nem emlékszem, hogy akkor kikhez küldött a bizottság. Rengeteg aláírást és levelet szereztünk. A kézjegyeket tartalmazó értékes dosszié eltűnt.

Hamarosan elválaszthatatlanokká váltunk. Jacques a filozófiai licenciátust már megszerezte, de mivel a természettudományi karon is erre a vizsgára készült, ugyanazokat az órákat látogatta, mint én.

Órák után hazakísért, néha mások is csatlakoztak hozzánk, de legtöbbször egyedül voltunk. Elég hosszú utat kellett megtennünk. Beszélgetéseink végeláthatatlanok voltak. Otthoni étkezéseik időpontját elfelejtette, bánatot okozva ezzel édesanyjának és a szakácsnőnek, akit még azzal is megzavart, hogy ekkoriban tolsztojizmustól indítatva maga akart tálalni az asztalnál. Nagyon sajnáltam, amikor később megtudtam, hogy ennyire elfeledkezett az otthoni rendről, de hogy is gondolhattunk volna mi akkor ilyen részletekre! Létezett-e egyáltalán valami azonkívül, amit egymásnak el kellett mondanunk? Az egész világegyetemet újra kellett gondolnunk, az élet értelmét, az emberek sorsát, a társadalmak igazságosságát és igazságtalanságát. Kortárs írókat, költőket kellett olvasnunk, klasszikus koncertekre járnunk, képtárakat látogatnunk. Az idő túl gyorsan haladt, nem pocsékolhattuk az élet közhelyeire.

Először beszélhettem valóban magamról, átadhattam néma elmélkedéseimet, elmondhattam gyötrelmeimet. Először találkoztam olyan emberrel, aki egy csapásra elnyerte teljes bizalmamat; valaki, akiről már akkor tudtam, sosem okoz csalódást; valaki, akivel nagyon jól megértettük egymást. És egy másik Valaki, nagyon is különböző vérmérsékletünk és eredetünk ellenére, már kezdetben mennyei harmóniát alakított ki közöttünk.

Jacques Maritaint ugyanazok a mély aggodalmak foglalkoztatták, ugyanazok a kérdések gyötörték, ugyanaz az igazság utáni vágy töltötte el teljes lényét, mint engem. De érettebb volt nálam, nagyobb tudással, több tapasztalattal és főleg több tehetséggel rendelkezett, mint én. Nem csoda, hogy azonnal legnagyobb táma-



szommá vált. Már akkor túláradt benne a belső tevékenykedés, a nagylelkűség, a jóság – előítéletektől mentesen: teljesen új lélekkel, amely önmaga számára alkotta a szabályát. Az emberi véleményeket nem vette kritika nélkül figyelembe – mivel legjobban a lelkiismeretét tisztelte. Képessége volt a vitát izzásba hozni, bármiről legyen szó, mint ezt már gimnáziumi filozófia tanára is a szemére vetette. Mindig készen állt nagylelkű cselekedetek kezdeményezésére, ha azok kapcsolatban voltak az igazsággal vagy igazságossággal. A költészet és a plasztikus szépség iránti vele született érzéke nagymértékben segítette a már akkor nagyon magas színvonalú művészeti kultúráját.

Ő fedezte fel számomra a festészet végtelen világát. Vele mentem először a Louvre-ba.

## A FESTÉSZETRŐL

Ahogy visszaemlékezem, most veszem észre, hogy Jacques a nagy festőkkel nem véletlenszerűen ismertetett meg, hanem egy bizonyos sorrendben. Először az olasz primitív festők képei elé vezetett, ezeket a műveket az ember minden előzetes műveltség nélkül, természetesen, első látásra szereti. Nyugaton ezt a nevelést velük kezdik. A festő nagy művészete, mintha önmagát nem ismerné, szerény üdeséggel és egyszerű bájjal ékesíti magát. A képi szépség csatlakozik a kiválasztott modellek szépségéhez, szinte a tárgyalt „témának” az érdekében. Az akadémizmus még nem szólt közbe hidegségével, büszke távolságával, sem rosszízű és brutális szemfényvesztésével, így az ember nem téved, ha meghatódik. Duccio, Giotto, Angelico egyszerre vezetnek el a világtól megtisztított szépséghez és az isteni kegyelem szelíd, nyájas világába anélkül, hogy erre gondolnánk, és az ember boldog.

A francia iskola festői jobban meghatóttak, mint az olasz primitívek, örökre magukhoz kötöttek. Egyszerű, mégis drámai kidolgozásuk, a műveikből áradó gyötrelmes érzések mélysége, az arcok, testtartások teljesen franciás bája – ezek az öklömnyire összehúzott, fitos orrú, széles, domború homlokú, szerény, kesernyés mosolyú kicsiny női arcok, bő ruhájú vagy alig görögös tunikát viselő szüzek egyáltalán nem fellengzős ábrázolása – hogy szerettem őket! Átaluk Franciaország milyen szeretnivaló és kedves lett számomra!

A kedvelt vásznak reprodukciói kezdték szüleim lakását előzönlenni. Egy bizonyos módon a kereszténység is belépett velük. A képek nagy része valójában az angyali üdvözlést, Mária látogatását Erzsébetnél, a karácsonyt, a keresztrefeszítést,

szűzeket, angyalokat, apostolokat és szenteket ábrázolt. A szépség a kereszténység legboldogabb korának távoli, evangéliumi üzenetét hozta el. Igaza felől még tudatlanul, csodáltuk, szerettük az üzenet szépségét.

Az olasz, spanyol, flamand reneszánsz pazar festői elkápráztattak. De a kábulat nem magától értetődően szeretet. Egy ennyire csodálatosan tudatos művészetbe valami hidegség kúszik, a csodálat számára egy bizonyos elszakadást lehetővé téve, ami néha megtöri a varázst. A sok különleges mester közül, Leonardo da Vincinél, Michelangelónál, Titiannál és Raphaellónál jobban szerettem Rembrandtot, Zurbarant, Grecot és Georgionet. . . számomra Zurbaran egyre inkább a legvallásosabb, legmisztikusabb festőnek tűnt, Rembrandt pedig művészetében a legszemlélődőbb volt – az aki a legbensőségebben valósítja meg saját hangulatát. Rembrandtnak kivételes érzéke van az Ószövetség alakjaihoz. Talán a holland zsinagógákban látta ezeket a reménységgel telt, éjszakájuk homályában világító, clair-obscur arcokat; megteremtett egy olyan technikát, amely képes ennek a rejtett, inkább misztikus mint testi szépségnek kifejezésére. Rubens tökéletes ellenpárja.

Közben Jacques és köztem az első heves vitának Rembrandt volt az ártatlan okozója. Ennek során kezdett világossá válni számunkra, mennyire szükségünk van arra, hogy minden alkalommal tökéletesen egyetértsünk egymással.

Lelkes csodálatot tápláltam Rembrandt iránt. De a Mészárszék (Boucherie) című képe, amelyen realista módon ábrázolja a lenyúzott marhát, megzavart. Kijelentettem, hogy nem tetszik és makacsul ragaszkodtam a lelke mélyéről fakadó álláspontomhoz. A tárgy közönségessége nem alázatában, hanem brutalitásában, tűnt számomra méltatlannak egy ilyen nagy művésznél, s a valóságban elfordítottam volna róla a szememet.

Jacques viszont, kinek az esztétikai érzékenysége már függetlenebb volt a morális vágy egyszerűen naturális összetevőitől, ezt a Mészárszékot mindenképpen a ferde szakállas, megható Filozófussal, a káprázatos Héber menyasszonnyal, vagy a festő patetikus önarcképeivel egy sorba akarta helyezni.

A nézeteltérés elviselhetetlen volt számunkra, de a békülésre nem volt más lehetőség, mint önmagunk megértése, a probléma önmagában való megoldása. Így kezdődtek a művészettel kapcsolatos elmélkedéseink.

A festészetben a téma fontosságának kérdését valójában a huszadik századi nagy festők példája oldotta meg. Többségük az önmagában, jelentésében, természetes szépsége által fontos témákat mellőzte, annál nagyobb gondot fordítottak a festészeti anyag minőségének finomságára, mely nem csupán egy nagyon tudományos technikához kötődik, hanem a költészethez, amely minden művészetnek a lelke.

Láthatatlanul minden felett uralkodik és ténylegesen nem a festőn kívüli témában található, hanem az egész művét megteremtő emócióban, formában és anyagban egyaránt. Ezt az emóciót egy végtelen vagy hatalmas valóság válthatja ki, és a mű szépsége sohasem keveredik a tárgyalt téma szépségével. Ha ezt a megkülönböztetést tudomásul vesszük, könnyen megértjük a művész szabadságát, amivel a természetes tényeket kezeli. Corot például csodálatosan adja vissza olyan tájak nehezen utolérhető szépségét, amelyeket az ember a természetben is végtelen örömmel szemlélne. De Utrilló Párizs legcsúnyább negyedeinek legközönségesebb házait is megható nagy szépséggel ruházza fel. Úgy tűnik, hogy Henri Rousseau naivul fest, lelkiismeretesen ragaszkodik a trópusi növényzet minden leveléhez; de sosem látta a trópusokat. És „naiv” képei a legmagasabb festői stílusban készülnek.

Akkoriban, mikor Rembrandt Mészárszéke felháborított, még alig ismertem a modern festőket. Továbbra is jártam a Louvre-ba. Nehezen ismerkedtem a francia klasszikusokkal. De Watteau tetszett. A XIX. század hozzáférhetőbb volt számomra, főleg Corot és Manet képein keresztül. Monet néhány tájképe megríkatott. Puvis de Chavannes-től, akinek freskói a Pantheont díszítik, Az alvó Lutetia felett örökdő Szt. Genoveva című képe tetszett a legjobban. Már nem őrzi városát? Lehet, hogy ő is a boldogok álmába merült, akik e múltó világ szépségére érzéketlenné váltak?

Csak jó néhány évvel később ismertem meg Georges Rouault, aki barátunk lett és neki köszönhetően a modern festészetet, Cézanne-t és nagy követőjét. De először magát Rouault. És aztán csak a legszeretettebbeket említve ebben a festészeti krónikában, Renoir, Degas, Henri Rousseau, Matisse, Van Gogh, Utrillo, Severine, Picasso, Marc Chagall.

De nem akarok túlságosan elébevágni az eseményeknek.

#### ELSŐ BARÁTAINK: ERNEST PSICHARI

Jacques nagy műveltségén túl, még más kincsekkel is megajándékozott. Már akkor két nagyon jó barátja volt, akiknek neve mindig drága lesz a franciáknak. Az egyik, Jacques-kal egyidős, a másik nyolc-tíz évvel idősebb volt náluk. Mindketten 1914-ben Franciaország becsületéért és szabadságáért haltak meg. Ernest Psichari augusztus huszonkettedikén Belgiumban, Rossignolnál esett el, Charles Péguy pedig szeptember ötödikén a Marne-i csatában vesztette életét. Csodálatos, látszólag haszontalan győzelmünk előestéjén.

Egy napon Jacques bemutatta nekem Ernest Psicharit. Együtt jártak a IV. Henrik gimnáziumba, Jacques ott fedezte fel őt, és úgy mutatta be az anyjának és nővérének, mint valami nagy csodát. Baráti szálak szövődtek a két család között. Az elkövetkezendők megértése céljából talán nem haszontalan, ha néhány szóval bemutatom őket.

Édesanyja révén Jacques Maritain Jules Favre-nak az unokája; Psichari édesanyja révén Ernest Renan unokája. A XIX. századi liberális és republikánus Franciaországban a Renanok és Favre-ok a legnagyobb intellektuális és politikus családok közé tartoztak.

Ernest családi hagyományaiban a gondolkodás játéka és dicsősége és az egyetemi arisztokrácia által az emberekre gyakorolt irányító hatás dominált.

Jacques családjában a nép idealista szeretete, a republikánus szellem és a szabadságért vívott politikai harcok uralkodtak.

Mind a Renanoknál, mind a Favre-oknál az ősi nemzetségek mélyen Franciaország katolikus múltjában gyökereztek. A Favre-ok még a jezsuita Boldog Pierre Favre-t is a családjukba tartozónak vallják. Ernest Renan minden felmenő rokonsága katolikus és breton volt. De Renan és Jules Favre, mindketten a XIX. századi romantikus racionalizmus hatalmába kerültek, melynek győzelmét egyrésztől az összes vallási dogmától „felszabadult” spiritualizmusból született tévhitek táplálták, másrésztől pedig a filozófiai és teológiai gondolkodás hanyatlása, még ott is, ahol ezeket mindig a legmagasabb színvonalon kellett volna művelni. Bármily hatalmas volt a XIX. század más tekintetben, a szellem rendjében hatalmas adósságokat halmozott fel. Mindenért szigorúan fizetni kell, az igazság ellen elkövetett vétéségek következményei még a legtávolabbiakat is elérik – még akkor is, ha Isten titokban megvilágítja a lelkeket, és könyörületes szándéka szerint egyenként megmenti őket.

Renan vallásos fejlődésének története jól ismert. Mindenki ismeri műve nagy befolyását, különösképpen a „Jézus életé”-ét, amelyik annyi lelket elfordított a hittől, de amelynek segítségével annyian megtalálták azt, „mert az istenszeretőknek minden a javukra válik”.

Jules Favre, aktív demokrata a harmadik köztársaság kezdetén igen nevezetes szerepet játszott. Harmadik Napóleon uralkodása alatt a Parlamentben a kis létszámú ellenzéki képviselő között foglalt helyet. Victor Cousin utóda a Francia Akadémián, híres szónok, reménytelen ügyek védelmezője, nagy hazafi, akire 1871-ben az a fájdalmas feladat hárult, hogy Franciaország érdekeit a győztes szemben képviselje. Elég ékesszóló és meggyőző volt ahhoz, hogy Bismarcknál elérje, hogy

az ostrom után Párizsba behatoló német hadsereg ne lépje túl a Concorde teret és a fővárost csak két napig tartsa megszállás alatt.

Második házasságában egy meggyőződéses protestánst vett feleségül és élete alkonyán ő is csatlakozott a liberális protestantizmushoz. Geneviève nevű leánya, aki az első házasságából született egy lángolóan katolikus, tragikus életű anyától, gyermeki odaadással követte, és már akkor kinyilvánította szembenállását a katolicizmussal. Ezért Jacques-ot, annak ellenére, hogy az apja katolikus volt, protestáns lelkész keresztelte.

Ahogy jobban megismertem Jacques anyját, csodáltnom kellett vallásos ragaszkodását az izzó eszményképhez, amely a republikánus ellenzékot lelkesítette a császárság alatt: a szabadság megtörhetetlen szelleme, a forró hit az emberiség szellemi jövőjében, merész szembeszállás a világ véleményével, sziklaszilárdság, amelyek az évek során nem cáfoltak rá önmagukra, a magas kor buzgó hitének megújítható ifjúsága szelíden megvilágította őket. Úgy tűnik, hogy Jacques apja egészen más természetű volt. Jules Favre titkáraként dolgozott, a Macon-i ügyvédi kamara elnöke volt, szerette Burgundiát, az ottani kissé lassú, tudományos, ízes életet, és csodálkozott, hogy a fia filozófus lett. Lamartine és a Lamartine-i tanulmányok buzgó híve: vidéki háza Bussières faluban fekszik, amelynek temetőjében Jocelyn sírja található. Ő is ebben a vidéki temetőben nyugszik. Valamivel a házasságkötésünk előtt halt meg.

Ernest Psicharit, mivel édesapja görög volt, a görög rítus szerint keresztelték, engedményként az ortodox, mélyen hívő nagymama felé. De ezzel Ernest vallási nevelése abbamaradt, és egy Renan kultuszban élő család kebelén nőtt fel. Renannak, a híres írónak, a feleségéhez, Noémihez, Ernest anyjához és leányához ragaszkodó jó embernek a kultuszában.

Egy híres ember esetében a család perspektívái természetesen egészen mások, mint a körülményeiről, szándékukról keveset tudó külvilágé, amely a nyilvános tevékenység, illetve a látszat alapján ítél – és a kifejezett gondolat következményei alapján, amelyek vagy logikusan vagy esetleges okok függvényében következnek belőlük.

Ernest családjában sok volt az előítélet, de nem volt szektarizmus. Édesanyja csodálatosan nemeslelkű asszony, protestáns nevelésben részesült. Emlékezett az idős Renan dicsőségére, derűjére, de nem látta a teológiai és bibliai problémákkal küzdő fiatal Renant, aki talán akarata ellenére, zavart lelke és Henriette nővére su-gallatainak hatására döntött. Nem tudhatta, hogy Renan, bárhogy ragyogott szelleme, bármily nagy volt a tehetsége, nem rendelkezett sem a teológia, sem pedig a

Szentírás tudománya terén eléggé mély, sokoldalú és kipróbált ismeretekkel. Kétségeinek és tagadásainak, amelyek nála valójában egy racionalista és álmodozó filozófiából táplálkoztak, ezek nem tudtak mást, mint körmönfont külsőt biztosítani. A külvilág mindezt nem tudhatta. És valószínűleg Renan sem sejtette. Kétségtelenül ez szolgál mentségére, ez a családban uralkodó nyugodt lelkiismeret oka. A család, melynek légkörét egyfajta szétszórt hegelianizmus járta át, sok más francia családdal együtt a pozitivisták illúziók és filozófiai közömbösség áldozata volt, amely a legjobbak értelmét is megfertőzte, és amely Renan ifjúsága idején annyira legyengítette a papi szemináriumok oktatásának színvonalát. A katolikus exegetika (bibliamagyarázat) sokkal később vált a mély és biztos tudománnyá, amit egy Lagrange atya, egy Grandmaison vagy Lebreton atya munkáiban megcsodálhatunk, hogy csak a legismertebbeket említsem a francia bibliamagyarázók köréből. Franciaországban fényes vallási megújulásnak lehetünk tanúi Lacordaire, Ozanam, Montalembert és Dom Guéranger idején. Mégis a XVIII. és a XIX. század során a katolikus vallás és misztikus bölcsélet mindenekelőtt a nagyszámú szent és ismeretlen lélek alázatos hite által folytatta leginkább termékeny életét. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a XIX. század adta Franciaországnak a szent Ars-i plébánost, a Lourdes-i Szt. Bernadette-et és a Gyermekek Jézusról nevezett Szt. Terézt. Ettől függetlenül a katolicizmus, elméleti oktatásának ragyogását csak XIII. Leó pápa hatására a múlt század végén kezdte újból megtalálni.

Tehát Ernest Psichari családi környezetében végtelenül magas és kiterjedt morális törekvést talált, amely minden metafizikai bizonyosságtól idegen volt, és amely szilárdan elhatározta, hogy az intellektuális elvek ellenvetései által teremtett konfliktusokat figyelmen kívül hagyja. Nem harcoltak a kereszténység ellen, mivel teljesen bizonyosak voltak benne, hogy azt már régen feldolgozták és meghaladták<sup>1</sup>. Ernest boldogan élt a liberális és elegáns világ atmoszférájában, lelkesedett a gondolatokért, szerette a vitákat, irodalmat tanult, szimbolista verseket írt és örülten szerelmes volt Jacques nővérebe. Ez a szerelem határozta meg egész sorsát.

Amikor én megismertem, Jacques testvére élénk, ragyogó fiatal lány volt, nagy barna szemekkel, gesztenyebarna, különlegesen hosszú, magas kontyba fésült hajjal. Kis grófnőhöz méltó viselkedése, a XV. századi francia képeken festett szüzekhez hasonlító kis arca, rendkívül vonzó volt. Ernest is szép volt, majd kicsattant a lelkesedéstől, élettől, egészségtől és reménységtől. De csak tizennyolcadik évét

<sup>1</sup> Jacques Maritain, *Antimoderne*

töltötte be, Jacques nővére pedig már a huszonötödiket és nem akarta komolyan venni ennek a kamasznak a szerelmét. Hamarosan férjhez ment és Ernest Psichari kétségbeesése bebizonyította érzelmeinek komolyságát, szívének nagyságát.

Kétszer követett el öngyilkosságot. Megmentették. Aztán a felejtést az érzelkek túlhajtásában kereste. De meggyőződés nélkül, ahogy ezt ő is elmondja „A százados utazásában”. „Maxence meggyőződés nélkül kóborolt a bűn mérgezett kertjében, sötét lelkiismeret-furdalásoktól üldözötte, zavartan a kaján hazugság előtt, a gondolatok és érzések összevisszaságába sodort élet csúfolódásától terhelve”. Egy közepszerű szív minden bizonnyal lecsúszott és elveszett volna. De ő, miután elérte a kétségbeesés végső határait, tiszta szerelméhez hűen, lerázta magáról ezt a mocskot, és megmentette önmagát a fegyelem iskoláját – a hadsereget – keresve és megtalálva. A behívót megelőzve bevonult a hadseregbe – első fordulat, melynek meglepő következményeit akkor még egyikünk sem láthatta előre. Tíz évet kell várni, hogy végső szellemi gyümölcsét megpillanthassuk. „Pillanatnyilag azért, hogy a szellemi nyomortól ne pusztuljon el, Renan unokája (másodosztályú) katonának megy. Tőle tudom, mondta Jacques Maritain<sup>1</sup>, hogy amikor először tartózkodott a kaszárnyában, a szabályozott emberi cselekvés körében, ahol az egyik ember felszólítja a másikat: menj el, és a másik elmegy, gyere ide és a másik idejön, csináld ezt és a másik megteszi, csalhatatlanul megérezte a szíve mélyéről fölfakadó intuícióban, hogy hazaért s itt megválthatja létében lévő kincseit, itt kell lennie, itt kell maradnia.”

Különös betetőzése ez – amely egyfajta botrányt is okozott – a szocialista antimilitarizmusnak, az intellektuális anarchizmusnak, a híres „renani dilettantizmusnak”, amelyeket Ernest Psichari kora kizárólagos igazságának tartott.

Nem akarok még jobban előre mutatni, bár szinte lehetetlen számomra, hogy semmit ne mondjak el a jövőből, mivel ezeket az oldalakat nem „a naplóm” lapozgatása alapján írom. Emlékezetemet szabadon hagyom az idő folyóján előre és hátra áramlani, és mindazt összegyűjtöm, amit a hullámok a partjaimra vetnek.

Később még visszatérek Ernest Psichari történetére, ha folytatom emlékirataimat. Egyébként ezt a történetet Ernest maga is elmesélte „A fegyverek hívása”-ban a „Százados utazása”-ban és a halála után kiadott „Sivatagba kiáltóhangok”-ban. Jacques Maritain és Henri Massis is beszél barátjáról, egyikük az „Antimoderne” egyik fejezetében, a másik pedig, a „Barátunk Psichari”-ban. Amélie Goichon

<sup>1</sup> Antimoderne

kisasszony kitűnő életrajzot készített Ernest Psichariról, nővére pedig értékes emlékeket tartalmazó könyvet írt róla; egy fiatal amerikai, Franciaország hű barátja, Michel Wallace Fowlie, francia költő, megható és értő sorokat szentelt Ernest Psicharinak.

Amikor Ernest Psicharit megismertem, még boldog és gondtalan volt; hitt az élet boldogságában. Jósága, nagylelkűsége magával ragadott. Őszintén, spontán módon viselkedett, felváltva, hol napos görög eredete, hol ködös breton származása szerint. Lovagiasan becsületes volt, mentes minden hiúságtól és mások iránta való tiszteletének a keresésétől. Jacques iránt megható barátságot tanúsított. Már a középiskolában azt mondta: Jacques és én egyek vagyunk, amit ő gondol én is azt gondolom, azt teszem amit ő, azt érzem, amit ő.

#### CHARLES PÉGUY

Ernest Psichari Jacques-kal együtt lelkesedett Charles Péguy-ért. A „Kéthetenkénti füzetek” szűk „Boutique”-jába együtt jártunk.

Ez a Sorbonne utcájában volt, a „hisztoricisták” Sorbonne-jával szemben, amelynek épületére Péguy rosszállóan, sötéten tekintett, mivel a meddő pedantériszmus fészkeként tartotta. Hallgatva tanultam ennek a Hegynek a titkait, aki távolról a tudomány és bölcsesség egységes sziklájának tűnt, közelről azonban felfedte töréseit és szakadékeit.

Péguy mindnyájunknál idősebb volt. Alig mertem megszólalni a jelenlétében. Mély benyomást tett rám szigorú szakállával, szemüvegével, örökös fekete pelerinjével, amit állandóan, minden alkalommal viselt, és amelyben Pierre Laurens nagyon szép és nagyon hű képet festett róla.

Charles Péguy az első francia író, akit személyesen ismertem – Jacques és Ernest Psichari akkor még semmit nem adtak ki. Szébb kezdet ennél nem is lehetett volna ezen a téren. Álmodni sem lehetett volna tipikusabb franciáról, ízesebb, közvetlenebb íróról, aki erőteljesebben fejezte volna ki korának legértékesebb kívánságát, a túlságosan hosszú ideje elfelejtett vagy mellőzött vágyat az emberi és lelki igazságok iránt. Mindez a vágy beléáramlott, ő pedig csodálatos monológokban vagy végtelen folyamú írásaiban fejezte ki, amelyek meg-megújultak, mint a folyó örvényei, s ugyanakkor utánozták a folyam áradó bőségét, egy irányban hömpölygő állhatatosságát is. Péguy stílusát hasonlíthatjuk a falikárpitéhoz is, ahol a legparányibb területet is selyem vagy gyapjú borít. A selyem összefüggő egészet



alkot, amelyben csak a színek jelzik a különbözőséget. Így „Éva faliszőnyege” a legjobb cím, amit csak adhatott ennek a hosszú, számtalan négysoros versszakból álló történetnek, ahol minden versszak a szőnyeg egy-egy pontjának felel meg.

Péguy-vel Jacques édesanyjánál is találkoztam, akinek haláláig hű barátja maradt és akit vallásos tisztelettel szeretett. Jacques-ot úgy tekintette, mint fiatalabb testvérét, aki a későbbiekben segíteni, követni fogja, és aki majd a „Kéthetenkénti füzetek”-nél továbbviszi a művét.

Jacques már akkor segített neki, elkísérte Suresnes-ba a Füzetek nyomdászához, ott tanulta meg a tipográfia művészetét, ott szerette meg a szép betűket és nagy papírokat.

Míg Péguy-vel a Sorbonne-tól a Rennes utcába, Jacques anyjának a házához sétáltunk, anyagi vagy erkölcsi problémáiról beszélt nekünk; megosztottuk aggodalmát, amely a kemény munka közben szorította. Ismerte e a munka fontosságát – „húsz éven belül írok” – szerette mondogatni, amikor attól tartott, hogy a hónap végén a váltóit nem tudja kifizetni és mikor rengeteget kellett kilincselnie ahhoz, hogy elég pénzt szedjen elő a katasztrófa elkerüléséhez. Ezáltal is kötődtem hozzá. Nős volt és két gyermek apja. Vele lakott még a feleségének az anyja és öccse is. Velük szemben még inkább felelősnek érezte magát, mivel feleségének az egész hozományát előbb egy szocialista könyvesbolttal kapcsolatos szerencsétlen kimenevelű vállalkozásba, majd a „Kéthetenkénti füzetek”-be fektette. A szegénységtől való félelem és a nyomor szelleme a pénzről csodálatos sorokat írtak vele. Általában véve minden, amit leírt, saját megemésztett tapasztalatából, belső életéből származott. Paraszti származása révén jól ismerte Franciaország földjét – édesanyja, erős, büszke asszony – orleans-i székfónó volt; állandóan pénzzavarral küzdött, jól ismerte a szegénységet, övéi által a kereszténységbe gyökerezve pedig jól ismerte a lélek, a francia lélek szellemi követeléseit.

Talán attól az érzéstől sarkallva, hogy rövid ideje van hátra – negyvenéves korában halt meg – a szakvizsga előtt abbahagyta a tanárképzőt és megalapította a „Szocialista Könyvesboltot” a Cujas utcában, néhány idősebb társa segítségével, névszerint Lucien Herr-rel, a tanárképző könyvtárosaival, aki nagyon nagy hatást gyakorolt a szocialista fiatalságra. Azonban hamarosan meg kellett válnia társaitól, illetve kihagyták a műből, amit ő alapított, mert úgy találták, hogy illúziókban él, és elhatárolták, hogy a „saját érdekében” ellenállnak neki. Sohasem felejtette el ezt a sérelmet.

Péguy nem tudott egyetérteni a szellemileg merev emberekkel, bármilyenek is

legyenek azok. Nem érthetett egyet velük. Ekkor talán még nem ismerte önmagát, nem tudta, milyen szellemből született, honnan jött, hová megy. Egyikünk se tudta. De ez a szellem az igazság, a valóság és a belső szabadság iránti vágygal töltötte el, pedig ő csak szocialistának gondolta magát, úgy, mint Jaurès (akit nemsokára annyira megutált, mint amennyire azelőtt szeretett), vagy pedig Georges Sorel, a barátja, egy kicsit mestere, boutique-jának egyik leghűségesebb látogatója, aki gyakran szónokolt, bőbeszédűen és szellemesen fecsegve, mialatt Péguy védelmező csendjébe burkolta őt, a hűséges Bourgeois pedig a másolatokra és az előfizetők listájára ügyelt. Sorel és Péguy nagyon különböztek egymástól, de a filozófiai realizmus és valamilyen hősiessé szocializmus iránti vágyuk, és a Sorbonne konformistái iránt érzett közös ellenszenvük közel hozta őket egymáshoz.

Péguy tehát összeveszett Lucien Herr-rel és valamivel később Jaurès-val, akinek szemére vetette, hogy elfelejtette a tiszta igazság keresését, amely a Dreyfus-ügyben összekötötte őket, és eltévedt a politikai opportunizmus sekélyességében. Péguy hevesen védte Dreyfus kapitányt. Értékes barátságot kötött ebben az időben néhány zsidóval. Bernard Lazare és Blanche Raphael barátsága nagy szerepet játszott életében. Csodálatos sorokat írt a Bernard Lazare-ról, a zsidó nyugtalanságról, politikáról és vallásról. És elmondhatta: „Jól ismerem ezt a népet. Nincs a bőrén egyetlen fájdalom nélküli pont sem, ahol ne kéklene régi ütés helye, ne volna zúzódás, vagy tompa fájdalom, vagy annak emléke, horzsolás vagy sebhely, a Kelet vagy a Nyugat ütése. Viselik a sajátjaikat és a többiekét. Így például az annektált Elzász-Lotaringiában lakó zsidókat mint franciákat ölték meg.”<sup>1</sup> Most, mivel zsidók, hivataluktól megfosztják azokat, akiknek a vérét mint franciákét fogadták el a két háború alatt. Péguy az egész Sorbonne-nal vitában állt, úgy tekintett rá, mint a modern világ hibáinak fellelőjére. Szemére vetette, hogy a valóság tanulmányozását a történelemre korlátozta, a történelmet magát pedig mesterségesen felhalmozott tények halmazára, amelyben a múlt valódi lényege elveszett. Azzal vádolta, hogy a technika és a megszokás súlya által minden lelkesedést, hitet és hűséget ki akar oltani. De magát Péguy-t kell olvasni. Valójában Péguy Boutique-ja és a Sorbonne közötti ellentét az első világháború előtti Franciaország egyik legfontosabb szellemi eseményét jelentette.

Nagyon nagy ajándék volt fiatal éveinkben egy ilyen társ. Péguy megosztotta velünk bölcsességét, tapasztalatát. Egyszerűen bánt velünk, egyenrangú félként és ekkor soha nem érezte, hogy idősebb nálunk. Talán azért, mert annyira

<sup>1</sup> Kéthetenkénti füzetek

szófogadóak voltunk. Csodálatos társnak tekintettük és teljes szívünkkel szeret-  
tük.

Később, amikor saját sorsunk vonalai pontosabban rajzolódtak, amikor nekünk kellett saját utunkat megválasztani, komoly felelősséget vállalni, fájdalmas ellen-  
tétek (amelyekről majd később beszélek) támadtak Péguy és közöttünk. Megtanul-  
tuk, hogy milyen könnyen tud igazságtalan lenni, ami teljesen természetes, ha vala-  
kinek olyan a vérmérséklete, mint az övé, és megismertük a barátai iránti féltékeny-  
ségét. De ez az idő még távoli volt, s barátságunk mézesheteit töltöttük Péguyvel.

#### TÉRJÜNK VISSZA A SORBONNE-RA

Másnak a tapasztalata, bármily súlyos is, senkinek sem elegendő. Mindenkinek  
önmagának kell megvizsgálnia a lényeges kérdéseket – legalábbis azokat, amelyek  
életbevágóan fontosak számára. Tehát folytattuk vizsgálódásainkat, az igazság ke-  
resését.

Péguy már tetteinek fénykorát élte – ez az élet sajnos hamar befejeződött a há-  
ború miatt –, amikor számunkra kutatásunk elsődleges tárgyát még a cselekvés,  
illetve meggyőződés elveinek megállapítása jelentette.

Téves értelmezéssel úgy gondoltam, hogy ezeket az elveket a természettudomá-  
nyok által ismerhetem meg. Szinte istenítettük a tudósokat. Ebből a szempontból  
Franciaország nagyon gazdag volt. 1898-ban a Curie házaspár felfedezte a rádiu-  
mot, dicsőségük vitathatatlan.

De meg kellett tanulnom, hogy a tudósok az értelem legfontosabb elveit csak  
mérsékelten tisztelik, legalábbis nem sokat törődnek vele. A kizárólagosan speku-  
latív értékek kevésbé érdeklik őket. Számukra a matematika jelenti az értelmi te-  
vékenység legfelső határát. Csodálatos szenvedéllyel kötődnek a fizikai világmin-  
denség felépítésének szépségéhez, úgy, mint a festők a táj szépségéhez. A tudósokat  
úgy láncolja szenvedélyük a laboratóriumhoz, mint a festőket a műteremhez. Úgy  
tűnik nekem, hogy a nagyon nagy tudósok és művészek tehetsége között bizonyos  
hasonlóság van, abban az értelemben, hogy a világmindenség általuk felfedezett  
törvényeinek szépsége jobban lelkesíti őket, mint a törvények igazsága. Pedig az  
igazságnak mégiscsak nagyobb a kiterjedése, szépségével pedig olyan láthatatlan és  
testetlen dolgokat vonz, amelyek nem a természettudományok tárgyai. A szellemi  
menny, a metafizika rejtélyei nem állítják meg a tudósok tekintetét, nem izgatják  
értelmüket. Tudomásul kell vennünk a képességek effajta különbözőségét.

A tudósok, amikor nem filozofálnak, általában az egyszerű, empirikus józan észre hallgatnak. De lehetséges-e embernek lenni és semmilyen módon nem filozofálni? A Sorbonne-on, amelyet mi ismertünk, a tudósok, amennyiben filozofáltak, a következő filozófiai elméleteket képviselték: mechanizmus, epiphénomizmus, abszolút determinizmus, evolucionista monizmus: tanok, amelyek tagadják a szellem létezését, és minden olyan tudás objektivitását, amely az érzékelhető jelenségek ismeretén túlmutat.

Ezek az elméletek egy többé-kevésbé elismert rendszert alkottak, amelyet Jacques néhány évvel később egyik első könyvében szcientizmus névvel jelölt meg. „A szcientizmus a matematikában látja az egyetemes eszközt, és a tudás legfelsőbb szabályozóját. . . Az értelmet a technikai eljárások teljesen anyagi tökéletességével helyettesíti, az érthetőség helyébe a matematikai elemekkel vagy térbeli ábrák segítségével történő egyszerű felépíthetőséget helyezi. Így a szcientizmus az értelemre magának a materializmusnak a törvényét erőszakolja rá: csak az érthető, ami anyagilag ellenőrizhető. Innen adódik az, hogy a szcientizmust az általános mechanizmussal lehet kifejezni. Azt, hogy minden a kiterjedésre és a mozgásra egyszerűsödik, hogy a matematikai műveleteken kívül nincsenek más szabályok, nem bebizonyítandó tézis volt tudósaink szemében, hanem a gondolkodásnak a feltétele.”<sup>1</sup>

Kénytelenek voltak eljutni a gondolkodás bizonyos igényeihez, még akkor is, ha azt nem ismerték el, és kénytelenek voltak állandóan az értelemre utalni, mivel elvonatkoztatás és általánosítás nélkül még a legegyszerűbb ténnyel is lehetetlen igazolni. Lehetetlen bármit is tagadni vagy állítani, ha az ember implicit módon nem bíz az értelem módszereiben és tevékenységének elveiben. A tudósok tehát egészen egyszerűen így implicit módon a józan észre utalva magyarázzák meg azt, ami az ő hatáskörükbe tartozik. Számukra ez a legelőnyösebb filozófiai magatartás és a leghatásosabb oktatási módszer.

Azon tanakodtam, hogy híres tudósok, akiknek az óráira jártam, akiknek a könyveit olvastam, hogyan tudták elfogadni, hogy szellemük ilyen zavaros és megfoghatatlan állapotban maradjon anélkül, hogy ettől szenvedtek volna. Amikor minden érthető realitás délibábként foszlott szét, amint az ember azt hitte, hogy megközelíti és megragadja. S a legszentebb „tények” önmaguktól bomlottak szét a kizárólag empirikus megállapítások porában, mivel az uralkodó filozófia általában tagadta ismereteink objektivitását és képességünket a valóság megragadására.

<sup>1</sup> Jacques Maritain, *Antimoderne*

Ez az értelem számára különösen megritkított léghő, s végtelenül rossz közérzetet teremtett. Úgy lebegtünk a megfigyelés és tapasztalás vizeiben, mint a halak a mély tengerben, anélkül, hogy valaha is megláthattuk volna a napot, melynek csak nagyon meggyengült sugarai értek el hozzánk. A tudományok egébe az értelem bizonyosságának legkisebb segítsége nélkül kellett eljutnunk. Jacques grimaszoló figurákat rajzolt, akik emberfeletti erőfeszítéssel, saját hajukat húzva emelkedtek a magasba. Kedvességgel és mosollyal tudta mindig ötvözni a legkomolyabb érzéseket. Én elveszítettem a talajt. Túl gyenge voltam ahhoz, hogy a tudomány és a filozófia óriásaival harcoljak, hogy önmagam védjem meg legbelsőbb szemléletem helyességét, így aztán szomorúságba merültem.

#### FÉLIX LE DANTEC

Nos, egy időre félre kellett tenni a metafizikai problémákat. A tudományos oktatás, amelyben szigorúan a pozitivista tudományok rendjében részesültünk, nagyon magas színvonalú volt. És ha a természettudományok helyett inkább a fizikai-matematika iránt érdeklődtünk volna, bizonyára ennyi nagy tudós káprázatos felfedezése felkeltette volna érdeklődésünket, és sokáig elpalástolta volna a metafizikai tudományok iránti éhségünket. Például csodálatos lett volna Paul Appell vagy Marie és Pierre Curie óráit hallgatni, zseniális tudósok, hősies dolgozók, egy új tudomány, egy új gyógykezelés számára nyitották meg az utat. A zsenikben szégyenebb természettudományi karon Jacques és én különleges érdeklődéssel látogattuk Félix Le Dantec előadásait, aki a legmagávalragadóbb, a legtehetségesebb volt tanáraink között.

Észrevette, milyen figyelemmel hallgattuk őt, és mivel érdeklődött az ilyen szorgalmas diákok iránt, elhatározta, hogy személyesen megismerkedik velünk. Egy napon, amikor Jacques-kal a Soufflot utca és a Szt. Michel körút sarkán a villamosra vártunk, odajött hozzánk és úgy kezdett velünk beszélgetni, mint régi barátokkal, estére meghívott az otthonába és ezt a későbbiekben elég gyakran megismételte.

Hosszasan beszélgettünk vele, bemutatta filozófiáját, a materializmust. Elmondta nekünk, és mindazoknak, akik hallani akarták, hogy képtelenség volt számára a materializmus igazságát nem elfogadni, de ettől eltekintve a materializmus egy éppannyira kimutathatatlan hit, mint a keresztények hite. Vallomása felhábortotta kollégáit, akik kevésbé hajlottak ennek a ténynek a beismerésére.

Nem ismertem a keresztények hitét – és ezt a materialista hitet is elutasítottam.

tam –, de tudtam, hogy előbb vagy utóbb bizonyára el kell jutnom oda, mivel senki nem ajánlott fel összefüggőbb tant, és mivel az összes többi egy „mit tudom én”-be torkollott és semmivel sem volt a materializmusnál kevésbé lehangoló. Átjárt a szomorúság, az üres lélek keserű íze, mely előtt apránként minden fény kialudt.

Pedig a lelkesedéstől áthatott Le Dantec fényes tudományos jövőt ígért nekünk, ha az általa javasolt irányban dolgozunk. Az élő anyag szintézisét kellett kutatnunk, és azt megalkotva bebizonyítanunk, hogy az élet nem más, mint egy bizonyos kémiai kombináció. Szerette az effajta leegyszerűsítést. Számára az értelem nem volt más, „mint egy lágy anyag, amely 38°-on él”, az öntudat pedig kísérőjelenség.

Ezek a szép kilátások nem csábítottak bennünket. Mire jó az élő anyag szintézise, mire jó a fizikai világ feletti hatalom, ha az életnek és a létnek az oka, ha a teljes morális világmindenség megfejthetetlen rejtély marad? Le Dantec nyilvánosan vallotta az ateizmust, azt állította, hogy őbenne ez legyőzhetetlen. Elmondta, hogy soha nem tudott hinni, még gyermekkorában sem. Nagy igyekezettel figyelt a hittanórákon, mindig első volt vallásból, de soha-soha nem tudta, mit jelent Istenben hinni.

Ritkán lehet ilyen meggyőződéses, ilyen abszolút, ilyen nyugodt ateistával találkozni. Már több éve hajlottam az ateizmus felé, illetve azt hittem, hogy nem hiszek már Istenben, de micsoda szenvedések, egész lényem micsoda mély szomorúsága, micsoda zavar árán! Le Dantec-nél ez meglepetést, de nem ellenszenvet váltott ki, ellenkezőleg. Úgy tűnt, sohasem találkoztam ekkora aggodalommal, ilyen okok miatt. Nagyon kötődött hozzám, s úgy gondoltam, kötelességem megmondani neki, hogy bár még csak titokban, de már Jacques jegyese vagyok. Beszélgetéseink az én hibámból egyre ritkultak és hamarosan teljesen abbamaradtak. A későbbiekben ezt nagyon sajnáltam. Ez a jó, nagylelkű, becsületes ember teljes bizalmat érdemelt, ügyetlenségemből kifolyólag egy értékes barátságnak vetettem véget, de akkor még túl fiatal voltam, hogy minderre gondoljak és az olyan ember hirtelen és ügyetlen gesztusával cselekedtem, akinek még nincsen eleghető tapasztalata.

Néhány évvel később Le Dantec feleségül vette Elisabeth Leseur-nak egyik barátnőjét, annak az Elisabeth Leseur-nak, aki a hit felé vezető lelki útjáról egy nagyon figyelemreméltó naplót hagyott hátra, és akinek az előzőleg hitetlen férje dominikánus szerzetes lett. Elisabeth Leseur barátságának vajon sikerült-e Le Dantec figyelmét a materialista hitről egy más hit felé irányítani és valamennyire is meg lazítani ateizmusának szoros kötelékeit?

Azt az örömet, amely a természettudományos ismeretek megszerzésével járt együtt, szükségszerűen korlátozták formális tárgyának határai és az a tény, hogy rendkívül alacsony számú metafizikai elvhez kapcsolódik. (Legalábbis most ezzel magyarázom, hogy annak idején olyan kevés örömet találtam bennük.)

De ott, ahol magának a megismerésnek az objektivitását tagadják ilyen vagy olyan módon, a szellem minden öröme eltűnik. Az olyan elméletek tanulmányozása, amelyeket nem a valóság megítélésének, illetve megközelítésének tekintünk, hanem mint a művészet vagy a képzelet alkotását, bár ezeknek kevesebb köze van a valósághoz, mint a művészetnek, kaleidoszkopikus látványossággá alacsonyul. Itt a felbukkanó új forma lerombolja azt, amit éppen észrevettünk, pillanatonként változik, talán a szemek gyönyörűségére, de az értelemnek állandóan csalódást okozva, amely az egymást felfaló formák közül egyikhez sem tud kapcsolódni.

A bölcsészkaron tanító filozófusok, akiknek az óráira jártunk, személy szerint kiváló, széles látókörű és elmélyült tudósok voltak és a tudományos kutatás kívánalmait tökéletesen ismerték. De állandóan a történelmi okok részleteinek elemzésével foglalkoztak, mint legfontosabb feladattal. A bölcsélet tanulmányozását majdnem kizárólag erre korlátozták, a bölcséletét, amelyre nevük és filozófusi címük kötelezte őket. Teljes mértékben a történelemtudomány és a matematikai tudományok felé hajlottak. Egyikük sem rendelkezett megalapozott ismeretelmélettel. Meghatározásaik, amelyeket a racionalista és idealista hagyományok – ezektől még mindig nem szakadtak el –, és az egyaránt hatástalan és dogmatikus empirizmus és pozitívizmus hatása alatt ideiglegesen megfogalmaztak, porrá váltak.

A tizenhat éves ifjú Jacques már akkor, amikor a Negyedik Henrik Gimnáziumban Dereux tanár úr filozófiaórájára járt (akit Dereuf-nek hívtak, mert minden szó végéhez egy F betűt tapasztott), szobájában a földre vetette magát elkeseredésében, mivel egyetlen kérdésére sem talált választ. Ugyanez a csalódás a Sorbonne-on. A filozófusok, mestereink valójában lemondtak a filozófiáról. A történelem számukra egyfajta uralkodó tudománnyá vált, amely az elűzött metafizika összes jogát örökölte, anélkül, hogy ténylegesen képes lett volna birtokba venni ezeket a jogokat. Még arrogansabbá tették azzal, hogy akaratlanul magát a történelmet is eltorzították, mivel valódi egzakt tudománnyá akarták felemelni, és onnan szerezni meg az élet és a gondolkodás legvégső magyarázatát, a források olyan tanulmányozásának a segítségével, amely állandóan az akcidentális okok hosszú sorát vette szemügyre.

Érdekes ellentmondás, hogy mindent az anyagi tudomány módszereivel, pozitív módon óhajtottak ellenőrizni, lenézték az igazságot, melynek még a nevét sem kedvelték és mindig kiábrándító mosollyal ejtették ki. A tragédia, melynek áldozatai lettek, abban állt, hogy a teljes intellektuális lemondás, a szellem végtelen becsületessége, számukra a felsőbb bizonyosságok egyszerűségével szembeni bizalmatlanságba fordult. Ezekről azt hitték, hogy nem mások, mint a dolgoknak a nyelv bálványainak segítségével elért naiv leegyszerűsítése. Lelkiismeretes és önzetlen tanításukból végeredményben egyetlen hasznos tanulságot lehetett levonni: a teljes relativizmusét, az intellektuális szkepticizmusét és logikusan gondolkodva, a morális nihilizmusét. Filozófiaóráikat a fiatalok művelten és intelligensen hagyták el, de nem hittek a gondolatokban, mivel kizárólag retorikai eszközöknek tartották azokat, és teljesen felkészületlenek voltak a szellem és a világ küzdelmeire. Minden biztonnyal, észrevétlenül már ekkor kezdtük elveszíteni az emberiség és Franciaország csatáit az új barbársággal szemben, amely rövid időre még egy hamis, hazug, az erőszak csodálatára kész kultúra mézének varázsába öltözött.

Jacques tanárai közül egyetlenegyet lelkesített igaz meggyőződés, de ő is a szociológiáért, jobban mondva a szociologizmusért lelkesedett.

Néhány tanárunk hívő volt, de tanításukon ez egyáltalán nem látszott. Így volt ez Victor Delbos, nagy tudású, becsületes, jeles filozófiatörténész esetében is, akinek szürke oktatása úgy hatott, mint gyönyörű szép romok aprólékos kutatása. Jacques csak később, egy beszélgetés során tudott meg valamit Delbos belső világról, aki elmondta, hogy Hegel borzasztóan vonzotta és a kanti kritikának köszönheti, hogy meg tudott menekülni a panteizmus csábításától és meg tudta őrizni vallásos hitét a különböző filozófiai rendszerek történetének tanulmányozása közepette. Edet tanár úrnak, az eminens latinistának a fordításokra írt javításai remekművek voltak, a diákok állandóan vitakoztak rajtuk.

Az inkább humanista művész, mint filozófus Gabrielle Séailles a baloldali intellektuelek közé tartozott.

Brochard, a görög filozófia utólérhetetlen ismerője ékesszóló és gőgös racionalista volt, aki Plotint a „keleti miszticizmus” soraiba számúzta, és a görög névre méltatlannak nyilvánította. Megvakult, de továbbra is csodálatos órákat tartott, kívülről idézte a görög filozófusok szövegeit. A kíméletlen diákok kihasználták vakságát és elosontak az óráiról. Egy napon Jacques és még egy diák maradt csak ott. Brochard pedig úgy beszélt az osztályhoz, mintha tömeghez intézte volna szavait, saját lelkesedésével akarta fellelkesíteni őket, és választ várt kérdéseire: „nos, uraim, mit gondolnak a sztoikusoknak erről az elképzeléséről?” és mivel a jelenet tragikumuma



miatt kővé dermedt hallgatóság késett a válasszal: – „de, kérem, válaszoljanak, mindnyájan megnémultak?”

Jacques a legnagyobb hálával Lucien Lévy-Bruhl nevű tanárának adózik (annak ellenére, hogy akkoriban a nézeteik erősen különböztek), a modern filozófiatörténet tanárának, aki tanítványait meglepve különös szomorúsággal és hidegséggel oktatott, de jósága és odaadása határtalan volt. Azt hiszem, hogy picit meglepve vonzódott a szorgalmas, igazságra szomjazó, minden konformizmust visszautasító tanuló felé, akinek lírikus szocializmusa nem hatott visszataszítóan Jaurès hű barátjára. Ebben az időben Lévy-Bruhl éppolyan hevesen hitt a szociológiában, mint Dürkheim, de a Sorbonne-on nem ezt tanította. Etnológiai munkássága lassanként szélesebb látókörhöz juttatta. Jacques többször is találkozott vele azokban az években, amikor mindketten a náci üldözés elől hazájukból menekülő franciaországi fogadásának megszervezésén dolgoztak. Filozófiai szempontból, ami a „primitív mentalizmus” értelmezését illette, Jacques-nak része volt abban az örömben, hogy régi mestere, Lévy-Bruhl, néhány hónappal halála előtt csatlakozott az általa javasolt nézetekhez. Az évek során Lévy-Bruhl iránt érzett tisztelete és szeretete csak erősödött.

Abban az időszakban, amelyről most írok, csak Spinoza és Nietzsche biztosított a lélek számára némi örömet és jóérzést. Emlékszem, hogy Jacques több hónapon keresztül szinte megrészegült az „Etikától” és a bölcsességtől, amelyet teljesen bölcsnek és szabadnak hitt, amely arra biztatta az embert, hogy Istent intellektuálisan szeresse, anélkül, hogy a viszonzszeretetét igényelné. Spinoza tételeivel próbálta – teljesen eredménytelenül – Ernest Psicharit vigasztalni, aki borzalmas válságot élt át Jacques nővére iránti visszautasított szerelme miatt. Másoknak, akik blazírtak és mindenből kiábrándultnak akartak látszani, és azt vallották, hogy a kompromisszumokat el kell fogadni, ha az ember „boldogulni akar” az életben, a „metafizikai karrierizmust” prédikálta, tehát minden megalkuvás visszautasítását, azért, hogy megvalósítsuk magunkat az abszolútumban. Spinoza érveinek logikus egymásbakapcsolódása, állításainak és bizonyításainak merészsége lelkesített, fellebbentette egy másik, a tanáraim relativizmusán túlmutató filozófia lehetőségét. Nietzschét az a reménytelen szenvedély tette kedvessé számunkra, amelyet az iránt az igazság iránt érzett, melynek halálát makacsul hirdette. Szerettük az erejéért, amellyel a légyeres térbe beágyazott középszerűség előítéleteit elsöpörte, amellyel az összes álarcot leszakította, és felfedte az élet tragikus voltát.

De tudatában voltunk annak, hogy Spinoza iránti lelkesedésünk csupán lelkünk egzaltált álma, egyfajta metafizikai ópiuma volt. Rendszerének minden részéből

kitűnt, hogy az *Etika* tehetetlen a szívében megsebzett ember leghalkabb kiáltásával szemben is. Az a vigasz, amelyet a haláltusáját vívó embernek nyújtott, akitől Isten felettit kér (mivel Isten is – ahogy azt később megértettük – kívánja a viszontszeretetet) nevetséges képmutatásnak tűnt. Spinoza semmilyen valóságos meggyőződést nem alakított ki bennünk. És Nietzsche-től is csak a szellem esztétikai mámorát kaptuk. A szegények és gyengék lenézését, a semmin táncoló erőszak és büszkeség dühöngő dicsőítését kellett volna ahhoz elfogadnunk, hogy hinni tudjunk benne. Ezen a kenyéren mi sokáig nem élhettünk. A Spinoza és Nietzsche által juttatott örömök egy pillanatra felszabadítottak bennünket, hogy aztán még üresebbek, még reménytelenebbek legyünk.

#### A PLATÁNOS KERTBEN

Egy nyári délután Jacques-kal a Platános kertben sétáltunk, szószaporító neve a régimódi, kedves helynek, amelyet a folyó bal partján lakó párizsiak annyira szeretnek. A sok öreg fa között található a hatalmas libanoni cédrus, amelyet „Jussieu hozott a kalapjában”, egy felirat közli, ott van a teljes pihenés labirintusa, természetrajzi múzeum, a szerencsétlen sors régi, francia típusú központjai, mackók a mély árkokban, oroszlánok ketrecben, kígyók az akváriumban, elefántok a pagodákban, szőrmefókák a medencékben, szerelmesek az árnyékban, és mindenütt dajkák gyerekekkel.

Szerettünk idejárni az órák után, amikor a Sorbonne-ról gyalog hazafelé tartotunk, és mint a kert többi vendége, jól ismertük az ártatlan állatokat, amelyeknek egy kis kenyérral örömet lehetett szerezni.

De ezen a napon nem láttuk a medvéket, nem hallottuk a fókákat, nem éreztük magunkat boldognak. Nagyon is boldogtalanok voltunk.

Áttekintettünk mindent, amit a Sorbonne-on eltöltött két-három év alatt tanultunk. Bizonyára jelentős mennyiségű, egymástól különálló, tudományos és filozófiai ismerettel rendelkezünk. De az ismereteket a tudósok relativizmusa, a filozófusok szkepticizmusa alapjaiban aknázták alá.

Azok a tudósok boldogok, akik nem okoskodnak az értelemről, nem kérdezik csak a láthatót és mérhetőt, és egyenesen haladnak előre felfedezésről felfedezésre.

Alig húszévesen nem tartoztunk a szkepticizmus azon bajnokai közé, akik úgy vetik oda a „mit tudom én”-jüket, mint valami cigarettacsikket, az életet pedig máskülönben kitűnőnek találják. Mi, nemzedékünkkel együtt az áldozataik vol-

tunk. Annak ellenére, hogy a szkepticizmus tulajdonképpen megfogalmazhatatlan, mivel minden megfogalmazás valamilyen szempontból igenlő, még akkor is, ha a kétség filozófiáját fejezi ki – nem kevésbé képes a lélek életére bomlasztóan hatni.

Bár emlékeim mind visszatérnek hozzám amint előszólítom őket, és mind frissen, eredeti színeikben pompáznak, be kell vallanom, hogy ebben az esetben igazságra éhező és szomjazó lankadó szívem mély szomorúságát képtelen vagyok újra ugyanazzal az intenzitással átélni.

Ez a metafizikai szorongás, amely még az életöstön gyökereit is áthatja, teljes kétségbeeséssé válhat, és öngyilkosságba torkollhat. Úgy gondolom, hogy az utóbbi sötét években az Ausztriában, Németországban, Olaszországban és Franciaországban elkövetett ezernyi öngyilkosságot inkább ez a kétségbeesés okozta, mint a testi és lelki szenvedések özöne.

Valami hasonlót éreznék, ha szeretett Franciaországunk, világi reménységünk letéteményese, barbár országgá válna – de nem, ez a nép, ez az általunk ismert ifjúság nem engedheti –, ahol a kegyetlen szellem és a szív durvasága alkotnák a törvényeket, ahol az evangéliumi értékekből csúfot űznének, ahol a legkeményebb utilitarizmus, álrealizmus és hatalomvágy brutális ösztönei érvényesülnének. Akkor nem maradna más számunkra, mint könyörögni az Úrhoz, hogy minél hamarabb hívjon el bennünket a világból és egy reménytelen Nunc dimittist elmondani.

Hiszem, hogy napjainkban a halálesetek ezreit a lélek teljes kiábrándulása okozza, amely csalódott az emberiségbe vetett hitében, abban, hogy hitt a valóság és igazság győzelmes erejében, a jóságban, a kegyelemben és minden egyébben, amit jónak vélt.

Ilyen kétségbeesésben éltem akkoriban. De hamarosan olyan könyörületesen megkaptam a gyógyulást, annyi boldogságban és örömben volt részem, hogy nehezen tudom akkori kétségbeesésemet teljes keserűségében átélni. Bizonyára voltak egyéb gondok, egyéb nagy fájdalmak is, de ezt a szomorúságot soha többé nem éreztem. Azonban jól emlékszem rá. Az ember nem felejt el a halál kapuit.

Ezen a napon azt mondtuk magunkban, hogy ha a természetünk olyan szerencsétlen, hogy nem rendelkezik mással, csak egy ál-intelligenciával, amely nem riad vissza semmitől, csupán az igazságtól, ha önbírálatában eddig a pontig kell lealázkodnia, akkor nem gondolkodhatunk, nem cselekedhetünk méltó módon. Minden képtelenné és elfogadhatatlanná vált, anélkül, hogy tudtuk volna, mi tiltakozik bennünk ennyire.

– Nem élhetünk jó vagy rossz előítéletek szerint, meg kell mérnünk az előítéletek

igazságát és értékét, de milyen mértékegységgel? Hol van a dolgok mértéke? Tudni akarom, hogy létünk a véletlennek köszönhető-e, hogy jótéteménynek vagy szerencsétlenségnek tekintsem. Megvetem az értelem beletörődő és lemondó megoldását, amelyre számtalan példát találunk magunk körül.

„Vakon akarni” sem akartunk, ez a „fennkölt” értelmetlenség számunkra szörnyűnek tűnt és elborzasztott.

Ami akkor megmentett bennünket, ami valóságos reménytelenségünket még feltételelessé változtatta, az éppen a szenvedés volt. A szellem alig tudatos méltósága mentette meg lelkünket e tényező jelenléte által attól az értelmetlenségtől, amire minden utalt.

Már azt hittem, hogy ateista vagyok, már nem is védekeztem az ateizmus ellen, a tudományos érvek tömege végül meggyőzött, jobban mondvá elpusztított. És Isten távolléte elnéptelenítette a világot.

Ha le kell mondanunk arról, hogy az igazság szónak valamilyen értelmet adjunk, ha le kell mondanunk a jó és rossz, az igazság és az igazságtalanság közötti különbségtételről, akkor nem lehet többé emberhez méltón élni.

Nem akartam ebből a komédiából. Elfogadnék egy fájdalmas életet, de nem egy abszurd életet. Jacques sokáig úgy gondolta, hogy érdemes a szegényekért, a „proletariátus” rabszolgasága ellen küzdeni. És megerősítette saját nemeslelkűsége. De most éppolyan reménytelen volt, mint én.

Az életet, amelyet nem én választottam, nem akarom ilyen sötétségben tovább élni. Mivel a vígjáték gyászos. A könnyek és a vér színpadán játszódnak.

Tökéletes egyetértésünk, saját személyes boldogságunk, a világ minden szépsége, az emberek összes tudománya sem fogadtathatta el velünk indokolatlanul bárhogy is értelmezzük a kifejezést – a nyomort, a boldogtalanságot és az emberi gonosztságot. Vagy lehetséges a világot igazolni egy valóságos tudás segítségével vagy egy pillanatnyi figyelemre sem méltó az élet.

– Ha a világon csak egyetlenegy szívnek kell szenvednie, ha csak egyetlenegy test ismeri a halálfélelmet, az is igazolást követel, és ha csak egyetlen gyermek szenved, ha csak az állatok szenvednének a földön, az is elégtételt kívánna.

– A dolgok jelenlegi állása semmiképpen sem elfogadható a lét igaz megvilágítása nélkül. Ha ez a világosság lehetetlen, akkor a lét is lehetetlen, és nem érdemes élni.

Ha . . . Ha . . . És így sétáltunk sötétebbnél sötétebb strófákkal bővítve elkese-redettségek énekét. De még ott volt lelkünkben a feltételes mód. De lelkünkben élt még egy parányi reménység, egy félig kitárt ajtó a fény felé.

Mielőtt elhagytuk a Platános kertet, ünnepélyes határozatot hoztunk, s ez megnyugtatót bennünket: elhatároztuk, hogy szembenézünk a boldogtalan és kegyetlen világmindenség tényeinek legvégső következményeivel is – amennyire tőlünk telik –, amelynek a szkeptikus és relativista filozófia volt egyedüli fénye.

Nem akartunk semmilyen álarcot, hamis biztonságuk ölen elszenderedett nagy emberek semmilyen becézgetését elfogadni. Az általuk tált epikureizmus csak maszlag volt, ugyanúgy, amint szomorú sztoicizmusuk, esztéticizmusuk – mulatság. Azt se akartuk elhinni, hogy mivel a Sorbonne szólt, már minden igazságot ki is mondtak. Az egyetemi világ nálunk akkoriban annyira önmagára zárult, hogy ez az egyszerű gondolat is érdemnek számított.

Elhatároztuk tehát, hogy még egy ideig bízunk az ismeretlenben, hitelt adunk a létnek, mint valami elvégzendő kísérletnek, annak reményében, hogy heves könyörgésünkre megmutatkozik az élet értelme s új értékek tűnnek fel olyan világosan, hogy azokhoz feltétel nélkül csatlakozunk és megszabadulunk egy sötét és haszontalan világ rémálmától.

Ha ez a kísérlet semmire sem vezetne, a megoldás az öngyilkosság lesz, az öngyilkosság, mielőtt még az évek felhalmoznák szennyüket, mielőtt fiatal erőink elhasználnának. Szabad tiltakozásként akartunk meghalni, ha lehetetlenség lett volna az igazság szerint élni.

## Negyedik fejezet

HENRI BERGSON

### „AZ IGAZSÁG FOGALMA”

Isten kegyelméből ekkor találkoztunk Henri Bergsonnal.

A Collège de France-ban tanított, amelynek az épületei a Sorbonne-nal szemben helyezkedtek el. Csak a Szt. Jacques utcán kellett átmenni, aztán néhány lépés az Iskolák utcájában; de ez nem volt olyan könnyű, mint hihetnénk. A két intézmény között a gyanakvás és az előítéletek hegyei magasodtak, különösen a Sorbonne filozófusai és Bergson filozófiája között. Olyannyira, hogy a fiatal tanulóknak majdnem olyan képtelenségnek tűnt a Sorbonne-ról a Collège de France-ba átmenni, mint a szomszédos Szt. Genovéa-templomba.

Aki átvezetett bennünket az utcán, egyik házból a másikba, éppen a sorbonne-i historicizmus ellensége, Charles Péguy volt.

Egy napon, mikor látta teljes kiábrándultságunkat, elvitt bennünket Bergson órájára.

Számbavettük mindazt, amit tanáraink útravalóként adtak nekünk, nekünk, nagyon fiatal embereknek, akik az igazi tudás és helyes cselekvés elveit vártuk tőlük, és úgy találtuk, hogy a kezünkben csak halált és port tartunk. Az ál-tudományos pozitivizmus, a szkepticizmus és a relativizmus erőszakot követtek el a bennünk lévő „minden pyrrhonizmus által megdönthetetlen igazság eszméje ellen”, amiről Pascal beszél, és lelkünk demoralizálása ellen csak szenvedéssel tudtunk védekezni. Hogyan lettünk volna képesek tizennyolc, húszévesen személyes elméletet állítani ezekkel a tanokkal szemben? Megcáfolhattuk-e azokat szisztematikusan, láthatuk-e tisztán, hogy miben tévednek? Ösztönösen harcoltunk a kilátástalan relativizmus ellen, a semmivel való kapcsolat ellen, mivel bármely abszolútum elfogadása ismeretlen volt. Minden ellenére, ami csak eltéríthetett volna bennünket, mi továbbra is makacsul kerestük az igazságot – milyen igazságot? –, magunkban hordoztuk annak a reményét, hogy a lét teljességéhez mindenestül csatlakozhatunk.

Ha megpróbálnám minden metafizikai elmélettől elvonatkoztatva megfogalmazni, amint akkor tehettem volna, azt, hogy mit jelentett számomra az igazság és a megismerés, körülbelül a következőt mondanám: – Az igazság szónak még a kiejtésére is lelkesedéstől reszketett a szívem. Ennek a szónak a szépsége úgy ra-

gyogott a szememben, mint a sötétséggel szembeállított lelki napfény – a sötétséggel, amely magában foglalja a tudatlanságot, a tévedést, a hazugságot és igazságtalanságot, amely egyszerre nagy hiba és hazugság is. Ismerni az igazságot. Szóhalmozás. Az igazságban már benne van az ismerés, amint benne van a valóság és a lét is. Az igazság szóra gondolni annyit jelent, mint föltételezni egy lelki képességet, amelyben és csak benne, található valamely igazság. Föltételezni egy ilyen szellemi képességet, amely képes a léthez, a valósághoz igazodni és önmagában is igazságot teremteni. És azt is jelenti, hogy megkérdézzük, vajon létezik-e egyáltalán ilyen képesség.

De az, hogy erre a kérdésre gondolunk, beszélünk róla és fölteszünk egy ilyen kérdést, ez azt jelenti, hogy erre a kérdésre, még mielőtt elhangzana, létezik egy spontán, magától értetődő válasz, és ez a válasz igenlő.

Ha feltételeznénk, hogy a válasz negatív, nem lenne szabad többé beszélnünk róla, bármilyen kérdést feltennünk vele kapcsolatban, mert ha tagadjuk, hogy megfelelő módon megismerhetjük a valóságot, akkor meg vagyunk fosztva az állítás, tagadás, válaszadás és gondolkodás lehetőségétől.

Természetesen nem tudunk nem gondolkodni, a gondolkodás az ember egyik élettani működése. De ha nem rendelkezünk a valóság megértésére szolgáló képességgel, akkor a gondolkodás nem más, mint egy álom, kizárólag szubjektív működés, célnélküli fizikai virágzás, a mechanizmus által bevezetett *kísérőjelenség*: és semmilyen címen, még a tudósok és történészek „relatív igazságának” a címen sem hihetjük, hogy képes annak az igazságnak a megragadására, amelynek gondolata a mindennapi életünkre ráerőszakolja magát mindig és mindenek ellenére, és akkor azt sem vélhetjük, hogy a gondolkodás az emberi kommunikáció egyik eszköze. Lelkünk fölé emelkedik, mint valami kormos, sötét füst, mint egy mocsár fölött táncoló lidércfény.

E szerint a hipotézis szerint minden feltételezés értelmetlen, haszontalan, amelyet lehetetlen akár igaznak, akár tévesnek nyilvánítani, mivel az igazat félredobtuk, amikor a valóság megragadásának lehetőségét elvetettük, a téves viszont csak az igazzal szemben létezik.

A hipotézist, mely szerint nem létezik a valóság megragadására képes adottság, csakis a módszeres kételkedés címen lehet megfogalmazni, nem pedig valóságos kétség alapján. Ez egy filozófiai kutatási módszer és nem jellemzi a szellem természetét. Legalábbis ebben biztosak voltunk.

Tehát arra a kérdésre, hogy van-e az embernek olyan képessége, amely lehetővé teszi számára a valóság megismerését, ösztönösen igennel válaszoltunk. De tudo-

mányosan, filozofikusan válaszunknak sem a jogosságát, sem a kihatását nem tudtuk még megállapítani.

Az igazságnak, ennek a forrón keresett, leküzdhetetlenül hitt igazságnak a filozófiája ekkor még csak egyfajta ismeretlen Isten volt számunkra.

Szívünkben fenntartottunk neki egy oltárt, forrón szerettük ismeretlenül, előre elismertük jogait arra, hogy rendelkezék felettünk, az életünk felett. De hogy ő milyen lesz, milyen úton-módon érhetünk el hozzá – még nem tudtuk.

Felkel, mint a nap, egy boldog, hosszú, felfedezésekkel teli reggelen? Vagy mint a hold, hogy megvilágítsa nyomorunk éjszakáját? Olyan lesz talán, mint a csillagos ég: fény és árnyék egyszerre – nem tudtuk! Annyit tudunk bizonyosan, hogy bármilyen lesz, ő lesz a mi urunk, mi pedig szolgálai szeretnénk lenni.

Mindig bennünk élt az igazság legyőzhetetlen gondolata, az élet felé kitért ajtó. De addig a felejthetetlen napig, amíg nem hallottuk Bergsont, az igazság fogalmát, a nem sejtett felfedezések reményét nyíltan vagy burkoltan megcsúfolták azok, akiktől némi világosságot vártunk.

#### HENRI BERGSON ÓRÁJÁN

A filozófust fiatal dicsőségének teljes pompájában találtuk : már régóta kiadta két könyvét, a *L'essai sur les données immédiates de la Conscience*-t és a *Matière et Mémoire*-t. Ezeket valamivel később olvastuk el. Filozófiai tanával először az óráin ismerkedtünk meg.

Az ügyes előadásmód, amellyel Bergson ismertette nézeteit és amelynek segítségével mindnyájunkat magával ragadott felfedezéseinek folyamatába, semmivel sem csökkentette tanításának szakszerűségét és szubtilitását. Mégis, a nagyterem, ahol előadott, kicsinek bizonyult a rengeteg, Bergsont hallani kívánó ember számára.

Péguy-vel, Sorel-val és Ernest Psicharival korán odamentünk, hogy biztosan kapjunk helyet. Henri Focillon, Jean Marx, Masson-Oursel és Anna de Noailles költő is a teremben ült. Nem a sznobizmus hozta ide a nagyszámú hallgatóságot, mint ahogy sokan hajlamosak lennének hinni, hanem egy csalhatatlan ösztön. Bizonyosan nem mi voltunk az egyetlenek, akiknek Bergson visszaadta a szellem örömét, visszaállítván a metafizikát régi jogaiba.

Valaki, akit jól ismerek, később ezt írta : „Az ember olyan állat, amely transzcendentálékkal táplálkozik”. Bergson másképpen fejezte ki magát, biztosított bennünket, hogy ilyen táplálék a rendelkezésünkre áll, hogy képesek vagyunk valóban



megismerni a valóságot, hogy intuíciónk segítségével elérjük az abszolútumot. A mi nyelvünkre lefordítva ez annyit jelentett, hogy valóban, teljesen megismerhetjük azt, ami van. Teljesen mindegy volt számunkra, hogy ezt a fogalmak fölé emelkedő intuíció vagy pedig a fogalmakat alkotó értelem által érzük el, a lehetséges eredmény számított: elérni az abszolútumot. Csodálatosan mélyreható bírálatával Bergson szerteoszlatta az áltudományos pozitívizmus metafizika elleni előítéleteit, a szellemet visszahívta eredeti működéséhez, alapvető szabadságához.

Ékesszóló, pontos előadásmódja állandó feszültségben tartott bennünket, lehetetlen volt nem odafigyelni. Figyelmünk egy pillanatra sem lankadt, nem szakította meg az előadás értékes fonalát. Az történt, ami valamilyen tökéletesen szép zene hallgatása esetében: eredetisége, értékes gazdagsága magával vitte a szellemet és nem engedte többé elszakadni. Ha a hallgató passzív figyelme néha elernyed, bizonyára a hallgatott szöveg sem mindenütt egyformán érdekesítő. Egy napon, mikor Bergson szelleme egyik csúcsára ért, és azt mondta az Apostól szavaira utalva, (akkoriban még nem ismertem): „Az abszolútumban élünk, mozgunk és léte-zünk”, olyan lelkesedést ébresztett hennünk, olyan boldog hálát, amely az évek során, a komoly filozófiai nézeteltérések közepette, a szükséges és kemény kritikák ellenére is megmaradt.

Péguy, Psichari, Jacques és én egy ujjongó négyest alkottunk, mivel a szellemi élet lehetősége, az intellektuális bizonyosságok világa újra megnyílt számunkra.

Jacques és Ernest Psichari jegyzeteltek – hol vannak most a jegyzeteik? – Péguy és én kineveltük őket. Ernest jegyzetei teljes egészet alkottak, bekezdések, pontok és vesszők nélkül, azt mondtuk, hogy az állandóság szüntelen folyását ábrázolják. Jacques jegyzetei jól elkülöníthető bekezdésekből álltak – a bergsoni gondolat tagoltságát mutatták.

Megtaláltam újból gyermekkorom könnyedségét, örömét, gyermekéveimet, amikor dobogó szívvel mentem a gimnáziumba.

Bergson óráira megható kíváncsisággal, szent várakozással mentünk. És úgy jöttünk vissza, mintha éltető levegőn lettünk volna, igazságból és ígéretből gyűjtött aratásunkat kezünkben hoztuk, bőbeszédűen folytattuk tovább és tovább a mester órájának magyarázatát. A tél elmúlt, közeledett a tavasz.

A megismerés szellemi képességének, amelyben halványan reménykedtünk, még nem adtunk nevet, de valószínűleg értelemnek hívtuk volna, ha eszünkbe jut elnevezni.

Bergson, miután felismerte egy ilyen képesség létezését, intuíciónak hívta, és azt az értelemmel szembeállította a fogalom rendkívül szigorú kritikájában; ha ő megtagadja a fogalomtól a valóság befogadására szolgáló eredeti képességét, az értelmet megfosztja alapjaitól és legmagasabb csúcsaitól, az intuíciótól.

Néhány évvel később Jacques, amikor az értelem működését, természetét és életét tanulmányozta és észrevette, hogy a bergsoni kritika csak az értelem téves használatára vonatkozott, és egy hibás, racionális, tudományoskodó metafizika ellen emelt szót, ebben a kérdésben elhatárolta magát Bergsontól. De Bergson tanításának pozitív része magát a metafizikai munkát tette lehetővé számunkra. És azzal amit tagadott, lerántotta az álarcot a szofizmákról, amelyekre a mechanisztikus és materialista tanokat alapozták és a filozófia területét rengeteg ál-problémától és téves megoldástól szabadította meg.

Mégis Bergson első pszichometafizikai felfedezése nem az intuíció volt, hanem a „tartam”. Először a felfedezés, majd a felfedezés módjának tudatosulása.

Visszatérve a tudat életére, Bergson egy folyamatos minőségi valóságot ragadott meg benne, mely idegen – és nem azt mondta, hogy a léttől, és ez fontos tanának magyarázatai és későbbi következményei szempontjából – a tértől, a fizika térbeli idejétől.

Csodálatos pszichológiai elemzések segítségével és felidézve azt, amit már az *Essai sur les Données Immédiates de la Conscience* c. munkájában mondott, amelyből néhány bekezdést itt idézni fogok, Bergson felfedte számunkra a világot, azt amit „tartam”-nak nevezett, ami valójában a konkrétumban a lét dinamizmusa volt, a pszichológiai befelénzés leple alatt. Elvezetett bennünket a tiszta „tartam” mély realitásához, amelyet a tudat minden térbeli képzetet elhagyva, önmagába mélyedve ragad meg. A tiszta „tartam”: minőségi változások egymásutánisága, amelyek egymásba olvadnak, behatolnak egymásba határozott körvonalak nélkül, és nem hajlamosak arra, hogy egy másikhoz viszonyítva kívül helyezkedjen el, a számokkal pedig nincsenek semmilyen kapcsolatban. . .” Ez a „tiszta heterogenitás”<sup>1</sup> a tér ab-

<sup>1</sup> Henri Bergson: *Essai sur les Données Immédiates de la Conscience*. Paris. Alcan. 9. kiadás, 1911.

szolút homogenitásával szembeállítva. Ez a minőség birodalma szembeállítva a mérhető mennyiséggel.

„Önmagukban véve a tudat mély állapotainak semmilyen kapcsolata sincs a mennyiséggel, tiszta tulajdonságok, úgy keverednek, hogy lehetetlenség megállapítani, hogy egy vagy több részből állnak és ilyen szempontból nem is lehet vizsgálni őket anélkül, hogy valóságos természetüktől meg ne fosztanánk őket.”

Bergson felszabadította a szellemet, befelé irányította a valóságos élethez, a tudat teljesen minőségi mélységeihez, és erőteljesen és sikerrel szállt szembe korának filozófiai áramlatával, amely mindent visszavezetett – még a minőséget is, a páratlant, az összehasonlíthatatlant – a számra, a térre, a mérhetőre, az egymásra helyezhető és visszafordítható mennyiségekre a fizikai–matematikai kapcsolatok homogenitása és exterioritása szerint. Ez a szellemi magatartás igazolt a fizikai és matematikai tudományok területén, másutt viszont minden valódi filozófia lerombolója. Bergson visszavezette a filozófiát saját területére, kimutatva, hogy az ilyen tudomány és tudományos eljárás a filozófia területén teljesen használhatatlan, annál is inkább, mivel a tudomány, legalábbis napjainkban, a legfontosabb kérdéseire a magyarázatot a tiszta mennyiségben, a homogenitásban és a mérhetőben keresi:

„A tudomány – írta az Essai-ben, amint előadásain is mondta – nem foglalkozik az idővel és a mozgással, kivéve ha előbb megfosztja lényeges és jellemző tulajdonságától, ti. az időt a tartamtól a mozgást a változékonyságtól. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha megvizsgáljuk az idő, a mozgás, a gyorsulás szerepét az asztro-nómiában és a mechanikában.

„Ezt jól bizonyítja, hogy a »tartam« intervalluma sem számít a tudomány szempontjából, vagyis hogy ha a világegyetemben minden mozgás kétszer vagy háromszor olyan gyorsan történne, nem kellene változtatnunk sem a formulákon, sem a formulákban szereplő számokon. A tudatnak egy meghatározhatatlan és egyfajta minőségi benyomása lenne erről a változásról (talán belehalnánk; az életütemünk mindenestre megváltozna), de a tudaton kívül semmi sem látszana, mivel a térben az egybeesések száma nem változna. Így a mechanika az időből csak az egyidejűséget veszi figyelembe, a mozgásból pedig csak a mozdulatlanságot.”

Mivel Bergson szerint a tartam az én alkotója, minden olyan elemzés, amely nem vesz tudomást vagy figyelmen kívül hagyja ezt a lényeges, jellemző térbeli szimbolizmusra leegyszerűsíthetetlen alkotót, nem alkalmazható ezen a területen. A fizikai determinizmus nem csökkenti-e le a tudat teljes életét egy kísérőjelenségre? „Az agyban végbemenő molekuláris mozgásokat képzel maga elé. A tudat ettől néha valamilyen ismeretlen módon elszakadna és foszforeszkálásszerűen megvilá-

gítaná a nyomát . . . De bármilyen képre gondoljanak is, sohasem fogják kimutatni, hogy a pszichológiai tény molekuláris mozgástól függene. Mert egy mozgásban megtalálhatjuk egy másik mozgás okát, egy tudatállapot okát azonban nem. Ami a pszichológiai determinizmust illeti, az a szellem asszociatív koncepcióját foglalja magában. Hibája először is abban áll, hogy a cselekvést megfosztotta minőségi alkotójától és csak geometriai és személytelen tartalmát őrizte meg. Azt a pszichológiát, amely a lelket úgy mutatja be, mintha a szimpátia, viszolygás, gyűlölet, mint megannyi ráható erő függvénye lenne, azt a nyelv az orránál fogva vezeti. Ezek az érzések, feltéve ha elegendő mélyre hatoltak, az egész lelket ábrázolják, abban az értelemben, hogy mindegyikben visszatükröződik a lélek teljes tartalma.”

Bergsonnál, ha azt mondjuk, hogy egy ilyen aktusban az egész lélek részt vesz, ez annyit jelent, hogy a lélek szabad. A személy „teljes egészében benne lehet egyetlen aktusában, feltéve ha azt megfelelően választjuk ki. És ennek a belső aktusnak a külső megmutatkozása lesz az, amit szabad aktusnak hívnak, mivel egyedül az én az alkotója, azért mert a teljes ént fejezi ki . . .” Azt gondolhatnánk, hogy itt inkább ösztönösségről van szó, mint szabadságról, de a spontaneitás, amennyiben az egész személyt érinti, megegyezik a szabadsággal, mivel, és ezt Bergson nem világította meg, a személy az akarat saját cselekedete feletti értelmi irányításának segítségével azonosulhat az aktussal.

Bergson a szabadságnak inkább pszichológiai, mint metafizikai elméletét fektette le; az előbbi nem létezhet az értelem és az akarat metafizikája nélkül, bergson munkássága során valójában nem keresett egy ilyen metafizikát. Ősi intuíciója más utakra vitte. De filozófiai szempontból a szabadság Bergsoni elmélete egyáltalán nem összeegyeztethetetlen Arisztotelész és Szt. Tamás metafizikai következtetéseivel. Csak akkor mutatkozik elégtelennek, ha a szabadság metafizikáját akarjuk bemutatni. Bárhogyan is, a két filozófia ugyanarra a következtetésre jut: állítják, hogy a szabadság a személyiség jellemzője. A két filozófia elfogadja (ellentétben azzal, amit Bergson a spiritista metafizikákról gondolt) a szabadság különböző fokozatait, mivel cselekedeteinkben nem egyforma mélyen veszünk részt. Mindkét filozófia elismeri, hogy a valóban szabad, „emberi” cselekedetek ritkák. Azért, mert általában önmagunk felszínén élünk, ott ahol az automatizmus, a szokás, a könnyedség és a sugalmazás helyettesíti a szabadságot. „Sokan élnek így és meghalnak anélkül, hogy megismerték volna az igazi szabadságot, de a sugalmazás is meggyőződéssé válna, ha az egész én beleolvadna. Még a hirtelen érzelm sem mutatkozna olyan fatálisnak, ha tükröződne benne, mint Alceste felháborodásában, a személy teljes története, a legerőszakosabb nevelés sem venne el semmit a szabadságunkból, ha

csak olyan ideákat és érzéseket adna át, amelyek képesek egész lelkünket áthatni. Valójában a szabad elhatározás a teljes lélekből ered, és a cselekedet annál szabadabb lesz, mennél inkább az alapvető énnel való azonosulás felé irányul a dinamikus sor, amelyhez kapcsolódik.” Nem érteti-e ez meg egy bizonyos módon, hogy az istenlátás, amely a boldog lelkeket teljesen Istenhez köti, nem rombolja le bennük a szabadságot, hanem ellenkezőleg, megerősíti őket minden, szemlélődésükből eredő cselekedetükben?

„Elnézést a kitérőért” mondta Bergson gyakran az óráin, de okkal hozzátehetette, hogy az „nem volt haszontalan”. Számomra sem tűnik haszontalannak, hogy idézek még Bergson munkáiból, legalábbis azokból, amelyek egyeznek azzal, amire az óráiból emlékszem. Azt mondta, hogy mindennapos cselekedeteink reflexszerűen mennek végbe. Egyetértett a determinizmussal, hogy tundiüllik „komoly helyzetekben is tunyaságból, kényelemből lemondunk a szabadságunkról”. Így történhet, hogy engedünk legjobb barátaink meggyőző erejének, passzívan hagyjuk, hogy érveik hassanak ránk, s közben azt hisszük, hogy szabadon cselekszünk. „Csak később ismerjük fel tévedésünket. De nem ritka, hogy lázadás következik be abban a pillanatban, amikor a cselekedet megtörténik. Ilyenkor a legbensőbb én emelkedik a felszínre. A külső héj egy ellenállhatatlan nyomásnak engedve felszakad. Ennek az énnek a mélyén a nagyon ésszerűen elrendezett érvek alatt érzések, gondolatok forrongtak, a belső feszültség egyre növekedett, erről azonban nem akartunk tudomást venni... Megmagyarázhatatlan módon irtóztunk attól, hogy mindezzel szembenézzünk és az egészet, valahányszor csak felszínre tört, visszaszorítottuk létünk sötét mélységeibe.” De az én mélye erőszakosan reagált. Tudni szeretnénk, hogy milyen érvek alapján határoztunk, „és azt találjuk, hogy ok nélkül, talán a józan ésszel ellentétesen döntöttünk. És bizonyos esetben ez a legjobb ok.” Jegyezzük meg ezt a közbevetést: *bizonyos esetben*. Mert ha egy érzelem hatására vagy pillanatnyi zavarban határozunk, nem cselekszünk szabadon. De ha a cselekvés „érzéseink, gondolataink, legbensőbb vágyaink, életfelfogásunk, amely egyenlő eddigi tapasztalataink összességével, röviden a becsületről és boldogságról alkotott személyes elképzelésünk egészével megegyezik”, akkor szabadon cselekszünk. Tulajdonképpen egy ilyen elhatározás, amely a legjobban elrendezett érveket is elhagyni látszik, a teljesség, a beteljesült igazság érzését nyújtja számunkra, nagyon hasonlít az ihletre, amely lehet, hogy teljes egészében tőlünk ered, lehet, hogy Istentől, mivel ez csak a mélyben alakulhat ki, és Isten itt hat ránk. Egy szabad cselekvés valószínűségi motívuma, igazi oka, az értelem mély tevékenységében egész lényünket fejezi ki, és semmiben sem hasonlít egy személytelen értelem pro és kontra érveire, ahogy

ezt egy rossz minőségű intellektualizmus elképzeli. Véleményem szerint, így lehet azt a leszűkülést értelmezni, amit a gyakorlatban Bergson a „motívum”-mal kísérelt meg, amely spekulatív szinten egybevágott a fogalom kritikájával. „Minden nehézség nélkül bizonyíthatnánk – mondta –, hogy jelentéktelen cselekedeteink valamely meghatározó motívumhoz kötődnek. Csak ünnepélyes körülmények között, ha arról van szó, hogy mások milyen véleményt alakítanak ki rólunk, de főleg mi önmagunkról, akkor választunk annak ellenére, amit mi motívumnak hívunk, és a megfogható érv hiánya annál is meglepőbb, mivel szabadabbak vagyunk. Röviden, akkor vagyunk szabadok, amikor a cselekedeteink teljes személyiségünkől erednek, amikor kifejezik azt, amikor olyan meghatározhatatlan hasonlóság van köztünk, mint a mű és a művész között. Hiába is hivatkozunk arra, hogy természetünk mindenható befolyásának engedünk. Mi vagyunk a természetünk . . .”

Ennek ellenére nem kell azt hinnünk, hogy szabad cselekvésünk néhány különleges pillanat privilégiuma. „Szabad cselekvésünk folyamata valamilyen módon a tudtunk nélkül folytatódik, a tartam minden pillanatában, a tudat sötét mélységeiben . . . A tartamnak az érzése a tudat mélyén végbemenő szabad cselekvés szüntelen folyamatából ered . . .” Másképpen kifejezve, ez a szabad cselekvés elsődleges, a szellemi egyén valóságos élete és a tartam, szellem és élet szinonimák. Mindez bennefoglaltatik Bergson ősi intuíciójában. Ez a tartam egy primitív csillagködhez hasonlít, amelyből Bergson egész metafizikája levezethető egymást követő differenciálódások során, minden a filozófus által alkalmazott elemzésektől és intuícióktól függ. Mivel nem lehet csak intuíciók segítségével filozofálni, szükség van elemzésre, következtetésre és kerül amibe kerül, szintetizálásra és rendszerezésre is. Innen ered a tévedés lehetősége. Elmondhatnánk, előremutatva (mivel akkoriban még nagyon is távol voltunk ilyen kritikáktól), hogy Bergson rendszerezései két alkalommal bizonyultak tévesnek: A *Teremtő fejlődés*-ben (*L'Évolution Créatrice*), ahol úgy tűnik, hogy nem ismeri fel a teremtő Elv transzcendenciáját, és *A Változás észlelésében* (*La Perception du Changement*), ahol a tartam intuíciójának rendszerezését túlzásba vite, a tiszta változást a „dolgok szubsztanciájává” alakítja. De később *Az erkölcs és a vallás két forrása* (*Les deux sources de la Morale et de la Religion*) c. művében visszatért a szellemi intuíciók szabadságához és ezúttal a harminc év munkája és elmélkedése közben összegyűjtött kincsek tömkelegével ellátva újból elérte és meghaladta a *Tanulmány a tudatról* című művében leírt igazságokat. Akkor amikor az óráira jártunk, valamivel a *Teremtő fejlődés* (*L'Évolution Créatrice*) kiadása előtt, csak az előnyét éreztük annak, hogy olyan látóköröket tárt fel számunkra, amelyek az univerzális mechanizmus elszíntelenített üres világán kívül estek,

és a minőségek világára, a szellemi bizonyosságra, és az ember szabadságára tekintettek. „Az a cselekedet szabad valójában, amely magán viseli személyiségünk jegyét – mondta –, a szabadság' tény és a megállapított tények közül nincs ennél világosabb”. Az anyag és emlékezés mélyreható elemzése a Collège de France óráin is visszatértek, névszerint a „pszichológiai–fizikai egyezések” vitájában, és csodálatos előadásain, ahol Bergson bebizonyította, hogy egy bizonyos, önmagát tudományosnak tituláló pszichológia mennyit köszönhet valójában Spinoza metafizikájának.

Nem szándékoztam Bergson filozófiájáról előadást tartani. Kevésbé illene ez az emlékiratok egyszerűségéhez, és ezenkívül igyekeztem csak arról írni, amit erről a filozófiáról akkor tudtam.

Az egyetemen Jacques-ot hamarosan úgy tekintették, mint Bergson hívét. A tanteremben a heves szocializmus és az intuíció filozófiájának forradalmi lángját hordozta. És a mester is azt mondta, hogy tanítványai közül ő értette meg, ő magyarázta a legjobban elméletét.

A Sorbonne-on, Gabriel Séailles óráján, ahol a szakvizsgára előkészítő előadásokat hallgatta szorgalmasan, Jacques egy napon afféle ultra-bergson-i órát tartott, felhábortva egy fiatal dominikánust, aki a kolostorából jött a Sorbonne levegőjét szívni. Ez a dominikánus Garrigou-Lagrange atya volt, korunk egyik legnagyobb teológusa, később hosszú éveken át barátunk.

Az erkölcsről beszélve Jacques félig komolyan, félig tréfásan azt a kijelentést tette (azóta ezen Garrigou atyával sokszor neveltünk): az erkölcs egyfajta tánc, amely sorban megformálja minden lehetséges figuráját anélkül, hogy bármikor is megállapodna valamelyiknél. Ez tulajdonképpen jelezte az egyik irányt, amelyet Bergson gondolata követhetett volna ebben a témában – amelyet Istennek hála, a filozófus sohasem követett, mivel talált egy „formát”, ahol megállhatott (igaz sokkal később, a keresztény misztikusok erkölcsében).

#### PLOTINTÓL RUYSBROECKIG

Egy héten egyszer Bergson görög szövegmagyarázatára is jártunk. Az órát a Collège de France-ban tartotta néhány tanuló számára. Olyan közel ültünk az asztalhoz, amelyre a megmagyarázandó szöveget tette, hogy akár vele együtt olvashattuk volna. Úgy éreztük, hogy ez a közelség, ez az intimitás egyszerre vitt köze-

lebb bennünket a magyarázó és a magyarázott mesterhez, és mindnyájunkat beborított intelligenciájuk fényes felhője.

Ebben az évben Bergson Plotint magyarázta. Éreztük személyes érdekelttségét, de nem tudhattuk, hogy Plotin milyen szerepet játszik majd az életében. Ez csak sokkal később derült ki. Bergson magyarázata a nehéz szöveget áttetszővé tette, vezetésével mindent könnyen megértettem. Nagyon szeretttük ezeket a zártkörű órákat. Olyan világba vittek bennünket, ahova természetesen vágytunk, ahol szabadabban lélegeztünk, ahol a szívünk belülről égett, ahol érezni kezdtük, hogy létezik egy égi hely, „ahonnan a tökéletes adományok származnak”.

Az órán kívül is nagyon nagy örömmel olvastam Plotint, de csak egyetlenegy káprázatos, minden mást árnyékban hagyó emlék maradt meg ebből az olvasásból. Egy nyári napon vidéken Énnéadászt olvastam. Ültem az ágyamon, nyitott könyvvel a térdemen, elértem a számos bekezdés közül az egyikhez, amelyben Plotin a lélekről és Istenről egyszerre metafizikusként és misztikusként beszél – bekezdés, amelynek megjelölésére akkor nem is gondoltam, és azóta sem kerestem – a lelkesedés fuvalata hatolt át szívemen, egy pillanat leforgása alatt térdre vettem magam a könyv előtt, szeretettől égő szívvel csókokkal borítottam a lapot, amelyet olvastam. Valahányszor felidéztem ezt az emléket, mindig élően reszketett bennem, annak ellenére, hogy egy órával az égi esemény eltelte után már nem is gondoltam rá, nem törődtem vele, és semmilyen következtetést nem vontam le belőle.

Ott folytattam az életemet, ahol abbahagytam, látszólag nem változtam, folytattam annak a keresését, amit váratlanul megtaláltam, illetve, ami egy villanásban megmutatta magát és aztán eltűnt.

Egy napon minden ízemben reszketve szaladtam Bergsonhoz, hogy tanácsot kérjek tanulmányaim folytatására, jobban mondva az életem folytatásához. Először szántam el magam ilyen lépésre. Abból, amit akkor mondott, néhány szó örökre bevésődött az emlékezetembe: „Kövesse mindig a saját ihletét!”, nem azt jelentette-e ez, hogy legyen mindig önmaga, cselekedjen mindig szabadon? Sokkal később emlékeztettem őt erre a tanácsra, amelyet én szigorúan betartottam. És Bergson meggondolatlanságán mosolyogva kedvesen így válaszolt: „Ez nem olyan tanács, amit sok embernek adhattam volna”.

Pedig teljesen Bergson szabadság elméletének a szellemében hangzott. Bergson számára, mint ahogy ez a fentebb idézett szövegekből is kiderült, ihletünk követésének a fogalma azt jelentette – ha az valóban ihlet volt, tehát az én legmélyéről eredő személyes vagy isteni tanács – hogy mindig szabadon, mindig a valóságos énünk szerint cselekedjünk. illetve aszerint, ami a legjobb bennünk.



Az a veszélyes, ha egy kívülről jövő, tudatunkat éppen csak megérintő simogató, szeszélyes szellőről azt gondoljuk, hogy az a mélységek felfakadása, a lélek nagy ihlete.

Akárhogy is legyen, Bergson megerősítette alapvető hajlamaimban való bizalmamat, felnyitotta szellememet a belső élet felé, nem tartottam többé attól, hogy nem a tudományos pozitivizmus legtisztább elvei szerint cselekszem. Platón és Pascalt Plotin után olvastam csak. Ezek a hatalmas hangok megtöltötték lelkemet a végtelennel való rezonanciájukkal. Még zavarosan, de egy új világ hírért hozták nekem. Mindent elmondtak már Platón párbeszédeinek szépségéről. Az általuk kifejtett filozófián túl, pontosan a szépségük, a bennük élő költészet biztosítja örökévalóságukat. Ötletei is gyakran meglepőek, függetlenül attól, hogy Szókratésztől vagy még távolabbról származnak. A párbeszéd után Pascalt különösebb idegenkedés nélkül tudtam megközelíteni. Pascal után pedig még mélyebb csodálattal tértem vissza Szókratészhez.

Alig ismertem Pascalt néhány idézetből, amikor Jacques, megérezve a számomra megfelelő időt, egy vastag kis könyvvel ajándékozott meg. A könyvet, amelyet harminc-negyven éve Franciaországban minden tanulómenzedék kézhez kap, Léon Brunschwig adta ki és látta el jegyzetekkel. Már a XVII. század óta állandóan érezzük Pascal minden más klasszikusunknál mélyebb és élőbb hatását. Pascal meglepi a kizárólag kifogástalan stílusra felkészült olvasót, aki egy patetikus és megrázó mestert talál. Pascal gondolatainak komolysága, embersége, emelkedettsége és a lélekre gyakorolt hatása miatt Szt. Ágoston Vallomásaival egy szintre sorolható. De a „klasszikus” Pascal tragikusabb, szenvedélyesebb, mint maga a platonikus Szent.

Az, ami Pascalban különösen hatott rám, az örvény érzete volt, az örvényé, amelynek mentén haladt; a szédület és reménytelenség érzését kellene minden embernek éreznie, aki méltó erre a névre és akinek a bizonyosság nem adatott meg. Ő keresztülment ezen egészen a szorongásig, szüksége volt az igazságra az élethez, követelte az abszolútumot, hogy hozzá kösse a lelkét.

Különös, de az, ami teljesen keresztény volt benne – vallási tárgyú felfedezései, égő hite, áttérése – alig keltette fel az érdeklődésemet, rejtve maradt előlem, valószínűleg, tudatlanságom folytán, de azt hiszem, hogy a csodálatos stílus szépsége által is, amely egy bizonyos módon elvonta a figyelmemet a tartalomról. Az égi dolgok igazságához illő szép stílus inkább tiszta, áttetsző, személytelen lehet, mint túlságosan eredeti.

Bárhogyan is legyen, szerettem Pascalt, mert igazolta saját nyugtalanságomat, vágyamat és keresésemet. Az összes francia klasszikus közül, még Corneille-nél is

jobban meglepett fájdalmas komolyságával, álarc nélküli emberiségével, tragikus szorongásával – kicsit úgy hatott rám, mint később néhány XVII. század eleji francia zenész, XIII. Lajos korának lantosai, alig pompás, kicsit ünnepélyes, de annyira emberi, melankolikus, lágy, álmodozó, szemlélődő, egyszerűen mély és patetikus komolyságukkal.

Azt hiszem, ugyanebben az évben olvastam először Ruysbroecköt, a keresztény misztikust. *Az égi menegző dísze* – Maurice Maeterlinck flamandból fordította – elkápráztatott anélkül, hogy különösebben felvilágosított volna. Mégis egy mondata állandóan visszatért emlékezetembe és nem tudnám megmondani miért, izgattott. Hogy megszabaduljak az állandóan gyötrő gondolattól, felvستم a vidéki ház ajtajára, ahol nyáron laktunk. Íme a mondat, emlékezetből idézem, nem hiszem, hogy nagyon elétérnék az eredetitől, ha egyáltalán eltérek: „A szándék egyszerűsége minden erény elve és beteljesülése.”

#### ÉS AZ ÉLETÜNK FOLYTATÓDOTT

Már legalább két éve jegyesek voltunk, amikor elhatároztuk, hogy összeházasodunk, nem várjuk meg Jacques tanulmányainak a végét.

Az eljegyzés a lehető legegyszerűbb módon történt, mindenféle „vallomás” nélkül. Egyedül voltunk a szüleim nappalijában. Jacques a szőnyegen ült, egészen közel a fotelemhez. Hirtelen úgy éreztem, hogy mindig egymás mellett voltunk és most már örökre így maradunk. Anélkül, hogy odafigyeltem volna, megsimogattam a haját, rám nézett és minden világos volt számunkra. Betöltött az az érzés, hogy boldogságomért és üdvösségemért (igen, pontosan ezt gondoltam, annak ellenére, hogy az üdvösségmég nem jelentett semmitszámomra) az életem örökre a Jacques-éval lesz egy. Ez egyike volt azoknak a szelíd, megnyugtató érzéseknek, amelyek adományként áramlanak egy felsőbb régióból belénk, amelyek megvilágítják a jövőt és elmélyítik a jelent. Ettől kezdve egyetértésünk tökéletes és visszavonhatatlan volt.

1904 nyarán szüleink elvittek bennünket, a húgomat és engem Loiret faluba, ahol egy fogadóban laktunk. Jacques hamarosan utánunk jött.

Nagyon szép idő volt, a zöldben megbúvó kis falu üdeséget lehel. Végnélkül csatangolhattunk az erdőben. Az élet könnyűnek és egyszerűnek tűnt, rövid időre még a nagy problémáinkról is megfeledkeztünk. Boldogok voltunk, hogy élünk és lélegeztünk. És éppen ekkor került veszélybe az életem, egészségem megrendült, majdnem teljesen tönkrement.

Drága, romantikus fogadónk, nemcsak végtelenül kényelmetlen volt, fiataloknak ez nem probléma, hanem mint ahogy később megtudtuk, a higiéniai szabályok teljes figyelmen kívül hagyásával vezették. Például a kutya a kútvízből hamarabb ivott, mint mi, mivel a vödöröket a földre helyezték. Ennek a csodálatos életmódnak a következtében olyan torokfájást kaptam, amely nagyon komollyá vált és orvost kellett hívni. Orvost. Az egyetlen, ötven kilométeres körzetben. Csak súlyosbította a betegségemet, zakójának a zsebéből egy ott minden védelem nélkül heverő szikét húzott elő és beledugta a torkomba, mielőtt még rémülten megállíthattam volna a kezét. Ilyen skarifikáció után a torkom még jobban megdagadt, olyannyira, hogy a légzésem nagyon nehezzé vált. Természetesen semmi darabos táplálékot nem tudtam lenyelni. Az ördögi orvos mindennap eljött, megnézett, bólogatott és elment anélkül, hogy valamit is felírt volna.

A betegség annyira elhatalmasodott, hogy teljes kimerülésemben még lélegezni is elfelejtettem. Emlékszem, egyik éjszaka Jacques volt a soros virrasztó. Szüntelenül azt mondta: Lélegezzen! Lélegezzen! Nagyon gyengén lélegeztem. Már a vizet sem tudtam lenyelni, a víz orrlukaimon jött ki. Vera reggel Párizsba ment és estére egy sebésszel tért vissza. Szegény szüleim, Vera és Jacques jobban agonizáltak, mint én. Jacquemin doktor egy hátsó garati kötőszöveti gyulladást állapított meg, és egy petróleum lámpa fényénél azonnal megoperált. „Tartsa a lámpát a fülemnél! a fülemnél! a fülemnél!” – ismételte szünet nélkül az operáció alatt. Vera a lámpát tartotta, Jacques a fejemet. Ez volt az utolsó pillanat, a torokban levő tályog már hatalmasra nőtt, teljesen megfulladtam volna. De a végső percben megmentettek.

A kimerítő betegség alatt olyan közömbösen siklottam a halál felé, hogy most ez különlegesnek tűnik számomra. Nem éreztem sem sajnálatot, sem félelmet, egyáltalán nem reagáltam. Kérdések, követelések, panaszok és türelmetlenség nélkül távoztam. Azt hiszem, egy madár hal meg így.

Az életöröm az egészséggel együtt lassan visszatért belém. De az egészségem törékennyé vált, soha nem tért vissza régi önmagához.

Amikor végre újból normálisan élhettem, Jacques-kal a házasság előkészületeivel foglalkoztunk. 1904. november 26-án házasodtunk össze. A Jussieu utcába költöztünk, a Platános-kert szomszédságába. Jacques ott készült a vizsgájára. A lakás előszobájában egy barna gipsz vízköpőt akasztott fel, amit a Cluny múzeummal szomszédos üzletekben lehet vásárolni, és ízlést bántó rossz gótikus stílusban készült. A vízköpő száján egy cégtábla függött, amelyre Jacques nem kevésbé gótikus betűkkel a következő megnyerő szavakat írta:

A ROMBOLÁS TÖKÉLYE

## Ötödik fejezet

### LÉON BLOY

#### HÁLA MAURICE MAETERLINCKNEK

Maurice Maeterlinck valószínűleg nem is sejti milyen nagy hálával tartozunk neki. Általa ismertük meg Léon Bloy-t, az ő nemes tiszteletadása által, miután *A szegény asszony*-t (*La femme pauvre*) elolvasta.

A *Le Matin*-ben Louis Vauxelles, akkor híres kritikus és újságíró által vezetett irodalmi körképet olvasgatva, Maeterlincknek egy mondatára bukkantunk, amire azóta is emlékszem: „Ha a zseni alatt – mondta – bizonyos mélyről származó felvillanásokat értünk, akkor *A szegény asszony* napjainkban az egyetlen mű, amely bizonyosan magán viseli a zsenialitás jegyeit”. A Louis Vauxelles által a körképében idézett mondat, egy 1897. júniusában Bloy-nak írt levélből származott, amelyet Bloy a naplójának egyik kötetében publikált.<sup>1</sup> Íme a levél szövege, amelyet teljes egészében csak később ismerhettünk meg. Nem lényeges, ha olvasmányainkat valamivel korábban jelezzük.

„Uram, most olvastam el *A szegény asszony* című regényét. Azt hiszem, hogy napjainkban ez az egyetlen mű amelyik bizonyosan magán viseli a zsenialitás jegyeit, ha a zseni alatt, bizonyos mélységből származó felvillanásokat értünk, amely összeköti a láthatót a láthatatlannal, az érthetőt, a később megértettel. Emberi szempontból akaratlanul is a Lear királyra gondolunk, az irodalomban nem találunk más összehasonlítási alapot. Mély csodálattal, Maurice Maeterlinck”.

Azonnal elolvastuk ezt a különös, egyetlen más regényhez sem hasonlítható regényt. Először találtuk szembe magunkat a kereszténység valóságával. Hiába olvastam eddig Corneille-t, Pascalt, Rugsbroecköt, valami nem tudom micsoda különös módon eltakarta előlem a kereszténység valódi létét, a művészet és képzelet birodalmába helyezte. Miközben *A szegény asszonyt* olvastuk, az irodalmi formán úgy hatoltunk át, mint szellemek a falon – szokták mondani –, hogy közvetlenül nem az íróhoz, hanem az emberhez érjünk, ennek a különös, általunk ismeretlen, vele azonosult dolog – a katolicizmus – sugarai által megvilágosított emberhez.

<sup>1</sup> Léon Bloy, *Naplóm (Mon Journal)*

Ezúttal nem érdekelt a nyelvi szépség. Számomra túlságosan is szép volt! A rút-ság és közepszerűség aprólékos érzékeltetésére szolgáló végtelen mesterkéeltsége, az erőszak és az erő egyoldalúsága, az állandó túlzás fárasztóvá válhatott volna és mindent számításba véve csökkenthette volna a történet hitelét. De az átható komolysága, a folt nélküli becsületessége, a valódi mélysége, kimeríthetetlen liriz-musa, csodálatos szelídsége egy szeretetre teremtett szívnek, amely teljesen egyesül azzal, amit szeret, mindent megmentett.

Kétségtelenül nagyon nagy íróval találkoztunk. De még egyszer: nem ez fogott akkor meg bennünket. A szegény asszony első olvasásakor a hívő lélek végtelensége, határtalan igazságkeresése, buzgó igazságvágya, a szemünk előtt először megjelenő mennyei tan szépsége kápráztatott el bennünket. A hit, a szegénység – „Nem hol-nap, nem tíz év múlva lépünk be a Paradicsomba, hanem ma, amikor szegények és meggyötörtek vagyunk.” – és a szentség egyaránt felmagasztalva, örökre egyesítve: „Csak egy szomorúság létezik, az ha az ember nem szent.” Bátorságot, a jellem függetlenségét találtuk ott, ahol udvarias konformizmusra, „középkori sötétségre” és polgári álszentségre számítottunk.

## JÓNÁS ÉS LÉON BLOY

Alig olvastunk akkor még a Prófétákról valamit, de hangjuk Léon Bloy hangján át eljutott hozzánk. A nagyság, az egyszerűség, a megdönthetetlen meggyőződés, a részletek lenézése, a kitűzött cél magasztossága, szemünkben hasonlóvá tették őt Isten csodálatos, kemény szószólóinak egyikéhez.

A hasonlóságnak Léon Bloy is tudatában volt. 1900. szeptember 21-én például a következőket írta naplójába:

„Személy szerint senkire sincs szükségem, nem igénylek semminemű helyeslést. Egy felsőbb utasítás szerint cselekszem, úgy mint az az ember, akiről József beszél, Jeruzsálem lerombolásának előestéjén. Egészen addig, amíg el nem tapostatom úgy, mint ő. De örvendek az Igazság tiszteletének és bármily csekély emberi igazságos-ságnak.”

Ő is mint a Próféták, türelmetlenül várja, hogy Isten Igazsága a földön megmutatkozzék, hogy Isten bosszút álljon az emberek igazságtalanságáért. Mivel a Próféta számára az a legfontosabb, hogy az Isteni Dicsőség a földön megnyilvánuljon.

„A Próféta – írja csodálatosan – mindenekelőtt egy hang, amely lehozza az igazságot a földre. . .

Ha mindenképpen, iróniával vagy anélkül, ezt a csodálatos nevet kívánják adni egy magamfajta rikácsolónak, akkor el kell fogadnunk azt a dolgok természetéből eredő következményt, hogy kiáltásai meggyorsítják a pusztulást. Ebben az értelemben lesz próféta valaki, már amennyire isteni ihletés nélkül Próféta lehet, pontosan úgy, mint ahogy egy imádkozó ember csodatevővé válhat.”

Mint ahogy Jónás szemrehányást tett a túlságosan kegyelmes Istennek, aki feladni látszott az igazságot és azt, amivel Prófétaja szavahihetőségének tartozik, Léon Bloy is elégedetlenkedik a XIX. század utolsó éve láttán: „A pusztítás éve lehetett volna, és annak *kellott*<sup>1</sup> volna lennie. De még remény sincs rá, hogy ez akár a huszadik század elején is bekövetkezne. . .

„Mivel a pusztulást már évek óta kitartóan és alaposan jósolom, jogosan lázadok.”

Jónás Isten parancsára jövendölte: „Még negyven nap és Ninive elpusztul!” De Ninive lakói bűnbánatot gyakoroltak és „Isten megbocsátotta a rosszat, s amivel fenyegette a várost, hogy megsemmisíti azt nem tette meg.”

„Jónáson nagy szomorúság vett erőt és haragra gerjedt: Ó Uram, vajon nem megmondtam-e ezt már akkor, amikor még otthon voltam? Azért akartam Tarsisba menekülni, mert tudtam, hogy Jóságos és Irgalmas Isten vagy, türelmes és könyörületes. . . Most azonban . . . jobb nekem a halál, mint az élet.” Az Úr így felelt: „Azt hiszed, jogos a haragod?” és Jónás csökönyösen ismételte: „Igen, jogosan haragszom egészen halálig.”

Ebben a szellemben írhatta Léon Bloy: „Elepedek az Igazságért.” Türelmetlenebbül várjuk, mint Istent. Mivel olyan kevés az időnk ezen a világon, mindnyájan szeretnénk látni az igazság káprázatos győzelmét.

„Mindent összevéve, mit jósltam, mi volt szívem legbensőbb vágya, a föld nyavalyatörését kérő heves, mély óhajom? . . . Egyszerűen a következő: Az 1900-as Világkiállítás ne rendezzék meg, mivel Párizsnak és a népnek elegendő elfoglaltsága lesz azzal, hogy izmaikat megfeszítve a halál ellen küzdjenek.”

És ez 1900-ban íródott. Tisztelettel olvastuk ezeket a sorokat, de fiatalságunkban, tudatlanságunkban mennyire tudtuk átélni?

De 1914-ben! És 1941-ben!

1902. augusztusában ezt írja: „A jelenlegi tények valójában borzalmasak, de ki-

<sup>1</sup> Itt és a többi idézett bekezdésben is a kiemelések az írótól származnak.

fejletüket nézve nem közönségesek. . . Mégegyszer azt mondom, hogy egy eddig hallatlan dráma előjátékánál tartunk, amihez hasonlót már száz évszázada nem láttak. Bizonyos fokú elmélkedésre szólítom fel önöket.” Léon Bloy egész életműve mindvégig ehhez hasonló prófétai kívánságoktól, kijelentésektől hemzseg. De művei közül még csak *A szegény asszonyt*, és a rögtön utána elolvasott *Négy év fogságban* (Quatre ans de Captivité) című könyveket ismerjük. A fenti sorok az utóbbiból valók.

Valójában Léon Bloy úgy beszélt, mint egy olyan ember, akinek különleges küldetése van, akit semmi sem téríthet el, akit egyetlen dolog határoz meg, mint valami ösztön, és aki minden akadályt legyőzve úgy igyekszik célja felé, mint egy hegyi patak, amelyik a partját övező fákat és sziklákat kitepi és magával ragadja, összekeverve medrének kavicsaival és iszapjával. Barbey d’Aureville, aki 1889-ig Léon Bloy közvetlen közelében élt, így beszélt róla: „Léon Bloy egy katedrális vízköpőjéhez hasonlít, amelyik az ég vizét a jókra és a gonoszokra egyaránt zúdítja,” az ég vizét, Isten haragját, a próféta személyes felháborodását mindenkire egyformán méri. Mivel maga Isten is túlzásokban látszik beszélni, mivel amikor megbünteti a gonoszokat, az Apokalipszis katasztrófája elérkezésekor, úgy tűnik, hogy elfelejtkezik az igazak ártatlanságáról, nem védi meg őket. Nem tudja-e, hogy az irántuk érzett szeretete örökre, végtelenül kárpótolja majd őket? Ami az egyiknek büntetés, a másíknak csak újabb alkalom arra, hogy hitében, reménységében megerősödjön. Mindezt csak homályosan éreztük, de mégis visszatartott bennünket attól, hogy Léon Bloy-t úgy ítéljük meg, mint bármelyik más író.

Ki másnak a túrheterlenül sommás bírálatait, például amilyet Tolsztojról írt, olvastuk volna felháborodás nélkül? Vagy szenttelen, minden emberi igazságszolgáltatástól távol eső kommentárjait, amit az olyan katasztrófához fűzött, mint a Bazar de la Charite-i tüzeset, vagy a martinique-i földrengés, ahol harmincezer ember vesztette életét. De Bloy számára, a dolgok abszolútumában már az is istenkáromlás, ha a Bazar és Charité (Bazár és Szeretet) szavakat összekapcsoljuk. Olyan istenkáromlás, amely önmagában kiváltja az ég haragját. Bizonyára senki sem gondol erre és az emberek jó szándéka nem is kétséges. De mégis időnként szükséges, hogy valaki felébressze a szavak értelmét és hangos kiáltásokkal emlékeztessen bennünket maguknak a dolgoknak a jelentésére.

Nem akarom azt mondani, hogy Bloy sohasem engedett egészen emberien a dühnek, vagy a neheztelésnek, és még azt sem, hogy teljesen mentes volt az irodalmár hibáitól, aki néha az irodalmi formákat és szavakat a művészet kívánalmainak megfelelően választja meg, nem törődve azzal, hogy azok embertársának ártatlan szí-

vébe hegyes nyilakként hatolnak. Nem. De éreztük, hogy nála mindez lényegtelen volt, valamiért szükségszerű, aminek nem láttuk jól az okát. Tudtuk, hogy nem állhatunk meg ezeknél, mert akkor valami hatalmas és egyedülálló dolgot mulasztunk el.

És tényleg nem vettük figyelembe. S annak köszönhetően, hogy Léon Bloy művében csak Léon Bloy-t láttuk: a hitet és az Isten szeretetét, amely valójában éltette. Így lehetővé vált számunkra, hogy ne legyünk vele igazságtalanok, mint ahogy mások azok voltak, amiktől annyit szenvedett életében; hogy ne csak egy pamfletíró, egy kiáltozó, egy büszke, hálátlan koldust lássunk benne.

Lehetséges, hogy Léon Bloy néha borzasztóan kemény, tévedésből igazságtalan pamfletíró volt, „kiáltozó”, mint a tetőkön az igazság hirdetésével megbízott próféták, akik ezt velük született hangjukkal végzik, amely nem mindig kellemes és lágy. Igen, koldus volt, mint Asszisi Szt. Ferenc vagy Labre-i szent Benedek, annak a tudatában, hogy jobb adni, mint kapni, elfogadva, mint ők, annak a helyzetét, aki kap. Mindezt Isten iránti szeretetből tette, aki szegény lett értünk. De Léon Bloy sosem volt se hálátlan, se gőgös. Aki erről nem tanúskodott, az nem volt valóban a barátja. Lehetséges, hogy maga a mű nem képes őt bemutatni azoknak, akik nem ismerték személyesen. Lehetséges, hogy csak a barátság fedi fel valódi lényét.

A *szegény asszony* (La Femme Pauvre) után a „*Naplóit*” olvastuk. Minden két évben kiadta a *Naplóját* különböző címek alatt. A most megjelent *Négy év fogság Cochon-sur-Marne-ban* a (Quatre ans de Captivité Cochon-sur-Marne), a *Hálátlan koldust* (Mendiant Ingrat) és a *Naplómat* (Mon Journal) követte. Megtévesztő cím. Sokan, akik nem vették a fáradságot, hogy elolvassák a könyvet, meg voltak győződve, hogy Léon Bloy négy börtönben eltöltött év történetét írja le. De a „Cochon-sur-Marne” nem más, mint egy Lany nevezetű kis város, ahol Bloy jobban szenvedett, mint másutt a nyomor szorításától, az egyedüllétől és a középszerűség közvetlen érintésétől. Azért merészeltünk Léon Bloy-nak írni, azért küldtünk neki némi pénzt, követve néhány levelező társának példáját, mert elolvastuk naplójának fájdalmas lapjait. Annyira nagy volt a nyomora, hogy a legszerényebb adomány is nagy segítséget jelentett számára, amelyet mindig hálással fogadott.

Az adományok elfogadása, a káromkodások, a kemény szitkok egyáltalán nem botránkoztattak meg bennünket. Éreztük, megalázkodása nem hitványságból eredt, kitoréseiből hiányzott a durvaság. Léon Bloy két említett könyvének lapjait a jó szándék tisztasága és nagysága világította meg.



## „A GONDVISELÉS A KÖNNYEK FORRÁSA“

*A Gondviselés a könnyek forrása.* Hogyne hatott volna meg bennünket az ilyen beszéd? Számunkra még rejtély volt, mégis megragadta a szívünket. A nyomor fakasztotta vallomásokat egy homályos, megható, nagyon lágy és fájdalmas előadásmódban foglalta össze.

De hány túlságosan is világos jajkiáltás a napló minden oldalán! „Megengedi-e az Isten végre, hogy megéljek a munkámból, mint mások? Oly régen könnyörgök könnyek között kegyelemért!”

Hiába ír évente egy könyvet, soha nincs ezernél több vásárlója, ez évi ötszáz frankos jövedelmet jelent! – nő, két gyermek apja, a két elsőszülött már belehalt a nyomorba.

„1901. január elseje. A pék jött járandóságáért, nagy tapintattal választotta ki a mai napot. Újévi ajándékként. Isten úgy ül szenvedéseim asztalánál, mint egy bőséges lakománál.”

„Február 23. – Már majdnem éhen haltunk, amikor egy szegény paptól – semmit nem kértem tőle – tíz frank érkezett.”

„November 6. – Hideg, borús nap, végtelen nyomorunk megújulása.”

És december 1-én írja ezt, amitől meghasad a szívem: „alszom a nyomortól”

Dátum nélkül idézek tovább:

„Levél egy nagyon szegény embertől, akitől semmit nem kértem, mégis küldött 10 frankot.”

„Ma reggel rettenetes melankolikus rohamot éltem át.” „Egy embernek, akiért Isten az életét adta: Tájékoztatom önöket arról, hogy barátunk, Marchenoir (ez ő maga) elbukik. Az utóbbi napokban átélt szorongást már nem bírja tovább. Nem kap se hírt, se segítséget, a kegyelem legkisebb jelét sem láthatja. Sír, alig eszik. Zavartottságában a halált szomjazza. . .”

„Uram, nagyon gyakran sírok. Nem tudom, hogy azért-e, mert szenvedéseimre gondolok, vagy pedig azért, mert rád emlékezem? Hogyan válasszam el egymástól ezt a két dolgot, hogyne sírnék, miközben ezt próbálom megoldani?” „Egy ideje nem merek ébredéseimről beszélni. Isten és szentjei számára szánnivaló lehet egy lélek látványa, amely már a nap első óráiban is szenved.”

Istenem, tényleg ennyire nehéz egy ilyen nyomor orvoslása, ennyi könny megszanása, ekkora bánat megvigasztalása? Szívtetűpöck az 1902. július ötödikei sorai:

<sup>1</sup> Négy év fogságban (1900-1904)

„Az ember amíg csak tud, kapaszkodik, de az értelem kialszik. Nem látunk többé. Olyanok vagyunk, mint a földön ordító állatok. Ez a kínzás tényleg elviselhetetlen. Ha legalább egy jelet kapnánk, egy kis segítséget, egy jó szót! Egy üveg seltz-i vízért mentem a közeli boltba, az öreg, aki kiszolgált, adott egy szál virágzó lilomot, a kertjéből szedett csokorból. A virágok félig már elszáradtak, nem lényeges. Alig tudtam visszatartani a könnyeimet, mivel a jóság megnyilvánulását éreztem meg.”

Egy jel, némi segítség, egy pillanat jóság. Úgy gondoltuk, hogy ennyivel mi is segíthetünk az idős, boldogtalan írón. De tudtunk-e neki többet adni, azt amire tényleg szüksége volt?

„Emlékszem, álmomban teljesen tisztán láttam, hogy mit jelent embertársainkon segíteni. Nagyon pontosan éreztem – és sajnálom, hogy nem tudom kifejezni magam, hogy csak egy segítség létezik. Önmagunk teljes odaadása, úgy ahogy Jézus tette. Szükségünk van rá, hogy megvesszőzzenek, lehurrogjanak, megkorbácsoljanak és keresztre feszítsenek bennünket. Jól világítja meg ezt az a közhely: valakinek a karjába vetni magunkat. Minden egyéb puszta hiúság.”

## ELSŐ LÉPÉSEINK AZ ISMERETLEN ISTEN FELÉ

Az „Abszolútum zarándoka” (Pélerin de l’Absolu) iránti tisztelettől áthatva – így hívta önmagát saját nyomorától átítatva, amelyet nagy igazságtalanságnak tartottunk, mert szerintünk egy ilyen tehetséges írónak, egy ekkora művésznek meg kellett volna élnie a munkájából – bátortalanul írtunk neki, és küldtünk egy huszonöt frankos csekket. Megírtuk, hogy mennyire csodáljuk őt, de azt is, hogy a vallástól milyen távol vagyunk.

Levelünket Léon Bloy 1905. június huszadikán kapta meg. Azon a napon, amelyre a katolikus egyház áttette Szt. Barnabásnak, Szt. Pál társának ünnepét. Szt. Barnabás napját mindig június 11-én tartják, kivéve ha egy ennél fontosabb ünnep esik ugyanerre a napra. Léon Bloy, mint ahogy később megtudtuk, ennek különleges jelentőséget tulajdonított. Erre még visszatérek.

Íme Léon Bloy válasza:

„Jacques Maritain úrnak!

Párizs, 1905. június 21.

Uraim!

Illetve Uram és Kisasszonyom, mivel a Raissa név meglep és megzavar, tudják meg, hogy egyszerű és szíves levelük végtelenül meghatott.

Szívesen beismerem, hogy a 25 frank nagyon jól jött. Aznap reggel a fodrászomtól kellett kölcsönkérnem, hogy előteremthessem gyerekeim és feleségem ebédjét.

Abban a tényben, hogy szeretnének a barátaimmá válni, nincs önhittség. Feltételezem, hogy a lelkük él, és ha ez így van, az idős, törődött fájdalmas ember, aki én vagyok, máris szereti önöket, és szívesen megismerkedne önökkel.

Felsorolják a tőlem olvasott könyveket, listájukban nem találok sem a *Hálátlan koldust* (Le Mendiant Ingrat), sem a *Naplómat* (Mon Journal).

Örülök, hogy lehetőségem nyílik megajándékozni Önöket, a posta minden bizonynyal holnap reggel kiviszi a két kötetet.

Észre fogják venni, hogy ez a két könyv a *Négy év fogság*-gal (Quatre ans de Captivité) trilógiát alkot. Félelmetes életem tizenkét évének teljes története. Olvassák el és mondják el a véleményüket. Tulajdonképpen nincs is más fizetségem; néhány Istentől szeretett lény tisztelete, akik eljönnek hozzám. Az 59. évemet töltöm be a jövő hónapban és még mindig a megélhetésért dolgozom. Ez igaz, mégis néhány lelket megvigasztaltam, megsegítettem, s szívemben ez mennyországot teremt.

Tisztelettel Léon Bloy”

Június 20-án Léon Bloy ezt jegyezte fel a naplójába:<sup>1</sup> „Szt. Barnabás, te küldted-e hozzám ezeket a lelkeket? Különleges hasonlóság az Apostol és én köztem. Csodálkoztam, hogy ünnepe, 11-e óta nem éreztem a karját úgy, mint eddig. Két lélek, akik hamarosan mennybéli szomszédokhoz hasonlítottak, egy fiatal férfi és felesége hirtelen felajánlkoztak, kifejezték szándékukat, hogy szeretnének hasznossá válni, szeretnének a barátaink lenni.” A *Hálátlan koldus* és a *Naplóm* elolvasása még inkább fokozta e nagy Szegény és különleges író iránt érzett csodálatunkat, szánalmunkat és azt a vágyunkat, hogy még jobban megismerjük őt. Június 23-án meghívott bennünket: „Jöjjenek tehát vasárnap vagy bármelyik közeli napon. Szeretettel várom önöket.

Tisztelettel Léon Bloy”

<sup>1</sup> Az eladhatatlan (L'Invendable)

„Útvonal. Szálljanak fel az Odeon-tól Clichy-ig közlekedő omnibuszra, szálljanak le a Clichy téren. Innen átszállással menjenek a Szt. Péter térre, ahonnan a siklóval öt perc alatt eljuthatnak a Sacré-Cœur-höz. Felmennek tíz lépcsőn, átmennek a Bazilika udvarán és máris a negyvenes számú ház előtt találják magukat.” Másnap először követtük ezt az útvonalat. Milyen meghiúsítottak voltunk, milyen merésznek éreztük magunkat és micsoda titkos reménység feszítette szívünket! Erről az első látogatásról Jacques is beszélt abban az Előszóban, amit Léon Bloy-nak a keresztlányaihoz címzett levelei elé írt. Úgy gondolom, a legjobb ha őt idézem:

„1905. június ötödikén két húszéves gyermek haladt a Sacré-Cœur felé vezető végtelen lépcsőn. Magukban hordozták a modern kultúra egyetlen valóságos termékét, a szomorúságot, és egyfajta aktív reménytelenséget, amelyet maguk sem tudták miért, csak az a belső bizonyosság világított meg, hogy az igazság, amelyre éheztek, amely nélkül majdhogynem képtelenek voltak az életet elfogadni, egy napon megmutattatik nekik. Egyfajta esztétikus erkölcs segítette őket, amelyből az egyetlen kiút az öngyilkosság gondolata volt, kivéve néhány túlságosan kecsegtető kísérletet, amelyek túl szépek voltak ahhoz, hogy sikerüljenek. Várakozás közben Bergsonnak köszönhetően megtisztították szellemüket a szcientista babonáktól, amelyekkel a Sorbonne táplálta őket – azonban tudták, hogy a bergsoni intuíció által nyújtott menedék túlságosan ingatag ahhoz, hogy szembeszálljon a modern filozófiából logikusan következő intellektuális nihilizmussal. Mindent összevéve, az Egyházat a hatalmasok és gazdagok védőbástyájának tartották, amelynek érdekében állt volna „középkori sötétségben” tartani az embereket. A valóságot elfedték előlük részben az ostoba előítéletek, részben a helyesen gondolkodó embereknél megnyilvánuló, a külsőségnek túl nagy fontosságot tulajdonító magatartás. Egy különös koldus felé igyekeztek, aki a filozófiát félretéve a tetőkön hirdette az isteni igazságot, és a világ összes forradalmáránál szabadabban, de engedelmes katolikusként, elítélte korát és azokat, akik ezen a világon keresnek vigaszt. Rettenetesen félték attól, amivel találkozniuk kellett. – Még nem találkoztak irodalmi lángelmékkel és most egészen mást kerestek. A kíváncsiság leghalványabb árnyéka sem érintette meg őket, de megkomolyító érzés töltötte be a lelküket: az oltalom nélküli nagysággal való együttérzés. Átmentek egy régi kis kerten, szerény házba léptek, melynek falait könyvek és szép képek díszítették, szembetalálták magukat egy bizonyos hatalmas fehér jósággal, melynek békés nemessége mélyen hatott rájuk. Léon Bloy felesége állt az ajtóban. Két leánya Veronique és Madeleine nagy csodálkozó szemekkel figyelte őket. Léon Bloy szinte bátortalannak látszott, keveset és halkán beszélt, nagyon igyekezett fiatal látogatóinak valami fontosat, nem kiábrán-

dítót mondani. Szavakkal lehetetlen kifejezni azt, amit feltárt előttük: a keresztény testvériséget átható szeretetet, és azt a kegyeletlőt és félelemtől való reszketést, amely elragadja az Isten szeretete által megjelölt lelket egy másik lélekkel szemben. Bloy annyira másnak tűnt, mint a többi ember, akik a szociabilitás eredményének gondosan ápolta máza alatt a lélek dolgaiban komoly hiányosságokat, és annyi láthatatlan bűnt rejtegetnek. Megfeketedett, kiégett katedrális volt, nem hasonlított az örök farizeusok fehérre meszelt sírjához. A fehér belül volt a szentségtartó mélyén. Házának küszöbét átlépve az értékek eltolódtak, mintha egy láthatatlan kioldó szerkezet lépett volna működésbe. Tudtuk, megértettük, hogy csak egyetlenegy szomorúság létezik, az, ha az ember nem szent. És a többi homályba borult.”

Abban a pillanatban kezdtünk bízni az ismeretlenben, amire akkor még kisbetűvel gondoltunk, amikor már teljesen kétségbeestünk. Elhatároztuk, hogy hiszünk a létben, remélve, hogy a lét új, az életnek értelmet adó értékeket fed majd fel számunkra, és íme az élet ezt ajándékozta nekünk. Először Bergson, aztán Léon Bloy-t. Bergson még tapogatózva haladt egy távoli cél felé, de ennek a célnak a fénye, mint egy távoli csillag sugarai az elképzelhetetlen egek sivatagán keresztül áthatolt és elért bennünket. Őt és tudtunk nélkül minket is. Léon Bloy hosszú évek óta kapcsolódott Istenéhez lerombolhatatlan szerelemmel. A szerelmet lényegében végtelennek tartotta. Az élet úgy vetette őt partjainkra, mint egy legendás, hatalmas, rejtélyes kincset.

Ennek ellenére nem éreztük idegennek magunkat Léon Bloy házában, mivel könyveitől egyenes út vezetett az életéhez. Minden úgy volt, ahogyan mondta: Igaz a szegénység, a Hit, a hősiesség függetlenség. Ő is, a felesége is első látásra befogadtak bennünket. A Barre utca és a Sacré-Cœur magasságából egyedülálló barátsággal gazdagodva távoztunk, amely annyira szelíd volt ennek az erőszakos embernek a részéről, hogy már találkozásunk első napján levetkőztük félelmünket. Tiszteletünk olyan volt, mint a gyermekeké, akik tudják, hogy szeretik őket. Merész és közvetlenné vált.

Természetesen, miután találkoztunk Léon Bloy-val nem maradhattunk az irodalmi csodálat vagy akár a cselekvő együttérzés határain belül. Messzebbre kellett mennünk. Fontolóra kellett venni egy ilyen élet elveit, forrásait és motívumait. Ezúttal az Isten problémája teljes erejében, sürgetően vetődött fel.

„ÜDVÖSSÉG A ZSIDÓK ÁLTAL”.

... ex quibus Christus secundum carnem (Róm. 9,5)

1905 augusztusában vidéken olvastuk el ezt a könyvet. Megismertetett bennünket Szt. Pállal és a Rómaiaknak írt levél csodálatos 9., 10., 11. fejezetével, amely alapját képezi Léon Bloy *Az üdvösség a zsidók által* című műve szövegmagyarázatának és ahonnan a mottó is származik.

„Igazat mondok Krisztusban, nem hazudok. Nagy a szomorúságom és állandó a szívem fájdalma. Inkább azt kívánnám, hogy magam legyenek átok alatt, távol Krisztustól, testvéreimért, a test szerinti népemből valókéért. Izrael fiaióért: övék az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet és az ígéretek. Övéik az atyák, és test szerint közülök származik Krisztus.”<sup>1</sup>

De *Az üdvösség a zsidók által* csodálatosan lírai és a Szentírásra támaszkodó költemény első sora, egy fontosabb utalást tartalmaz: „Salus ex Judaeis est.” „Az üdvösség a zsidóktól ered.” Krisztus szava Szt. János Evangéliumából, 4. vers.

„Elvesztegettem néhány értékes órát az életemből, – írja Léon Bloy, ennek a versnek az idézése után – amikor mint annyi más szerencsétlen, Drumont úr zsidóellenes zagyvaságait olvastam, és nem emlékszem, hogy idézte volna a Mi Urunk Jézus Krisztusnak ezt az egyszerű és figyelemreméltó kijelentését, amely Szt. János evangéliumának negyedik fejezetében található. „Isten Fiának a tanúságtétele mégiscsak jelent valamit!”

Számomra ez a tanúságtétel először is megvilágította a két Testamentum egységét. Egyikből a másikhoz Krisztuson keresztül jutunk el. Ő maga mondta: Az üdvösség a zsidóktól ered. Az Ó Testamentum Ő általa torkollik az Újba, amely nem ellentétes vele, hanem annak a beteljesedése, tökéletesedése. Léon Bloy bibliamagyarázata *Az üdvösség a zsidók által* – csodálatos szövegek forrása: Szt. Pál, Jeremiás, Ezekiel megrendítően beszélnek Izraelről, hivatásáról, rejtélyes sorsáról, állandó szenvedéseiről, mostani gyalázatáról és dicsőséges jövőjéről. Léon Bloy könyve a hasonlatok és szimbólumok izzó kemencéje, amely az isteni igazságok érzékelését végtelenre nyújtja. Bloy a zsidó népet hol a legvisszataszítóbb féreg szintjére alacsonyítja le, hol felmagasztalja, egészen a Szentlélekkel való hasonlatosságig, a Vigasztaló megjelenítéséig.

„Így Izraelt körülveszi kiváltsága következtében ennek a föl-fölvillanó Vigasztalónak rejtélyes védelme. Izrael az ő lakóhelye, magábarejtője.

<sup>1</sup> Róm. 9,5.

„Az olyan ember számára, aki birtokolja a szemlélődés képességét, lehetetlen ezt a kettőt különválasztani. Mennél mélyebb az ekstázis, annál szorosabban kapcsolódnak egymáshoz.”

Léon Bloy meg volt győződve arról, jogosan, hogy könyve a természetfeletti inspirációtól eltekintve, Szt. Pál Rómaiakhoz írt levelének 9. fejezetén kívül, a legkeresztényibb, legnyomatékosabb és legergikusabb tanúságtétel az Elsőszülött Nép érdekében.

„Ha már most – mondja az Apostol – vétkük gazdagítja a világot, és megfogyatkozásuk nyereség a pogányok számára, mennyivel inkább az lesz majd teljes számuk? Mert ha már elvetésük is megbékélése a világnak, mi más lesz felvételük, ha nem élet a halálból.”

„Az üdvösség a zsidók által, amelyről azt hihetnénk, hogy Szt. Pál levelének átírása, már az első sorban felhívja a figyelmünket arra, hogy a Kereszten az emberi nem megváltásáért kiontott vér, és a vér, amelyet minden áldott nap láthatatlanul az oltár szent kelyhébe öntünk, természetesen és természetfeletten zsidó vér, a Héber vér végtelen folyója, amely Ábrahamban ered, és Krisztus öt sebéhez torkollik.”<sup>1</sup>

Harminc évvel később XI. Pius pápa ezt a természetfeletti látomást a következőképpen fejezte ki:

„Krisztus által és Krisztusban Ábrahám utódai vagyunk. Nem, az nem lehetséges, hogy a keresztényeknek bármi közül legyen az antiszemizmushoz. Lelkünkben szemiták vagyunk.”<sup>2</sup>

Mégis, mivel Léon Bloy valójában középkori ember volt, amint azt tanúsítja egyrészt csodálatos lirizmusa, másrészt pedig képtelensége arra, hogy a modern tudományt és felfedezéseit egyszerűen racionális rendszerbe illessze (ott ő mindig az örök tevékenységét gyanította), de ezt bizonyítja érzékenysége a kortársi művészettel való összeegyeztethetlensége is. – Mivel Léon Bloy a hatalmas, érzékeny, csodálatos, és néha rettentően leegyszerűsítő középkorból származott, sokáig középkori gyűlöletet érzett a zsidó néppel szemben, istengyilkosnak tekintette, mint ahogy a Megváltó kínszenvedését is mindig aktuálisnak érezte. Ez a gyűlölet, amelyet a középkor szentnek hitt, egy örökre istengyilkos nép gondolatán alapszik, ezt pedig egyetlen teológia, egyetlen misztika sem igazolja.

Léon Bloy néha valóban megengedhetetlen módon adott hangot gyűlöletének. Korának antiszemita indítókaival ellentétben, gyűlöletének elfogulatlan, miszti-

<sup>1</sup> Előszó a második kiadáshoz

<sup>2</sup> 1918. szept. XI. Pius pápa belga zarándokoknak mondott beszédéből.

kus oka volt – a jámbor középkor a zsidókat Isten szerelméért gyűlölte, s ezt a gyűlöletet Léon Bloy kétkedés nélkül elfogadhatónak vélte. Az Egyházban, mondja, a zsidók elleni háború nem volt egyéb, mint egy nagy, nemes buzgalom rosszul irányított erőfeszítése, és a pápaság óvta meg őket a világ haragjától.

Léon Bloy tehát magáévá tette és lángoló stílusába öltöztette ennek a kornak néhány gondolatát. A fény és árnyék ellentétét felhasználva festette meg a zsidó nép képét. Néha szándékosan befeketítette ezt a képet, azért, hogy a fény azután annál elkápráztatóbb legyen. Mint a próféta, néha a retorika ügyeskedéseire nyúl. Azért *Az üdvösség a zsidók által* című könyvében a sötétség valóban fekete folt.

„Még egy kutyának a tiszteletét is lehetetlen kiérdemelni, ha az ember ösztönösen nem iszonyodik a zsinagógától” – írja például.

Hát igen, ez az ő stílusa, a túlzás. De övével sem kedvesebb. Nem írja-e ugyanabban a könyvben, a Teremtő Szeretetről, a Szentlélekről beszélve, hogy úgy tűnik, „az a valódi szerepe – több mint hatezer éve – hogy miután a zsinagóga sertéseit takarmányozta, keresztény disznókat tápláljon?” Gyémántkeménységű pártatlanság.

Az emberek közül neki sokat megbocsátanak majd, mivel nagyon szeretett, és mivel mindazt, amit istenien igaznak képzelt el, utólérhetetlen szépséggel tudta kifejezni. Megbocsátottuk salakját, szándékainak nagyságáért, szavának csodálatosságáért. És mindent egybevéve akkor, amikor az *Üdvösséget* írta, nem ismerte a zsidókat – kivéve azt a három mesebeli hamburgit, akiket rongyaik ellenére kénytelen volt a „három patriárkához, Ábrahámhoz, Izsákhhoz és Jákobhoz”, a fenséges Szentháromság három isteni Személyének megtestesítőihez hasonlítani.

Ösztönös jóindulattal megbocsátottunk neki, mint ahogy a gyerekek megbocsátanak az őket megsebző felnőtteknek, mivel helyesen fogják föl azok cselekedetét. A felnőttek nem mindig tudják, hogy mit mondanak, és – Isten tanúságtétele szerint – azt sem, hogy mit cselekszenek. Egyetlen, a középkor képét tükröző lap szépsége elegendő volt, hogy feledtesse túlkapásait:

„Jézussal véreztünk, sebei elborítottak bennünket, szomjúságától agonizáltunk, szent Fenségével egyidőben teljes erőből megkorbácsolt bennünket a jeruzsálemi csőcselék. Még az anyjuk méhében lévő gyermekek is reszkettek az iszonyattól a Nagypénteki Kalapács hangjának hallatán.”

„A föld barázdáiban zokogó földművesek szegényes gyertyákat gyújtottak, hogy a kálváriáról leáradó sötétség ne árássa el, ne tegye terméketlenné a szegényeket tápláló vetést. A sötétség úgy terült szét a világon, mint egy hatalmas fekete folt az Utolsó Sójaj pillanatában.”



„A reszketés és együttszenvedés nagy Átka volt ez a nap. A vándormadarak és az erdei vadak csodálkoztak a szomorú emberek láttán, a zokogó pásztorok hallatára pedig szorongástól verejtékeztek istállóikban az állatok.”

„És a keresztények, látva a nagyon magasból alászállt Istent, keserűen vetették egymás szemére, hogy Istent ennyire önmagukhoz hasonlóvá tették, és félelemmel tekintettek az égre. . .”

Ezentúl, ha például Drumont antiszemitizmusáról van szó, Bloy csak széles megvetéssel tud beszélni: „*Az üdvösség a zsidóktól ered!* Nagyon messze áll ez Drumont antiszemitizmusától!”

„A *Zsidó Franciaország* c. könyv pamfletírója büszke lehet rá – írja Bloy –, hogy megtalálta az érzékeny pontot. A körmönfont vezér hidegvérével és bölcsességével megértette, az ügyeskedés filozófiai alapköve abban áll, hogy azt a táplálékot adja az emberi gyomornak, amiért az bolondul. A zsidók ellen kieszelte a százgarasosok vulkanikus hatású, tapadós visszakövetelését.”

„Ez volt a csalhatatlan titka a győzelemnek, a rombolásnak, az emberek antiszemita csúcsokra való felültetésének.”

„Azt mondani a járókelőnek, legyen az a szerencsétlenek szemétdombjának legnyomorultabbja: – Ó egyiptomi, az álnok héberek szennyeznek be téged, ők lopták el minden pénzedet. Ha van szíved, lyuggasd ki a bőrüket és üldözd őket a Vörös-tengerig.”

„Igen, ezt üvölni, állandóan, mindenütt, ezt bögni szüntelenül az újságokban és a könyvekben, és kicsit verekedni néha, hogy mindez nemesebben hasson a folyókon és hegyeken túl! De főleg, ó, főleg nem beszélni soha semmi másról, – íme a titok nyitja, a biztos siker eszköze. Ó, Istenem ki tudna ennek ellenállni? . . . Felső- és Alsó-Egyiptom minden sápadt keresztény hagymaevője kitűnően felfogta, hogy a zsidók elleni háború – mindent egybevéve – csodálatos lehetőség lenne arra, hogy a katasztrófák sebeit behegesszék és beteges szerződéseiket újra életre keltsék.”

„Számptalan papot láttunk – pedig bizonyára sokan közülük Isten jámbor szolgái – egy közeli csata reménységétől fellelkesedni, amelynek során Izrael kiontott vére elegendő lesz ahhoz, hogy több millió kutya lerészegedjék tőle, mialatt a Jó Pásztor engedelmes juhait Istent áldva az ígért földjének irigyelt mezőin arany lóherét és indás pimpót legelnek.”

„A magávalragadó hatás annyira hirtelen és erős volt, hogy mind a mai napig senki sem képes közülük megérteni – nyilvánvalóan –, hogy vajon nem rendkívül veszélyes-e egy papi szív számára, ha ilyen sürgetően követeli annak a népnek a kiirtását,

amelyet a Római Apostoli Egyház 19 évszázadon keresztül védelmezett. Akinek érdekében Nagypéntek legfájdalmasabb liturgiája szól Istenhez, a népét, ahonnan a Patriárkák, a Próféták, az evangélisták, az apostolok, a hú barátok, és az első mártírok származnak, nem említve a Szűzanyát és Megváltónkat, aki Juda Oroszlánja volt, az igazi Zsidó, aki bizonyára, előzőleg egy egész örökkévalóságon át készült erre a hivatásra.”

Léon Bloy iszonyodott volna attól, hogy antiszemitának higgyék, s mivel attól tartott, hogy közéjük sorolják, és mert az évek során jobban megismerte a zsidó nép történetét, szenvedéseit, többségük nyomorát, fontosnak tartotta, hogy világosan kifejtse a véleményét: *Az üdvösség a zsidók által* (Le Salut par les Juifs) c. könyvét 1892-ben írta, a *Szegény vére* (Le Sang du Pauvre) és a *Sziklák örege* (Le Vieux de la Montagne) 1910-ben keletkezett. Engedjék meg, hogy előrejelzésként az utóbbi műből néhány sort idézzek:

„A Szegény-ről<sup>1</sup> írva, hogyan is ne beszéltem volna a zsidókról? Melyik nép annyira szegény, mint a zsidó nép? Igen, tudom vannak bankárok, spekulánsok. A legenda, a hagyomány úgy akarja, hogy a zsidók uzsorások legyenek. Nem akarunk mást elhinni. De ez a legenda hazugság. A zsidó nép aljáról szól. Azok, akik ismerik ezt a népet, és előítéletek nélkül tekintenek rá, jól tudják, hogy ennek a népnek más tulajdonságai is vannak, és hogy ez a nép, hordozva minden idők nyomorúságát, végtelenül szenved.

És hozzáteszi:

„Az Egyház mindig úgy hitte, hogy a szentség szorosan hozzátartozik ehhez a kiválasztott, egyedülálló, halhatatlan néphez. Ezt a népet Isten, más népek lerombolásának közepette, úgy védi, úgy óvja, mint szemefényét, végső céljának beteljesítésére. Ennek a fajnak még a lealjasodása is isteni Jel, a Szentlélek állandó jelenlétének jól látható jele a lenézett embereken, akiknek majd ha mindennek vége lesz, a Vigasztaló Dicsőségében kell megjelenniük.<sup>2</sup>

Az antiszemitizmus képviselőihez fordulva ezt mondja: „Képzeljék el, hogyan éreznék önök magukat, ha a környezetükben apjukról és anyjukról állandóan a legnagyobb megvetéssel beszélnének, sértő, maróan gúnyos megjegyzésekkel illetnék őket? Nahát pontosan ez történik a mi Urunkkal, Jézus Krisztussal. Elfelejtik, illetve nem akarnak tudni arról, hogy az emberré vált Istenünk zsidó, a legvalódibb, vérszerinti zsidó, a judai oroszlán, hogy az anyja zsidó, a zsidó faj virága, hogy

<sup>1</sup> A szegény vére

<sup>2</sup> A sziklák örege

minden őse zsidó volt, ugyanúgy mint a próféták, és hogy a mi szent Liturgiánk a zsidók könyveire épül. Hogyan lehetne akkor a zsidó népet ért támadás szentségtörését és sértő hatását kifejezni?”

„Régen gyűlölték a zsidókat, szívesen lemészárolták őket, de nem becsmérelték *mint fajt*. Ellenkezőleg, tartottak tőlük, az Egyház imádkozott értük, emlékezve arra, hogy Szt. Pál, a Szentlélek nevében mindent megígért nekik, és hogy egy napon ez a nép a világ üstökösévé válik. Az antiszemitizmus, ez a teljesen modern találmány, a legrettenetesebb korbácsütés, amit a mi Urunk örökké tartó szeretetében valaha is kapott, a legvéresebb, a legmegbocsáthatatlanabb, mivel az Anyja Arcát éri, keresztény kezekről. . .” (*A sziklák örege*).

Döntő oldal. Mégis Léon Bloy sehol sem beszélt olyan csodálatosan a zsidókról, mint az *Üdvösség*-ben. „A zsidók története úgy határolódik el az emberi nem történetétől, mint ahogy a gát elzárja a folyót, hogy megemelje szintjét.” . . . Ő is elégedettségét fejezte ki afölött, hogy észrevettük ennek a csodálatos rövidítésnek a fontosságát.

Az Írás fényében próbálja megérteni misztikus sorsukat. De a sors csak a Prófétaknak fedi fel magát. És Bloy csodálkozik, hogy sohasem kérdezik meg a népet, ahonnan Isten Rendelkezéseinek összes közvetítője származik.

„Régebben a szent szövegek értelmezését az emberi szellem legcsodálatosabb erőfeszítéseinek tekintették, mivel, ahogy a csalhatatlan Salamon állítja: „Istennek a dolgok elrejtése a dicsősége. . .”<sup>1</sup>

„Fájdalom számomra, hogy képtelen vagyok egy valódi világosságot árasztó embert ajánlani kortársaimnak. Sajnos, sem a titkok házmestere, sem az Eljövendő dolgok letéteményese nem vagyok. Egyébként is a jelenkori próféták annyira meg vannak fosztva a csodáktól, hogy szinte lehetetlenség felismerni őket.”

„De ha hitük természetes következményeként valóban kívánják, hogy egy napon föltétlenül eljőjjön, tudni szeretném miért nem követelik őket soha attól az egyetlen néptől, ahonnan Isten Rendelkezéseinek összes közvetítője származik.”

Az *Üdvösség* néhány lapjának olvasása közben felmerül a kérdés, hogy vajon Bloy nem Isten egyik ihletettje-e? Ezért a csodálatos XXX. és XXXIII. fejezetet nem olvashattuk mély megindulás nélkül.

A XXX. fejezet címe: Az első zsidó Szpekuláció. Ábrahám – „a tömegeből föl-emelt atya” – és Isten soha nem hallott, ízes párbeszéde. (A Teremtés könyvének XVIII. fejezete.) A „zsidó spekuláció” abban áll, hogy Isten megbocsásson Szodo-

<sup>1</sup> Példabeszédek 25.

mának és Gomorrának, hogy az igazakat ne sújtsa a gonoszok büntetése. Ábrahám hatszor ismétli meg könyörgéseit és minden alkalommal valamivel több kegyelmet kap. Végül az Úr elfogadja, hogy már akkor sem rombolja le a várost, ha csak tíz igazat talál. Ötvennél kezdték.

„Itt fejeződik be a bosszúálló Mindenható és a könyörgő Mindenható párbeszéde. Az Úr hatszor legyőzetett és elment, miután befejezte beszédét Ábráhámmal, mintha attól tartott volna, hogy hetedszerre is vereséget szenved és többé nem tud megpihenni igazságában.”

Az *Üdvösség a zsidók által* harmincharmadik, egyben utolsó fejezete: Izrael beszél. Léon Bloy számára Izrael, hol Káin, az Igaz vérével adós, hol pedig maga a Kereszt. És mivel a Kereszt Krisztus által Üdvösségünk eszköze, így Izrael a maga nyomorában, elesettségében és könnyeiben a Szentlélek képe.

„Ez a Harmadik Személy, ez én vagyok, Izrael, *praevalens Deo*, Izsák fia, Ábrahám fia, Nemzője és áldója az elefántcsont Trón fokaira helyezett Tizenkét Oroszlánkölyöknek, a nagy király szolgálatára és a népek állandó gyanakvására.”

„Én vagyok az állandó idegen, aki távol van minden lakható helytől. . . .”

„Már nagyon megszoktam, hogy a kedvét vesztett Jehova afölötti félelmetes Megbánását viseljem, hogy embereket és állatokat teremtett, és mindenki jól láthatja, hogy ezt ugyanúgy hordozom, mint Jézus a világ bűneit.”

„Ezért borít jó néhány század pora.”

„Mindemellett a Mindenható szavával százszor felruházott pótolhatatlan Patriárka tekintélyével beszélek majd.”

„Fáj, hogy Júdától és Benjamintól származó fiaim keresztre feszítették Isten Fiát. Ők valóban az általam nemzett két ősök leszármazottai, akiket akkor én két vadállathoz hasonlítottam.”

„De megbűnhődtek, én pedig nem utasítottam vissza, hogy bűnhődésükben társuk legyek, és nem felejttem el, hogy ők az enyéim.”

„Emlékezvén arra, hogy fivéremet, Ézsaut gyalázatos módon kiforgattam, vállalom az igazságos részt a bűnben, amely az emberi nem üdvösségét készíti elő, megfosztva ezáltal önmagamat a birodalmak feletti uralomtól.”

„Igaz, ezek a nyomorult gyermekek nem tudták, hogy jövődölések beteljesülését viszik végbe, és hogy kimondhatatlan és felmérhetetlen bűnük által istenük második személyének vérző Uralma kezdődött, követve az elsőét, aki kivezette őket a fájdalmas Egyiptomból.”

„Szükséges mostmár, hogy a Harmadik eljövetele elérkezzen, azé, amelynek

NYOMÁT az *Arcomon viselem*, amely által az emberek templomaiban a leplek leomlanak, és a nyájak összekeverednek a fényes Egységben.”

„Mindez nem történhetik meg addig, amíg a „pusztítás irtózatát” nem láttuk a Szent Helyen, tehát mindaddig, amíg a keresztények, hűtlen utódom oly kitartó rosszallói, nem követik el ugyanazokat a gonoszságokat, csak még nagyobb dühvel, mint amelyekkel utódomat vádolják.”

„Figyeljétek, óh keresztények, Izraelnek Isten lelkében bízó szavait!”

„Az aki van, önmaga ismétlésén kívül semmit sem tud, és az Urak Ura mindig szenvedésre szomjazik . . .”

„Amikor a megígért Vigasztaló megérkezik, hogy örökségét birtokba vegye, addigra Krisztus szükségszerűen már elhagyott benneteket, mivel kinyilatkoztatta, hogy a Vigasztaló csak akkor jöhet el, ha Ő már előzőleg eltávozott.”<sup>1</sup>

„A titeket felébreszteni képtelen Megváltó egy kőhajításnyira visszahúzódik tőletek, és nélküle lelketek elhagyottá válik, mint az oltárok szentélye a szomorú Péntek megalázó napján.”<sup>2</sup>

„Amiért elhagytátok Azt, aki erőtök és reménységetek, a félelemtől füstölgő világ-mindenség szemléli majd a Jézus Krisztushoz tartozó tagok által üldözött Szentlélek kifejezhetetlen szenvedését.”

„A Szeretet újra kezdődik, de már ott, ahol majd minden nép találkozik, útjaik kereszteződésénél. A bölcsek megértik, hogy Isten nem zárta el forrásait, hanem a Vér Evangéliumának, amelyet utolsó kinyilatkoztatásának hittek, az volt a szerepe, mint a tüzes Vigasztaló hirdetésével megbízott Ószövetségnek.”

„A soha nem ismert Látogatónak, akire én négyezer éve várok, nem lesznek barátai, és nyomora a koldusokat az uralkodókhoz teszi hasonlókká.”

Léon Bloy Izraelt érintő szavaiban az igazság lehozatalával megbízott hangot, a próféta hangját halljuk: Léon Bloy az Ószövetség prófétáihoz hasonlóan, sóvárogva várja Isten dicsőségének megnyilvánulását. Így beszéltek talán az első keresztény gyülekezetek prófétái. Erről mondta Szent Pál a korintusiaknak írt első levelében: „Aki prófétál, Isten egyházát építi.”

Bizonyos, hogy mivel nagyon tudatlanok voltunk a kereszténység és a zsidóság kérdéseiben, első olvasásra nem fogtuk fel Léon Bloy összetett szimbolizmusának teljes jelentését. De szépsége nyilvánvaló volt. Az igazságtalanság miatt vigasztalan szív jajkiáltásait, az igazság dicsőségére való vágyakozását valamennyire mi is magunkban hordoztuk, így felismertük azokat a fájdalommal teli, idős író szívében.

<sup>1</sup> János, 16,7.

<sup>2</sup> Lukács, 22,41.

A későbbiekben az idézett csodálatos, de homályos szövegekből rengeteg mindent elmagyarázott. Nincs itt szó sem egy új Evangélium megjelenéséről, sem a Szentlélek látható, emberi formában való eljöveteléről, mint ahogy ezt néhányan tévesen állították.

Megértettük, hogy Léon Bloy a Vigasztalónak az Egyházában és a szívekben sajnó láthatatlan Szenvedésére gondol, mert szüntelenül és egyre kegyetlenebbül bántalmazuk. A Lélekre gondol, aki „elmondhatatlan sóhajokkal” jajveszékkel bennünk.<sup>1</sup>

De csak most, az emberek szívében és a nemzetek által megbántott Szerelem kimondhatatlan Szenvedése előtt és a jelenlegi események fényében érthetjük meg, hogy milyen csodálatosan pontos volt Léon Bloy látomása korának és korunknak nyomoráról. A Mártírok vérének árán megteremtett kereszténység porrá hamvad. Az Egyház, amely felelősséget hordoz az egész emberi nemért, olyan, mint egy elhagyott anya, akinek többé nem áll módjában, hogy gyermekeit védelmezze. És azok közül, akik nemzeteket vezetnek, ki gondol még az igazság és az igazságosság, a könyörület, a szájalom jogaira?

A Lélek Léon Bloy által hirdetett szenvedése már kezdetét vette a szegényeknek, az elnyomottaknak és azoknak a szívében, akiket üldöznek, anélkül, hogy igazságosságért kiáltana egyetlen ihletett hang is.

Ha világunk folytatja útját a Pokol felé, mire az emberek kiirtják a kegyeletet és „az undor még a dühöt is megöli”, a Szentlelket, „az üldözöttek Üldözöttét csendesen ítélik el feddhetetlen jóságú bírák”.

Izrael szenvedése a Szerelem haláltusájának tükörképe lesz. És a szenvedések kimondhatatlan közösségében Izrael felismeri azt, akinek a jelképe. Ez lesz feltámadása a halottak közül. Ezt állította Szt. Pál, ezt jövendölte Ezekiel, akitől Léon Bloy a harminchetedik fejezet befejezésénél idéz. Íme az utolsó sorok:

„Akkor így szólt hozzám: Izrael egész háza ezek a csontok. Lám azt mondják: »Elszáradt a csontunk, oda a reményünk és végünk van.« Jövendölj azért és így beszélj: Ezt mondja az Úr, az Isten: Nézzétek, kinyitom sírjaitokat és kihozlak benneteket sírjaitokból, én népem, és elvezetlek benneteket Izrael földjére. Akkor majd megtudjátok, hogy én vagyok az Úr, amikor kinyitom sírjaitokat, és kihozlak benneteket sírjaitokból, én népem. Belétek oltom lélkemet és életre keltek. Letelepítelek benneteket földetekre, és megtudjátok, hogy én, az Úr mondtam ezt, és végbe is vittem – mondja az Úr.”

<sup>1</sup> Szt. Pál Róm 8,26.

Léon Bloy-nak egy nagyon lelkes levelet írtam, sajnos nem tudom idézni, mivel elfelejtettem a pontos megfogalmazást. Ezt válaszolta:

Párizs, 1905. aug. 25.

Drága barátunk, Raissa!

„Először is nem tudok mást írni; csak ugyanazt, amit 1903. június 29-én (*Négy év*) egy szegény zenésznek írtam, aki szintén lelkesedéssel beszélt az *Üdvösség a zsidók által* című könyvemről.

„Tehát Ön valóban a testvérem, valóban Isten barátja. *Az, aki szereti a nagyságot és szereti az elhagyatottat, felismeri majd a nagyságot, ha a nagyság előtte áll.*”

Ez a csodálatos mondat Ernest Helló-tól származik, aki maga is elhagyatott volt.

„Mivel ilyen jót tett velem, Raissa, bizonyos, hogy a nővérem. Ha valaki szereti az *Üdvösséget*, nemcsak a barátom, hanem szükségszerűen több annál. Mivel ez a könyv egy rendkívül zárt egységet képez, több éves, egészen mértéken felüli bánat, imádság, munka meglepően lerövidített ábrázolása.

„Egy intellektuális korban észrevették volna, ha másért nem, az irodalmi formájáért, életem legnagyobb művészeti erőfeszítéséért.

„Őszintén bevallom, 92-ben reméltem, hogy a tanult, gondolkodó héberek felismerik ennek a keresztény könyvnek a jelentőségét – a zsidó Szent Pál rómaiakhoz írt levele csodálatos 11. fejezetének parafrázisa – az egyetlenét, amelyben 19 század óta egy keresztény hang szólt Izrael érdekében, és megfelelő műveltséggel és ékesszólással állítja, hogy az isteni ígéretek nem avultak el, és hogy végül minden azé a népé lesz, amelyből a Megváltó született.

„Most megpróbálok levelének legfontosabb részére válaszolni.

„Nem vagyok keresztény. Képtelen vagyok másra, mint arra, hogy kínlódva keressek szüntelenül” – mondja.

„Miért folytatja a keresést, drága barátom, Ön már megtalálta. Hogyan is tetszhetett volna a könyvem, ha nem úgy érezne, nem úgy gondolkodna, mint én? Raissa, Ön nem csak egyszerűen keresztény, hanem szenvedélyes keresztény, az Atyának szeretett leánya, Jézus Krisztusnak a kereszt tövében álló jegyese, Isten Anyjának szerelmes szolgálója, a világ Királynőjének előszobájában.

„Csak ezt nem tudja, illetve nem tudta, és azért küldetett hozzánk, hogy megtudja. . .

„A lelki méltóság fontossága kifejezhetetlen. Jacques és Raissa, a lelkük annyira értékes, hogy megváltásához a Megtestesülésre és Isten szenvedésére volt szükség, mint az enyéméhez is. Empti estis pretio magno, nagy volt az önök váltságdíja. Drága barátaim az Abszolútumban ez mindennek a kulcsa. Megváltottak bennünket, mint értékes rabszolgákat. Annak a gyalázata és önként vállalt megkínzása árán, aki a földet és az eget teremtette. Ha ezt tudjuk, látjuk, érezzük, Istenhez hasonlatossá válunk, és megállás nélkül sírunk.

„Jóságos Raissa, az óhaja, hogy engem kevésbé boldogtalannak lásson, már régen önben volt, mélyen, szubsztanciális létében, az isteni jelenlétet folyamatossá tevő lelkében, jóval Nachor, Ábrahám nagyapjának születése előtt. Ez pontosan a megváltás óhaja, amelyhez hozzáadódik annak a megérzése vagy intuíciója, hogy a Megváltás milyen sokba került annak, aki megfizethette. Ez a Kereszténység, és nincs más mód arra, hogy valaki keresztény legyen.

„Térdeljen hát le a szakadék szélére és imádkozzon mint én: – Istenem, drága árat fizettél értem, alázatosan kérlek, hogy egyesülhessek hitben, szeretetben és reménységben azzal a szegénnyel, aki titokzatos módon talán értem szenvedett. Szabadíts meg őt és szabadíts meg engem az örök életre, amit megígértél mindazoknak, akik vágyódnak utánad.

„Nagyon drága, és nagyon áldott Raissa, íme mindaz, amit egy valóban boldogtalan, de önmaga és mindazok számára, akiket szívében visel, a legfenségesebb reménységgel elárasztott ember írhat ma Önnek.

Az Önök

Léon Bloy-ja”



## Hatodik fejezet

### A SZENTEK HÍVÁSA

#### A KATEDRÁLIS

Vidékről visszatérőben három napra megálltunk Chartres-ban, hogy meglátogassuk a katedrális.

Szerencsére, már az első nap, amint a fejedelmi templomkapu előtt nyakunkat kitekerve álltunk, felkeltettük egy nálunk valamivel idősebb fiatalember érdeklődését. Archeológiával foglalkozott, a középkori építészetet tanulmányozta. Bizonyára felismerte tudatlanságunkat, és felajánlotta, hogy segít olvasni a kereszténységnek ebből a hatalmas könyvéből.

Sajnos elfelejtettük a nevét. Csak annyit tudunk, hogy azon tudós társaságok egyikének volt tagja, amelyek a kultúrát vidéken olyan magas szinten tartják, és azt, hogy az Úr küldöttjéhez méltó jósággal vezetett bennünket. Hálával tartozunk a katedrális fényképész őrének is, Houvet úrnak, aki ezekben az években kezdte közvetlen környezetének, tehát a drága kő- és üvegkincseknek a felleltározását, és a későbbiekben értékes fényképalbumokat jelentetett meg. Ez a három nap tehát a legfranciább templom, nekünk örökre a világ legszebb katedrálisa ablakainak, szobrainak és építészetének megtekintésével telt el. Valójában úgy betűztük, mint valami Bibliát.

Az első látogatásunk óta többször visszatértünk Chartres-ba, a katedrális mindannyiszor új oldalával mutatkozott be. Hol tiszta szépség, hol tiszta vallásosság volt. A legutóbbi alkalommal – emlékszik Arthur Lourier? – a külső teraszokon, magasan a föld felett, a támasztópillérek és ívek hihetetlenül komplikált erdején át kerültük meg, és egy Franciaország nyílt egén úszó mindenható és fantasztikus hajó képe maradt meg bennünk.

De plasztikus nyelvezetével számunkra elsősorban a teológia, a szentek története és az exegetika tanítómestere volt. Azt ismételte, amit már *Az Üdvösség a zsidók által* is elmondott nekünk: hogy a két testamentumot Krisztus személye egyesíti, hogy a régi előre jelzi az újat, annak alapja, mint ahogy az új a réginek a koronája és beteljesedése.

A katedrális négy óriási ablakával mesélte ezt, amelyen négy nagy Próféta vállain

viszi a négy Evangélistát. Elbeszélte fenséges szobraival a királyokat, a Patriárkákat, az Apostolokat, Dávidot, Salamont és a Keresztelőt, aki bárányt visel medálban a szívében.

A Katedrális könyve fennkölt, ismerős és gyengéd dolgokról beszélt. Például arra a szoborcsoportra gondolok, amelyik az „ember teremtését” ábrázolja. Krisztus szeretettel formálja ezt az első embert, akinek még formátlan feje Isten ölében pihen. Ma is előttem van a „világot teremtő Isten” szép, gondolkodó arca. Még nincs semmi más, csak ez a fenséges arc: a teremtés még teljes egészében Isten gondolatában pihen, de már észleljük érintetlen szépségét, áttetszik az isteni vonások kifejezésén, mint a nagyon tiszta vizű tó alja.

És a chartres-i üveglablakok! Ki ne ismerné szépségüket? Láttuk lentről, fentről és belülről a templomhajót a karzaton körbejárva. Beteltünk a pompával. Miután elengedtük rögtönzött idegenvezetőnket, egyedül tértünk pihenni a naiv oltárképek mellé, az olajlámpák és gyertyák fényével megvilágított, selyembe, aranyba öltözött Szűz Anya mellé. Ott minden oly alázatos, oly nyugalmas volt. A hely szentsége, a szívünkkel érezhető Rejtélyek ijesztő jelenléte a szeretet és egyszerűség tiszta megnyugvásában oldódott fel. Hajlamosak voltunk azt hinni, hogy kizárólag az igazság jelenlétén nyugodhat a sok mennyei szépség egysége és harmóniája.

Azt hiszem, valamivel később, utazás közben, a vonat ablakából az elsuhanó erdőkre tekintve éreztem másodszor Isten jelenlétét. (Ez a heves és gyorsan tovatűnő érzés először Plotin olvasása közben lepott meg.)

Csak néztem, semmiféle meghatározott dologra nem gondoltam. Hirtelen mély változás ment végbe bennem, mintha a külső észlelésről egy teljesen belső észlelésre tértem volna át. Az elsuhanó fák hirtelen önmaguknál nagyobbak lettek. Mélységben csodálatos kiterjedésűvé nőttek. Mintha az egész erdő egy Másikról beszélt volna, a szimbólumok erdejévé vált, és úgy tűnt, az volt egyetlen hivatása, hogy a Temetőre *mutasson*.

Jacques később egyik könyvében<sup>1</sup> utalt erre a rendkívüli erővel megélt élményre, a „metafizikai tapasztalás” esetének tartja. „Bármilyen tárgy láttán – mondja – a lélek abban a pillanatban tudni fogja, hogy a dolgok nem maguktól vannak, és hogy Isten létezik.” Mielőtt még a hit bizonyosságát megismertem volna, sokszor megtörtént velem, hogy egy hirtelen intuíció segítségével tapasztaltam a lételemet, annak az elsődleges, mély elvnek a valóságát, amely engem a semmin kívülre

<sup>1</sup> A tudás fokai (Les Degrés du Savoir)

helyez. Hatalmas intuíció, hevessége néha megriasztott. Ez nyújtotta számomra először a metafizikai abszolútum megismerését.

Az „emlékiratokkal” nem az a célom, hogy olyasmit írjak meg, ami kizárólag engem érint és engem érdekel, de azt hiszem, hogy amit leírtam, hasznos az elkövetkezendők megértéséhez.

Jacques és Vera a maguk különböző módján közelítettek a hithez. Közeledésük hajnali szürkülethez hasonlított, a hajnal fényei még alig mutatkoznak, de a lélek tudtán kívül vonzódik már, inkább szenvedőleges, mint cselekvő, mialatt belső próbálkozások, keresések, kétségek és reménységek között hányódik. Ebben a könyvben az én saját utamról írok, és arról, ami mindhármunk számára közös volt. Jacques ezzel kapcsolatos mondanivalója valójában teljes életművét végigkíséri, minden könyvében ott van. Mégis szeretném megjegyezni, hogy Jacques később elmondta, minden megváltozott számára akkor, amikor úgy döntött, hogy becsületesebb dolog egy ismeretlen Isten ígéreteit lelki aktusban próbára tenni, s így kezdett imádkozni: „Istenem, ha létezel, ha te vagy az igazság, tudasd velem,” aztán egy napon térdre vetette magát, hogy életében először elmondja a Miatyánkot.

#### A SZENTSÉG SZÉPSÉGE

Miután visszatértünk Párizsba, Jacques folytatta tanulmányait. Ebben az évben én Bergson óráira jártam. A múlt év óta sohasem voltam teljesen egészséges és hamarosan annyira leromlott az egészségi állapotom, hogy mindenféle rendszeres munkáról le kellett mondanom. Nagy öröömre, az olvasásra fordítható időm jelentősen megnövekedett. Gyakran látogattuk a Bloy családot. Napról napra jobban megszerettük őket, a vendégszeretet soha sehol nem tűnt olyan kedvesnek számunkra, mint a Montmartre, Chevalier de la Barre utca 40. alatti nyomorúságos kis házukban. A legolcsóbb ételeket fogyasztottuk, noha a bor, elvből sohasem hiányzott. Az asztalon csak néhány tányér volt. Az abrosz és szalvéta mindig hiányzott. De étkezéseikre mindig olyan szeretettel hívtak meg, hogy lehetetlen volt visszautasítanunk, bár mindig tartottunk tőle, hogy szegénységükben terhükre leszünk. Léon Bloy zakóját mindig gondosan nyakig begombolta. Megértettük, hogy nem volt inge. Bloy asszony fenséges jósággal tálalta fel kevéske élelmét. Az asszony, aki azért ment feleségül Léon Bloy-hoz, mert Léon Bloy szegény volt, rendelkezett az ehhez a hivatáshoz szükséges lelki nagysággal. Aki Léon Bloy-né lett – Jeanne Molbeck, dán költő lánya – részt vett egy napon a Copée-éknál ren-

dezett fogadáson. Egy vendéget látott belépni, akinek a megjelenése megdöbben-  
tette. Megkérdezte Copée kisasszonytól, hogy ki az – Egy koldus, felelte a költő  
nővére. Jeanne Molbeck pedig szívében így válaszolt: „Hozzámegyek feleségül”.

Miközben részt vettünk szeretetük királyi lakomáján, Isten csodáiról beszéltek.  
Néha, idősebb lányuk, Veronika, olyan tíz év körüli kislány megható, naiv meló-  
diákat énekelt. A dalok zenéjét és szövegét ő maga írta. A titokzatosan tehetséges  
gyermek dalai tetszettek Bloy-nak, áhítatos lelke pedig megdöbben-tette őt. Bloy  
állandó melankóliája ellenére a beszélgetés élénk, szellemes, szabad és derűs volt.  
A testvéries bizalom, az egyszerűség, az evangéliumi és a francia szellem a szívek  
között szelíd, könnyű kapcsolatot létesített, és azt az illúziót keltette bennünk,  
hogy egy pillanatra egy ennél a bolygónál boldogabb világban pihenünk. Léon  
Bloy csodálatos hangján gyakran felolvasta nekünk munkája utolsó lapjait, amin  
még nem száradt meg a tinta. Élete éppolyan egyszerű volt, mint a szíve. Gyakran  
önmaga ment a közeli piacra, hogy a családi asztalhoz szükséges szerény bevásár-  
lást elvégezze.

Léon Bloy november 4-én ezt írja a Naplójába (Az eladhatatlan, L'invendable):  
„Jacques és Raissa. Nem tudom, hogy mondjam el, mit érzünk egymás iránt. Ez  
az időszak olyan fontos volt a barátságunk szempontjából, mint az Apostolok Cse-  
lekedetei a kereszténység számára.” Október harmincadikán így írta Jacques-nak:

„*Drága Jacques*”

„Egy távirat általában félelmetes, különösen az én helyzetemben, mivel a sze-  
rencsétlenségnek az igazsággal ellentétben gyors lábai, illetve szárnyai vannak. Mi-  
után felismertem az írását, és a levelét felnyitottam, ezt mondtam magamban:  
öntől nem kell tartanom.

„Bizonyos, hogy létezik valami titok, amint ezt már írtam önnek. Nem természe-  
tes, hogy ilyen barátai legyenek az embernek, főleg akkor, ha több mint harminc  
éven keresztül ellenségek szerzésén munkálkodott. Igaz, azok közé tartozom, akik-  
kel minden megeshet. Lehet, hogy egy napon pápává választanak, ez pedig komoly  
problémákat fog okozni a feleségemnek, aki mindenre számított, ezt kivéve.

„Mégis, úgy tűnik, hogy soha semmi sem rendített meg annyira, mint az Önök  
drága barátsága, Jacques és Raissa, Önök a szívüket adják, mint ahogy az ember  
a vérét adja a Mi Urunk Jézus Krisztusért, ha mártír lelke van.

„Mit mondhatnék még, azonkívül hogy a szegény, öreg Léon Bloy-t valóban meg-  
vigasztalták és hogy úgy imádja önöket, mint az isteni Gondviselés küldte gyerme-  
keket.

Az Önök Léon Bloy-ja”

Ekkoriban boldogok vagyunk, pedig még semmi sem világos számunkra. A világosság csíráit megkaptuk, érezzük, csodálatos csillagkép uralkodik az egünkön. Plotin, Pascal, Péguy, Bergson, Léon Bloy lelkünket szellemi ragyogásukban fürdetik. Érdemes megjegyezni, hogy Léon Bloy nem tud Péguy-ről és Bergsonról és ők sem tudnak Bloy-ról. Önmagunkban szeretettel egyesítjük őket. Befolyásuk harmonikus, domináló vonásaik megegyeznek. Fényük által sötétségünk lassan, lépésről lépésre megvilágosodik. Nagy titkunkban Vera van velünk. Nem azért, mintha féltékenyen rejtegetnénk kapcsolatunkat Marchenoirral.<sup>1</sup> Ellenkezőleg, szüleinkkel, Péguy-vel beszélünk róla. És Péguy gyanakodni kezd. A titok csak az igazságkeresésünkre vonatkozik, ami ebben a stádiumban megköveteli, hogy minden erőnket csendben és békében gyűjtsük össze. Nincs vita. Sohasem vitatkozunk Bloy-val. Nem ellenkezünk vele. Ő nem érvel. Hallgatólagosan megegyeztünk Jacques-kal, nem kérünk mást Léon Bloy-tól, csak életének példáját, azt, hogy bizalmasan, nyugodtan saját szavaival elmondja, mit hisz, mit szeret és mit tart abszolút igaznak.

Otthon együtt vizsgáltuk életét, tanítását és a katolicizmus forrásait. A vallás felé, melynek szépsége kezd szemünk előtt lelepleződni, bizonyos alázattal fordulunk. Bizonyára azért, mert hihetetlenül keveset tudunk a vallás nagyon is összetett világáról. Szembeállítjuk vele a tudomány általunk legelfogadottabb tényeit, Bergson filozófiai felfedezéseit, legállandóbb és legmélyebb vágyainkat.

Lassanként a lelki, intellektuális és tudományos értékek hierarchiája megvilágosodik számunkra, kezdjük megérteni, hogy egyáltalán nem szükségszerű, hogy ezek az értékek egymással szemben álljanak. Különböző mértékben, de mindnyájan részesei a rejtélynek, ahova végül is minden tudomány torkollik és mindnyájan részeseülnek a fényben, ahonnan minden megismerés ered. És világosan látjuk, hogy az egyiknek az igazsága nem lehet a többiek igazságának ellentéte. Ha a racionalista szkepticizmus és az áltudományos pozitívizmus megismert – hatástalan – érvei az értelem értékének lerombolásával minden olyan érvet érvénytelenítenek, amely egy vallási abszolútum léte ellen szól, akkor a hit igazsága elfogadható hipotézissé válik. Úgy gondoltuk, hogy a Hitet az intuíció felsőbb képességeként értékelhetjük, amely az abszolút igazság gondolatára hivatkozva, szükségképpen magában foglalja és lehetővé teszi egy olyan ismeretelmélet kidolgozását, amely az emberi értelem számára biztosítja a valóság megragadását. Számunkra nem az oszthatatlan katolikus tan ellen felhozott érvek megválaszolása jelentette a problémát, hanem a tan

<sup>1</sup> Ezt a nevet adta magának Léon Bloy a műveiben.

misztikumába való behatolás, a középpont megtalálása, aminek alapján minden rendszereződik, ahova minden irányul. A vallási tapasztalat útjai hozzáférhetetlenek voltak számunkra, mivel a hit ott előre kívántatik. És hogyan csatlakozzunk olyan dogmatikus állításokhoz, amelyek eleve feltételezik a racionális vizsgálatot, melynek tartalma az értelemnél magasabb rendű – mondták – és mégis tökéletesen ésszerű, de amelyekhez csak a hit fényében, világosságában, a hit hatására csatlakozik az ember. Különös csatlakozás, minden általunk ismert csatlakozási formától – filozófiai, tudományos vagy egyszerűen véleménybeli – idegen.

Hónapok teltek így el, és bizonyára örökre leragadtunk volna a megoldhatatlan problémáknál, ha Léon Bloy a hitvédelmi bizonyítás eszközához folyamodott volna. De milyen alapon? Értelmünkkel képesek voltunk rombolni, de képtelenek voltunk építeni, nagyon megrendült a bizalmunk benne, éppúgy, mint a történelem-kritikában. De erre ő nem is gondolt. A szentség gondolatával állított szembe bennünket. Megismertette velünk a szenteket és misztikusokat egyszerűen azért, mert szerette őket, mert tapasztalataik annyira közel álltak hozzá, hogy könyveiket nem tudta sírás nélkül olvasni.

Hányszor olvasta el nekünk Ernest Hello csodálatos fordításában, könnyektől patakzó arccal Folignói szent Angéla sorait! – „Nem tréfából szerettelek” – éreztük, hogy Léon Bloy személyesen tapasztalta Isten szent Angélához intézett szavainak súlyát. Elég sokszor beszélt a Csodálatos Ruysbroeckeről, és gyakran sírva idézte ezt a mondatát: „Ha ismernék az Isten adta jószágot és a Szentlélek gyönyörűségét!”

Hajlandók lettünk volna valaha is egy ilyen könyv kinyitására, ha nem bízunk Léon Bloy-ban? Nagyon rossz hírük volt a Sorbonne-on, ahol csak ekkoriban kezdték rettentő gyanakvással és elfogultsággal tanulmányozni őket. Először is Léon Bloy Schmoeger Emmerich Anna-Katalin életéről és látomásairól szóló három vaskos kötetét adta kezünkbe. Anna-Katalin a Rajna vidéki Dulmenben volt apáca, a misztikusokban gazdag XIX. század egyik legnagyobb alakja. A költő Brentano, életéből sok évet szentelt arra, hogy ekstázisai során mondott szavait feljegyezze. A szavak Emmerich Katalintól származnak, a leírt szöveg pedig Brentanótól. A történészeknek ez természetesen problémát okoz. Ki mennyiben vett részt a könyv elkészítésében? Brentano állítja, hogy hűséges és lelkiismeretes titkár volt. Mégis úgy tűnik, hogy jó szándékkal bár, de sokban hozzájárult Anna-Katalin Jézus és a Szűzanya életével kapcsolatos látomásainak külső keretét adó földrajzi és történelmi képek leírásához. Ami arra indít bennünket, hogy higgyünk neki, mindenben, ami a lényeggel kapcsolatos, az először is az ő hite Anna-Katalinban, odaadása és a

leírt látomások és lelki sugallatok vallási szépsége. A szépség olyan mértékű, hogy ebben a dologban legalább egy misztikusnak, vagy Brentanónak vagy Katalinnak részt kellett vennie. Nincs olyan költő, aki képes lett volna arra, hogy egy Krisztus szenvedéseivel együttérző lélek belső életéről ilyen mély, összefüggő és teológiai szempontból ennyire értékes képet alkosson. Másrészt pedig mindaz, amit Katalin életéről tudunk, a legemelkedettebb és legvalódibb misztikus életjeleiről tanúskodik.

Katalin *Kinyilatkoztatásait* olvasva a katolicizmusról zsúfolt, élő, patetikus, mégis megszokott képet alkottunk. Mi tudatlanok, rengeteg mindent tanultunk tőle történelemről, dogmákról, teológiáról, liturgiáról, a katolikus titokzatosságról. Egy józan katekizmusból valószínűleg semmit sem értettünk volna. Tudatlanságunkban nagyon is rászorultunk a képek segítségére, szükségünk volt a magasság, hosszúság, szélesség és mélység négy dimenziójában ábrázolt Egyház képére. Egyúttal megismertük a hősi katolicizmust is – a szentséget, borzalmas megpróbáltatásaiban, alázatában, isteni szeretetében, aszkézisében, boldogságában, amelyben beteljesedik, tiszta harmóniájában, hatalmában és szépségében.

Megtanultuk, hogy a szentség az Egyház élő tagjait láthatatlanul egyesíti, és hogy a *Szenteknek ez a Közössége* az Egyház misztikus testének köteléke és élete. Ez biztosítja a szentség vonásait, függetlenül a látható Egyház néhány, vagy akár nagyszámú tagjának hibáitól és tökéletlenségeitől; – ennek az Egyháznak Krisztus a feje, lelke a Szentlélek, de tagjai bűnben születtek, mint minden ember a Bűnbetés óta. Az Egyház mindenütt ott van, ahol egy lélek harcol a földön, szenved a Purgatóriumban, vagy dicsőséges és boldog az örökkévalóságban.

#### SURIN ATYA LELKI KATEKIZMUSA

Léon Bloy-val való ismeretségünk első napjaiban mégis elolvastunk egy katekizmust, Surin atya *Lelki Katekizmusát*. Különös, hogy nem Léon Bloy ismertetett meg bennünket a könyvvel, hanem egy olyan ember, akitől nem számítottunk ilyen tanácsra – Georges Sorel. Idejének legnagyobb részét a Nemzeti Könyvtárban töltötte, régi írókat olvasgatott, tudományát értékes dokumentumokkal gyarapította. Megkülönböztetett érdeklődéssel fordult a vallástörténet felé. Egy napon Jacques, Péguy Bontique-jában volt, amikor Sorel, a Filozófusok Társaságának üléséről, ahol a misztikusokról volt szó, izgatottan érkezett meg. „Ezek az emberek – mondta – nem ismerik a valódi forrásokat. Két könyvet kell erről feltétlenül elolvasni. Surin

atyának, a XVII. sz.-i jezsuitának a *Lelki Katekizmusát* és Paulin atya nemrégiben megjelent könyvét, *Az imádság kegyelmeit.*” Az isteni gondviselésnek köszönhetően Jacques figyelmét az első cím keltette fel. Így ismerkedtünk meg ezzel a remekművel.

A könyv olvasása tudtunk nélkül döntő hatást gyakorolt ránk. Áldottuk előzetes tudatlanságunkat, amely lehetővé tette számunkra, hogy a lelkiélet régóta klasszikus tanulmányát teljes frissességében láthattuk. A szemlélődésre vonatkozó, Plotin, Pascal és Léon Bloy műveiben szétszórtan előforduló fogalmak itt tűntek elő teljes gazdagságukban. Első megközelítésben úgy éreztük, hogy rendszeres logikájával a szentségnek ez a törvénykönyve képes egyedül a belső élet vezetésére, a mindnyájunkban szunnyadó élet felkeltésére, arra, hogy bennünket mind lelkünkben, mind cselekedeteinkben valóban élővé és emberivé tegyen. De látnunk kellett, hogy a tökéletességet, amelyre az aszkéta minden erőfeszítése irányult, valójában csak a lélek passzív életének útjain haladva lehet elérni. Ott maga Isten vezeti azokat a lelkeket, akiket el akar halmozni adományaival. Tehát le kell mondanunk arról a reményről, hogy egyedül akaratumk által jussunk el az Istennel való egyesülésre, amiből a szentek tökéletessége és mennyei boldogsága ered. Hinnünk kellett Istenben. A hitem Isten létében még igen törékenynek tűnt. De égett annak a vágya bennünk, hogy eljussunk ehhez a csodálatos élethez, ahol „minden csak rend és szépség”, „szerelem”, „nyugalom”, és „igazság”. A kegyelemmel és erővel telt lelkek élete mellett milyen tehetetlennek, bizonytalanoknak és zavarosnak tűnt a saját magunk és közülünk még a legjobbak belső élete is.

Hogy sóvárogtunk a kontempláció után, amelyről Surin atya azt mondja, hogy „az egy olyan művelet, melynek során a lélek az egyetemes igazságot szemléli, és a szemlélődés által az örök igazság magaslatára emelt lélek onnan csodálatos ízekkel, hasznos és értékes tapasztalatokkal tér vissza, amelyek értéke nem önmagukban, hanem hatásukban rejlik, ezért az ilyen műveletekhez hozzászokott ember bölcsességben és erényekben gazdag.” Valójában „a kontempláció által a lét eléri az evangéliumi tökéletességet, nemcsak az adott helyes megmozdulások következtében, hanem formálisan is magában a szemlélődés tényében. A lélek csak az általa ismert Igazság felé tart, oly módon, ahogy azt ismeri, tehát általánosságban, egyéni tulajdonságaitól megfosztva. Ez biztosítja számára a teljes tisztaságot, a különleges bölcsességet, melynek segítségével képes azt mindentől elkülöníteni, mivel egyetlenegy ízzel sincs eltelve, annál is inkább, mert az a gyakorlata, hogy önmagától lemeztelenítve és megfosztva mindattól, ami egyéni és különleges, járuljon a meg-



nevezhetetlen és behatolhatatlan elé.” A végtelen úr mellett méthetetlen vágy is volt a szívemben az iránt, ami az úrt betöltheti.

„A lélek az ismeretlen Istennek hódol, aki nagyobb, mint az ismert Isten, mivel az, amit Istenről tudunk, jelentéktelen azzal összehasonlítva, amit nem tudunk róla.”

Így az igazság szeretete által a lelket betölti a bölcsesség és mikor a lélek eljut a tökéletes szeretethez, a tökéletes szabadsághoz is megérkezett.

„A Szentlélekre bízta magát. Ezért nem érti, mit jelent önmagát fegyelmezni. Mivel ezek a személyek szeretetben vannak, azt teszik, amit akarnak, mivel nem félnek semmitől, szabadon elmondják azt, amire a többiek gondolni sem mertek volna. Egyetlen egy óhajuk van. Mint az égi madarak, magasan repülnek. Istenben, következképpen nincsenek korlátaik. *Ubi spiritus Domini, ibi libertas*. Ahol az Úr lelke van, ott a szabadság.”

Igazság. Szeretet. Szabadság. Szép szavak, melyek a Paradicsomból adtok ízelítőt a léleknek. Ki is találhatott volna ki benneteket, ha nem a valóságnak szülöttei lennétek! A valóságtól származik ez az íz, melynek egyetlen emberi szív sem tud ellenállni. Ott, ahol ti éltok, Isten veletek van, még akkor is, ha mi ezt nem tudjuk.

Az Isten tevékenységének és a lélek hősiességének milyen csodálatos egyesülése, az aszkézisnek és a kontemplációnak milyen tökéletes egysége teremtette ezt a lelki katekizmust! Írójának különleges életét később ismertük meg. Látuk, hogy Surin atyának elég volt saját tapasztalataiból meríteni, ha a kontemplációról akart írni. Jóval később Henri Bremmel hosszasan írt róla. „*A vallásos lelkiség irodalomtörténete Franciaországban*” (*Histoire Littéraire du Sentiment religieux en France*) című könyvében. Az V. kötetben csodálatos lapokon át idéz, hol a „*Katekizmus*”-ból, hol a „*Kiadatlan szerződésből*”. Nem tudok a csábításnak ellenállni, én is idézek belőle:

„Ha a lélek sokáig fájdalmak közt hányódott. . . Isten békében oldja fel. . . Ez a béke úgy érkezik, mint az a folyam, amely eredetileg más tájak felé tartott, de irányváltoztatásra kényszerítették; mintha gátszakadás történt volna. Ez a beható béke olyat tesz, ami nem jellemző rá, vagyis rettentő hevesen érkezik. Csak az isteni békének áll jogában így viselkednie. Csak az Isten békessége érkezhethet így, mint a tenger morgása, amely nem azért jön, hogy a felületet elpusztítsa, hanem azért, hogy az Isten által kijelölt medrét betöltse. Ez a tenger morogva érkezik, pedig nyugodt. A zajt a víznek bősége, és nem dühe okozza. . . A kiteljesedett tenger meglátogatja a földet és partját, megcsókolja Isten által kijelölt határait. Ez a

tenger fenségeseen, pompásan érkezik. Mikor a hatalmas béke a szenvedések múltán eljön, így költözik be a lélekbe, anélkül, hogy a legenyhébb szellő fuvallata felborzólná felszínét. Az isteni békének, mely mozgásával magával hozza Isten javait, birodalmának kincseit, megvannak a maga előfutárai, mesés madarak jelzik érkezését, az angyalok látogatása előzi meg. A földöntúli életről adnak hírt, az égi harmonia dallamait hozzák magukkal. Ez a béke olyan erővel érkezik, hogy magát a lelket is teljesen felforgatja. Az eláradó béke bősége fejti ki ezt a hatást, nem mintha az ellenállna jótéteményeinek, ellenkezőleg. A bőség egyáltalán nem erőszakos, kivéve, ha valaki ellenzi jótéteményeit. Így e béke közeledtére minden vadállat elmenekül és a Jeruzsálemnek ígért javak megérkeznek. Amint a hullámtörés a tenger partjára veti a borostyánt és más ritkaságokat, az isteni béke a jótétemények gazdagságát, bőségét, a kegyelem értékes kincseit hozza magával.”<sup>1</sup>

Isten városa ugyan még határozatlan vonalakkal, de máris elkápráztatóan rajzolódt ki látóhatáromon.

## ÚJ BARÁTSÁGOK HAJNALÁN

Georges Rouault-val először Léon Bloy-nál találkoztam. Két különböző sorsú festővel volt ott: Desvallieres-rel és Bonhomméval. 1905. november 15-én Léon Bloy ezt jegyezte fel a naplójába:

„Több művész jár hozzám, rengeteget beszélünk a művészetről anélkül, hogy megértenénk egymást. Egyetlen általam mondott dolog tiszta, az, hogy Isten gyermekei sohasem kérhetnek túl sokat, mivel mindenre joguk van és következképpen teljes művészeket kell kérnünk . . .”<sup>2</sup>

Rengeteget beszélnek a művészetről, anélkül, hogy megértenék egymást . . . Ez gyakran megtörténik. Nem emlékszem, hogy mi hangzott el. Jacques és én valószínűleg csak figyeltünk. De a beszélgetés mély benyomást hagyott bennem. Valószínűleg a művészet minden fontos kérdése szóba került. Ha ezen a napon Rouault Léon Bloy-val vitatkozott, és azon fáradozott, hogy új kutatásainak értelmét megmagyarázza neki, bizonyára hamar lemondott erről, mivel az idős író plasztikus látásmódjával kizárólag a középkor és a reneszánsz művészetében volt otthonos,

<sup>1</sup> Kiadatlan szerződés 281–282. o. – A lelki Katekizmus (Le Catéchisme Spirituel) Ortodoxiáját Bremond tökéletesen megvilágította. Másrészt nyilvánvalóvá válik, hogy Surin Atya esetében a betegség az utóbbinak sem lángelméjét, sem a szellemi éleslátását nem befolyásolta.

<sup>2</sup> Az eladhatatlan (L’Invendable)

és nem tudott lemondani a forma szépségéről. Az elkövetkező években hányszor láttuk Rouault-t Léon Bloy-nál, amint a falnak támaszkodva állt összezárt ajkain könnyű mosollyal, távolba néző tekintettel, látszólag szenvtelen arccal, de fokról fokra sápadtabban, ha a modern festészet szóba került. Rouault egyre sápadtabbá vált, de mindvégig hősiiesen csendben maradt. És annak ellenére, hogy művészete legyőzhetetlen ellenállásra talált, örökre hű maradt Léon Bloy-hoz. Azt mondhatnánk, azért jött Bloy-hoz, hogy vádakkal találkozzon, amelyek megkínózzák azt, ami benne a legdrágább – nem azért, hogy ezeket a vádakot bármilyen vita tárgyává tegye, hanem azért, hogy kipróbálja ellenük az ösztön erejét, amely az ismeretlen felé vitte, és amely végül is minden akadály felett győzedelmeskedett.

Abban a szerencsében volt részünk, hogy jól ismerhettük Rouault-t és gyakran találkozhattunk vele azokban az években, amikor mindhárman Versailles-ban laktunk. Akkoriban nagyon hasonlított a „bohócok” egy bizonyos fajtájához: hosszúkás, elefántcsont színű, egyszerre bretonosan és párizsiasan bájos arc – az apja breton volt, az édesanyja pedig párizsi –, ennek következtében duplán érzékeny, kissé melankolikus; keskeny ajkak, kék, tiszta, átlátszó, befelé néző, de önmagát el nem áruló szemek. Általa ismertük meg, hogy mi az érzékenység, a művészet iránti hűség, és a nagy művész hősiessége. Azokban a nehéz években ismertük meg, mikor szinte az összes barátja, ha róla beszélt, a fejét csóválta és ócsárolta őt, amikor konokul folytatta munkáját, annak ellenére, hogy a hosszú éveken át tartó szegénység számtalan akadályt támasztott elébe. Georges Rouault mellett is, úgy, mint Léon Bloy mellett, egy csodálatos, szerencsétlenséget türelmesen viselő asszony és két szép gyermek állt:

Geneviève, nagy méhecském,  
Isabelle galambom  
Michel házam gyenge oszlopa  
Ágnes szívem pici galambja

Ők jelentették számára a boldogságot, de a kint is: lemondjon-e értük, jólétükért művészi öntudatának tisztaságáról, és fessen úgy, hogy a képeket könnyen, azonnal, mindenkinek el lehessen adni? Megadatott nekünk, hogy megtudjunk valamit arról, mennyire tragikusan éles volt ez a vita.

Jacques főleg órá gondolva írta a *Művészet és Skolasztika* (Art et Scolastique) című művét. Mivel nem voltunk sem művészet-kritikusok, sem pedig régi barátok, Rouault szívesen mutatta meg nekünk munkáit. Lehetetlen volt tiszta, művészi szándékú türelmes munkájának eredményét meghatottság nélkül figyelemmel kí-

sérni. Az ilyen tiszta művészi szándék még a legnagyobbaknál is ritka. Szemmel kísértük, amint sötét korszakából fényesebbe lépett, folyamatosan fejlődve a derű, a festészeti anyag teljes uralása, vázlatainak tökéletes könnyedsége és szintetizáló ereje felé.

Amikor mi megismertük, már hátat fordított az előtte megnyíló könnyű útnak. 22–23 évesen festette a *Halott Krisztust*, ma a grenoble-i múzeum tulajdon; *A gyermek Jézus a doktorok között* című képét a colmári múzeum vette meg. A képeken érezhető mind Gustave Moreau, mind pedig Rembrandt hatása. Az általános vélemény az volt, csak így tovább – talán csak Gustave Moreau vélekedett másként, mivel bízott kedvenc tanítványa tehetségében.

Tehát első stílusa nagy tetszést aratott, de az, akiben a lángész újdonsága és ereje lakozik, szégyenkezne, ha mindíg másvalakinek a látása szerint festene, még akkor is, ha ez a másik maga Rembrandt.

Rouault tehát kezdte felszabadítani saját tehetségét, kezdte megformálni a szívet égető felháborodást, a közepszerűség bosszúállóját. Ebben a tekintetben rendkívüli módon hasonlít Léon Bloy-hoz. De Bloy nem ismerte fel ezt a hasonlatosságot, íme így nyilatkozott Rouault-ról a Salon d'Automne-ban tett látogatása után:

„... A művész, akiről azt hittük, hogy képes angyalokat festeni, úgy tűnik, hogy már csak kegyetlen és bosszúálló karikatúrákat tud elképzelni. A polgári aljasság olyan heves undorral verődik vissza benne, hogy művészete halálosan sebzettnek látszik. Meg akarta rajzolni a *Poulot*-imat (*A szegény asszony* szereplői). Semmiképpen sem akarom ezt az *illusztrációt*. A legtragikusabbat kellett volna elkészítenie. Két tökéletes polgárt, egy férfit és egy nőt, akik ájtatosak, békések, megbocsátóak, és jók, mint az angyalok. Két külvárosi gyilkost rajzolt.”<sup>1</sup>

Itt Gustave Mureau még Léon Bloy stílusán is átüt. Rouault pedig, aki a saját stílusát kereste, szándékosan távolodott el az École de Beaux-Arts (a Szépművészeti Főiskola) mesterének ábrázolásmódjától.

De nézeteltérésük oka még sokkal mélyebb, mint ahogy ez világosan kitűnik Léon Bloy Georges Rouault-nak 1907. május elsején írt leveléből: „Önt kizárólag a rút vonzza.”

A formák szépségének kérdése – amivel kapcsolatban nincsen megváltoztathatatlan szabály – nyilván Rouault-nál is felvetődött, ugyanúgy, mint korunk minden nagy művésznél. És Rouault nem tagadta, hogy az alaki szépség keresését fel kellett áldoznia a „ritkaság számba menő” téma érdekében és annak az igénynek en-

<sup>1</sup> Az eladhatatlan (L'Invendable)

gedve, amely szerint a festészetet meg kellett szabadítani a természet által ráerőszakolt formáktól. Így egy Cézanne, egy Rousseau, egy Rouault képes volt a deformálás, a „csúfság” segítségével szépet alkotni, hála az öntudatának tetőpontjára érkezett művészet rendkívüli érzékenységének, a költészet mennyei jelenlétének, – ez az életre keltő fellendítő, a költészet, már szinte teljesen elhagyta az akadémizmus szabályos formáit.

Azon a ponton, ahová a festészet Ingres klasszicizmusával, Delacroix romantizmusával elérkezett, teljes megújulásának kellett bekövetkeznie, és nem így gondolkodott-e Rouault is? – Azt kell hinnünk, hogy lehetetlen volt egyszerre óvni a forma szépségét, a költészetet és a megújulást. Nem azt kellett-e elhagyni, amire az akadémizmus a legnagyobb súlyt fektette? A deformálás főleg az emberi testet és arcot érintette. A tájkép mivel nem volt ilyen szigorú szabályok közé szorítva, megmenekült ettől a minden bizonnyal időleges, de egy egész kort jellemző szűkségtől. Mindent egybevetve, napjainkban Rouault tájképeinél nincs szebb. Egy Picasso fejlődése itt nagyon tanulságosnak tűnik, a teljesen tiszta formáktól indult, és az egyre jobban kihangsúlyozott deformálás, a természeti tényekkel való teljes szakítás felé haladt. Úgy tűnik, hogy Rouault fejlődése ezzel ellentétes volt. Egyetérthetünk Léon Bloy-val abban, hogy nemcsak Rouault, hanem minden művész: festők, szobrászok, zenészek és költők, hosszú ideje a deformáció és ebben az értelemben a rút vonzásának hatása alatt állnak. De ki tudná egy ilyen vonzódás valószínűségét felfedni? Léon Bloy Rouault-nak írt, már idézett levelében rámutat erre az okra: „Ha ön imádkozna. . .” De a reneszánsz művészei általában nem imádkoztak, Rouault pedig mélyen hívő keresztény volt. Néhány imádkozó ember kevés ahhoz, hogy a művészet újból kibékítse a szabadságot a forma szépségével, ehhez bizonyára egy teljes kor súlya szükséges, egy teljesen a hit által ihletett közép-kor vagy egy reneszánsz, amelynek oltárára a hit utolsó, talán legszebb virágait helyezi Rembrandt vagy Zurbaran.

Minek köszönhette Léon Bloy Rouault barátságát és csodálatát? Talán mindketőtjük erős hitének, művészi öntudatuk emelkedettségének és szigorának. Rouault nagyon fiatalon Huysmans befolyása alá került. Aztán elhagyta Huysmansot, hogy Bloy felé forduljon.

A vallásos ihlet művének állandó tényezője, ennek ő teljesen tudatában van. Gyakran fűltanúja voltam, hogyan panaszkodott azok miatt, akik ezt nem akarták elismerni. Ihlete nemcsak témáiban nyilvánul meg, hanem érezzük, bármit is csinál, állandóan tekintettel van az emberi élet evangéliumi értékeire. Azt mondták, hogy Rouault az eredeti bűn festője. Ez igaz, sötét korszakának bíráival, lányai-

val, pojacáival kapcsolatban, ez robban ki csodálatos és borzasztó Krisztusaiból, akik alig elviselhető erővel emlékeztetnek bennünket arra, hogy Isten magára vette bűneinket, és cserébe mi vértől és könnytől eltorzult arcot adtunk neki. De nem hinném, hogy ez Rouault teljes életművére érvényes lenne.

Amikor először láttuk Léon Bloy-nál, akkor számunkra mindaz, ami annak az embernek a művét és életét ihlette, aki a későbbiekben minden idők egyik legnagyobb festőjévé vált, csupán egy nagyon különös és nagyon vonzó ígélet volt, egyfajta, a láthatárunkon éppen kirajzolódó tündérváros.

Néhány hónappal utánunk, új barát érkezett Bloy-hoz, a nagy tudós, Pierre Termier személyében. Egyike azoknak a szintetizáló és teremtő szellemeknek, akik hozzájárultak a „Föld felszínével” kapcsolatos ismereteink felújításához. Első levele 1906. január 14-én érkezett Bloy-hoz:

„Egy ismeretlen ember névjegyét kaptam: Pierre Termier, bányafőmérnök, a Bányászati Főiskola tanára, nagy úr, mondhatnánk, aki miután olvasta könyvemet, szeretne velem találkozni, beszélni. . .”

Három nappal később Pierre Termier megjelent a Chevalier de la Barre utcában. Én nyitottam ajtót. Egy magas, ötven körüli, nagyon disztिंगvált, rendkívül udvariasnak tűnő urat láttam, kedves, szerény hangon érdeklődött, hogy vajon Léon Bloy-nál jár-e.

„Január 17. – A mérnököm megjelenése. Szerelmes keresztény, ritka fajta, mint a csőrös emlős, ez a talán ismeretlen tájakon szaporodó állat. Elmagyarázza, hogy mi ragadta meg. Azzal nyertem meg, amit La Salette-ről a *Szegény asszonyban* mondtam. Szeretné, ha egy napon nála ebédelnék. Milyen jövője lehet egy ilyen barátságoknak? Először is nagyon csodálkozom. Mivel egy alig hívő, út- és hídépítőmérnök fia vagyok, gyermekkoromban láthattam néhány pogány vagy legalábbis nagyon profán mérnököt, és meg voltam győződve egy bizonyos műszaki hitetlenségről. Igaz, hogy az én mérnökeim hídépítők voltak, „pontifex”-ek, az újonnan érkező pedig barlanglakó. Ez nagy különbség.”

Nos hát „ennek a barátságoknak a jövője” csodálatos volt. Találkozásuk napjától Bloy Termier személyében utolérhetetlen barátot talált, akinek atyai, anyagi vagy erkölcsi támogatása mindig a rendelkezésére állt. Pierre Termier korának egyik legismertebb tudósa, az Intézet kitüntetésekkel elhalmozott tagja, mindemellett nagyon nagy és nagyon alázatos keresztény volt. Ami pedig minket illet, még soha nem találkoztunk ilyen tudóssal. Szemünkben már létezésének a ténye is a Hit védőbeszéde volt. Házában a költészet a tudomány társaként élt. Pierre Termier, akinek jelentős tudományos munkássága hozzáférhetetlen a geológiához nem értők

számára, több általános művet írt a tudományról, a tudósokról, a föld szépségéről, amelynek felszínét és mélyét olyan jól ismerte. *A tudós hivatása* (La Vocation du Savant), *A megismerés öröme* (La Joie de connaître), *A föld dicsőségére* (A la Gloire de la Terre) című művek egy nagy humanistától származnak. Jeanne, legidősebb lánya, Bloy kedvence – ő bízta az apját, hogy írjon az Abszolútum zarándokának – *Utolsó menedék* (Derniers Refuges) címmel verses kötetet jelentetett meg. Bloy előszót írt a kötethez, amelynek komoly szépsége, nosztalgija fellelkesítette. De mindezzel nagyon is előre mutatok. Hogy azonban mégse álljak meg félúton, még megjegyzem: 1927-ben Termier nyilvánosságra hozta Bloy hozzá és a lányához írt leveleit. Az „Előszóban” ő maga mutatja be a leveleket.

„Az *Eladhatatlanban* (L’Invendable), Naplójának negyedik kötetében Léon Bloy elbeszélte 1906. január 17-i montmartre-i találkozásunkat. A tartalomjegyzékben ezt így jelöli: Pierre Termier megjelenése a mártírok hegyén. Addig útjaink nagyon távoliak voltak, kortársaink közül sokan egymástól nagyon is különbözőnek találtak volna bennünket. Mégis azt kell hinnünk, hogy különleges affinitás volt köztünk, mivel majdnem azonnal barátokká váltunk. Meleg, hűséges barátság, soha a leghalványabb árnyék sem vetődött rá. Életem büszksége marad. Végtelenül jó érzés tölt el, ha arra gondolok, hogy néhány hasonló barátsággal együtt, az enyém is megédesítette Léon Bloy sötét, kemény öregségét. . .

„A leveleket olvasva Bloy-t más megvilágításban látjuk, nem abban amelyben, portréírói általában állítják. A vad pamfletíró eltűnt, helyet adva a szelíd misztikusnak, a szerelmes kereszténynek, a megbocsátó barátoknak; az erőszakos megszelídült. Pontosabban az erőszak és a szelídség együtt él, az utóbbi elfedi, majdnem elrejtje az előzőt, és ha néha felbukkan a düh, a düh, amely Bloy-nál sohasem ül el sokáig, az már csak nemes felháborodásának vagy forrongó szánalmának kirobbanásaként jelenik meg.”

Bloy Termier-hez írt leveleiben gyakran idézi szeretettel Jacques nevét. Személyükben két csodálatos, nagy tiszteletre és szeretetre méltó barátot találtunk. Később Termier kiadta *Bevezetés Léon Bloy-hoz* című utolsó munkáját, amely az egyik legjelentősebb Bloy-hoz címzett tiszteletadás. Termier alig tartott olyan beszédet a Tudományos Társaságokban, amelyben ne talált volna alkalmat Léon Bloy nevének megemlékezésére.

Miután elolvastuk az *Üdvösség a zsidók által* című művét, a könyv sorsa foglalkoztatott bennünket. Számunkra ismeretlen viszontagságok következtében ez a csodálatos könyv egyszerűen fellelhetetlenné vált. Jacques-kal elhatároztuk, hogy saját költségünkön, Payén-nél, Pégyuy nyomdászáznál kiadatjuk.

„1905. november 17. – Jacques és Raissa elhatározta, hogy újból kiadatja az *Üdvösség a zsidók által* című könyvet. Nagyon szép könyvet terveznek, piros és fekete, Grasset betűkkel. Sohasem fogom megtudni, hogy mennyibe kerül majd nagylelkűségük.”<sup>1</sup>

Az igazat megvallva most már mi sem tudjuk. De nem felejtettük el, hogy elhatározásunk milyen nagy örömet okozott Léon Bloy-nak, és mint minden nemeslelkű ember, Léon Bloy sem fogadott el semmit anélkül, hogy azonnal többszörösen ne viszonzta volna:

„1905. december 9. – Az *Üdvösség a zsidók által* új kiadásának korrektúráját olvasom. Kellemes, kissé részegítő munka. Hol van az a modern író, aki meg tudná írni ennek a könyvnek a párját? Nagy büszkeséggel és sok szeretettel ajánlom az én kis zsidó Raissámnak, Bátyja, Jézus, majd megjutalmazza.”<sup>1</sup>

Kellett-e más jutalom? Nem volt már ebben is túl sok kedvesség, túl nagy megbecsülés? Az első hozzám írt ajánlást egy ilyen könyvben kaptam, és milyen csodálatosan:

Raissa Maritain-nek  
ajánlom ezeket az  
Ábrahám  
Izsák  
és Jákob  
Istenének  
Katolikus dicsőségére írt lapokat.

\*

Gyakran említettük Bloy nevét Péguy-nek, és fordítva is. Ennek ellenére csodálatunk tárgyai nem voltak hajlandók tudomást venni egymásról, akárcsak a Himalája és a Pireneusok.

Jacques megpróbálta közel hozni őket egymáshoz, Bloy-val elolvastatta Péguy egyik „Füzetét”.

1906. január 6-án Bloy ezt jegyezte fel az *Eladhatatlanban*:

„Charles Péguy füzetecinek egyikét (*Cabiers de la Quinzaine* 4. sorozat 3. füzet), először csak kíváncsiságból, majd a legnagyobb érdeklődéssel olvastam. A nyomorról szól. Nem tudom megállni, hogy ne írjak az írójának:

Uram, Ön nem ismer engem, és mi annyira távol állunk egymástól, hogy el sem

<sup>1</sup> Az *Eladhatatlan*



tudom képzelni, hogyan születhetne meg Önben megismerésem halvány óhaja. Ennek ellenére, mivel egyik barátja elolvastatta velem az Ön Jean Coste-ről írt tanulmányát, önmagamat kellene szembe köpnöm, ha nem gratulálnék önnek. Korunkban, a kreténizmus és a gépkocsizás végsőkéig fokozott korában, nagyon nagy öröm, ha az ember egy füzet lapjain egy ilyen dialektikus pontossággal, ennyire metodikusan gondolkozó elmével találkozik, és ó! csodák csodája milyen fiatal lélek, milyen patetikus tehetség. Ezen a helyen: „A nyomor nagyság. . .” Pascal megfiatalodásának érzésével rázott meg. Másutt, a 23. oldalon például: „A nyomorult a nyomorában él. . .” úgy gondolom, hogy Önön kívül egyetlen kortársunk sem lett volna képes ezt leírni.

„A nyomor öreg rabja vagyok, hatvanéves koromig még nem sikerült elszabadulnom tőle, de a reménységbe kapaszkodva köszönöm, hogy ismeretlenül is megírta nekem ezt a figyelemreméltó oldalt.”

Péguy sohasem volt hajlandó erre a csodálatos, nemeslelkű levélre válaszolni. Később megértettük, hogy akkoriban nagyon jelentős és valóban nagyon személyes változáson ment keresztül, és annak még a látszatát is el akarta kerülni, hogy idegen befolyásnak tulajdoníthassák viselkedését, különösképpen nem kívánt Bloy hatókörében lévőnek tűnni, aki iránt antipátiát érzett. Íme *Jean a Coste*-nak az a két oldala, amelyek rendkívüli módon érintették Bloy-t:

„A nyomor nagysága; olyan nagyság, hogy vele összehasonlítva az összes többi emberi nagyság kicsinynek tűnik. Ha jól ismerjük az igazán nyomorultakat, tudjuk, az a legmeglepőbb viselkedésükben, hogy lealacsonyodásukban is van egy árnyalatnyi nagyság. Megalázkodásuk gyakran belsőleg birtokolt nagyság. Mintha állandóan ezt mondanák az embereknek: Ti nem ismeritek az életet, mert nem ismeritek a nyomort. Ez az a nagyság, aminek ők tudatában vannak, amit nem mindig képesek megfelelően viselni, és ami gyakran a fejükbe száll; csak azért esnek a fellengzősség hibájába, mert szükségük van rá, hogy eljussanak az igazi ékes-szólásig, de erre nem mindig képesek, ennek a nagyságnak, a nyomor nagyságának a jellemzője, hogy nem választott, akart, előkészített nagyság; ez a nagyság a sors adománya, akaratlan, előkészítetlen: innen ered a végletes ügyetlenség, a kiválasztott fejek szemtelen nagyratörése.

A nyomorultakat olyan nagysággal ruházták fel, amit ők nem kértek, az események kényszerítő hatására arra ítéltettek, hogy az életet tragikusan játsszák el, anélkül, hogy tragikus vérmérsékletük, vagy tragikus szellemük lenne. Rosszul játszanak, melodramatikusan, ahelyett hogy tragikusan játszanának, és az emberek azt hiszik,

hogy az életük melodramatikus, pedig az mégiscsak tragikus, csupán a megfelelő kifejezés hiányzik.”

„ . . . A nyomorult a nyomorában él, még a nyomorára vetett tekintete is nyomorult, a nyomor nem életének, napi foglalatosságainak egy része, amit előítélet nélkül vizsgál meg ha rákerül a sor, a nyomor a teljes élete, kivételt nem ismerő szolgaság, ez nem csupán a nélkülözés, a betegségek, csúfság, reménytelenség, hálátlanság és halál ismert kísérete, ez egy élő halott. Antigoné szüntelen szenvedése, a halál általános behatolása az életbe, az egész élethez odatapadt a halál előíze. Az antik bölcs számára a halál volt a végső felszabadítás, egy visszafordíthatatlan megszabadulás. De a nyomorult számára a halál nem más, mint keserűségének, vereségének, reménytelenségének betetőzése.”

#### A KERESZTSÉG PRÓBÁJA

1906 februárjában súlyosan megbetegedtem. Betegségem úgy hatott Jacques-ra, Verára és énrám, mintha az észrevétlenül múltó idő, a mi időnk, egyszerre csak megállna, az idő, amelyben élünk, anélkül hogy az akarat hallatná hangját. Általában így élünk az életműködések félálalmában. Le lehet egy egész életet így élni. Nyolc hónap telt el azóta, mióta Bloy által a katolicizmus valóságának a kérdése felvetődött számunkra, és még eszünkbe se jutott, hogy határoznunk kellene. Igaz, komoly munka ment végbe bennünk, de csak a spekulatív szférában. Mindaz ami megelőzte Bloy-val való találkozásunkat, és mindaz ami követte: az olvasmányok, elmélkedések, új barátságok egyrészt elismertette velünk azt, hogy a katolicizmus ellen felhozott érvek egyike sem döntő, másrészt felkeltette bennük a Szentek szentsége és boldogsága iránti heves vágyat.

Több héten keresztül tartó betegségem, főleg Jacques számára döntő gondolatokra adott alkalmat. Úgy érezte, eljött az álomvilág elhagyásának ideje. Ezekben az aggodással terhes napokban vetette térdre magát, mint ahogy az ember valakinek a megmentéséért a tengerbe veti magát, és ekkor mondta el először a Miatyánkot. Ellenállása gyengült, úgy érezte, ha szükséges, készen áll a katolicizmus elfogadására.

Mindezt a gyógyulásom után mondta el. Előtte képtelen lettem volna akár megérteni, akár meghallgatni, túlságosan beteg voltam ahhoz, hogy bármire is gondoljak.

Bloy február 15-én írt nekem:

„Nagyon drága Raissa!

A mi otthonunkban mindenki nagyon sokat és sok szeretettel gondol önre. Barátom, ma reggel a hajnali misén sírtam önért. Könnyörögtem Jézushoz és Máriához, hogy mindazt, ami múltam szenvedéseiben dicséretreméltó, tulajdonítsa önnek, használja fel testi békéjére és lelkének dicsőségére. Olyan édes könnyekre fakadtam, hogy azt hittem, meghallgatásra találtam. Nagyon szeretjük önt, természetfölöttien kedveljük. Higgyen nekem, meg fog gyógyulni és csodálatos boldogságban lesz része.”

„Meg fog gyógyulni. . .” Nem nagyon tetszett, hogy imádkoztak a gyógyulásomért, mivel azóta, hogy gyermekkoromban elvesztettem a hitemet, még önzetlenül nem imádkoztam. Ha Istentől távol vagyunk, nem ismerjük az egyszerűséget.

Egy napon nagyon rosszul éreztem magam, rettenetesen szenvedtem. Bloy felesége látogatott meg. Leült az ágyam szélére. Kérte, hogy imádkozzam és egy Szent Szűz érmét akart adni. Nem tudtam beszélni, de „tapintatlansága” nagyon bosszantott. Ezalatt Jeanne Bloy, mivel nem kapott választ, a medált a nyakamba tette. Egy másodpercen belül, anélkül, hogy teljesen felfogtam volna mit teszek, bizalommal fordultam a Szent Szűzhez és szelíd gyógyító álomba merültem.

Jobban lettem, lábadozásom alatt sokszor és hosszan beszélgettünk Jacques-kal. De még mindig nem éreztem, hogy a döntés sürgős lenne. És csak április 5-én közöltük Bloy-val, hogy katolikusok szeretnénk lenni, s valódi óhajunkat akkor is mindenféle naiv megszorítással körítettük. Léon Bloy naplójában feljegyezte a dátumot:

„A csoda megtörtént. Jacques és Raissa a Keresztséget kérik! Szívünkben nagy ünnep van. Könyveimet, a csoda okát ezegyszer nem egy püspök, nem egy tudós, hanem maga a Szentlélek igazolta.”

Április 6-án ezt írja Pierre Termier-nek:

„Miután eljöttem öntől, hozzájuk rohantam. Úgy emlékszem, mondtam önnek, hogy vártak rám, hogy valamit mondani akartak. Így volt. Még mindig reszketek tőle. A sivatag legszélén álltak, a keresztséget kérték! Mivel egyáltalán nem ismerik a liturgikus formákat, azt hitték, hogy én magam megkeresztelhetem őket. Raissa egyáltalán semmilyen szentségben nem részesült, Jacques is legfeljebb csak a szentség látszatában. Meg kellett magyaráznom nekik – micsoda szívbeli részegséggel – hogy mivel nincsenek életveszélyben, szükségük van papi segítségre és úgy kell megkeresztelkedniök, ahogyan ezt az Egyház megkívánja, nem pedig valaki világi ember által in extremis, kiszolgáltatott egyszerű keresztséggel. . .”

Mi úgy gondoltuk, hogy mindez végbemehet köztünk és Isten, valamint a Keresztapánk között. Tartottunk a nyilvánosságtól.

Ha a spekulatív harc már be is fejeződött bennünk, még rengeteg belső ellenérzést kellett legyőznünk. Az Egyház, misztikus és szent életével végtelenül szertreméltó volt számunkra. Készen álltunk arra, hogy elfogadjuk. A hitet ígérte a kereszttség által, s mi készültünk, hogy szaván fogjuk. De ugyanakkor különösen gyűlöletesnek is találtuk az Egyházat egyrészt a katolikus világ látszólagos közép-szerűsége miatt, másrészt mert felvilágosulatlanságunkban a reakciós és elnyomó erőkhez kapcsoltuk. Úgy véltük, hogy az Egyház az evilági boldogok társasága, a hatalmasok, a burzsoák, a farizeusok, a néptől eltávolodottak szövetségese és támogatója.

A Kereszttség kérése azt is jelentette, hogy elszakadunk az általunk ismert világtól, és egy ismeretlen világba lépünk. Úgy gondoltuk, hogy ezzel lemondunk egyszerű és közönséges szabadságunkról, és a szellemi szabadság meghódítására indulunk, a szellemi szabadságéra, amely oly szép, és oly valódi a szenteknél, de túlságosan magasan van ahhoz, hogy valaha is elérjük.

Ez annak a tudomásulvételét is jelentette, hogy elszakadunk – mennyi időre? – szüleinktől, ismerőseinktől. Úgy gondoltuk, hogy döntésünket teljesen értetlenül fogadják majd és nagyon sok esetben ez így is volt, de Isten jósága sok meglepetést is tartogatott számunkra. Ha szeretteink rosszállására gondoltunk, már most is a világ söpredékének éreztük magunkat. Jacques pedig megmaradt a „filozófusok” tévedésénél és úgy hitte, ha katolikussá válik, le kell mondania a szellemi életéről.

Addig, amíg csak a szentség képe és a katolikus tan szépsége foglalkoztatott bennünket, szívünkben és lelkünkben boldogok voltunk, csodálatról csodálatra haladtunk. Most, amikor elhatároztuk, hogy belépünk azok közé, akiket a világ úgy gyűlöl, mint Krisztust, egyfajta haláltusán mentünk keresztül. Ez körülbelül két hónapig tartott. Egyszer álmomban ezeket a kissé türelmetlenül elmondott szavakat hallottam: – „Állandóan azt kutatja, hogy mit kell tennie. Nincs más teendő, mint Istent szeretni és teljes szívvel szolgálni.” Ezekkel a szavakkal később, az akkor még ismeretlen *Krisztus követésé*-ben találkoztam.

Léon Bloy a *Sacré-Cœur* egyik papjához irányított bennünket. – „Mártír- és gyermek-arca van, szeretni fogják” – írta Pierre Termier-nek. Durantel atya várta a döntésünket.

Szenvedésünk, szárazságunk napról napra erősebb lett. Végül megértettük, hogy Isten vár bennünket, és hogy amíg nem engedelmeskedünk lelkiismeretünk paran-

csoló hangjának, addig több fényt nem kapunk. Lelkiismeretünk ezt mondta: az Egyház ellen nincs elfogadható ellenvetések, Ő ígéri az igazság fényét, tegyétek próbára ígéretét, tegyétek próbára a Keresztséget.

Azt hittük, ha keresztényekké válunk, örökre elbúcsúzunk a filozófiától. Nos, hát készen álltunk – nem volt könnyű – hogy elhagyjuk a filozófiát az igazságért. Jacques elfogadta ezt az áldozatot. Az annyira óhajtott igazság csapdába ejtett bennünket. „Ha Isten igazságát egy trágyadomb mélyén rejtette el, akkor ott fogjuk megkeresni.” Csak azért idézem ezt a kegyetlen kifejezést, hogy el tudják képzelni, milyen lelkiállapotban voltunk.

Bloy Termier-nek írt levele szerint május 21-én tökéletesen biztosítottuk őt afelől, hogy hamarosan belépünk az Egyházba.

A testvérem is készen állt, azt hiszem már jóval előttünk. Ennek ellenére Bloy, június 1-én ezt írja Termier-nek: „Maritainék még nem nyilatkoztak.” Hirtelen döntöttünk. Gyakorlati okból kifolyólag – utazás – június 11-ét választottuk a hármaskeresztelő napjának. Bloy június 9-én írta Termier-nek:

„Ennek az újabb levélnek a tárgya lényegében az, hogy tudassam önnel, Jacques Maritaint, bájos feleségét és ez utóbbi testvérét június 11-én, Szent Barnabás ünnepén, a Montmartre-on megkeresztelik. A feleségem, Veronika és én leszünk a keresztesszülők. Ön azok közé tartozik, akik egy ilyen esemény jelentőségét, észrevehetetlen szépségét fel tudják mérni.

„Az már valami, ha halálomkor arra gondolhatok, hogy olyan embereket hagyok hátra térdepelve és szerelemtől sírva, akik megismerésem előtt ezt a magatartást nem ismerték.

„Ugyanebben az értelemben írok Dacien testvérnek.

„Ebből az alkalomból szeretnék néhány szót szólni Szt. Barnabásról a Szentlélek által kanonizált apostolról. Erat vir bonus, et plenus Spiritu Sancto et fide.

Amikor először olvastam az apostolok cselekedeteinek 14. fejezetét, megragadott az a meglepő részlet, hogy a likaóniaiak Szent Pálnak és társának Szt. Barnabásnak prédikációját csodálattal hallgatták, azt hitték, hogy az istenek szálltak le hozzájuk emberi alakban. Ezért Barnabást elnevezték Zeusznak, Pált meg, mint-hogy ő vitte a szót, Hermesnek. Bizonyosnak tűnt számomra, hogy ez a Barnabás, hebraice filius consolationis, akit a pogányok az istenek királyának tartottak, egy rendkívül rejtélyes és tiszteletreméltó személyiség. Elhatároztam akkor, hogy külön fogok hozzá imádkozni, és különösen tisztelni fogom őt. Nem tévedtem. Szt. Barnabás nagy dolgokat tett értem. Minden évben szerelmes türelmetlenség-gel várom ünnepét. Tavaly június 11-én úgy fejeződött be szent Barnabás napja,

hogy védelmének semmilyen tanújelét nem adta. Szomorú voltam. De ettől csak szebbé vált később. 1905-ben június 2. Húsvét vasárnapjára esett, ezért Szt. Barnabás ünnepét Június 20-ra kellett halasztani. Ezen a napon érkezett Maritainék első levele, azelőtt mégcsak nem is ismertem őket. És idén, Ön is tudja, hogy mi történik. Valószínűleg még más is bekövetkezik. Tudom, hogy mit kértem. Drága barátom, kérem figyeljen ezekre a csodálatos összefüggésekre. Mindnyájan végtelen és csodálatos összefüggések középpontjában állunk. Ha Isten mindezt láthatóvá tenné számunkra, fájdalomtól és gyönyörűségtől ájultan lépne a mennyországba.

Az Ön Léon Bloy-ja”

Tehát anélkül, hogy tudtuk volna milyen jelentős ez a dátum a keresztapánk számára, június 11-én mindhárman megjelentünk a Montmarte Evangélista Szent Jánosnak szentelt templomában. Teljesen ki voltam száradva, – mi hozott ide? – egyetlenegy okra sem emlékeztem. Egy valami maradt számomra világos. Vagy megkapom a Keresztségtől a Hitet, és hinni fogok és teljesen az Egyházhoz tartozom, vagy változatlanul távozom innen, örökre hitetlenül. Jacques is körülbelül így gondolkodott.

„Mit kérnek Isten Egyházától?”

– Hitet.”

Délelőtt 11 órakor kereszteltek meg bennünket. Léon Bloy volt a keresztapánk, felesége Jacques és Vera keresztanyja, a lánya Veronika pedig az én keresztanyám. Béke árasztotta el szívünket és betöltöttek a hit kincsei. Nem volt több kérdés, félelem, vagy próba. De ott volt Isten végtelen válasza. Az Egyház megtartotta a szavát. Először őt szerettük. Átala ismertük meg Krisztust.

Úgy gondolom, hogy a Hit parázsa – bár képtelenek voltunk tudatosan kifejezni – lelkünk legmélyén már ott pislákol. De nem tudtuk. A Szentség fedte fel számunkra, a megszentelő kegyelem erősítette meg bennünk.

A Bloy családdal együtt mennyeien örömteli napot töltöttünk el. Keresztapánk szíve majd túlcsoordult a boldogságtól.

Másnap egy gyógyvizéről híres városba utaztam, ahová az orvos küldött. Magammal vittem újdonsült boldogságomat és Aviliai Szt. Teréz önéletrajzát. Legjobban az lepott meg ebben a könyvben, hogy a szent elsőrendű fontosságot tulajdonít a szellemi imának.

Visszatértemkor Verával és szüleimmal Bures-be, a Chevreuse völgyében fekvő kedves kis faluba utaztunk. Mindhárman az elsőáldozásunkra jöttünk vissza Pá-

rizsba, amely a Sacré-Coeur Bazilikában, augusztus harmadikán, Szt. István ereklyéi megtalálásának ünnepén volt.

Szentbeszédet először augusztus 15-én Bures-ben hallgattam. Teljesen elkápráztatott, ritka szerencse. Egy egyszerű vidéki pap falusiaknak szóló szentbeszéde volt. A „kegyelemmel teljes” Asszonyinak, a „szép szeretet, a félelem, a tudomány és a szent reménység anyjának” a mennybeviteléről volt szó. Az Egyház reá vonatkoztatja Sirák fia könyvének a Bölcsességről szóló szavait: „Megtelepedtem a szentek gyülekezetében.

Magasra nőttem, mint Libanon cédrusa és mint a ciprusok a Hermon hegységben.

Magasra nőttem, mint Engedi pálmája, mint a jerikói rózsáültetvények.

Bennem az útnak és igazságnak minden kegyelme, bennem az életnek és erőnek minden reménysége.” És ő az akiről az Egyház ezt mondja: „Igazságban, kedvességben, igazságosságban tündöklök hatalma csodálatos gyümölcsei által.”

Azt hiszem, abból eredt ennek a szentbeszédnek ilyen mély hatása, hogy éreztem, az egyszerű hallgatóság a hit erejében teljes egészében befogadta az erkölcsi pompát és a lényegi költészetet kifejező szavakat. A filozófusok és tudósok okoskodásai képtelenek erre a mennyei realizmusra.

## Hetedik fejezet

### AZ ISKOLA ANGYALÁT VÁRVA

#### HEIDELBERG

Augusztus 25-én Jacques-kal Heidelbergbe utaztunk. Jacques, miután 1905-ben letette filozófiai szakvizsgáját, egy éve főleg biológiával foglalkozott. A Michonis hagyaték ösztöndíjaiból megkérvenyezett és megkapott egyet a céllal, hogy tanulmányozhassa Németországban a biológiai tudományok helyzetét.

Úgy terveztük, hogy meglátogatjuk a jelentősebb német egyetemeket, de mivel a februárban elszenvedett súlyos betegségem, amely krónikus állapotban maradt, most újból jelentkezett, Heidelbergben kellett maradnunk. Ennek köszönhetően Jacques legalább tökéletesen megismerkedhetett Hans Driesch-sel és az embriogenezis terén kifejtett munkásságával. Driesch a tengerisün embriójának fejlődéséről készített tanulmányával lerombolta korának elfogadott mechanisztikus felfogását, így kénytelen volt a biológiába újra bevezetni néhány arisztotelészi fogalmat, amilyen pl. az entéléchie (lat. entelechia), azaz a tökéletesség állapotát elért valóság fogalma. Azt hiszem, hogy Driesch kutatásairól és neo-vitalista elméleteiről Franciaországban Jacques beszélt először két évvel később, a *Revue de Philosophie*-ban közölt cikkében. Később Jacques előszót írt *A Szervezet filozófiája* (Philosophie de l'Organisme) francia fordításához.

Driesch jó és finom ember volt, kellemes ismerős. Jacques Herbst, Driesch aszisztensének a munkája iránt is érdeklődött. Járt Windelband óráira, de nem kereste a kapcsolatot a brutális és sebhelyes egyetemi világ diákjaival. Nagyon is örültünk a magányban eltöltött időnek, amelyet pontosan akkor kaptunk, amikor legnagyobb szükségünk volt rá. Az új életet, az új világot, melybe beléptünk, minden értelemben fel akartuk fedezni. Ebből a szempontból az elmélkedést elősegítő betegség is nagyon hasznos volt a számomra.

Jacques naplójában olvasom, hogy már egy hónappal Heidelbergbe való érkezésünk után, mi akik azt hittük, hogy el kell búcsúznunk a filozófiától, látni kezdtük a „szellem eredeti állapotába való visszaállításának lehetőségét, a szellemét, amelynek a metafizika a leglényegesebb és legmagasabb szintű tevékenysége. Már pontosan tudjuk, hogy mit akarunk: filozofálni, a szó valódi értelmében.” De ez még



csak múló fellángolás. Jacques-ot a biológia érdekli, tanulmányozzuk a Szentírást és keresztapánk tanácsára naponta imádkozunk a zsolozsmából, olvasunk a szentek életéből és a misztikusok írásából.

Roszzul érzem magam, ezért Vera decemberben hozzánk költözik. Januárra annyira súlyosbodik az állapotom, hogy az orvos csak egy olyan operációban látja a megoldást, amelyet több párizsi, levélben megkérdezett orvos, „mészáros munkának” nevez és teljesen ellenez. Jacques a Bloy családnak is írt, ők arra kérnek bennünket, hogy külön imádkozzunk a La Salette-i Boldogasszonyhoz, akit Bloy különösképpen tisztel. Keresztapánknak engedelmeskedve úgy imádkozunk, ahogy ő kívánja. Az állapotom egyre súlyosbodik, és anélkül, hogy tudnám, mit is akarok valójában, élni-e, vagy meghalni, kérem az utolsó kenetet, amelyet január 17-én meg is kapok. Ez a hely nem alkalmas arra, hogy leírjam a Szentségnek a megnövekedett hitben és a beigazolódott igazság végtelen boldogságában történt megtapasztalását. Gyors gyógyulásom elkezdődött. Elhatároztuk, hogy áttérésünket megírjuk szüleinknek. De egy állítólagos barátunk tapintatlansága megelőzött bennünket. Kéretlen felvilágosítása megrázta és ellenünk hangolta a szülőket. Jacques sietve Párizsba utazott. Szüleimet teljes reménytelenségben találta, mivel tettünket nem vallási aktusnak tekintették, hanem népük és szenvedéseik elárulásának. Jacques viszonylag könnyen rávette őket, hogy a dolgokat igazságosabban szemléljék, és sikerült valamennyire lecsillapítania aggodalmukat. A seb mégis mély maradt.

Ezután hasonló értelemben beszélgetett az édesanyjával. Ő is összezavarodott, nem értette – sokáig tartott még a fájdalmas beszélgetések korszaka – azt vetette a szemünkre, hogy elárultuk az emberek egyenjogúsításának ideálját. Remélte, hogy Péguy majd visszacsinálja azt, ami szerinte egyedül Bloy-nak a műve volt. De Péguy! Mikor Jacques elmesélte az áttérésünket, így kiáltott fel: „én is itt tartok!” – s kissé csodálkozott azon, hogy ez váratlanul ért minket, majd hozzátette: „Krisztus teste kiterjedtebb, mint gondolnánk.” Ekkor mesélt Jacques-nak barátjáról, a Collège Sainte-Barbe-i tanulótersáról, aki bencés szerzetes lett, és aki állandóan imádkozott érte. Péguy a hithez való visszatérését hű barátja imáinak tulajdonította. (Semmiképpen sem akarta azt áttérésnek hívni. Arra kért bennünket, hogy újabb utasításig tartsuk titokban vallomását.)

Március 4-én Jacques Bloy-éknál ebédel, Naplójába ezt jegyzi be: „Bloy olyan levertnek látszik, mint egy túlterhelt marha. Nyomor. Csodálatos levél Termiernek. Csodálatos előszó az *Aki sír* (Celle qui pleure) elé.”

Az *Aki sír* annak a könyvnek a címe, amelyet Léon Bloy a La Salette-i eseményekkel kapcsolatban írt. — Maga az esemény a Boldogasszony megjelenése két falusi pásztorgyereknek Dauphiné egyik falvában 1846. szeptember 19-én. Ezek a gyerekek a Szent Szűzet először ülve és sírva látták, majd állva, rettenetes szerencsétlenségeket jósolva. — *„Ha népem nem akar engedelmeskedni, kénytelen vagyok elengedni fiam karját, annyira súlyos és nehéz, hogy nem tudom tovább visszatartani.”* – majd felemelkedett az égbe és eltűnt a fényben.

Jacques nagyapja érdekes módon belekeveredett La Salette történetébe, és az általa kiváltott rendkívül heves vitákba. Akik nem hittek a megjelenés valóságában, azzal vádoltak egy környékbeli idős kiasszonyt, hogy misztifikálta a kis pásztorokat. De La Merlière kisasszony nagyon dühös lett attól a gondolattól, hogy ő netán képes lenne égbe emelkedni, micsoda felelőtlenség! – feljelentette vádlóit és Jules Favre-ot kérte meg, vállalja el a védelmét. A neves ügyvéd ékesszólása mély benyomást tett a közvéleményre. Termier-ék, akiknek a családi háza Varcés-ban, Grenoble mellett van, mindig érdeklődtek La Salette eseményei iránt, és maga Pierre Termier is már harminc éve várta, hogy valaki illetékes beszéljen erről.

„Körülbelül ugyanannyi éve, írja Bloy Termier-nek, várom, hogy megfelelően szólhassak róla. Végül elérkezett egy nap – nem olyan régen –, amikor ön egyik könyvemben rátalálva néhány oldalra, amelyen megkíséreltem La Salette-et magasztalni, úgy vélte, hogy én vagyok az az író, akire várt. Megismerkedtünk és az ön benyomása ahelyett, hogy megváltozott volna, megerősödött.”

„Ön által bátorítva, Önben Mária követét látva nem tehettem mást, engedelmeskedtem.”

„Isten akaratából 1846-ban születtem, 70 nappal a Megjelenés előtt. Elég rejtélyes módon tehát La Salette-hez tartozom, és ön az a kiválasztott, aki végre lehetővé tette számomra, hogy megírjam azt, amit meg kellett írnom. Ez a könyv napról napra nőtt bennem, csodálom, hogy ennyi éves vajúdás után, pontosan akkor kérjék tőlem, amikor La Salette legszörnyűbb fenyegetései kezdenek beteljesülni. Hogy mit gondolok? – kérdezik. Nagyon egyszerű. Boldogok és szerencsések azok, akik megtanultak szenvedni. A határnap elérkezik és túl sok a visszafizetni való, sokkal több, mint gondolnánk . . .”

„Az isteni katasztrófákra való állandó várakozás létemnek, sorsomnak, ha akarják, még a művészetemnek is az indoklója. Minden gyökerem La Salette titkából ered, és bizonyára ezért akart meggyilkolni a *Csend*, az elhallgatás általános össze-

esküvése. Egész életemet felháborodással töltötte el, hogy nem láttam a zuhogó áradatot.<sup>1</sup>”

1906. szeptember harmadikán a La Salette-ről visszatérő Bloy még ezt írja Termier-nek :

„Éljen az átszúrt Szent Szív! Az általa kiválasztott Hegy, amelyen Párizs felett vérzik, szomorú szívemnek nagyon kedves és teljesen kielégít.

„Jó Termier, remélem azt írom, amit vár tőlem. La Salette-ben az volt az utolsó tettem, hogy indulás előtt régi barátom, Tardif de Moidrey apát sírjánál imádkoztam, aki teljes lelkével óhajtotta azt, amit ma ön kíván. Ön és övéi bízzanak és legyenek áldottak azért a sok jóért, amit egy szegényért tettek. Jó néhány hónapja vígasztalnak már.”

1879-ben Léon Bloy meglátogatta La Salette-et. Erről ír a *Szegény Asszonyban*.

„Látni akartam azt a dicsőséges helyet, amelyet a Próféták Királynőjének lábai érintettek, ahol a Szentlélek a maga Szájával hallatta a legcsodálatosabb éneket, amelyet az emberiség a Magnificat óta megismert. Egy viharos, esős napon dühöngő szélviharban, reménységem orkánjában, gondolataim örvényében, a vízesés hangjától megsüketülve indultam a fény barlangja felé. . .

„Egy évek óta hallott, csodálatos pap régi tanácsára hallgatva jöttem el: Ha azt hiszi, hogy Isten elhagyta, panasolja el az Anyjának ezen a helyen.”

A pap, aki ilyen nagy hatással volt Léon Bloy-ra, akinek — részben — exegetikus módszerét köszönheti, a nagy tudós, a bűnbánat apostola, a közismerten szentként tisztelt Tardif de Moidrey apát volt. Megismertette Bloy-val a Megjelenés történetét, és elsőként ő kérte Bloy-t, hogy írjon könyvet La Salette-ről. Bloy és Anne-Marie, a *Reményét vesztett Veronika* számára felbecsülhetetlen erkölcsi támaszt jelentett. Számukra sajnálatos módon túl korán, 1879. szeptember 28-án halt meg, néhány nappal Bloy La Salette-ben tett látogatása után.<sup>2</sup>

„Amikor a csúcsra értem, megpillantottam a kövön ülő Anyát kezébe temetett arccal sírva a kis forrás mellett, amely mintha szemeiből eredne. A rács aljához rogytam, könnyek között, zokogásban kimerülve könyörögtem kegyelemért ahhoz, akit *Omnipotentia Supplex*-nek hívnak. Meddig tartott ez a földreborulás, a Cocytus áradása, nem tudnám megmondani. Alig alkonyodott, amikor megérkeztem, s mikor felálltam, gyengén, mint egy lábadozó aggastyán, teljesen sötét volt. Elhihettem, hogy könnyeim az ég sötét egén ragyognak, mert úgy éreztem, hogy 'gyöke-

<sup>1</sup> 1906. december 21. levél Pierre Ternier-hez.

<sup>2</sup> Néhány éve az Iles gyűjteményben publikálták Tardif de Moidrey apát egyik művét: Ruth könyve, Paul Claudel előszavával (Livre de Ruth).

reim visszatérnek a mennybe. „Óh! barátaim, hogy ez az érzés milyen isteni volt! Körülöttem az emberi csend. Nem lehetett más zajt hallani, mint a csodálatos forrás csobogását, amely egyesült a hegyi patakok paradicsomi muzsikájával és olykor-olykor a nyájak nagy messzeségből hallatszó tiszta csengettyűinek hangjaival. Nem tudom, hogyan magyarázzam el ezt önöknek. Olyannyira nem szenvedtem, hogy úgy éreztem magam, mint egy bűntelen ember, aki most halt meg. Az „égen szárnyalók örömeiben” úsztam, akikről a megmentő Jézus beszélt. Bizonyára egy angyal, egy nagyon türelmes szerafin, szálanként lefejtette rólam reménytelenségem hálóját, és a szent örület részegségétől ujjongva kopogtattam a monostor ajtaján, ahol az utasokat szokták elszállásolni. . .”<sup>1</sup>

Így Léon Bloy-n keresztül mi is megismertük La Salette-et. A Miasszonyunk megjelenése La Salette-en évszázadok óta az egyik legjelentősebb vallásos esemény. Az ismertebb Lourdes is kevésbé különleges, még a csodálatos gyógyulások ellenére is.

Az, ami La Salette-ben egyedülálló, az a gyermekek által kapott és közvetített üzenet minősége. Egy, már a megjelenés napján elmondott nyilvános üzenet és egy titkos üzenet, amelyet Mélanie később hozott nyilvánosságra. Az 1846-ban megfogalmazott apokaliptikus jóslatokat túlságosan is beigazolták korunk eseményei.

A későbbiekben lesz még alkalom arra, hogy La Salette-ről bővebben szóljak. De nem hallgathattam el, hogy már abban az időben, amelyről most írok, ez a nagy vallási esemény milyen fontos szerepet kezdett játszani életünkben.

1907-ben még csak ideiglenesen ítéltünk erről, és csak a keresztapánk iránti bizalmunk miatt hajlottunk arra, hogy higgyünk az elmondott tények valóságában. Pedig tisztában voltunk azzal, hogy nem kötelességünk hinni benne, és hogy mindazt, ami a vallásos élet ezen jelenségeivel, látomásokkal, kinyilatkoztatásokkal kapcsolatos, a legszigorúbb kritikának kell alávetnünk, épp úgy, mint egy ellenőrizendő történelmi tény. És hogy jóhiszemű kutatás után mindenféle teológiai tévedés nélkül elutasíthatók. De azzal is tisztában voltunk, hogy Isten szerette szavát csodákkal alátámasztani és hogy a csodák a priori elvetése nem vall se bölcs se óvatos viselkedésre.

A La Salette-i esemény különleges szépséggel és nagysággal mutatkozott meg. A két kis pásztor, a kis Mélanie és Maximin által a síró Szűz hallatlan szenvedések eljövételét hirdetve mondta: „Amióta értetek **SZENVEDEK**. . .” És ezzel felvetődött az Üdvözültek szenvedésének kérdése.

<sup>1</sup> A szegény asszony (La femme pauvre)

„Az sír La Salette-ben, akit minden nemzedék Boldognak mond. Úgy sír, ahogy egyedül csak ő tud sírni. Kiapadhatatlan könnyekkel siratja a kötelességteljesítés minden megsértését. (A Titkos Üzenetben) Tehát a Boldogság ölében éri el őt a bánat. Az ember ettől esztét veszti. Egy boldogság, amelyik „szened” és sír! Fel lehet ezt ésszel fogni? Egy minden emberi tudást nélkülöző gyermeknek, aki nem rendelkezett egyéb ismerettel, csak azzal, amit az Angyalok Általános Iskolájában lehet megszerezni, egy pásztorlánykának adatott meg, hogy teljes pompájában hirdesse nekünk az általános, az abszolút kereszténységet.”<sup>1</sup>

Az üdvösség állapotában való szenvedés kérdését, és magának az isteni szenvedésnek a problémáját már Bloy az *Üdvösség a zsidók által* című könyvében felvetette. Sem a teológia sem Arisztotelész nem ismeri a Boldogságnak és a szenvedésnek ezt a kapcsolatát. Az előbbi az abszolút beteljesedés, a szenvedés pedig a sebesült panasza. De a mi Istenünk, egy keresztre feszített Isten. S a boldogság, amelytől nem lehet elszakítani, nem akadályozta meg sem a félelemben, sem a kínban, hogy vért izzadjon a kimondhatatlan Agóniától, sem abban, hogy panaszkodjon a kereszten, sem abban, hogy elhagyatottnak érezze magát! „Annak amit mi Értelemnek hívunk minden elképzelhető megerőszkölése elfogadható egy szenvedő Istentől”, írja Léon Bloy az *Üdvösségben*.

Egy teremtett lény számára a szenvedőképeség igazi kiválóság, ez az élet és a szellem velejárója, az ember nagysága, és „mivel azt tanultuk, hogy Isten Hasonlóságára vagyunk teremtve, oly nehéz-e akkor feltételezni minden további nélkül, hogy az áthatolhatatlan Lényekben léteznie kell valaminek, ami embermivoltunk megfelelője, *bűn nélkül*, és azt, hogy az emberi zűrzavarok elszomorító összképe nem egyéb, mint a Fény kimondhatatlan lángolásainak homályos visszaverődése.”

A szenvedést nem tulajdoníthatjuk az „áthatolhatatlan Lényeknek”, mivel már magában a fogalomban is tökéletlenség rejlik. De egy olyan formában, amit egyetlen emberi szó sem tud megnevezni, nem tartalmazza-e szükségszerűen azt, ami a teremtmény szenvedéseinek rejtélyes tökéletessége?

A „Fény kimondhatatlan lángolása”, a szenvedésnek ez a fajta dicsősége, talán összefüggésben áll az ártatlanok földi szenvedéseivel, a gyermekek könnyeivel, a megaláztatás és a nyomor bizonyos túlkapásaival, amelyeket a szív már alig tud felháborodás nélkül elviselni, és amelyek a Boldogság csúcán fognak megjelenni, ha ennek a rejtélyes világnak a napja leáldozott. Ismét keresztapánk védőszárnyai alá bújva, megbocsátottuk magunknak ezeket a sötét gondolatokat és vele együtt mondtuk:

<sup>1</sup> Mélanie önéletrajza, Léon Bloy előszavával

„Amikor Istenről szerelmes szavakkal beszélünk, minden emberi szó azokhoz a vak oroszlánokhoz hasonlít, amelyek forrást kerestek a sivatagban.”<sup>1</sup>

Rövid párizsi tartózkodás után Jacques, útjával elégedetten tért vissza Heidelbergbe. Édesanyja és szüleink részéről a helyzet ugyan még eléggé kiélezett, de már nem tragikus, mint ahogy azt egy pillanatra hittük.

Szüleink nem nyugodtak bele áttérésünkbe, de elkerültük azt, amitől a legjobban féltünk, a szakítást és a katasztrófákat. És Isten kezd útítársakat is adni mellénk.

Jacques testvére visszatér a katolicizmushoz, 3 éves unokahúgunkat november 12-én keresztelik meg, ő az első keresztlányunk. És íme Péguy, az annyira szeretett Péguy is osztja hitünket! „Milyen jó, ha együtt laknak a testvérek” a határokat nem ismerő kegyelem házában. Különösebb események nélkül folytatjuk elmélkedő, tanulással eltöltött életünket.

Június 24-én útban vagyunk La Salette felé. Elhatároztuk, hogy ezzel a kitérővel megyünk vissza Franciaországba. Heidelberg-ből Baselbe mentünk, Baseltől Genfba, onnan pedig Grenoble-ba. Grenoble-ból Corps-ba. Csodálatos utazás a Drac szakadéka felett. El kell olvasni Bloy leírását az *Aki sír*-ban (*Celle qui pleure*). Corpsban egy hintóféleségbe szállunk, ami olyan öreg, hogy darabjait kötél tartja össze, aminek következtében a kocsi inkább hajlékony, mint erős. Két ló és két ökör vontatja. Felfelé haladunk a nagyon veszélyesnek tartott meredek úton, amely ebben az időben még tényleg nehéz volt. Szűk, mint az ég kapuja. Balra hatalmas sziklafal, jobbra szakadék. Az idő meleg és kellemes, a levegő csodálatosan tiszta. Úgy tűnik számunkra, hogy egy fent, az ég közelében elrejtett földi Paradicsom zárándokai vagyunk.

Végre, 26-án este 7 órakor megérkezünk. Ó magány, ó csend! Íme a három bronz szobor, ott ahol a gyerekek a Míasszonyunkat megpillantották. Először ült és sírt, majd állt és beszélt hozzájuk, végül pedig eltűnt az égben.

Hegyi magányunkban készülődtünk a Bérnálás Szentségének fogadására, amelyben Grenoble városában részesülünk.

Pierre Termier kísért majd bennünket. Már mindenben pontosan megegyeztek Bloy-val. La Salette-ről lejöve néhány napot a Termier családnál töltünk Varcésban. Június 6-án bérnálkozunk. Nyolcadikán már ismét Párizsban vagyunk.

Jacques képeslapot küldött Ernest Psicharinak Afrikába. A lap a síró Születet ábrázolta; „Imádkoztunk érted a Szent Hegy csúcsán. . .” *A Százados utazásában* (Le

<sup>1</sup> Üdvösség a zsidók által

voyage de Centurion) később Psichari idézte ezt a levelet, hozzátéve: „Maxence (így hívta magát könyvében, hogy ne kelljen egyes szám első személyben írnia) most érezte először a szeretet fuvalatát, amely a távoli Galliából érkezett hozzá. Az imádságban egyáltalán nem hitt, mégis úgy tűnt neki, hogy az, aki imádkozott érte, jobban szerette őt, mint a többiek, hogy csak az szerette őt.”

## PÉGUY CSATÁROZÁSAI

Szüleinknél lakunk, boldogok vagyunk. Jacques gyakran és szeretettel beszél Péguy-vel, aki megbízza azzal, hogy vigye el Dom Baillet-nek a hithez való visszatérésének jó hírét. Jacques-nak Wight szigetre kell utaznia, ahol a solesmes-i benecések száműzetésben élnek. Péguy indiszkréciótól tart, nem meri a hírt a postára bízni, mivel a *Füzetek* előfizetői még nem értenék meg. Várnunk kell, hogy felkészítse őket. Péguy úgy tekint az előfizetőkre, mint valami kiválasztott nyájra, amelyet Isten reá bízott, hogy legeltesse. Óvnia kell őket, s mindnyájukat egyszerre akarja elvezetni az egyetlen akolhoz. . .

Áttérésünket követő egyedüllétünk egyáltalán nem lep meg bennünket. Nincs hiány festői és mulatságos incidensekben. Egyesek úgy gondolják, a „jezsuiták kezébe” kerültünk (annak ellenére, hogy még nem volt abban a megtiszteltetésben részünk, hogy egyetleneggyel is megismerkedjünk a Társaságból), mások Bloy-t egy sötét összeesküvés irányítójának képzelik. Jacques a Sorbonne-on kialakult kapcsolatainak leg többjét megszakítja. Két barátunk marad hűséges, Jean Marx és a testvére Suzanne. Péguy Boutique-jában Jacques találkozik Rubanoviccsal, egy orosz szociáldemokratával, a P.C.N.-i laboratórium és egy kis újság, *Az Orosz Tribün* (La Tribune Russe) igazgatójával. Jacques ifjú éveiben egy vagy két cikket megjelentetett ebben az újságban. Neki fordítottam le Pierre Lavroffnak egyik unalmas könyvét. Áttérésünk, amelyről hallott, úgy felháborította a jó Rubanoviccsot, mintha a „Haladást” árultuk volna el. Hosszan beszélget Jacques-kal, megpróbálja áttérésünket az általa ismert kategóriák szerint értékelni. A beszélgetés következményeként egy ékesszóló levelet írt hozzánk, amiből sajnos csak erre a néhány szóra emlékszem: „Az ember a történelem autójának kormányán tartja a kezét. . .” Azóta a haladás gépkocsija tankká változott.

1907. augusztus 24-én Jacques, végre engedve Péguy ismételt kéréseinek, elutazik Angliába, Appuldurcombe-ba. Péguy kívánságára utazásának célját titokban tartotta, még az édesanyjával sem közölte.

Ettől a pillanattól kezdve kapcsolatunk Péguy-vel romlani kezdett. Először is Jacques-tól titoktartást kért, de a titkot ő maga leplezte le, de csak részben. Jacques édesanyjának elmondta, hogy a fia a solesmes-i szerzetesekhez utazott. De azt elfelejtette közölni, hogy ő kérte meg Jacques-ot, vigye el Dom Baillet-nek az ő, mármint Péguy hithez való visszatérésének a híret. (A titoknak ezt a részét megőrizte. Ezenfelül kedvesen elvállalt békéltető szerepében, saját bonyolult lelkiállapotának köszönhetően csak azokat a vonásokat fedte fel öreg barátjójának, amelyek bennük közösek voltak.) Nem, ő azért küldte Jacques-ot a Quarr Apátságba, hogy egy ésszerű és megfontolt katolikus hatás kivonja őt Léon Bloy fanatizmusa alól. . . Ennek eredményeképpen a Jacques-ot körülvevő fájdalmas bonyodalmak megszokasodtak, édesanyja nem értvén titoktartását, azt hitte, hogy fia nem bízik benne. Ezenfelül Péguy-t egyáltalán nem elégítette ki az üzenet, amelyet Jacques Dom Baillet és Abbé Dom Delatte atyáktól hozott. A szerzetesek, akik egész életüket Istennek szentelték, nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget Péguy nagyon is valóságos nehézségeinek, és egyszerűen úgy gondolták, hogy az utóbbinak a Szentségek elfogadására való felkészülésen kívül semmit sem kellene a szívéen viselnie. Péguy-nek áldást kellene kérnie polgári házasságára, és meg kellene kereszteltetnie a gyermekeit. De Péguy feleségét egy ízig-vérig hitetlen édesanya nevelte, ő sem volt megkeresztelve és ebben az időben gyűlölte a katolicizmust. Péguy-nek tehát le kellett volna győznie felesége nagyon mélyen gyökerező viszolygásait, erre a harcra pedig nem vállalkozott.

Mi ezt eleinte nem láttuk világosan.

· Jacques-ot Angliából való visszatérésekor kedvesen fogadta. Úgy gondoltuk, azért nem követte azonnal Dom Baillet tanácsát, mert nem akarta sürgetni a dolgot, és feleségének időt szeretett volna hagyni annak megértésére, hogy áttérése meggondolt és végleges volt. Októberben visszautaztunk Németországba. De amikor ismét megérkeztünk Párizsba 1908 júniusában, Péguy még mindig bizonytalanokodott. Egy erős jellemű embernél ez megmagyarázhatatlan gyávaságnak tűnt. Péguy érezte, hogy hibáztatjuk, hirtelen eszébe jutott, hogy idősebb nálunk, és megsértődött. Egyet nem értésünkben csökönységét, a barátság hiányát látta, (a barátságét, amelyet mindig nyugtalanul követelt). Jacques-kal hosszan beszélgettek, de soha semmire sem jutottak. Péguy érveket keresett annak igazolására, ami jogszerint igazolhatatlan volt. Jacques állandóan visszatért arra, amit nyilvánvalónak tartott. Szemrehányásokat tett magának, amiért betű szerint értelmezte a „követ” szerepét, Péguy és Dom Baillet között, és hogy nem bízott eléggé a kegyelem végtelen forrásában.



Mégis, Tharaud-ék, ezen időszak eseményeinek a leírása idején Jacques-ot egy megtért ember konvencionális pszichológiát követő magatartásával ruházzák fel, pedig ő nem aszerint viselkedett. Amikor Jacques Péguy kérésére Lozère-ba utazott, azért, hogy Baudouin-nal és Mme Péguy-vel a gyerekek megkeresztelésének kérdéséről beszéljen, ezt kizárólag Péguy és az övéi békességének érdekében tette, és barátságos beszélgetésre számított. Teljesen meglepődött a heves ellenállástól (ennek köszönhetően valamivel jobban megértette Péguy családi nehézségeit). Végül is a Jacques és Péguy közötti több éves testvéri bizalom mély sebet kapott. Mivel Dom Baillet sem változtatta meg a véleményét, 1909-ben Péguy ezt írta neki: „Elmondták neked, hogy számtalan megpróbáltatáson mentem keresztül. Igazat mondtak. De tudnod kell, hogy ezek a megpróbáltatások kizárólag külsők és átmenetiek. Nehéz keresztényként élni olyan határok között, amilyenek közé engem helyeztek.”

Ezek a határok valóban nagyon szűkek voltak. Mély viszály alakult ki közte és az övéi között, akik nem érthették meg új beállítottságát, amelybe Isten kegyelme helyezte. Házasságának kötelekeit nem akarta felbontani, és felesége akarata ellenére házasságuk vallási szentesítését sem akarta kierőszakolni. Pedig a Szentségek elnyeréséhez feltétlenül szükséges lett volna a házasság szentesítése, a gyerekek megkeresztelése, ez azonban, ha édesanyjuk akarata ellenére történik, végnélküli ellentétekhez vezetett volna.

Ezt a tragikus helyzetet csak egy csoda oldhatta volna meg. Mindehhez még kívülről számos nehézség és félreértés csatlakozott, amelyek eredményeként Péguy egyre inkább szembekerült az Egyház mindenkit érintő szabályaival. Külső problémái közül a benne mély nyomot hagyó solesmes-i nézeteltérés csak egy volt a sok közül.

Hosszas halogatása így érthetővé válik. Aztán jött a háború, amelyben életét veszítette, a háború, amelyre egész lelkével vágyott Franciaország üdvösségéért és saját szabadságáért.

Péguy habozását szerintünk nagyon nehezen lehetett összebékíteni a hit követelményeivel. Úgy gondoltuk, hogy a reménykedés csodája – ha Péguy minden tőle telhetőt megtesz – megváltoztatja övéi nézeteit, és megakadályozza a tragédiát.

Sok minden felháborított bennünket Péguy viselkedésében, főleg a Füzetek munkatárjaival és előfizetőivel szembeni ravaszkodásai. Egyik ilyen ügylete szakításfélét eredményezett. (A végleges kibékülés előtt). Péguy, ha nem tévedek, 1911-ben kiadta Julien Benda egyik regényét – *L'Ordination* – a művet mi éppolyan rossznak, mint amilyen szemtelennek találtuk, és kinyomtatását nem tudtuk meg-

bocsátani a magát katolikusnak valló Péguy-nek. Jacques tehát írt Bourgeois-nak, hogy amennyiben a jövőben hasonló füzet jelenik meg, megkéri őt, ne küldje el. Péguy azzal válaszolt, hogy kihúzta Jacques nevét a „Füzetek” előfizetőinek sorából. Ez a legnagyobb kiközösítésnek számított. Pedig az Ordination-t sújtó szigorú bírálatusunk nem ortodoxiánk túlkapasából eredt. Henri Massis, aki a *Barátunk Psichari* (Notre ami Psichari)-ban meséli el a történeteket, hozzáteszi, hogy Georges Sorel is ugyanúgy vélekedett mint mi, és elítélte mind Benda regényét, mind Péguy-t, a kiadót: „ha Péguy egy megtért lenne – írta Sorel – akkor nem biztosítana nyilvánosságot a Füzetekben olyan könyvnek, amelynek az a fő erénye, hogy a katolicizmus elleni sértéseket tartalmazza.”<sup>1</sup>

A fájdalmas félreértések ellenére sohasem kételkedtünk Péguy hitében. Szíve hittel volt tele, gyakorolta is a vallást a maga módján. Hogyan? Például a chartes-i Notre-Dame zarándoklatát gyalog tette meg – 160 km oda-vissza – egyik gyermekének a gyógyulását kérve; könnyek között imádkozott Párizs utcáin – Párizsért – a várost átszelő omnibuszok felső ülésein, imádkozott a Seine-et-Oise útjain, ahol szeretettel ismételte verseit és prózai műveit egészen addig, amíg úgy megragadtak emlékezetében, hogy már csak papírra kellett vetnie, anélkül, hogy valaha is akár csak egy pontot vagy vesszőt változtatott volna rajtuk. Övéit a Szent Szűzre bízta, meghalt Franciaországért a marne-i csatában, és végül kérése meghallgatásra talált, reménysege beteljesedett, felesége és gyermekei néhány évvel hősi halála után áttértek a katolikus hitre.

## MEDITÁCIÓK

1907. októberében visszautaztunk Heidelbergbe. Jacques ösztöndíja tulajdonképpen két éves németországi tartózkodást jelentett, ezenkívül ragaszkodtunk is ottani magányunkhoz, amely kedvezett a gondolatok lassú érlelődésének és a hosszú olvasmányoknak. 1908-ban tértünk vissza véglegesen Franciaországba. Ez a nyolc hónapon át tartó meditáció rendkívül jelentőségteljes volt Jacques gondolkodása számára.

„1908-ban – írja Jacques – *A bergsoni filozófia* (La philosophie bergsonienne) második kiadásában – mialatt Heidelberg környékét jártuk, azon tanakodtunk, hogyan tudnánk összeegyeztetni a fogalom bergsoni kritikáját és a kinyilatkozta-

<sup>1</sup> Henri Massis: *Barátunk Psichari* (Notre ami Psichari)

tott dogma kifejezéseit. Túlságosan is világossá vált számunkra az a leküzdhetetlen ellentét, amelyik a Hítnek – mely nemrégiben felnyitotta szemünket – fogalmi rendszerben való megnyilvánulása és a filozófiai rendszer – amelyért tanulmányaink éveiben lelkesedtünk, és amelynek köszönhetően megszabadultunk a materialista bálványoktól – között húzódott. Ez olyan tény volt, amelyet a lélek ha egyszer bevall önmagának, tudja, hogy többé nem szabadul tőle. A hónapokon át tartó homályos erőfeszítés, amely arra irányult, hogy az egész szívünkéből óhajtott kiegyezést megvalósítsuk, hirtelen ebbe a visszautasíthatatlan megoldásba torkollott. Választanunk kellett, és be kellett ismernünk, hogy teljes filozófiai munkásságunkat, amelyet eddig annyira kedveltünk, újra kell kezdenünk.

Mivel Isten a fogalmakon keresztül (amelyek a mártírok véréből ragyogva érkeznek el hozzánk; az arianizmus korában még meg tudtak halni egy iotáért) értelmünket messze meghaladó és értelemmel el nem érhető igazságokat közöl velünk, isteni életének a valóságát, saját kifürkészhetetlen mélységét. Tehát a fogalom itt már nem egy egyszerű gyakorlati eszköz, amely képtelen a valóságot értelmünknek átadni, amely csak arra jó, hogy a megszakíthatatlan folytonosságot mesterségesen feldarabolja, és amelyen keresztül az abszolútum úgy folyik el, mint hálón a víz. Annak az erőteljes és könnyed csodának köszönhetően, amit analógiás értésnek neveznek, amely egyik partról a másikra vetődik és lehetővé teszi a végtelen megismerését, a dogmatikai megfogalmazásban Istentől ihletetten kidolgozott fogalom korlátozás nélkül tartalmazza, és tükörként, rejtélyben, de mégis teljes valóságában belénk plántálja magának az Istenségnek a titkát, aki önmagát örökre kifejezi a teremtetlen Igében és önmagáról beszél az időben emberi nyelven, a megtestesült Ige által. Tehát el kell ismernünk, hogy az érzékléshez kötött ész ellen irányuló bergsoni harc mélyén valamilyen alapjellegű félreértés volt. A fogalomból a racionalizmus természetes hordozója lett, és itt a halálos tévedés: összecserélődött az értelem és kijelentéseinek létrendi-értékűsége egy meddő értelem tehetetlenségével, amely a maga szintjének igyekszik alávetni minden dolgot. Ezt túl alaposan megtanultuk ahhoz, hogy valaha is elfelejtjük. Próbálkozhatunk bármilyen barátságos kiegyezéssel, szóban köthetünk egyezséget, diplomáciai enyhülést elérhetünk, de a valódi ellentétet ismerők elégedetlenek maradnak. Ekkor még nem ismertük Szent Tamást. De a bölceleti gondolkodás a hit által felmutatott tárgyak valóságára támaszkodva helyreállította bennünk az értelem természetes irányulását a valóságra, és felismertette az ész munkájának létrendi érvényességét. Amikor tehát önmagunkban mindenféle csúrés-csavarás és alkudozás nélkül elismertük emberi ismereteszközeink hiteles valóságértékét, tudtunk nélkül már tomisták voltunk.

Amikor néhány hónappal később találkozunk majd a *Summa Theologicával*, fényes áradatával szemben már nem támasztunk akadályt.”

1908 októberében lakást béreltünk a Feuillantines utcában. Vera hozzánk költözött s azóta soha sem szakadtunk el egymástól hosszabb időre. A Gondviselés irántunk tanúsított jóindulatú rendelkezései közül testvérünk állandó jelenlétének nincs kellemesebb számunkra. Nem tudom megfogalmazni, hogy létezése milyen sokat jelentett és milyen sokat jelent most is – testvérenek. Bizonyos, hogy nélküle képtelen lettem volna szembeszállni az erőmet jóval meghaladó sokféle nehézséggel. Mekkora jótétemény övéi számára egy Isten kegyelmében élő lélek!

Életünkben ekkor merült fel az első komoly gyakorlati probléma. Jacques a diplomája alapján jogot formálhatott arra, hogy filozófiatanárként dolgozzon egy állami gimnáziumban. Mivel azonban eléggé hevesen antiklerikális korban éltünk, lehet, hogy helyesen, lehet, hogy tévesen, de attól tartottunk, nem oktathat majd szabadon, keresztény és filozófusi meggyőződése szerint, s ezért lemondott erről az Egyetem felé vezető útról. Pedig már egyáltalán nem volt pénzünk. Annak nagyon örültünk, hogy nem rendelkezünk semmiféle biztos jövedelemmel, de valahogyan mégis meg kellett élnünk. Péguy sietett a segítségünkre. Beajánlotta Jacques-ot az Hachette kiadó egyik igazgatójához. Ott nagyon szívesen fogadták a diplomás ember közreműködését, és Jacques megrendelést kapott egy *Helyestrási Lexikon* készítésére. Ezen a munkán a húgommal együtt egy egész éven át dolgoztak. A testvérem számára ez az év a titkári teendőik tanulóideje volt. Az elkövetkezendő években rengeteg munkája adódott ezen a területen. Ezután következett *A Gyakorlati élet Lexikonjának* rémisztő megrendelése. Jacques bátran elfogadta. Három éven keresztül dolgozott rajta, igaz, számos munkatárs segítségével. Meg kell mondanom, hogy ebből az időből, amelyben megismerte a makramé, a konyhaművészet, a halászat-vadászat és a jiu-jitsu titkait, egyetlen gyakorlati ismeretet sem őrzött meg emlékezetében. Íme, így kezdődött független filozófusi pályafutása.

Ennek a munkának megvolt az az előnye, hogy szellemét a bölcseleti problémák és megoldások iránt, amelyektől gondolkodásának a jövője függött, egészen szabadon hagyta. A lassú érlelődés korszaka volt ez, amelynek során a lét és szellem bölcseletének főbb vonalai pontosan kirajzolódtak előtte és kialakult az a meggyőződése, hogy a valóság bármely fokán elért igazság szorosan összefügg a lét bármely más fokának igazságával. Ennek a léleknek, amely csendben felkészült arra hogy befogadja az értelem és a hit végtelen üzenetét, az Iskola Angyala most már felfedhette jelenlétét.

Ezalatt öreg barátunk, Ernest Psichari a Sanghai-medencében és a csádi Alföldön tett hatalmas körút után 1908. január 17-én dicsőségtől övezve visszatért Kongóból. Az expedíció vezetője Lenfant őrnagy katonai érdemrendre terjesztette fel.

A kitüntetést márciusban kapta meg, Jacques, mivel akkor Heidelbergben tartózkodtunk, néhány gratuláló sort írt neki.

Június elején, amikor mi is hazatértünk, nagy örömmel találkoztunk vele. Csodálatraméltó. „A katonai élet – jegyzi fel Jacques a naplójában – kedves, jó lelkét megszabadította” szellemi világának minden salakjától. Szeret Jacques-kal a hitről és a kegyelemről beszélgetni, „úgy mint egy tudatlan szerelmes.” De ezúttal még inkább tudatlan, mint szerelmes.

1909 elején Psichari bizalmas beszélgetéseik során Massis-nak beszél Jacques-ról.” És – írja Massis – akármennyire is csodálta a Maritain egész szívét betöltő „nagy gondolatot” és bármennyire is megzavarta ennek a ritka és gazdag léleknek az áttérése, ő maga ellenállt. Az volt a legtöbb, hogy ezt elmondta atyai barátjának, aki pedig arra biztatta, hogy fogadja el azt, ami az időben és az örökkévalóságban egyaránt a legjobb: az isteni békét, amit a világ nem adhat meg.” De 1909 elején Psichari még nem készült fel ennek a megértésére: „Egyelőre csak annyit mondhatok neked, hogy vonzódom ahhoz a szép szellemi házhoz, ahová szeretnél behívni. Drága Jacques-om gondolataid tartalma annyira értékes, hogy igazi varázslatként hat rám. El sem tudom mondani, hogy téged hallgatva vagy olvasva micsoda elragadtatást, micsoda üde örömet érzek. De meg kell mondanom, hogy ez első sorban fizikai jellegű benyomás. Vonz a házad, de nem lépek be.”

Ennek ellenére Jacques-nak a szentségről mondott szavai mélyen érintették ezt a nagyságtól megszedült lelket: „lehetséges-e – tette hozzá – a szentséget emberi mércével mérni? Ha mégis, emberi mértékegységet kellene választani a szentség mérésére, a szív emelkedettségét és az erkölcsi nemességet tenném első helyre. Ha Isten valóban létezik, úgy gondolom, hogy azok az emberek hasonlítanak rá a leginkább – az Egyház szentjei, katonák, gondolkodók – akik osztoznak ebben a lényegében isteni erkölcsi erényben. . .”

Psichari hamarosan jelentkezik a versailles-i katonai iskolába, ahonnan 1909 szeptemberében alhadnagyként távozik. Azonnal elutazik Mauritániába. Onnan csak 1912 decemberében tér vissza, három magányosan eltöltött év után, mely idő alatt egy nagyon szép szellemi utat járt be.

Mauritániába való távozásakor vallásos problémák még egyáltalán nem foglalkoztatják. Először tehát katonai hivatása tudatosult benne.

„Mikor e könyv írója – mondja *A fegyverek hívása* (L'Appel des Armes) c. könyvének előszavában – első lépéseit tette Franciaország szolgálatában, úgy érezte, hogy új életet kezd. Ténylegesen az volt a benyomása, hogy maga mögött hagyja a világ csúfságait, és elindul egy olyan úton, amely a legtisztább nagyságok felé vezet.”

„Világosan meg kell értenünk, mivel itt Isten útjainak és a predestináció titkainak csodálatáról van szó – teszi hozzá Jacques –, hogy Psicharinál, az ő egyéni esetében egy hitetlen lélekben annak az elhatározásnak, hogy katona lesz, szinte vallásos értéke van.

Anélkül, hogy ismerte volna Istent, anélkül, hogy tudott volna a létezéséről, mégis Istenhez fordult abban a pillanatban, amikor lelkének békéjére vágyott, homályosan, Isten, a természetes rend teremtője iránti tiszteletét fejezte ki, Isten felé igyekezett. Ez az aktus bármilyen tévelygések kövessék is, gyümölcsözni fog. . . ”

„Itt van Psichari nemzedékére gyakorolt rendkívüli hatásának a titka. Egyszerre áldozat és hős, különleges érzékenységgel megáldott ember, aki saját személyes tapasztalatában, mennyei szinten összpontosítja és valósítja meg a szenvedést, amelytől az utóbbi egy-két generáción át a világ gyötrődött, és módot talál rá, hogy legyőzze a nehézségeket önmagában. Ez az ember mindig nagy hatással lesz korára. Amíg a rossz tanárok azt hiszik, hogy elég, ha békésen folytatják munkájukat, és nem veszik észre a kezüket borító vért, ő megérzi a szakadék szélét és az ő kiáltását meghallják. Psichari eléggé mélyen alámértült a modern világ salakjában ahhoz, hogy felbukkanva megértse az előbb még félreismert igazságokat. De hosszú időre, lassú érlelődésre lesz szüksége ahhoz, hogy eredeti elhatározásának következményei kibontakozhassanak szemei előtt, hogy nekifogjon azoknak az értékeknek az általános átvizsgálásához, amelyeket egy ilyen döntés magában foglal!”<sup>1</sup>

1913-ban Franciaországban tartózkodik, ahol az élő hit végleges adománya várja, melynek csodálatos csíráit mauritániai magányában kapta. És 1914. augusztus 22-én Belgiumban, Rossignol-nál feláldozza fiatal életét Istenért és Franciaorszáért – harmincévesen.

Remélem, egy napon hosszabban beszélhetek majd erről az önfeláldozásban és kegyelemben beteljesedett életről. . .

Szerettem volna bizonyos képet adni néhány olyan ember szellemi hovatartozásáról – 1909-ben, ahol emlékirataimnak ezt a részét megszakítom – akiknek

<sup>1</sup> Jacques Maritain: Antimoderne

mind Franciaországban, mind a világban igen nagy befolyásuk volt: Bergson, Léon Bloy, Péguy, Psichari. . .

És Claudel? 1886 óta, több mint húsz éve Claudel katolikus. Költői munkássága már jelentős, de 1909-ben mi semmit sem tudunk róla, nem ismerjük sem munkásságát, sem hitét. Megjegyezhetjük, hogy a XIX. és a XX. századi franciaországi nagy áttérési mozgalmak, több látszólag egymástól különböző forrásból táplálkoztak. Bloy sokat köszönhet Barbey d’Aureville-nek és különösen Hello-nak, Tardif de Moidrey atyának. Péguy, Isten után mindent Franciaország szentjeinek köszönhet: Szent Genovévának, Jeanne d’Arc-nak. Claudel pedig a lehető legmeglepőbb áttérítőre hivatkozik: „Arthur Rimbaud egy pillanat leforgása alatt felfedte előttem a mély sötétséget, megvilágította a művészet, a vallás és az élet útjait.” Claudel 1886-ban olvasta az *Illuminations*-t és az *Une Saison en enfer*-t. De a párizsi Notre-Dame-ban Karácsony napján vált hívővé: „A szívem egy pillanat alatt megérintetett és hittem.” Claudel és műve többek vezetőjévé vált az élet útjain. Köztük van Jacques Rivière, Francis Jammes és bizonyára még sokan mások. Közülük egyet ismerünk, Istennek és lelkünknek nagy barátját, akinek az élete Afrikában, a sivatag égető magányában telik.

Ha meg tudom valósítani a tervemet és folytathatom emlékirataimat, tollam alatt első barátaink nevei gyakran visszatérnek majd és újakéval keverednek. Az eddig alkalmazott időrendi leírás azt követelte, hogy állandóan megszakítsam és felaprózzam a szóbakerült emberek történetét. Vissza kell még térni ezekre a történetekre és talán akkor majd érthetőbbé válik korukra gyakorolt hatásuk, életük példája – hálásak vagyunk Istennek, hogy utunkra helyezte őket.

Úgy gondolom, hogy a kor, amellyel ez a könyv elsősorban foglalkozik, a hanyatlás szélén álló világ nagy szellemi reneszánszának a kora. Talán ez az oka annak, hogy már a gondolatára is kimondhatatlan szeretettel, melankóliával és minden ellenére rengeteg reménységgel telik meg a szívünk. Azok, akik nem ismerték ezeket az éveket, nem igen tudják elképzelni. De az akkori vetések később virágoznak majd, olyan formában, amelyet viszont mi nem tudunk már elgondolni.

A régi hibák súlya abban a pillanatban szakítja el a lassanként elhasznált anyagot, amikor a helyes és igazságos irányzatok kezdenek felülkerekedni. Nem volt ennél szebb szellemi újjáéledés egy nép életében, mint ebben a Franciaországban, amely *mö*st egyaránt bevallja a benne lévő legjobbat és legrosszabbat, nem volt mélyebb keresztény erőfeszítés, mint ebben az „antiklerikális” és szétszaggatott Franciaországban. Léon Bloy prófétai üzenete még mindig hallatja hangját, Bergson szellemi útvonálának a példája még mindig megvilágítja a lelkeket. Renan

unokájának a története elkápráztató módon igazolja, hogy egy francia család nem távolodik el hosszú időre a vallástól. „Sohasem veszítettük el padunkat a plébánia templomban”, mondta Ernest Psichari anyja egy napon, pedig ő nem követte fia áttérését. A franciák szívében Péguy drágább mint valaha. Életműve, élete, halála, mind azt kiáltja nekik, hogy ne engedjenek. Azt tanítja, hogy az ember legyen készen mindannak megvédésére, amit szeret. Óvja azt testi erővel, a kor fegyvereivel, akármilyen önzetlen és szellemi is a szeretetünk.

Ezek az emberek mindnyájan az újjáépítés úttörői lesznek majd Franciaországban, akiket talán fölismer egy eljövendő világ. Annak az egyszerre emberi és isteni „teljes emberségnek” lesznek a hirdetői, amely egyedül rejti magában a szabad és emberhez méltó élet lehetőségeit. De abban az órában, amikor hatásukra egy csodálatos ifjúság lelkesedni kezdett, a brutális erők láncukat vesztett orkánja földig rombolta azt a régóta féregrágtá antik házat, amelyben laktunk és rettenetes fényben világította meg mindazt, amit a rombolás erői a világ tönkretételére készítettek elő. Ha majd a megnevezhetetlen szenvedések bevégezték megtisztításunkat, szerencsétlen sorsunkra és türelmünkre is csak ekkor száll le újból az élet fuvalata, amely képes megújítani a föld színét.

New York, 1941. július 11.



MÁSODIK RÉSZ

# A KEGYELEM ÚTJAI

*Verának*



## NEW YORK 1944

Amikor négy évvel ezelőtt elkezdtem írni a *Nagy barátságok* című könyvet, azzal a szándékkal tettem, hogy megszabaduljak attól a reménytelenségtől, amely azon az örökké emlékezetes nyáron bennünket ostromolt.

Európa, Franciaország – talán az egész világ, csaknem elsüllyedt ebben a katasztrófában. Baráti tanácsnak engedelmeskedtem, de némi viszolygással. Azelőtt valószínűleg sohasem gondoltam arra, hogy megírjam emlékirataimat, és nem tudtam, hogyan irányítsam az elbeszélés fonalát. Először a cím jutott eszembe, ez határozta meg a történet irányát és barátkoztatott meg az egész vállalkozással.

Egyáltalán nem számítottam rá, hogy az emlékiratok első kötete ilyen jóindulatú fogadtatásban részesül. Rengeteg értékes barátságot köszönhetek ennek a könyvnek. Nagyon sok szép és meghatározó levelet kaptam amerikaiaktól és franciáktól és nagyon-nagyon sajnálom, hogy nem tudtam mindegyikre válaszolni, mert egyszer az egészség, máskor az idő hiányzott.

Mivel ennyire bátorítottak, elég hosszas habozás után elhatároztam, hogy a *Nagy barátságok* végén megemlékelt tervemet megvalósítom, folytatom az elbeszélést.

De ezúttal nem azért írok, hogy harcoljak a reménytelenség ellen, hanem azért, mert a szívemet szüntelenül szorongató fájdalom és félelem ellenére bizonyos vagyok a szövetségesek győzelmében, hiszek Franciaország és Európa felszabadításában.

Mindnyájan, akik száműzetésünk során a szabad országok vendégszeretetének kiváltságát élvezték, megismertük és megszerettük a légkörét, tanúi voltunk a csodálatos, gyors és hatalmas méretű, a háborúba való belépésre irányuló készülődésnek. Szívünkben lelkesedéssel és hálával fordulunk az amerikai nép felé, és azok felé a hatalmas erők felé, amelyek az egész világon, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Oroszországban, Lengyelországban, és az elnyomott, de nem leigázott Európában felkeltek, hogy megszabadítsák, megtisztítsák a világot a hiúság, bírásvágy

és kegyetlenség pokoli erőitől. Mindaz, amit láthatóan, vagy láthatatlanul már megszenvedtünk, és mindaz, amit még el kell szenvednünk, mostantól fogva tehetetlen a reménységgel szemben.

*A Kegyelem útjai* című könyvben megpróbáltam leírni azt, amit megismerhettem Franciaországban az első világháborút megelőző és az azt követő különleges szellemi felvirágzásból. Nincs semmi, ami ezeknél az egyszerre múlandó és időnkívüli kalandoknál – amelyekben a kor számos jelentős személyisége résztvett – emberiségben gazdagabb lenne, nincs semmi, ami jobban felfedhetné hazánk rejtett kincseit. A *Nagy barátságok* első kötetében már néhány fontos személyiség nevét megemlítettem: itt újból találkozunk velük, új, ismert, illetve ismeretlen és csak a mi szívünknek drága nevek társaságában.

New York, 1944. július 31.

AZ ANGYALI DOKTOR

FEUILLANTINES UTCA

Németországi tartózkodásunk második éve – 1907–1908 – a magányosság és belső aktivitás gazdag éve volt. Az előző télen bekövetkezett váratlan gyógyulásom óta megszabadultunk betegségem kegyetlen gondjától. Vera velünk lakott. Az időjárástól függetlenül még a heidelbergi nagy havazások idején is, minden reggel résztvettünk az első misén. A számunkra megadatott békességben a mindennapos liturgia mélyen belevésődött a lelkünkbe, kibontakoztatta szimbólumainak szellemi jelentőségét, lassanként megvilágította az Írás szépségét, és hozzászokatott fényességéhez és rejtélyeihez.

Mivel Hans Drieschen és néhány jólelkű emberen kívül, akik igen kevés időnket vették igénybe, nem ismertünk és nem is akartunk megismerni senkit, egész nap a rendelkezésünkre állt, hogy tetszésünk szerint olvasgathassunk, gondolkozhassunk, hallgathassunk, imádkozhassunk vagy vég nélkül beszélgessünk a filozófia és az élet örök kérdéseiről, amelyek közül néhány személyesen érintett bennünket. Megtuntunk csendben elmélkedni, vágyakoztunk az isteni igazságok kontemplációjára, és ebben a légkörben mindnyájunk hajlamai megmutatkoztak és szabadon fejlődhetek.

Jacques ismeretei rendszerezésébe kezdett, elegendő idő volt arra, hogy a könyv-ízű és didaktikus ismeretek átszűrődjenek benne és életének szubsztanciájává váljanak.

A hit bizonyosságait szüntelenül szembeállította az értelem állításaival, egyiket a másik segítségével pontosítva és megvilágítva. A bergsoni filozófia második kiadásához írt előszavában, melynek soraiból már az emlékiratok első részében is idéztem, jól kifejezi a lényegét: „A bölcséleti gondolkodás a hit által felmutatott tárgyak valóságára támaszkodva helyreállította bennünk az értelem természetes irányulását a valóságra, és felismertette az ész munkájának létrendi érvényességét. Amikor tehát önmagunkban mindenféle csűrés-csavarás és alkudozás nélkül elismertük em-

beri ismereteszközeink hiteles valóságértékét, tudtunk nélkül már tomisták voltunk. Amikor néhány hónappal később találkozunk majd a Summa Theologica-val, fényes áradatával szemben már nem támasztunk akadályt.”

A magány boldog éve csaknem katasztrófával végződött. 1908 tavaszán egy meghatározatlan természetű torokfájástól szenvedtem, egy hónapon keresztül ágyban fekvő beteg voltam, mialatt szobám válaszfalának túloldalán Jacques a diftéria martaléka volt. Vera egy apáca segítségével ápolt mindkettőnket, és volt olyan irgalmas, hogy nem betegedett meg, pedig az orvos mindennap ettől tartott. Ez a szimpatikus orvos kizárólag Apollinaris vízzel kezelt bennünket, minden áldott nap elképzelhetetlenül nagy mennyiséget kellett meginnunk.

Ez az eredeti módszer hatásosnak bizonyult és Jacques normális időn belül meggyógyult.

De én, miután visszatértünk Franciaországba – szüleinknél Párizsban két hónapig laktunk, egy hónapot töltöttünk egy normandiai kis faluban – egyfolytában beteg voltam. Ekkor költöztünk saját otthonunkba, a Feuillantines utcába, amely a Quartier Latin szívében, a Szent Jacques-du-Haut Pas templom és a Gay-Lussac utca mellett, a Sorbonne-hoz és Péguy Boutique-jához közel volt.

Jacques, a húgom segítségével itt írta a Helyesírási szótárt, amit a Hachette kiadó Péguy javaslatára rendelt meg tőle. A könyv egyetlen kötetben jelent meg. *Minden egy helyen* (TOUT EN UN) címmel. Ezután *A gyakorlati élet lexikona* következett. Néhány hónapos habozás után Jacques filozófusi függetlenségének megőrzése érdekében lemondott az egyetemi pályáról, és a megélhetésért olyan munkát fogadott el, amely szellemi szabadságát biztosította.

Mialatt ő így dolgozott, és közben egészen máson gondolkozott én megismerkedtem az Angyali Doktorral.

Ennek a kiváltságnak két oka volt: a betegség visszatért az életembe, Humbert Clérissac atya pedig belépett az életünkbe.

Elhatároztuk, hogy a betegséget negatív módszerekkel fogjuk legyőzni, ürügyeitől megfosztjuk: ó – nem kell orvos!

Akkoriban az orvosokkal kapcsolatban nagyon rossz tapasztalatom volt (még nem találkoztam jó orrossal), jóval később megváltoztattam a véleményemet. Tehát nincs szükség orvosra, nagyrészt vízből, rizsből álló és bizonytalan eredetű vegetáriánus diétán éltem. Bizonyára abszurd diéta, a vitaminoknak igen kevés szerepük volt benne, mégis csodálatosnak tartottam, mivel a szenvedést a minimumra csökkentette, testemet könnyeddé tette, lelkemet felszabadította és lehetővé tette számomra, hogy tetszésem szerint olvassak és imádkozzam.

De ennek a diétának vége szakadt azon a napon, amikor Léon Bloy megunt, hogy a keresztlány napról napra sápadtabb és gyengébb, és dühös levelet intézett Jacques-hoz, amelyben egyszerűen azzal vádolta, hogy enged éhen halni, és leírta egyik barátjának, egy szobrásznak (nem orvosnak) a tanácsait. A montmartre-i Frédéric Brou szakértő volt a művészeti kérdésekben, a gyógyító receptekben, a konyhaművészetben. A táplálkozási higiéniaiban valamivel jobban kiegyensúlyozott diétája, ha nem is gyógyított meg, legalább felerősített egy kicsit.

Akármilyen egészségi állapotban is voltam – a betegek által jól ismert, az életre vágyó szívüket izgató kis agónia ellenére – örültem a szabadságomnak. Németországi magányunk kiváltsága alig csökkent. Párizsban ebben az évben szüleinken, Ernest Psicharin, a Bloy családon és Péguy-n kívül szinte senkivel sem találkoztunk, míg föl nem kerestük Clérissac atyát Versailles-ban.

#### HUMBERT CLÉRISSAC ATYA

Jacques, amikor első ízben a Wight szigetére száműzött solesmes-i bencéseknel járt, ahová Péguy azért küldte, hogy megvigye a katolikus hithez való megtérésének jó hírét, a vallási és szellemi kérdésekről Dom Delatte atyával hosszasan beszélgett. Akkor azt hittük, hogy könnyű eljutni a tökéletességhez, ha megmutatják az odavezető utat – micsoda tévedés.

A Szentek szellemi szépsége annyira irigylésre méltónak tűnt szemünkben. Bennük ragyogott a szépség, a fedhetetlenség, a fényesség és a harmónia minden igazi jellemzője és el sem tudtuk képzelni az emberi életnek ennél méltóbb befejezését. Valójában mindaz a szépség amit mi a világban szerettünk, bennük a legnagyobb intenzitással ragyogott s már az is boldogság volt, ha nagyon távolról, mint az anyagtalan égen fénylő csillagot, szemlélhettük. Az idő múlása ezt a szépséget és vonzerejét szemünkben nem csökkentette, szívünket nem fordította el tőle, viszont megértettük, hogy napról napra milyen rejtélyes kitartással távolodik, abban a mértékben, amint az ember közeledik hozzá és hogy milyen kevesen érik el. Egy kegyelemben mégiscsak részesültünk : több valódi szenttel találkoztunk – bűnös testvéreik között –, akik támogattak és segítettek néha nagyon is göröngyös utunkon.

Ifjúságunk napjaiban, a Kereszttség által megfiatalított életünk kezdetétől, amikortól szinte elvesztettem az időérzékemet (az eltelt évek néha szinte egymást érik, a pillanat pedig mintha a végtelenség határáig terjedne), úgy hittük, hogy mindazok szentek, akiknek szenteknek kell lenniök – a papok, a szerzetesek. Kereszt-

apánk intelmei, szigorú bírálata, amellyel minden könyvében az Egyház tagjai közül azokat sújtotta, akiknek a viselkedése egyáltalán nem a szentekéhez hasonlított – jelenben és múltban egyaránt – teljesen feledésbe merült, mintha kiesett volna gondolatainkból. Határtalan bizalmat éreztünk mindazok iránt, akik életüket Isten szolgálatának szentelték. Meg kell mondanom, hogy ha ebben a tekintetben ért is bennünket csalódás, az évekkel később következett be, abban a mértékben, amint a világra irányított tekintetünk látóköre bővült. A papoktól és szerzetesektől, akiket keresztény életünk első éveiben Isten az utunkra helyezett, és azoktól akik barátainkká váltak, olyan értékes szellemi segítséget kaptunk, hogy ezzel összehasonlítva eltörpül az a szenvedés, amelyet a későbbi években okozott néhány ember.

De visszatérek Jacques Appuldurcombe-ba tett első látogatásához. Tudtuk, hogy egy bencés monostor, az maga a tökély iskolája, és hogy ennek az iskolának a mestere az élete végéig megválasztott apát, az isteni atyaság elmozdíthatatlan képviselője. Tehát Jacques a lelkes engedelmesség szellemében – egyik szerencsénk akkoriban – kért tanácsot az apáttól, aki ekkor a csodálatos és lángeszű Dom Delatte volt, igazi Nagy Pap, hatalma és tekintélye révén, valamint felsőbbiségével és hajthatatlanságával. De nagy jellemének árnyoldalait csak jóval később ismertük meg.

Jacques egyik kérdése és az apát egyik válasza, amely jelentős szerepet játszott az életünkben a szellemi irányítás problémáját vetette föl. A szentek, akiket szeretünk, akiknek az életrajzát, írásait olvastuk, például Avíliai Szt. Teréz, mindnyájan rendkívüli fontosságot tulajdonítottak a szellemi vezetőnek. Nem akartuk figyelmen kívül hagyni tanácsukat. Dom Delatte először tréfálkozott, elsütött néhány paradoxont, és fiatal beszélgetőtársának, akinek jó kedvvel sürgette kissé túlságosan is (nyakába húzott) ujjonci áhítatát, többek között ezt mondta: a szellemi vezetőre csak három esetben van szükség, ha az ember bizonytalan a hivatásában, ha valaki betegesen aggályos természetű, és akkor, ha az embert a látomások és kinyilatkoztatások különleges útjain vezetik. De mivel triónk két tagja a házasság állapotában élt, lelkiismeretünkben békésnek és egyáltalán nem látnokoknak talált bennünket. Ennek ellenére megparancsolta, hogy egy éven keresztül imádkozzunk Istenhez, hogy biztosítsa számunkra azt a vezetőt, akire elmélete ellenére, szükségünk lehet. És azon nyomban megnevezte Clérissa atyát, egyik nagy barátját, akinek jellemét és intelligenciáját fenntartás nélkül csodálta. Ezért amikor elérkezett az ideje, egy évvel később, hozzá küldött bennünket.



Amikor először Versailles-ba mentünk Clerissac atyához, meghatottan gondoltunk a három évvel ezelőtti első lépéseinkre az Egyház felé, amint a Montmartre lépcsőin, jövődő keresztapánk hívásának engedelmességgel haladtunk. Most első jelentős lépésünket már nem az Egyház felé, hanem az Egyháznak a szíve felé tesszük, amelynek két éve magányos és kolduló gyermeki vagyunk, az ég, az igazság, és a békeesség koldusai, biztatást nem az emberek kezétől, hanem a Szentségek isteni életétől kapunk.

Most, érezzük, a magányosság ideje letelik. Az Evangéliumért, amelyhez tartozni szeretnénk, meg kell tanulnunk úgy élni a világban, hogy ne váljunk hasonlónak hozzá.

Érezzük, hogy a hűséget kemény megpróbáltatásokban kell majd megtanulnunk, és Istenhez jobban kell imádkoznunk mint valaha, azért, hogy a keresztségben kapott kegyelmi életet megóvja és megerősítse bennünk, anélkül, hogy megtagadná tőlünk az emberi tapasztalat szerinti élet jogos növekedését.

Naivul magunkban hordoztuk ezeket a nagy kívánságokat, bennük látva a világban élő keresztényekhez illő vágyakozás tárgyát. És nagyon természetesnek tűnt számunkra Isten egyik szolgájának a meglátogatása: Vezessen bennünket a célok megvalósításához.

Titokkal és tudással telt mély szemeiből, éles mélyreható tekintettel nézett ránk. Ezek előtt a szemek előtt teljesen újnak, tudatlannak éreztük magunkat.

Mialatt Clérissac atya beszélt, és megpróbálta megvilágítani célunk nehézségeit, én nemesen izzó, markáns vonalakkal megrajzolt arcát, ráncos, ősz hajjal koronázott homlokát, fehér bencés ruháját csodáltam, amelynek szép rakásai körbeölelték őt és Fra Angelico alakjaihoz tették hasonlónak. A javasolt program szigorú volt, az atya arca úgyszintén, a fájdalmas érzékenység ellenére, amely átütött viselkedésének ridegségén. Szívesen elvállalta lelkünk irányítását, és az elkövetkezendő öt évben egészen korai haláláig – ötven évesen ment el – barátunk és vezetőnk volt. Az első találkozásunk alkalmával róla kialakult képet sohasem hazudtolta meg.

Jacques *Az Egyház misztériumához*<sup>1</sup> vázlatos életrajzot írt róla. Ez a kis befejezetlen könyv, az egyik legszebb, amelyet ennek a nagy rejtélynek szenteltek, néhány év alatt klasszikussá vált. Clérissac atya erkölcsi és intellektuális arca erősen kidomborodik benne, pontosan olyan, amilyennek megismertük, amely megragadott és magához vonzott bennünket. Szerette az igazságot, az értelmet.

Hányszor hallottuk: „A keresztény élet az értelemnek megfelelően. . .” Isten

<sup>1</sup> Humbert Clérissac: *Le Mystère de l'Église*

mindenekelőtt az igazságot jelenti, menjetek hozzá, ebből a szempontból szeresétek.” Úgy vélekedett mint Szt. Ágoston: az örök boldogság az igazság öröme – gaudium de veritate. Szerette az Egyházat, szüntelenül mélyítette vezetőjéhez és éltetőjéhez, a Szentlélekhez, Krisztushoz való tartozásának misztikus jellegét, és azt mondta: „Örök és isteni érvek hatására menjünk az Egyházhoz” ne pedig azért, mert az Egyház megvédhető az „értelem és történelem érveivel szemben”.

Mindent szeretett ami szép, élő és igaz volt. Tizenhat évesen, Lacordaire: *Szt. Domonkos élete* című könyvének hatására domonkos lett. Hivatásának beteljesedésével tanító barátta és szép stílusú egyházi szónokká vált, aki erős hangját Franciaországban, Olaszországban és Londonban hallatta.

Viszonylag hosszú ideig élt Angliában, szerette az angolokat, szellemüket, kultúrájukat. Robert Hugh Benson barátja volt, és a Pápa alakja *A Föld Urában* (Le Maître de la Terre) nagyon hasonlít rá. Hevesen imádkozott azért, hogy „az értelem és a szépség visszaszálljon Urára.” Abban a vigaszban részesült, hogy tanúja lehetett Oscar Wilde keresztény halálának. (Clérissac atya sohasem beszélt nekünk Wilde-ról. De egyszer egyik barátnőjének, aki később ezt továbbadta, elmondta: biztos abban, hogy Wilde katolikusként halt meg, mivel jelen volt a halálánál. 1925. november 28-án, Robert Ross úr az egyik hetilapban (Revue Hebdomadaire) azt írja, hogy Cuthbert Dunn atya részesítette Wilde-ot a kereszttség és az utolsó kenet szentségében. Ebben az esetben Clérissac atya bizonyára Dunn atya segítője volt.)

Leon Bloy-tól Clérissac atyáig az abszolútum egyik emberétől, az abszolútum egy másik emberéig vezetett utunk. Mindketten hősiiesen hittek, rendíthetetlen hűséggel, az igazsággal kapcsolatos feladataink tekintetében hajthatatlanok voltak, gyűlölték a közepszerűséget.

Nem ért bennünket megrázkódtatás, mivel a két ember között, akik huszas illetve harmincas éveinkben vezetőink és példaképeink voltak, sem szintkülönbséget, sem ellentmondást nem tapasztaltunk. Ennek ellenére a neveltetés és származás szempontjából két különbözőbb embert el sem lehetne képzelni. A hasonlóság a jellemében volt. Clérissac atya tizenhat éves korától egészen haláláig a szigorú fejelemű domonkos rend tagjaként élt, ahol értelmét a Szent Tamás-i teológia magas színvonalú hagyományai szerint alakították. Léon Bloy ellenkezőleg embergyűlölő és magányos volt, a világban az emberektől függetlenül élt, kizárólag hite és az Egyház elvei szerint. Mivel ők is tudatában voltak különbségeiknek, mint ahogy az ember elkerülhetetlenül észreveszi a neveltetésbeli különbséget, meglepte őket, hogy szívünkben, ahol kettős hatásukra semmiféle ellentmondás nem alakult ki,

ilyen egyszerűen közel kerültek egymáshoz. Mindkettőjüktől egy biztos tan, egy szent hagyomány alapvető tanítását kaptuk, mindketten szeretettel, misztikus érzéssel fordultak az Egyház felé, amely isteni rejtélyben él, túl az emberi esetlegességen. Mindketten szabad értelemmel bíralták az Egyház tagjainak tévedéseit és hibáit, az egyházi hierarchiában elfoglalt helyüktől függetlenül. És a két ember esetében alig különbözött az ebből eredő fájdalom, megvetés és szent méreg kifejezése. Az igazat megvallva Léon Bloy vulgárisnak mondott kifejezéseket használt, Clérissac atya nyelvezete pedig választékos volt. De az elvárás és a szigor mindkét esetben ugyanaz. Mindketten elég kemény példáját mutatták az emberek iránti viselkedésnek, kifürkészhetetlenek voltak a múlandó dolgok szociális, pszichológiai, esztétikus megújítását illetően. Ettől nagyon szenvedtünk, mivel eleinte képtelenek voltunk jellemük e vonásaiból a tőlük kapott lényeges és nagyszerű irányvonalakat kihámozni. Több hónapos versailles-i tartózkodásunk alatt Jacques Clérissac atyához járt a Heine utcába. Segédkezett a misén, aztán pedig értékes beszélgetések következtek az Istennel kapcsolatos dolgokról.

Clérissac atya szinte sietett, hogy magányában kimunkált magas gondolatainak kincsét átadja egy szomjazó értelemnek. Az igazság teljességének szentelt keresztény élet követelményei, a szentek tanítása, az Egyház misztikus élete, és szent bölcsességével teli öröksége voltak azok a témák, amelyekről végnélkül beszélgettek.

Clérissac atya tudománya komoly belső tudomány volt, amely hajthatatlan, tiszta objektivitást igényelt, a lélektől pedig azt kívánta, hogy elveszzen a fényben. Könyörtelen volt az önmagába gubózó, önmagával foglalkozó szellemmel, amelyet ő „reflexív szellemnek” nevezett. Ebben az értelemben annyira messzire ment, hogy néha félreismerte a lélek bizonyos vágyakozásait és nagyon titkos szenvedéseit, amelyekben a lélek Isten ösztökélésének hatására harcol, nem azért, hogy önmagát kutassa, hanem azért, hogy eljusson az Istennel való olyan egyesülésre, amely mélyebb annál, amelyet a kinyilatkoztatás adataival foglalkozó tudomány megértése biztosíthat. Mivel ha a hit tapasztalativá válhat, és bizonyos módon saját tárgyának birtokosává – fides oculata – a „szemeit” a szeretet irányítja: és mivel a szeretet minden szubjektív elemet tartalmaz, Clérissac atya védekezett a hit ezen útjai ellen. A Szentlélek adományai minden szent lelkében jelenvannak, de valamelyik adomány mindig erősebben nyilvánul meg bennünk, mint a többi: Clérissac atyáról elmondhatjuk, hogy inkább az Értelem, mint a Bölcsesség embere volt.

„Ha meg kellene fogalmazni egyet – írja Jacques – nagy témái közül, amire gondolataiban szeretett visszatérni – de amelyet inkább csak előadott s nem állított, és azt is végtelenül árnyaltan – azt mondanám, hogy szerinte a keresztény

tökéletesedés története, úgy ahogy azt a szentek és az intézmények életében olvashatjuk, egyrészt a világ szükségleteihez való bizonyos gondviselészerű alkalmazkodásból, másrészt pedig Krisztus misztikus testének növekedéséből és szerves fejlődésének törvényszerűségeiből eredt. Valójában önkéntelenül is nagyobb csodálattal fordult az első idők szentjeinek isteni közvetlenségéhez, nagyságához, egyszerűségéhez, amelyek közelebb álltak Nagypéntekhez, Húsvéthoz, a nagy kiáradás oszthatatlan tökéletességéhez, amelyben az Egyház született. . . Ő aki annyira szerette Szent Tamást, aki abban lelte örömét, ha a Summába az Evangélium részleteit beleiktatta, gyakran ismételte, hogy Szent Pál feltörő, ihletett bölcsessége tisztábban isteni, mint a Summa Theologica tudományosan kimunkált bölcselete.”<sup>1</sup>

Amikor Szent Benedek oblátusai lettünk, örvendezett, hogy ennyire kötődünk a VI. század lelkiiségéhez, ahhoz a koréhoz, amelyben a keresztényeket még nem izgatta, hogy a lélek melyik belső kastélyában tartózkodik.

„Szent Teréz megragadta – írja nekem – és ez teljesen természetes. Hasznos, ha az embert néha emlékeztetik a szerzett erény fogalmára, és arra a pozitív törekvésre, amelyet az önmagára eszmélő kor szentjeinek példája mutat, akiket Isten minden biztonnyal azért támasztott, hogy megmutassa nekünk: mindaz ami jó és igaz az egyéni törekvésekben, tőle ered. Azt kegyelmében részesíti, egyrészt azon emberek iránti irgalmából, akiket az Egyház egyszerű élete nem lélegített ki, másrészt pedig a régi rendek iránti bosszúálló igazságszolgáltatás eredményeként, akik sajnos kihunyni hagyták a kezükben lévő fáklyát.

„De ne feledjék, hogy önök merovingek, feudálisok, mit mondjak még – primitívek. Ne feledjék, hogy el kell jutniok ahhoz a ponthoz, amikor Isten kegyelme szabadon áramolhat önökbe, és amikor saját tevékenységük eredményeit szinte semmisnek tekintik. . .” Az igazat megvallva egyáltalán nem voltunk biztosak abban, hogy merovingek vagyunk-e. És Szent Benedek iránt érzett szeretetünk nem akadályozott meg bennünket abban, hogy szent Terézben és Keresztes Szent Jánosban a lelkiélet igazi tudósait lássuk.

#### A SUMMA THEOLÓGICA ELSŐ OLVASÁSA

„Una est vera philosophia.” (Szt. Ágoston, Contra Julianum Pelagianum 4, 14, 72.)

„És mégis, csak egy igazság van” (Henri Bergson)

Clérissac atya első és egyben csodálatos tanácsával Szent Tamás olvasását aján-

<sup>1</sup> Az Egyház Misztériumához írt Bevezetés

lotta. Mialatt Jacques az Hachette kiadónak dolgozott és első cikkeit fogalmazta, én betegségem miatt a világtól elzárva, és egyúttal minden társadalmi kötelezettségtől mentesítve, időm nagy részét a Summa Theologica olvasásának és a róla való elmélkedésnek szenteltem. Két éve, megkeresztelkedésünk óta elmélkedéseink kiindulópontja, kapcsolódjon akár a filozófiához, akár az élethez – ezt a kettőt mi elválaszthatatlannak tartottuk – a hit volt, amelyben éltünk, amelynek dicséretét szívünkben szüntelenül énekeltük. Mivel a filozófusoknak ideiglenesen felmondtunk, egyikőjüket sem részesítve előnyben, filozófiájuktól egészen szabaddá tettük magunkat a teljesebb információk megszerzéséig. Jó érzés volt vitáiktól távol élni, és lehetőséget adni emberi értelmünknek, hogy eredeti állapotát visszanyerje, és meggyógyuljon az örök igazságok napfényében.

A jövőtől egyáltalán nem tartottunk, mivel abban a szerencsében részesültünk, hogy a hit által olyan éles bizonyossággal ismertük meg az igazságokat, amely csak a mennyei látás értelmi intuíciónál alacsonyabb rendű és amelyhez semmiféle természetes intuíció ereje sem hasonlítható. Ezek az igazságok olyan tisztán és egyetemesen ragyogtak, hogy úgy tűnt, az összes igazságot magukhoz vonzották, a legkülönbözőbb szellemekben szétszórt igazság parcellákat, az intuitív megismerés minden gyümölcsét.

Úgy éreztük, hogy az értelem beplántálása a hitbe, Jesse törzsébe való beoltása, nem gyengíti, hanem inkább erősíti az értelmet. Nem szolgaságba dönti, hanem felszabadítja, nem eltorzítja, hanem visszaadja eredeti természetének – amint ha felvilágosítjuk azt, aki a sötétben, tapogatózva halad, az nem azt jelenti, hogy saját útjáról eltérítjük, hanem hogy megmutatjuk neki azt az utat, amelyet ő maga választott.

De szellemi magatartásunk inkább filozófiai mint teológiai maradt. A teológus, tudományának elveit az Isten által kinyilatkoztatott igazságokból meríti, amelyek alapján a Misztériumok elmélyítéséhez racionális, önmagukban valamilyen filozófiának alárendelt utakon halad. A filozófus pedig filozófiájának elveit is az értelem szférájából meríti. Ebben a tisztán természeti rendben tetszésszerűen helyesen vagy helytelenül vélekedtek, mivel az értelemnek a létezőhöz és a léthez való ontológikus kapcsolatának idealista tagadásával végtelenül felmagasztalták a megismerést, amelynek azonban ugyanakkor lerombolták a természetét és az értékét. Bergson részben orvosolta ezt a problémát azzal, hogy felruházta az intuíciót mindazzal, amit az értelemtől elragadtak. Így ez a fogalom (intuíció) átmenetileg segítségünkre volt, de lelkünkben a hit és a vele együttjáró bizonyosságok eljövetelel új probléma előtt álltunk: azoknak a bizonyosságoknak a problémája előtt, amelyekre

az értelem is képes. Tehát szellemi magatartásunk nem vált teológiaivá, filozófiai maradt. Túlságosan tudatlanok voltunk, nem jutott eszünkbe, hogy a hit titkait racionálisan mélyítsük el, és hogy a kinyilatkoztatott igazságokból kevésbé általános igazságokra következtessünk. De éreztük magunkban annak a sürgetését, hogy kutassuk, milyen általános, filozófiai természetű igazságokat foglal magában a hit kijelentéseinek nyugodt biztonsága. Szemünk előtt először ezek a filozófiai igazságok jelentek meg teljes fényükben a *Summa Theologica*-ban. Mindenütt jelen voltak, kifejezetten vagy burkoltan. Az értékesebb és magasabb rendű igazságokat csak később láthattuk meg. Most, hála egy ihletett teológusnak, Arisztotelész tűnt fel teljes nagyságában, igazi arcával.

Félelemtől és kíváncsiságtól reszketve ütöttem fel először a *Summa Theologica*-t, az Istenről szóló tannál. A körülötte kialakult véleménynek megfelelően, a skolasztika nem a finom megkülönböztetések elporlalt sírja-e? És a skolasztika királya nem hinti-e be fiatal hitünket ezzel a porral?

Már az első oldalaknál felmértem aggodalmam hiábavalóságát és gyermekdedségét. Itt minden a szellemi szabadságtól, a hit tisztaságától, a tudomány és a lángelme által megvilágított értelem teljességétől ragyogott.

A látszólag személytelen stílus derűje, az értelem békés haladása, amely minden szónak az értelmi intuícióhoz, amelyből született, legközelebb eső értelmét adta, és ezáltal színességének bősége, egy szinte angyali szellemi képesség, lehetővé tették Szent Tamásnak, hogy legrövidebb kijelentéseiben is a valóságos létezők hierarchiája szerint, számtalan, egymásból következő igazságot fejtsen ki. – Abban, amit olvastam, minden csupa fény volt, és az olvasást a kegyelem szüntelen megnyilvánulásai közepette folytattam.

Ezeket az oldalakat írva visszaidézem a Szent Tamás-i gondolattal való első találkozásom idején érzett boldog meghatottságot. Annyi fényesség áramlott a szívbe és szellemben egyszerre, hogy úgy megrészegültem, mintha paradicsomi boldogságban lett volna részem. Imádkozni, megérteni: számomra ez egy és ugyanaz volt, az egyik a másikat kívánta, állandóan jóllakottnak és mégis mindig éhesnek éreztem magam. Ugyanazokban a napokban olvastam Szent Gertrúd, a XVIII. századi német bencés szerzetesnő történetét. Gyakran ismétetem egyik kedvenc imádságát: „Dicsőség neked ó nagyon szelíd, nagyon jóságos, nagyon nemes és kiváló, nagyon boldog és dicsőséges, ragyogó és mindig nyugalmas Szentháromság.” És Szent Tamás szövege csodálatosan kapcsolódott ezekhez a dicsőítésekhez.

A *Summa Theologica* első olvasása nagyon tiszta adomány volt számomra. Mindörökre megkaptam tőle az értelemmel kapcsolatos első igazságok bizonyosságát, és

azt a boldogságot, hogy megértettem, az értelem elég erős ahhoz, hogy az ész elveit a hit csillagos egéhez vezesse. Megkaptam amit szerény képességeim szerint megkaphattam, de tökéletes módon. A problémák eltűntek, ahogy ez a boldogság idején szokás – hogy később újra megjelenjenek. De később, már nem nekem kellett velük foglalkoznom, hanem Jacques-nak, a hivatásos filozófusnak.

Ez az idő még késlekedett. Sokat beszélgettünk olvasmányaimról, mivel azonban Jacques akkoriban az Hachette kiadó által megrendelt Helyesírási Lexikon és első cikkeinek – ezt jobban a szívén viselte – megírásával foglalkozott, Arisztotelész és Szent Tamás közvetlen tanulmányozásához körülbelül egy évvel később kezdett. Hogy hogyan értelmezte elveiket, és azok miként irányították filozófiai munkásságát, az mindenegyes művében előtűnik, kezdve az elsővel, a bergsonizmus kritikai elemzésével. De *A bergsoni filozófia* (La philosophie bergsonienne) csak 1913-ban jelent meg, ezért majd később beszélek róla.

Abban a kiváltságban részesültem, hogy minden érdem és fáradság nélkül egy ilyen drága kéztől kaphattam meg munkájának szellemi gyümölcseit, amelyekhez az ő segítsége nélkül képtelen lettem volna eljutni, pedig mély, alapvető vágyakozással fordultam feléjük.

Ebből a szempontból teljesen elégedett voltam. Szent Tamásnak és Jacques-nak köszönhetően az értelmi szigorúság és a szellemi egyenesség légkörében éltem. Nem írhatok ezekről a dolgokról anélkül, hogy a szeretettől és zavartól ki ne csordulnának könnyeim.

#### AQUINÓI SZENT TAMÁS RÖVID DICSÉRETE

Itt egy pillanatra megszakítom emlékirataimat, hogy kifejezzem szerény hódolatomat Aquinói Szent Tamás iránt, mivel helyes dicsérni azt, akit szeret az ember. Mielőtt megismertem volna, azon gondolkoztam, hogyan születnek a „különleges” odaadások. Ezek a különlegességek idegenszerűeknek tűntek számomra, mintha csökkentenék az Istennek járó hatalmas, kizárólagos odaadást. Tapasztalatból megtanultam, hogy az effajta odaadás ugyanúgy születik, mint a csodálat vagy a barátság. És a barátság jóságos erénye sohasem csökkentheti Isten iránt érzett szeretetünket.

Mi tehát úgy kötődünk Szent Tamáshoz, mint egy igazi baráthoz, szimpátiával, csodálattal és hálával. És bizonyos vagyok benne, hogy senki sem ismerheti meg anélkül, hogy aztán meg ne szeresse. Nagyon sajnálatos, hogy szent életét még nagyobb tudatlanság övezi, mint monumentális életművét.

Az értelméből és tanításából sugárzó fényesség ragyogásában – hat évszázadon át – elfelejtettük szeretetének nagyságát, szívének szelídségét és alázatosságát. Nem gyűjtöttük össze „fiorttjét”.

Ma már nem tudják, hogy életében szüntelenül élvezte a legkedvesebb és legnagyobb isteni kegyeket, útján nem hiányoztak sem a rózsák, sem a csillagok, hogy halálát számtalan csoda követte, amelyek az egész kereszténység szívébe zárták azt, akit akkor csak Iskolájáról ismertek. Boldog XIII. századi nép, akinek Krisztus tanát olyan fényoszlopok tanították, mint Szent Domonkos, Assiszi Szent Ferenc, Aquinói Szent Tamás és Benoventura!

Tudjuk-e, hogy Szent Tamás szüntelenül imádkozott, hogy a keresztény közép-korban oly értékes könnyek adományával rendelkezett, hogy a szegény emberek szívét megható szelídséggel prédikált. Mégis olyan szigorúan, hogy a teológia tudósai, mesterei és tanulói reszkettek, amint emlékezetükbe idézte, hogy milyen nagy felelősséggel tartoznak a lelkeknek, amelyek tőlük várják az igazságot.

Valódi teológus létére, Szent Tamás – aki védi az értelemnek és az észnek a valódi megismerést szolgáló képességeit, azok értékét – az értelem és az ész metafizikusaként jelenik meg előttünk. És emiatt is drága az Egyháznak, az emberi teljesség és kinyilatkoztatott igazság őrzőjének.

Arisztotelész követőjeként azt tanítja, hogy értelmünk természetes módon ismeri a létet, először az érzékelhető dolgokban, azután pedig transzcendentális értehetőségében, a metafizika elvonatkoztató intuícióinak köszönhetően. Ez a nyugodt felfogás annyira kiterjedt, annyira tiszta, annyira átható benne, hogy metafizikájának elvei képesek a filozófiai és természetes rend minden igazságát egy kicsit az arányokat megtartva, egybeilleszteni. Úgy, mint a hit kinyilatkoztatott elvei előre egybefoglalnak minden, az idők során felszínre kerülő természetfeletti igazságot. Mindenben, ami a vágy képességének ontológiájával és az emberi cselekedetek erkölcsi tudományával kapcsolatos, tana olyannyira szentként tiszteli a spekulatív (szemléleti) igazságot, az igazság és a szeretet jogait, hogy nyugodtan evangéliumi teológiának nevezhetjük. Legjobb magyarázói is alig tudták teljes pontossággal követni, olyan nagy az ő tisztasága.

Mennél inkább előrehaladunk tanításának megismerésében, annál inkább csodáljuk, hogy a tudomány, az értelem és a bölcsesség ilyen csodálatosan egybefonódott az Angyali Doktor szentségében. Ezért mondhatták vele kapcsolatban, hogy „szentsége az értelem szentsége.”

Szent Tamás értelmében teljesebben be szentségének csodái: értelme teljes mértékben Isten felé irányul, az ismert és a megismerendő igazság felé fordul. A szent



ezáltal emelkedik fel a földről: Isten a filozófus és a teológus munkáját dicséri: „Helyesen szóltál rólam, Tamás.”

Egy olyan világban, mint a miénk, ahol összeférhetetlenség és viszály uralkodik, ahol az egyének személyes tapasztalatai ahelyett, hogy egymást erősítenék, szembenállnak egymással, ahol a lényeg és a körülmények megvizsgálása bárdal történik, és nem szolgáltatnak igazságot minden lénynek eredete és sajátossága szerint, ahol nem veszik figyelembe a tudomány és hit egységét, de még a tudomány és a bölcsesség egységét sem (még egy olyan intellektualista is, mint Husserl, aki a filozófiát a tudomány rangjára emelte, ő is utálta a bölcsességet: A bölcsesség – írja Chestov – minden tőle telhető felháborodását kiváltotta.) Szent Tamás életével, szellemével és tanításával az értelem, a hit és a misztikus tapasztalat fényei leghatásosabb és legharmonikusabb egyesítésének példáját nyújtja felénk. Három bölcsesség él benne: az értelem egyik leghatalmasabb lángelméjének bölcsessége, az Egyház egyik legalázatosabb gyermekének a bölcsessége és végül az egyik legcsodálatraméltóbb szent bölcsessége, akit a legkegyesebben ajándékoztak az emberiségnek, hogy annak tudatlanságát eloszlassa. És ő maga, ha hatalmas tudásával nem is tudott eredményt elérni, az eget ostromolta. Fejét a Tabernaculumra támasztotta és könnyek között imádkozott. És az ég vette magának a fáradságot, hogy egy bajba jutott filozófus és teológus segítségére siessen. Azután, az imát abbahagyva – meséli Réginald testvér, egyik társa – kételyeit levetkezve visszatért cellájába és folytatta munkáját, írt vagy titkárainak diktált.

És mégis ennek a békés lénynek, ennek a tiszta lángoszlopnak, akinek lángelméjét és szentségét az Egyház késlekedés nélkül hirdette, el kellett szenvednie övéi részéről a bizonyára elkerülhetetlen meg nem értés megpróbáltatását.

Élete végén ténylegesen szembe találta magát azokkal a heves támadásokkal, amelyeket tanítása ellen intéztek a teológia mesterei, akik közül néhányan rendjéhez tartoztak. Három évvel halála után a püspökök (Étienne Tempier, párizsi püspök, Robert Kilwardy, cantemburyi érsek) számos tételét elítélték, mivel azt gondolták, hogy így védhetik meg a katolicizmus természetfelettségét egy olyan teológustól, akit azzal vádoltak, hogy a pogány Arisztotelész tanainak a követője. Ismeretes, hogy Szent Tamás a legélesebb ellenállással találkozott a régi ágostoni skolasztika azon képviselőinél, akik nem értették meg az általa világosan meghatározott különbséget a teológia és a filozófia között. Nem látták be, hogy igazi munkája abban állt, hogy megtisztította Arisztotelészt az arabok, főként Averroes

téves magyarázatairól, és az averroizmus elítélésével együtt az averroista tévedések nagy megsemmisítőjének elítélésére is törekedtek.

Étienne Tempier párizsi püspök résztvett az Angyali Doktor néhány tézisének vitájában, amelyet a hittel ellentétesnek nyilvánítottak, elsősorban a lényegadó belső elv egységéről szóló tanában, amely szerint az ember szellemi lelke egyben fizikai életének a lételve is.

Étienne Tempier XXI. János pápa megbízásából felülvizsgálta a párizsi egyetemen folyó oktatást és 1277. március 7-én 219 averroista tézissel együtt hét Szent Tamás által tanított tézist is elítélt; történelmi jelentőségű ítélet. (És az Egyház március 7-én tartja Aquinói Szent Tamás ünnepét.<sup>1</sup>)

1277. március 18-án Robert Kilwardy domonkos püspök az oxfordi tudósokkal számos, specifikusan tomista tézist ítéltetett el (az anyag szenvedőlegessége, a lényegadó elv egysége az összetett emberben . . .)

Ezek a téves bírálatok azonban már rég megsemmisültek, a Szent Doktor tézisei pedig még mindig az igazság erejével ragyognak.

Krisztus társának és nagy barátjának az is megadatott, hogy énekekben és himnuszokban dicsőítse Őt. És amíg a világ világ, örökké részesedni fog Szent Tamás isteni szelídségű költészetének és zenéjének áradásában, az Oltáriszentség zsolozsmájában, amelyet IV. Orbán pápa kérésére írt, az Úrnapja ünnepének bevezetése alkalmából. Mert az Iskola Angyala, az Angyali Doktor Eucharisztikus doktor is. A szentségek iránti odaadása, amelyeket a „Megtestesülés ereklyéinek” hívott, felfedi lelke egész hitét és szelídségét. Utolsó szavaiban, utolsó könnyeiben, amikor halálakor az utolsó áldozásában találkozik Krisztussal, kiteljesedik az Eucharisztia iránti szeretete: „Fogadlak téged, üdvösségem ára. Fogadlak, földi életem társa, a Te szeretetedért tanultam, virrasztottam, dolgoztam. Téged prédikáltalak, tanítottalak.”

Egy Szent, aki ilyen „Vallomásra” képes, hogyanisne válna örökre a keresztény filozófusok, az igazság szerelmeseinek igazi példaképévé?

<sup>1</sup> Az új egyházi naptár szerint január 28-án van Szt. Tamás ünnepe (ford. megj.).

## A HÁLÁTLAN KOLDUS NÉHÁNY HÓDÍTÁSA

GEORGES ROUAULT

Csak egy évig laktunk a Feuillantines utcában. Egyrészt azért, hogy közelebb kerüljünk Clérissac atyához, másrészt pedig, hogy magányunkat jobban megvédjük, 1909 októberében Versailles-ba, az Orange utcába költöztünk. Hamarosan Bloy-ék barátai, a Martineau és a Rouault család szomszédságába kerültünk. René Martineau, felesége Anne, később a fia André, sógornője Elisabeth és Joly Madeleine, Martineau lánytestvére a Bloy család örök támogatói és feltétlen csodálói voltak. René Martineau Léon Bloy iránti tiszteletének az *Egy élő és két halott* (Un vivants et deux morts) c. könyvében adott hangot. Léon Bloy az első levelet a Martineau családtól 1901. március 21-én kapta. Úgy tűnt, mintha a nyomorától megfáradt Léon Bloy-nak a láthatatlanba kiáltott parancsára válaszolna. Léon Bloy így ír erről naplójában:<sup>1</sup>

„Március 29. – Isten Anyja iránti különös odaadással nagyon kérem őt, támasszon egy olyan keresztényt, aki megszabadít bennünket. Istentől kapott hitem és az Evangélium alapján azt követelem ettől az ismeretlentől, hogy mutatkozzék meg és cselekedjék . . .

„Március 31. – Virágvasárnap. Levelet kaptam egy René Martineau nevezetű tours-i embertől. Ő lenne az az ismeretlen, akit tegnapelőtt hívtam? Átvillan rajtam a gondolat . . .”

Versailles-i tartózkodásunk alatt jó szomszédi, de a bensőséget nélkülöző kapcsolatban állunk a Martineau családdal. Később, amikor elutaztak Versailles-ból, nem tudom miért, úgy döntöttek, hogy haragszanak ránk.

Ami pedig Rouault-ékat illeti, akikkel négy évvel ezelőtt találkoztunk már Bloy-éknál Párizsban, valójában csak itt ismertük meg. Ő is megelőzött bennünket Bloy-éknál. Úgy gondolom, hogy a neve 1904 márciusában szerepel első ízben Bloy naplójában. Március 16-án Bloy a *Négy év fogságban* című könyvében ezt írja: „Megtudtam, hogy Georges Rouault, a festő, Gustave Moreau tanítványa, rajong értem. Mivel mesterénél meglegelte *A szegény asszony*-t, amelyet ezekkel az ajánló

<sup>1</sup> Léon Bloy: *Négy év fogságban* (Quatre ans de captivité à Cochen-sur-Marne, Mercure de France, Párizs)

szavakkal küldtem Gusztave Moreau-nak: 'bosszúból Folantinért', a könyv a szívébe markolt, gyógyíthatatlanul megsebezte. . ."

Március 24-én Bloy hozzászólta:

„Georges Rouault magával hozta barátját és társát, Georges Desvallières-t, Gustave Moreau egy másik tanítványát, és nem Cythère felé, hanem az én kihalt és sötét szigetem felé indultak. Ezt a két szívet Auguste Marguillier-nak köszönhetem, a *Szépművészeti Hírlap* szeretetreméltó titkárnak, aki háládatlanságom és kellemetlen kérdéseim ellenére mindig nagy jóindulattal viseltetett irányomban. . ."

Már első látogatásai alkalmával, saját igazába vetett hitét el nem rejtő körültekintéssel és habozással, amely jól kifejezte művészete iránt érzett szelíd féltékenységet, reagálásunktól tartva ugyan, de kezdte megmutatni szatirikus rajz albumait, amelyek a maguk módján a Bloy-nál is megtalálható különleges iróniával átitatott „Közhelyek értelmezése” volt (*Exégèse des Lieux Communs*).! Hálás volt, hogy sohasem nevettük ki gigantikus karikatúráit és megértettük, hogy milyen erkölcsi követelmények, milyen fájdalmas érzékenység mélyéből eredtek az ő úgynevezett gúnyrajzai. Például az egyik képén egy borzalmas „jó asszony” kényelmesen terpeszkedett egy fotelban, és a felirat így szólt: „Egyenesen a mennybe megyek”. Ezt a mondatot Rouault tényleg hallotta, lehet, hogy az egyik nagy családi vacsorán, ahol még az is megtörtént, hogy felháborodásában elájult. Rouault lelkesedésünk mély komolyságát és meghatottságunkat megérezve megbízott bennünk, ennek következtében nagyon sok rajzát és festményét még a kiállítás előtt láthattuk.

Mivel teljesen tudatában voltunk művészi nagyságának, tiszteltük titkait, sohasem mertük megkérni őt, hogy mutassa meg azt, amin éppen dolgozik. Ettől még közlékenyebbé vált. Később megláthattuk, mennyire viszolygott a tapintatlanságtól. Egy nap együtt tértünk vissza Bourg-la-Reine-ből, ahol Léon Bloy lakott, miután elköltözött a Monmartre-ról, a Barre utcából. Ricardó Vinès velünk volt. Nem tudni, hogy komoly érdeklődésből-e, vagy csak az általában elfogadott művészek iránti udvarias viselkedésmód hatására, megkérdezte Rouault-tól, hogy meglátogathatná-e a műtermét. Rouault morgott valami válaszfélét, savanyú arcot vágott, és ettől a naptól kezdve szívből utálta a szegény muzsikust, akinek természetesen sohasem mutatta meg műtermét.

Nem nagyon szeretem az anekdotákat, mégis elmondanék egyet, amelyik jól kifejezi Rouault visszautasító kedélyállapotát: Sikerült megvalósítania azt a hihetetlen dolgot, hogy címét, több évtizeden keresztül titokban tartotta szinte minden ismerőse előtt. Mindig a Gustave Moreau Múzeum címét adta meg. De azokat a címeket, ahol a családjával élt, legyen az Versailles-ban vagy Párizsban, nem hiszem, hogy

rajtunk és André Suarès-n kívül két vagy három személy ismerte volna. Ami pedig minket illet, nekünk is meg kellett ígérnünk, hogy sohasem fedjük fel a titkot. Ígéretünket vallásosan betartottuk. És még Ambroise Vollard is, akinek a házában később Rouaultnak volt egy műhelye, sokáig nem ismerte a festő valódi címét.

Amikor Rouault Versailles-ba költözött, 1909 és 1910 táján körülbelül 40 éves volt, 1871-ben született Párizs egyik pincéjében, egy porosz bombatámadás alatt.

A keresések útján, amelyre néhány évvel mestere, Gustave Moreau halála után lépett, hősiiesen kitartott. Ez volt életének legfájdalmasabb korszaka. Fekete, kegyetlen festményei meglepték és megzavarták korai barátait, iskolatársait. Léon Bloy pedig szemrehányást tett neki, tévedésnek tartotta ezeket a képeket. Amikor mi megismertük Rouault-t, ő még a képkereskedőktől ismeretlenül, néhány ritka műértő és tisztánlátó kritikus által értékelve, akiket ugyanakkor meg is rémített azzal az irányvonallal, amelyen 1903 óta egyre biztosabban haladt, sötét, díszes vásznain bírókat, lányokat, boszorkányokat és bohócokat festett, áttetsző színekkel a nyomor tájképeit. És Krisztusokat ábrázolt, akiknek csodálatosan eltorzult arca és teste az isteni szenvedés és az emberi kegyetlenség betetőzését fejezték ki.

Képeivel egyaránt kifejezte az erkölcsi csúfság iránt érzett borzadályát, a polgári közepszerűség elleni gyűlöletét, az igazságosság iránti égő vágyát, a szegények iránti szánalmát és élő, mély hitét, valamint az abszolút igazság szükségességét a művészetben.

Ez a hatalmas, önmaga kifejezésének módjait kutató felelősségtudat egy kevésbé mélyen gyökerező „művészi erényt” megtört volna. De Rouault-ban csak a művészt emelte még magasabbra. Ez a szellemi sűrűség ahelyett, hogy eltérítette volna, az abszolút igényesség felé irányította a művészt, afelé, amit egy műben így nevezhetünk. Tehát az abszolút művészet iránti követelmény felé. És a lelkéhez, Istenéhez, művészetéhez hűséges Rouault, így vált korunk egyik legnagyobb vallásos festőjévé, minden idők egyik legnagyobb festőjévé. „A vallási tudattal összhangban álló szintetikus forma ösztönös kutatásában – írja Lionello Venturi Rouault dicsőségének szentelt csodálatos tanulmányában – Rouault a századok hosszú sorának mozgását elvezette addig a pillanatig, amelyben minden földi kép Isten megnyilvánulása.”<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Lionello Venturi, Georges Rouault, New York. E. Weyhe, 1940. – Miért van arra szükség, hogy ebben a szép, Rouault jellemét és művészetét annyira megértő könyvben Léon Bloy, a festő nagy barátja egy nem teljesen igazságos bírálat tárgya legyen? Venturi úr felismeri vallási érzéseinek mélységét és komolyságát, de ő is belesik abba az oly sokszor elkövetett tévedésbe, amely Bloy-ban csak a polemistát látja, és nem ismeri fel írói nagyságát.

Ez a pillanat a román művészet pillanata, amellyel Rouault művészete keresetlenül, utánzás nélkül, de az inspiráció azonosságának szükségszerű következményeként megegyezik.

Ez a hasonlóság az utolsó tíz-tizenkét év alatt született műveiben nyilvánvalóvá válik. A korábbi években, amikor mi Rouault-t Versailles-ban megismertük, az még csak indulóban volt. Alig lábalt ki nagyon sötét korszakából, amely csúcspontját 1906 körül érte el, szabadabban, általánosabban, mennyeibben kezdte kezelni ugyanazokat a témákat, amelyek 1903 és 1910 között bosszúálló szánalmát kiváltották. A női báj is elegáns vonalakkal rajzolódott ki ujjai alatt. Nemes, komoly elegancia, mindenféle csinosítás nélkül, ez magától értetődik.

Rouault akkor a kortárs művészet megnyilatkozását jelentette nekünk – tulajdonképpen tőle jutottunk el Cézanne-hoz, aki abszolút eredetiséggel, de mégis szervesen kapcsolódik hozzá, a „fauve”-okhoz, akikkel csak néhány nagyon általános elv alapján lehet rokonítani őt, mivel művészetének más az ihlete, más a formája, a színezése, mint egy Matisse-nál vagy Derain-nél.

Rouault számunkra elsősorban a nagy és igazi művész első felfedezését jelentette. Benne ismertük meg először – in concreto – a művészet természetét, parancsoló szükségleteit, ellentéteit és a túlságosan is valóságos feladatok megoldásának olykor tragikus konfliktusát, amely egy művész szellemében lejátszódhat.

Ebből a szempontból Léon Bloy, akinek a megismerése Rouault számára lelkileg volt igen fontos, csak a kivételre példa.<sup>1</sup> Először is azért, mert abban a korban, amelyben a művészet minden ága megújódott, ő bármilyen lángeszű író is volt, minden idegszálával egy elmúlt kor művészetéhez kapcsolódott. Másrészt pedig azért, mert ő a saját részéről kielégítette művészetének kívánalmait. És mivel kontemplációval eltöltött élete során mindig képes volt egy olyan természetfölötti harmóniát találni, amely feloldotta az ellentéteket, fel tudta fedezni a tragikus világon kívül eső mennyei kiutat a vallás és misztika területén, ahova úgy jutott, hogy művészi kiváltságaiból és erényeiből semmit nem vesztett el.

Megmenekült az átoktól és máshogyan közelítette meg a problémákat. Rouault esetében ez teljesen másképpen alakult. Magában hordozta a művészet egyik nagy megújítójának sorsát és anyagát. Következésképpen akár akarta, akár nem, önma-

<sup>1</sup> Léon Bloy neki ajánlotta a „Maldoror énekei”-nek szentelt Belluaires és Porchers első fejezetét. A Maldoror énekeiről már 1887-ben a Reménytelenben (Désespéré) is beszélt. Elsők között értette meg Lautréamont fontosságát. Sötétben színeztet, hallatlan gazdag stílusban, amely Rouault legjobb képeinek összetett és ragyogó színeire emlékeztet, fejezi ki Léon Bloy rémült csodálatát az „énekek” iránt, amelyeknek az „Elkárhózás Jó Híre” címet adja. Az, hogy Bloy ezt a fejezetet Rouault-nak ajánlotta, nem azt jelenti-e, hogy a festő és a Maldoror énekei-nek ihletettsége között meglepő hasonlóságot talál?

gában kellett mindent átélnie, a szépség elfogadott formáitól elválasztva, le kellett mondania jogos örökségéről, a könnyű sikerről, el kellett távolodnia az elismert ösvényektől, önmagának kellett saját szabályait felállítania és utat törnie az előre megérzett, de még a jövő homályába burkolt egyedüli cél felé. Sohasem ugrotta át az akadályokat. Művészete iránti türelme egyik legnagyobb erénye. (Csak a művészettel tudott türelmesen bánni.)

Bizonyos mértékig tanúi voltunk ennek a küzdelemnek, ennek az új forma és belső rend felé törő (ezek a szavak szüntelenül visszatértek Rouault ajkára) erőfeszítésnek, elnyomhatatlan hajlamnak, amely egy személyesebb formájú művészetre – a szerinte egyedül igazi, egyedül hiteles művészetre – irányult, amely megfelel saját legbensőbb szükségletének.

Rouault tehát félig tudatosan, követte biztos ösztönét, és tudtán kívül az őt lelkesen csodáló fiatal filozófus, a művészeti megújulás oly ritka megnyilvánulásának kiválasztott tanúja elé helyezte – anélkül, hogy gyanította volna – saját személyében a művészetet érintő nagy problémákat és a művészet követelményeit. A művészet követelményeit akkor hasonlónak hittük a szív tökéletességének követelményeivel, hasonlónak, de nem azonosnak: ellentétesnek, egymással konfliktusban állónak; a művészi készségnek nem lévén más gondja, baja, indítóoka és célja, mint a belső vízió és egy tárgy külső megvalósítása, és ezen a címen embertelen, míg magát az embert, a szív tisztasága érdekli. De Rouault-ban a művészt is teljesen áthatották az abszolútum követelményei, egyszerű, mély, a katedrálisok építőihez hasonló hitének igényei.

Ez nemhogy megkönnyítette volna a konfliktust, ellenkezőleg, megnehezítette, mivel Rouault nem vehette félvállról. Beszélgetéseink során gyakran visszatért rá. Annak ellenére, hogy nem úgy érezte, mint az „elátkozottnak” hívott költők – Lautréamont, Rimbaud, Nerval, Baudelaire, Oscar Wilde –, mégis ténylegesen szenvedett tőle, mert parancsoló hivatása, amely a magány és a szegénység útjain vezette őt – eredj szegény művész! – és az övéi iránti kötelességei szinte kettészakították. Két idős szülőről, feleségéről és négy gyermekről kellett gondoskodnia. Egy ügyetlen és szűklátókörű pap arra biztatta, hogy olyan képeket fessen, amelyeket el lehet adni. Ez a tanács olyan mélyen sértette az önérzetét, hogy sérülésének nyoma hosszú évekig megmaradt. De a művészet és a jóság Istene végül megkönnyorült ezen a hősiessen becsületes emberen, és elküldte a sikert hozzá, először a hatalmas és élesen látó Ambroise Vollard képkereskedő személyében. A gazdagság a sikerrel együtt érkezett, és Rouault ezentúl csak a művészettel szorosan kapcsolatos ellentétekkel foglalkozott, ezeket azonban gondolkodás nélkül, festés közben

oldotta meg, minden tehetségével és igényével hatást gyakorolva a képi anyag lehetőségeire.

Jacques, Rouault-ra gondolva írta *Művészet és skolasztika* (Art et scolastique) című művét. Ennek a komoly munkájának az első kiadása 1919-ben jelent meg. Benne Szent Tamás és Arisztotelész filozófiájának szempontjából elemzi az esztétika nagy kérdéseit, és bebizonyítja, hogy a modern művészet, ugyanúgy, mint a legnagyobb századok során keletkezett művészet, milyen igazolást találna, ha keresne, a metafizika legemelkedettebb és legbiztosabb elveiben.

Remélem, hogy nem fognak részre hajlással vádolni, ha itt egy pillanatra megállok – mivel ezek a lapok személyes emlékeket is tartalmaznak – azoknál a műveknél, amelyeknek az írója közel áll hozzám, és akinek a felkészülése életünk szellemi útvonálára döntő hatással volt.

A *Költészet határai* (Les frontières de la poésie) című könyvben, amely kiegészíti a *Művészet és Skolasztika*-t és amely sokkal később jelent meg, Jacques Maritain egy Rouault-nak szentelt tanulmányban megjegyzi (a tanulmány először 1924-ben, egy újságban látott nyilvánosságot), hogy a filozófus Rouault esetében „a művészi crényt, annak tiszta állapotát tanulmányozhatja”. Egy pillantást vetve a hatalmas útra, amelyet a festő versailles-i éveit óta megtett, rámutat, hogy minden munkájában, a forma és a szín világában, saját belső harmóniáját kereste. „Megtalálta önmagát, de ezen az úton egyedül kell haladnia.”

„Bármennyire is szerette a művészetét, Rouault sohasem törekedett sem a közönségsikerre, sem pedig az összes olyan lehetőség megvalósítására, amelyet egy pontban kellett egyésítenie. Tehetségét sohasem erőszakolta meg. Várta, hogy a nedv önként felbukkanjon, a gyümölcs megérjen. Egy bizonyos szellemi rend állandó igényét érezte, – az ő belső rendje – amely csodálatos, belül meglelendő mértékhez, titkos árnyalatokhoz kapcsolódott. A való világban valami olyan fényességet ragadott meg és állított elének, amit előtte így még senki sem fedezett fel. A legösszetettebb anyag értékes áttetszőségében megragadott leányai, bohócái, nyomorult hatalmas teste az eredeti bűn gyötrelmét, a bukott természet szomorúságát ábrázolták. Egy szenttelen, hajlíthatatlan művészet tekintetének súlya alatt. Ennél fogva patetikus művészetének mélyen vallásos jelentése van. Mivel a mű minősége nem a témájától, hanem a szellemétől függ. De 1892-től Rouault vallásos témájú képeket is festett, és fest még napjainkban is. Az emberi szakadékok világát átszelő útja nem feledtetheti szívének alapvető irányultságát, – (ellenkezőleg, jól magyarázza a tragikus valóságokat érintő személyes látásmódját) – sem pedig nyugalomra és tisztaságra törekedő fejlődését. Mind csodálatos tájképei, mind



pedig vallásos tárgyú festményei – nem beszélve a harminc év szüntelen munkája alatt felhalmozott gazdag termésről. . . számos meglepetést tartogat még azok számára is, akik hosszú ideje figyelemmel kísérik munkásságát.”

Versailles-i tartózkodásunk alatt Roault majdnem minden héten eljött hozzánk vacsorázni. Egyedül fogadtuk, mivel lehetőséget akartunk adni neki, hogy hosszasan beszélhessen, erre szüksége volt. Amint belépett az ajtón azonnal belekezdett igen ízesen, de nagyon összevissza, arról mesélni, ami éppen akkor foglalkoztatta. Nem törődött sem az előzményekkel, sem a magyarázatokkal, hiába is kértünk tőle magyarázatot, semmire sem mentünk, jobban jártunk, ha végighallgattuk, és utána visszamenőleg rekonstruáltuk az eseményeket. Beszéd közben tiszta, hideg, csalhatatlan pontossággal megáldott tekintete a távolba nézett.

Hosszú időn keresztül a legnagyobb gondja a Gustave Moreau Múzeum volt – amelynek 1898 óta az őre, – és legfőbb feladata, hogy Mesterének szent hagyatékaival foglalkozzon. Kifogyhatatlanul tudott beszélni ezekről mindenkivel, kezdve az adminisztrátorral, Rupp úrral, egészen a házmesterig, akik bármilyen szinten kapcsolatban álltak a múzeum életével és érdekeivel. Türelmetlenkedéseinek, követeléseiének se szeri se száma, megvolt az az adottsága, hogy szavaival a legjelentéktelenebb dolgot is festőivé tegye. Hiábavaló próbálkozás lenne történeteit elismételni. Megszámálhatatlan anekdotája igen gazdag, de sajnos mulandó eleséget nyújtott. Megfeszített, titkos munkával, – aminek soha senki sem lehetett tanúja – és a művészi, valamint anyagi életével kapcsolatos nehéz problémák megoldásával töltött napok után elkeseredetten érkezett, és azonnal kiöntötte magából mindazt, ami nyomasztóan vagy csak bosszantóan hatott rá. Lassanként mégis megnyugodott, világosabb tájakra ért, rátalált ironiájára és jókedvére. Mulatságos történeteket kezdett mesélni – sohasem volt közönséges –, magas szinten rendelkezett a nép igazi fiának és az igazi kézművesnek a szemérmével és érzékenységével. Örökre kézműves maradt.

Akkoriban gyakran húzott elő a zsebéből olvashatatlan papírdarabkákat, amelyeket egyedül csak ő tudott kibetűzni, hogy a nap hangulata szerint megmutassa legutóbbi, vagy egyik régebben írt versét. Talán ismeretes, hogy ez a nagy festő rengeteg verset írt. Állandóan működő képzeletének, szájalmat és ellenállást kifejező heves érzéseinek, szatirikus érzékének szüksége volt erre a kifejezési formára. Nem írt szonettekét, semmiféle szabályos versformához nem tartotta magát. A rímek és asszonanciák vaktában követték egymást. Merészen élt a modern költészet biztosította szabadsággal és más természetűvel is, amire csak szüksége volt. Az

általunk ismert verseinek a stílusa a népdaléhoz vagy egy kissé elengedett Villon stílushoz hasonlított.

A publikációt illetően Rouault mindig habozott. Szemérme megakadályozta, mivel a költészet technikájában nem érezte magát annyira otthon, mint a festészetben. Mégis egyetlenegyszer saját költségén kiadatott egy vaskos verses kötetet. A kötetet megmutatta nekünk, de hamarosan meggondolta magát és a teljes kiadást az ő utasítására a zúzdába küldték. Legalábbis nekünk kijelentette, hogy ezt akarja tenni. Bizonyos, hogy a könyv nem jelent meg a könyvesboltok polcain. Csupán néhány versét adták ki több alkalommal.

#### PIERRE ÉS CHRISTINE

Ugyanebben az időben Istentől, keresztapánktól egy nagyon értékes és végtelenül szép ajándékot kaptunk: két csodálatosan szeretetreméltó teremtetést testvérként, válaszul szívünk legbensőbb vágyára.

Pierre van der Meer de Walcheren és a felesége Christine, néhány évvel idősebbek voltak nálunk. Pierre, író, holland protestáns családból származott, Christine, festő, belga katolikus család sarja volt. A mi utunkhoz rendkívüli módon hasonló fejlődés után, mivel másutt nem találtak kielégítő választ, a Hálátlan Koldus ajtaján kopogtattak. Ők is segítséget kaptak, reményüket kielégítették, és elértek az Egyházhoz, az isteni béke letéteményeséhez. Keresztapánk az övéké is lett, és 1911 február 24-én, Szent Mátvás Apostol ünnepén, Pierre-t és 7 éves fiát megkeresztelték a Szent Medárd-templomban, Christine csatlakozott hozzájuk, megtalálva gyermekkorá elveszített hitét.

Pierre az *Egy megtért naplójá-* (Journal d'un converti)-ban<sup>1</sup>, amely életéből körülbelül négy évet ölel fel – 1907 novemberétől 1911 júniusáig – írja meg lelki fejlődésének történetét, a szorongó keresés napjaitól egészen keresztény életének első napjáig.

Az 1913-ban keletkezett bevezetésben írja: „Mialatt a naplómba évek óta mindent feljegyeztem, ami örömet vagy bánatot jelentett a számomra, azt ami felé szorongással és reménységgel vagy borzasztó reménytelenségtől kínzottan, saját lelkem és az emberiség tragikus helyzetétől kétségbeesett szellemem irányult, tudtomon kívül fáradhatatlan igazságkutatásomnak a történetét írtam meg. . .

<sup>1</sup> Hollandból fordította az író. Az előszót Léon Bloy írta

Mohón szemléltem az életet, teljes egészében, minden ellentétével együtt magamhoz akartam ölelni, azt hittem fölemelkedhetem és királyként uralkodhatom felette, és akaratommal megalkothatom önmagamnak az ironikus belenyugvás rendszerét. . . . De képtelen voltam az Igazság iránti fájdalmas vágyamat elfojtani. . . .”

Jacques 1911. február 22-én találkozott először Léon Bloy-nál van der Meeré-  
kel, csak két nappal Pierre és fia keresztelője előtt, amelyen résztvett, és ahonnan nagyon meghatottan jött vissza. Különösen meglepte őt a gyermek boldog, tudatos és határozott magatartása. – A különlegesen tökéletes életre predestinált kis Pierre-Léoné.

Valamivel később Versailles-ban meglátogattak bennünket. Nem tudtuk még, hogy milyen szép jövő vár születő barátságunkra, pedig már akkor tökéletesen megértettük egymást, egyetértésünket soha semmi nem zavarta vagy hazudtolta meg.

Azonnal megszerettem őket szépségükért. Mesebeli, kissé romantikus, kissé wagneri párt alkottak, – és később az *Arany Legenda* (Légende Dorée) keresztényeivé váltak.

Mindketten magasak, karcsúak, szőkék és kék szeműek, Christine-nek sűrű vörös haja világos, meleg flamand arcszíne van. Pierre nemes, nyugodt arca magán viseli a hollandok egyszerre flegmatikus és ironikus arckifejezését. 1911-ben Pierre 31 éves. Feleségével együtt egy megérzett, óhajtott, de még nem ismert igazság kutatásának heves nyugtalanságban eltöltött négy évét élte át. – Pierre elmondhatta, hogy szívének minden egyes dobbanásával ezt az igazságot kereste.

Egymás iránt érzett szerelmük, szeretetük, boldogságuk nem süketítette meg őket a megismerés ordító kérdéseivel szemben, nem fedte el előlük, hogy a leglényegesebb igazságokat nem ismerik, nem fojtotta el lelkük vágyakozását egy olyan boldogság után, amely nem ismeri az élet törekenységét, és nem népesítette be magányukat. „Isten nélkül az ember rettenetesen magányos,” gondolja Pierre és csodákozik, hogy mindazoknál, akikkel találkozik, nem hallja „a kutató reménytelenség süket ordítását”.

Mivel Pierre és Christine az emberek élettapasztalatán és művein keresztül folytatták kutatásaikat, elég hosszasan tartózkodtak Olaszországban. Ott a primitívek művészetében felfedezték a vallásos ihletettség erejét, és a művész örömet belül már bizonyára áthatotta a hit előérzete. De még semmi döntő nem ment végbe bennük és végül is sok vibráló lelkesedéssel eltelt nap után csalódottan tértek vissza északi lakhelyükre, saját bevallásuk szerint nem azt kapták, amire számítottak.

De úgy tűnt, hogy régóta egy másik, a művészeténél mélyebb és rejtélyesebb

befolyás hatása alatt álltak, amely fokozta bennük azt a fajta gyümölcsöző nyugtalan-  
ságot, amely általában állandó és csalódás-mentes békéhez vezet. Műve iránt  
csodálatot érezve már több éve olvasták Léon Bloy-t. Csodálatuk mértéke alig teszi  
hihetővé, hogy az kizárólag az író stílusának szólt. Legalábbis Pierre amikor iro-  
dalmárok társaságában volt, akik szokásuk szerint Bloy-t fanatikusnak és bolond-  
nak nyilvánították, megjegyezte, hogy Bloy-ban nem lát mást, „csak a nagy mű-  
vészt, akinek van mndanivalója, és azt csodálatosan el is mondja”, majd hozzátette:  
„Néha, amikor felvillanásszerűen elénk tárja a szellemi világ különleges szépsé-  
geit, szememben többnek tűnik, mint egy nagy költő. . . Szavai az élet, halál két-  
déseit még számomra is különös fénnel világítják meg. . . Hívó. . .”

Léon Bloy hatásának a megnyilvánulását látom abban is, hogy van der Meerék  
azok között a kiválasztottak között vannak, akik olvassák Emmeric Katalin, Foli-  
gnói Szent Angéla, Avilai Szent Teréz műveit, a Vulgátát és még Dom Gueranger  
*Liturgikus évét* is (L'Année Liturgique), a kizárólagosan katolikusoknak szánt olvas-  
mányt.

Pierre 1909 decemberében látogatta meg Bloy-t először. Bloy nem jegyezte fel  
naplójában, de Pierre ezt írja: „Nagy öröm volt számomra, aki könyvei által oly jól  
ismerem. . . Mint ahogy elképzeltem, sem keserűséget, sem neheztelést nem érez-  
tem. Szelleme alázatos, végtelenül kedves és szerető. . .” Tehát Pierre és Christine  
elkezdik látogatni a Monsieur utcai bencés kápolnát.

A liturgia segítségével megtanulják megismerni az Egyháznak a Misztériumok  
iránti magatartását, amelyeknek ünneplése, megvilágítása és megőrzése az Egyház  
feladata. Azután visszatérnek Belgiumba, Uccle-ba, ahol már hét éve laknak. De  
Párizs újból hívja őket és ezúttal erősebben, mint valaha. Elhatározzák, hogy ott  
telepszenek le. 1910 novemberében hosszabb időre berendezkednek Párizsban. . .

Pierre hamarosan ír Bloy-nak és 1910. december 5-én Léon Bloy az *Abszolútum*  
*zarándokában* (Le pèlerin de l'Absolu), egyik „naplójában” feljegyzi:

„Pierre van der Meer, hazájában jól ismert író levele. Tavaly már járt nálam.  
Engedélyt kér, hogy meglátogasson. Azonnal és nagy örömmel beleegyeztem.”

December 11-én:

„Óriási esemény. Pierre van der Meer egy papot kér tőlem, aki tanítaná. Lélek-  
ben már katolikus és teljesen azzá szeretne válni. . .”

Pierre még ismeri a bizonytalanság és a sötétség óráit, de a bizonyosság hamarosan  
felülkerekedik, és elhatározzák hogy megkeresztelkednek. A keresztelő dátu-  
mát van der Meerék csak kisfiuk betegsége miatt kénytelenek elhalasztani. Végül  
is megtartják, és Bloy az *Abszolútum* zarándokában írja:

„Szent Máttyás. Van der Meerék keresztel6je a Szent Medárd-templomban, keresztlányaink jelenlegi egyházközségében. . . Az apa a Pierre-Mathias, a fiú pedig a Pierre-Léon nevet kapta – általam ajánlott pártfogók – és mindketten ragyogó keresztények. Azt hiszem, megvakulok a boldogságtól. Már azt se tudom, milyen idő van. Mintha arany- és virágeső esne. Talán az égből származom, hogy Istennek adhattam ezeket a lelkeket, ezeket a drága lelkeket, akik halálom órájában a pokol kutyáit túlkiabálva szólnak majd értem?”

Léon Bloy életének utolsó hat évét betöltötték ezek a drága barátságok. Szüntelenül gyarapszik azoknak a száma, akiket könyveivel Istenhez vezetett, – halála után is – ettől fájó szíve még nagyobb békességben él.

Nagyon szerette volna, ha van der Meerék és közöttünk testvéri barátság szövődik. Ez minden nehézség nélkül megtörtént. Életünknek ebben a szakaszában senkivel sem találkoztunk annyit, mint velük, és mindaz, ami velük kapcsolatos volt, akár öröm, akár bánat, bennünket is mélyen érintett.

Ezek a természetükben oly szép és gazdag teremtések, lelkük békéjének megtalálása után éppolyan érzékenyek maradtak mint azt megelőzően, most jobban tudnak lelkesedni és szeretni mint valaha. Pierre-t boldoggá teszi a munkája, házában egyre nő a befolyása, különösen a fiatal művészek körében. Párizsban laknak. Nyáron pedig követnek bennünket abba a házba, amelyet megismerkedésünk előtt több évvel találtunk Bures kedves kis falvában, Seine-et-Oise-ban, Orsay mellett. Néha együtt töltjük ott a vakációt. 1915. szeptember 17-én Jean-Francois ebben a házban születik. És a kis Pierre-Léon, ott mondja el Jacques-nak a miséről visszafelé jövet, hogy belül közölték vele, bencés lesz. Pierre megbízza őt, hogy szüleinek továbbítsa az üzenetet. Pierre-Léon kilenc éves, de a meggyőződés egyáltalán nem gyermeki. Az apja válaszától megnyugodva, aki teljesen rábízta a döntést, a gyermek boldogan él, tanul, teljes szívével szórakozik, de egy pillanatra sem felejt el a hivatását. Már 15 évesen szeretne belépni az oosterhout-i bencésekhez Hollandiában, akiknek a vezetője egy francia szerzetes, a solesmes-i apátságából. Az apát, Dom Jean de Puniet, túlságosan fiatalnak véli és mindenképpen ki akarja próbálni, tehát azt kéri tőle, hogy két vagy három évet egy luxembourgi középiskolában töltsön el, ahol középfokú tanulmányait is befejezheti. Pierre-Léon beleegyezett és győztesen került ki ebből a próbából. Azon gondolkodtunk, hogy az a gyermek, aki eddig egyetlen napra sem vált volna meg az anyjától, hogyan tudott ilyen messze élni tőle. De békessége már a kezdet kezdetén tökéletes volt, a szerzetesélet közeledte olyan boldogsággal és örömmel töltötte el, hogy az iskolából hozzá küldték azokat a gyerekeket, akiknek biztatásra, vigasztalásra volt szüksége.

A középiskolából a kolostorba ment, ahol 30 évesen a szentség illatában halt meg. Egy fertőző influenza három nap alatt vitte el.

Pierre és Christiane teljes belenyugvása a fájdalomba, tragikus volt. A túlságosan tökéletes, a csodálatosan gyors beletörődés összetörte őket.

Három gyermekük volt és egyedül maradtak. Már a kis Jean François-t is, a hároméves kicsit, mindnyájunk szeretetének tárgyát, három viharos nap leforgása alatt veszítették el. Szívük fájdalma gyógyíthatatlan volt. De még akkor és Pierre-Léon kolostorba vonulása után is maradt egy leányuk, Anne-Marie. Pompás, különösen a festészet és a zene iránt tehetséges fiatal lány lett belőle, aki ösztönösen fordult a modern formák felé, mintha gyermekkorától a szellemükben nőtt volna fel. De benne is feltámadt az ellenállhatatlan hivatástudat, és Léon halálakor már két éve az Oosterhout-i bencések kolostorában volt apáca. Pierre és Cristine nagylelkűen belenyugodott az áldozatba. Boldogan adták két gyermeküket Szent Benedeknek, nyugtalanságot soha nem tapasztalt tiszta, erős lelkük kivirágzott a kontempláció és fegyelem légkörében és természetes módon viselte a kegyelem és bölcsesség gyümölcseit. Évenként két-három alkalommal Pierre és Christine néhány napot, ritkán néhány hetet töltöttek Oosterhout-ban a két kolostor szomszédságában. Visszatértükkor minden alkalommal úgy éreztük, hogy bátrabbak, erősebbek, mintha gyermekeik szelíd, alázatos dicsőségében ragyognának. Magukban viselve egy ilyen elszakadás elkerülhetetlen bánatát, az elfogadott áldozat békéjében éltek, azzal a tudattal, hogy mindent odaadtak és hogy Isten már semmit sem kérhet tőlük. De Isten szeretete kielégíthetetlen – igaz, nem viccből szeretett bennünket! – most végleg visszahívta a világból a tökéletes életet oly korán elkezdő fiatal szerzetest.

Amikor barátaink közvetlenül egymás után hírt kaptak először fiúk betegségéről, majd agóniájáról, végül haláláról, Jacques nem volt ott, hogy segítse őket nehéz keresztjük viselésében, – Jacques Amerikában volt. ó, – hogy hiányzott nekik azon a napon! Az Issy-les-Moulienaux-ból érkező telefonhívások – van der Meerék akkor ott laktak –, Verát és engem porig sújtottak. Hozzájuk futottunk, hogy ezúttal mindenüktől megfosztott két nagy szegényt találjunk. Honnan volt erejük állva maradni? Teljes szívükkel átértékelték a fájdalom törvényét. Ez a két nemes, büszke teremtmény nem vitatkozott Istennel. Dühös elhatározás született bennük, amely arra indította őket, hogy legyőzzék Őt nagylelkűségében, szavánfovga Őt, aki azt mondja: „Ha a kabátodat kérik, add oda az ingedet is.”

Fiuk temetéséről visszatérve elhatározták, hogy Istennek adják ingüket, bőrüket, életük szívét, és hogy megszákítják – ha nem is valójában kiolthatatlan szerelmü-

ket – legalább közös életüket, csodálatosan tökéletes és szép boldog életüket. A következő butaságot gondolták ki: elhatározták, hogy mindketten elmennek egy kolostorba, hogy halálukig haldokoljanak elválasztásuk gyötrelmétől. Ez Isten kihívása volt. És Isten elfogadta.

Az oosterhout-i apátság apátja, akivel közölték szándékukat, előbb egy évig várakoztatta őket. Az egy év elteltével elhatározásuk rendíthetetlen maradt. Tehát elváltak egymástól. Pierre elvezette feleségét a solesmes-i Szent-Cecília kolostorba, ő pedig Oosterhout-ba utazott.

Részükről semmiféle hősiesség nem tudott meglepni bennünket, de döntésük nem tűnt igazán bölcsnek. Úgy gondoltuk, hogy ha az apát úgy ismerte volna kapcsolatuk szentségét és szépségét, mint mi, elválásukat sohasem engedélyezte volna. Ha fel tudta volna mérni, hogy ragyogó, nyugodt jelenlétük milyen jó hatással volt környezetükre a megzavarodott világban! Különleges minőségű ritka boldogságuk pedig önmagában szent, érinthetetlen dolognak tűnt a számunkra.

De Isten elfogadta a kihívást és másfél éven keresztül egymástól távol, lelkükben megkínózva, segélykiáltás nélkül éltek. Az apát csak a fogadalmuk napjának közeledtével, mielőtt végső beleegyezését adta volna, akart utoljára meggyőződni elhivatottságuk valódiságáról. Mindkettőjük házfőnökének beleegyezésével, Christine megmutatta az apátnak azokat a leveleket, amelyeket az eltelt másfél év alatt Pierre-től kapott. A leveleket olvasván az apát megismerte, hogy valójában milyen nagy is a szerelmük, és békeességben visszaküldte őket a világba.

Nálunk találkoztak Meudonban. Pierre Hollandiából, Christine Solesmes-ből érkezett. Cristine csodálatos hajától megfosztva, öregén, soványan, de törekénységében oly alázatosan és meghatóan érkezett, hogy nem lehetett sírás nélkül ránézni. Borzasztó megpróbáltatásukat Pierre fizikailag jobban viselte, de eléggé ingerült idegállapotba került.

A lehető legegyszerűbben tértek vissza az életbe. Néhány hét leforgása alatt Christine visszanyerte fiatalságát, Pierre pedig holland nyugalomát. Szomszédságunkban, Bellevue-ben telepedtek le. Christine újból kertészkedett, kézimunkáztott. Pierre visszatért Párizsban a Desclée de Brouwer kiadó élére, ahol Stanislas Fumet-t helyettesítette. Remélem, hogy drága Stanislas-vunkról és Aniouta Fumet-ről később még szót ejthetek, beszélhetek a minket összekötő barátságáról, Franciaország reneszánszában vállalt szerepükről, Jacques és Stanislas közös munkájáról, és felhívhatom a figyelmet Stanislas Fumet-nek főleg az 1940-es sötét idők óta, a *Temps Présent* (Korunk) hetilapban kifejtett munkásságára. Tudjuk, hogy milyen

kitartóan, milyen lelki nagysággal szenvedett és harcolt az ellenállás szent ügyéért. De mindez már nagyon is távol esik attól az időszaktól, amelyről a jelen könyv szól.

Pierre-t minden régi munkatársa örömmel fogadta. Jacques több könyvének a kiadásával megbízta, és közösen folytatták a „Les Iles” (Szigetek) kiadás igazgatását, amely a „Roseau d’Or” (Arany nád) örököse volt.

Újból mindenben egyetértettünk és közös szorongással tekintettünk 1939-ben a közeledő új háború felé, amely elszakított bennünket egymástól, mivel van der Meeréknek vissza kellett térniük Hollandiába. Pierre nemrégiben adta ki naplójának második és harmadik kötetét.



## Harmadik fejezet

### PÉGUY VALLÁSI KÜZDELMEI

„RÁTALÁLTAM A HITRE, KATOLIKUS VAGYOK.”

Franciaországba való végleges visszatérésünkkel kezdődtek Péguy-vel azok a beszélgetések, amelyeknek szinte egyedüli tárgya Péguy-nek a hithez való megtérése, az Egyház követelményei és Péguy nehézségei és ellenvetései voltak. Ebben a párbeszédben valamivel később részt vett Jeanne is – Jacques nővére, Dom Baillet a leveleivel és Ernest Psichari. Egyikünk sem talált magyarázatot Péguy tartózkodó magatartására. Részéről világos, egyértelmű cselekedetekhez szoktunk, és most értetlenül álltunk előtte. Hiába voltunk teljesen bizonyosak hitének komolysága és mélysége felől, csalódás csalódást követett. Egy kibúvónélküli elkötelezettség egyszerűségét sem Péguy cselekedetei, sem pedig intellektuális magatartása nem fejezte ki, holott mi azt vártuk ezektől, hogy világosan kimutassák Péguy-nek az Egyházhoz való tartozását, amelynek tagja volt, amelynek vallását követte. Péguy pedig állandóan tartózkodott, idegeskedett, egészen addig, amíg köztünk mindenféle párbeszéd teljesen lehetetlenné vált, a barátságra alapozott késői kibékülésig, a barátságra, amelyet minden sértett, de semmi sem tudott lerombolni.

Péguy mondta: „Ha az ember szeret, akkor örökre szeret.” Jacques édesanyja idézi ezeket a szavakat *Emlékek Péguy-ről*<sup>1</sup> (Souvenirs sur Péguy) című könyvében, és hozzáteszi: „A baráti lélek hónapokon át sírt, szenvedett, de a megpróbáltatásból hirtelen, győzedelmesen újjászületett. 1914 ragyogó tavaszának napfényében a békéltető ösvény megnyílt előtte: fiam és Péguy újból találkoztak, mindnyájunkra öröm ragyogott”. Majd így folytatja: „Viszályok, hallgatások, szakítások közepette Péguy legyőzhetetlen hűséggel kötődött barátjához.”

És mi, akik mindennek ellenére megszakítás nélkül talán túlságosan aggódva, túlságosan türelmetlenül szerettük őt, mindig bizonyosak voltunk benne, hogy Péguy hite valódi, élő hit. Bár megtérése egészen a háborúba való elutazásáig befejezetlennek tűnhetett.

Először láttuk ezt az ellentétet a lélek intuitív hite és a cselekedetek, sőt a gon-

<sup>1</sup> Genevieve Favre, Európa, 1938. február 15-től április 15-ig.

dolatok között egy olyan ember esetében, aki Istentől hitet kapott. Azóra már többször találkoztunk ilyesmivel. Ezekben az esetekben hosszú időre van szükség ahhoz, hogy a gyermekkorban a keresztségnél megkapott, és azután a tudatalatti mélységekbe száműzött természetfeletti hit felszínre kerüljön és lassanként minden életműködést elárasszon, vagy pedig ahhoz, hogy a felnőtt korban kapott hit a szellem megrögzött szokásait a már teljesen kialakult spekulatív nyelvezettel és fogalmi rendszerrel együtt megváltoztassa. Néha nincs idő erre az átalakulásra. Gyakran alighogy elkezdődik, az élet már véget is ér. És mégis, a hit a lélek mélyéről eredő cselekedetekben megmutatkozik, például a buzgó imában és a szentségek kérésében. Egy nagy filozófus például nehezebben változtatja meg filozófiáját, mint lelkét, és Isten ettől gyakran eltekint. Egy olyan ember számára, aki egész életében a matematikai és fizikai tudományok nyelvezetében gondolkodott, nehézséget okoz hitének egzakt teológiai tételekben való kifejezése, és bizonyára ez nem is szükséges. Ez történt Bergson és barátónk Cathrine Pozzi esetében is.

És Péguy-vel is. Amikor visszatért gyermekkorának hitéhez, Isten adománya egy minden részében megerősített, megszilárdított értelmi és fizikai szervezetbe lépett be. Akkor, 1907-ben 33 éves volt. Megalkotta saját elveit – egy egyenes szív és lángelme elveit, – amelyben az Egyháznak semmi szerep nem jutott. És még 1900-ban is mit írt: „Az őscim körében bevezetett 13- vagy 14-évszázados kereszténység, a 12–13 éves katolikus tanítás, néha nevelés, amelyet komolyan és hűségesen elsajátítottam, semmi nyomot nem hagyott bennem.”<sup>1</sup> Megtanulta mindazt, amit ezután megtanulhatott – szegénység, nyomor, hazánk története; Corneille, Victor Hugo és Bergson filozófiája. A teológiában nem tudott elmélyülni, következésképpen nem érthette meg szükségességét. Gyakran saját határaiba, védelmi rendszerébe ütközött, ez történt Szent Tamás tanának esetében is, amelyet anélkül hogy ismert volna, egyszerűen összehordott adathalmaznak nyilvánított, soha még csak meg sem közelítette a tudományt egyesítő, éltető, élő lelkét. Egy adathalmaz! Nem tartotta volna szentségtörésnek, ha a chartres-i katedrális kövek és különböző stílusok hordalékának tekintik?

De mindezek közepette élt hite, és hatása, amely halála után csak növekedett, keresztény és katolikus hatás; inkább erkölcsileg, mint gondolatilag keresztény és katolikus. Megtérését hiába is taglalnánk, hiába vonnánk kétségbe, ez így van. Péguy, aki pedig ismerte a szavak értékét, saját maga jelentette ki: „Megtaláltam a hitet, katolikus vagyok.” A mozgósítás előtt két nappal, utolsó lapjain a következőkép-

<sup>1</sup> Charles Péguy, *Toujours de la grippe*, összes művei, I. kötet, 165. o. Gallimard Kiadó.

pen írta le saját magatartását az Egyházzal szemben: „egy nagy, félig lázadó, teljesen engedelmes, minden megpróbáltatást kiálló fiú”. (*Note conjointe sur M. Descartes*)

Élő, mélyen gyökerező, bár még nem tudatosult kereszténységéből eredt a Franciaországgal kapcsolatos igazságos és tettvágytól égő véleményalkotása, hazaszere-tete. Kereszténysége óvta meg őt Maurras pogány nacionalizmusától és Machiavelli politikai cinizmusától.

Keresztény érzékének és keresztény történelmi tudatának kifinomultsága, az igazság keresztény szeretete kutattatta vele Izrael rejtélyét ilyen intelligens figyellemmel és ihlette az antiszemitizmus és a vele kapcsolatos mindenfajta igazságtalanság elleni küzdelmét. Daniel Halévynék, aki egyik első Dreyfus párti társa, és a *Kéthetenkénti Füzetek* első munkatársai közé tartozott, de aki 1907-ben megjelentette a *Múltunk védelmében* című könyvet (*Apologie pour notre passé*), amelyben azt írja: „Ne hivalkodjunk győzelmünkkel, mivel a harc zavaros volt. . .”, Péguy az *Ifjúságunk*-ban (*Notre jeunesse*) így válaszol:

„És mi mit mondtunk? Azt, hogy egyetlenegy igazságtalanság, egyetlenegy bűn, egyetlenegy törvénytelenység különösen ha hivatalosan feljegyzik, elismerik, a jog és törvényesség egyetlenegy megsértése, különösen ha általánosan, legálisan, nemzeti szinten kényelmesen elfogadják, egyetlenegy bűn érvénytelenítheti és képes érvényteleníteni az egész társadalmi szerződést, hogy egyetlenegy hivatali visszaélés, becsstelenség miatt egy egész nemzet elvesztheti becsületét, lealjasodhat.” Péguy és Halévy együttműködése hamarosan véget ért.

A kor, amelyről írok, az évek, amelyekben Péguy-t ismertük, friss elevenséggel jelennek meg előttem. Egy nagy katasztrófa több résztvevője, akiket a barátság egyesített, de a halál elválasztott egymástól, egymásra talált már a hanyatlás nélküli életben. Elsőként Baillet atya hagyott el bennünket, akit fiatalon megnyilvánuló bencés hivatása korán elszakított Péguy-tól és a Collège de Sainte Barbe-i baráti körtől. Ezután jött az első világháború, hogy elragadja Ernest Psicharit 1914. augusztus 22-én, két héttel később pedig Péguy is elesett a marne-i csatában. Clé-rissac atya, akinek, olyan nagy szerepe volt Psichari megtérésében, szintén 1914-ben – november hatodikán – halt meg. Végül Geneviève Favre, Jacques édesanyja, Péguy örökké hűséges barátja, 87 éves korában Isten előtt újból találkozott vele. Most már bizonyára világosan látják egymás belső indítékait és a mieinket is, de mennyit tapogatóztak e földi élet fájdalmas napjaiban, alkonyi fényében, hogy megismerjék, megértsék egymást.

Komoly félreértéseink Péguy-vel pontosan azon a napon kezdődtek, amelytől

éppen a fényességnek kellett volna uralkodnia köztünk. – 1907 januárjának egyik napján, amikor Jacques közölte áttérésünket és ő így kiáltott fel: „én is itt tartok”, Jacques ezt úgy értelmezte, hogy Péguy esetében is minden a lehető legegyszerűbben megoldódott, a szerintünk egyetlen lehetséges módon, az Egyház tanának és rendjének elfogadásával. Pedig Péguy még nem döntött mindenben. Jacques Heidelbergbe ezzel a csodálatos titokkal tért vissza, amelyet Péguy kérésére egy ideig még nem lehetett felfedni, mert meg kellett várni, hogy a Füzetek előfizetőit Péguy felkészítse. Majd a jó hírt Jacques Baillet atyának vitte meg Wight szigetére, ahová a solesmes-i kolostort száműzték. Péguy barátjára a Collège Sainte-Barbe-ban közösen eltöltött évek óta mindig nagy tisztelettel tekintett. Ezekben a távoli napokban Charles Péguy uralkodó személyisége köré csoportosultak a Thauraud-k, Porché, Badouin, akinek a testvérét Péguy feleségül vette és Lotte, később a coucances-i Gimnázium tanára, aki szintén az első világháborúban vesztette életét. Lotte, Péguy szívének mindig legbensőbb bizalmasa volt, Péguy mégis csak 1908-ban tudatta vele megtérését. Íme Lotte elbeszélése erről a vallomásról:<sup>1</sup>

„Minden évben, szeptemberben meglátogattam. 1908-ban ágyban, kimerülten, betegen találtam. Tizenkét év elernyedés nélkül viselt fáradtsága mostanra tönkretette. Engem is rendkívüli katasztrófák értek. Beszéltem szomorúságáról, fáradtságáról, pihenni vágyásáról. És az egyik pillanatban könyökére támaszkodva könnyes szemmel így szólt: „Még nem mondtam el mindent. . . Megtaláltam a hitet. . . Katolikus vagyok.” Hirtelen áthatott a szeretet érzése, szívem megtört, és forró könnyeket hullatva fejemet a kezemre hajtva szinte önkéntelenül mondtam: „Ó, szegény öregem, hát mindnyájan itt tartunk.”

„Mindnyájan itt tartunk. Hogyan került ez a szó a számra, mivel egy pillanattal azelőtt még hitetlen voltam? Miféle lassú, rejtett, mély munkának a hatását fedte fel? Ebben a pillanatban úgy éreztem, hogy keresztény vagyok.” „Ez minden, amit tudunk és bizonyára nincs más tudnivaló” teszi hozzá Daniel Halévy. Bizonyos, hogy ebben van a lényeg: „Megtaláltam a hitet, katolikus vagyok”, Péguy saját tanúságtétele. Mégis bőven maradt még tudnivaló, és mivel Daniel Halévy Péguy-ről írt könyvében az Addenda-ban, sajnálatát fejezi ki Jacques Maritain tanúságtételének hiánya miatt és kéri hozzászólását<sup>2</sup>, itt én elmondanám saját magam és a férjem nevében azt, amivel mi többet tudunk.

<sup>1</sup> Dayniel Halévy, Péguy p. 159.

<sup>2</sup> Daniel Halévy, Péguy 363. o.

„Ó, szegény öregem, hát mindnyájan itt tartunk!” Lotte-ének ez a felkiáltása válaszként hat Péguy-nek a szinte hasonló kijelentésére, amellyel húsz hónappal azelőtt Jacques-nak válaszolt, amikor Jacques áttérésünkről tájékoztatta őt. „Én is itt tartok.” Hajlamos vagyok azt hinni, hogy ez a mélyen elrejtett valóságot felfedő kiáltás, a meghatottság és meglepetés által kiváltott vallomás Péguy esetében korai virágzás volt. A hit élni, növekedni kezdett lelkében, de bizonyos, hogy egy hosszabb, titkos belső érlelődés Péguy-t sok fájdalmas küzdelemtől kímélte volna meg. Egy kívülről érkezett sokk, ezt az újból élő, de még emberi gondokkal keveredő hitet túlságosan korán vetítette a tudatalattitól lemaradt tudat elé. Péguy nem akarta, hogy vele kapcsolatosan megtérésről beszéljenek. Nem ismerte a hirtelen megvilágosodás által okozott szakítást.

A kegyelem műve folyamatosan kívánt kibontakozni benne és időre volt szüksége ahhoz, hogy magába olvassza mindazt az emberileg már kimunkált anyagot, amelynek az értékét Péguy jól ismerte. Így hamarosan a kegyelem munkája találkozott az elkerülhetetlen konfliktusok és tragikus nehézségek tüskéivel.

Péguy Jacques-nak tett vallomása után szigorúan őriztük titkát, Dom Baillet-val és magával Péguy-vel együtt, így aztán olyan közeli barátai, mint Lotte és Daniel Halévy egészen 1908-ig semmit sem sejtettek. Péguy még mindig arra várt, hogy az „előfizetők” készen álljanak megértésére, és elfogadják hitét, akkor is, ha nem osztják. De ezentúl katolikus hite világosan vagy kevésbé világosan, jelen volt egész életművében.

Jacques Heidelbergből Péguy-nek nyugtalanságot és bírálatot árasztó leveleket írt. Péguy megsértődött és a félreértések sűrűsödni kezdtek. De amikor Jacques meglátogatja őt Boutique-jában, elegendő, ha egymásra tekintenek és a sötét felhők, legalábbis egymás iránt érzett szeretetükkel kapcsolatban, máris eloszlanak, írja Jacques Naplójában. Igen, „legalábbis ami a szeretettel kapcsolatos.” Ekkor még sok mindent nem tudtunk Péguy ellenállásáról. 1908. június 12-én Jacques csodálkozással jegyzi fel: „Péguy a múlt vasárnap nem volt misén, és úgy tűnik, hogy Jézus mennybemenetelének napján sem akar elmenni. Mi baja van?” teszi hozzá naivul. Naivságunk tulajdonképpen rendkívüli. Arra gondoltunk, hogy ha valaki katolikus, akkor hisz az Ige Megtestesülésében, a testet öltött Ige jelenlétében az oltáron, amelyen misét mutatnak be, gondoltunk ennek a jelenlétnek a végtelen szellemi értékére, a tőle felénk áramló hívásra, a minket váró feladat szépségére, és arra, hogy általában milyen könnyedén engedelmessékedünk Isten és az

Egyház hívó szavának. És ebben az esetben milyen súlyos bűn a tartózkodás, amely megbántja Krisztus irántunk tanúsított szeretetét.

Pedig Péguy nem tagadja meg szavát, úgy van, ahogy Jacques-nak egy évvel ez előtt mondta és állítását Lotte-nak néhány hónapon belül megismételte. Katolikus, hisz a Megtestesülésben, Krisztus eucharisztikus jelenlétében, és a misén való részvételét semmiféle külső körülmény nem akadályozza. Tehát belső akadálya lenne? Ezt az akadályt sem elképzelni, sem elfogadni nem tudjuk. Péguy azt mondta, és azt néha el is hittük, hogy azért nem jár misére, mert túlságosan bántotta, hogy nem tud áldozni a többiekkel együtt. Ez tényleg fájdalmas dolog, és ha gyengeségből ered, szent gyengeség. De mégis az volt a benyomásunk, hogy tartózkodásának nem ez a kizárólagos oka, hogy bizonyára találkozott ezzel a fájdalommal és szenvedéssel, de belenyugodott bizonyos soha világosan ki nem fejtett megfontolások nevében, amelyek mindazonáltal nagy befolyással voltak lelkiismeretére. Azon tűnődünk, vajon nem amiatt tekintette-e jogosnak elodázni Isten iránti kötelességének teljesítését, mert várt arra a napra, amelyen nyilvános megjelenése a hívő nép körében, győzelemként és „dicsőségként” szentesítette volna annyi „baj” után, előfizetői nyájának és barátainak a vele együtt történő megtérését – és, hogy talán a felesége iránti emberi igazságérzet<sup>1</sup> is oka halogatásának. Ha csak az Isten iránti kötelezettségre gondol, akkor úgy cselekszik, hogy lehetővé tegye az eucharisztikus áldozást, a gyermekeit megkeresztelteti – még egészen fiatalok voltak, és az Egyháztól házasságának a megáldását kéri. Nos hát ez az, amit nem akart. Mint ahogy az emlékiratok első részében megjegyeztem, nem akarta ráerőszakolni családjára saját akaratát, tartott egy esetleges szakítástól is, és házasságának titkos szentesítéséhez sem akart folyamodni. Várt, várni akart, és azt akarta, hogy várakozását elfogadják.

Péguy a katolikus hithez való megtérése óta övétől egyre inkább elszigeteltnek érezte magát, „családja nem követte, írja Geneviève Favre, az egész házat Mme Badouin tekintélye és fiának befolyása irányította” . . . „aki fáradhatatlan odaadásal Péguy gyermekeinek szentelte magát” mivel az utóbbi „erre egyáltalán nem

<sup>1</sup> Idézem egy teológus nagylelkű sorait: „Felmerül a kérdés, hogy rátalálván a hitre, miért nem gyakorolta azt, és miért nem kereszteltette meg a gyermekeit? Az ok, bármennyire is ellentmondásként hat, jogos. Megmagyarázom. Péguy nőülésekor szocialista és forradalmár volt és a hitét már elveszítette. Mivel felesége egyetértett az elveivel, csak polgári házasságot kötöttek. Így megházasodván, Péguy elkötelezte magát, hogy mindig tisztelni fogja felesége meggyőződését, aki régi forradalmár, a katolicizmus iránt közömbös családból származott. Felesége mindig elzárkózott házasságuk szentesítése és a gyermekek keresztelése elől. Péguy pedig reményességben élve, várta, hogy a kegyelem beteljesedjék.” L. M. Régis, O. P., Revue Dominicaine, Montreal, 1944. május 275–276. o.

volt képes”, állandóan házon kívül tartózkodott, vagy a Boutique-jában vagy a nyomdában, vagy pedig Párizsban futkosott, a Füzetek miatt anyagi gondok nyomasztották, vagy saját művének a kiadásával foglalkozott, amelynek felmérte fontosságát, és úgy tűnik azt is megérezte, milyen rövid idő áll rendelkezésére.

1908 júliusában Jacques egy Péguy-vel közösen elfogyasztott ebéd után röptében feljegyezte naplójába: „Péguy az asztalnál kimutatta végtelen fájdalmát. Beszélt velünk, Raissával és velem, rettenetes gyötrelme elszomorít bennünket.” Gondoktól kimerült, fáradt és beteg. És övéi nem követik szellemi fejlődésében (még nem követik, meg kell halnia, hogy nagysága megmutatkozzék). Felesége és feleségének édesanyja nem egyeznek bele a gyermekek megkeresztelésébe. A gyerekek még túlságosan fiatalok ahhoz, hogy felfogják a szüleik között lejátszódó tragédiát, mégis szenvednek a megosztott család vizzályától, a boldogság és nyugalom hiányától, ösztönösen az anyjuk védőszárnyai alatt keresnek menedéket. Péguy odáig jut, hogy otthonában, övéi közt idegennek érzi magát. Hol találna fájdalommal felérő vigasztalásra? És íme feltűnt mellette „egy értékes, harmonikus, csodálattól lelkesített fiatal barátság. . . Ez maga volt a tökéletes közösség.”

Ebben a megpróbáltatásban Péguy becsületessége nem csökkent. „Egyedül akarta megélni az egész szenvedést, amit körülötte senki nem is gyanított. „Barátnője békés, szeretetteljes otthon alapított; Péguy egyedül akart lenni szemtől szembe a fájdalom kínzó rejtélyével.” Hű bizalmasának, Geneviève Favre-nak írja: „A munka és Isten segítségével elviselhetővé teszi számomra azt a nagy fájdalmat, amit megvallottam önnek.” És hozzáteszi: „Rengeteget dolgozom, hogy észre térítsem magamat. Kicsit meg is betegedtem, de szívesebben vagyok kissé beteg a munkától, mint hogy hivatásomat szívem rendellenessége miatt ne teljesítsem.” Péguy közben megvallja titkát a következő megható versben :

## BIZALMAS IMA

Ha meg kell állnunk, mert két út keresztbe vitt,  
s választanunk kell kint és lelkifurdalást,  
és meg kell állnunk, hol két sors kis zugba vált,  
fürkészve kulcsot, mely két égboltot kinyit,

Úrnőm, ön tudja jól, hisz titkom részese,  
hogy két utunk közül egyik le, mélybe fut,  
ön tudja, mit választ léptünk, s mily célba jut,  
mint kinek cédrus vagy forgács közt dönt keze.

S nem szent erény szerint, ez bennünk oly kevés,  
s nem szent feladatként, szívünkig ez nem ér,  
hanem mint holmi ács, ki körzöt vesz, s bemér,  
így vesszük célba mi a nyomor sűrejét,

hogy elhelyezkedjünk a balsors tengelyén,  
s e vak szükség szerint sorsunk több kín legyen,  
vadabbul törve túl még gyötrőbb kín-hegyen,  
így vedd, s igaz végzést látsz minden rossz helyén.

Kezed legyintsen úgy, mint egykor, könnyedén,  
és nem hajszolva már boldogságot tovább,  
Úrnőm, a becsület, – ezt tartsuk legalább,  
őrizze ezt, csak ezt, gyengéd szívünk, szegény.

Akkor még nem ismertük titkát. Valamivel később tudtuk meg. Egy ennyire zavart, tartózkodó, boldogtalan Péguy látványa napjainkat aggódással, szánalommal, kétségekkel és fájdalommal töltötte el. A távolban barátja Dom Baillet hasonlóképpen szenvedett, és ugyanazokat a tanácsokat adta, mint mi. Nem lehetett mást mondani: – az isteni igazság nem tesz kivételt, az egyedi esetek egy olyan kegyelemre és igazságszolgáltatásra tartoznak, amelyek határozatai számunkra ismeretlenek.

Egy napon Péguy említette nekünk egyik súlyosan beteg barátját. Elmondta, hogy megfogadta, elzarándokol Chartres-ba a gyógyulásáért – Péguy nagy lelki fegyvere. Az áldozás kérdése újból felvetődött. „Érezzük, hogy szeretett Péguy-nk megkínzott, boldogtalan lelke jóságos és szeretettel fordul az Oltáriszentség felé.” – jegyzi fel Jacques. Jacques azt mondja neki, hogy lelkében teljesen külön kell választani a számára megvalósíthatatlan áldozás kérdését, és azoknak a cselekedeteinek a megítélését, amelyeket hűségének bizonyítására visz végbe, mint a



misén való részvétele és gyónása. Ezen a napon még reménykedtünk beleegyezésében, ő pedig nem tiltakozott, nem mondta, hogy nem, de az igenlő válasszal sem akarta elkötelezni magát. És a háború előtt, 1914. augusztus 15-e előtt sohasem ment el misére. Ezen a napon bizonyára nem talált akadályt önmagában. 16-án csakugyan ezt írja Jeanne Garnier-Maritain-nek: „Egy napon talán elmondom önnek, hogy melyik egyházközségben vettem részt a Mennybevétel miséjén. Ha nem térnék vissza, évente egyszer menjen el Chartres-ba értem.”

Ezen a misén talán megáldozott. Lehetősége volt meggyónni annál a fiatal kapucinusnál, egyik századtársánál, akiről 1914. augusztus 17-i levelében elismeréssel beszél, hozzátéve: „Kinevezem századlelkésznek és házikáplánomnak.”

De mindezt csak barátunk halála után tudtuk meg, mindez csak utolsó napjainak kifosztottságában érett meg, a teljesen elfogadott áldozat lelkesedésében.

A fényesség és vér napjait megelőző öt-hat év a habozás és fájdalom évei voltak, amelyek során előfordult, hogy az emberi barátság és az isteni hit megsemmisülni látszott. De a hajó kiállta a vihart. Isten mindent a kezében tartott és végül mindent megmentett. Erről az időszakról is el kell mondanom azt, amit tudok, annak ellenére, hogy az effajta emlékek felidézése fájdalmas.

1909-ben vagyunk. Jacques Péguy-éknél ebédel és megállapítja Mme Péguy leplezetlen keserűségét. Azt mondja, hogy férje a katolicizmus „heves krízisében szenved”. Péguy kiengedi kezéből a dolgokat, és a keserűség mindkét oldalon egyre növekszik. Bizonyos napokon Péguy összetörtnek, erőtlennek látszik, bevallja, hogy rettenetes küzdelem folyik benne és fizikailag kimerültnak érzi magát.

Jeanne, Jacques testvére néha nagyon heves vitákat folytat vele. Mivel nem szokása szavait megrágni, egy napon azt veti a szemére, hogy „két urat akar egyszerre szolgálni, és becstelenül gyáva”. Elmeséli, hogy Péguy leverten ült egy széken, végül felkiáltott: „Jobban tenné, ha mindezt Lozère-ban mondaná! – Ezt akarja? – kérdezi Jeanne – Igen – válaszolja Péguy. – Ez az utolsó szavam.”

Mindent egybevéve nehéz megbízatás! Jacques ír Dom Baillet-nek, tanácsát kéri. A válasz az, hogy valójában beszélni kell Péguy családjával.

A lozère-i utat eldöntöttük. De végül nem Jeanne utazik, hanem Jacques. Kár. Egy asszony ügyesebben elintézte volna, kiabált volna az asszonyokkal, és a kiabálásból semmi nem marad meg, bizonyára nem jutott volna semmiféle eredményre, de legalább semmi sértő, semmi komoly nem terhelte volna egyikőjük emlékezetét sem.

Ehelyett mi történt? Ennek a fiatalembernek az óhatatlanul tapintatlannak tűnő

látogatása, aki feledhetetlen szavakat mond, belemegy teológiai vitákba és abszolút igazságokat hirdet. Szegény nagylelkű nagykövet! Nem ez az utolsó eset, hogy előre elvesztett ügyekben elfogadja ezt a hálátlan szerepet. Ezeket a lépéseket olyanoknak kellett volna megtenniök, akik gyávaságból nem vállalták (egy bizonyos André Gide-nél tett látogatásra gondolok), Jacques elfogadta egy előre megérzett vereség megaláztatását, és annak kockázatát, hogy szavait, szándékát kiforgatják. Mindezt azért, hogy el ne mulassza a lelkek közötti találkozás esetleges lehetőségét. Ebben az időben legalább fiatalságunk és tapasztalatlanságunk mentségünkre szolgál. . .

Péguy-nek a feladata lett volna, hogy feleségével önmaga rendezze el a gyerekek megkeresztelésének problémáját. Mme Péguy-re pedig egy idegen jelenléte ebben a kegyetlen küzdelemben csak sértően és bosszantóan hathatott.

Ahogy ezt várhattuk, a beszélgetés fájdalmas, viharos és eredménytelen volt. Jacques nem jegyezte fel a naplójában, július 22-i dátummal csak ezt írja: „Látogatás Mme Baudouin-nél és Mme Péguy-nél.” De Jacques édesanyja az *Emlékek Péguy-ről* (Souvenirs sur Péguy) c. könyvében beszél róla:

„Egy napon Péguy megjelent. . . a pici helyiségben, ahol dolgoztam. Anélkül, hogy leült volna, röviden ezt mondta: Kedves lenne Öntől, ha ma elmenne Lozère-ba. – Valaki beteg? – kérdeztem. – Nem, de feltétlenül menjen el ma.” Jacques látogatásának pusztítása jelentős volt. „Úgy tűnt, mintha valami katasztrófa sújtotta volna ezt a szegény házat.”

„Micsoda állapotban találtam Mme Péguy-t és Mme Baudouin-t? Milyen fájdalmat, milyen elkeseredést éreztek, és ki iránt? A fiam iránt. . . Először is megpróbáltam teljesen eredménytelenül megnyugtatni őket, de felvilágosításaik hamarosan teljesen megdöbbentettek.

Jacques, ahogy később elmagyarázta nekem, Péguy kérésére valóban elment a Baudouin családhoz: és ott kissé naivul talán, de minden ellenséges érzülettől mentesen, azt akarta mondani Mme Péguy-nek és az édesanyjának, hogy mivel az ő szemükben a gyermekek megkeresztelése jelentéktelen gesztus csupán, ezt nyugodtan lehetővé tehetik Péguy számára. Az így elkezdett beszélgetés nagyon hamar heves vallási vitává fejlődött: Mme Baudouin és leánya nagyon keserűen emlékeznek rá, ez pedig távol állt fiam szándékától.”

Péguy Jacques-ot hibáztatta családi helyzetének súlyosbodásáért. „Péguy és a fiam elhidegültek: eltávolodtak egymástól. . .”

\*

Péguy lassanként meggyőzi magát, hogy az Egyház kívánalmi önmagukban jogosak, de vele kapcsolatban érvénytelenek. Önmagáról egy a magatartását igazoló képet alkot: azok közé a szegény bűnösök közé tartozik, akiknek a középkor ismerte a helyét, neki hivatása van, hagyják őt békén, és nem kér más – amint csodálatos „Présentation de la Beauce à Notre-Dame de Chartres” című könyvében leírja – mint a legutolsó helyet a Purgatoriumban. . . Agyafúrt alázatosság. Ki ne óhajtaná ezt az utolsó helyet, amely az üdvösséget biztosítja? És ugyanakkor ki merészelne saját erényei alapján igényt formálni rá? Isteni logika, – arra sincs jogunk, hogy magunkat méltónak higgyük rá, de arra sincs, hogy ne vágyakozzunk még többre. Egy világosan kifejtett parancs nem azt írja-e elő nekünk, hogy tökéletesek legyünk? – „mint ahogy mennyei Atyátok is tökéletes.” Tehát úgy érzi, hogy sem Jacques, sem Baillet atya nem értette őt meg. . . Mivel az utóbbi, aki most Hollandiában az oosterhaut-i apátságban van, kéri, hogy látogassa meg, Péguy beismeri Jacques-nak, hogy barátjának a levele „nagyon, nagyon bosszantotta”. Tehát most már nem is reménykedik abban, hogy Baillet valaha is elismeri a szempontjait.

Vallási magatartása többé már nem titok, nyilvánosan megvitatják. Marcel Drouin, Arnould néven, egy nagyon dicsérő cikkben – amelyről Péguy el van ragadtatva – 1909. november 1-én a *Nouvelle Revue Française*-ben ezt írja: „Péguy nem készült fel egy második megtérésre, erejét olyan érzelmekből meríti, amelyek különösen azért biztosak, mert teljesen emberiek.” Kétségtelenül örülünk a Péguynek címzett dicséreteknek, de hogy Péguy ennyire fenntartás nélkül örvendezik az ilyen kétértelmű bókoknak, összetöri szívünket. Péguy talán önmaga tagadja meg gondolatai és ereje javának isteni eredetét?

Szenvedéseiben, habozásában Péguy hosszú ideig szelídséget, megható alázatosságot mutatott. Most megkeményedett, kivételes esetnek hitte magát. Néha úgy tűnt, mintha a protestantizmus felé hajlott volna. De ez csak látszat volt. Védekezik az Egyházzal szemben, amelyben hisz, de amelynek rosszul látja az arcát. Azonban mindig különleges áhítattal fordul először is a Miasszonyunkhoz, akit szüntelenül segítségül hív és akihez a chartres-i katedrálisban – „egyedülálló Katedrális a világon” – imádkozik, ha nehéz helyzetbe kerül, azután Szent Genováához, Párizs csodálatos védőangyalához, Szent Lajos francia királyhoz, végül Jeanne d’Arc-hoz, akinek jele alatt harcos élete zajlik, egészen attól kezdve, amikor első *Jeanne*-jában neki szenteli lángelméjének zsengejét. Különleges kegynek tekintette, hogy a katonai akciók során őt jelölték ki arra, hogy csapatának élén Jeanne d’Arc szobra előtt elvonuljon és karddal tisztelgjen. Nagy műveiben vajon nem a három teológiai erényt ünnepli-e szüntelenül? És nem a kegyelem rejtélyével fog-

lalkozik-e állandóan? „A kegyelem hatása, ezt kell válaszolni – mondta Jacques-nak – azoknak az idiótáknak, akik a hit érveit kérik.” „De tudom, írja a *Clío*-ban, hogy a kegyelem agyafűrt, körmönfont és váratlan. És hogy csökönös . . . Ha kiteszik az ajtón, visszajön az ablakon . . . Ha nem egyenesen jön, akkor ferdén érkezik.” – „Milyen óvatosnak kell lennem, mondatja Istennel, ezt a szabadságot teremteni, tanítani kell, üdvösségük kockáztatása nélkül. Ha túlságosan szorosan tartom őket, sohasem tanulnak meg úszni. De ha a megfelelő pillanatban nem vigyázok rájuk, orral lebukszik, isznak egyet és alámerülnek. És nem szabad, hogy az aljasság óceánjában elmerüljenek.”<sup>1</sup> Isten nem is beszélhetne katolikusabban Franciaország népének a nyelvén. Péguy gondolatait a katolikus hit teljesen átitta.

1909-ben Péguy megkísérli családi állapotának törvényesítését Mgr Battifolnál, akit akkor ismert meg, amikor a Collège Sainte-Barbe lelkésze volt, és akihez mindvégig kötődött. Elmondta Jacques-nak, hogy Battifol tanulmányozni fogja a kánoni jog legutóbbi, házassággal kapcsolatos rendeletét. De Mgr Battifol válasza éppoly kevésbé elégitette ki Péguy-t, mint Dom Baillet-é: Az Egyház megköveteli a gyermekek tényleges, nem pedig csak megígért keresztény nevelését. Péguy tanácstalan marad.

#### JEANNE D'ARC IRGALMASSÁGÁNAK REJTÉLYE

Újabb bonyodalmak Péguy és Jacques között. A *Jeanne d'Arc irgalmasságának rejtélye* (Le Mystère de la Charité de Jeanne d'Arc) 1909 decemberében jelent meg. „Füzetek karácsonyra és a Háromkirályok napjára a Tizenegyedik sorozatból”, írja Péguy. Irodalmi szempontból a mű csodálatos, ennek ellenére bennünk csalódást okozott. Mire számítottunk? Kiábrándított, megbántott bennünket. Jacques ezt megírta Péguy-nek, aki pedig megsértődött. Ezen a napon igazságtalanok voltunk vele szemben, igaza volt, hogy megsértődött. Rossz benyomásunk okai oly kevésbé voltak tárgyilagosak, hogy még csak fel sem tudom idézni azokat. Most átolvastam az egész könyvet és azon gondolkodom, hogyan lehetséges, hogy akkor nem hatott meg bennünket. Az egyetlen magyarázat – nem „érv” – a belső szenvedés volt, a fájdalom, a sértés, amelyet Péguy magatartása általában okozott nekünk, amit már említettem és amiről itt is beszélni fogok. Így másoknál, akik Péguy-t Jacques-nál sokkal kevésbé szerették, jóval nehezebben tudtunk helyes véleményt alkotni a

<sup>1</sup> *Le Mystère des saints Innocents*, (A szent Ártatlanok Titka)

Jeanne d'Arc irgalmasságáról. . . Azonkívül talán magának az életnek a drámájára, az önmagukat az Egyházzal azonosító bírálóval és vádlóival szembenálló Jeanne belső mártíriumára számítottunk, számunkra ez volt a legszebb titok, szentségének leghősibb próbája, és Péguy nem erről írt.

Most nem is talállok olyat benne, ami ne hatna meg. És a műben inkább Péguy-t látom megújult, megtalált hitében, mint Jeanne d'Arc-ot irgalmasságának „rejtélyében”. Péguy boldogan engedi, hogy ez a teljesen új, üde, jámborságában egyszerű hit önmagát elmondja, elmesélje, leírja. Hitének tartalmát és az azt éltető szeretetet. Ezt a formát eszelte ki a „Füzetek” olvasóinak észrevétlen oktatására, akik az ő szemében virtuális tanítványok és hívők. Kitalálta, hogy először Jeanne által, majd Mme Gervaise ajkával elmondja Krisztus teljes történetét, születésétől a haláláig. A Jézus Passiót, Mária szánalmát. Az Apostolok hivatását, nagyságukat. A kegyelem és a szentség kiapadhatatlan forrását Krisztusban. A szentek közösségét és az imát.

Az egyszerű, mezítelen, egységes, de mégis szeretettel, csodálattal és aggodalommal telített elbeszélés a könyv elejétől a végéig szinte megszakítás nélküli párbeszédben áramlik. Mivel csak hárman beszélnek: Jeanne, Mme Gervaise, és Hauviette a legelején.

Jeanne kezdi. Isten Uralmáról elmélkedik, amely a próféta 20. és a kereszténység 14. évszázada után még mindig nem érkezett el. „Ó Istenem, ha uralmadnak csak a legejét láthatnánk. . . A háború és a pusztítás mindent elnyel.”

Belefeledkezik Jézus víziójába. „Boldogok azok, akik látták őt saját hazájában.” Betlehemet szemléli. „Örökké ragyogni fogsz a föld minden városa felett, örökké, vég nélkül. . .”

Szemléli, irigyli és örömmel üdvözli azokat a szent nőket és férfiakat, akik Jézust körülvették. Magdolnát, Veronikát és Lázárt, Cirenei Simont és Szent Símeont, „ezt az igaz, istenfélő, Izrael vigaszát váró embert. . .”

Jeanne itt folytatja fájdalmas elmélkedését: „Izrael megvigasztalására várt; és a vigasztalás elérkezett, de nem volt elégséges. . . A vigasztalás nem vigasztalta meg Izraelt. És a te keresztényeidet sem vigasztalta meg, Ó Istenem. Istenem, meddig kell várunk Franciaország megvigasztalására, a nagy szegénység megvigasztalására, amely a francia királyságban él. . .”

„De ő, ez a boldog öregember már nem ismert semmiféle történetet. Boldog, mindnyájunk között a legboldogabb. Ő semmiféle földi történetet nem ismert már. . .”

„A világ legnagyobb királyságát tartotta kezében.”

„És semmiféle földi történetet nem ismert már.”

„Így mindnyájan a közeledbe mehettek. . .” Mindazoknak a boldogságán gondolkodik, még a hóhérokén is, akik megközelíthették. . . „Boldogok azok, akik szemid tekintetéből ihattak, boldogok, akik asztalod kenyerét ehették. . . boldogok, akik egy napon, egyetlenegy napon, azon a szent csütörtökön testednek kenyerét ehették. Önmagad áldoztad fel magadat. . . amikor te magad mondtad az első misét. . . Istenem, mit tettek érted ezek az emberek, hogy ebben a megtiszteltetésben részesültek, hogy ennek a kegyelemnek a kiválasztottjai, szerencsései, áldottai lettek. . . „ezek az emberek” zsidók voltak.” És Jeanne különleges kiválasztásukon elmélkedik.

„És ti Zsidók, zsidók népe! Istenem, Istenem, mit tett érted ez a nép? Hogy minden népnél jobban szeretted. . . mit tett, hogy a te kiválasztott néped legyen?

Hogy évszázadokon át ennek a népnek az ivadékaiból választottad a próféták nemzetségeit, a próféták sorát. Istenem, melyik az a nép, amelyik nem ítélte volna magát boldognak. . . , ha a te néped lehet. . . melyik fajta nem akart volna kiválasztott lenni, a te fajtád. . . a te néped, micsoda választásnak a kiválasztottja, bármilyen áron, bármilyen mulandó áron, még ennek a szétszórtságnak az árán is. Te választottad, . . . nemzedékről nemzedékre közülük választottad a próféták hosszú, magas, felmenő nemzetségét, és betetőzésként, mindnyájuk közül az utolsó Prófétát, az első szentet, Jézust, aki zsidó volt, egy zsidó közületek. . . kiválasztott faj, ti megkaptátok azt, ami a legnagyobb szenteknek, a keresztény nép legnagyobb szentjeinek nem adatott meg. . . mivel ti keresztény szentek, a kereszténység nagy szentjei, örökkévalóságotokban Jézust csak dicsőségében szemlélhetitek, és ti zsidók, különleges zsidók, különleges nép, egyedülálló nép, első nép, ti Jézust nyomorában szemléltétek. . . És az ő nyomora a tiétek is volt. . . Mi emberségünkben vagyunk Jézus testvérei. De ti zsidók magában a családjában voltatok testvérei. Fajtájának, nemzetségének testvérei. Tirátok ontotta páratlan könnyeit. Örökre egyazon nemzetségből.” És a csodálatos, hosszú elmélkedés végül ebbe a kiáltásba torkollik, amely felé mutatott minden: „Jézus, Jézus, megjelenysz-e valaha is így nekünk! Istenem, ha itt lennél, ez mégsem így történe.”

Mme Gervaise megjelenik és folytatja:

„Itt van.”

„Itt van úgy, mint az első napon.”

„Közöttünk van, mint halálának napján.”

„Örökre közöttünk van, úgy, mint az első napon.”

„Mindörökre, mindennap. . .”

Innen szinte a teljes folytatás (a könyv háromnegyed része) Mme Gervaise monológjából áll. Jeanne csak ritkán, rövid, makacs megjegyzésekkel szakítja majd meg, különleges küldetését érintő két vagy három témával kapcsolatban. De az általános, széles keresztény hivatás igazi elbeszélője az alázatos Gervaise. Néha kicsit gyorsan olvassuk szavait – ezt Jeanne-nal nem tettük meg –, szemmel átfutjuk. De kijelentéseit legtöbbször szívünk mélyéből ejtjük ki. A mély, biztos hitet mondja el, a nép nyelvén, bő, tiszta, becsületes franciasággal, néhány gyakori és szándékos nyelvtani hibával tarkítva.

Az egész könyvben egyetlen oda nem illő állítást találok, szerintem egy szó, egyetlenegy szó cseng hamisan. Ez a szó Hauviette-nél csak ízlésbeli tévedés. De a következő állítás meglepő az alázatos Mme Gervaise szájából, aki külön hangsúlyozza, többször elismétli: – „Ez az, amit a föld tudósai nem értettek meg.”

Mit tudhatott Mme Gervaise a föld tudósairól? Tehát nyilvánvalóan Szent Tamásról és a teológusokról? A kijelentés rossz helyen, a könyv utolsó lapjain hangzik el. Az embernek az a benyomása, hogy Péguy már régóta foglalkozott vele, de nem tudott megfelelő helyet találni neki. És elhatározta, hogy kerül, amibe kerül, bárhová, a végére, beteszi ezt a kijelentést, mivel rendkívüli szükségét érezte annak, hogy kimutassa teológiaellenességét. Megjegyeztük-e ezt akkor? Nem emlékszem. Mindent egybevéve a tudósok kevésbé érdekeltek bennünket, mint a tan, mivel tudtuk, hogy Péguy magában a tanban kételkedett, amennyiben az nem korlátozódtott a katekizmus egyszerű formuláira.

Egy jelentéktelen dologra emlékszem csak. Rossz néven vettük, hogy Péguy Mme Gervaise-zel azt mondatta, hogy Jézus anyja megcsúnyult, visszataszítóvá vált, mialatt a Kálvária lépcsőin fiát követte. És még mindig azt hiszem, hogy igazunk volt.

Bizonyos, hogy Péguy-től mindig csodákat vártunk, és nem mindig azt, amit adott. Az ifjúságnak egészen az igazságtalanságot súroló kemény reakciókig túlméretezett kívánságai és reagálásai vannak, és képzelőerejének érintetlen üdesége olyan képekkel halmozza el, amelyek könnyen elhomályosítják az általa tapasztalt maroknyi valóságot. Valószínűleg mi is így reagálunk, amikor Jacques 25 éves. És így újabb félreértések születtek Jacques és Péguy között, hozzáadódva a tárgyi valóságon alapuló nézeteltérésekhez.

Akárhogyan is, Jacques-nak Péguy-hez írt, *Jeanne d'Arc irgalmasságának rejtélyével* kapcsolatos levele nemcsak bántotta és bosszantotta Péguy-t, de Jacques édesanyja is borzasztóan megharagudott, annál is inkább, mivel nemrégiben olvasta Léon Bloy *Fladbatatlanját* (*L'Invendable*), amely a mi történetünket is elmeséli. Keserű

szavak özönét zúdítja ránk, neheztel az Egyházra, dühös Bloy-ra és ránk. A katolicizmushoz való csatlakozásunk által kiváltott vihar középpontjában állunk. Bizonyos, hogy a neheztelést még súlyosbítja magának Péguy-nek a fejlődése, Jacques nővérének a megtérése, és Ernest Psichari megtérésének első jelei – Geneviève Favre közeli barátai közül még többek megtérésének az előjátéka, számára teljesen meglepő jelenség, némileg hasonlít ahhoz, ami valamivel később André Gide körül zajlott le.

Jacques édesanyja az *Emlékek Péguy-ről* (Souvenirs sur Péguy) című könyvében beszél arról, hogy szellemi fejlődésünk kezdettől fogva milyen nyugtalanságot okozott neki:

„Az 1906-os év számomra meglepetésekkel, küzdelmekkel és fájdalommal telt el; mindebben Péguy fenntartás nélkül osztozott.”

„Mióta a fiam Léon Bloy művei iránt lelkesedett, heves nyugtalanság kínozott.”

„Milyen sok nyugtalanító levelet kaptam Németországból, ahol a fiam tartózkodott két évig a feleségével.”

„Jacques és a menyem megtérését – hiába állította két nagyon is komoly személy, ellenálltam, lázadtam – nem akartam elhinni.”

Jacques levelei útján megpróbálta édesanyját előkészíteni a katolicizmushoz való megtérésünk megértésére, elfogadására, de teljesen hiába. Ezért 1907-ben néhány napos franciaországi tartózkodása idején keresztelőknet nem is említette. Édesanyja írja:

„1907-ben a fiam Franciaországban töltött néhány napot, és sejtette velem a lelki kérdések iránti érdeklődését. Ez minden. A Keleti Pályaudvaron, ahová elutazásának estéjén kikísértem, megdöbbenve láttam, hogy az én drága utasom egy felbukkanó papot rendkívül szívélyesen fogadott.”

„Teljesen felbolydulva tértem haza.”

„Péguy és Maurice Reclus úgy vigyáztak rám elkeseredéstől meggyötörtén, ahogy az orvos figyelme betege hőmérsékletének rendellenességeit.”

„Péguy ezt ismételte: Engem nem érdekelne, ha a gyermekem pap, szerzetes vagy akár rabbi lenne, én bizony nem bosszankodnék miatta. . . .”

Ilyen szavakkal betegeket vagy gyermekeket lehet megnyugtatni. Geneviève Favre jobbat érdemelt. Jacques vallomására, amelyben közölte Péguy-vel áttérésünket, az utóbbi talán az előző nap válaszolt ezzel a felkiáltással: „Én is itt tartok!” Hogy lehet az, hogy még csak meg sem próbálta Geneviève Favre-ral megértetni, hogy osztotta a fia hitét és hogy nem katasztrófával, hanem áldással áll szem-



ben? Geneviève Favre talán ennek ellenére megsejtette habozását, mivel hozzáteszi:

„Nem titkolta-e előttem saját kínszenvedését?” De azonnal a következő magyarázattal szolgál: „Az a Jacques Maritain, akire annyira számított, hogy kiemelkedően részt vesz majd a Füzetek kiadásában, talán egy napon az irányítását is vállalja, kicsúszott a kezéből. . .”

#### PÉGUY NEM BÍZIK A PAPOKBAN

Németországból való visszatértünkkor nagyon sok fájdalmat okoztak azok, akiket a legjobban szeretünk. De a Léon Bloy iránti ellenszenv, amelyben Péguy is osztozott, inkább felháborított, mint bántott bennünket. Péguy keresztapánknak soha egyetlen sorát sem olvasta, tehát teljesen öncélú igazságtalanságot követett el vele szemben. És még ezáltal is hozzájárult ahhoz, hogy elmérgesedjen kapcsolatunk Jacques édesanyjával. Komolyan fáradozott azon, hogy enyhítse helyzetét, de saját kétségei miatt rosszul fogott hozzá.

Amikor Bloy a *De Jean Coste* elolvasása után megírta Péguy-nek fenntartás nélküli csodálatát, Péguy említette a levelét Mme Favre-nak:

„Egy este, amikor Orsay-ban vagy Lozère-ben vacsoráztam, már nem emlékszem pontosan, Péguy szokása szerint nagyon korán kikísért az állomásra. A sötét, kihalt peronon sétálgatva beszélgettünk. Hirtelen szóba hozta, hogy nemrégiben kapott egy levelet Léon Bloy-tól: mély ellenszenvem, rettegésem sietős szavakban tört felszínre: . . . Ha megközelíti azt a fanatikus embert, megölik szabadságát, elveszti gondolatainak épségét, az életműve porrá válik, és a szenvedés, amely anyai szeretetetemet szétszakítja, széttépi barátságunkat is. . . A vonat megállt, felsegített egy fölkébe, és a lépcsőn csimpaszkodva, mielőtt becsukta volna az ajtót, így kiáltott: Ne bánkódjon, nem látogatom meg, még csak nem is válaszolok neki.”

Valamivel később Péguy sejtette velünk, hogy egyik barátjának az Egyházhoz való fenntartás nélküli csatlakozását személyes veszteségnek tekintette. Olyan eseményre utalok, amelyről később beszélek majd: Ernest Psichari, Renan unokájának a megtérésére. Ismét Jacques édesanyját idézem:

„Néhány nappal Mauritániából való visszatérése után (1912. decemberében) bekövetkezett a nagy esemény, Ernest Psichari megtérése.”

„Péguy hatásos hallgatása egészen addig a reggelig, amíg fájdalomtól összeráncolt arccal megjelent nálam. . .”

„Gyászolnunk kell Ernestet, elveszett számunkra, elragadták a papok. A mai naptól fogva minden tőlem kapott levélnek egyedüli örököse Reclus. Megígéri, most azonnal, hogy eszerint cselekszik?”

„Csak helyeselni lehetett.”

„Azután végtelen szomorúsággal folytatta: Hogyan juthatott el idáig ő, aki mindig olyan csodálatos ihlettel volt tele, hogy ilyen győzelmet szerezzen nagyapja ellenségeinek?”

Mi pedig azt kérdezzük, hogy Péguy, aki mindig annyira igyekezett a vallást és a politikát különválasztani egymástól, hogyan helyezhette egy síkra, hogyan hasonlíthatta össze Renan ellenségeinek – egyébként teljesen hipotetikus – „győzelmét” és egy léleknek a hit beteljesedéséhez való eljutását? És Péguy hogyan is nem gondolt arra, hogy amíg ő egy különösen nehéz és kényes családi helyzetben lévén rendelkezett olyan indokokkal, amelyek lelkiismerete számára elégségesek voltak ahhoz, hogy ne fogadja el teljesen az Egyház fegyelmét, addig Ernest Psichari szabadon rendelkezett az életével és nem lett volna mentsége, ha visszautasítja a Szentiségek végtelen kegyelmét. Ez pedig arra utalt, hogy Péguy magatartásának egy másik, az övével való csatározáson teljesen kívül eső oka is volt.

Annyira hozzászólt ahhoz, hogy mindent a mulandó csatározások fényében, emberi, „testi” perspektívában lásson, hogy most már egy lélek megtérésében sem a kegyelemnek a győzelmét látta, amelyben pedig teljes szívvel hitt, hanem a papok pártjának győzelmét. Így esett bele az ősi katolikus antiklerikalizmus csapdájába, amelyet francia népi hagyományként tisztelt. A kéreg elfedte előle a lényegét, a papok megakadályozták abban, hogy az Egyházat és annak természetfeletti valóságát a maga mélységében lássa. Tulajdonképpen az Egyház misztériumának kérdése képezte az alapvető ellentétet egyik oldalról Péguy, másrészről pedig Bloy, Clérisse atya és közöttünk.

Az általam felidézett, Ernest megtérésével kiváltott érzelmek, és ezek a világi – szinte akadémikus – megjegyzések egy nyilvánvalóan vallási eseménnyel kapcsolatban, jelzik Péguy szellemi zavarodottságának legmélyebb pontját, ahol Péguy hol azzal próbálta igazolni tartózkodását, hogy a saját esetét különlegesnek nyilvánította, hol pedig a „papokról” és a szentségekről szóló igen különös elméletével. Lotte-nak például ezt mondta:

„Az a bosszantó, hogy az ember nem bízhat a papokban. Annyira kevés a hitük. A világiakban még több hit van. Máskülönb ezek a fickók nagyon erősek. Mivel a szentségek felett ők rendelkeznek, azt akarják elhítenni, hogy csak a szentségek léteznek. Elfelejtik elmondani, hogy ott van még az imádkozás és hogy az legalább

a fele a dolognak. A szentségek és az imádkozás az két különböző dolog. Az egyik az ő kezükben van, de a másikkal mi rendelkezünk.” Így vigasztalja magát. Mit tud ő a papokról? Sohasem hallgatja, sohasem olvassa őket. Ha ez nem így lenne, akkor tudná, hogy legalább olyan gyakran beszélnek az imádság szükségességéről, mint a szentségekről. A barátja, Dom Baillet, monostorában naponta hétszer éneklí Isten dicsőségét. De ő is pap, egy szentségnek köszönhetően. Péguy bizonyára boszszantónak találja ezt.<sup>1</sup>

Dom Baillet halálán volt; Péguy borzasztóan sajnálta, mégsem ment el hozzá. „A végét járja. Hívat” – mondta Jacques anyjának, aki ezt válaszolta: „Ha most nem megy a barátja mellé, félek, később rettenetesen fogja sajnálni”. „Ha újból találkozna vele, lehet, hogy még jobban sajnálnám. . .” És nem ment el.

Talán azt hitte, hogy Baillet olyasmit kér majd tőle, ami ellen ő tiltakozik. Bizonyosan tévedett. Még nem tudta, hogy a szentek sokkal többet imádkoznak, mint amennyit beszélnek és kérnek.

Dom Baillet 1913 utolsó hónapjaiban halt meg. Még egy kicsit vissza kell térnem a múltba. *Jeanne d'Arc irgalmasságának a misztériuma* 1909 decemberében jelent meg, néhány hónappal követte csak Jeanne d'Arc április 17-i boldogáavatását. Különös egybeesés az Egyház és Péguy hódolata között. 1910 januárjában Jacques közölte csalódását Péguy-vel, aki könyvének bírálatára kevésbé érzékenyen reagált, mint a saját személyét érintő kritikára. Ennek ellenére, mikor Jacques két hónappal később találkozik vele, Péguy barátként fogadja, tiszta arccal, és hosszan ecseteli nehézségeit. Itt visszatérek Jacques naplójára: . . . „Az egész Sorbonne ellene van, még sohasem harcolt így. . . Ezzel szemben az egész hivatalos katolikus világ támogatja, Goyau cikket ír róla, Tavernier az *Univers*-ben, a jezsuita atyák pedig az *Études*-ben tanulmányt közölnek róla; Trogan említi őt a *Correspondant*-ban stb. Fáj neki, hogy nem vagyok vele ebben a küzdelemben. Azt válaszolom, hogy tulajdonképpen támogatom, de kívülről, hogy az én szempontjaim mások, engem a lelke és a hite érdekel.” Péguy pedig azt válaszolja, hogy Jacques szerzetesi életet él és nem ért a nyilvános tevékenységhez. – „De igen – mondja Jacques –, de Jeanne d'Arc módján,” – vagyis önmagának teljes kompromittálásával, teljes hitvallással. Én pedig Jacques 26 évre gondolok, arra a balszerencsére, hogy egy nála fájdalmasabb tapasztalatokkal rendelkező emberrel szemben igaza volt. Péguy szemére

<sup>1</sup> Pedig néhány évvel ezelőtt ezt írta: Most anélkül, hogy bárkit is megbántanék, elmondhatom, hogy mestereink metafizikája sem számunkra sem számára nem létezik, és hogy a papok metafizikája oly mértékben birtokba vette létünket, amint azt még a papok sem sejtik. (L'Argent, A pénz)

veti Jacques-nak, hogy barátaira jobban haragszik, mint ellenségeire. „De vajon ez nem a nagyobb szeretetnek a jele?” – kérdezi Jacques.

Miben téved Péguy szerintünk? Miért ez a fájdalmas és fárasztó harc? Úgy gondoljuk, hogy egy hívő mindig tiszta és világos hitvallással tartozik Istennek és az embereknek. És hogy azok a valódi nehézségek, amelyekkel Péguy otthonában találkozik, nem mentesítik ez alól. Úgy gondoljuk, hogy az Egyház kívülről be van fedve, mint az ellentmondás kabátjával, a világi ügyekbe belefolyó és olykor nagyon rosszul belefolyó tagjainak hibáival, de az Egyház lényegében mégis szent, szeplőtelen, ránctalan és folttalan. És hogy az általa terjesztett tan olyan táplálék, amelyre minden kereszténynek vágyódnia kell, és hogy a reformátorok boldogtalanok. És Péguy-nak a szemére vetjük, hogy túlságosan könnyedén mentesíti magát vallási kötelezettségei alól, amelyeket pedig könnyedén teljesíthetne, hogy túlságosan elővigyázatos az Egyházzal szemben. Hogy a hitnek a nevében lenézi a teológiai bölcséletet, amelynek ignorálásával kérkedik.

#### PÉGUY HIVATÁSA

Péguy belső szemlélete azt diktálta, hogy tanúságot kell tennie a keresztény időbeli hivatásáról. Ez az Intuíció magában foglalja hitének élő valóságát. Antiklerikális megnyilvánulásai ellenére nem a laikusok elméleti szakembere volt. Tudatában volt a laikusok küldetésének és méltóságának az Egyházban és a kereszténységben. Különleges hivatásának ez volt valódi és eredeti lényege. Ebben áll üzenetének felbecsülhetetlen értéke. Mivel tétovázásainak, konfliktusainak részleteit túlságosan közlő szemléltük, ebben az időben üzenetének, hivatásának főként emberi árát láttuk. Ez az üzenet, ez a hivatás, amely az isteni szeretet jele, a lényeg, ez az a pozitívum, amely mindenekelőtt számít.

Megtérése előtt több évvel, egy napon ezt mondta Jacques-nak Sorel jelenlétében, aki egyetértett vele: „Ha tudnák a katolikusok! Egyedül ők vannak abban a helyzetben, hogy a világ hívó szavára válaszolhatnának. A mulandó történelem élére állhatnának, semmi sem tudna ellenállni nekik, de ehhez túlságosan ostobák.”

Ő maga, aki pedig „tudta”, amit a „Katolikusok” „nem tudtak”, túl kizárólagosan fogta fel azt a munkát, amelyet prófétai ösztöne a jelen világban a mostani kereszténység számára elvégzendőnek mutatott neki. Hivatásának nagyon jogos érzését képtelen volt kiegyensúlyozni a kereszténység követelményeinek egészével,

és a mindenki számára egyaránt érvényes kötelezettségeket feláldozta ennek az érzésének. Engedte, hogy ez egyfajta antiteologikus viselkedés felé vezesse. (Descartes nyomában.) Végül is ezzel magyarázható a szentségekre való hosszas várározása. Véleményem szerint itt van a középpont, ehhez kell mindent vonatkoztatni. Semmi sem megtévesztőbb, mintha őt lázadóként, felvilágosultként, megrögzött szabadgondolkodóként ábrázoljuk. Mélyen hívő katolikus, imádkozó ember volt, akit a keresztények jelen világi feladatának és a saját személyes életművének a megvalósítása, a testi valóságok világába szóló küldetése teljesen lefoglalt, és ugyanakkor valamiképpen irányítás nélkül hagyott, a túlságosan súlyos problémák és szívettpő konfliktusok közepette.

## SZAKÍTÁS ÉS KIBÉKÜLÉS

Péguy egyre jobban megkeseredik. 1910 májusában először ír Jacques-nak egy „ostoba és gonosz” levelet, Cléissac atya Jeanne d’Arc-ról szóló csodálatos szentbeszéd-tanulmányával kapcsolatban, amelyet Baillet atya küldött meg neki. „Most látom”, jegyzi meg keményen Jacques, hogy az intellektuális kifejezések gyűlölete nagyon jól tudja rejtegetni az igazság gyűlöletét.” Péguy vele született antiintellektualizmusa egyre inkább megmutatkozik, mialatt a fiatal filozófus határozottan Arisztotelész és Szent Tamás intellektuális realizmusa felé halad.

Péguy mindennek ellenére szégyenli levelét, és amikor Jacques néhány héttel később beugrik a Boutique-ba, egy nagyon kedves, szelíd és békülékeny Péguy-t talál, aki talán túlságosan alázatosan (vajon nem a szegény bűnös teóriája lép-e színre?) sietve kijelenti, hogy túl sok a tennivaló, nem érti világosan az Egyház intellektuális tekintélyét, hogy valami téves maradvány van benne stb. A valóságban semmi sem változik. Ez az az időszak, amikor Péguy és Jacques édesanyja között a legnagyobb bizalom uralkodik. Ez az az időszak, amikor mindketten szemünkre vetik katolicizmusunkat (amely úgy tűnik, nem Péguy katolicizmusa), szegény, fájdalommal teli keresztapánkat és még Jacques filozófiai függetlenségét is, aki édesanyja gondolatai szerint tulajdonképpen három előre kialakított modell szerint választhatott volna. Ez a három modell: a politikában nagyapja, Jules Favre, a valóságban (mivel a vallás létezik) Péguy, a filozófiában Bergson. Jacques édesanyjának csalódottsága hosszú ideig nem csökkent.

Egyre ritkábban találkozunk Péguy-vel, mióta Versailles-ban lakunk. Egyre kevésbé értjük Péguy „Füzeteivel” kapcsolatos politikájának motívumait. És amikor,

ha jól emlékszem 1912-ben Péguy kiadja Julien Benda *L'Ordination* című művét, amelyet semmi, de igazán semmi sem jogosított fel arra, hogy a „Kéthetenkénti füzetek” közé kerüljön, fájdalomunk és meglepetésünk tetőpontjára ér. Nem annyira Bendára, mint Péguy-re haragszunk. Benda nem érdekel bennünket. De Péguy hogyan tévedhetett ekkorát? Jacques visszaküldi a *L'Ordination*-t Bourgeois-nak, a „Füzetek adminisztrátorának” – kevéssé kedves kifejezésekkel, melyeknek ő ismeri a titkát, és amelyek szószerinti idézésétől eltekintek – kérve, hogy a jövőben kíméljen meg bennünket a hasonló művek olvasásától. Péguy rettenetesen dühös, azt állítja és meséli, hogy lemondtuk az előfizetésünket – főbenjáró bűn! De igazságtalan vád – és ezentúl nem küldi el a „Füzeteket”. Ez már a szakítás<sup>1</sup>, amely közel három évig tartott, és Péguy nem kímélte Jacques-ot ez alatt az idő alatt. Előzőleg már említettem, hogy a barátságot csak röviddel az 1914-es háború előtt újíttuk fel, mintha csak éreztük volna, hogy lelkében a hit mennyei megvilágosodása rejtélyesen a teljes megbékélést kívánta, és hogy tragikus események vannak előkészülében.

#### PÉGUY UTOLSÓ MISÉJE

Nem azért írtam ezeket a lapokat, hogy előtérbe helyezzem azt, ami bennünket személy szerint érint Péguy életének utolsó hat évében, hanem azért, hogy hozzátegyem Charles Péguy történetéhez azt, amit megismerhettünk vallási küzdelmeiből. Lelke kemény és keserű volt, de a legnagyobb zavarban sem vesztette el a reményt, a remény erényét, amelyről Péguy természetfeletti meggyőződéssel beszélt. Reménységgel bírta övét a Boldogasszonyra, és ezáltal nyerte el halála után a katolikus hithez való megtérésüket,<sup>2</sup> ennek a segítségével zárandokolt el 1912 júniusában Chartres-ba, hogy eleget tegyen fogadalmának, amelyet a kis Pierre súlyos betegsége alkalmával tett. És még egy alkalommal elment 1912-ben vagy 13-ban, Alain Fournier társaságában, aki szintén az első világháborúban vesztette életét. Ez az erény a háború első hangjaira megerősödött benne. 1914. augusztus 4-én a mozgósítás napján egzaltáltan lobogott. Péguy letette terhét. Az övét Istennek és a Boldogasszonnak ajánlotta, és úgy ment el, mondta aznap Geneviève Favre-nak, „mint a köztársaság katonája, a teljes leszerelésért és az utolsó háborúért” (Sajnos,

<sup>1</sup> A *L'Ordination* egyébként Péguy Sorellel való szakításának is alapvető oka volt, mivel Péguy azzal vádolta Sorelt, hogy Benda miatt csúszott le az 1912-es Concourt díjról. (Lásd Daniel Halévy: Péguy)

<sup>2</sup> Marcel-nak, legidősebb fiának a kivételével, aki metodista lett.

bizonyos, hogy nincs utolsó háború egészen az Utolsó Ítélet napjáig). Katonaként harminc csodálatosan valóságos, fényes és hősie napot élt meg, sorsát tökéletesen beteljesítve, egészen a marne-i csatában való haláláig, 1914. szeptember 5-ig.

Tehát Péguy augusztus 4-én utazik el Párizsból. Ezredét, a 276-os gyalogezredet kelet felé irányítják, egészen Hauts-de-Meuse-ig.

Augusztus 15-én Péguy gyermekkora óta először, misére megy.<sup>1</sup>

23-án ezredét nyugat felé irányítják. Ernest előző nap esett el Belgiumban. Legalább nem részesül annak a gyors visszavonulásnak a szorongató érzésében, amelynek eredményeként Péguy szeptember 2-án csak 24 km-re állomásozik Párizstól.

Szeptember 3-án Péguy századát Szent-Witz-ben szállásolják el. 4-én az egész ezred pihen. Joffre úgy döntött, hogy 6-án támadnak. Napiparancsát egy vémars-i farm udvarában olvassák fel a katonáknak.

5-én reggel a 276-os ezred elindul. . . „Ezen a napon nem volt szó harcról, csupán a front kialakításáról, amely másnap támadni fog. . . „De a németek támadtak”, hogy a franciákat rászorítsák erőik felfedésére, hogy tisztán lássák a helyzetet. Így pontosan ezen a frontvonalon, a marne-i csata 18 órával korábban kezdődik. . .”<sup>2</sup>

Tehát a 276-os ezred csatarendbe állt. A 19-es század Villeroy környékén helyezkedett el, ahol Péguy napnyugtakor életét vesztette.

\*

Péguy utolsó napjairól és haláláról rendelkezésünkre áll többek között egy nagyon értékes tanúságtétel egyik fegyvertársának a tollából. – Victor Boudon egy zászlóaljban szolgált vele 1914 augusztusában és szeptemberében „Lotaringiától a Marne-ig”. És 1916-ban ezzel a címmel egy könyvet adott ki, amelyből néhány bekezdést idézek:<sup>3</sup>

„Ez a gondolataiba merülő ember – írja Boudon – úgy tűnik, mintha ebben a borzasztó háborúban boldog halálát kezdené sejteni. A bizakodás csak úgy árad belőle, és vonásai mindvégig a végső siker bizonyosságától ragyognak. . .”

Amikor a harc elkezdődik, „Péguy főhadnagy fiatal, harsogó hangja tüzet parancsol. Az őt horzsoló golyókra ügyet sem vetve, egyik társától a másikhoz szalad,

<sup>1</sup> Mme Jeanne Garnier Maritain-hez augusztus 16-án írt levele

<sup>2</sup> Daniel Halévy: Péguy, Grasset

<sup>3</sup> Victor Boudon: Avec Charles Péguy de la Lorraine á la Marne, 1914. augusztus–szeptember. Az előszót Maurice Barres írta, Párizs Hachette, 1916.

hogy élénkítse a tüzet. Időnként, hogy lélegzetét visszanyerje, az úton elhagyott mezőgazdasági hengerekre támaszkodik. Áll. Csodálatosan bátor, vakmerőségében dicsőséges bolond. Kihívóan áll a géppuskatűzben, mintha hívná a verseiben dicsőített halált. Ebben a pillanatban egy halálos golyó átszakítja ezt a nemes homlokot. Oldalára zuhant egyetlen kiáltás nélkül, néma panaszbán. . . Amikor néhány méterrel odébb, örülteként ugrálva magam mögé pillantok, észreveszem a meleg, poros földön fekvő. . . a mi drága, bátor főhadnagyunk testét.”

Egy hónappal később Claude Casimir Périer, aki szeptember 5-én este átvette Péguy zászlóaljának a parancsnokságát, ezt írta a feleségének:

„Mintha Péguy szeptember 5. előestéjén megérezte volna dicsőséges végét. Közelében mindenki így érezte. Előző nap az embereivel együtt egy régi kolostorba szállásolták el. Azzal töltötte az egész éjszakát, hogy virágot hordott a Szűz oltárának lábához.”

Daniel Halévy elmagyarázza, hogy ez a bizonyos oltár Szent-Witz-ben, a lehető legegyszerűbb kápolnában helyezkedik el. Az ajtajára erősített felirat, amelyet Péguy-nek el kellett olvasnia, elbeszélte a kápolna történetét, eredetét.

„A Szent-Witz domb vallásos tisztelet tárgya, ősrégi zarándokhely. A Forradalom alatt „egy, a zarándokok által tisztelt Szűzet ábrázoló szobrot szalma alatt, egy pajtában rejtettek el, így mentették meg a hitetlenek kalapácsaitól, és később hálából ebben a kápolnává alakított pajtában hagyták. . .”

„Bizonyos, hogy Péguy jelet fedezett fel ezekben a körülményekben.”

„A hűséges Szűz, akire rábízta, amije a világon a legdrágább volt és a lelkét, elébe jött. A most és a halálunk órája már egybeesett, és Péguy, aki hosszú időn keresztül szívesebben imádkozott az utóbbiért, mint az előzőért, most a teljes odaadás érzésében egyesíthette őket.”

A chartres-i zarándok minden reménysege teljesült, folytatja Halévy, „a háború számára hatalmas zarándoklattá formálódott, amelynek végén a Szűzzel találkozott. A Szűz a legszegényebb és legparasztibb franciaországi otthonában lakott, és várt rá, hogy döntő próbájának küszöbén átsegítse. Úgy tűnik, mintha egy láthatatlan kéz egy Péguy által soha meg nem írt vers minden alkotóelemét összegyűjtötte volna. Virágot szedett, a megszentelt pajtába hordta őket és az este leszálltával, mikor az emberek pihenni tértek, visszatért a kápolnába, hogy az éjszakát imádsággal töltse el. Mindazoknak, akik ezen az éjszakán együtt aludtak, másnap meg kellett halniuk”, a marne-i győzelem hajnalán.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Daniel Halévy, 354–355.



## JÉZUS KRISZTUS SZEGÉNYNEK ÖLTÖZIK

Mialatt felidéztem ezeket az emlékeket, fájdalmas vagy boldog elmélkedésemet több ízben követte egy szerény népdal melódiája, amelyet Péguy különösen szeretett. Két vagy három alkalommal hallottam tőle: „Jézus mint álruhás szegény szól: Könyörülj. . .”

Milyen csodának köszönhető ez a zenei kíséret?

Szó sincs csodáról, inkább egy számunkra különösen megható egybeesésről.

New York Washington Square békés negyedéhez közel van a püspökség Mennybemenetel-temploma, melyben John La Farge nagyon szép freskója látható. E templom művészi harangjátékának Vernon de Tarr úr a mestere, aki naponta kétszer klasszikus, gregorián és népi dallamok legpompásabbjaival örvendezteti meg hallgatóit.

Ebben a vendégszerető országban töltött száműzetésünk egyik megédesítője ez a napjában kétszer felcsendülő néhány perces, tartózkodó, tiszta zene, amely félelmeinket elringatja és megadó melankóliává változtatja.

Nem ismerem Vernon de Tarr urat, ő pedig nem tud a létezéséről. Én mégis megjegyzem itt ezt a különleges találkozást, és kifejezem hálánkat, adósságunkat ez iránt a nagy város iránt.

Ahányszor csak ezt a dalt a harangok énekelték – sohasem hittem volna, hogy New York-ban fogom hallani – úgy tűnt, Péguy közeledik felém, és szelíd, huncut tekintettel üdvözli azt az Amerikát, ahol francia és ferences lelkét kezdik megismerni és megszeretni.

Jézus mint álruhás  
szegény szól: Könyörülj,  
s morzsáidból nekem  
bő asztalom terül.

Morzsáimból csakis  
kutyáim faljanak,  
ők hoznak nyulakat,  
te meg semmit sem adsz.

Ablak mellett ülő  
urnóm, ó könyörülj!  
Jöjj fel csak jó szegény,  
s bő asztalod terül.

Majd vacsora után  
Szállásért esdekelt.  
Jöjj fel csak jó szegény,  
itt jó szállásra lelsz.

Lépcsőn mennek fel, ott  
fényt angyal gyujt nekik.  
Ne féljen asszonyom,  
a holdfény süt be itt.

Három nap asszonyom,  
s meghaltok, itt a vég,  
te Paradicsomba jutsz,  
férjed pokolban ég.

## Negyedik fejezet

### MISERICORDIAE DOMINI

#### ÉDESAPÁM UTOLSÓ NAPJAI

A február számunkra gyakorta nagy megpróbáltatások és kegyelmek hordozója. Így történt, hogy pontosan egy évvel Pierre és Léon van der Meer keresztelője után, 1912. február 24-én meghalt az én drága apám. Életének utolsó három napját számunkra és az ő számára is az isteni kegyelem világosította és édesítette meg.

A katolicizmusra való áttérésünk szüleinket először megzavarta, a bánat szinte a reménytelenségbe kergette, de később látva, hogy új életünkben boldogok vagyunk, belenyugodtak döntésünkbe.

Az ő ismereteik szerint, ha Oroszországban egy zsidó megkeresztelkedett, azt minden esetben azért tette, hogy a többi állampolgárral egyenlő jogokhoz jusson. És ezeket a zsidókat mélyen megvetették. De ha Franciaországban egy zsidó kereszténnyé vált, úgy hitték, annak nem lehet más oka rá, csak az, hogy elválassza magát népétől, ami csak antiszemitizmusból és egy boldogtalan nagy család szörnyű elárulásából eredhetett. Ezt pedig sem elfogadni sem megmagyarázni nem tudták.

Irányunkban csak akkor enyhültek meg lassanként, amikor megértették vallási motívumaink mélységét, amelyek segítségével a testvéremmel együtt kezdtük Izrael hivatásának értelmét és nagyságát felfogni – és ők is fontolóra vették a mi szempontjainkat. Közel három év kellett ahhoz, hogy változásuk halvány jelei megmutakozzanak. 1910 elején vettük észre édesapám orgona iránti lelkesedését, amelynek köszönhetően gyakran belépett a templomba. Pedig egy olyan zsidó részéről, mint amilyen az apám volt, az, hogy szívesen ment templomba, annak a jele, hogy elvben már nem utasította el a kereszténységet. Hogyan is nem értettem meg már akkor? És ez a fokozódó szelídség irányunkban? Ebben az évben Nagyszombaton a mama Vera kíséretében elmegy a versailles-i Boldogasszony templomba. Húsvét vasárnapján pedig Jacques vezeti el apámat. De ezeket a ritka meghívásokat kivéve nagyon tartózkodóan viselkedünk. Tapintatos utalások inkább az édesapámtól erednek, aki bizonyára így szeretné tudunkra adni, hogy a kereszténység gondolatától már nem idegen. Gyakran így játszik velem: „Ki az a három-négy éves kislány, aki beszél franciául, oroszul és németül és már öt éve férjnél van?” Természetesen ez

én vagyok, és ez annyit jelent, hogy nagyon is jól tudja, a lélek életét a keresztelőtől kell számítani.

Édesanyámmal nagyon ritkán beszélünk a kereszténységről. Mindig jóságosan végighallgat.

Ez a kereszténység tulajdonképpen elfogadható – természetesen nem az ő számára! Ő aki jól ismeri a zsidó vallást, sohasem engedné magát megkeresztelni! Majd meglátjuk, gondolja a zsidók Istene mosolyogva. . .

Isten türelmes, de teremtményei sokkal kevésbé. Gyakran megesik, hogy legjobb barátaink ügyetlen beavatkozásának tragikus következményeit kell rendbehozunk. Amikor a legjobban el voltak keseredve miattunk, Mme Bloy nem azt írta-e: Önök „keresztre feszítettétek a mi Urunkat Jézus-Krisztust. . .” Ez a magaröptű stílus teljesen érthetetlen volt az ő egyszerűségük számára, szó szerint értették, és rettenetesen megbotránkoztak.

Egy másik alkalommal Bloy-ék velünk ebédeltek. Az asztali imánál, amelytől Bloy sohasem tekintett el, megfogta a mama kezét és megpróbált vele keresztet vettetni. Az édesanyám nagyon megbántódott, és sokáig viseltük a következményeket. Mert ha egy zsidó keresztet vet, olyan komoly vallási tettet visz végbe, amely elkötelezi a lelkét és a Tórával történő szakítását jelenti.

Múlnak az évek anélkül, hogy bármilyen döntő esemény történe. 1911-ben szüleim Versailles-ba, szomszédságunkba költöznek. Időről időre édesapám néhány elejtett szavából következtetek arra, hogy gondolkodik a vallás dolgain. Végül reszketve, attól tartva, hogy túl korán cselekszem, egy orosz nyelvű katekizmust adok a kezébe. Valamivel később kérdéseket tesz fel, amelyek azt bizonyítják, hogy olvassa, és egy napon megkérdezi tőlem, hogy mit jelent a Szentlélek elleni bűn.

1912. február 2. Édesapám súlyosan megbetegszik, az orvos hamarosan reménytelennek ítéli állapotát. A fájdalom és félelem napjait éljük. A halál első ízben közelít szeretteim egyikéhez, aki oly drága nekem! Úgy tűnik, a lelkét mindig a lelkemben hordtam. Mintha az én feladatomból volna, hogy egy egyszerűsége és jósága miatt védtelen lényt megóvjak. És most a halál ellen, a halálfélelem és a sötétség ellen kellett megvédenem! Mindhárman annyira szeretjük.

És ő annyira szeret bennünket! Jacques-ot különösen szereti, prófétai ösztönrel felméri ennek a léleknek az értékét, amely pedig még nem bontakozott ki. Súlyos betegségének fájdalmában nem egyaránt számíthat-e Jacques-ra, Verára és rám, hogy segítjük őt az igazság és halál útjain? Nem jogosan számít-e ránk, akik azt állítjuk, hogy tudunk? Érezzük ezt homályosan, de hogyan beszéljünk vele? Gon-

dol-e a keresztlőre? – a Keresztsegre, amelyben gyermekei megtalálták a bizonyosságot és az örömet? Tulajdonképpen mit hisz? 15 napon át makacsul hallgat. Talán reménykedik a gyógyulásban. Beavatkozásunkkal a beteg szenvedéseit nem tetőznénk-e még halálfélelemmel is? Ilyen borzasztóan merésznek kell lennünk? De talán a halál gondolata kínozza már és talán Istentől várja, hogy hitet adva erőt adjon neki a halállal való szembenézésre.

Jacques felteszi a kérdést édesanyámnak, szegény, reménytelen fájdalmat érző anyámnak. Tiltakozik. Azt állítja, a férje sohasem egyezne bele, hogy megkereszteljék. Másnap én hozom szóba a kérdést, ugyanazt a választ kapom, mint Jacques. A lakás kis konyhájában a beteg szobájától távol, mindketten zokogunk és sírva megpróbálok felvázolni egy rövid hitvédelmet. Megpróbálok megértetni vele a kereszttség jelentését, és kimutatni a zsidó vallás beteljesedését a katolicizmusban. De azt hiszi, hogy ez az én saját értelmezésem, „senki sem hisz úgy mint te” – válaszolja. Megértjük, hogy valójában nem ismeri férjének a kereszténységről alkotott véleményét. Tehát édesapánkkal kell beszélünk. Jacques néhány szót szól a kérdésről. Apám azt válaszolja, hogy ezekről a dolgokról nem tud franciául beszélni, és később, ha meggyógyult majd velem megbeszéli.

A Mennysország minden szentjéhez imádkozunk, Szent Barnabáshoz, keresztlőnk védőszentjéhez és különösen a La Salett-i Boldogasszonyhoz, hogy édesapánk meggyógyuljon, hogy Isten adjon neki időt a megtérésre . . . , hogy milyen kockázatos akkor zavarni, amikor ennyire beteg.

És amint így imádkozunk, mindketten a reménység és szeretet jeleit észleljük. Jacques megérti, hogy a kegyelem állapotában mindent kérhetünk . . .

De édesapánk nem gyógyulhat meg. Február 21-én Jacques korán reggel lépett a szobájába és a halál jeleit látta az arcán. Hívhatja az orvost – a barátunkat, Dr. Legrain-t. Ekkor érkezem. Az apám nehezen lélegzik, szemei sötétek, fátyolósak. Úgy tűnik, hogy teljesen magánál van.

Amikor az orvos megérkezik úgy tíz óra felé, az apám egy kicsit összeszedi magát és megkér bennünket, hagyjuk egyedül az orvossal. Kimegyünk a szobából.

Néhány pillanat elteltével Dr. Legrain kinyitja az ajtót és meghatottan ezt mondja: „Jó édesapjuk van.”

Az apám komoly, nyugodt arccal ül az ágyban. Elmagyarázza, hogy mi történt: „Megkérdeztem a doktort, hogy mondja meg az igazat az állapottal kapcsolatban. Azt válaszolta: Csak csoda gyógyíthatja meg.”

„Megkérdeztem: Doktor úr, ön is hisz? Mellém térdelt és azt mondta: Igen.”

„Mivel megmondta az igazat, fel akarok készülni, meg akarok keresztelkedni.”

Felesége felé fordul, mintha beleegyezését kérné: Reméli – mondja –, hogy nem okoz fájdalmat neki. Édesanyám könnyek között válaszolja, hogy mindenbe beleegyeznek.

Mindnyájan úgy gondoljuk, hogy a halál azonnal bekövetkezik. Dr. Legrain letérdel a beteg mellé, aki a kettőnk keresztfia lesz. Jacques vesz egy üveg La Salette-i vizet és megkereszteli. „Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében” Júdás Barnabásnak hívják. A boldogsággal együtt Isten békéje száll reá és reánk.

Jacques sietve hívja Verát, aki rosszul érezte magát s ezért pihenni hagytuk. De nem tudhattuk, hogy ezen a reggelen az események így felgyorsulnak. Amint édesapánk megpillantotta a szobába lépő Verát, megkérdezte: „Boldog vagy kislányom?” Ő boldog, ragyogó. Imént még kihunyt szemei szelíden csillognak. „Boldog vagyok, – mondja az édesanyámnak – mintha egy nagy kő, egy Eiffel torony esett volna le a szívemről.” 1912. február 12. hamvazószerda.

Tehát beavatkozásunk, amitől annyira tartottunk jogos volt. Most már csak a testi gyógyulásra kell törekednünk. Édesapám fizikai átalakulása olyan nagy, hogy azt hisszük, meg fog gyógyulni.

Lelkileg már nem kívánunk semmit. Az ártatlanság adományát, Isten kegyelmével együtt magában hordozta, és úgy gondoltuk, hogy az ő esetében a keresztelőnek egyelőre nem lesz egyéb külső jele, mint a gyermekeknél.

De hirtelen azt halljuk tőle, hogy szeretne mindent megkapni, amiben az Egyház a betegeket részesíti, és szeretne egy papot maga mellé, „aki nem hagyja elaludni” és két-három órán keresztül beszél vele! Mindezt derűsen mondja. Szeretné ha a versailles-i püspök, Mgr Gibier is meglátogatná. Azután kijelenti: „Most fel kell tenni a medálokat a nyakamba! (A pénztárcájában hordott Szent-Szűz érmét, amelyet csodálatosnak mondanak és egy Szent Benedek érmét. Egykor tőlünk kapta őket, s akkor kedvesen elfogadta. Hozzáteszünk még egy kis keresztet és a La Salette-i érmét). Azután azt mondja: „Hogyan imádkozzak? – nem tudok olvasni” (franciául). Egy kis papírt adok neki, amelyre franciául – orosz betűkkel – leírtam a Miatyánkot. Mellé térdelek, a cvikkerét kéri és nehézkesen, mély komolysággal betűzi a szent szavakat, én pedig néhány bekezdést lefordítva, segítek neki. Megkérdem, hogy megbocsájt-e az ellenségeinek? ó, igen, válaszol mosolyogva.

A papírdarabkát, amelyen első imái vannak, szeretettel őrizi, a szívére helyezi. Éjszakánként megkeresi, haláltusájában felé nyúl, halálában a mellén tartja.

Végül pedig ugyanezen a szerdai reggelen megkér, hogy tanítsam meg keresztet vetni. Így teszi meg első lépéseit a keresztény életben. Sohasem felejtjük el, hogy

milyen áhítattal vetett keresztet, helyesen formálva a szavakat: „Az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek nevében.”

Jacques, édesapám óhajának eleget téve elhívja a Katedrális egyik káplánját, barátunkat, Courtellemont papot, akit mindenről tájékoztatja. Apám hosszan beszélget a pappal, majd megkapja a bűnbánat szentségét. A betegszobából kilépve a fiatal, teljesen meggyógyult pap közölte velünk, hogy a beteget csodálatosan tájékozottnak találta, „és belső alapállása annyira helyes, hogy semmit sem lehet megtagadni tőle”, tehát holnap megáldoztatja, és feladja az Utolsó kenetet.

Édesapámnak elég jó napja van. Másnap, február 22-én, megkapja az Eucharisziát és az Utolsó kenetet. Mivel nem tudja, hogy hogyan csatlakozzék az Egyház imáihoz, és nagyon szeretné a hitét kimutatni, az egész ceremónia alatt szüntelenül hatalmas keresztet vet, kezével a homlokát, térdeit és mindkét vállát érintve.

Édesanyám jelen van és sír. Apám így szól hozzá: „Imádkozni fogok érted, hogy velem legyenél,” majd valamivel később hozzáteszi: „A gyerekek semmit sem fognak mondani.” De szükségtelen volt, hogy bármit is „mondjunk”. Bizonyos, édesapám imája elég volt. Édesanyám vallási fejlődése lassan, lépésenként haladt.

Ez a nap még kegyes volt a beteghez. Békében pihent. Másnap, 23-án pénteken, a versailles-i püspök megbérmálta. Mgr. Gibier-t mélyen meghatotta a haladókó hite és bizalma, velünk együtt sírt és így szólt hozzá: „Ön most Isten egyik katonája.”

Édesapám így ellátva – három nap alatt mindent megkapott, ragyogott a szentségek fényében – lépett a végső agóniába, amelyet időnként rövid delírium szakított meg, amelyekben még a gyógyulás reménysége csillant föl. Többször mondta, hogy boldog, és hogy nekünk is boldognak kell lennünk.

Mindnyájan, a mamával együtt, mellette voltunk. De én szobáról szobára jártam, nem bírtam elviselni halálának látványát. Jacques nem hagyta őt el, mindvégig vele volt, az ágya fejénél. Az utolsó pillanatokban, február 24-én, szombaton hajnalban, valamivel négy óra előtt, ezt hallotta tőle: „Isten mentsd meg az életemet!” Jacques szelíden kiigazította: – „Istenem, neked adom az életem” és az apám ismételte: „Istenem neked adom az életem.” Így adta ki utolsó leheletét.

Szép, nemes arca volt, a szoba szeretettel telt meg. Teljesen kimerültünk, mint ha egy olyan harcot vívtunk volna, amelyben testünk és lelkünk minden ereje a végső határig feszült. Fájdalmunkban vigasztalt bennünket az isteni béke, amely édesapánk szívét a végső pillanatig betöltötte.

Az én drága Jacques-om csodálatos, zenés temetést rendelt, mintegy emlékez-

tette bennünket, hogy édesapánk először orgonát hallgatni ment templomba. Bloy-ék és új, testvéri barátaink, Pierre, Christine és Léon van der Meer-ék is velünk voltak.

## ERZSÉBET – MÁRIA

Édesapám áttérése édesanyámat megzavarta, és ellenünk hangolta. Ez eltartott egy ideig, azután újból teljes szeretetével tért vissza hozzánk. Mivel ezentúl nálunk lakott, szorosan kapcsolódott az életünkhöz. Barátságos természet lévén, szívesen fogadta a barátainkat, papokat, világiakat és úgy szerette őket, mint mi. Éveken át hallgatta a papokat és hívőket. Millot papot, Lamy atyát, Charles Journet apátot, Carrigou Lagrange atyát, Alternon apátot, Vincent Lebbe atyát, Mgr Vladimir Ghikát, Charles Henrion-t, Bernadot atyát. . . amint Isten és Mária csodáiról beszéltek. Henri Gedeon szinte mindent felolvasott nálunk, amit áttérése óta írt. Tomista tételek tanulmányozásával foglalkozó társaságunk összejövetelein Jacques Aquinói Szent Tamás filozófiáját és teológiáját magyarázta.

Szerette az összejöveteleink lázas hangulatát, a szándék komolyságát, még akkor is, ha a vitákat képtelen volt követni. Amikor abban a kiváltságban részesültünk, hogy saját kápolnát kaptunk, résztvett az ott bemutatott miséken. Nem vetett keresztet, nem térdelt le, tiszteletteljesen állva maradt, és szívében az ő szokása szerint imádkozott, anélkül, hogy elkülönült volna tőlünk. Tizenhárom teljes éven keresztül így élt közöttünk, és ezalatt az idő alatt egyetlen egyszer sem beszéltünk – közvetlenül vele – vallási kérdésekről. Valószínűleg apánk szava hatott ránk: „A gyerekek semmit sem fognak neked mondani.” Ennek ellenére hevesen óhajtottuk, hogy kereszténynek lássuk őt. És Istenhez könyörögtünk, hogy ez egy nyugodt időben történjék, akkor amikor tökéletesen egészséges, amikor a halál kegyetlen kilátása nem fenyeget bennünket. . . És valójában ez történt.

Nem célozom most hosszasan beszélni olyan dolgokról, amelyek versailles-i tartózkodásunktól – amiről ez a könyv tulajdonképpen szól – oly távol esnek, de mivel nem tudom, hogy később alkalmam lesz-e rá, azért legalább a lényegret német most elmondani.

Az első ember, aki édesanyámnál közvetlenül érdeklődött megkeresztelkedése felől, egy szent pap volt, egész egyszerűen szent, Lamy atya, courneuve-i pap. 1921-ben ismerkedtünk meg vele, pontosan a Húsvét utáni csütörtökön. Amióta Meudon-ban lakunk, a nagy ünnepek alkalmával ő misézik a kápolnánkban. Ezért



volt abban a megtiszteltetésben részünk, hogy 1924. december 24-én és 25-én körünkben tudhattuk. Ezen a napon bizalmasan közölte velünk, hogy két héttel ez előtt, amikor véletlenül egyedül volt a mamával és megkérdezte tőle, hogy mikor lesz katolikus, a mama kedvesen válaszolta: „egy kicsit később”. Édesanyám nem szólt erről a rövid beszélgetésről, mi pedig nem kérdezősködtünk.

Két hónappal később Vladimir Ghika herceg, akit még csak 18 hónappal azelőtt szenteltek pappá, lóhalálban tért vissza Rómából (ahová egy tragikomikus ügyből kifolyólag hívták, amiről nem beszélhetek), hogy el ne mulassza nálunk az édesapám halálának évfordulójára bemutatott misét, február 24-én. Engedélyt kért tőlünk, hogy feltegye a mamának ugyanazt a kérdést, amelyet Lamy apát már december 10-én feltett. A mise után kereste meg. Ezúttal meghatódott és megemlégtette nekem. Anélkül, hogy a legkisebb mértékben elkötelezte volna magát, azt válaszolta Ghika hercegnek, hogy Isten akaratának engedelmeskedni fog. Ezentúl a mama gyakran tett fel kérdéseket a tannak erről vagy arról a pontjáról. Voltak orosz nyelvű könyvei: a katekizmus, amelyet apám használt és az Újszövetség. Velem kedvesebb volt, mint valaha. Továbbra sem akartam beavatkozni, kivéve, ha ő kívánta. Békében élt és mi is. Semmi sem sürgetett.

Az első ígéretszerűséget három hónappal később, május 26-án ejtette ki. „Mind ezt el fogom olvasni (imák), mivel készülődni kell, ugye.” Június 7-én, vasárnap, a Szentháromság ünnepén, mama elmesélte, hogy mit álmodott az előző éjszaka: „A papa állt előttem, fehérbe öltözve. Jacques-nak az én részemre egy fehér valamit adott, ami egy madárhoz hasonlított, és három volt, (az általam aláhúzott számokat kihangsúlyozta) és Jacques-nak át kellett adnia azt nekem, egészen közel álltam Jacques-hoz.” Mama meghatottan vette tudomásul, hogy pontosan a Szentháromság ünnepének napja volt – nem tudta. Álma mély benyomást hagyott benne, annak ellenére, hogy semmiféle pontos jelentést nem tulajdonított neki.

Az elkövetkezendő napok, boldog eseményekkel teltek meg számunkra, mintha egy szellemi nyár indult volna különleges virágzásnak.: A *Roseau d'Or* (Az arany nád) megalapítása, Jean Cocteau és Jean Bourgoint áttérése többek között. Erik Satie, aki nagyon beteg volt, meggyónt és többször áldozott július 2-ai halála előtt. Jacques először június 29-én látta őt. Satie álomba merült, Jacques mellette maradt, halkán imádkozott. Azután Satie felébredt, és ezeket a nagyon szelíd szavakat intézte Jacques-hoz: „Jó így szavak nélkül együtt lenni, főként ha mindketten egyformán gondolkozunk.”

Végül július 29-én estefelé a mamát a földszinten, az ebédlőben találtam, boldog, békés arccal szent Jakab levelét olvasta. Talán ezeknél a verscknél tartott:

„Minden jó adomány és minden ajándék felülről van, a világosság Atyjától száll alá, akiben nincs változás, még árnyéka sem a változásnak. . .”

„Ez nagyon szép” – mondja. „Igen mama és te már sok mindent tudsz.” – „Azt hiszed?” – kérdezte és hozzátette: „Úgy gondolod készen vagyok?”

Mindhárman a boldogságtól kissé megrészegülve állunk körülötte. Elmondja, hogy az utolsó napokat szorongással élte át, de ma minden kétség elhagyta és elhárította, hogy megkeresztelkedik. Azt kéri, hogy barátunk, Millot apát, Versailles általános helynöke keresztelje meg. Ez egy angyali egyszerűségű pap, aki a Szent Szület Szent Bernát szellemében szereti. Édesanyánk választása nagyon meghat bennünket.

A köztük lévő szimpátia kölcsönös. Millot apát nem akarja két-három napnál tovább várakoztatni a keresztségre. Jacques lesz a keresztapja én a keresztanyja, és nevéhez, Erzsébethez hozzászerzi a Máriát. Tehát augusztus 2-án, vasárnap délután 5 órakor keresztelik meg első emeleti kápolnánkban, mialatt a földszinten gyülekeznek barátaink, akik semmiről sem tudnak – nem szoltunk előre –, és akiket csak a szalont díszítő rózsaszőn lep meg. Hat óra felé boldogságtól repesve jövünk le megőrizve a mama titkát, hogy egy ideig békében és csendben maradjon.

Boldog, kitűnő egészségnek örvend, Isten csodálatosan kielégítette kívánságunkat, és teljesítette apánk kívánságát is, aki néhány órával halála előtt azt mondta a feleségének: „Imádkozni fogok, hogy velem lehess.” Tehát vele volt Isten Egyházában, és hét áldott éven keresztül, keresztségének ártatlanságában és hitében, gyermekeiért szüntelenül imádkozva élt.

## ERZSÉBETTŐL – MÁRIÁIG

Ezüst felhő hajadba foglalt drága arcod  
elenyészhet-e?  
S ti szorgos kis kezek, titeket ajkam többé  
nem csókolhat-e?  
Kis házad alázatos királyságában bölcs  
királynői lény,  
mi nem voltunk más, csak megannyi kicsi gyermek  
lényed lány ölén.  
Szívedben zsongtak mindörökre Ukrajának  
legszebb dalai,

s a zsinagóga Fölségesnek hálát zengő  
ének-árjai.

Szavad elűzte bánatunkat, s meggyógyított  
minden szívsebet,

s hosszú sóhajként szertefoszlott, ha a dallam  
elcsendesedett.

\*

Nagy, komoly lelked így lett úttá  
az ó- és újszövetség peremén,  
út Erzsébettől Máriáig.

Ó, az a nap, mikor te végül azt mondtad nekünk,  
a nyitott Evangéliummal térdeden,  
nos, kész vagyok.

Békés tekintetedtől átragyogott egész életünk,  
s ez a nap ünnep volt nekünk.

A kápolnában kisgyermekként foglaltad el helyedet,  
imában, csendben, vagy mormolva  
szent olvasód titkait.

A háznak gyűjtőlencse szíve, őrálló szív a neved,  
te hét évoddal és imáddal  
Ég ajándéka vagy itt.

Egy május reggel jött a vég, épp szombat,  
Szűz Mária napja volt ;

Úgy tűnt, a szentkenetre vársz,  
hogy önátadásod csókjában  
záruljon ajkad, míg kihunysz.

Fehér ruhádban, melyet úgy szerettél,  
lány hajadon kis csipkekendő,  
a lábadnál egy csokor rózsabimbó,  
kezed körül szent olvasód.

Ily édes szendergőnek látlak mindig  
álomba révült áhítatban.

A mozdulatlan test mély csendet áraszt ;  
elénk lobban egy teljes élet fénye, mint egy csillag,  
a kegyelem s a lélek remeke.

A Bölcsesség építette e házat,  
kétségtelen,  
és ez a test szent.  
Az itt áradó béke ezért olyan édes,  
és ezért olyan szívet tépő,  
s mint az örvény, oly elragadó.

Nem merek szobád ablakára nézni,  
ahonnét kihajoltál, hogy láss minket kinn a kertben;  
és este, mikor felmegyünk, már nem kell  
szavunkat halkra fogni, hogy megóvjuk álmaid.  
Most minden általunk vert zaj egy zord mementó,  
hogy messze tűntél,  
s ott rád örök béke vár.

†

## Ötödik fejezet

ERNEST PSICHARI

### A FEGYVEREK SZAVA

Ha Péguy megtérése egy pillanatnyi boldog meglepetés és tiszta öröm után különös módon fájdalmas félreértések okozójává vált köztünk egészen addig, amíg a barátságból már csak a hűség maradt meg – Ernest megtérése Ernest és Jacques számára a középiskolai években szövődött baráti szálak szorosabbra fonódását hozta és egy nemes, egyszerű szívben, egy lovagias, szabad lélekben a feltörő kegyelem nagyságának látványát tárta elénk.

Már elmondtam, hogy Ernest milyen liberális és elegáns környezetben nőtt fel és milyen boldogan teltek szeretettel teli gyermekkorának és ragyogó ifjúságának évei. Renan-nak, anyai nagyapjának a dicsősége, szüleinek felvilágosult gondoskodása a könnyű boldogság légkörével vették körül. Már akkor ismerte Franciaország minden ifjú hírességét, írókat, tudósokat, korának politikusait, akik Psichariék vendégszerető házát látogatták.

Minden ajtó és minden szív nyitva állt számára, minden sikerült neki, minden lehetősége megvolt, hogy szellemének, lelkének gazdag adottságait tökéletesen kibontakoztassa. És valóban minden sikerült neki – de más becsvágyak, más jóslatok, és más adományok szerint –, minden, még a reménytelenség, meg a halál is. Mivel halálos reménytelenségből visszatért az élethez, nagylelkű, kemény életével az igazság útjait járta, véres halálával pedig a legtisztább dicsőséghez érkezett.<sup>1</sup>

Ennek a rövid, teljes életnek a fejlődési fokozatai gyorsan követik egymást. Az első visszautasítás, amellyel a sors szembeállítja, egy csapásra elnyeli boldogsága teljes építményét. Egy szerencsétlen szerelem reménytelensége – első és egyetlen szerelme – vastag homályba burkolja szívét. Elhagyja gyermekora kedves házát, Párizsban kóborol, kétkezi munkát keres. Mivel alig van pénze, megismerkedik a nyomor gyászos szobáival, megkísérli, hogy egy alávaló, kicsapongó életben együtt

<sup>1</sup> Ebben a fejezetben a további utalásokat mellőzve, idézni fogok a következő szerzők Ernest Psicharival kapcsolatos munkáiból: Jacques Maritain: Antimoderne, Henri Massis: Barátunk Psichari (Notre ami Psichari), Henriette Psichari: Ernest Psichari, a bátyám (Ernest Psichari, Mon Frère), Geneviève Favre: Emlékek Péguy-ről (Souvenirs sur Péguy).

veszítse el boldog életének és tiszta szerelmének emlékét. De nem tud felejteni. Reménytelenségéhez még az undor is csatlakozik és a halálban keres kiutat. Lenyel egy fiola mérget. Egyik barátja azonban időben érkezik és magához téríti. „De, amint nővére Henriette írja, Ernest az éjszakából kilépve, amelyben azt hitte örökre elmerül, gyűlölettel tör ki az élet ellen. . . Még van egy lehetősége, gyorsan előhúz a zsebéből egy kéznél lévő revolvert. A két fiatalember küzd a félig sötét szobában. Hangtalan birkózás, amelyben a legkisebb hibás mozdulat végzetes lehet s elsülhet a fegyver, amelyet vadul rángatnak ki egymás kezéből, míg végre földre hull. A megmentett, de erőtlen Ernest barátja karjaiba zuhan.”

Ki volt ez a barát? Henriette Psichari nem mondja meg. Talán Maurice Reclus, aki ezekben a sötét napokban, amennyire csak tőle tellett, megpróbált Ernest segítségére lenni? Reclus Jacques és Ernest barátja volt, később pedig Péguy-é is. Jacques és ő a IV. Henrik gimnáziumban kötöttek barátságot, ahol osztálytársak voltak. Sajnálom, hogy én alig ismerem őt, mivel az élet meggritkította kapcsolatunkat, de semmivel sem csökkentette Jacques-kal egymás iránt érzett mély szeretetüket. Jacques gyakran beszélt sziporkázó szelleméről, szorgalmáról, jóságáról, odaadásáról. A Rennes utcai csütörtökök hűséges résztvevője volt. Jacques édesanyjának pótolhatatlan barátja. Őt bízta meg azzal, hogy Jules Favre-ról könyvet írjon, amelyre gyermeki szeretete oly régóta vágyott. A híres geográfus, Onésime Reclus fia, Élisée Reclus unokaöccse, a családjában táplált anarchista hagyományokon túllépve, a Harmadik Köztársaság magas rangú tisztviselője lett az Államtanácsban.

Lassan Ernest kilábal a reménytelenség válságából. Tökéletes magányban hosszú hónapokat tölt vidéken. Hozzászokik a fájdalomhoz, megtanul vele élni. Szellemében elválnak a 18–19 éves koráig megismert elegáns élettől, ahol a dilettanizmus lefelkeskedett rá. Most húsz éves. Mindenféle külső tanács nélkül, egyedül szelleme felsőbb ösztönének engedelmességgel, nyilvánvalóan az egyetlen utat választja, amely ebben a pillanatban üdvös lehetett a számára. Egyedül kóborolva, saját erejével győzi le a bomlás erőit, amelyek elárasztották.

„Minden más fiatalember, ha egy hasonlóan súlyos válságot élt volna át, a vallás segítségére támaszkodott volna, mondja Henriette – Ernest nem is gondol rá, semmit sem tud róla. A vallást történelmi jelenségnek tartja, a szemében az csak iskolás elvonatkoztatás, nem ismeri a hit hatalmát.” Ennek ellenére, ahogy Jacques írja, szeretne teljesen megváltozni. . . és hogy önmagában megteremtse belső saját rendjét, egy az emberek között adott rendhez kíván csatlakozni. „Tehát a fegyvelm iskoláját keresi, az eddigi életétől a lehető legtávolabb eső fegyvelmet, s a had-

seregben találja meg. Kész döntése visszavonhatatlan. Azzal kezdi, hogy megelőzi a behívót. 1903-ban katona, a lehető legszerényebb kiskatona, az 51-es gyalogezred másodosztályú katonája. 1904-ben barátainak a legnagyobb meglepetésére, és az antimilitarista értelmiségieknek, a család barátainak megbotránkozására – aláírja a továbbszolgálati szerződését az 51-es ezredben. „Őrmester lesz, de mivel türelmetlen, cselekvésre vágyik, átmegy a gyarmati tüzérségbe, mint egyszerű tüzér. Hamarosan tüzéraltisztté nevezik ki, és Kongóba küldik Lenfant őrnagy parancsnoksága alatt, akit nagyon szeretett. 1908-ban Franciaországba katonai érdemrenddel tér vissza a sanghai-i medencében és a csádi alföldön végrehajtott hatalmas hadművelet után. . . Akkor a versailles-i tüzérségi iskolába megy, amelyet 1909 szeptemberében alhadnagyként hagy el. Azonnal Mauritániába utazik, ahonnan csak 1912 decemberében tér vissza, miután három éves magányában az egyik legszebb szellemi utat járja be.”

Íme hat év, amelynek minden napja igazolja döntését. Nem tévedett, amikor az üdvösséget a fegyelemben kereste. Bizonyos, hogy ezalatt az idő alatt nemcsak a felejtés képessége, a katonai hivatás kemény fegyelméből és a kimerítő fáradságból eredő figyelemelterelés tartotta benne a lelket, adott értelmet életének, hanem az, hogy már a kezdet kezdetén megértette, hogy egy nemes cél érdekében szabadon vállalt fegyelemnek alakító, szellemi értéke van. Megérezte, hogy lelkét talpra állítják, szabad választását megerősítik. „Azok közé tartozunk, akik égnek a vágytól, hogy önmagukat alávehessék valaminek, azért, hogy szabadok lehessenek,” írja majd *A Pusztában kiáltó Hangok*-ban (Les Voix qui crient dans le Désert). Számára katonai engedelmességének legvégső gyümölcse a szabadság, a szellemi felszabadulás volt. A hadsereg, az akarat iskolája, a szabad akarat megerősítője, az önfeláldozás iskolája is, és széles terület egy nagy szív nemeslelkűsége számára. A hadsereg teljes egészében, lényegében nem egy önmagán túl mutató valaminek a javát szolgálja-e, a haza javát? (Tudjuk nem mindig – annál rosszabb azoknak, akik a hadseregben nem gondolnak másra, csak saját karrierjük, saját dicsőségük szolgálatára. De Ernest figyelmen kívül hagyja ezeket a forgandó dolgokat.) Ernest misztikus képet alkot magának a hadseregről (abban az értelemben, ahogy Péguy használja ezt a szót), tehát olyannak látja, amilyen akkor lenne, ha lényegének a legjobb részét valósítaná meg. Egy lelkes könyvet szentel neki, *A fegyverek szavát*-t (l'Appel des armes) amely „dicsőíti a katonai élet erényeihez, a fegyelemhez, a cselekvéshez és Franciaországhoz való szerelmes visszatérését.” Igaz, Ernest valamivel jelentősebb jótékony hatással ruházza fel a hadsereget, mint amennyit az természetében tartalmaz. Később megérti ezt. De jelenleg ez az ő Egyháza. Később azt mondja majd,

hogyan ez „a szegény könyv” abban az időben keletkezett, amikor anélkül várta a gyógyító, a megmentő fényességet, hogy bármit is tett volna annak érdekében, hogy méltóvá váljék rá. Ennek ellenére őszintén megírhatta *A fegyverek szavában* (L'appel des armes):

„Amikor ennek az elbeszélésnek az írója először fogott fegyvert Franciaország szolgálatában, úgy hitte, hogy új életet kezd. Valóban úgy érezte, hogy elhagyja a világ csúfságát és az első lépéseket teszi meg egy olyan úton, amely a legtisztább nagyságokhoz vezet.”

És később *A Pusztában kiáltó Hangok*-ban (Les voix qui crient dans le désert):

„Tudjuk, mit jelent egy katona engedelmissége. De azt is tudjuk, hogy ez csak egy felsőbb engedelmisség jelképe.” Ez az az igazság, amelyet nagyon hamar megértett.

#### A BARÁT HÍVÁSA

Henriette Psichari abban a szép, megható könyvben, amelyet bátyjáról írt, elmondja, hogy Ernest minden iskolakezdekor, október első napjaiban „elkerülhetetlenül kihálászta a harminc osztálytárs közül az az évi bizalmas barátot. . .” Vasárnaponként a család amely ezt már megszokta, szokásos jóindulatával fogadta a nap választottját. A kritikát az édesapja szájából elhangzó néhány rövidke, csípős megjegyzés jelezte: És mondd csak, hol van az a bizonyos úriember, aki tavaly olyan gyakran járt hozzánk?

„Tehát semmiféle meglepetést nem okozott, amikor Ernest 15. évének hajnalán bejelentette, hogy „egy fantasztikus, hallatlanul intelligens alakkal” találkozott, akivel alig néhány nap alatt szoros testvéri barátságot kötöttek. Senki sem hitt neki, pedig igaz volt. Ernest büszke volt a felfedezésére, az új barátot azonnal elvitte szüleihez, este pedig szorongva leste a hatást. Ezúttal nem tévedett, mindenki egyetértett, a barát tökéletes volt.”

A barátság, amely Jacques-ot és Ernest-et ettől a naptól fogva összekötötte, nem ismert hanyatlást. Jacques épp annyira lelkesedett Ernest-ért, mint amennyire Ernest Jacques-ért, aki egy évvel idősebb lévén, Ernest-re „az elsőszülöttség elvitathatatlan jogával” hatott. Nagyon is különböző természetük csodálatosan összeillett, tulajdonságaik kiegészítették és nem taszították egymást. Lelkesedni tudásukban, eszmék iránti szerelmükben, vallástalan neveltetésükben hasonlítottak egymáshoz. Egymás iránt érzett szeretetük már az elejétől kezdve nagyon mély.



Természetének állhatatos vonása alapján Jacques Ernest-et megértéssel veszi körül, viszont ha Jacques beteg, Ernest elveszti a fejét. Egy súlyos eset alkalmával figyelmen kívül hagyja a fertőzés veszélyét, semmi sem tarthatja vissza attól, hogy belépjen a himlőben szenvedő beteg szobájába:

„Ó, öregem, rendes vagy! menj innen, majd írok! – morogja Jacques.”

Jacques is győzedelmesen mutatta be édesanyjának értékes felfedezését, aki Ernest-et azonnal örökbe fogadta, és élete végéig úgy szerette, mint saját fiát. A két barát boldogsága felhőtlen az alatt a három év alatt, amíg az irodalmi, filozófiai, politikai és társadalmi viták és tanulmányaik kitöltik az életüket.

De máris 18–19 évesek. Ernest beleszeret Jacques nővérébe, aki nem tudja viszonzni szerelmét, ez pedig egyet jelent fiatal életének összeomlásával.

Jacques-ot kétségbe ejti Ernest kétségbeesése. Micsoda rettegésen megy át, a legrosszabbtól tart és nem alaptalanul. Odaadásának minden erejével megpróbál Ernest segítségére lenni, hogy az legyőzze rettenetes fájdalmát. De mit tehet a barátság a szerelem bűvöletének varázsereje ellen? Tehetetlenül kell szemlélnie a szerelem pusztításait Ernest lelkében. Végig kell néznie, ahogy „elmerül a fény nélküli napokban”, ahogy távolodik az ő befolyásától és övéi szeretetétől.

Miután a legsúlyosabb válságból kilábal, Ernest úgy dönt, hogy belép a hadseregbe. Döntése ha nem is örömet, de legalább megnyugvást hoz Jacques-nak. Azután mialatt Ernest a katonaeletet tanulja, mi megéljük saját drámánkat. 1905-ben megismerkedünk Léon Bloy-val, 1906-ban katolikusok leszünk. Fejlődésünkről Ernest még semmit sem tud, egyedül akartuk végigjárni az utunkat. Körülbelül két hónappal a keresztelők előtt Ernest újjongva távozott Kongóba. Mi pedig augusztusban Heidelbergbe utazunk. Mióta Jacques a hitben él, azon álmodozik, hogy Ernest milyen csodálatos segítséget találna benne. Szüntelenül imádkozik érte, úgy gondolta, hogy elérkezett az a pillanat, amikor tudatjuk majd vele, hogy milyen kegyelemben részesültünk. Ezt bizonyára tapasztalatlanságunk ügyetlenségével teszi. Heidelbergből egy képeslapot küld Kongóba, amely faragatlanul az alábbi szavakkal fejeződik be:

„Remélem, magányodból hívőként térsz vissza.”

„Majdnem gutaütést kaptam miatta”, írja 1907. február 15-én Ernest az anyjának, miután idézi Jacques sorait. „Magányomban gyakran gondolok rátok, olyan gyakran, hogy ez valamennyire megakadályoz abban, hogy Istenre gondoljak, amint ezt a jó Jacques szeretné.” És Henriette Psichari, aki idézi ezt a levelet, hozzáteszi: „Hogy Jacques hívő lett. . . Ernest-et ez még hosszú hónapok múltával is meglepte, megdöbbenette.”

Jacques pedig anélkül, hogy különösebben zavartatta volna magát barátja reakciójától, ismét írt neki, ezúttal La Salette-ből, ahol 1907 június–júliusában néhány napot töltöttünk. „Imádkoztunk érted a szent hegyen. Azt hiszem, hogy ez a szép Szűz érted sír, téged akar. Nem hallgatod meg?”

Ez a levél épp úgy meglepte mint az előző, és csak újabb alkalmat adott arra, hogy megerősítse saját hitetlenségét. Ennek ellenére Henriette azt állítja, hogy a hajón, amely bátyját 1908 januárjában visszahozza Franciaországba, Ernest a „titokzatos levelezőlapra gondol és arra az Istenre, aki egy napon talán üdvösségadó lesz számára . . .”

1908 januárjában Ernest katonai kitüntetéssel tér vissza Kongóból. A kitüntetésre Lenfant őrnagy terjesztette fel. Néhány sort idézek „a különleges felterjesztésből, amely Psichari altiszt személyével kapcsolatos,” mivel azok pontosan ábrázolják Ernest jellemének főbb vonásait:

„Miután energikusan részt vett a nanai hadoszlop utánpótlásában, részt vett Boubandjidda különítményében Boualától egészen Léréig. Erkölcsi energiája, akaratereje, igazságossága és az érdemtelenek iránti jóindulata biztosította ennek a különítménynek a sikerét, amely nagyon jelentős településeken vonult át. A pendée-i hadoszlop élének a parancsnokságával megbízva, rengeteg ötlettel, energiával, odaadással, intelligenciával, gonddal vezette azt, teljesen egyedül Lai-től Dokouláig. Psichari altiszt hidegvérrel vonult át a lázadó törzseken. Állandóan aktívan, mindig készen állt a veszéllyel szembeállni, bátorsága egyetlenegyszer sem gyengült ennek a nehéz, nehezen védhető és szüntelen veszélynek kitett hadoszlop védelmében.”

„Sanghaiból való visszatértekor, 3200 km-es út után, két felderítést vezetett yanghéré vidékeken, ahonnan mind nagyon értelmes tanulmányokat, mind pedig a tudománynak nagy szolgálatot tévő dokumentumokat hozott.”

„Mindig veszélyben, számtalan esetben bizonyította kitartását, munkabírását, intelligenciáját, katonai képességeit és személyes értékét. . .”

Ernest Psichari Afrikában kezdte és Franciaországban fejezte be első könyvének a megírását. *A nap és álom országa* (Terres de soleil et de someil) még viseli a dilettanizmus nyomait és paradoxonra hajlamos, ami különösen a könyv végén mutatkozik meg a háborús erőszakot dicsőítő himnuszban. A lélek még kiegyensúlyozatlannak mutatkozik benne. Érezhetően mozgásban van, biztos támpontot keres, melyet még nem talált meg. A könyv nagy sikert arat, Maurice Barrés lelkesedik érte. Jacques sokkal kevésbé, mivel a könyv lapjai nem érik el barátja jellemének színvonalát. És minden reketória nélkül ezt írja:

„Szép könyvedet olvasva álomban úgy tűnt, mintha visszatérnél délre igazi uralkodóként, de egy másik habitusban, nem katona ruhában.”

A Jacques-tól kapott levelet Ernest azonnal felolvassa Henri Massis-nak, akivel együtt kóborol Párizs utcáin 1908. december 31-ről 1909. január 1-re virradó éjszaka, és nem tudni miért, Isten is szóba kerül.

„Melyikünk beszélt először Istenről? Nem emlékszem, de Psichari ekkor ejtette ki először előttem az addig számomra ismeretlen nevet, Jacques Maritain nevét.

A Champs-Élysées-n jöttünk visszafelé. . . Psichari megállt egy lámpa alatt és előhúzta zsebéből a levelet, amelyet Jacques Maritain *A nap és álom országával* kapcsolatban írt neki: „Milyen rémisztő ötlete van ennek a Jacques-nak. Misszionáriusként lát visszatérni.”

„Egyelőre csak annyit mondhatok, írja Ernest Jacques-nak, hogy vonzalmat érzek a szép szellemi ház iránt, ahová be szeretném hívni. Drága Jacques-om, gondolatod lényegében annyira értékes, hogy igazi bűvöletként hat rám. El se tudnám mondani, hogy milyen boldogságot, milyen örömet érzek, ha téged olvaslak, vagy hallgatlak. De be kell vallanom, hogy ez elsősorban fizikai benyomás eredménye. Vonz a házad, de nem lépek be.”

Pillanatnyilag ez a vonzalom ennyiben maradt. 18 hónapos franciaországi tartózkodása alatt — 1909 októberi mauritániai utazása előtt — Ernestben elsősorban katonai elhivatottsága tudatosult. Ebben nagy segítségére volt Péguy hatása, akit Ernest nagyon szeretett és akinek második könyvét, *A fegyverek szavát* (L'Appel des Armes) ajánlotta. De amikor ez a könyv 1913-ban megjelent, egy túlhaladott fejlődési fokozatot ábrázolt, amelyik már akkor véget ért, amikor 1910-ben, mauritániai tartózkodásának első időszakában írni kezdte.

„Psicharinak — írja Jacques — viszonylag hamar meg kellett értenie, hogy milyen abszurditás a katonai misztikumban olyasmi után kutatni, ami egyenértékű lenne a vallással, és ami az embernek az élethez és a halálhoz szükséges. Mégis a saját személyes történetét figyelembevéve megértjük, hogy miért kellett ezen az állomáson áthaladnia, amelyen a katonaság dicséretét nem a társadalmi és politikai realizmus pozitív és kívülről szemponyjából fogalmazta meg, hanem a lélek realizmusának, a hősiességnek és a belső rend meghódításának a szempontjából.”

Hároméves mauritániai tartózkodása alatt Ernest ha nem is fejezte be tökéletesen ezt a hódítást, legalább megnyílt Isten adománya, a kegyelem áradata felé. Az igazságnak lelkében megtett előrehaladásáról csodálatosan ad számot *A Pusztában kiáltó hangokban* (Les voix qui crient dans le Désert) — ez tapasztalatának közvetlen elbeszélése —, és *A Százados utazásában* (Le voyage du Centurion), ahol szellemi

útját egyes szám harmadik személyben meséli el: ezentúl nem az „én” beszél, hanem Maxence, a szinonimája.

Ennek az Isten kereséséről szóló történetnek a befejezéséhez egyidejűleg a saját emlékeimre és Ernest Psichari vallomására, melyet például *A Pusztában kiáltó hangokban* találunk, fogok támaszkodni.

A könyv kettős útvonalat ír le: az egyik a katonáé, aki tevécsapatok élén bejárta Mauritánia sivatagjait, hogy megerősítse a francia gyarmatbirtokokat és forrón szeretett Franciaországa számára megnyerje a nomádok csatlakozását és bizalmát, a másik a szellemi útvonal, az egyedüli, amiről itt beszélni fogok, és amelynek célja a hit meghódítása volt.

## ISTEN HÍVÁSA

Még 1909 elején úgy tűn, hogy Ernest gondolatát semmiféle vallási probléma sem izgatja. Ugyanannak az évnek októberében látszólag változatlanul utazott Mauritániába. De a négy-öt hónappal később keletkezett *Hangok* első lapjai, amelyek 1910. február 10-ére vonatkoznak, ha nem is vallásos nyugtalanságról, de legalábbis nagyon jelentőségteljes erkölcsi aggodalomról számolnak be. Február 18-án az alegi állomáshely elé érkezve, ahol francia zászló lobog, a hely tiszta szépségétől meglepődve így kiált fel: „Csodálatos kép . . . amely mindenekelőtt Afrika kulcsát adja kezünkbe . . . Megértjük, hogy inkább a lelkünkhöz, mint az érzékeinkhez beszél majd, és máris magához kötött annak a szimbólumával, ami a legnemesebb az ég alatt és a szellemi életben.”

„Mindenképpen szükséges, teszi hozzá, hogy az újólag megtalált Afrika hasznos tanácsokkal lásson el . . . Nincs bennem eltökéltebb szándék, határozottabb akarat, mint az, hogy az önmagam felett kifeszített világon áthaladjak, és önmagam erőszakkal meghódítsam. Nem amatőrként vonulok majd át az erények földjén, de szüntelenül számon fogom kérni erejét, egyenességét, a szív tisztaságát, a nemeséget és a naivságot . . .”

Ezek a szavak adják meg a hangnemét annak az életnek, amely Ernest lelkében Afrika földjén fejlődik. Szinte fáj neki ennek a földnek a különös komolysága, ahol nincs tér az ironia és a mosoly számára . . . : „Nem, Afrikában nem nevetünk. Tudom, nem válunk kétkedővé, tudom, hogy *választani fogunk*, hogy mindennap választani akarunk. Nem tartozunk azok közé, akik mindent összeegyeztetnének, mindent szeretnek. A finnyások menjenek el! . . . Azok akik haboznak, akik re-

megnének egy túlságosan erős igazság előtt, ne fogyasszák Afrika érdes táplálékát! Itt erős, tiszta tekintettel kell az életre nézni. . . ”

A moudjeriai sziklaszirt szélére telepített, reábízott katonai állomáshelyről ahol május 24-étől 1910. június 12-ig tartózkodik, így beszél: „Ott találkoztam először az igazi magányosság első óráival, ott hallgattam először ájtatosan, amint az órák egymásután a sivatag végtelen csöndjébe hullottak. Ezen a halott földön, ahol ember még sohasem lakott, úgy tűnt, mintha kilépnék az élet megszokott határai közül, és a szédüléstől reszketve az örökkévalóság pereméig haladnék. A nappalok kimerítő hőségében amíg a helybeliek megszokott napjuk alatt szunnyadtak, én államig felhúzott térdekkel szívdobogva maradtam sátramban, mintha valam titokzatos várakozás érzése töltött volna el.”

Ugyanebben az időben felébred benne egy halvány gyanakvás – különös egy hitetlen esetében – Franciaország vallástalan hírnevével kapcsolatban: és amikor szemében feledni látszanak, hogy Franciaország „keresztény hatalom”, kedve támad újra olvasni a joinville-i úr történetét, és újra megtanulni, hogy hogyan viselkedett az „ártalmatlan kereszties zarándoklatok során”.

Különös, hogy a muzulmán szemlélődők emlékeztetik őt a kereszténységre. „A bozótok kóborainak kemény élete, a szemlélődők szigorú élete”, visszavezetik a kereszténység forrásaihoz.

Coppolani egyik művét olvassa az Iszlám vallásos társaságokról: „nincs annál érdekfeszítőbb, mintha Coppolanit követjük a különböző fokozatokon, amelyek a misztikus tökéletességhez vezetnek, a szegénységtől kiindulva, amely a kezdeti állapot. . . Figyelmesen hallgatjuk amikor Coppolani egy szufi válaszát idézi, amelyet egy gazdag embernek adott, aki pénzt ajánlott fel neki: „Szeretnék eltüntetni a nevemet a szegények sorából tízezer drachmával?” és amelyet Szent Teréz szavával vet össze: „Elragadják tőlünk a szegénységet, amely a kincsünk volt.” Itt ismert területen, otthon vagyunk.”

Nem tett-e meg máris nagy utat az, akit alig egy évvel ezelőtt barátjának a megterése zavarba hozott? Honnan tudja hirtelen, hogy a szegénység eszméje a keresztény tökéletesség alapja, a szemlélődés pedig lüktető szíve? Az elmélkedő mórrok példája, a sivatag mezítelensége és határtalansága, katonai életének egyszerűsége és megpróbáltatásai megszabadítják a hiábavaló gondolatoktól és az isteni igazság útjára vezetik.

Azt írja: „Ez a szellemi föld nagyon kedvező az elmélkedéshez. A mórrok kihasználják és csodálatosan feldíszítik ezt a sivárságot. . . A hasonló erőket saját

arányainkhoz alakítva, miért nem próbálunk mi is gazdagodni, miért nem próbáljuk visszahódítani elveszített kincseinket? Többet érünk, mint a mórok.” Gobineau nyomán az Iszlám egyik lényeges mondását idézi: a tudósok tintája értékesebb, mint a mártírok vére, és felkiált: „Reszketve képzeljük el, hogy mivé lennénk, mivé lenne Franciaország, ha a nyugati teológusok is hasonló igazságot hirdetnének! Többet érünk, mint a Mórok. Többet érünk, mint önmagunk. De szükségünk van figyelmeztetésekre. . . . Akkor bizonyos mélységeket elérve úgy teszünk mint az algák fogságába került bűvár, aki lábával erőlyesen rúg egyet, hogy függőlegesen magasba nyújtott karral térjen vissza a világ fényességébe.”

A világ fényessége felé. Efelé a fényesség felé, Krisztus felé. Ernest ezentúl megállás nélkül emelkedik nyomorának mélyéről, olykor elgyengül, olykor érzi a testét és lelkét körülvevő tömeg rettenetes súlyát, amelyen letről felfelé haladva át kell hatolnia. De az, aki magához vonzza, többé már nem hagyja el, addig amíg szívéhez egészen közel nem vezeti az életben és a halálban, nagyon rövid idő leforgása alatt.

Most 1911 februárjában vagyunk. Ernest, a kiharancsot kapott, hogy Adrar felé induljon, Tagant határára érkezett. Egy fiatal, az Iszlám egyik legszebb nevét viselő mór – Mohammed Fadel Oued Mohammed Roulam – művelt, tudásra szomjazó lélek, kíséri az Adrar felé vezető hosszú úton. Beszélgetésük mindig a vallásra tér vissza. „A miénk iránt élénken érdeklődött, mondja Ernest. Egy napon valóságos aggodalommal kérdezett meg, hogy vajon a franciák „egy vagy három Istenben hisznek”. Mindketten egyformán komolyak. „Hogyan is lehetne mosolyogni ebben az országban? . . . Ennek a különös, gránitszerű emelkedésnek a szívébe hatolunk be, ahol a csend és a halál uralkodik, ahol egyetlen fa, egyetlen fűszál sem nő. . . . a nyers tömegek láttán az élet örökre elmenekült, a szív összeszorul, összerándul a szomorúságtól. . . . És minden hallgat. – Kivéve a szelet, amely egész éven át füttyül. . . . Ez a nyomorúságos föld, ahol mi magunk is olyan nyomorultak vagyunk, különlegesen izgató hatással van ránk. Az ember érzi, hogy önmaga fölé emelkedik. . . . Ez a föld a minket kissé meg is reszkettető titokzatos *aura* földje. . . . Miközben ismeretlen tájak felé haladunk, íme feltáratlan nagy térségeket fedezünk fel a szívünkben.” Ernest észreveszi, hogy ebben a nyomorúságban otthon van, ebben az ínségben jól érzi magát. Szereti ezt a „tisztá egyszerűséget. . . . ezt a tisztá keménységet”. „Ezeket az erényeket szeretjük, itt szeretünk mozogni.” Ott érzi, hogy a hűség embere: „Nem vagyunk lázadók, még a szelíd, megszokott láncainkat is szeretjük.” . . . amelyekkel a „világ nagyságaihoz kapcsolódunk.” De akkor,

gondolja hirtelen, „miért ez a sok önkéntes lemondás, ez a sok bűnös megtagadás. . . miért dobjuk el az Egyházat?”

A Mohamed Fadellel folytatott hosszú beszélgetései során ragaszkodott ahhoz, hogy francia maradjon és természetesen ennek megfelelően Krisztusról keresztényként beszél: „mélységesen szégyeltem volna magam, ha nem így teszek”. Úgy emlékezik ezekre a beszélgetésekre, „mint a világ legkülönlegesebb dolgára. Nem hittem, és hívőként beszéltem, pedig nem éreztem komolytalannak magam. Először értettem meg, hogy Krisztus mennyire magához kötött, szinte akaratom ellenére, tudtomon kívül.”

Milyen gyorsan kel fel a nap ebben a komoly, „hajnaltól megittasodott szívben”! Ezentúl már szüntelenül a fényben halad. Nem a bölcsőben kapott, távoli keresztelő által beléplántált természetfeletti igazság csírája akar-e élni, nem az erőlködik-e az elvesztett kegyelem felé?

*Isten lelke lebegett a vizek fölött.* Ez a mondat szüntelenül visszatér emlékezetébe, mialatt egyhangúan ringatózik tevője hátán a nap hosszú óráin át, és a homokvihartól megszedülve arra gondol, hogy „Isten lelke lebeg a homok felett. . .”

A kimondhatatlan csendesség hajnali óráiban gyakran gondol egy római századosra, akit Jézus Krisztus megcsodált. *Nec in Israel tantam fidem inveni*. . . És érezzük, hogy micsoda örömmel, milyen büszkeséggel mondja:

„Mi is, mi is századosok vagyunk. Száz ember várja parancsainkat. . . Mi is parancsolunk és engedelmeskedünk. Semmi sem változott – hacsak nem a valódi alárendeltség, amellyel nem rendelkezünk, hacsak nem a szerénység és a szeretet. . . Talán sohasem ismerjük meg a kafarnaumi százados boldogságát. De tudjuk, hogy nem fogunk ellenállni, és Isten akkor lép tetőnk alá, amikor neki tetszik.”

Mély elmélkedésbe merülve Kafarnaumban van a századossal. Amikor este hat óra felé kilép sátrából, megszedül:

„A vízszintesen elterülő hatalmas Tijirit már fekete bársonyhoz hasonlított, de az ég a zenitig még csodálatosan világos volt. . .

Érzem, hogy a látóhatár utolsó fényein túl az apostolok, szüzek, mártírok, a tanúságtevők és hitvallók megszámlálhatatlan serege lebeg. Mindnyájan erőszakosak velem, erővel emelnek a jelenleginél, ahol most élek, magasabb erkölcsi légióba. Ma este egész szeretetünkkel kívánjuk egyeneslelkűségüket, alázatosságukat, részvétüket, tisztaságukat, bölcsességüket, erejüket, tudásukat és jámborságukat. Megértjük hogy az ember vágyhat a tökéletességre.

Amikor a hit problémájára gondolok, a modern bibliakutatás által felvetett egyetlen nehézség sincs hatással rám. A szinoptikusok állítólagos ellentmondásai

csak azoknak a javát szolgálják, akik rögtön az elején, minden vizsgálódást megelőzően, már elhatározták a természetfeletti tagadását. Bármilyen tudatlan is legyek, azt nagyon is jól érzem, hogy az ilyen nyomorúságos viták eredményeképpen semmiféle meggyőződés nem születhet. Tulajdonképpen azt kell megállapítanunk és a kérdés pontosan ez, hogy vágyunk-e egy bizonyos erkölcsi alapra, a lélek valamilyen fölfelé áradására, és egyfajta ártatlan tisztaságra. Azt kell tisztáznunk, hogy megragad-e a menny gondolata, hogy az angyalokkal kívánunk-e élni vagy az állatokkal, hogy van-e elég akaratunk ahhoz, hogy felemelkedjünk és szüntelenül lelkibbé váljunk. Ez a kérdés. Minden érvel szembeállíthatunk egy másik érvet, és így világossá válik mindenféle érvelés hiábavalósága. Tehát ha az ember nem érez vágyat, hogy megnövelje szívét, ha nem vágyik Istenhez, akkor nincs olyan bizonyíték, amelyet hasznosan tudna befogadni. Nincs olyan érv, amely kielégítené. De ha szívesen elidőzünk a keresztény ember szorongásánál, amely nem más, mint a tökéletesség iránti vágy, ha nem félünk az abszolútumtól, hanem ellenkezőleg, elég nagyra érezzük a szívünket a befogadására, ha elég kifinomultak vagyunk ahhoz, hogy mást is kívánjunk, mint a természetes erkölcsöt, bármilyen hasznos is az – akkor már nem állunk messze attól, hogy mondhassuk, mint a villámsújtotta Szent Pál:

„Uram, mit kívánsz tőlem, mit tegyek?”

A sivatagban két személy növekszik szüntelenül Ernest Psichari kitisztult szemében: az ember személye, amelyről mindenki felelőségérzettel vesz tudomást, és Franciaország személye. Tudja, hogy küldetésének színhelyén „Franciaországot egyetlen ember képviseli milliók számára. Tudjuk, hogy itt jelentős személyiségek vagyunk. Kötelességünk sikert aratni. Ha vereséget szenvedünk, hibázunk. Ha erkölcsi vereséget szenvedünk, tehát ha az igazságtalanságot teremtjük meg ott, ahol az igazságosságot kellene megteremtünk, még inkább hibázunk. Akármilyen jelentéktelenek vagyunk, van küldetésünk.” Psichari lovagot az abszolút igazság útjára elsősorban az a küldetése vezette, hogy megszerettesse másokkal Franciaországot és annak igazságát. Elsősorban Franciaország iránti szeretete miatt védte hazájának szellemi becsületét. Ott pedig a kereszténységgel találkozott.

Most már ő a százasos, aki lelkének gyógyulását, a szellemi szabadságot keresi: „Azok közé tartozunk, akik vágyódnak alávétetni magukat valaminek azért, hogy szabadok lehessenek.” Nem ezt bizonyította-e már akkor is, amikor lelke újbóli meghódításáért a hadsereg fegyelmébe vetette magát? De most! „Milyen mesterre nem vágyunk! Az ég És Föld Urát hívjuk. . .” „A kegyelem Isten kötelessége”,



mondja, „a kegyelem óhajta pedig az én kötelességem”. Ezentúl egészen Franciaországba való visszatéréséig, 1912 decemberéig (és még egy kicsit azután is) ebben a lelkiállapotban marad: tudja, hogy hol van az igazság és az élet, amelyre vágyik, de saját erejéből nem tud odajutni. Úgy érzi magát, mint a béna a gyógyvizes medence szélén. És bánatában jajveszékkel, mert nem rendelkezik az annyira óhajtott hittel.

1911 júliusában áthalad Chinguetin, a tudósok és papok városán. . . „A sivatag mélyén, a legnagyobb sivárság közepette emelkedik egy viharvert város, az ima városa, Isten városa, amely a föld kertjeiből kivétlenül az égbe emelkedett.”

Psicharit meglepi az arcok nyomasztó szomorúsága, és arra gondol, hogy Isten embereinek rettenetes gondja itt abból ered, hogy azt hiszik, az ég bezárult az emberek imái előtt: „Meghálnak, mert nem hallották azt a csodálatos mondatot, amely egyedül képes arra, hogy egy kis örömet adjon a földön: *Petite et accipietis pulsate et aperietur vobis*”. De visszatér önmagára és hozzáteszi: „Egyáltalán nem érünk többet ezeknél a nagy álmodozóknál, akik ha nem is igazságban, de legalább az igaz Istent imádják.”

A fiatal franciákat általában, és köztük őt is fájdalmas felelősségérzet nyomasztja: „Tudjuk, hogy tőlünk függ Franciaország, tehát a világ és az egész civilizáció üdvössége. Minden rajtunk múlik.” Ezt éppen az első világháború előtt írja három évvel. Ez a 27 éves fiatalember, akinek az élete három éven belül véget ér, nem jutott-e el a valóság szívébe? Az előtt a mű előtt, amelyet Franciaországnak a halálos ítélet árnyékában kellene véghezvinnie, rettegve gondol ifjúsága szellemi és politikai vezetőinek közepszerűségére. Eszébe jut amit barátja, Jacques valamivel azelőtt, 1910-ben írt: „Könnyen megbizonyosodhatunk arról, hogy a modern gondolkodók habozás nélkül, szívesebben *a priori* elfogadnak tíz emberi tévedést, mint egy isteni igazságot.”

És ő, aki már szereti azt, amiről azt hiszi, hogy nem *hisz* benne, keresztényként beszélve és cselekedve szeretne hozzájárulni Franciaország erejéhez, üdvösségéhez. Hiszen ez sokkal lényegesebb, mint a személyes üdvösség, mondja magában. „Mit számít a személyes hivatás egy egész nép kiválasztottságával szemben? Mit számít a személyes üdvösség Franciaország örök üdvösségével szemben?” Ez a gondolat megvigasztalja, de ha arra vágyott, hogy nemeslelkű, de hamis dialektikájával elfojtsa a Pusztában kiáltó hangot: „Egyenesítsétek kit útjaitokat!” akkor megbukott. Mivel nem az a kérdés, hogy ki a kiválasztott – hogyan is tudhatnánk biztosan? – hanem az, hogy mit kell tennünk: „*Uram, mit kívánasz tőlem, mit tegyek?* – kiált szent Pál, amint a hit megnyitja a szemét. Ernest igyekszik önmaga elől me-

nekülni, keresve hol a távolságok keltette megrészegülést, hol a rövid megállók nyújtotta megpihenést. De mit tehet a pihenés, mit tehet a tér egy olyan szívért, amelyet saját baja és az igazság vágya kínozt?

Psichari sivatagi élményét az változtatja Isten útjainak oly különleges tanúságtételévé, hogy már akkor elárasztják a legragyogóbb megvilágosító kegyelmek, amikor még a bűn felé fordult életét éli. Azt mondhatnánk, hogy ezek a kegyelmek annál áthatóbbak, mennél kevésbé tartósak még – de azért milyen legyőzhetetlen erővel vonzanak! Megóvják őt a félelemtől, biztosítják, hogy valami más majd meggyógyítja és mindenekelőtt megpróbálják beleplántálni a hitet.

„A félelem belénk lopózik. Lehetetlenség, mondja egy homályos hang, hogy az élet ott legyen, abban a haragban, abban a reménytelenségben, ami a bűn. Lehetetlen, hogy az legyen az igaz út, amely nem vezet sehová. Lehetetlen, hogy a Szentek ne diadalmaskodjanak felettünk, hogy a tisztaság ne diadalmaskodjon a tisztátalanságon.”

De az emberi erkölcs itt elégtelen. „Nem adhatnak békeséget neked, mondja a hang. . . Vedd a legtisztább pogányt. Képzeld, hogy ő a legcsodálatosabb sztoikus. Hamar eléri tökéletességének határát. Elér oda, megáll, megnézi magát és ha akarja, megírja Marcus Aurélius *Gondolatait* vagy Epiktetosz *Encheiridion*-ját. Most vedd a legszerényebb Szentet. A természetes erkölcsöt kevesli, mert nem elégíti ki őt az, ami könnyű. . . Haláláig őrzi a tökéletesedés vágyát. . . Ezért az élte szüntelen megújulásból, szüntelen mozgásból, dicsőséges felemelkedésből áll, mintha szüntelenül ostromolná az eget. . .”

A Szentek újból megajándékoztak egy vággyal teli lelket a Szentség teremtetője utáni vágyakozással.

Most Ernest rengeteget gondol Krisztusra és parancsolataira, amelyek az emberi értelemmel látszólag teljesen ellentétesek. „Azt kell hinnem, hogy ez a kenyér a te húsod és ez a bor a te véred? Lehetetlen kívánság. Én is azt mondom, amit tanítványaid mondtak nagy kafarnaumi tanításaid másnapján: *Durus est hic sermo*. – Ezek tényleg kemény szavak és ki hallgathatja őket?”

És mégis a hit működik ebben az „igazság iránt alázatos vággyal” telt lélekben, és Ernest egy olyan igazságot lát meg ezekben a kemény szavakban, amely meghaladja a megismerés természetes képességét, és meghagyja csatlakozásunknak azt a kiváltságát, hogy szabad beleegyezéssel jöjjön létre. Azért nem képes a hit rejtélyéhez elérni, mert beteg, képtelen egyedül mozogni. Hogy hisz-e vagy sem, nem tudja. Isten tudja. Ő a gyógyulását kéri:

„Ó Istenem, kérlek tekints nyomoromra, bizalmamra. Könyörülj az emberen, aki már harminc éve beteg!”

Akkor még nincs harminc éves. Három év múlva lesz harminc éves, halálának napján. Sietnie kell, Istennek sietnie kell, hogy tökéletesítse a Százados hitét.

A katonaság mesterségét bátran éli meg. Elviseli a fárasztó, hosszú vándorlást, a nélkülözést, a szomjúságot, az éhezést, a perzselő hőséget, a homokviharokat.

„Istenem, bolyongunk természeti erőid között. Lehajtott fejjel állunk a vihar süvöltésében. Féltünk. Reszketünk, hogy nem válaszolunk hívásodra azon az általad választott napon, amikor felénk jössz. Uram, tedd, hogy ebben az órában tisztán lássunk téged, és tedd, hogy ha ránk kerül a sor, elég erősek legyünk mondani: „Uram mit kívánsz tőlem, mit tegyek?”, ellenkezés nélkül, vonakodás nélkül, nem is vitatva az órát, azt az órát, amelyet öröktől fogva választottál.”

Erre a jó szándékra Isten az öröm és a nagyobb biztonság érzésének ajándékával válaszol:

„Ó Istenem, ismerlek, egész egyszerűen azért, mert azt kívántad, hogy megismerjek. Azáltal ismerlek, ami megismerhetetlen benned. Ismerlek megismerhetetlen titkaid által, amelyek: a Szentháromság, a Megtestesülés és a Megváltás. Íme a bizonyítékok, amelyeket egyes voltál elküldeni nekem.

„Ó Istenem, bocsásd meg a nagy hazugságot, amelyben éltem, pedig éreztem magamban ezt a belső erőt, amely vezetett az életben, és amelyet nem akartam visszavinni Hozzád. Bocsásd meg a gyávaságomat, hogy hittem a szerelemben, anélkül hogy a te szeretetedben hittem volna, hogy hittem a jóságban, anélkül hogy a te jóságodban hittem volna. Bocsásd meg nagy kevélységemet, hogy tanulmányozni akartalak, mielőtt szerettelek volna, hogy meg akartalak ismerni, ami bizonyos módon annyit jelentett, hogy már nem ismertelek Téged.”

Mi hiányzik hát a sivatag elméledőjének, az igazság koldusának a hitéhez? Amikor egy napon társa, Sidia azt mondja: „Tudom, hogy Issa (a Krisztus) nagy próféta, Ernest pillanatnyi habozás nélkül így válaszol:

„Barátom, Issa nem próféta, hanem valóban Isten Fia. . . Szűz Máriának a fia, aki őt Isten Lelkének kegyelme által foganta”, elmeséli a megtestesült Ige szent történetét, végül hozzáteszi: „Tudd meg, hogy ennek az Úrnak a szolgálatában szívesen áldoznánk életünket.”

Benne is tudatosul akkori különös lelkiállapota: „Nem hittem hogy Jézus Krisztus Isten Fia lenne. . . és mégis tudatom mélyéből beszéltem. . . Ebben a pillanatban jól tudtam, hogy hazudok, de azt is tudtam, hogy sokkal inkább hazudtam volna, ha Istenem igazságát nem vallom meg.”

Később sírva fakadt „a Kegyelem érkezését megelőző zavaros órákra emlékezve”.

„Zavaros órák”, amelyekben a meg-megszakadó fénylő kegyelmek tanítgatják a lelket, amíg működnek, majd eltűnvn újból sötétségben hagyják. Vagy annak a léleknek a még megosztott állapota, amelyik már megkapta a hit zsengeit azok mélységében, de amelyben az értelem, akarat és emlékezés tudatos képességeit még nem világosította fel, még nem igazította ki, nem módosította, nem alakította át egy tudatos és ésszerű igenlés. *Rationabile est obsequium nostrum*. Ernest tehát szívének becsületessége szerint beszélt és cselekedett hitének befejezetlensége ellenére, pontosan ennek a befejezetlenségnek a következtében, talán ő maga sem tudta, hogy mennyire őszinte volt.

Tehát a kegyelmek egymást követik lelkében. Mialatt 1911 karácsonya körül a közeli harcok reményében magába száll, arra gondol, hogy „aki a hősiességre vágyik, az hamarosan az istenire szomjazik.” Segítségül hívja a „hadak Istenét”, kéri, jelenjen meg neki. Egy alkalommal, amikor elég messzire kalandozott, olyan pillanatot élt át, amely kitörölhetetlenül megmaradt az életében. Az Asszó örökre kiszáradt völgyében egy széles fa pihenésre invitálta. „Minden annyira harmonikus, lágy volt, hogy úgy éreztem magam ezen a földön, mint egy bölcsőben. Amikor a fa alá értem, térdre estem. Először életemben – de ezt a számomra teljesen új mozdulatot olyan messziről parancsolták, hogy bármilyen ellenállás lehetetlen volt.” Végtelenül jól érzi magát törékeny menedékében és az őt térdre kényszerítő hatalomnak őszintén feltárja szíve kívánságait. „Teljesen bizonyos voltam benne, hogy kívánságaim kielégülnek, vágyaim beteljesülnek, mértéken fölül. Tudtam, hogy egy napon katolikus leszek és nem éreztem mást, csupán a megígért boldogságtól felébredt türelmetlenséget, minden idegesség nélkül.” Ilyenek voltak hát ebben a pillanatban szívének vágyai és így imádkozott. Elátkozta élete kicsapongásait, de azonnal hozzátette: „Ez is gyógyulást nyer majd”. Remegett attól, hogy az életben milyen elhagyatott, de rögtön ezt is hozzátette: „Egy napon kinyúl majd egy kéz felém”. „És a szívem szinte megszakadt, olyan erősen dobogott, ha arra gondoltam, hogy milyen lesz az a nap. . . Csak a kereszténységben láttam szépséget, nem tudtam elképzelni, hogy a szépség máshol lenne, mint az igazságban.” Még egy kis idő, alig egy év, és a százados magánya megszűnik, szívének vágyai beteljesednek. Kezdődik az 1912-es év, amely tanúja lesz körünkbe való visszatérésének. Édesapám halálának és betegségének megpróbáltatását éljük át. Ernest ugyanakkor a sivatagban összegezi, hogy a nyomorban és örömben megtett kétéves szakadatlan vándorlás mit változtatott benne. Íme néhány akkori gondolata:

„A mennyei Atya: ‚Hogy fogom őt szeretni, ha katolikus leszek’. A Szent Szűz: ‚Milyen alázatosan térdelek majd lábainál, amikor katolikus leszek’, és ‚Hogy fogom szeretni majd, ha hiszek’. Amint mondtam, bizonyos voltam benne, hogy egy napon megkapom a hitet. . . .”

„A bűn. ‚Rólad beszélek Uram, és nincs nap, amelyen meg ne sértenélek’ . . . *A megtérésem után* abba hagyom . . . Lesz rá erőm? Ebben bizonyos vagyok . . . Lelkiismeretfurdalást, éles, hasító lelkiismeretfurdalást éreztem – de nem féltem . . . Nem nagyon tudtam mi fog történni. De tudtam, hogy azon a napon, amikor katolikus leszek, abban a pillanatban minden megváltozik, minden egy új rend szerint alakul, minden nehézség megszűnik.”

„A világban igazából legjobban az áhítatosokat szeretem . . . Az igazi áhítatosokat, a lelkiismeretes hűség, az egyszerűség és kedvesség embereit . . . az engedelmeseket és békéseket. Miért nem megyek igazi barátaimhoz? Már semmi sem hiányzik, *csak* ez a kis szikrája a kegyelemnek . . .”

„Thébaides-nek csendje előkészítette a Kegyelem útjait . . . És bizalommal mentünk városain keresztül. De kevésbé boldogan mint az emmauszi zarándokok, mert még szüntelenül a „kenyértörésre vártunk.”

„*Deum quem in divinae scripturae expositione non cognoverant, in panis fractione cognoscunt.*” *Ismerték*, mondja Nagy Szent Gergely, Jézus maga tanította őket és mégis sötétségben maradtak. Meg kellett törni a kenyeret, hogy felismerjék Jézust, vagyis az Igazságot.”

„Úgy hiszem, mi *tudjuk*, teszi hozzá Ernest. Nem hiányozna tehát már más, csak a felismerés igazi jele, a bizonyosság záloga, a ‚KENYÉRTÖRÉS’.”

1912 áprilisában vagyunk. Ernest szüntelenül a fényességen medítál, amely lassanként feltárul számára, és a természetes eszközökön, amelyek segítenek Isten iránti vágyunkat felébreszteni. „Először a csend . . . azután a szegénység. Mivel szegények vagyunk és ezt a szegénységet úgy küldték nekünk. És semmi sem segíti jobban elő a lelki életben való fejlődésünket, mintha naponta egy marék rizsán és egy kis sós vízben élünk . . .”

„*Esurientes implevit bonis.* Ez a Szahara jelmondata . . . Már egyedül a nyomor által is . . . ugyanúgy mint . . . a csend által, nagyon messzire jutottunk. Olyan messzire, ameddig csak elvezethetnek természetes eszközeink. Valóban Isten küszöbén állunk . . .”

Mialatt Ernest első lépéseit teszi meg az evangéliumi tökéletesség felé, saját bevallása szerint a sivatag erényeinek, a csendnek, a magánynak, a sivárságnak és a nyomorúságnak a segítségével, egy másik nagy francia, ugyanott utolsó lépéseit

teszi a szentség és a vértanúság felé. Ernest nem találkozott vele sem Franciaországban, sem Afrikában. A remete az északi Szaharában tartózkodott. De mellékesen megemlíti a „tiszteletre méltó és híres” Foucauld atyát, anélkül, hogy sejténé, hamarosan mindketten elhagyják a sivatagot és a magányt, hogy helyet foglaljanak az égi seregek megszámlálhatatlan sokaságában. Ténylegesen már az első világháború kezdetén meggyilkolták a francia remetét a németek parancsára.

Most május 16-tól július 18-ig Ernest Zougot járja be. Egyes napjai „unalmasak, haszontalanok”. Pedig a mórokkal beszélgetve gyorsan repülnek. A mórokkal kapcsolatban az a véleményem, hogy annyira egyszerű, sivár életüknek semmi köze sincs „az egyszerűséghez, az első idők naivságához való visszatéréshez”, amiről íróink oly sokat álmodoznak. . .

„Ha meggondoljuk, milyen messzire jutottak a belső életben, megállapíthatjuk, hogy sikeresebben megóvták önmagukat a tudatlanságtól és közönségességtől, mint mi. . . Szerintem Zoug nem visz vissza az egyszerűséghez. . .

„Figyelmeztettek bennünket, hogy vissza kell térnünk valamihez, hogy önmagunk mélyén kell megtalálnunk magunkat. De nem az egyszerűségről van szó. Szent Pál, Szent Ágoston nem voltak egyszerű emberek, és semmi sem ellentétebb a francia hagyományokkal, mint a szenesember hite. . . A biztos hit képezi a francia hagyomány alapját – a római, apostoli, katolikus vallás hite, amely széles műveltségre támaszkodik, illetve kiterjedt intellektuális kultúrával jár együtt.” Tehát szó sem lehet a szellemi egyszerűség kereséséről. Ami pedig a mórokat illeti, az ő egyszerűségük a hagyományok egyszerűsége, ami „fordítottan arányos a szellemi egyszerűséggel.” Ha előnyben is részesíti a sivatag leckéjét az intellektuális szemben, ezalatt nem a természethez, a naivsághoz való visszatérést érti, hanem inkább az értelemhez való visszatérést, amely mint csodálatosan mondja, „bizonyos értelemben, ha úgy vesszük a legnagyobb egyszerűség”.

Ernest ekkoriban írta meg Jacques-nak azt a levelet, amely igen megindított bennünket, mivel annak biztosítékát jelentette, hogy hite hamarosan beteljesedik. Ez a hosszú levél nagyjából összefoglalja mindazt, amit *A Pusztában kiáltó Hangokból* (Vois qui crient dans le Désert) idéztem. Íme a fontosabb bekezdések:

„Drága Jacques-om!

Zoug, 1912. június 15.

„Nagy örömmel és haszonnal olvastam leveledet és a két füzetet, amelyet szíveskedtél hozzá csatolni.”

„Annak ellenére, hogy a filozófia bizonyosan kevésbé elterjedt és szórakoztató a si-  
vatagban, írod.”

„Valószínűleg igazad van, és mégis a minden díszől megfosztott és végsőkéig le-  
tisztított, a csend és magány ruháját felöltő szaharai természet könnyen hajlamossá  
teszi az embert az elmélkedésre és így bizonyos módon betöltheti a kolostor sze-  
repét. Ha az észben keresném a hit érveit – és tulajdonképpen: *Fidei assensus  
nequaquam est motus animi caecus* –, úgy érzem, hogy kiindulópontom a semmire, a  
rendre és a célosságra vonatkozó bergsoni tételekkel foglalkozó vizsgálódásod  
volna.”

„De mivel pillanatnyilag inkább szeretetre, mint világosságra van szükségem, nem  
fogsz csodálkozni azon, hogy nagyobb élvezettel ízleltem azt az első, azt a – lega-  
lábbis formájában – buzgóbb, szenvedélyesebb tanulmányozást, mint a másodikat.”

„Mindenféle próbálkozás, amely a katolicizmustól való „megszabadulásra” irá-  
nyul, teljes képtelenség, mivel akár akarjuk, akár nem, keresztények vagyunk –,  
ezenfelül hitványság is, mivel szívünkben minden szépség és nagyság a katoliciz-  
mustól ered. Nem semmisíthetünk meg 20 évszázadot (teljes örökkévalóságot) –  
nem törölhetjük el 20 évszázad történelmét, és amint a tudományt – nagyon he-  
lyesen jegyzed meg – a hívők teremtették, mindaz ami erkölcsünkben nagy és  
emelkedett, a kereszténység hatalmas és egyedülálló forrásából ered, amelynek el-  
hagyása téves erkölcshez, téves tudományhoz vezet.”

„Azt hiszem, hitünknek ezek az igazi okai. Fenntartva a Vatikáni Zsinat állásfog-  
lalását, amelyet máskülönben te oly jól megvilágítasz az értelem védelmével kap-  
csolatos írásodban –, és anélkül, hogy azt óhajtanánk, hogy „vak lendület” vigyen  
bennünket a hithez, ténylegesen elmondhatjuk, hogy olyan időket élünk, amikor  
a barbárságnak és a vallástalanságnak oly nagy a veszélye, hogy már nem értünk rá  
teológiai érvekkel foglalkozni. . .

Most, drága Jacques-om, azt hiszem eleget mondtam ahhoz, hogy mindent meg-  
merjek vallani neked.

Mindezzel együtt nem hiszek. Én, így is mondhatnám, egy teljesen abszurd lény,  
egy hit nélküli katolikus vagyok.

Ezt a szép oldalt olvasva szomorúan gondoltam magamra:

Mostanában, úgy tűnik a lelkek képtelenek elviselni az igazságot. . . . Azon tana-  
kodtam, hogy hitetlenségem miatt haragudhatsz-e rám. Pedig, azt hiszem, ugyan-  
azokat az embereket utálom, akiket te utálsz, hogy ugyanazokat szeretem, akiket  
te szeretsz, és szinte csak annyi a különbség köztünk, hogy engem a Kegyelem nem  
érintett meg.

A Kegyelem, íme a titkok titka! Azt fogod mondani, ne essek abba a janzenista hibába, hogy az ember szabad, és cselekedeteivel, ha nem is erőszakolhatja ki, de legalábbis előidézheti a Kegyelmet. (Nem tudom, jól mondom-e).”

„De ez nem így van! Érzem, ha az ember elérkezik arra a pontra, ahol én vagyok, a várakozáson kívül már semmit sem tehet.”

„Süllyedjetez állati szintre – mondja Pascal. De ez lehetetlen. Éppúgy képtelenek vagyunk erre, mint arra, hogy értelmet ajándékozzunk magunknak. Olvasni fogok, tanulni? De az emmauszi tanítványok nem hittek Jézus tanításának: *Deum quem in scripturae sanctae expositione non cognoverant, in panis fractione cognoscunt*. Rengeteget tűnődöm Szent Gergelynek ezen a mondatán. Így én egyáltalán nem hasonlítva a vakhoz, aki nem kéri gyógyulását, hangosan kiáltva hívom Istent, aki nem akar eljönni.”

„De lényeges ez? Tulajdonképpen csak az én személyes üdvösségemről van szó. Ha hűségesen szolgálom az Egyházat, és elsőszülött leányát, Franciaországot, nem teljesítettem-e minden kötelességemet? Az Egyházzal szemben lehetetlen közömbösnek lenni. Aki nincs velem, az ellenem van. Én egész lelkemmel állást foglalom.”

„Most mindezek után, úgy gondolom, hogy az én üdvösségem senkit sem érdekel, mivel engem is alig érdekel a világban zajló nagy cselekedetek áradata. Mindenem a vallásból származik, kivéve az üdvösségemet.”

„Drága Jacques-om, ha arra gondolok, hogy milyen nehéz egy elvesztett hagyományt felújítani, mélyebben megértem a móroktól kapott leckét, akikkel két éve élek együtt. Ők tiszták, egyszerűek, úgy őrzik a hitet, ahogy az apjuktól kapták. De főképpen azért nagyok, mert egy rohadt civilizáció nem fojtotta el bennük az elmélkedés élő erőit. Ide kell tehát jönnünk, hogy lássuk az utolsó misztikusokat és aszkétákat.”

„Néhány nappal ezelőtt Port-Étienne-en utaztam át. Egyik mór társamnak, a hűséges Sidiának megmutattam a kábel nélküli távíróberendezéseket és a párolókat, s azt mondtam:

– Látod, ostobák a mórok, hogy ellenállnak olyan gazdag és hatalmas embereknek, mint a franciák.

– Sidia egy pillanatig gondolkodott, aztán válaszolt. Válasza szinte szó szerinti fordításban így hangzik:

– Igen, ti franciák, ti uralkodtok a földön, de miénk az Ég királysága!

Íme, így tisztelnek bennünket a mórok, miután öt-hat éve kapcsolatban vannak a francia tisztekkel!



Ezt a mondatot megírtam Jalabert őméltóságának, Szenegambia püspökének egy levélben, amelyben kifejeztem azt az óhajomat, hogy szeretném, ha Dakarban hatalmas és szép székesegyházat emelnének, amely megmutatná a muzulmánoknak, hogy minékünk is van Istenünk és hitünk.<sup>1</sup> De ez az Isten sajnos, nagyon kicsi a szívünkben, és ezt az anekdota is bizonyítja. . .”

Mivel bizonyosak voltunk Ernest komolyságában, meg voltunk győződve róla, hogy várakozása nem lesz hiábavaló. Mert Isten mindig a hit adományával válaszol azoknak a jó szándékára, akik Őt keresik, hiszen Ő az, aki önmagát keresteti velünk.

Ennek az évnek a nyarán, az utolsó Afrikában töltött nyáron, amely mauritániai tartózkodásában a legkeményebb nélkülözések időszaka volt, írja a *Hangokban*, „hogy a legédesebb gondolatai támadtak azzal a vigasszal kapcsolatban”, amelyről tudta, hogy fenn van tartva a számára. Szenvedett az éhségtől, a szomjúságtól, az éghajlat forróságától, a kemény, sivár katonaelettől.

„Nyomorúságom ellenére különös lelkesültségben kezdtem élni. Erkölcsi magányomban bizonyos erények, amelyekre előzőleg alig gondoltam, most a lelket gazdagító erények közül a legfennköltebbeknek tűntek számomra. De ezek egytől egyig keresztény erények voltak: a lemondás, az alázatosság, a világtól való elszakadás, a bűnbánat, az aszketizmus, a szüzesség – nem a testi, amelyik vulgáris, hanem a szellemi szüzesség. Végtelenül boldog voltam, amint először éreztem a keresztény erények jó illatát. . .”

„És a Szentek felé fordultam. . . Tagadhatatlan, hogy ők voltak az emberiesség legszebb példái, akik valaha is megjelentek a világban.”

Számunkra is a szentek szentsége volt a döntő érv. . . És jóval később Bergson is a moralisták és a misztikusok körében végzett hosszadalmas kutatása után, nem a szentekben – a keresztény misztikusokban, az egyedüliekben, akik célhoz értek, találta-e meg, az emberiesség beteljesedését?

Ha elfogadjuk a katolikus morált, azt a morált „amivel semmi sem ér fel, írja Ernest, azonnal csodálatos fényesség árasztja el lelkünket, annak legsötétebb sarkait, legrejtettebb zugait”. Gondolataiban erre a pontra érve megáldja nemcsak a szentek Istenét, hanem a saját nyomorúságát is, mivel ebben a nyomorban fedezte fel „az Evangéliumból áradó végtelen kincseket”.

Ernest bevégezte afrikai küldetését, és elérkezett Franciaországba való visszatérésének az ideje; 1912. október 15-én az agoatimi tábornok elhagyva rettenetes bá-

<sup>1</sup> Ernest kívánsága teljesült, a katedrális felépítették Dakarban.

natot érez: „Nagy, sötét szakadék nyílt mögöttem. Nehéz homály borult nyomorúságom éveire. „De ugyanakkor hajnalodott, az ifjúság és tisztaság pirkadatával, – a látóhatárt mennyei világosság árasztotta el. Ezúttal tudtam, hová tartok. A Szent Egyház, a római katolikus és apostoli Egyház felé mentem. A béke és az áldás otthonába, a boldogság, az egészség és a gyógyulás felé. És erre az igazi anyára gondolva, aki évek óta két kontinens távlatából várt rám. . . sírtam a boldogságtól, szeretettől és hálától.”

„Igen, ez a csodálatos igazság hívott a szelíd hazába. A megfiatalodott égbolton az egész keresztény rendet láttam, egy hatalmas, fenséges, erős kövekre épített templomot, az Értelem és isteni Bölcsesség temploma emelkedett előttem, és ennek a templomnak minden vonala annyira egyenes, annyira tiszta, annyira egységes volt, hogy előtte már nem vágyhattunk másra, minthogy örökre az árnyékában élhesünk, a világ varázsától és hívságától távol.”

Mindazok, akik az Egyház küszöbét őszinte szívvel lépik át, egy napon meglátják ezt a látomást.

Amíg a kísértés Angyala a bujaság hegyére emel bennünket, és tekintetünket lefelé irányítva megmutatja és felajánlja a föld birodalmát –, addig a Megtérés Angyala a megaláztatás és könnyek völgyében vezet bennünket, tekintetünket az ég felé irányítva megmutatja nekünk az Istentől leszálló „szent várost, az új Jeruzsálemet, amely díszes, mint a vőlegényének fölékesített menyasszony”. És megértjük, mennyire igaz az, amit az Apokalipszisben Szent János hall:

„Nézd, ez Isten hajléka az emberek között. Ő velük fog lakni, azok pedig az ő népe lesznek és maga Isten lesz velük. . . Jegyezd föl, ezek a szavak hitelesek és igazak.”<sup>1</sup>

Ha az ember egyszer már részesült ebben az ihletett, valódi és rejtélyes látomásban, nem a szemeken, hanem a lelken és a szellemen keresztül, lehet, hogy halványabbá válik majd a látomás, de az égi Jeruzsálem falain az emberi mocsok szennyfoltjai már sohasem takarhatják el teljesen örök fényének ragyogását, sohasem veszítjük el – kivéve a hűtlenség halálos bűnét – e lelkeket védelmező anya lényegi jóságának és „az Isten dicsőségében ragyogó városnak”<sup>2</sup> az ismeretét.

Az Egyháznak ez a belső látomása alig előzi meg Ernestben a megtérést. A *Hanggok* utolsó szavai elmondják, hogy amikor elhagyja Afrikát, már nem perel Istennel, „ellenkezőleg, a hosszú utazások és fáradozások után, Benne bízva és Nála meg-

<sup>1</sup> Szent János, Jelenések 21, 2–5

<sup>2</sup> Uo. 21, 23.

pihenve, békében és örömmel várja, hogy megismerhesse a keresztény név édességét a maga pompás teljességében.”

#### A SZÁZADOS VÁLASZA

1912. december 8-án Ernest Dakarban hajóra szállt. Három héttel később Franciaországban, Párizsban, közöttünk volt. Szívünk az övével együtt aggódó reménységgel dobogott. Amire vártunk, az olyan hatalmas dolog volt, annyira meghaladta az óhajok hatalmát, hogy teljes biztonsággal nem számíthattunk rá: Isten adománya nem teljesen Isten kezében van-e? Ernest pedig az afrikai magánytól eltávolodva, kultúrájának a „tudósok és filozófusok vitájától zajos” földjéhez közeledve, nem véli-e majd, hogy a sivatagi térségek csendjében szellemi délibáb áldozata volt? Tulajdonképpen ez is történt. Az ábrándok démonja megpróbálta meggyőzni erről, ily módon igyekezett eltéríteni őt attól a céltől, ahová erős és hűséges lelke valóban tartott. Mindig ez történik egy megtérés előtt: Isten próbára tesz bennünket olyan körülmények között, amelyekben minden természetes lelkesedésnek le kell hullania. Csak ekkor érthetjük meg, hogy akaratunk valójában milyen mértékben osztotta vágyainkat, csak akkor fogadhatjuk az isteni kegyelmet.

Ernest tehát néhány sötét, zavaros napot élt át – de milyen gyorsan teltek ezek! Hat hét alatt minden beteljesedett.

Első beszélgetéseink alkalmával kegyelem nélküli katolikusnak nyilvánította magát, akit kielégít a haza szolgálata. „Őszinte volt, írja Jacques, és mégis mennyire éreztük, hogy nem az igazságot mondja!” Nem, a haza szolgálata már nem elégtette ki, és ez az igazság hamarosan nyilvánvalóvá vált előtte. Legbensőbb gondolatait tartalmazó naplójában — amelyet a nővére, Henriette hozott nyilvánosságra – 1913. január 13-án ezt írja: „Uram, Istenem jöjj el hozzám, segíts, hogy szívem és szellemem teljes tisztaságában fejezhessem be a művet, amelyet veled kezdtem el.”

Jacques és Ernest mindennap találkoznak, hol Versailles-ban, hol Párizsban, ahol Ernest a Stanislas Collège-i előadások végén megkeresi Jacques-ot, és vég nélkül együtt vizsgálják, magyarázzák a katolicizmus tanait és dogmáit. De a beszélgetés nem elég nekik. Írnak is egymásnak: Ernest füzetében hol a saját, hol pedig Jacques szavait jegyzi fel. Jacques január 23-án így ír neki: „Könyörgök az Istenhez, hogy Egyházába a Békesség és Fényesség királyi kapuján át léphess be anélkül, hogy a kegyelem miatt késlekednél.”

És Ernest Jacques-nak, amikor úgy érzi, hogy Jacques-ot bosszantja a lassúsága: „Lehetetlennek tűnik számomra, hogy még sokáig idegenként tekintsek erre a csodálatos keresztény gondolatra. Magamban azt mondom, hogy miután annyi szentségtől voltam megfosztva, nem szabad csodálkoznom rajta, ha ilyen nehezen tudok a lejtőn újból felfelé haladni. . . Drága Jacques-om, kérlek ne hagyj el, és próbálj meg nem elkedvetlenedni, bármilyen szomorú véleménnyel vagy felőlem. Egyedül te segíthetsz, te vezethetsz engem. Ne felejtsd el végtelen jó szándékomat. . .”  
Január 21-én nem ezt jegyezte-e füzetébe?:

„Ma megkérem Jacques-ot, ismertessen meg egy pappal, aki megérthet engem. . .”

Régóta tudjuk már, hogy ki lesz ez a pap. Jacques, Ernest Mauritániába történt távozása óta egyfolytában beszélt róla Clérissac atyának, ennek a nagy hitű és magas intelligenciájú embernek, aki most már majdnem úgy ismeri Ernestet, mint mi. De akkor is és újból micsoda aggodalmat élünk át! A barátság és szimpátia törékeny, értékes területén járunk, egy léleknek egy másik lélekkel és Istennel való találkozásánál. Nem rontunk-e mindent el ügyetlenségünkkel, Jacques és Raissa ügyetlenségével? Tudjuk, hitünk bizonyos külső megnyilvánulásai már így is felháborították Ernest-et: X. Pius pápa képe Jacques dolgozószobájában, a kis kápolna a La Salett-i Boldogasszony szobrával, és az a beszélgetés, amelyben szinte kizárólag csak Mélanie-ről és Szent Hildegardról, a XIX. sz.-i és a középkori csodálatos prófétaokról esett szó. . .

De nem – hiszen mit számít az ügyesség vagy ügyetlenség ott, ahol egyedül Isten cselekszik? Megállítja-e Őt az ostobaság, az én ostobaságom, aki barátom lelkeért imádkozom? Vagy ennek a léleknek a pillanatnyi rossz hangulata, amelyért a Hazugság Fejedelme küzd erősen Istennel? Vajon nem ez az az eset, amikor tökéletlenségünk, tehetetlenségünk legnagyobb erőnké válik a kegyelem Szerzője előtt? És a kegyelem órája nem érkezett-e el Ernest Psicharihoz?

Január 31-én találkozott először Clérissac atyával. Íme így hatott rá, ezen a napon ezt jegyezte fel a füzetébe:

„Jacques-ot a Stanislas Collège-nél felvettem. Versailles-ba megyünk, Clérissac atyát találok nála, Szent Domonkos rendjéből. Ennek az embernek csodálatos feje van, tüzes szemei, keserű szája, szenvedést és hitet kifejező arca. Érezni az izzó embert, az erős értelmet, a nagy szívet, a gyengeség és bigottság ellenségét, de aki mégis belső tűztől ragyog. Széles tájékozottsággal, kifinomult műveltséggel rendelkezik. . . Együtt sétáltunk a parkban, ő meg én. Elmondtam, hogy mennyire vágyom a gyónásra, és hogy méltatlanságom miatt milyen rosszul érzem magam. Felvilágosult, egyenesen a szívhez szóló jósággal segít, bátorít.”

Másodszor február 3-án, hétfőn találkoztak. Ernest és Clérissac atya nálunk ebédelnek. A harmónia tökéletes, a megindultság szívbemarkoló, mivel a komoly, egész életet elkötelező döntés közeledik, és tudjuk, hogy „Isten szeretete nem ismer irgalmat”.<sup>1</sup>

Ebéd után az atya Ernestet a parkba vezeti. Két órán keresztül távol vannak, ezalatt szüntelenül imádkozunk. Végre visszajönnek. Tulajdonképpen mindent eldöntöttek: Ernest holnap meggyónik, ezen a héten megbérmálják, vasárnap pedig elsőáldozó lesz.

A nagy eseményekkel jelölt napok gyors egymásutánban peregnek, emlékeztetvén bennünket az évforduló hónapjában édesapám keresztségére, betegségére és halálára, megtérésének kegyelemmel beragyogott napjaira. Másnap tehát négy óra felé az atya és Ernest együtt érkeznek. Kicsiny, virággal díszített házi kápolnámban, ahol a vasárnap, Gyertyaszentelőkor megáldott szép gyertyák égnek, Ernest Psichari a La Salette-i Boldogasszony előtt térdelve hangosan olvassa IV. Pius és X. Pius hittételeit. A felolvasás után kimegyünk. Ernest meggyónik és megkapja a feloldozást. Hívnak bennünket. Ez egy új ember. Az arca, a szemei újak, az ég vizében tisztultak. Édesapám ragyogó tiszta szemekre gondolok a keresztség után. A „képek megújulásának” csodája, Isten képének a megújulása, amelyek mi vagyunk, és amelynek a bűn eltakarja a színeit.

„Látják, mondja Clérissac atya, ez az ember teljesen Istené.” Érezzük, hogy kölcsönös, atyai és fiúi szeretet született Krisztus és papja papi áldozatának köszönhetően, e között a két egyformán hősiess, de sorsukban különböző lélek között.

Február 5-én, másnap Ernest visszatér Versailles-ba, ahol a katedrálisban hamvazkodik.

Hetedikén ezt írja a füzetébe: „Bérmálkozásom előestéje. Szilárdan elhatároztam, hogy Istenben, Istenért élek.”

Mgr Gibier, február 8-án, szombaton bérmálja Versailles-ban. „Úgy érzem, hogy egy másik lelkem van”, mondja a püspöknek a szertartás után.

A naplójába feljegyzi: „Gondviselésszerű véletlennek köszönhetően, a mai nap Matha-i Szent János ünnepe, aki 1198-ban egy Rendet alapított, hogy a fogságban élő keresztényeket visszavásárolja. – Gyakran járt Marokkóban. . .”

9-én szintén Versailles-ban, a Szent-Gyermekség kápolnában Clérissac atyánál, aki a misét mondja, elsőáldozó. Egyedül vagyunk, Jacques, Vera és én Ernest-tel és az atyával. Csodálatos csend, lelkünkben forró az áhítat.

<sup>1</sup> Mélanie Calvat, a La Salette-i pásztorlányka szavai.

Ez a nap Ernest számára „teljes egészében nagyszerű, napsugaras, egészen tiszta fényű, biztosan *fentről rendezett* volt”. A kegyelem napjaiban valóban úgy érezzük, hogy Isten csak ránk gondol. És ez igaz, Isten úgy törődik mindnyájunkkal, úgy hat ránk, mintha egyedül lennénk a világon.

1914. február 9-én, elsőáldozásának egyetlen évfordulóján, arra a napra gondolva, amelyen felismerte Krisztust a „kenyértörésben”, Ernest ezt írta nekünk: „Mégis igaz, hogy pontosan egy éve a versailles-i kis kápolnában térdeltünk. Drága barátaim, velem voltatok, amint az eucharisztikus élet utolérhetetlen fényességébe léptem, és Jézus Krisztus annyira óhajtott igájába hajtottam fejemet. . .”

Ugyanazon a reggelen, 1913. február 9-én, Clérissac atya, Jacques és Ernest Chartres-ba zárandokoltak az áhítata színhelyéül kiválasztott katedrálisba, amely oly nagy szerepet játszott Péguy és a mi megtérésünkben. . . Péguy! hogy mennyire előttünk állt ezekben az órákban! Mennyire óhajtottuk, hogy részesüljön a tökéletes békeességben és boldogságban, amely ezentúl ennek a számára oly drága fiatalembernek, aki élénk csodálatot érzett iránta, a viaticuma lesz. Nem mellettünk lett volna Péguy helye is ezen a napon?

De a dolgok éppen ellenkezőleg alakultak. Ahogy már említettük, ezen a napon kezdődött Péguy és Ernest között a viszály, ami eddig csak Jacques-ot és engem érintett, és amitől most már Ernest is szenvedett.

Természetesen Jacques véleménye barátjának megtéréseivel kapcsolatban teljesen különbözik Péguy-étől, aki Ernest változását a papoknak tulajdonította. „Ez, mondja Jacques, a kegyelem hatásának és valóságának, a hit természetfeletti lényegének a csodálatos tanúbizonysága.” Tulajdonképpen „a hívés értelmi ténykedés, de az akarat ráhatása alatt álló, Isten felé irányított értelemé. És az akaratnak az a kiegyenesedése, amely elengedhetetlenül szükséges a hívés létrejöttéhez, a vágyanak az az elragadtatása, felszárnyalása a lényegi szépség felé, hol jelenik meg ragyogóbban, mint az adrari Századosnál? Természetfölötti ez a hittény, amelyre csak a kegyelem által válunk képessé. És a kegyelmi segítség szükséges volta, a természetnek a tehetetlensége az Istenség elviselhetetlen titkának színe előtt, hol tűnik ki jobban, mint Psichari szent várakozásában?

A hittény, folytatja Jacques Maritain, önmagában igazi rejtély. . . és az emberi vagy természetes hit csak analógia által lehet segítségünkre abban, hogy valami fogalmat alkothassunk róla.” „Emberi módon hinni tulajdonképpen sokkal kevesebbet jelent mint tudni, de természetfeletti hittel hinni sokkal többet, összehasonlíthatatlanul többet jelent a természetes tudásnál.” „Az az iskola, amelyben

Isten szól és tanít, mondta szent Ágoston, nagyon távol esik az érzékektől és a testi megismeréstől. Azt látjuk, hogy sokan mennek a Fiúhoz, és hogy sokan hisznek Krisztusban, de azt, hogy hol és hogyan hallották és tanulták meg ezt az Atyától, azt nem látjuk. Mivel ez a kegyelem nagyon is titokzatos.”<sup>1</sup>

A kegyelemhez „amely felülről való, s a világosság Atyjától száll alá”<sup>2</sup> Ernest hű marad közeli haláláig. Azon a tizennyolc hónapon át, amely halálától elválasztja, szentként él, mindvégig katonaként.

Cherbourgban állomásozik, megértéssel veszi körül a katonákat, akiket tanít, a szegényeket, akiket meglátogat, még Istent is, akit lelkében ápol, figyelve, hogy szeretettel szolgálja.

Micsoda öröm a barátainak, ha Párizsba vagy Versailles-ba látogat! Mindig emlékezni fogunk 1913 karácsonyára és 1914 húsvétjára, amikor Clérissac atyával együtt velünk ünnepelt. Micsoda élet, micsoda öröm áradt belőle! Hogy énekelt, hogy nevetett! Pedig nehéz napokat élt át, szomorú volt az édesanyja miatt, akit édesapja elhagyott, hogy újra megnősüljön, s aki Ernest megrendítő szavai szerint már „csak egy szegény, elhagyatott öregasszony” volt.

Párizsban természetesen találkozott Jacques nővérével is. Ő is elvált a férjétől, ő is mint Ernest, a katolicizmushoz tért. Szabad, de csak a világ szemében. Lelkében örökre rabja tönkrement házasságának. A korkülönbség most már nem akadályozta meg a mindkettőjük által óhajtott egyesülést. Jeanne ezalatt a tíz év alatt alig öregedett. Ernest számára pedig az Afrikában eltöltött évek duplán számítottak. Most azonban – a boldogtalanság rettenetes makacssága! – közös hitük vá-

<sup>1</sup> De Praedestinatione Sanctorum, M. L. XLIV, col 970. – Jacques Maritain ennek a szövegnek az idézése után így folytatja az Antimoderne-ben: „Bizonyos, hogy a teológiai hit aktushoz körültekintő előkészítés és elfogadható hitvédelmi alapok szükségesek. De a hit sajátos indítéka nem az emberi érvekből ered. . . . Három dolog van, mondja Szent Tamás, ami Krisztus hitéhez vezet: a természetes értelem, a törvény és a próféták tanúságtétele, az apostolok és tanítványaik prédikációja. De ha egy embert így szinte kézen fogva vezetnek a hűhez, elmondhatja, hogy hite nem az előző indítékokból ered: hitének oka nem a természetes értelem, nem a törvény tanúságtétele, nem is az emberek prédikációja, hanem kizárólag az első Igazság maga. A hit az Istentől közölt fénytől nyeri bizonyosságát.” (In Joannem, IV. lect. 5, n. 2.) Nem mintha a Századosnál hiányoznának az ésszerűen érvényes hitvédelmi alapok, az ésszerű hihetőség indítékai, de nem mutatkoznak különálló érvelésként és nem tudományos vagy bölcséleti, egyszerűen nem tisztán elméleti természetűek. Ez meglepő? Ki kívánná, hogy egy beteg ember ugyanazt az izommunkát végezze, amit az egészséges? Sokan azok közül, akik a modern világ légkörében nőttek fel, akik heves intellektusuknak következményeképpen miazmákkal vannak tele, értelmük, bármilyen ragyogó és éles legyen is, akadályokba ütközik, amelyeknél veszít természetes erejéből és valójában sokkal betegebb, sokkal erőtlenebb, mint ahogy ezt azok a filozófusok hiszik, akik Istennek hála, nem ismerik a legmélyebb keserűség szakadékeit. A kegyelem gyógyító tevékenységére volt szükség ahhoz, hogy egy ilyen értelem fölfoghassa a merőben észbeli bizonyítások teljes értékét.”

<sup>2</sup> Szent Jakab levele (1, 16–18)

lasztja el őket. A hit, amelyben lélekben egyesülnek. És közös sorsuk tragédiája csak ebben az egységben oldódik fel.

1913 tavaszán jelenik meg *A fegyverek szava* (L'Appel des armes). Borzasztó megpróbáltatást jelentett Psicharinak. A könyv már nem tükrözte belső életét. Szégyellte azokat a lapokat, amelyekről hiányzott Krisztus neve. De Clérissac atya úgy ítélte meg, hogy a könyvet eredeti állapotában kell nyilvánosságra hozni, a valóság érdekében. És Psichari elfogadta azt, ami már csak megaláztatást jelentett számára.

Ernest Szent Domonkos rendjének szellemisége felé irányult. 1913. október 13-án belépett a domonkos harmadrendbe. Szüntelen hűséggel követte Clérissac atya utasításait, aki legfontosabb szabályként azt jelölte meg számára, hogy „mindig úgy viselkedjék, mintha gyónni készülne vagy meghalna a következő pillanatban”. Békében várta az isteni döntést, amely a háborúval érkezett.

## PSICHARI HALÁLA

Sokan elmesélték Henriette Psicharinak bátyja halálát és a rossignoli csatát. Ő maga is Grasset ezredes munkájára hivatkozik.<sup>1</sup>

Másrészről pedig, amikor Henri Massis befejezte saját könyvét, a *Barátunk Psichari-t* (Notre ami Psichari) átadta neki Galgani törzsőrmesternek, Ernest utolsó társának azt az elbeszélését, amelyet Massis is idéz. A következő oldalakon tehát ezeket a forrásokat fogom használni.

A háború második napján mozgósított Ernest Psichari elutazik Cherbourgól ezredével.

Augusztus 20-án a keleti országrészben tartózkodik, Montmédy környékén. Majdnem találkozik Péguy-vel. 21-én kezdetét veszik a bátor, de nagyon rosszul informált katonai vezetők tévedései, akik parancsaikkal a 2. gyarmati gyalogezredet egy egész német hadosztály karjaiba vezetik. A nyilvánvaló tények ellenére a generálisok meg vannak győződve arról, hogy német részről csak egy „függönnyel” állnak szemben.

Augusztus 22-én Ernest ezrede reménytelen helyzetbe kerül. Ernest és emberei már délben tisztában vannak ezzel. Hősiesen küzdenek az ellenséggel, de kezdetét veszi az ezred haláltusája.

„Mialatt a gyarmati hadtestet bekerítő mozdulat folyamatban van, az ezred a vég-

<sup>1</sup> *A hadosztály meglepetése. Rossignol-Saint-Vincent, Berger Levrault, 1932.*



sőkig teljesíti Raffenel tábornok parancsát: Rossignolt mindenáron tartani kell, az erősítés hamarosan megérkezik.”

„Ők tudták, hogy nem kapnak erősítést. . . .”

„Végül a falu védelmét már csak néhány géppuska és Ernest két ágyúja biztosítja. Cherrier kapitány végig vele van. Ernest egyfolytában lő, nem számít hova. Létezik-e egyáltalán valamilyen cél, összefüggés ebben a pokolban? Minden hiába, de a golyók detonációja biztonságot ad az embereknek.”<sup>1</sup>

„Öt órakor, írja Galgani, a németek bejönnek a faluba. . . . A Saint-Germain-i hadnagy átadja a tábornok parancsát Psichari hadnagynak, amely szerint el kell hagynia a helységet. Hadnagyom felém fordulva válaszolja: ‚Miért mennénk oda vissza meghalni? Maradjunk itt.‘ Mivel azonban a Saint Germain-i hadnagy erősködik: ‚Nem érdekes, mondja, jöjjön, kövessen. . . .‘ Egy kis kertben rejtőzünk. Még egy perce sem voltunk ott, amikor megkérdezte: Kibiztosította a fegyvert? Nem, válaszoltam. Együtt mentünk vissza, a sasszeget a zsebembe tettem. Alighogy elindultunk az úton, teljesen fedezék nélkül, amikor hadnagyom egy karmozdulattal mintha azt mondaná, hogy siessek, hogy veszélyes a hely. . . ., majd felkiáltott: ‚Gal. . . .‘ Nem tudta befejezni, megfordult maga körül és keresztbe font karral elesett. Psichari hadnagy a halántékába kapott golyót. . . .”

„A Saint-Germin-i hadnaggyal és néhány közelében lévő ember segítségével testét az út mellé helyeztük.”<sup>2</sup>

„Ernest-et, írja Henriette Psichari, három másik társával együtt egy ideiglenes sírba temették. De könnyen felismerhető, mivel ruhája alatt Szent Domonkos skapuláráját viselte.”

„Az Afrikában elnyert, annyira szeretett katonai érdemrend a zubbonyára van tűzve.”

„Ernest-et foglyul ejtett társai temetik el. A nyaka körül vékony aranyláncot látnak, a végén kereszttel. Keresztelőjének keresztjével.”

„Egy idős apáca térdel mellette, egy szerény asszony segíti a katonák gyászos munkáját és mond imát a halottakért.”

„Mit tart ez a fiatal, gyermekien ártatlan arcú tiszt a bal tenyerében? Ruhája ujját felemelve, fekete szemű olvasót fedez fel, a most élettelen ajkak ezen az olvasón számtalan imát morzsolnak el. Ernest karja köré tekerve hordta a csata iszonyatában. . . .”

<sup>1</sup> Henriette Psichari

<sup>2</sup> Galgani elbeszélése, Henri Massis

Egyszerre értesültünk Charles Péguy és Ernest Psichari haláláról. Hű barátaink kezdtek elhagyni bennünket, és a legdrágábbak távoztak elsőként. Humbert Clérisac atya, Ernest és a mi vezetőnk, hamarosan követte hősiességének lelki gyermekét. 1914. november 16-án hunyt el, miután néhány nappal előbb értesült róla, hogy Psichari Rossignolnál elesett.

## Hatodik fejezet

### AKIK 1912-BEN FIATALOK VOLTAK

#### HENRI MASSIS ÉS AZ AGATHON FELMÉRÉS

1913. január 5-én Psichari egyik általunk addig ismeretlen barátjával meglátogatott bennünket. Orangerie utcai magányunkba vezette őt. Henri Massis a látogatás dátumával kapcsolatban könyvében, a *Barátunk Psichari*-ban két ízben is téved. A 134. oldalon azt írja, hogy január 26-án, a 144. oldalon pedig, hogy január 3-án látogatott meg bennünket. Január 5-én, vasárnap járt nálunk.

Ezen a napon Versailles-ban együtt ebédeltek Péguy-vel, akit hosszú órákon át hallgattak, amint ízes ékesszólással beszélt megtalált hitéről, saját szerepéről, amelyet Franciaország újra katolizálásában játszik majd és arról, hogy az ő tevékenysége mennyiben különbözött Claudelétől: „Claudelban nincs egyszerűség, Claudelből hiányzik az egyszerűség, mondta fiatal barátainak, a végleteket keresi... kereszténységében van valami provokáló... Én nem a csúcsok, én a síkság embere vagyok. A gyalogsággal megyek, mindenki útján haladok, mindenkivel együtt maradok, az egész élő néppel, Isten kegyelméből. Én is ugyanazokkal a fegyverekkel harcolok az üdvösségemért mint ő: bűnbánattal, reménységgel és imával... Imádkozom, állandóan imádkozom.”<sup>1</sup>

Amikor Péguy egyedül hagyta őket, „Psichari a karomnál fogva megragadott – meséli Massis, és magával húzva mondta”: Na most menjünk Maritainékhoz!”

A három fiatalember közül, akik most látták először egymást, Massis volt a legifjabb. Középtermű, vékony, ideges, alig látszott 25 évesnek. Lángoló, értelmes arckifejezésével azonnal megnyerte szimpátiánkat, a túlságosan barrés-i hajtincs ellenére, amely ferdén eltakarta homlokát.

Ernest és Massis Péguy-ről beszéltek, akitől épp most váltak el, azután a beszélgetés mindenféle üres bevezetés nélkül a katolicizmusra és az Egyházra terelődött. Nem tudtunk másról beszélni, Psichari és én, írja Massis, csak magányosságunkról, száműzetésünkről, és arról, hogy már kifogytunk az ellenvetésekből.” Mindketten „hit nélküli katolikusoknak” vallották magukat.

<sup>1</sup> Henri Massis id. mű.

Jacques keveset beszélt, figyelt a lelkek hangjára. Vera és én még kevesebbet szóltunk. Ügyetlenek voltunk, szívünk meztelen volt – a legsúlyosabb ügyetlenség. A lelkek megtéréséből még csak a sajátunkat és az édesapánkét ismertük. Ernest megtérését bizakodva vártuk. De Ernest annyira közel állt Jacques-hoz, hogy általa nem léptünk ki a meghittség köréből. Massis volt az első, aki kívülről jött. Jacques nem érvelt. Önmagával kapcsolatban nem volt véleménye, senkihez sem hasonlította magát. Csak az igazságot kívánta a lelkeknek, és szerette mindazokat, akiknek életét az igazság keresése hajtotta.

Hálás vagyok Massis-nak, hogy mindezt megérezte és leírta, visszaemlékezvén erre az első találkozásra: „Úgy nézett mindkettőnkre, mint ahogy imádkozik az ember. . . Úgy éreztük, hogy láthatatlan háló vesz körül, amelyet a szeretet szálaiból szőttek.”

Ernest és Massis fejlődése, amelyet az utóbbi három évben, Ernest mauritániai utazása óta, egymástól távol, mindketten megtettek, közös vágyakban, közös aggodalomba torkollott: „Ez a fiatal tiszt, aki Adrarból még a harctól remegve tért vissza, írja Massis, milyen valóban isteni egybeesésnek köszönhetően vallott ugyanarról a vágyról, amelynek kielégítéséről, mi a modernek szomorú materializmusával lemondtunk? . . . Ugyanazzal az erőszakos, döntő kérdéssel fordultunk az élethez, tiltakoztunk az ellen, hogy a sorsunk teljesen értelmetlen legyen. Nem tudtunk erkölcsi abszolútum nélkül élni. . .” A mi történetünk éledt újra bennük. „Anélkül, hogy katolikusnak vallottuk volna magunkat, mindketten észrevettük már az Egyházban a végtelen szépség ragyogását. . . Értelmünk semmit sem tudott szembeállítani tanaival, sőt meg volt győződve róla, hogy csak ott lelhető föl az igazság.”

Ez már hit volt; vagy annak erős közeledte. Egy hónappal később, amint már tudjuk, Psichari bebocsátást nyert az Egyházba. Massis sem késlekedett, csatlakozott ahhoz, akit mindig nemzedéke mintaképének és fiatal vezérének tartott.

Massis beszélt nekünk arról a felmérésről, amelyet ő és G. de Tarde 1912-ben Franciaországban, az ifjú értelmiségiek színe-javának körében végeztek, az ifjúság főbb törekvéseivel kapcsolatban, és amelyet az *Opinion*-ban Agathon álnéven publikáltak.

A felmérés eredményeit hamarosan egy kötetben összegezték<sup>1</sup>, csatolva az alapul szolgáló nyilatkozatokat és az általa kiváltott leveleket. Volt ami meghasson bennünket ezekben az eredményekben. Megmutatta, hogy már nem vagyunk azok a

<sup>1</sup> Agathon, *Les Jeunes Gens d'Aujourd'hui*. Párizs Plon 1913.

magányos, idegen lények, akiknek helyzetébe belenyugodtunk. Az út, amelyre öt-hat évvel ezelőtt léptünk és amelyen nem talákoztunk megértő baráttal, azóta nagyon sok fiatalember útjává lett, akik ugyanolyan csalódásokon mentek keresztül, mint mi, ugyanazok a kívánságok éltették őket, mint bennünket, és a vallásos hittel kapcsolatban ugyanarra a döntésre jutottak, mint mi. Ez az értelem természetes – de váratlan – reakciójának tűnt. Tudtuk, kemény harcok készülődnek, boldogan vesztettük el egyedüliségünket és boldogan álltunk be kortársaink sorába.

Massisra és Psicharira is nagyon mély benyomást gyakoroltak ezek a megegyezések. Agathon 1912-ben a 18. és 25. év közötti fiúk körében azt találta, hogy általában szeretik a cselekvést, amelyet néhányan az értelemmel, mások pedig csak a gondolkodás epikureizmusával állítanak szembe. Szeretnek egy bizonyos optimizmust, szembeállítva a barres-i nemzedék kiábrándultságával és gyökértelenségével, a realista érzékenységet, „amely örömmel fogadja el az élet bolondjának a szerepét”. Megtalálható náluk a nemzet nagylelkű szeretete, amely még nem ferdülhetett el, amint később sok esetben történt, a maurras-i nacionalizmus irányába; ott volt a klasszikus irodalom és humanitás szeretete, amelyhez túl gyakran kapcsolódott a tudományok naiv fölényessége, és mindez hol egy ultra-bergsoni anti-intellektualizmussal, hol pedig egy Maurras ihlette intellektualizmussal párosult, amelyek az értelem mérlegének két oldali kilengése az igazság anyag-talan középvonaltól. Ezek a különböző törekvések pedig „a katolicizmus hagyományos és őszinte formájában” összegeződtek. A fiatalok vallásos érzületének szüksége van „egy világos és határozott keretre, amelybe beillesztheti saját élő gazdagságát. Ez a vallásos érzés a fegyelem felé irányul szabadságának biztosítása érdekében, elfogadja a hagyományos álláspontokat, mivel azok csodálatosan magasszintű és rugalmas keretet nyújtanak, amely képes a jelen felfedezéseit befogadni és megszerezni. Az élet szeretete vezeti őket a hit felé. . .” „Az isteninek a megérzése nem a *valóság* érzésének egy emelkedettebb formája-e?” – teszi hozzá Agathon.

Agathon szerint – akinek az adatait a katolikus körökön kívül, olyan ateizmust hirdető szocialisták is elismerték, mint például Marcel Sembat – a huszadik század első tíz évének egyetemi ifjúsága – főiskoláink, legintellektuálisabb gimnáziumaink, mint például a Condorcet, az Henri IV, a Louis-le-Grand hallgatói, tanulói – a katolicizmus hatása alá került. A reáliskolákban ez a hatás még erősebb volt, mint a humánokban. Például az École Normale-ban az egyetemi intelligencia csemetékertjében, ahol 1905-ig csak három-négy katolikust tartottak számon

(és gúnyoltak), 1912-ben már negyven katolikus volt, tehát körülbelül az iskola egyharmada.

A Sorbonne filozófia szakán a tanulók eltávolodtak Durkheim és Lévy-Bruhl szociológiai módszereitől és katolikus tanárt választottak Victor Delbos vagy pedig Emile Boutroux személyében, „akiknek a gondolatmenete egészen a vallásos élet küszöbéig vezette őket.” Hasonló hatása volt ekkoriban Bergsonnak. Már lelkes olvasói és tanítványai vannak Claudelnek, Peguynek, Francis Jammesnek és az akkor még csak kevesek által ismert Leon Bloy-nak.

Másik figyelemre méltó tény, hogy az 1912-es fiatal hívők között szinte mindig találkozunk újonnan megtértekkel is. „Nem kerestek túl hosszú ideig. Egy vagy két éven belül hűségesen alávetik magukat az Egyház törvényeinek”, írja egy olyan ember, aki a későbbiekben egyik legkedvesebb barátunk lesz, aki szintén nemrégiben tért meg, s akiről majd beszélek még.

Nem hiszem, hogy ebben a könyvben fölösleges lenne visszatérni erre a távoli felmérésre, amely jelentős hatással volt saját korára. Ezt azért teszem, mert az a szellemi állapot, amelyet a felmérés napvilágra hozott – és amely Bergsonnal azt mondatta: „A jelenlegi ifjúság fejlődése a csoda erejével hat rám” – nem foszlott füstként semmivé. Az akkori irányzatokból semmi sem veszett el, az igazságok és tévedések vetései bőven beértek.

A legodaadóbb fiatalok, akik a XX. sz. első éveiben megtalálták a hitüket, ki-tartottak abban, megtartották ígéreteiket, miután az őket követő nemzedékben társakat találtak minden társadalmi rétegben, mind a kétkezi munkások, mind az értelmiségiek körében. Franciaországban a híres megtérésekkel beragyogott utóbbi harminc évben a befolyásos katolikusok száma szüntelenül növekedett. Nagy reménységeink közül többen elesetek az első világháborúban: Péguy, Psichari, Léonard Constant, Lotte, Alain Fournier, Pierre Villard és még sokan mások. De az ő gondolataik ihlették napjaink ifjú katolikusait, akik odaadó hősiességgel harcoltak a francia ellenállásban.

Tehát mivel állt szemben, miért lelkesedett a század eleji fiatal értelmiség eliteje? Rendkívül érdekelt bennünket.

Hívők és nem hívők egyaránt elfordultak attól, amit általában renani dilettantizmusnak hívnak, egyesek azért, mert Renan megsértette a hitüket, mások pedig azért, mert a cselekvés vonzotta őket, mert a cselekvés rákényszeríti az emberekre a választást és a választás tárgyának erős, kitartó szeretetét. De ennek ellenére nincs

olyan emberi út, amely teljesen megszakadna, ezért André Gide-nek a művészet erejével támogatott befolyása később átvette Renan helyét.

Ezenfelül a franciák, akik 1912-ben fiatalok voltak, egyáltalán nem kedvelték Renannak a következőkhöz hasonló gondolatait: „Szeretnénk Pált szkeptikusnak, tönkrementnek, elhagyottnak, övéi által elárultnak, magányosnak, a kiábrándult öregség áldozatának látni. Tetszene, ha másodszor is lehullana szeméről a hályog és hitetlenségünk megkapná kellemes kis elégtételét, ha a legvallásosabb ember Spanyolország valamilyen távoli partvidékén vagy útján szomorúan, reménytelenül, helyesebben nyugodtan, ezekkel a szavakkal halna meg: *Ergo erravi.*”<sup>1</sup> Ebből láthatjuk, hogy a dilettantizmus szónak az értelme igen széles, és különleges elkeseredettség érzését is fedheti.

Az akkori francia fiataloknak egyáltalán nem tetszett a hitetlenségnek az a fajta kultusza, amelyet Renan *Patrice*-ának az ideálja képvisel: „Legdrágább parfümjünkkel balzsamoznánk be a kereszténységet és lacrymatoire-jaink sírjára helyeznénk, ha komolyan megígérné, hogy halott marad.” Az ilyen parfümök, effajta könnyekkel keverve igen kellemetlen szagot árasztanak.

Ugyanaz a művelt fiatalság, amely elvetette a dilettantizmust, az előző nemzedék által divatba hozott hazafiatlanságtól is elfordult. Ő, aki nem élte át az 1870-es vereség megaláztatásait, megtalálta az egészséges hazaszeretetet, hitt Franciaországban, tudatában volt a világban betöltendő hivatásának, nem az elnyomóénak, hanem a felszabadítóénak. Ez a fiatalság készen állt mind az előre megérzett ön-feláldozásra, mind pedig a cselekvésre. Péguy és Maurras nagy szerepet játszottak a nemzeti érzés visszaállításában, és játszanak továbbra is. Péguy a nagyon tiszta, misztikus és erkölcsi hazafiasság, Maurras pedig egy erkölcstelen politika értelmében. Mindkét irányzat képviselői – jótékonyan vagy károsan – hatottak a halálra gyötört Franciaországban.

A francia hazafiság 1890 körüli kihunyásával kapcsolatban Agathon olyan idézeteket közöl, amelyek manapság hihetetlennek, különösnek tűnnek. Rémy de Gourmont a *Mercure de France*-ban megjelent egyik cikkének ezt a címet adta: „A hazafias játék”, és kijelentette: „Ha röviden, világosan kell megfogalmazni a dolgokat, hát tessék: Nem vagyunk hazafiak” Egy bizonyos Léon Bazalgette *A latin jövő kérdésében* (Le Problème de l'avenir latin) ezt írta: „Egy igazán emberi ember nem zárkozhat el hazája tönkremenetelének lehetősége elől.” Azóta Francia-

<sup>1</sup> Renan: Szent Pál

ország megláthatta, hogy ezek közül az igazán „emberi emberek” közül néhányan mire voltak képesek.

„A történelmi fatalizmusban való abszurd hitüknek következtében elődeink közül néhányan, teszi hozzá Agathon, egészen odáig mentek, hogy örvendetesnek találták, ha az elsőbbség átmegy ahhoz a német fajhoz, melynél „minden olyan tiszta és nagy”. Ezeknek is megvoltak az örököseik, akik jobban tisztelték a megszálló erejét, mint tisztaságát.

#### AZ 1905-ÖS NEMZEDÉK

Tehát 1905-től számították az új generáció megjelenését. A német veszély ismét jelen volt, és az egész ifjúság készen állt, hogy szembeszálljon vele. Felháborodott az előbbieken idézett nyomorúságos kitételeken, vagy valamelyik tanáruk szaván, aki a hazafiakat „teljesen szentimentálisoknak” nyilvánította. Hozzászólt a háború gondolatához, és meg volt győződve arról, „hogy Franciaországnak a fennmaradáshoz hősiességre van szüksége”.

Ernest Psichari, aki már tíz éve, 18 éves kora óta, szabad akaratából a hadsereghez tartozott, ennek az ifjúságnak a nagyon fiatal előfutára volt. Miután visszatért Afrikából, azonnal az Agathon felmérés rendelkezésére bocsátotta véleményét. Ezt írta:

„Rettenetes felelősséget érzünk, nyomasztó kötelességet, kínzó, mindenüvé magunkkal hurcolt nehéz bizonyosságot. A mi generációnk szerepe – akik felnőtt életüket a századdal együtt kezdték – fontos. Benne van minden reménység, és mi ezt tudjuk. Tőle függ Franciaország, tehát a világ civilizációjának üdvössége. Minden rajtunk múlik.”

„Azt hiszem, a fiatalok homályosan érzik, hogy nagy dolgokat látnak majd, és hogy nagy dolgok történnek majd általuk. Nem lesznek sem amatőrök sem szkeptikusak. Nem lesznek az élet turistái. Tudják, hogy mit várnak tőlük.”

Massis felkérésére, Jacques a francia ifjúságnak a katolicizmus iránti érdeklődésével kapcsolatban írt egy levelet Agathonnak, amelyben aláhúzta azokat az igazságokat, amelyeket szerinte a félreértés veszélye fenyegetett:

„Korunk ifjúságának megtérési mozgalma a jövőben is egy művelt elitre korlátozódik-e? Elküldi-e végre Isten szegényeihez is az utolsó idők apostolait, akiknek eljövételét a La Salett-i Boldogasszony és boldog Grignon de Montfort megjósolta, és ki választja el Istentől a választottakat...? Íme, mindent egybevéve mindaz,



aminek az állítását az értelem és a tapasztalat lehetővé teszi: a kérdéses tendenciák semmiféle megbízható és tartós eredményre nem vezetnek, ha nem határozzuk el, hogy átengedjük magunkat a papi lélek, tehát a Szentlélek vezetésének. *Sicut estis azyymi*. Isten azt akarja, hogy teljesen megújuljunk, és csak az Egyház teremthet újjá bennünket.

De erre a vallásos érzés egyedül képtelen, a tanra is szükség van. *A szemed a tested lámpása. Ha a benned lévő fény elsötétedik, milyen nagyok lesznek a sötétségek!* Bármily kevéssé módosuljon is a tan bennünk, azonnal romlani kezdünk. A keresztények nem az Igazsághoz, a Szentháromság második Személyéhez tartoznak-e? Ha lenézik az Értelmet, akkor Istenük arcát gúnyolják, amelynek fénye rájuk nyomta pecsétjét, egyidejűleg pedig a legiszonyúbb mulasztások veszélyének teszik ki magukat. A katolikus tisztaság abban áll, hogy az ember a legkisebb tévedés szennytől is érintetlenül őrzi meg magát, tekintetét Isten felé fordítva. Ez az értelemből ered, amely meglátja a lényegét és megőrzi az épséget.

Bizonyos, hogy az „egyszerű embereknek” nem kell a teológiát tanulmányozniuk. De amikor „egy szegény paraszt asszony” tudja a katekizmusát, akkor már tökéletesen tudja azt a teológiát, amelyet megérthet. Az a halvees, ha a „művelt elit” ugyanannyit tud – az arányokat megtartva – mint ez a szegény parasztasszony.

A keresztény hivatás kontemplatív hivatás. Az égben az értelem által leszünk boldogok: *Gaudium de veritate*. És itt lent, ha az érdemünk az akarattól függ, az akaratot ismét csak az értelem irányítja. És főként keresztségi újjászületésünktől fogva mindnyájan meg vagyunk hívva arra, hogy már ebben az életben megízleljük célunk valamelyes elővételezését. Mert Márta hozzáadja ugyan a tevékeny életet az imaélethez, de azért nincs megfosztva Mária osztályrészétől, mivel ez a rész szükséges, és az egyetlen szükséges. Cassian véleménye szerint a sivatagi Atyák a szemlélődésben állapították meg mindenfajta keresztény élet természetes határát, aminek mindent, még az erényeket is mint eszközöket, alárendelték. Bizonyos, hogy a szeretet a szemlélődés éltető elve és célja. És a szentektől megtudjuk, hogy a szemlélődő egyesülésben az értelem természetes eljárás módjainak helyet kell adniak, annak a fényteljes sötétségnek, amelyben Isten tapasztalatilag ismerteti meg magát. Ugyanakkor mégis áll, hogy az értelmi képesség a szemlélődés feltétele és eszköze, és hogy a tanulással szerzett, vagy rendkívüli kegyelem által közölt hitismeret a lélek házának nélkülözhetetlen alapja.

Ilyen módon a keresztények a legtudatlanabbtól a legműveltebbig tulajdonképpen

*értelmiségek és a modern kor álértelmiségeinek az a legsúlyosabb kártevése, hogy sikerült sokakban összekeverni az igazi értelmet az átvett értelmi bódulattal.*”

Jacques tehát állást foglalt azokban a kérdésekben, amelyeket akkor lényegeseknek tartott. Egyidejűleg megpróbált egy független, valóban keresztény gondolatmenetet kialakítani korának különböző áramlatai közepette.

Szeretnék röviden foglalkozni azzal a fogalomzavarral, amelyben akkor az ifjúság egy része szenvedett, és amely még a mai napig is érezteti hatását. Fentebb idéztem egy oldalt, amelyben Agathon elmagyarázta, hogy a fiatalok vallásos érzésvilágának mennyiben volt szüksége egy „világos és határozott keretre” és hogy hogyan fogadták el – legalábbis néhányan közülük – a hagyományos álláspontokat, és hogyan fordultak a hithez az „élet szeretetétől indítva.”

A sok jó azonban komoly kockázatokkal keveredett: féltő volt, hogy a világos és határozott keretet egy inkább látszólagos, mint valódi rend oldalán keresik, egy ál-szigorúságban, amely a szellemet negatív és keserű magatartásra edzi. Féltő volt, hogy a hagyományos álláspontokat a múlt megmerevedett képeként fogadják el, amelyhez azért kötődnek, hogy fordítva alkalmazzák az igaz elveket. Jacques látta, hogy a túlságosan sok tisztázatlanság és tévedés súlyával megterhelt emberi hagyományok milyen veszélyt rejtegetnek, érezte, hogy az az egyetlen megoldás, ha az ember ragaszkodik az egyetlen olyan hagyományhoz, amely mentes a tévedés kockázatától, tehát a katolikus hit tisztán isteni hagyományához. De még alig értette meg, hogy egy ilyen döntés milyen követelményeket hoz magával, és még nem volt ideje tapasztalatból megtanulni, mennyire szükséges egyedül haladni előre a felfedező úton. Mennyire sajnálta később, hogy nem szakított azonnal azzal a sajnálatra méltó furcsa csoportosulással, amelyet Massis az „értelem pártja” néven indított el, mintha a két szó egyesülhetne, mintha a második nem sértené az elsőt. Tudatában volt a megújulás erejének, tudta, hogy a hagyomány úgy, ahogy ő értelmezi azt, megköveteli, hogy bátran megmutatkozzék, de hogy milyen módon kell majd hatnia, csak most kezdte megérteni.

Ebben a korban az ifjúság egy része, amelyet pontosan a modern idők társadalmi vágyainak az evangéliumi tartalma vonzott, a filozófia területén egyidejűleg egy bizonyos szentimentális irracionalizmusnak hódolt. A fiatalság egy másik része pedig hevesen reagálva ez ellen az irracionalizmus ellen, mindenféle evangéliumi befolyásnak ellenállt. Így sokan azok közül, akik elméletben katolikusok voltak, szívükben majdhogynem pogányokká váltak, és sokan azok közül, akik szívükben keresztények voltak, szellemükben majdnem eretnekekké lettek (az eretnekséget ebben az időben modernizmusnak hívták). Jacques-ot, aki akkor kizárólag meta-

fizikával és teológiával foglalkozott, főként az utóbbi veszély döbrentette meg. Néhány évvel később meg kellett értenie, hogy mindkettővel egyszerre kell szembenézni.

Nehéz manapság elképzelni, hogy milyen állapotba került sokaknál a spekulatív értelem, a cselekvés vonzóereje és a valóságérzetüket legyengítő antiintellektualizmus következtében. Bergson befolyása a filozófia területéről vallásos és dogmatikus területre terjedt át, nem magának a mesternek a tevékenysége következtében – ő mindkettőtől szigorúan elhatárolta magát – hanem a tanítványoknak köszönhetően, aki a bergsoni tételeket a lehető legmértéktelenebbül használták fel. Tanítványai közül nagyon sok fiatal pap és seminarista – gyenge filozófusok és felszínes teológusok – rémisztő kijelentéseket tett. A fiatal bergsonisták a vallási modernizmus álláspontjait egy vonzó filozófiával támasztották alá. Az Agathon felmérés kimutatta a katolikus értelmiségiek egy jelentős csoportjának az irányzatát, akik lelkesen támogatták Le Roy, Laberthonnière és Maurice Blondel tanait. Blondel híres könyve, *A cselekvés* (L'action) jelentős szerepet játszott a fiatal katolikusok körében, megszabadította őket a hivatalos oktatást uraló ál-intellektualizmus tabujától, de kétségbevonható teológiai magyarázatokra adott alkalmat. Az Agathon által nyilvánosságra hozott egyik legfigyelemreméltóbb vélemény egy fiatal, 20 éves diáktól származik. Ő pontosan kifejezi ezeket az irányzatokat:

„Már nem őseink módján vagyunk vallásosak, mégis teljes jóhiszeműséggel elfogadjuk ugyanazokat a kifejezéseket és dogmákat. Minden szó, amelyet használunk, új eszmét fejez ki, vagy legalábbis egy olyan eszmét, amely már élt és feldőszült, de amíg ezek az eszmék megváltoztak, viszonyaik változatlanok maradtak, és így a régi dogmák fejezik ki mindazt, amit mi egész lényünkkel hiszünk. Így, amint Pascal akarta, a nép nyelvén beszélünk, de hátsó gondolattal.

Bergson tárta fel az új utat, amelyen Le Roy-t, Blondelt és Laberthonnière atyát követve elindulunk. Így értelmünk megengedheti érzelmünknek azokat a túláradó vallásos érzéseket, amelyekre annak szüksége van . . .”

Ennek az álláspontnak a logikátlansága, veszélyessége nyilvánvaló volt: elgondolkodhattunk, hogy ha a „minden általunk használt szó új gondolatot fejez ki”, hogy lehet az, hogy a köztük levő kapcsolat változatlan marad. Általában az új gondolatok új valóságot, vagy újonnan megismert valóságot jelölnek. Akkor ezeknek a valóságoknak a kapcsolatai miért maradnak változatlanok? És ha az összefüggések egyidejűleg változnak a megismerés valódi tartalmával, a dogmatikus állítás – amelyhez ragaszkodtak – hogyan jelenthetné ugyanazt a kinyilatkoztatott igazságot, a tan megváltoztathatatlan tárgyát?

Bergson legalábbis részben esetleges anti-intellektizmusát – mivel Bergson is mielőtt az értelem valódi természetét vizsgálta volna, a racionalizmus tévedéseivel szállt szembe – a modernizmus régi és újabb hívei súlyosbították, mivel a kinyilatkoztatott igazság vallási kijelentésével kapcsolatban alkalmazták olyan területen, amelyet Bergson figyelmen kívül hagyott.

A jóhiszemű, lelkes fiatal katolikusok, akik Bergson tanítványainak képzeltek magukat, szembekerültek más lelkes fiatal katolikusokkal, akik egy súlyosabb tévedés vagy figyelmetlenség következtében a maurras-i racionalizmust vallották. Az antiintellektualizmust és a racionalizmust csak Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás metafizikájával lehetett hatásosan és helyesen legyőzni.

## FELELŐSSÉGEK

Massis az Orangerie utcában tett első látogatásáról sokkal később meghatóan, nagylelkűen beszélt a *Barátunk, Pszichari* című könyvében. „Bármennyire is ellentétesek ma politikai nézeteink, elfeledhetném-e valaha is, hogy mit jelentett számomra a velük való találkozás? . . .”

Mi sem felejtjük el, hogy Massis hosszú időn keresztül milyen barátunk volt. Nem felejtettük el az igazság, az értelmi teljesség iránti vágyát – bizalmát. Mély szomorúságot érzek, ha az őt sújtó sorscsapásokra gondolok. Miért kellett, hogy jellemének a legkevésbé nemes vonása fejlődjön, hogy ő is azoknak a kemény szíveknek és téves eszméknek az áldozatává váljon, amelyek túlságosan hosszú ideig uralták hazánk ifjúságának jelentős részét? Ha Ernest Psichari él, ez nem történik meg. Massis sokkal jobban hasonlított Ernest-hez mint Jacques-hoz. Ernest egy napon megszabadította volna őt.

A későbbiekben majd elmondom, hogy ezekben a távoli napokban, amelyekről most beszélek, miért éreztük felelősnek magunkat miatta. Tény, hogy egyre jobban elzárkózott annak a barátjának a tanácsaitól, akivel kapcsolatban Clérissac atya azt ajánlotta, hogy sohase váljon meg tőle, és visszautasította – nemcsak a politikai nézetekkel kapcsolatban, hanem a szellemi, lelki életet elkötelező álláspontokkal kapcsolatban is – azt, amit Jacques a kor viharai közepette megpróbált megértetni vele abban a mértékben, amint ő maga világosabban látott. Mindez egy ostoba cselszövésben végződött, amelyben Massis is részt vett, és amely által azok az emberek, akik gyűlölték a *Primaute du Spirituel* íróját, megpróbálták – nem először és nem is utoljára – egészen Rómáig vinni vádaskodásaikat, amelyek szemé-

lyes ellenérzéseiket is, politikai terveiket is jól szolgálták. Ezúttal Jacques egyik régi tanítványának vallásos túlbuzgóságát használták fel, remélve, hogy általa elítélthetik magát Jacques-ot. Ez a vállalkozás szánalmasan megbukott és Massis bizonyára nagyon sajnálta, hogy belekeveredett. De barátságuknak nem annyira ez a személyes incidens vetett véget, amely felett el lehetett volna siklani, hanem Massis politikai beállítottsága, már jóval a jelen háború előtt, valamint a Jacques-éval általában ellentétes magatartása egyetemes érdekű kérdésekben. Ha ezek a sorok véletlenül Massis elé kerülnek, szeretném ha tudná, hogy emlékszünk barátságunkra és hogy szavaimmal nem akartam megbántani őt.

Amikor megismertük az első világháború előestéjén – Leon Bloy szerint az Apokalipszis küszöbén – Massis még politikailag szabad, az „Action Française”-től független ember volt. Függetlenségét ő maga is bizonyította *A mai fiatalokban* (Les Jeunes Gens d’Aujourd’hui).

A fiatalok közös vonásai közül a „realizmust” emeli ki, ami az igazat megvallva eléggé tág fogalom. Benne a demokraták jól megférnek a monarchistákkal. Agathon azt írja, hogy „a demokrata fiatalok vannak a legtöbben és ha nem is a legaktívabbak, de legalább a legrealistábbak.” Ez a fiatalság óvakodik egy Maurras „tisztán racionális rendjétől” és „egy olyan formális tökéletességtől, amely figyelmen kívül hagyja a belső tökéletességet”. Az Action Française fiataljai elismerik a „köztük lévő ellentéteket, és kijelentik, hogy akcióik gyakorlati összeegyeztetése kielégíti őket. . .” ez annál is egyszerűbb, mivel „tanaikat teljes erkölcsi szkepticizmus jellemzi.”

Végül Agathon megállapítja, hogy „az Action Française csoportjánál – Charles Maurras és fiatal hívei, a *Gondolatok és Könyvek kritikai magazinjának* (Revue Critiques des idées et des livres) olvasói körében” tapasztalta a legélesebb tiltakozást. . . Maurras úr elméletieskedő lelkesülőknék és hívőknék titulált bennünket”. Clouard úr Agathon-nak írt levelében hevesen védte Maurras álláspontjait.

Maurras egy másik lelkes híve, akivel később ő különleges vadsággal bánt, csodálkozott, hogy Agathon az Action Française-nél alkalmazott módszereket túlságosan száraznak találta. „Nincs olyan mozgalom, írta, amely a XX. sz. elején az Action Française-nél lelkesebb lenne.” A megjegyzés bizonyosan helytálló volt. De miféle lelkesedés hatott a romanticizmus ellenségeire?

„Nézze csak, teszi hozzá ugyanaz a levélíró, az életbe belépő fiatalok, akik rendelkeznek a politikai és társadalmi realizmus érzékével, tudják, hogy nem a szeretet uralkodik a földön, és hogy az embernek az a fő feladata, hogy mindig harcra készen álljon. Úgy gondolom, hogy ezek a fiatalok, ha egy olyan gyermeket látnak

maguk között, aki csak a szeretetre gondol, azt mondják: Hülye! Az élet majd legyőzi.”

Ezek a naivak pedig, akik „csak a szeretetre gondoltak”, Maurras híveinek a gondolatvilágában Marc Sangnier követői voltak, és a „Sillon” (Barázda) nevű katolikus csoportot alkották. Nem hiányzott náluk sem a szeretet, sem a jóakarát, de nem rendelkeztek határozott filozófiai és teológiai tanokkal. Emiatt a Sillon álláspontjait elítélték. De tagjainak az Egyház iránti hűsége megmutatkozik abban, hogy milyen hévvel tagadták meg azonnal az őket sújtó dokumentum által megjelölt tévedéseket, és meghajoltak X. Pius pápa határozatai előtt.

Az Action Française tagjai hosszú időn keresztül önmaguknak tulajdonították ezt a könnyű győzelmet. De elérkezett a nap, amelyen az ő iskolájukat is elítélték; 1926-ban az Egyház őket sújtotta, és egészen 1939-ig, behódolásukig, kizárta közösségéből.

Ha nem tévedek, Massis 1918 után írói tevékenységével csatlakozott az Action Française csoportjához. Ettől fogva Maurras híveinek általános magatartását – az intellektuálist és politikait egyaránt magáévá tette.

Ennek a folyamatnak az elindításában Clérissac atya és mi is részt vettünk. Nem tudnám megmondani, hogy milyen mértékben és milyen hatással, de akkori naivságunk és tapasztalatlanságunk emléke fájó, és felelősséget érzünk miatta. Clérissac atya lelkesen csodálta Maurras-t a modern világ iránti ellenérzése, a rend metafizikai fogalma iránti tiszta lelkesedése miatt, megbízott a mozgalomban, amely a rend szolgálatában az erőszak előjelei alatt fejlődött, és amelynek szellemi veszélyeit nem vette észre. Maurras iskolája akkor rendelkezett még az intellektuális életerő bizonyos megnyilvánulásaival, még nem kövesedett meg legrosszabb tulajdonságában. Ez magyarázta részben Clérissac atya illúzióit. Befolyása, tanácsai tökéletesen meggyőztek bennünket, és mentesítettek azoknak a problémáknak a vizsgálatától, amelyek akkor egyébként teljesen lényegtelenek voltak számunkra. Jacques csak a teológiának és a metafizikának tulajdonított fontosságot, én pedig elmerültem a felhőtlen boldogságban, amelyet az ima és Szent Tamás Summa Theologicájában a Szentháromságról szóló értekezés átelmélkedése biztosított számomra. A politikai kérdések teljesen idegenek voltak nekem. Egyébként is ösztönszerű, leküzdhetetlen idegenkedést éreztem mindaz iránt, ami a politikai tevékenységgel kapcsolatos. Ezt én annak tekintetem és tekintem ma is, amit Szent Pál az idők rosszaságának nevez. Azok számára fenntartott terület ez akik arra hivatottak, hogy valamilyen nagy eszmét a körülmények segítségével győze-

lemre vigyenek, de amely teljesen használhatatlan a gondolkodó ember tevékenysége számára. Ez utóbbi az idő fölé emelkedve teljesebbé válik, és célja a meggyőzés, nem pedig a legyőzés. Ha elbeszélésemben életünk eseményeinek következtében kénytelen vagyok ezt a területet érinteni, nem szívesen és csak azért teszem, hogy elképzelhessék, milyen fájdalmas problémákba keveredett Jacques.

Magunktól nem is gondoltunk volna arra, hogy a legkisebb érdeklődést is tanúsítsuk a mozgalom iránt, amelyről Clérissac atya olyan nagy szeretettel beszélt Massis-nak is, nekünk is. Már említettem, hogy mi kizárólag spekulatív és vallási kérdésekkel foglalkoztunk. Ezenfelül mindig azok iránt éreztünk és érzünk vonzalmat, akik több igazságot szeretnének a földön, akik tisztelik az embert és felháborodnak a nyomoron, amelyben emberek milliói kénytelenek élni. Nem tudtuk komolyan venni a Maurras által dicsőített és Clérissac atya által kívánt monarchikus restaurációt. Mi a rendet, legyen az régi vagy új, nem egy feltételen abszolútumként képeztük el. Úgy gondoltuk, hogy annak magán kell viselnie az igazság és szeretet szellemi jegyeit.

De még alig léptünk ki teljes szellemi zavarunkból, amelyből egyrészt Isten mentett meg bennünket a hit ajándékával, másrészt pedig Szent Tamás, az Egyház által is követett tanítás fegyelmének segítségével.

Ezt követően lelkünk békéjéért és kiegyensúlyozottságáért keresztapánknak, Léon Bloy-nak és Clérissac atyának voltunk hálásak – két teljesen ép lelkiismeretű ember. Példájuk mindig jelentős hatással volt ránk és a sors akaratából – a sors, a kis vak gondviselő – ifjúságunk két irányítója egyaránt antidemokrata és anti-republikánus volt.<sup>1</sup> Ez a beállítottságuk ösztönös ellenszenvet keltett bennünk, de mivel tudatában voltunk tapasztalatlanságunknak és főképp nem ismertük a lelki vezetés jogait és határait, kötelességünknek éreztük, hogy természetes hajlamunkkal ellentétes irányban haladjunk.

Clérissac atya könyörtelenül kigúnyolta demokratikus hajlamainkat és a Jacques szívének oly drága szocialista eszméket. Az ő szemében mindez a régi ember maradványa volt, akit meg kellett tisztítani. Amikor Jacques Péguy követeként Appuldurcombeban járt, Dom Delatte apát egy kézlegyintéssel intézte el azokat a kérdéseket, amelyeket naivul a „kamat jogosságával” kapcsolatban feltett, és amelyeket drága barátunk, Vincent MacNabb atya tizenöt évvel később egészen másként fogadott.

Jacques hajlandó volt elismerni, hogy felülvizsgálatlan, ki nem fejtett politikai

<sup>1</sup> Léon Bloy sem szimpatizált soha az Action Française-zel, igaz teljesen más okból kifolyólag.

és társadalmi eszméi, helyesebben mondva az ilyen irányzatokból álló felszerelése nem sokat ér. Ezek az eszmék még abból az időből származtak, amikor Isten helyét az emberiség foglalta el a lelkében, és szó sem volt még egy új tan megszilárdulásáról. . . A teológiai liberalizmus kritikájába teljesen belemerülve készen állt, hogy az Action Française tagjainak a mindenfajta liberalizmussal szembeni szenvedélyes kritikáját komolyan vegye, annál is inkább, mivel kora hivatalos demokráciájának ügyét a vallásellenes mítoszokéhoz kapcsolta.

A rosszul értelmezett engedelmisség következtében túl sokáig késlekedett az antiliberalizmus értékének a felülvizsgálásával, amely valójában egy tévedést állított szembe egy másik tévedéssel. Szemrehányást tesz magának azért, mert passzív módon elfogadott egy befolyást, irányítást, amely ezen a ponton a lelki tereken kívül helyezkedett el, és mert elmulasztotta Maurras vallási és politikai eszméinek az azonnali, önálló vizsgálatát. Elégedetten olvastuk Maurras cikkeit, amelyek ekkor mindig kedvezőek voltak az Egyház számára, és nem vettük észre, hogy dicsérete és csodálata az Egyháznak, csak mint Római és nem mint Apostoli Egyháznak szól. Arra nem vettünk fáradságot, hogy könyveit elolvassuk, egészen addig a napig, amíg XI. Pius Pápa Maurras iskoláját sújtó 1926-os ítélete erőszakkal fel nem hívta rájuk figyelmünket.

Tudtuk, hogy az Action Française-ből nagyon sok fiatal jutott el a katolicizmusig. Azt hittük, hogy Maurras is oda tart. Másrésztől tisztán nem látásunkat még az is növelte, hogy az Action Française fiatal katolikusai közül Jacques filozófiai nézeteit, Jacques korán hangoztatott anti-kartézianizmusa ellenére, sokan elfogadták. Később többen közülük, tovább kitarítottak a maguk módján értett „tomizmus” mellett, mint az Egyház iránti engedelmisségükben. De abban az időben, amelyről most beszélek, az Egyház a „Sillon”-t ítélte el. Maurras követői közül néhányan, akik Jacques-kal találkoztak, igazi emelkedett, tiszta belső életű keresztények voltak. Egyikük, akit a király iránt érzett túlbuzgósága miatt letartóztattak és börtönbe vetettek, megtérése után tökéletesen evangéliumi szellemben élő pap lett. Tehát mindaz, amit a közvetlen környezetünkben tapasztaltunk, arra indított bennünket, hogy Clérissac atyának az Action Française vallási jövőjéről vallott nézeteit jogosnak találjuk.

Ernest Psichari halála után három hónappal egy másik borzasztó csapás ért bennünket: Angers-ből, ahol néhány hónapja visszavonultan élt, megérkezett Clérissac atya halálhíre. Ez a szent egyesülés ideje volt, és mivel teljesen elmerültünk a háború tragédiájában, Maurras nézeteinek a tanulmányozása kevésbé érdekelt bennünket, mint valaha. A háború befejeződése és a békekötés után meg kellett volna



vizsgálunk ezt a kérdést. Tehát 1920-tól tudtukon kívül felelősek voltunk, egészen Jacques-nak az Action Française-től való viharos elszakadásáig. Az emlékiratok folytatásában beszélek majd erről. Itt pedig Jacques naplójából két nemrégiben keletkezett oldalt másolok le, ahol visszatekintve értékeli egy már nagyon is távoli múlt eseményeit:

„Ebben az időben az Action Française tagjai hazafiasságuk varázsával hatottak rám. Elbizakodottságomban azt hittem, hogy segíthetem megtisztítani ezt a hazafiasságot és a benne foglalt egészséges gondolatokat Maurras pozitivista rendszerétől, és a nacionalista bálványimádástól, amelynek veszélyességét egyre inkább észrevettem. A Harmadik Köztársaság alatt a parlamenti erkölcsök igazolni látszottak az Action Française kritikáit, amely szívesen feketítette be őket, a Köztársaság hivatalos személyeinek a hozzájárulásával, akik semmiben sem hittek. Szemet hunytam Maurras mélyen gyökerező ateizmusa, a követői körében uralkodó erőszak kultusz és intellektuális szűklátókörűség, polémiájának napról napra gyűlöletesebb módszerei felett (egészen addig, amíg a Georges Valois ellen irányuló dühödt kampány során e módszerek hazug voltát, a cinikus rágalmazást világosan nem láttam). Hittem Maurras közeli megtérésében, amelyet tanítványai Franciaország- és Róma-szerte hirdettek, és amelyért annyi őszinte lélek ostromolta imáival az eget. És hittem abban az abszurd reményben, hogy előidézhetem a tan világos megfogalmazását, és a keresztény filozófia politikai kialakítását egy olyan iskola keblén, amelyben maguk a politikai alapelvek szenvedtek kijavíthatatlan hibákat. Akkor azonban még nem vettem ezt észre, mivel csak nagyon felületes elképzeléseim voltak ezen a téren.

Később, a *Primaute du Spirituel* kiadása után, Dom Florent Miège, a szemlélődő szent meghívott, hogy látogassam meg a Valsaint-i Chartreuse-ben. Az ő barátsága bőségesen kárpótolt az „Action Française papi köreiből” felém irányuló gyűlölködésekért. Hiába mondta azonban, hogy akiket Isten szeret, azoknak még a „tévedéseit” is a javukra fordítja, és hogy az Action Française embereivel való kapcsolatom lehetővé tette, hogy a legkritikusabb pillanatban véleményemmel segítsem, megvilágítsam a jó szándékú lelkeket. Örökké vádolni fogom magam, mert megbocsáthatatlan könnyelműséggel rövid időn keresztül egy olyan mozgalomban bíztam, ahol a politikai szofizmák alapja az Evangélium félreértése volt. Most még inkább mint valaha, áldom az Egyház megszabadító közbelépését, amellyel 1926-ban rámutatott az Action Française tévedéseire. Ennek köszönhetően végre megvizsgáltam Maurras tanait, és megláttam valódi értéküket. Ekkor érkezett el számomra a politikai és erkölcsi filozófiának szentelt elmélkedés időszaka, amikor is

a történelem és kultúrbölcselet fényében megpróbáltam felrajzolni hitelesen egy keresztény politikának az alapvonásait, a demokratikus indíttatás valódi jelentését és a várva várt új humanizmus természetét. Így most már csaknem 20 éve szüntelenül küzdhetek azoknak az embereknek az eszméi ellen, akiknek a kártékonyságát közlelő láttam, és akik végül hatalomra jutottak, felhasználva az ország vereségét és Franciaország szellemének elárulását.”

Az illúzióknak, amelyekért Jacques ezeken az oldalakon vádolja önmagát, nagyon sok oka volt: először is fiatalsága, amikor mindez kezdődött, és a már említett tapasztalatlan engedelmesség a tisztelt lelki atyának teljesen emberi tanácsaival szemben, a nagy teológusok megbocsátása és lelkesedése a rendszerető empirizmus teoretikusa iránt, az Egyháznak az általános magatartása ezekben az években, és X. Pius Pápa magatartása, aki Maurras megtérésére várva türelmes volt. . .

Mégis, annak ellenére, hogy Jacques sohasem volt tagja az Action Française egyetlen szervezetének vagy intézményének sem, és hogy mindig megőrizte filozófusi függetlenségét, vádolható azért a magatartásért, amelyért gondatlansága a felelős, mint például néhány éves együttműködése a *Revue Universelle*-l, amelyet először Jacques Bainville, majd Henri Massis irányított.

Jacques cikkeinek a tartalma filozófiai és nem politikai jellegű volt, ennek ellenére időről időre felbukkant bennünk egy-egy ironikus megjegyzés a demokráciával kapcsolatban, Léon Bloy és Clérissac atya politikai befolyásának utolsó maradványa egy olyan területen, amellyel a fiatal filozófus még nem foglalkozott módszeresen. Főként azok okozhattak túrhetetlen félreértéseket, akik Jacques tanítványainak vélték magukat. Kiforgathatták a mindig is pártok fölött álló gondolatvilágának jelentését. Azét a gondolatvilágét, amely mihelyst politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozott, egy sokkal merészebb szintézist állított a „jobb oldal” és a „helyesen gondolkodók” előítéleteivel szemben – mindig szigorúan doktrínára alapozva – mint a XIX. sz.-i „liberális katolikusok” sajnálatos módon hibáktól hemzseggő vágyai.

Jacques Maritain egyrészt azért, hogy minden félreértést eloszlasson, másrészt azért, hogy önmaga számára pontosítsa az alkalmazott filozófia lehetőségeit, kilépett a metafizikai spekuláció régióiból, és a politikai filozófiával foglalkozó művekbe kezdett, amelyeknek első darabja, a *Primauté du Spirituel* 1927-ben jelent meg.

Akkor sokan azok közül a fiatalok közül, akik eddig követték, ellene fordultak. Kénytelenek voltak választani Maurras *Politiques d'abord*-ja és a *Primauté du Spirituel* között, amely burkoltan vagy kifejezetten, de mindig Jacques elméletét tartalmazta. De új barátok és új társak érkeztek, akik örömet jelentettek – és jelentene-

nek – számára, a hősiességéből, amelyben a háború legsötétebb napjaiban is szüntelenül reménykedtünk. Ez az ifjúság az, amely Jacques kedvenc kifejezése szerint „megakadályozta, hogy Franciaország elveszítse lelkét.”<sup>1</sup>

## A LELKIVEZETÉSRŐL

Az amit fentebb mondtam Clérissac atya minden területet felölelő tanácsainak engedelmes követéséről és arról, hogy ezek a tanácsok miként vezették Jacques-ot az Action Française-zel kapcsolatos kedvező véleményének a kialakításához, amiért később oly hevesen vádolta magát, felvet egy problémát, amelyen később sokat gondolkoztunk.

Itt vezetőnk nem volt kellően körültekintő, mi pedig tévedtünk. Ezzel a merő jelenvilági ügygel sose kellett volna a lelkivezetés kapcsán foglalkoznia, nekünk pedig nem lett volna szabad az ő véleményét fölülvizsgálás nélkül elfogadnunk. Ennek az egyenes jellemű, egyenes ítéletű embernek a gondatlanságában bizonyos, hogy „a teremtmény azon elkerülhetetlen korlátai” jelennek meg, amelyekre a legnagyobb cselekedeteiben Clérissac atya nem mulasztotta el felhívni a figyelmünket. Ha megengedem magamnak, hogy a csodálatos pap iránt, akinek végtelenül sokkal tartozunk, egy elbizakodottnak tűnő bírálatot fogalmazzak meg, bizonyos, hogy nem teszem örömmel! Zavarban vagyok. Ha csupán rólam lenne szó, szűk határait között csendben csak a saját lelkiismeretem vizsgálatával foglalkoznék, de itt magáról az igazságról van szó egy bizonyos gyakorlati rendben, és ebben az esetben már sem a saját kicsinységünk, sem egy szent vezető nagysága nem akadályozhatja meg a ténymegállapítást. Az az elfogultság, amely Clérissac atya egyéni lelkiéletének és lelki tanácsainak a lényegét tekintve csak afféle mellékes terület volt, párosulva a mi bizalmunkkal és tapasztalatlanságunkkal súlyos következményekkel járt számunkra és még néhány ember számára azok közül, akik bírálat nélkül követték a kapott ösztönzést.

Azóta különböző területeken nagyon sok hasonló tévedéssel találkoztunk, és figyelemmel kísértük sajnálatos következményeiket. Tehát egészen általánosságban megállapíthatjuk és említhetjük itt, hogy a lelkivezetés bizonyos kockázattal jár. Bármilyen bírálatnak teszem is ki magamat, ezeket a sorokat félelem nélkül, a jelenlegi kötelességérzetemnek engedelmességgel írom. Mindenkinek az életében el-

<sup>1</sup> *Franciaország, vigyázz, ne veszítsd el lelkedet* (France prends garde de perdre ton âme) ez a címe a keresztény füzetek első számának (Cahiers du Témoignage Chrétien): a Francia ellenállás illegális kiadványa

érkezik az az idő, amikor az ember már csak Istentől fél, akit szeret, akitől a fényességet és az üdvösséget várja.

Természetesen egyetlen pillanatra sem vonom kétségbe a lelki irányítás általános hasznosságát. Mi is éreztük, mennyire szükségesek és jótékonyak voltak számunkra a lelkivezetők, akiket Isten jósága hozzánk küldött. Örök hálaival gondolunk rájuk. Azt is tudom, hogy Szent Teréz és a többi szentek mit tanítottak ezzel a fontos kérdéssel kapcsolatban. Habár Clérissac atya tréfálkozott azokon a vezetőkön, akik gyónóiknak a kalapjuk színére vonatkozóan adnak tanácsokat, és akik állítólag „karosszékekben” viszik őket a mennyországba, mégis, a keresztény hagyomány alapján meg volt győződve, hogy a lelkeknek, különösen amikor már a lelkiélet sajátos útjait járják, a lehető legnagyobb szükségük van egy bölcs és tapasztalt ember tanácsaira, és vakmerőség nélkül nem bízhatnak csak önmagukban.

Talán a lelkiatyaság jobb szó lenne itt, mint a vezetés. Az apának az erkölcsi tekintélye, nevelése, lelki téren ugyanúgy szükséges mint a természet rendjében. Máskülönb a lélek hogyan tisztulhatna ki az önszeretet káprázataiból, hogyan óvhatná meg magát attól, hogy egyéni természetévé vált hajlami megtévedszenek, miként kerülhetné el az úton leleselkedő kelepécéket és délibábokat, hogyan tanulna meg lassanként saját lelkiismerete ítélőképességét kialakítani „Istennek abban a békéjében, amely minden érzést fölülmúl”? A keresztény lélek ismeri a teljes bizalom és az egyszerűség kimondhatatlan értékét, amelyek által olyan fényességet kap, melyet a világon semmi sem helyettesíthet.

Ezekkel a nagy igazságokkal szemben az általam javasolt megjegyzések másodlagosak. És egyaránt érintik az irányító és az irányított óvatosságát. Tapasztalatból tudjuk, hogy a lelkek irányítása mennyire megköveteli az irányítótól Isten és Cézár dolgainak nagyon világos megkülönböztetését. Ha az irányítás valóban lelki óhajt lenni, akkor az irányítótól megkívántatik, hogy önmaga tisztán határolja el magában egymástól azokat a dolgokat, amelyek a kegyelemmel, a hittel, a teológiával és a tökéletességgel kapcsolatosak, és azokat, amelyek csak az emberi örökség, az évszázados hagyományok, a családi, faji vagy kasztbeli előítéletek és egyéni hajlamok, előnyök és ízlések következményei. Bizonyos, hogy ez az anyagi megkülönböztetés tökéletes formában nem létezik: még a mindentől elszakadt szentek is viselik koruk valamilyen öltözékét. Majdnem mindig marad valami, ami ha jelentéktelen módon is, de megzavarja még a legaggályosabb irányító tekintetének az áttetszőségét is és lelki utasításaihoz egy más rend tanácsait, javaslatait keveri.

Nagyon nehezen elkerülhető pszichológiai átfedések következtében megtörténik, hogy annak szellemében, akinek a „művészetek művészetét” kellene művel-

nie, a teljesen emberi vélemények szinte a természetfeletti bizonyosságokkal azonos rangra emelkednek, és szinte ugyanolyan címen javasolják ezeket a véleményeket, mint azt, ami a lélek tökéletesedéséhez szükséges.

Az általam érintett probléma nemcsak a lelkivezető szerepét és a vezetőhöz forduló korlátozott számú embert érinti, hanem, bár más körülmények között és más szinten, a papnak a hívők tömegével szembeni szolgálataival is kapcsolatos. Milyen nehéz a pap helyzete! Tanítania és vezetnie kell. És még akkor is, ha földi dolgokról van szó, az ég számára kell tanítania és vezetnie és nem a föld számára. Nagyon sajnálatos, hogy a hívők néha a vallásos, dogmatikus és erkölcsi oktatás keretében olyan tanácsokat kapnak, amelyek az örök elvekhez mulandó, politikai és társadalmi előítéleteket, érzelmeket kapcsolnak. Az Egyház mint ilyen, ennek a területnek a dolgaival csak legemelkedettebb elveiben foglalkozik. Ezek az erkölcsi rendet érintik és alkalmazásuk állandóan változik az emberi történelem során, de bár lényegesen különböző módokon valósulhatnak meg, azért helytállóak lehetnek.

Ha ennek a különbségtételnek a szükségességét nem ismerik el határozottan, akkor a pap befolyása, amelynek kizárólag lelkinak és erkölcsinek kellene lennie, megközelíti a politikai esetlegesség tartományát, és akkor ott tartunk, hogy a papi személyek befolyásukat jóhiszeműen arra használják fel, hogy népüket a napi vagy a helyi politika mulékony, kiábrándító útjain vezessék. És ez, amint az Action Française esetében láthattuk, magának a pápának az utasításai és parancsai ellenére is megtörténik. Nem tartanak attól, hogy azokat a vallásos lelkeket, akik enélkül a gyászos zavarodottság nélkül elismerték volna az engedelmisség jogosságát, formális engedetlenségbe vigyék. Így következnek be a szakadások sokkal gyakrabban merő jelenvilági, mint vallási vagy teológiai kérdések miatt.

Eredeti megjegyzéseinkhez visszatérve, ami a vezetett személyt illeti, bizonyos, hogy ebben a kérdésben saját józan esze, óvatossága, tehát felelőssége is illetékes. Nagyon sok tévedéstől kímélné meg önmagát, ha már az elején világosan látná, hogy tudata bármennyire durván formált is, bármennyire hiányos legyen is az eredményekben, elsősorban az ő feladata, hogy miután megvilágosították őt bölcs tanácsokkal, saját maga egyedül helyezze Isten tekintete elé a gyakorlati értelem ítéletét, amelytől a szabad cselekedet erkölcsisége függ. Mert a lelkivezetésnek nem az a célja, hogy mentesítse tudatunkat az ítéletalkotástól, hanem az, hogy megtanítson a helyes ítéletalkotásra. Az általam jelzett esetleges veszély annál is inkább fönnáll az irányított számára, mert a lelkivezetés, amelyet egyébként elfogad, biztonságosabb. A tisztelt és csodált lelkiatya tekintélye szinte elkerülhetetlenül kihat minden tanácsára, amelyet a gyermeki engedelmisségre hajló léleknek ad.

Ezek a lelkek kemény iskolákat járnak ki. Boldogok azok, akikben tapasztalatok, tévedések, szenvedések és isteni megtisztítások segítségével létrejön az a megkülönböztető képesség, amelyet nem találtak meg vezetőjük szellemében. Lelki útjuk akkor leegyszerűsödik az említett tisztulás arányában, és napról napra jobban hozzáidomul a szeretetnek, az isten- és emberszeretetnek egyszerű útjához, melyben áll az egész Törvény és a Próféták. Valóban evangéliumi egyszerűség, amely az összes egyszerűség közül a legnehezebben érhető el és amely egyértelmű a tökéletességgel. Ezek azok a lelkek, akik Krisztus erejében kiegyenlítik bűneinket és tévelyeinket az Egyház ölében.

## Hetedik fejezet

### AZ ÉG AJÁNDÉKAI

#### A MEGTÉRÉS KEMÉNY VÁLLALKOZÁS

„Boldogok, akik az Úrban hálnak meg”, és abban a percben, amikor a kegyelem megérintette és Istenhez térítette őket. Nem halmozzák fel azokat a hibákat és tévedéseket, amelyek az élet útján azokra leselkednek, akik kiállták a megtérés kemény megpróbáltatását, akik váratlanul azt az emberfeletti utasítást kapták, hogy „élettelenül” éljenek. Szent Pál nem az első megtérő keresztényeknek mondta-e?:

„Vagy nem tudjátok, hogy akik Krisztus Jézusban megkeresztelkedtünk, az ő halálában keresztelkedtünk meg? A keresztségben ugyanis eltemetkezünk vele a halálba . . .”<sup>1</sup>

Lényegében minden keresztény egy elkülönített teremtmény, a világtól Krisztus halálának halotti leplével elkülönítve, de aki megtér, egyszerre szakítja meg az önmagához és másokhoz fűződő kapcsolatait, hirtelen különül el a világtól! A kegyelem órájában egyetlen pillanat alatt minden érték megváltozott a számára. Idegenné vált embertársa szemében, akit szeret vagy megpróbál szeretni „mint önmagát” de aki őt nem szereti, nem érti meg, és nem minden megvetés nélkül szemléli az evilág által ismert utak végtelen messzeségében fekvő város különös lakóját. A világ szemérmetlen, mert állati, de a kereszténynek meg kell kísérelnie lelki emberré válnia. A világ az erő és mennyiség nagyságait tiszteli, a lelki embernek alázatossággal és szegénységgel kell Istent dicsőítenie.

Az örökkévalóság behatolt egy eddig a mulandó időnek áldozó lélekbe, villámcsapásként érte. Az isteni vihar egészen felforgatta rendezetlenségünket és különböző természetű szereteteinket, jóllehet azokat még alig kezdte elrendezni bennünk a szeretet erénye.

A megtérő szándéka ezentúl a hitben meglátott örök és változatlan igazságtól függ, és most mindent a megfelelő helyre kell tennie abban a házban, amelyet a kegyelem betörése teljesen felforgatott, egyeztetnie kell a mulandót a maradandóval, egyszerre az örökkévalóság és a mulandóság szerint kell élnie. Végtelen aránytalanság. Hogyan irányítsuk cselekedeteinket e szélsőségek között? A lelki

<sup>1</sup> Róm. 6,3.

dolgok látomásától még elkápráztatva újból a földön találjuk magunkat, tapogatózva haladunk előre. Elesünk, tévedünk, igazságtalanok vagyunk, részrehajlók, isteni elfogultsággal – emberi ügyetlenséggel.

Az egyensúlynak vissza kell állnia, a világi dolgokat ismét tisztán kell látnunk, de nem szabad, hogy ez túlságosan gyorsan, a hit által megismert lelki valóság rovására történjék. Szükséges, és pontosan ez az amit csak később értünk meg, hogy a földetérés zökkenőmentesen, harmonikusan történjék, hogy a mindennapi élet szerény tárgyai – tárgyak, emberek, emberi alkotások lassanként beolvadjanak a belső látomásba. Fokozatosan szokjuk meg a fényt, és tanulunk meg igazságosan ítélni.

Az alkalmazkodás nehéz, szükségünk van Isten segítségére és arra, hogy itt mi magunk Isten segítségére legyünk. Minden jót megteremt bennünk, nekünk pedig hagynunk kell őt szabadon cselekedni annak érdekében, hogy elkerüljük a rosszat és vele együtt tegyük azt a kis jót, amit nem akadályozunk meg.

Isten rendelkezik azok felett az események felett, amelyek érintenek bennünket, amelyek akarattunktól függetlenek és az időben történnek. Belső akarattunkra is hatással van, mivel közelebb áll hozzánk, mint mi önmagunkhoz, és mivel ő a mi szabadakarattunk teremtetője.

A szentek tökéletes ráhagyatkozással, teljes bizalommal válaszolnak tevékenységére, minden cselekedetüket ez a szelídség és alázatosság teszi helyessé és okossá.

De a kegyelem életére éppencsak megszületett szegény megtérő úgy kezdi lelki életét, mint a gyermek természetes életét – egyszerre mindennel el van látva és mindentől meg van fosztva. Az élet jelen van, és ez minden lényegében, de a tapasztalat hiányzik, kivéve az az időn kívüli, amelyet a hit adott neki. A bölcsesség, amely mindent a szeretet rendjében rendez el, még csak lehetőségében van jelen, és a tökéletesség csupán egy távoli, kívánt, de még el nem ért cél.

Tehát nehézségek merülnek fel, melyeknek egyik oka az az akarat, amely még nem tanult meg hozzáigazodni a kegyelem követelményeihez. Másik oka pedig a kegyelmi rend és az ész rendjének fényei közötti aránytalanság. Ezek nem ellentétesek egymással, csak szétválasztja őket a természetes és a természetfeletti élet között lévő végtelen távolság. A megtérő csak fokozatosan ismeri meg valódi erejét. Megtörténik, hogy eleinte valódi képességeit meghaladó terveket formál. Tudós és szent vezetőre van szüksége. (Inkább tudósra, mint szentire, mondja Avilii Teréz.) Ez a vezető, ha sikerül rátalálni, felméri a lélek erejét, ellenállóképességét, megakadályozza az inkább hivalkodás, mint hősiesség ihlette cselekedeteket, és korlátozza majd őt annak érdekében, hogy megakadályozza a korai nagy vágyak táplálására még elégtelen erkölcsi és fizikai energia összeomlását.



Még hosszú időn keresztül, a megtérő lelke az Isten által adományozott belső egyensúly felé haladva – a természet viszontagságai és a kegyelem útjain járva egy másik láthatatlan keze által vezetve, amely oda viszi, ahova ő nem akar menni – önmagától tévesen irányított cselekedetekre ragadtatja magát, túl nagy bátorsággal, túl sok féltékenységgel, túl nagy szávalommal vagy szigorral. Mindenütt megsebesül egészen addig, amíg fel nem méri saját mértékét, amely a szegénység és a szabadság. Áldottak legyenek a sebek, amelyeket Krisztus tüskéi a szegény Ádám testén ejtettek, amelyek többet érnek, mint a világ álbékessége és az önelégültség.

Abban az időben, amelyről ez a könyv szól (és később is) barátaink közé sok megtért hitetlen, vagy a katolicizmushoz megtérőben lévő ember tartozott. Egyszerűen azért, mert a XIX. sz. végén és azóta is a katolicizmushoz való megtérés nagyon gyakori volt Franciaországban. A nagy hívők, mint például Léon Bloy és Paul Claudel, és még a hitetlenek, mint Maurras vagy André Gide körében is, közeli barátaik és tanítványaik közül sokan tértek meg. A Gide körüli megtérések különösek, ha figyelembe vesszük azoknak az embereknek a művészi és irodalmi szerepét és intellektuális képességeit, akik tőle magától tanulták meg, hogyan szabaduljanak meg tőle. Később ezek nála jobban értették a Tékozló fiú példabeszédét. Dupouey-re, Ghéonra, Francis Jammes-re, Copeau-ra, Jacques Rivière-re, J. P. Laurensra, Charlés du Bos-ra, Gabriel Marcelre, René Schwobra, Julien Greenre, Jean Pierre Altermannra gondolok. Az utóbbi pap lett, és papi tevékenységével nagyon sok lelket vezetett vissza Istenhez. Jean Copeau egyik lánya misszionárius apácának ment, Rivière fia és lánya bencés kolostorba lépett, Francis Jammes egyik fiából pap lett. . . A megnevezettek között nagyon sok drága barátot tartunk számon, akiket Isten nekünk ajándékozott, anélkül, hogy elvette volna őket Gide-től. Isten szereti a hűséget.

De bizonyára nincs igazam, ha André Gide-et hitetlennek nevezem. Biztos, hogy nem volt hitetlen 1916–19-ben, amikor a Charles du Bos-nak ajánlott „*Numquid et tu . . .*” című könyvét írta:

„Nem is annyira arról van szó, hogy Krisztus szavaiban azért higgyünk, mert Krisztus Isten Fia, hanem arról, hogy megértjük: ő Isten fia, mert szavai isteni-ek és mert messze felül emelkednek mindazon, amit az emberi bölcsesség és művészet nyújt számunkra.

Ez az istenség elég nekem. Lelkem és szívem megelégszik ezzel a bizonyítékkal; amit e fölött adsz, elhomályosítja azt.

Azt mondták, azért kell hinnünk szavaiban, mert Krisztus Isten Fia. És jöttek

mások, akik nem követték szavait, mert nem ismerték el, hogy Krisztus Isten Fia Uram, nem azért hallgatok szavadra, mert azt mondták, hogy Isten Fia vagy, de szavad minden emberi szónál szebb, és ebből értem meg, hogy Isten Fia vagy.”<sup>1</sup> Úgy tűnik, hogy Gide mindig hitt Krisztus istenségében, még akkor is, amikor barátait, tanítványait ez érdekelte a legkevésbé.

Ma más lenne a helyzet, ha Gide utolsó könyvéből (*Attendu que . . .*) egy Henri Hell tollából származó ismertetésben<sup>2</sup> előszeretettel kiragadott sorok alapján ítélnénk. „A keresztre feszített Krisztus utolsó szavát idézve: Istenem, Istenem, miért hagytál el engem, Gide a következőket írja: ez a tragikus mondat egyáltalán nem szakítást, Isten árulását jelenti, hanem azt, hogy Krisztus azt hívén és elhittetvén, hogy Istennel együttműködött, tévedett és minket is megtévesztett; hogy az, akit „Atyának” hívott, sohasem ismerte el Fiának, hogy az az Isten, akit megjelenít, az ő maga, s amint ezt néhányszor mondja is, csupán Emberfia. Én csak ezt az Istent tudom és akarom imádni.”

Hogyan is írhatta – Gide le ezeket a szegény és esztelen szavakat? „Azt hívén és elhittetvén, hogy Istennel együttműködött. . .”? Azt imádni és csak annak az imádására képesnek lenni „aki tévedett és minket is megtévesztett.” „Csak ezt az Istent tudom és akarom imádni.” Egy Isten, aki nem Isten, egy ártatlan csaló, akit „Isten sohasem ismert el fiának,” egy csalóka Isten a szeretet és a szentség meghazudtolása.

És ezt kellene hinnünk, hogy ne „Isten árulását, hűtlenségét” lássuk a Fiúnak, Isten igaz Fiának az Atya által tökéletesen szeretett Fiúnak az elhagyásában, az áldozat beteljesülésében?

A hívők legkisebbjeinek a feladata, hogy a lelkükbe plántált igazságot bátran elmondják e világ nagyjainak, bármilyen tiszteletben álljanak is azok. Mivel egy átáramlás által, amely ellentétes azzal, amelyik Jézusra viszi át a legkisebbnek tett jót, a rossz, amelyet Jézusnak teszünk, a tévely, mely őt illetően hangzik el, ránk szegényekre hárul és lelkileg megsebez minket.

Krisztus emberré válva a teljes emberi nyomorúsággal akart azonosulni: ő a szegény, aki éhes, szomjas, mezítelen, ő a beteg, a hazájától megfosztott idegen, a szabadságától megfosztott ember. Ő maga mondta: „Amikor az Emberfia eljön dicsőségében és ítélt élők és holtak felett, a jobbán állóknak ezt mondja: jöjjetek Atyám áldottai. . . , mivel éhes voltam és ennem adtatok, . . . idegen voltam és

<sup>1</sup> André Gide Journal 588.

<sup>2</sup> Fontaine n 32. pp. 220–221. Alger, 1944.

befogadtatok . . . börtönbe vetettek és fölkerestetek. Bizony mondom nektek: Amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek.”<sup>1</sup>

Azonosult a bűnössel, sőt magával a bűnnel.<sup>2</sup> A Kereszten kapott és örökre megmaradó jegyek sebei, melyeket a magáravett összbűn ütött rajta.

Ezért Ő az igazi Elhagyatott. Tragikus-kiáltása: „Istenem, Istenem miért hagytál el engem!” illik lelkünk Megváltójának szájába! Hogyan is nem érti ezt Gide? Ennyire szeretett bennünket, – magára vette elhagyatottságunkat, amelyben örökké éltünk volna, ha Ő nem ment meg minket.

Mi is megbotránkozunk ezen a kiáltáson mint a zsidók, akik szerencsétlensége láttán fejüket csóválták és szemére vetették, hogy meg akarta menteni a világot ő, aki a keresztről leszállva önmagát sem tudja megszabadítani? Nem értették meg, hogy abban a fenséges órában, amikor üdvösségünk beteljesedett, Krisztus azonosulása a tehetetlen és bűnös emberiséggel annyira teljes volt, hogy azáltal Istensége, mindenhatósága mintegy meg lett kötözve, amikor a Fiú azt egészen az Atya kezére bízta. Ez az az óra, amelyben Lucifer vereséget szenvedett Isten Fiának tökéletes kifosztottsága által: amelyben a keresztre feszített Ige nyilvánvalóvá tette, hogy nemcsak emberségében, hanem örök istenségében is mindent az Atyától kapott, a Fiú és a Szentlélek eredésének tökéletes forrásától.

#### LELKÜNK EGYIK NAGY BARÁTJA

A fiatalok között, akiknek a hívővé válása vagy megtérése a XX. század első éveiben Franciaország katolikus megújulását jelezte, van egy ember, aki különösen drága szívünknek, akit Agathon könyve kapcsán ismertünk meg. Ez a könyv nagyon sok értékes dokumentumot tartalmaz olyan emberek aláírásával, akikkel később közelebbi kapcsolatba kerültünk – mint pl. Robert Valléry-Radot, Jacques Copeau, a *Nouvelle Revue Française* igazgatója, és Henri Hoppenot. Ezen túl még tartalmaz egy Ch. H.-val (Charles Henrion) aláírt levelet, és Jacques levelét, amelyről szó volt már.

Jacques és Henrion e levelek által ismerték meg egymásban a rokon vonásokat és szerettek volna találkozni.

Íme Henrion leveléből néhány bekezdés, amelyek tökéletesen megmutatják an-

<sup>1</sup> Mt 25. 31-40.

<sup>2</sup> 2Kor 5,21. Eum, qui non noverat peccatum pro nobis peccatum fecit.

nak az embernek főbb jellemvonásait, aki Foucauld atyához hasonlóan a sivatagban éli le életét:

„Itt elsősorban a mai katolikus tizenévesekről szeretnék beszélni, akiknek megkülönböztető jele, szerintem . . . , a teljes igazság igénye.

Szükségük van a vallás stabilitására, mélységére és kimeríthetetlen gazdagságára . . . A legeltökélettebbeket a tökéletes vallásos élet iránti vágy még tanulmányaik befejezése után is a papi szemináriumba vezeti. A hivatások száma az üldöztetés következtében szinte csak emelkedett. Sok beteljesül ezek közül, de úgy tűnik, nagy részüket Isten fenntartja korunkba egy olyan apostoli feladat teljesítésére, amely szüntelenül arra emlékeztet bennünket, amit a La Salette-i Boldogasszony és boldog Grignon de Montfort mondtak az utolsó idők apostolairól.”

A fiatal irodalomról beszélve, „lelkesen vallásos művekre várunk, írja Charles Henrion. Igen, szinte szentek műveire, . . . ahol a kegyelem uralja a szavakat, ahol semmi más nem hat meg bennünket csak a szeretet izzó jelenléte . . . mivel csak arra vagyunk teremtetve, ami Istennel való egyesülésünket elősegíti.”

„A vallás számunkra már nem „fegyelmi szabályzat” – ahogy a tegnapelőtti irodalmárok írták – hanem élet, a maga teljességében. Hosszan kellene ezt magyaráznunk, mivel ez szívünk szíve: ezt kellene megmagyarázni ifjúságunknak, és ennek megvalósításához kellene hozzásegíteni bennünket. Azt mondták, moralisták vagyunk. Nem misztikusoknak kellene-e inkább nevezni minket? Csak ne lepődjenek meg. És főleg ne azokon a különleges teremtményeken, akik elragadtatásban és különleges módon élnek. Mi azért még a világban és a mindennapi munkában maradunk. Mély, titkos óhajunk, hogy percről percre egyre közelebb kerüljünk „Istenhez, aki megvidámítja ifjúságunkat” nem azért, hogy élvezzük, hanem azért, hogy biztosabban szolgálhassuk egy olyan világban, ahol már nincs vezetőnk, ahol semmi sem nevel az igazságra minket. . . Sajnos, általában nem tudják, hogy hitünk legjobb tápláléka olyan szabatos tanból áramlik felénk, amelyet egy szent Tamás fejt ki. . . Nehezen értjük meg a külsőbb cselekvést, például a politikát, mert hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az nem tud megmenteni bennünket, hogy Isten a számunkra nélkülözhetetlen irányítást csak akkor adja, ha megtérünk, s hogy lelkünk mindenekelőtt Őt illeti.”

Henrion ezen sorai között egyetlenegy olyan sincs, amelyet Jacques is szívesen nem írt volna alá, de talán mindennél jobban meglepte őket a La Salette-i Boldogasszony és boldog Grignon de Montfort közös és csak az ő tollukból származó említése. Montfort írásait Léon Bloy ismertette meg velünk, Henrion maga fedezte fel őket.

Amikor Jacques és Henrion találkoztak, egymás iránti szimpátiájuk máris kölcsönös volt, és igaz barátság született köztük. A háborús évek, amelyek szinte azonnal eltávolították őket egymástól nem szakították meg e barátság fejlődését.

Jacques és Henrion barátsága életünkben az egyik legértékesebb kegyelem. Mindig csodálatos megnyugvást és mély lelki örömet találtunk mellette. Vallási fejlődésében Claudel volt nagy segítségére. Megtérése után 1914-ig a Vogézekben, ahol családjával lakott, egy szemlélődő és világi apostol életét élte. Prédikált a falvakban az Evangéliumról, valamint X. Pius pápa tanításáról, aki a keresztényeket akkoriban gyakori áldozásra biztatta. Már akkor heves szenvedélyt érzett a misztikus utak és a szemlélődés teológiai tudománya iránt. Saudreau-t olvasta, akinek érdeme, hogy újból felhívta a figyelmet a misztikus teológiára, és a kezdeti forrásokhoz visszamenve Szent Teréz és Keresztes Szent János műveit tanulmányozta.<sup>1</sup>

A fontos és sürgető kérdések, amelyekkel leveleiben Garrigou-Lagrange atyát „üldözte”, nyilvánvalóan valamelyest hozzájárultak annak az embernek misztikus teológiai tanulmányaihoz, akinek a *Keresztény tökéletesség és Kontempláció* (Perfection Chrétienne et Contemplation) című csodálatos művet köszönhetjük.

1914. augusztus első napjaiban behívták, a harctéren megsebesült, német fogóságba esett, és a háború végéig Svájcban tartózkodott. Ott beiratkozott a friourg-i domonkos Egyetem teológia szakára, ahol megismerkedett a csodálatos Del Prado atyával. Levelezésünk ekkoriban a lelkiélet lényeges kérdéseit érintette.

Mivel türelmetlenül vágyakozott arra, hogy magányos életét megteremtse, a háború befejezése után Thuillières faluban, a család egyik vidéki házába vonult vissza. Kizárólag az imára és az Istennel való egyesülésre vágyott. A háború előtti apostoli működését sem kívánta folytatni már, és Asszisi Szent Ferenc hű tanítványaként szerényen kerülte a papi tevékenységgel járó megbecsülést.

A térbeli távolság ellenére egyre jobban kötődünk hozzá. Jacques és Henrion napról napra többet foglalkozott Aquinói Szent Tamás és Keresztes Szent János tanulmányozásával. És végül, amikor a körülmények lehetővé tettek néhány találkozást, – Charles Henrion meglátogatott bennünket Vernie-ben, később kénytelen volt Párizsban tartózkodni hosszabb-rövidebb ideig – igaz szeretettel kötődünk hozzá, tökéletesen bízva abban a lelki útban, melyet követett.

<sup>1</sup> Keresztelő Szent János könyveiről Charles Henrion egy értékes áttekintést hozott nyilvánosságra: *Abrégé de la Doctrine spirituelle de Saint Jean de la Croix*.

Nem beszélhetek itt ennek az értékes barátságnak hosszú történetéről anélkül, hogy a jelen elbeszélés időszakából jelentősen ki ne lépnek. Itt egyszerűen csak azt szeretném elmondani, hogy Isten nem engedte meg Charles Henrion-nak, hogy minden külső cselekvéstől elhatárolja magát, és éppen a thuillières-i drága magányában kellett elkezdenie lelkipásztori tevékenységét.

Ott történt, hogy a falu papja egy napon segítséget kért tőle. Egyházközösségébe az égből pottyant egy különleges, nemrégiben megtért, buzgó hívő és lelki irányítást kívánt. Ez a szerény pap számára erejét messze meghaladó feladatnak tűnt.

Tehát megkérte ezt a világi embert, hogy vállalja magára az Isten által hozzá küldött különleges léleknek az irányítását.

Ève Lavallière-ről, a híres művésznőről, a párizsiak bálványáról volt szó, aki a kegyelemtől hirtelen megérintve, megvilágosítva és megerősítve, megszakította szerződéseit és eldobta gazdagságának maradványait. Önmaga számára csak azt tartotta meg, ami szegény, bűnbánó élete számára a legszükségesebb volt. Ő is (Variétés-beli öltöztetőnőjével, aki vele együtt tért meg) ugyanabba a faluba vonult vissza, amelyet Charles Henrion választott tökéletes magánya számára.

Az utóbbi, annak ellenére, hogy egy lélek vezetésének még a gondolatától is rettegett, nem tudott elzárkózni a Lavallière-rel való találkozástól, amelyet a lelki testvériség nevében kértek tőle. És ettől a naptól fogva, akár akarta, akár nem, a frissen megtértek vezetője lett. A Variétés igazgatójának, Fernand Samuel-nak a feleségéként, aki a bibliai Sámuel nevet a siker érdekében vette fel, Ève Lavallière játszott többek között a Mathurins, az Antione és a Vaudeville színházban, egyre növekvő sikerrel. 1917 tavaszán Lucien Guitry-vel egy amerikai körútra írt alá szerződést. De előbb Touraine-be utazott, ott töltötte szabadságát egy házban, amelyet a falu papjától bérelt. Egyik, a papnál tett látogatása alkalmával, amikor a gyümölcsös cseresznyefáiról beszélgettek, és Ève szeretett volna engedélyt kérni egy kis cseresznyeszedésre, tréfálkozva beszélt az ördögről. A pap ekkor szelíden csak ennyit mondott: „Asszonyom, ha tudná, hogy mi az a pokol, nem beszélne ilyen könnyedén róla.” A pap komolysága hirtelen megdöbbenetett. Magára maradvánnyal, saját életére gondolt és könnyekre fakadt. A következő vasárnap elment a misére. Ekkor még csak arra gondolt, hogy udvariassági látogatást tesz a papnál, aki megengedte, hogy cseresznyét szedjen, de ez a mise nagyon nagy hatást gyakorolt rá. Elolvasott néhány könyvet, így kezdődött a megtérése. Isten gondolata beköltözött szívébe, és minden egyebet elhomályosított. Teljesen ráhagyatkozott.

Változását hamarosan bejelentette barátainak, elhagyta a színházat, lemondta amerikai szerződését, és elutazott Lourdes-ba.<sup>1</sup>

Ott megtanult valamit a szegénység szenvedéséből – az önkéntes szegénységből, amely az első és haláláig állandó vonzóerő volt számára. Tél volt. Örömmel ismerte meg a hideget, amelynek még a létezését is elfelejtette fényűző életében. Ujjongva fedezte fel a valóságot a szegénységben.

Valamivel később, hűséges Léonájával együtt Thuillières-be költözött, – Isten a tudta nélkül egyengette útját a lehető legjobb vezetőhöz. Ott halt meg 1929. július 10-én. A következő sírfeliratot kérte: Mindent elhagytam Istenért, elég nekem Ő.<sup>2</sup>

Charles Henrion többször írt róla. Először, hogy megírja, mennyire zavarja a feladat, amely ilyen hirtelenül nehezedett rá, azután pedig tudatta velünk, milyen örömet, milyen csodálatot érzett egy ennyire önmagáról megfélemedező, teljesen Istennek szentelt lélek nagylelkűsége előtt.

Végül szeretne volna bemutatni őt. Violot-ban találkoztunk, abban az Haut-Marne-i kisfaluban, ahol a szent Lamy apát várt ránk, hogy együtt induljunk a bois-i Miasszonyunk zarándoklatára. Bois-i Miasszonyunk? Istennek egy másik csodája, egy újabb a legszebb francia történetek közül, de sajnos itt nem térhetek ki rá.

Jacques, Vera és én Meudon-ból jöttünk, Charles Henrion, Ève Lavallière-rel és Léona-val Thuillières-ből érkezett. Ez a találkozás, amely Isten megszámlálhatatlan kegyelmét mutatta, mindnyájunkat meghatott. Pillanatokon belül min-

<sup>1</sup> Louis Verneuil úr érdekesítő emlékirataiban azt a feltételezést sugallja, hogy Ève Lavallière korai visszavonulását utolsó két darabjának a sikertelensége okozta. Véleménye alátámasztására egy beszélgetés idéz, amelyet Ève-vel folytatott Feydeau jelenlétében 1917. május 6-án, amelynek során visszautasította egy új darab főszerepét, kijelentve, hogy Párizs már nem szereti, és hogy nem akar többé játszani. Meg vagyok győződve róla, hogy Feydeau helyesebben ítélte meg a helyzetet, aki ezt a választ pillanatnyi rosszkedvnek és idegkimerültségnek betudva a következőket mondta Verneuil úrnak: tizenöt napon belül elfelejti Carmenitát és új feladatával fog foglalkozni. Ezenfelül, az volt a nagy terve, hogy amerikai körutat tesz a Chanceaux-i pihenés után. Talán a művészi sértődöttség öntudatlanul arra készítette, hogy magába nézzen, amikor a kegyelem fullánkja előri? Ez egészen más kérdés. Mindent egybevéve ő maga többször elmondta, hogy a színházat nem csalódás miatt hagyta ott, és felháborította ez a magyarázat, amelyet többek között régi barátai terjesztettek. Verneuil úr téved, amikor azt mondja: a Színházat abbahagyása után hosszú idővel lépett a bűnbánat és a vallás útjára. Nem ő maga írta-e néhány sorral fentebb, hogy „beszélgetésük másnapján” Touraine-ba, Chanceaux-ba utazott? és ott „egy napon a falu papjával beszélgetve először érintette meg a kegyelem”? Amikor 1919-ben Thuillières-ben letelepedett, már két éve a „bűnbánat és a vallásosság útjára lépett”. Az az egyszerű igazság és ezt Ève Lavallière is állandóan hangoztatja, hogy a színházat azért hagyta el, hogy Istennek szentelje magát.

<sup>2</sup> Omer Englebert: Ève Lavallière élete és megtérése

den olyan egyszerűvé vált közöttünk. Ugye milyen egyszerű, hogy Isten megtérít-  
sen és újból elnevezzen bennünket, és többé ne emlékezzék hibáinkra? Az igazat  
megvallva sohasem ismertük volna meg Ève Lavallière-t, mivel sohasem jártunk  
egyik színházban sem azok közül, amelyekben olyan nagy sikerrel játszott. Felénk  
már a Jézus Szívéről elnevezett Ève-Marie testvér jött – ez ferences harmadrendi  
neve, – aki alázatos, buzgón hívő, szegényesen, egyszerűen, minden keresettség  
nélkül öltözve maga az egyszerűség. Arca megőrizte szabályos tiszta vonásainak  
szépségét, de mesterséges eszközök híján nem volt tündöklő. Ez már nem az az  
arc volt, amelyet Ève Lavallière sajátjaként ismert, s amelytől nagyon szenvedett,  
amikor megpillantotta. Alázatossága igen mély volt, szigorúan ítélte meg múltját:  
„Önbizalmamat egyetlenegy dolog adja vissza, a teljes feloldódás a szeretetben.  
Akkor mindent elfelejtek, a múltat, a jelent. Aggályaim elrepülnek, és mély, bé-  
kességből és bizalomból szövődő boldogság áraszt el.” És hozzátette: „nehogy azt  
higgyék, hogy szerény vagyok, én igaz vagyok.” Ez pedig pontosan ugyanazt jelen-  
ti. Azonnal a tökéletes őszinteség benyomását keltette. A szenvedések előtti termé-  
szetes bája egyfajta szeretetreméltósággá változott. Nem kímélték őt a rendkívül  
nehéz megpróbáltatások. Azok között haladt előre útján. Megtérése óta sokat sírt a  
bűntudattól és szeretettől. Szemei megromlottak, de könnyeit nem tudta megállí-  
tani. Bánatától haláláig szenvedett.

#### MERCÈDES DE GOURNAY

A lelki javak megtapasztalása, amelyeknek Isten Charles Henrion-t Thuillière-i  
évei alatt eszközéül választotta, bizonnyára sokat számított Henrionnak abban a  
döntésében, hogy barátai tanácsainak és kéréseinek engedve végül pap lett. Azannyi-  
ra óhajtott magányt csak rövid ideig élvezhette. Isten valóban a sivatagba szánta,  
de nem egyedül. Tehát a karthágói érsek, Mgr Lemaître, pappá szentelte. Vissza-  
vonult a sivatagba, egy másik újonnan megtértnek, ex-Amiral Malcor-nak a társa-  
ságában, aki röviddel azelőtt érkezett oda. A Malcor atya vásárolta földön, ahol  
nomádok és mérges kígyók jártak, a két pap két cella és egy kápolna építésébe kez-  
dett. Úgy éltek ott, mint azok a sivatagi atyák, akikről Cassianus beszélt, kevés  
élelmen és sok imán.

A betérő arabokat orvosi ellátásban részesítették. Valamivel később még egy pap  
csatlakozott hozzájuk, azután, bizonyos távolságra tőlük, megalakult a szemlélődő  
nők kis közössége, akik az arab asszonyokat ápolták.



Ismertünk néhányat közülük, de szerénységük, teljes visszahúzódásuk miatt nem nevezhetem meg őket. Legalább egyikükről azonban szólhatok néhány szót, mivel ő már régóta elköltözött ebből az életből – Isten mellett él az örök életben.

Szeretném névszerint említeni a csodálatos Mercedes de Gournay-t. Hosszú ideig kereste útját. Nagyon szép verseket írt. De Isten egyre nagyobb helyet foglalt el szívében. Egy napon végül találkozott nálunk Charles Henrion-nal, – Charles atyával. Hallgatta amint a sivatagról és a kontempláló életet élő fiatal lányokról beszélt. Elégette nemrégiben megjelent verses kötetét és Afrikába utazott, hogy csatlakozzék a kis közösséghez. Földi boldogságának ideje rövid volt. Tífuszt kapott egy arab nőtől, akit ápolt és meggyógyított, és 1932. február 18-án belehalt irgalmas cselekedetébe. Charles atya az utolsó pillanatig segítette. 34 éves volt. Ő az első lakója a sid–saadi kis temetőnek és az arabok el-elzarándokolnak a keresztény szent sírjához.

Mercedes de Gournay – Franciaország hősiecs lánva, aki a legszebb szerelmes verseket írta Afrika földjén.

## BARÁTOK ÉS KÖLTŐK

Charles Henrion Jacques-kal folytatott első beszélgetése alkalmával mellékesen Louis Massignon-t is megnevezte. Henrion személyesen nem ismerte, de szinte legendás alakként hallotta emlegetni őt.

Henrion és Jacques valamivel később ismerkedtek meg Massignon-nal. Emlékszem, hogy Jacques milyen meghatottan beszélt róla. 1914. nyarának elején Henrion, Massignon és Jacques Robert Valléry-Radot-nál találkozott egy összejövetelen, amelyen több barátunk, köztük Dr. Louis Pichet is résztvett. Mintha szellemi fegyverek virrasztottak volna ezen a napon, érezve, a katasztrófa közeledtét, mivel az első világháború küszöbön állt. Nagy terveket szőttek Isten országának megteremtésére. Amennyire vissza tudok emlékezni, mindazok akik résztvettek ezen az összejövetelen vagy majdnem mind, hűek maradtak az e napon megkötött barátságához.

Louis Massignon, a francia keletkutatás egyik nagy mestere. Nagyon fiatalon nevezték ki a Collège De France Iszlám civilizációval foglalkozó tanszékére.

Ő is egyike a század eleji konvertitáknak. Égő hite egész életére rányomta bélyegét.

Amikor a fiatal tudós a nagy muzulmán misztikusról, Al-Hallaj-ról<sup>1</sup> készítette

<sup>1</sup> Louis Massignon: *La passion d'Al-Hosayn-ibn-Mansour-al-Hallaj, martyr mystiques de l'Islam*, 2 vol. Paris, Geuthner 1922.

elő doktori értekezését, egy veszélyes szíriai utazás során meglepő és drámai hirtelenséggel érintette őt meg a kegyelem. Akkor azonnal, hősiességtől égve szeretett volna Foucauld atyához csatlakozni a sivatagban, de lelki tanácsadóinak a véleményét alázatosan követve a világban maradt és megházasodott. Röviddel házassága előtt meglátogatott bennünket, és ő maga mesélte el megtérését. Attól a naptól kezdve egészen addig, amíg a jelenlegi háború mindenfajta kapcsolattartást teljesen lehetetlenné nem tett, ő és Jacques a vallás téren kifejtett tevékenységükben, a főbb irányvonalakat tekintve, mindig egymás mellett álltak. A második világháborút megelőző hosszú években, állandó, kölcsönösen mély szereteten alapuló vélemény-csere alakult ki köztük és Charles atya között, annak ellenére, hogy nem mindig értettek tökéletesen egyet – ezt nem is tehették – az annyira különböző vérmérsékletű és jellemű emberek. A Jacques és Charles atya között a második világháborút megelőző években keletkező és elsősorban Jacques politikai álláspontjával kapcsolatos nézeteltérés, ha barátságukat nem is érintette, de mindkettőjüket kegyetlenül megpróbálta.

\*

Charles atya nyáron általában általában elhagyta remetelakát és Franciaországba utazott, ahol két hónapon keresztül hol az édesanyjánál lakott a Vogézekben, hol pedig nálunk Meudonban. 1925-ben nálunk találkozott több más barátunkkal együtt Pierre Reverdyvel, feleségével Henriette-tel és néhány más költővel, Jean Cocteau-val, Paul Sabon-nal, és Mercedes de Gooumay-val.

Miután egyszer vagy kétszer találkozott Charles atyával, Pierre Reverdy, aki nemrégiben lett katolikussá a lángeszű bűnbaknak, a drága Max Jacobnak köszönhetően, aki oly nagy szerepet játszott korunk költészetében és aki mostanában halt meg, – nem a Saint-Benoit-sur Loire-i régi házában, hanem a Liberation<sup>1</sup> illegális újság szerint a drancy-i borzalmas koncentrációs táborban – tehát Pierre Reverdy természetének teljes hevével elhatározta, hogy visszavonul, ha nem is a sivatagba, de legalább egy bencés kolostor szomszédságába. Elhatározását hamarosan megvalósította és Solesmes-be költözött, ahol 1939-ben, amikor viszontláttuk egy szép kertet ápolit – amelyben úgy tűnik, hogy felesége, aki visszavonulásában csak sajnálkozva követte őt, jobban megtalálta a vallásos életének fejlődéséhez megfelelő helyet, mint ő.

Milyen szívzaggató és különös élményeket hagytak bennünk azok a beszél-

<sup>1</sup> 1944. április 7. – Max egy szent alázatosságával adta oda életét.

getések, amelyeket ezekben a nagyon sötét napokban folytattunk a termékeny belső tűzzel lángoló csodálatos költővel. Solesmes falva körülöttünk terült el, élte mindennapi életét, a solesmes-i apátság pedig még soha nem látott zárkózottsággal, visszahúzódással emelkedett csendje fölé. Félelem ólálkodott, a szíveket a vihar előérzete nyomasztotta. Reverdy szavai lesújtó képekben villámlottak, Jacques gondolatai pedig válaszaik közben is szüntelenül közeli amerikai utazása körül jártak. Még a háború előtt vállalt kötelezettségek, és óhaja, hogy Franciaország ügyét szolgálja, hívták oda. Magában fájdalmasan vívódott, hogy a mágneses aknák és a német tengeralattjárók ellenére magával vigyen-e bennünket, Verát és engem? A mi számunkra ez kérdésként föl sem merült.

Charles atya jelentős szerepet játszott Paul Sabon-nak, a fiatal költőnek a megterésében is, aki sajnálatos módon túlságosan rövid ideig élt ahhoz, hogy tehetségét bebizonyíthassa. Úgy ment André Bretonhoz, mintha magához a költészethez, a lélek felszabadítójához ment volna. Teljesen őszintén. A szürrealizmus keserű gyümölcszeitől csalódottan, testben és lélekben összetörve, úgy tűnik, akkor kezdte nyugtalanítani homályosan a katolicizmus, amikor Delteil *Jeanne d'Arc*-ját elolvasta. Ez a nagyon kevésbé ortodox könyv Jeanne d'Arc iránt érzett őszinte csodálatot áraszt. A fiatal költő szemei előtt talán első alkalommal jelenik meg a szentség hősiessége. Írt Delteilnek, Delteil pedig Jacques-hoz küldte.

Egyenes jellemével és hűség kitartásával elnyerte szeretetünket. Hosszú hónapokig tartott, amíg kigyógyult a ránehezülő reménytelenségből, és még jó néhány hónapra volt ahhoz szüksége, hogy megértse, a lelki szabadság nem az önkényes akaráshoz, hanem az igazsághoz van kötve, s a fentről eredő erényeknek a lélekben való jelenlététől függ.

Amikor Charles atyával találkozott nálunk, felismerte benne azt az embert, aki véget vet utolsó tévovázásainak. De a szentségeket csak barátjának, André Grange-nak a halála után vette fel, aki szintén szakított a szürrealizmussal. Grange halálos betegsége előtt rövid idővel találta meg a természetfeletti élet útját, miközben Keresztes Szent János műveinek rövidített kivonatát olvasta Charles atya kis könyvében. Jacques-nak, aki halála előtt néhány órával látogatta meg, elmondta, mennyire boldog, hogy megkapta a szentségeket és a hit bizonyosságát, majd hozzátette:

„Mindent Keresztes Szent Jánosnak köszönhetek.” Sabonnak pedig ezt mondta: „Boldog vagyok, most már hiszek, tégy úgy úgy mint én.”

\*

Jean Cocteau nagyon megkapóan írta le<sup>1</sup>, milyen hatást gyakorolt Charles atya az emberekre már az első találkozás alkalmával: „Ön egy gyűjteményt alapított Plon-nál<sup>2</sup>. . .

Egy este összejöttünk önnél, hogy beszéljünk róla. Bejelentette, hogy Charles atya valószínűleg eljön. Semmit sem tudtam róla, kivéve, hogy Foucauld atya ruháját viseli és hogy remeteként él az afrikai sivatagban. . .

Egy szív lépett be, egy piros kereszttel jelölt szív a besurruló fehér alak közepén, aki meghajolt, beszélt, kezét rázott. Ez a szív hipnotizált engem, elvonta figyelmemet az arcról, lefejtette a burnuszt. Ez volt a fehér alak igazi arca. Fejét szinte a mártírok módjára hajtotta mellére. Ezért a napégette fej a szív tükörképének tűnik, délibáb az afrikai fényességben. Az arccsontok és az áll adják kiemelkedő pontjait és élet. Ezután rövid távokhoz rosszul alkalmazkodó tekintetet vettem észre és egy vak kezeit, illetve olyan kezeket, amelyek látnak. . . Én ostoba groggos, ahogy a bokszolók mondják, egy vastag üveg mögül néztem, amint az ég mélyén mozgott a fehér alak.”

„Feltételezem, hogy felesége és a vendégei mindent megértettek. Szalon, könyvek, barátok, semmi sem létezett többé.”

„Maritain, ön ekkor érintett meg engem. Lelkével ütött hátba, fejjel előre. Mindnyájan megértették, hogy elvesztettem lábam alól a talajt. És senki sem segített, mivel tudták, hogy segítségükkel elveszejthettek volna. Így értettem meg ennek a családnak a szellemét, amelyet a hit azonnal magával hoz, s amely Isten kegyelmének nem a legjelentéktelenebb adományai közé tartozik. . .”

„Egy pap ugyanazt a hatást gyakorolta rám, mint Stravinsky és Picasso. . .

Jézus szent szívének ünnepén néhány közeli barát körében Charles atya az önök kápolnájában megáldoztatott. . .”

Jacques válasza Cocteau-nak:<sup>3</sup>

„Isten érintette meg. Reverdyvel együtt éreztük, hogy közeledik az a perc, amikor szüksége lesz egy papra.

Kihez fordulhatna? Ekkor találkozott Charles atyával. Ha volt összeesküvés, akkor az az angyalok műve. Az atya táviratban értesített érkezéséről ugyanazon a napon, amikor ön Meudonban vacsorázott. Beléptekor lelkünk csendjében, amely látogatása végéig tartott, azonnal éreztük, hogy csak önért jött. A szívet, amelyet ön

<sup>1</sup> Levél Jacques Maritain-hez, Lettre à J. M. Stock, Párizs 1926.

<sup>2</sup> La Roseau d'Or

<sup>3</sup> Válasz Jean Cocteau-nak, Sotock, Párizs 1926.

a levelei végére rajzol, ő a mellén hordta, a belé plántált kereszttel. A magány egy szemlélődőt küldött önhöz. Szemlélődő és költő megértik egymást, az égi megtapasztalásokhoz hozzászokott ember jól szót értett az ön láthatatlanjával. . .”

Charles abban az órában, amelyben a szentségek által megtisztított költő lelkét Isten szeretete töltötte be, végrendeletként egy értékes mondatot hagyott Cocteau-ra: *Maradjon szabad*. Cocteau nem őrizte meg mindvégig e szavaknak a jelentését, amelyet Charles adott nekik, a Szent Ágoston-i, *ama et fac quod vis* értelmében. Szeress – Istent – és tedd, amit akarsz. Ebben a szeretetben a te akaratod Isten akaratának alakját veszi fel és szabadon teljesíted azt, *In legem perfectam libertatis<sup>1</sup>, et quasi liberi . . . sicut servi Dei<sup>2</sup>*. De szerelmeink miatt nehéz ezt a szeretetet mindig kielégíteni. Pedig lelkünk igazi szabadságát sértjük meg, ha elfelejtjük ennek a szeretetnek a követelményeit.

Nem óhajtok beszélni azokról a csalódásokról és szomorúságokról, amelyek ezt követően értek bennünket. Elég ha utalok rájuk és megjegyzem, hogy azok sohasem törték meg barátságukat. Ki az közülünk, aki mindig tökéletesen hű volt barátaihoz, és sohasem sértette meg a láthatatlan javakat, amelyeket együtt kellett volna őriznünk?

Újból nagyon eltávolodtam azoktól az évektől, amelyekkel ez a könyv elsősorban foglalkozik. Ennek oka Charles Henrion, aki ekkor jött közénk, és a nevével felbukkanó értékes emlékek. De ezek a közbevetett oldalak túlságosan rövidek az általuk kifejezett valóság ábrázolására, ezért szándékomban áll még visszatérni rá, ha egy napon megadatik nekem, hogy az Isten kegyelmeiről – amelyeknek nagyon is méltatlan tanúi voltunk – szóló elbeszélést folytathassam.

<sup>1</sup> Szent Jakab 1.25

<sup>2</sup> Szent Péter első levele, 11,16.

## Nyolcadik fejezet

### EGY FILOZÓFUS INDULÁSA

#### ELSŐ ESSZÉK

Szeretnék most néhány személyes eseményről beszélni és Jacques első munkáiról szólni. Ezért valamennyire vissza kell térnem a múltba.

Amint már említettem, 1909 októberében költöztünk Versailles-ba az Orangerie utcába, és egészen 1913-ig ott laktunk.

1909-től 1913-ig Jacques saját munkái mellett a *A Gyakorlati élet Lexikonjának* megírásával foglalkozott. Sorozatos határidőmódosításokkal, késve ugyan, de mégis bevégezte ezt az egyhangú munkát. Időközben lemondott a remekmű fogalmazásának írói jogairól, igaz, mindig nehezen ismerte el sajátjának.

Ami pedig a filozófiai munkásságát illeti, ezekben az években egyrészt Arisztotelész és Szent Tamás elmélyült tanulmányozásával és a kortárs skolasztikus írók műveinek olvasásával foglalkozott, másrészt pedig első írásait, első konferenciáit készítette elő.

1909-ben írt egy tanulmányt *A neovitalizmus Németországban és a darwinizmus* címmel (Le Néovitalisme en Allemagne et le Darwinisme), amelyben a kétéves heidelbergi tartózkodásunk alatt összegyűjtött anyagot használta fel, és amely 1910-ben a *Revue de Philosophie*-ban jelent meg. Így teljesítette kötelezettségét, amelyet, mint a Michonis ösztöndíj haszonélvezője vállalt. Ebben a tanulmányban, ahol felsorakoztatta egy különleges módon keveredő filozófiai-tudományos mozgás legjelentősebb képviselőinek munkáit, különösen kiemelte Hans Driesch kutatásait, aki- nek a módszerét következetesnek és bizonyítónak találta, és Driesch-sel együtt úgy gondolta, hogy nincs olyan gép, nincs egyetlen olyan tisztán fizikai-kémiai egész, amelynek alkotó részei úgy viselkednének, mint a tengeri sünn embriói, amelyeket akármilyen részekre osztva, minden egyes résznek az a legfőbb célja, hogy az egészet felépítse, hogy teljes tengeri sünné fejlődjön. Jacques szerette volna folytatni kísérleteit, de az élet éppúgy megtagadta tőle azt a lehetőséget, hogy biológusi elhivatottságának hódoljon, mint ahogy festői képességeit sem bontakoztathatta ki. Csodálta azokat az elemzéseket, amelyek segítségével Driesch az élő szervezet fejlődésében kimutatta egy téren kívüli faktor (entéléchie) szükségességét, és azokat

is, amelyek által bebizonyította, hogy az állatok viselkedését lehetetlen egy úgynevezett „psychoide” faktor nélkül megmagyarázni. Jacques bár nagyon sajnálta, hogy Hans Driesch elhagyta a laboratóriumot egy bizonytalan metafizika érdekében, mindig tisztelte ennek az éles intelligenciájú és nagy szívű embernek a tudományos munkásságát. Később előszót írt a *A szervezet filozófiája* (Philosophie de l'Organisme) francia fordításának első kötetéhez. Ez a könyv a Gifford Előadások keretében elmondott anyagnak a gyűjteménye.

\*

1910-ben Jacques megírta első filozófiai esszéjét, *A modern tudomány és az értelem* (La Science moderne et la Raison) címmel. Nagy dolog, amikor egy fiatal ember eszméi először készülnek szembenézni a nyilvánossággal. Jacques teljes intellektuális lelkesedését beleadta és Léon Bloy keresztfiához illően azt a vágyát is, hogy „botrányt okozzon”, hogy bosszantsa az olvasót. Ezt a vágyát igazolták a legyőzendő akadályok. A cikket Trogan úrnak, a *Correspondant* titkárának mutatták meg, aki azonnal visszautasította, mivel összeegyeztethetetlennek találta azokkal a pihentető témákkal, melyeket a nyugalmas újság rendszerint feltálat olvasóinak. A cikk néhány hónappal később, 1910 júniusában jelent meg, a *Revue de Philosophie*-ban, amely Peillaube atya irányítása alatt állt.<sup>1</sup> Ernest Psichari ennek a cikknek egy kivonatát olvasta a sivatagban.

Jacques leírta cikkében mindazt, amit nagyon elevenen és mély fájdalommal tapasztalt: a tragikus állapotot, amelybe az ész jutott, – „úgy tűnik, manapság az igazság túl erős a lelkeknek és már csak lecsökkentett igazságokkal tudnak táplálkozni”, – és a szellemi zavarodottságot, amely a hiteles tudományt egy be nem vallott ál-metafizikának vetette alá, a jelenségek tudományát pedig, amely önmagában egy meghatározott terület igazságával foglalkozik, az értelem legyengítésének eszközüvé tette más rendű igazságokkal szemben.

„Így a modern tudomány, amely nem természeténél, hanem születése körülményeinél fogva az értelmi gőghöz és racionalista hívsághoz kötődött, végül is azzá az otromba istenséggé alakult, amelyet az elemi iskolákban imádnak. A világ szellemének azzá az erődítményévé, az összezavarások és hamis eszmék ama raktárává, ahonnan a tévely állandóan ellátja magát fegyverekkel, azzá a sűrű és nyomasztó, nagyon is alant járó bölcsességgé, amely agyonnyomással fenyegeti az emberi szelle-

<sup>1</sup> Ez a tanulmány képezi az *Antimoderne* (1923) első fejezetét. Ebben a könyvben Jacques összegyűjtötte első cikkeit.

met”. A cikk végkövetkeztetését idézem, amelynek hevesége azt a benyomást keltette a felületes szellemekben, hogy Jacques a „tudomány ellen” foglalt állást, ami merő képtelenség, hiszen az a gondolat egyfajta öngyilkossága lett volna. Neki pedig minden törekvése ennek éppen az ellenkezője volt és a továbbiakban is arra irányult, hogy megtisztítsa a tudomány fogalmát és hasonlóképpen minden megismerést az eltorzító élősdiectől, és hogy a tudományt a maga saját igazsága felé fordítsa.

Peillaube atya, aki már kezdettől fogva szimpatizált az ifjú filozófussal, maga is komoly intellektuális harcokban vett részt a Párizsi Katolikus Intézetben, ahol a filozófia tanítását eddig a bölcsész kar keretében egyetlen tanár, Piat apát látta el. Peillaube atya ügyessége és kitartása révén elérte, hogy egy független filozófia tanszéket alapítsanak, ahol Szent Tamás tanulmányozása áll az első helyen. Egyidejűleg megalapította a *Revue de Philosophie*-t, amely Marcel Rivière kiadó gondozásában jelent meg. Az utóbbi adta ki George Sorel munkáit is, és egy szocialista könyvtárat irányított. Sorel, aki mindig leste az új eszmeáramlatok jeleit, egy napon ezt mondta neki: „Figyeljen a tomistákra, akikről még senki sem beszél s akik azon igyekeznek, hogy újra felvirágoztassák a katolikus intelligenciát. Van jövőjük. . .” Jacques a *Revue de Philosophie* számára írt könyvismertetései révén került kapcsolatba Peillaube atyával, később pedig megismerkedett az atya környezetében dolgozó néhány marista atyával.

#### A BERGSONIZMUS MINT RENDSZER ÉS A BERGSONIZMUS, MINT ALAPIRÁNYULÁS

Peillaube atya kérésére Jacques 1911-ben egy hosszú cikket írt a *Revue de Philosophie*-ben,<sup>1</sup> *A bergsoni evolucionalizmussal* kapcsolatban. A cikk felvázolja mindazt a kritikát, amelyet a bergsoni rendszer tomista részről kivált.

Jacques egy évvel később, mivel szerette volna, hogy bírálati ne keveredjenek azoknak a keserű túlbuzgóságával és harcaik szellemével, akiket később „integralista katolikusoknak” neveztek, sem pedig Julien Benda úr vad agresszivitásával, a *Revue Thomiste*-ban<sup>2</sup> megjelentetett egy tanulmányt a *Két bergsonizmus-ról*, amelyben egy általa mindig kedvelt megkülönböztetéssel elválasztotta egymástól a „bergsonizmust, mint rendszert”, amelyet élesen bírált és „a szándék bergsonizmusát”,

<sup>1</sup> 1911. szeptember-október

<sup>2</sup> 1912. július-augusztus



amelynek szellemét csodálta, és igazságcsírákban gazdagnak találta. Szerinte a „rendszer” elárulta az éltető „alpirányulást”. És ez volt a végkövetkeztetése: „ha valaha megkísérelnék elkülöníteni és kiszabadítani a bergsonizmust, mint alapirányulást, akkor előreláthatóan Aquinói Szent Tamás nagy bölcsességében bontaná ki és rendezné a maga értékeit.”

Különleges merészség volt, hogy korunk legnagyobb filozófusát így önmaga ellen fordította. De a híres ember és a vakmerő fiatal egyaránt nem elsősorban az igazság barátai voltak-e? Később megtudtuk, hogy Bergson ezt így értelmezte, annak ellenére, hogy valóban megsértődött. (Ami pedig az Angyali Doktort illeti, Bergson valamivel a halála előtt azt írta, hogy bár keveset foglalkozott vele, valahányszor csak találkozott szövegeivel, mindig egyetértett velük, és nagyon szívesen elfogadta, hogy filozófiáját a szent tamási filozófia folytatásának tekintsék.)

Jó néhány évvel később, Bergson annyira várt könyvének, *Az erkölcs és a vallás két forrása*-nak (Les deux sources de la Morale et de la Religion) megjelenése után – barátunk, Georges Cattai bátorítására (Cattai! Egyike azoknak, akik a kereszténység áldozatai lettek), aki gyakran találkozott Bergsonnal, és elmondta, hogy a filozófus még emlékszik régi tanítványára, a fiatal lányra, aki a Plotin előadásokra járt, – elhatároztam, hogy meglátogatom.

Erről a látogatásról a Commonweal<sup>1</sup>-ben megjelent cikkemben beszéltem. Mindabból amit Bergson elmondott, csak azt szeretném idézni, ami Jacques cikkével, *A két bergsonizmussal* kapcsolatos.

„Bergson beszélt Jacques-ról, munkáiról. Azt mondta: Tudja, mikor a férje szembeállította az én tényleges filozófiámat a filozófiámmal, mint „alpirányulással”, amely tartalmaz bizonyos nem kibontakoztatott csírákat – igaza volt. És így folytatta, miközben a szívem hálával és csodálattal telt meg: „Azóta egymás felé haladunk és találkoztunk az út közepén.” Én arra gondoltam, hogy Krisztusban találkoztak, aki az Út, és egyben az Igazság is. . .”

Léon Bloy, akinek Jacques kezébe adta a *Revue Thomiste* egy példányát, beleegyezett, hogy egyetlen egyszer elolvasson egy filozófiai cikket. „Ismeretes, írja naplójában, hogy mennyire kevésbé szeretem a filozófiát. Szerintem az élet drága idejének az elvesztegetésére ez a legunalmasabb módszer, amelynek hyrcaniai zsargonja elbátortalanít. De Jacques esetében, különös módon, ez megváltozik.

Nem hittem volna, hogy egy ilyen erős kar nyúlják ki a filozófiai rongyok közül.

<sup>1</sup> The Commonweal, Jan. 17. 1941. New York. Cf. ibid. Aug. 29. 1941. Cf.: H. Bergson. *Essais et Témoignages inédits*. A Béguin és P. Thévenaz válogatása, La Baconnière-Neuchâtel, 1941.

Egy atléta karja, és a panaszos erős hangja. Egyszerre úgy éreztem, mintha a fájdalmas költészet vizei felől, nagyon messziről, nagyon mélyről egy erőteljes hullám érkezett volna.”<sup>1</sup>

\*

1912 őszén életünkben jelentős vallási esemény történt. Jacques, Vera és én Hollandiába, az oosterhaut-i bencés apátságba utaztunk és szeptember 29-én oblátusok lettünk. Új neveket kaptunk Szent Placidusz, Szent Ágnes és Szent Gertrúd pártfogása alatt. Szent Placidusz a bencés évkönyvekben nemcsak a subiacói tóba történő zuhanása miatt nevezetes, ahonnan Szent Maurusz csodálatos módon mentette ki, hanem Szent Benedeknek iránta táplált szeretete miatt is, akinek Monte-Cassinón hűséges társa volt. Másik pártfogónk Szent Ágnes, akit az Egyház fiatalsága és vértanúsága miatt tisztel – aki úgy ment a halálba, mintha menyegzőjére menne, hóhérát bátorítva: „Sújtson le habozás nélkül, mivel a menyasszony megsérti Jegyesét, ha várakoztatja”. Szent Gertrúd pedig szellemének nagyon tisztta és nagyon szelíd fényével vonzott mindig. A monostor apátja, Dom Jean de Puniet fogadott bennünket és érdemtelenül részesültünk érdemeikben. Ő Franciaországot elhagyva Hollandiába utazott, hogy egy solesmes-i filiát alapítson, amelyet hamarosan apátsági rangra emeltek. A második világháború alatt halt meg, mielőtt még láthatta volna a felszabadított Franciaország boldogságát.

Ebben az időben igen erős vágyunknak engedve elhatároztuk, hogy életünket határozottabban a kontempláció felé irányítjuk, és hogy annak kutatása érdekében lemondunk nagyon sok olyan dologról és reményről, amelyek a világi életben általában szerepet játszanak. Több éven át, addig, amíg magányunkat nem zavarta meg a külső cselekvés, és szabadon rendelkezhattünk időnk nagy részével, mindhárman úgy éltünk, mint egy kis közösség tagjai, amelyben a szellemi-lelki dolgok megismerése első helyen állt.

Októberben Jacques a Collège Stanislas-ban, ahová Peillaube atya javaslata alapján került be, megkezdte első filozófiai előadásorozatát. Sajnálkozás nélkül mondott búcsút az Hachette kiadónak. Ez nem azt jelenti, hogy a Stanislas-ban könnyű volt a tanévkezdés. Elhatározta, hogy Arisztotelész és Szent Tamás filozófiáját a tananyag középpontjába helyezi. De a tomizmus rendkívül veszélyesnek tűnt az iskola vezetősege, a diákok és családjaik szemében, a tanulók sikeres érett-

<sup>1</sup> Léon Bloy, *Le Pèlerin de l'Absolu*, 1912. okt. 17.

ségijének a szempontjából – a gondolkodás ambíciói erre korlátozódtak (az érettségi után pedig a karrier következik, ami jóval fontosabb mint a filozófiai nézetek). Az iskola igazgatója, Pautonnier kanonok gondterhelt tekintettel nézett Jacques-ra. Ez a kanonok mondta Jacques-nak mosolygó nyomatékossággal: „Elmúlik majd barátom ez a neofita hevesesség. . .” „Nem múlt el, írta Jacques néhány évvel később az *Antimodernes* előszavában. Ellenkezőleg, az idők folyamán egyre kitartóbb és határozottabb lett, elvesztve, legalábbis remélem, a fiatalság és a tapasztalatlanság haszontalan keménységét.”

De tomizmusánál még sokkal rosszabb tulajdonságai is voltak Jacques-nak. Az első naptól kezdve elhatározta, hogy az órát imával kezdi, – egy *Ave Mária*, Szent Tamáshoz szóló könyörgéssel tetézve. Ez a „neofita” komolyan vette az iskola és a tanulók „katolikus” minősítését. A Stanislas-ban pedig ehhez nem szoktak hozzá, főleg nem a filozófusok osztályában, akik ugyebár már nem gyerekek, és bár jártak az úgynevezett „kultusz” előadásokra, úgy gondolták, hogy a vallásnak semmi keresnivalója nincs azokon az igazi órákon, amelyek a vizsgákra készítettek elő. A „cloison étanche” (áthatolhatatlan válaszfal) rendszere uralkodott akkoriban. . . Egy nagy darab fiú, aki később az osztály egyik legjobb tanulója lett, és akit Jacques nagyon megszeretett, az első nap felállt és kijelentette, hogy nem tud imádkozni, „mivel modern érettségit tett le és nem tudott latinul imádkozni” – „Rendben van, mondta a tanár, hagyja el az osztályt és csak akkor jöjjön vissza, ha már tud annyira latinul, hogy az *Ave Mária*t elmondja.” A tanuló és szülei panaszra mentek az iskola vezetőihez, akik attól kezdtek tartani, hogy elvesztik tanulóikat. Jacques mégis győzött. Az incidensekről tartott beszámolóit Vera és én némi aggodalommal vegyes örömmel hallgattuk.

Jacques-ot nagyon boldoggá tette, hogy egy teljes filozófiai előadásorozatot kellett tartania, a felkészülés közben igen sokat tanult. Sokat olvasott, és még többet gondolkodott, eltökélt szándéka volt, hogy az órán tárgyalt kérdések közül egyetlenegy sem hagy megoldatlanul. A diákoknak azonban nem a kész megoldást kellett átnyújtania. A megoldásnak mindig a vita eredményeképpen kell kialakulnia, új felfedezésként, és szüntelenül sarkallni kell a tanulók kíváncsiságát, az ismeretlen felfedezésének a vágyát. És micsoda kínszenvedés volt, ha hirtelen egy előre nem látott nehézséggel találkozott és a másnapi órán elő kellett terjesztenie a kérdés megoldását! Jacques éjszakákon át dolgozott. Minden erejével arra törekedett, hogy Szent Tamás tételeinek fényében magyarázza a tananyagot és a kortárs filozófia kérdéseit. Az év végén az általános aggodalom ellenére, a sikeres érettségi vizsgát tevő diákok aránya jóval meghaladta az előző évek átlagát: Így

a tomizmus, nem minden nehézség nélkül, polgárjogot nyert egy katolikus intézményben.

1913 februárjában, Ernest Psichari megtérésének kegyelemmel besugárzott napjai után Jacques megbetegedett. Két hosszú héten keresztül az orvos nem tudott határozott diagnózist felállítani, és szüntelenül fokozódó nyugtalanságunk február 24-éről 25-ére virradó éjszaka érte el a tetőpontját. Édesapám halálának az évfordulóján mintha egy másik haláltusát éltem volna át. De halálos nyugtalanságunk különös módon örömmé változott, amikor a hajnalban odaérkezett orvos a beteget megvizsgálva elnevette magát, megrázta a kezemet és gratulált, mivel a betegség, amit már majdnem tífusznak hitt, csak egy kanyaró volt. A kiütések végre megjelentek. Mély álomba merültem.

## ELŐADÁSOK BERGSONRÓL

Jacques hamarosan folytatta óráit az iskolában, sőt vállalt még egy előadás-sorozatot „A bergsoni filozófia és a keresztény filozófia” címmel, amelyet 1913 áprilisában és májusában a Párizsi Katolikus Intézetben tartott.

Előadásainak akkoriban nagyon nagy visszhangjuk volt. Léon Bloy részt vett néhányon. Sokakat felháborít a fiatal filozófus biztos, parancsoló hangvétele, és bírálatainak megtámadhatatlan logikája. Mások, mint például Psichari, lelkesen hallgatták Jacques-ot, aki szakítva az akadémiai hagyományokkal a vallás és a filozófia szerves és éltető egységét állította és meglepett hallgatóságának kijelentette: „Csak egyetlenegy olyan környezet létezik, amelyben a lélek és az értelem Isten békéjében élhet és kegyelemben, igazságban növekedhet: ez a tomista fényesség.” Emlékeztette a keresztényeket, hogy a keresztség a filozófiában éppúgy kötelez mint másutt, és egyik előadása végén így kiáltott fel: „Az Értelmet, az Észt és a természetes Igazságot lerombolva a Hitet is leromboljuk! Ezért az a filozófus, aki az értelmet káromolja, sohasem lesz katolikus.”

Szerdánkénti előadásainak felszított nyugtalansága izgatott vitákban folytatódott. Jacques édesanyjának csütörtöki ebédein heves viták alakultak ki, amelyek élesen szembeállították egymással Péguy-t és Psicharit. Péguy, aki nem járt el az előadásokra, de azokról minden a fülébe jutott, semmit sem értett a Jacques-ot lelkesítő tűzből, és a vitát a Sorbonne elleni harc, valamint a lelkek megnyeréséért egymással küzdő irányzatok területére (amelyen otthonos volt) terelte, és felháborodott, hogy katolikusok állást foglalnak az ellen a filozófus ellen, aki a materialista

szcientizmusra a legkeményebb csapásokat mérte. Jacques számára egyedül az igazságról és az értelem jogairól volt szó.

A csata kellős közepén álltunk. A tét: a hit és az értelem sértetlen egésze. Psichari egy fiatal bergsonistának a kijelentésére: aki ezt mondta: „Maritain túl könnyen győz. Nem fair dolog a tomizmus teljes rendszerét egy még önmagát kereső tannal szembeállítani”, így válaszolt: „Nem a filozofálásról, hanem életről és halálról van itt szó.”

Jacques célja sokkal kevésbé a bergsonizmus elleni harc volt, mint az, hogy véget vessen a modernista illúzióknak, amellyel szemben oly sok fiatal katolikus teljesen védtelenül állt és hogy Szent Tamás tanát az embereknek teljes kiterjedésében, logikai szigorában és életerejében mutassa meg. 1913-as előadásorozata a tomista reneszánsz első megnyilatkozása volt Franciaországban. A tomista tanulmányok megújulása már régebben elkezdődött, XIII. Leó és Mercier püspök nyomán. Felbecsülhetetlen értékű, elsősorban teológusok tollából származó tanulmányokat szenteltek az Iskola Angyalának. De most Szent Tamás kilépett az egyházi viták köréből. A tomista eszmevilág első ízben követelte jogait a világi életben és a világi kultúrában, belépett a kortárs filozófiák zárt rendszerébe és saját pályájukon hívta versenyre őket ugyanolyan fiatalon, és még élőbbben, mint ahogyan a kor tanai megjelentek.

Abban az időben nagy újdonság volt ez és Jacques nem foglalkozott sem a véleményekkel, sem pedig a közvetlen eredménnyel. Aggodalommal gondolt a szellem jövőjére, és tudta, hogy Szent Tamás túl nagy bölcsességének számolnia kell azzal, hogy kezdetben félreismerik. Kész volt arra, hogy szükség esetén akár egyszál magában és desperádóként is szolgálja. Úgy gondolta, hogy néhány lelket érdekel talán, és hogy műve egyelőre a földben elásva új csírázásokat készít elő, amelyek a messze jövőben hajtanak ki majd. Korábban jelentek meg ezek a hajtások, mint gondolta, de önmaga számára nem várt mást, mint ellentmondást, amiben egyébként sohasem szenvedett hiányt.

\*

Az egyik előző fejezetben megpróbáltam az 1912-es francia ifjúság szellemi állapotát felvázolni. Szeretnék visszatérni még azokra a történelmi körülményekre, amelyek közepette az 1913-as előadásokkal Jacques Maritain szakítása a bergsonizmussal, nyilvánvalóvá vált. Nemcsak az történt, hogy a metafizikai értelemnek és az észnek az újrafelfedezése, melyhez a hit fényében és Szent Tamás tanának köszönhetően jutott, szembeállította őt a bergsonizmussal, mint rendszerrel és az értelem bergsoni kritikájával, hanem a divatossá lett bergsonizmusban, – amelyért

Bergson maga nem volt felelős, amely akkoriban elterjedt a fiatalok körében, különösképp sok fiatal pap között – ebben a divatos bergsonizmusban az értelem halálos veszedelmét kellett látnia, tekintve, hogy ennek az új filozófiának a befolyása a leglaposabb értelem-ellenes tételekkel táplálta a teológiai modernizmust. Ebben egy „intuíciónak” álcázott tárgy nélküli érzelmesség, egy zavaros pragmatizmus és a korhoz idomulás gyermeki hevülete lerombolta a lelkekben az igazságnak, az igazság szentségének az érzékét. Erre gondolva, ezt látva kötelessége volt Jacques-nak, hogy semmit se kíméljen. *Magis amica veritas*. De ha az ember eltökéli, hogy semmit sem kímél, előfordul, hogy a szavait sem mérlegeli. Kezdetben ezek a bal esetek elkerülhetetlenek és lényegtelenek. Természete legmélyebb hajlamának megfelelően, amit ő nagy naivságnak nevezett, Jacques az Igazság lovagjává vált – a Hölgy lovagjává, aki nem kevésbé szegény, mint a Szent Ferenc által imádott Szegénység, s aki, ha szolgálni akarjuk őt, ugyanúgy megkívánja önmagunk és mindenkünk odaadását. Jacques néha saját szemére vetette ezt a szellemi magatartást, mint valami elbizakodottságot, bár tudta jól, hogy önmagában azokat az érzéseket, amelyekre ezzel a magatartásával válaszolt, Isten – szokása szerint – egyszerre kérte tőle, adta és parancsolta neki. *A bergsoni filozófia* második kiadásának előszavában egy nagyon mély és fájdalmas tapasztalatra utalva mondja:

„Istennek nincs szüksége szolgálatainkra és mégis azt kívánja, hogy szolgáljuk Őt. Akácfából, arannyal borított ládát építtetett magának. A legügyesebb kézművesek tudását használta fel. Mégis, amikor egy ökrös szekéren, Baalából Jeruzsálembé viteti a ládát, és a szekér megbillen, Uza, aki kezével tartja meg a ládát meghal, mert Isten ládájához ért. Dávid nagyon megrendült attól, hogy az Úr olyan hirtelenül elragadta Uzát. Azon a napon félelem fogta el Dávidot az Úr színe előtt<sup>1</sup>. Ha eljön, áldott legyen az önismeret, amely halál-ízével megtisztítja a még éretlen buzgóságot, mely egész, de még tapasztalatlan szívvel vállalkozik az igazság szolgálatára.”

#### ADÓZÁS A BARÁTSÁGNAK

A munkában és élményekben gazdag hónapok után könnyű szívvel, nagyszerűen nyaraltunk Angliában, Binic-ben. Élveztük a föld és ég szépségét, a levegő tisztaságát és a part nyugalalmát. Ez a nyaralás jót tett édesanyámnak, Jacques-nak és Ve-

<sup>1</sup> Sámuel 2. könyve

rának, de számomra majdnem rosszul végződött. Alighogy visszatértünk Versailles-ba szeptember elején, nagyon súlyos vérhast kaptam. Az egészségem helyreállításáért folytatott háromhetes küzdelem hiábavalónak bizonyult. Állapotom egyre rosszabbodott, s ekkor barátunk, Dr. Legrain az esetet reménytelennek nyilvánította. Feladta a küzdelmet és Jacques-ot saját belátására bízta, tegyen amit jónak lát.

Jacques pedig az ágyamhoz hívta azt az orvost, akivel kétszer-háromszor találkozott már az év folyamán – Dr. Louis Pichet-t, akit Bulliot atya, filozófus és amatőr fiziognómus úgy mutatott be neki, mint a La Salett-i Boldogasszony hívét, – ez jelentett valamit Jacques-nak, de mint „homeopata”, egyáltalán nem keltette fel érdeklődését. De Dr. Louis Pichet rendkívül szimpatikus volt számára és remélte, hogy ez a rejtélyes „homeopátia” – miután az allopatia már lemondott rólam – meggyógyíthat. Jacques és Vera Dr. Legrain-nek megvallva, hogy egy homeopata orvoshoz szándékoznak fordulni, a következőképpen fogalmazott helyesléssel találkozott: „Szegény barátaim, az önök helyében én is elkövetnék bármilyen ostobaságot.” Hát akkor éljen az ostobaság! Dr. Pichet régi mesterével, dr. Conan-val érkezett. Semmiről sem tudtam, sem azt nem tudtam, hogy ki jön hozzám, sem azt, hogy milyen módszert fognak alkalmazni. A háromhetes rettenetes szenvedés és majdnem teljes koplalás teljesen kimerített, és mindennel szemben közömbössé tett. Dr. Conan kezelése gyors javulást eredményezett és 15 napon belül teljesen meggyógyított. Hamarosan igazi tartós barátság született Dr. Pichet és köztünk. Általa ismerkedtünk meg a homeopátiával, gyakran tanúi voltunk e gyógy mód eredményességének, amelyhez barátunk, hosszas orvosi gyakorlata alatt gyűjtött tapasztalatok alapján, nyugodt lelkiismerettel ragaszkodott.

És Dr. Pichet lelkiismeretét valóban a szent egyenesség jellemzi, annyira, hogy meggátolja számára a legkisebb eltérést a tárgyi pontosságtól, legyen szó bár az orvos szakmai hazugságáról a beteg felé, amely gyakran magához a gyógyuláshoz szükséges (és valójában nem is tartozik a hazugság kategóriájába). De Dr. Pichet-nél ebben a tekintetben az a legnagyobb engedmény, hogy amikor egy súlyos beteg az állapota felől érdeklődik, akkor nem mondja ki a nehezen elviselhető szavakat. Ehelyett szomorúan bólogat a fejével letről felfelé és fentről lefelé, ami pedig minden nyelven *igent* jelent. Ezt a saját szememmel láttam tüdőgyulladásban szenvedő testvérem betegágánál, aki végül is a megvesztegethetetlen orvos ápolásának eredményeképpen tökéletesen felépült. Az a legmeglepőbb, hogy ennek a rendkívül tiszta léleknek a becsületessége lefegyverzi még a betegeket is, akik szinte

kivétel nélkül hálásak őszinteségéért, annál is inkább, mert ritkán mulasztja el, hogy meggyógyítsa őket, amihez sok tudományt, imát, böjtöt és szeretetet használ.

Dr. Louis Pichet-t csodálatos emlékezőtehetség és általános kíváncsiság jellemez, s főképpen a ritka és ezoterikus tudományok érdeklik. Igen járatos a fiziognómia és a zene világában – csökönnyösen előnyben részesíti Ramaue-t Bach-hal szemben – a matematika és a jövődölések területén.

A próféták és az isteni igazságszolgáltatás barátjaként ez a szelíd, jó ember könnyörtelenné válik: a hirdető és Isten becsületének érdekében szükséges, hogy Isten haragja kitörjön és a büntetés, melynek hirdetésére kiválasztottak, bekövetkeznek.

Ugyanúgy mint Léon Bloy, akinek azt hiszem, hogy nem híve, nagyon jól ismeri a La Salette-i jövődöléseket, amelyek nagy részének beteljesedését ma a mi szegény Európánkban végigkíséri; bizonyos, hogy ezúttal több emberi szánalommal mint prófétái örömmel.

Dr. Conan, Dr. Pichet és a homeopátia tehát meghozták a gyógyulásumat. 1913 októberében különösebb probléma nélkül viseltem el egy költözködés fáradságait. Az Orangerie utcából a Neuve, később Baillet-Reviron névre átkeresztelt utcába költöztünk, ahol valamivel tágasabb lakásunk lehetővé tette számunkra, hogy egy szobát Clérissac atya számára fenntartsunk, aki bár átköltözött Versailles-ból Angers-be, elég gyakran tartózkodott Versailles-ban.

\*

Amíg az Orangerie utcában laktunk, abban a kiváltságban volt részünk, a nővéremnek és nekem, hogy szerény háztartásunk ellátásában egy olyan asszony segített bennünket, aki nagy helyet foglalt el és tartott meg szívünkben: Berthe Gilbert. Ösztönösen kötődött hozzánk. Megérezte, hogy mi képezi életünk alapját. Láttam, amint a gyermekkor óta benne szunnyadó hit felébredt, növekedett és hamarosan a keresztény intelligencia és bölcsesség csodálatos gyümölcseit teremte.

Különleges adottsága volt arra, hogy elmondja mindazt, amit belül megélt –, a hit megnyilatkozásait, Istenbe vetett hitét és szenvedéseit.

Az utóbbiakból bőven kijutott neki, több okból, de főleg érzékenysége miatt, a nagyság és szépség iránti vágya miatt, amelyet körülötte senki, sem hallgatag és faragatlan férje, sem túlságosan fiatal gyermekei, sem szomszédasszonyai nem tudták sem megérteni, sem értékelni.

Annak ellenére, hogy Berthe jó néhány évvel idősebb volt nálam, mindenben,



ami érintette őt, teljesen rám hagyatkozott. Nem ismerte saját értékeit, természetfeletti adottságait. A seprű és a fazekak között különös beszélgetéseket folytattunk. Úgyes kezei alatt súlytalanokká váltak ezek az eszközök, egyáltalán nem kötötték meg értelmét. Fekete szemöldökei alá kissé besüllyedt kék szemeivel és semmiféle érdekességen meg nem állapodó izzó tekintetével erős királynőhöz hasonlított, akinek királysága csak a sors szeszélyének következtében volt kicsiny. Ugyanakkor olyan egyszerű volt, alázatossága, odaadása olyan tökéletes, hogy még ma is meghatódva gondolok rá.

A költészet hitének hűségese társaként élt szívében. Legidősebb fia örökölt belőle valamit. Szárazföldön élő szülők gyermekeként a tenger iránti elfojthatatlan szerelemmel született. Nagyon fiatalon matróznak állt, azóta szép tengerész pályát futott be. Fiatalabb öccse De Gaulle tábornokkal valahol Afrikában tartózkodik.

1913-ban, egy évvel később, az egész család elhagyta Versailles-t és egy normandiai kis farmra költözött. Tudom, hogy ezáltal szegény barátom szenvedéseit még a magány is tetézte, de azt is tudom, hogy hitében, hűségében nem változott. S ezeket a sorokat írva, úgy gondolom, hogy szíve a háború rombolásai ellenére ujjong, látva, hogy Franciaországnak az a csücske, ahol ő is lakik, felszabadult a német megszállás hosszú lidércnyomása alól.

#### JACQUES ELSŐ KÖNYVE ÉS JÖVENDŐ MUNKÁSSÁGÁNAK KEZDETEI

Ha nem tévedek, 1913 vége felé, körülbelül októberben jelent meg Jacques első könyve: *A bergsoni filozófia. Kritikai tanulmányok* (La Philosophie Bergsonienne, Études Critiques). A könyv az 1913-as előadásokból, *A bergsoni evolucionalizmus* (L'Évolutionnisme Bergsonien) és *A két bergsonizmus* című (Les deux Bergsonismes) cikkekből áll. De mindezt újból gondosan át kellett néznie, tökéletesítette a bergsoni rendszer bírálatát és a szent tamási tan ismertetését. Ugyanúgy, mint Jacques előadásainak előkészítése, ez is rendkívüli módon érdekelt, és az Orangerie utcai kis padlásszobában, ahová elmélkedni vonultam vissza, még nagyon is a bergsoni hatás alatt állva megpróbáltam a különböző rendszerek logikáit megtalálni. Annyira egyek voltunk ebben a munkában, hogy Jacques ezt a könyvet mindig első közös könyvünknek szerette volna tekinteni. Igaz, mindketten dolgoztunk rajta, de milyen egyenlőtlen arányban! Jacques később sajnálta az első kiadás hangvételét, de én, aki kevésbé mélyültem el a vita tüskéiben, azt hiszem, hogy nála helyesebben tudom értékelni könyvének örök értékét. A tomista filozófia alaptételei világosan

kerülnek itt bemutatásra a bergsoni filozófia megfogalmazásaival való szembeállítá-  
sukban és – ami lényegesen fontos – elsősorban korunk szellemi harcaiban – meg-  
találjuk ebben a könyvben azokat az elveket, amelyek az irracionálizmussal szem-  
ben helyreállítják az értelem természetét és hatóerejét. Jacques-nak a második ki-  
adás elé írt előszava egyik legfontosabb megnyilatkozása.

1914 tavaszán egy újabb előadásorozatot tartott a Katolikus Intézetben *A modern filozófia szelleme* címmel (L'Esprit de la Philosophie moderne). Az első két elő-  
adást a *La Revue de Philosophie*-ben közölték júniusban és júliusban, az összefogla-  
lást, a végkövetkeztetést pedig a *Revue Thomiste*-ben szeptembertől decemberig.  
1913-ban és 14-ben a Párizsi Katolikus Intézetben az előadások megtartására  
Jacques-ot Peillaube atyának, a filozófia kar dékánja támogatásának köszönhetően  
hívták meg, és végül szintén Peillaube atya közbenjárására az Intézet Filozófiai Karán  
tanári kinevezést nyert 1914 júniusában. Nagy volt az ellenállás: Mgr. Baudrillart  
a lektor, Piat apát, akit az új kar létrehozása megfosztott az előzőleg a bölcsész  
karon tartott filozófiai előadások folytatásának a lehetőségétől, valamint barátai, az  
óvatosság és enyhülés képviselői, tartottak ettől az újonnan jöttől, aki nem ismerte  
a kímélet művészetét, és akinek kedves, bártortalan viselkedése teljes hajlíthatatlan-  
ságot, középkoriasságot pedig valamiféle forradalmiságot takart. A kinevezés elnye-  
réséhez Lorenzelli püspöknek, a Római Tanulmányi Kongregáció prefektusának a  
közbelépésére volt szükség, aki levelében nyomatékosan kifejezte óhaját, hogy a  
modern filozófia – történeti tanszéket Jacques Maritain-nek adják. Számított  
Jacques-ra, hogy ti. ezt a történelmet ne egyszerűen mint a műveltséghez tartozó  
tananyagot adja elő, minden nézet iránt egyenlő tetszéssel (vagy közömbösséggel),  
hanem mint valóságos bölcséleti tantárgyat és mint a világnézet kidolgozásának és a  
kritikai megkülönböztetésnek egyik eszközét.

Szerencsés meglepetés volt ez Jacques számára, hogy a felsőfokú oktatásban ta-  
nár lehetett, miután függetlenségének megóvása érdekében az összes állami egye-  
tem tanszékéről lemondott. Ugyanezzel a hajthatatlansággal még a gondolatát is  
visszautasítva annak, hogy elméletét a Sorbonne ítéletének alávesse és így elismerje  
azoknak a filozófusoknak az intellektuális tekintélyét, akikkel kapcsolatban ugyan-  
olyan érzelmeket táplált, mint Péguy, és akiket inkább az értelmet leromboló idea-  
lista és szcientista teológia szolgálóinak, mint filozófusoknak tartott, és lemondott  
a bölcsész doktori disszertáció megírásáról. Mivel azonban szüksége volt a doktori  
fokozatra ahhoz, hogy a Párizsi Katolikus Intézetben, mint kinevezett tanár dolgoz-  
hasson, 1917-ben a Római Egyetemről megkapta ezt a címet. El volt ragadtatva,  
hogy ezt a doktori kalapot, amelynek a jelképes értelme oly élő volt Szent Tamás

idejében, mára azonban annyira megkopott, az Egyháztól és nem az Államtól nyerte el.

\*

A Neuve utcába költözésünk után rendkívüli kegyben részesültünk: engedélyt kaptunk arra, hogy szentmisét mutathassanak be otthonunkban. Ezt a kiváltságot Thomas Pègues atya közbenjárásának köszönhetjük. Ő készítette el a Summa Theologica egyik szövegmagyarázatát és kiváló fordítását. A szövegmagyarázat annak ellenére, hogy nem túlságosan eredeti, mégis rendkívül hasznos a skolasztikus filozófiában még járatlanok számára, akik Szent Tamást első alkalommal olvassák. Én is használtam ezt a könyvet, és nagyon hálás voltam Pègues atyának, aki erről hallva azzal növelte iránta érzett szeretetünket, hogy megszerezte számunkra a házikápolna engedélyét.

Így részesültünk abban az örömben, hogy Clérissac atya 1914-ben a karácsonyi és a pünkösdi misét nálunk mutatta be. (Földi életének utolsó pünkösdi miséjét, amelyben egy régi domonkos rítus szerint oly sok rózsát áld meg. Ezen a misén Ernest Psichari is velünk volt. Neki szintén ez volt az utolsó Pünkösdje itt lenni. Az *Egyház misztériuma* (Le Mystere de l'Église) előszavában Jacques ezt írta: „Talán sohasem vettem részt, és azt hiszem, sohasem látok már olyan pontosan, olyan tökéletesen, olyan sok tiszta szeretettel, mennyei és szinte félelmetes nemességgel bemutatott miséket, mint amilyenek Clérissac atya szentmiséi voltak. . .”

Ez a pünkösdi mise feledhetetlen maradt számunkra. Az utolsó túl nagy, túl szép örömök, amelyek a hadüzenetet csak két hónappal, Psichari halálát, alig három hónappal, Clérissac atya halálát pedig hat hónappal előzték meg.

Mielőtt Clérissac atya visszatért volna Angers-ba ragaszkodott hozzá, hogy egy egészen rendkívüli nyaralást biztosítson a számunkra. Meghívatott bennünket Angliába, a Wight szigetén száműzetésben élő solesmes-i bencésekhez. Sohasem láthattuk őt viszont. Különösen siettette távozásunkat, de mi csak július utolsó napjaiban indultunk útra, így alig érkeztünk meg Wight szigetére, amikor kétségbeesve értesültünk a háború kitöréséről. Az apát tartóztatására – Jacques-ot egy gyermekkori majdnem halálos kimenetelű mellhártyagyulladás következtében felmentették a katonai szolgálat alól – egy ideig az apátság szomszédságában maradtunk. Félelmünkben és kimondhatatlan megdöbbenésünkben, amelyet a rendkívüli esemény hatására éreztünk, együtt imádkoztunk a szerzetesekkel.

Az előző hónapok politikai forrongása és egy közeli nagy leszámolás előérzete ellenére, az akkor uralkodó előítéletektől eltelve, melyek szerint a civilizáció jelen

állapota már nem tartalmazhatja ezeket a barbár megnyilvánulásokat, valójában sohasem hittünk a háború lehetőségében. (A fiatal értelmiségieket ma talán az a veszély fenyegeti, hogy azt hiszik, az erő megnyilvánulásai önmagukban mindig igazságosak és szépek.)

Miután visszatértünk Franciaországba, Jacques 1914 és 1917 között számtalan felülvizsgáló sorozóbizottság előtt jelent meg, amíg végre 1917. április 30-án „szolgálatra alkalmasnak” ítélték. Valamivel később behívták és egy Versailles-ban állomásozó tüzérezredhez irányították. Ott az első orvosi vizsgálat után tizenöt napig megfigyelés alatt tartották, mialatt minden gyakorlattól és munkától eltiltották. Egy régi, foltos egyenruhába öltöztették és amikor először elhagyta a laktanyát, a munkások, akik a Satory erdőben találkoztak ezzel a tüzérrel, megszánták őt és így kiáltottak fel: „Micsoda disznó kormány! Így öltöztetni egy embert!” Ez volt első, kaszárnyabeli tapasztalata. A sorakozó és a reggeli kávé után az volt a feladata, hogy semmit se csináljon, ily módon katona ágyán ülve rá kellett szánnia magát arra, hogy Descartes-ról szóló könyvének első jegyzeteit papírra vesse. Hamarosan leszerelték, és hazaküldték, visszaadva őt filozófusi hivatásának.

Tehát újból elkezdte előadásait a Párizsi Katolikus Intézetben, ahol ezekben az években a legtehetségesebb tanítványa Noële Denis, Maurice Denis festő leánya volt, aki később nagyon kedves barátunkká vált. 1914–15-ben ezenfelül még Németországról is tartott egy előadásorozatot, amelyben megpróbálta a német filozófia főbb vonásait megvilágítani Luthertől napjainkig. Ez akkor harci cselekedetnek számított, egyfajta intellektuális hozzájárulás egy olyan agresszor elleni háborúhoz, aki azzal kezdte, hogy szellemileg elhatárolta magát a nyugati közösségtől, és akinek végül a pángermánista metafizikája előkészítette a katonai hódítás és elnyomás politikáját.

Kétszeres munkát végzett. Az oktatási intézményekben kevés volt a tanár, munkájuk folytatásához segítségre volt szükségük. 1915–16-ban Jacques a Katolikus Intézeti órái mellett újból tanított a Collège Stanislas-ban is, 1916–17-ben pedig még a Versailles-i Kis Szemináriumban is. Ebben az évben volt néhány nagyon figyelemreméltó tanítványa. Érdeklődését leginkább a fiatal Michel Riquet keltette fel, akinek élénk intelligenciája buzgón lobogott Szent Tamásért. Az év végén Michel közölte Jacques-kal, hogy úgy döntött, belép a Jézus Társaságba. Megfogadta, hogy egyszerre hű marad Szent Tamás tanához és Szent Ignáchoz. Elvégre a szentek nagyon jól megértik egymást az égben, követőik miért ne próbálnának meg egyetérteni? – a földön. Fogadalmát a szerzetesi próbaideje alatt vele foglalkozó tanárok éleslátásának és intellektuális liberalizmusának segítségével megtartotta.

Nagy tekintélyű pap lett, számunkra pedig egy olyan barát, akinek szeretetében sohasem csalódtunk. Ő volt a tanúja Paul Sabon utolsó perceinek. A jelenlegi háborút megelőzően, egyházfőnökei a fontos „Laënnec Konferencia” élére helyezték lelki tanácsadónak. Ez katolikus orvosoknak és orvostanhallgatóknak a vallási és kulturális csoportosulása, amely Párizsban 1939-ben majdnem egy millió tagot számolt. Negyven évvel ezelőtt, egy Pasteur erkölcsi súlyának és példájának ellenére is nehéz lett volna Párizsban akár csak tíz olyan orvost találni, aki ne lett volna meggyőződve a materialista filozófia abszolút helyességéről.

\*

Ebben a kötetben Jacques filozófiai munkásságának csupán kezdeteiről beszélek, amelyek azonban már magukban rejtették jövőbeli munkásságának minden csíráját. De ahhoz, hogy ezek kibontakozzanak és világosan megmutatkozzanak, nagyon sok időre, tapasztalatra és szenvedésre volt szükség. Az általam tárgyalt időszak csak az előszó szerepét töltötte be, munkássága a háború után bontakozott ki. Jacques gyakran mondogatta nekem, hogy utakat nyitó feladata volt, de a megnyitott utak közül néhányat ő maga járt végig. Néha sajnálja, hogy gondolatait nem tudta rendszerezettebben kifejezni, olyan nyugodt életet biztosítva magának, amely a jobb filozofálás érdekében figyelmen kívül hagyhatta volna az életet – de ő maga is mulat ezen a sajnálkozáson. Jacques mindig részt vett a küzdelemben, és ezzel együtt is maradt elég ideje az elmélkedésre. Könyveit a pillanat sürgetésére kellett írnia, és ennek a sürgetésnek mindig rettenetesen tudatában volt. A hit betörése lelkébe, szét szórta a módszeres munkára vonatkozó terveit. A hit és Isten ösztökélése megfosztotta egy olyan élet lehetőségétől, amelyben a nyugodtan épített mű gondja mindent megelőzött volna.

De ez is, önmagunk kifosztottságával együtt, legalábbis ha hozzá hasonlóan hűek maradunk az intellektuális fegyelemhez, kétségtelenül feltétele a belső szabadságnak, amely hasznára van egy életközeli, az emberi tudat gyötrődései felé nyitott bölcsületnek. „Átok reám, ha nem tomizálok!” Jacques-nak ezen a téren az volt a feladata, hogy kifejezésre juttassa a tomizmus életerejét, és ennek a nagy tannak a fényességével világítsa meg korunk minden problémáját, hogy alapelveihez a legszigorúbban és legfegyelmesebben ragaszkodva kiszélesítse a határait, és visszaállítsa a tomizmust a kultúra és filozófia áramlatainak egzisztenciális valóságába.

Kezdetről fogva a hit és a teológia területén filozofált, és mégis kezdetről fogva nem teológiai, hanem tisztán és szándékosan filozófiai munkásságot folytatott. Az

idők során ez a paradoxon feloldódott és kialakultak művének sajátos vonásai. De milyen zökkenők, milyen szívszaggató fájdalmak és nem utolsósorban harmincéves szakadatlan munka árán.

Abban az időben, amikor Jacques első cikkeit és első könyvét publikálta, az intellektuális harc és a tomista „apostolkodás” heve minden mást háttérbe szorított. Ez a világi az Egyház embereként, a harcoló Egyház fegyvereivel száll szembe az egyetemi közvéleménnyel.

Bossuet szemére vetette Descartes-nak, hogy túlságosan tartott az Egyháztól. Jacques nem tartott tőle, szerette és teljes bizalommal hagyatkozott rá. Ennek ellenére műve már a kezdetektől egy világi ember műve volt, és az idő múlásával egyre inkább azzá vált. Amint előrehaladt az életben, egyre inkább elmélyült az Egyház iránti szeretete, és Krisztus Misztikus Testéhez való tartozásának a tudata. Ezenfelül, egyidejűleg annál szabadabb lett, minél világosabban megértette, hogy filozófusi munkásságát a profán világ és a mulandó civilizáció drámája közepette kell kifejtenie.

Egyre inkább meggyőződött arról, hogy a szent tamási filozófia utolérhetetlenül hatásos felépítésével hosszú századokon át beburkolózott a teológiai kifejezésekbe anélkül, hogy kibontakoztatta volna lényegét. Úgy látta, eljött annak az ideje, hogy a filozófia, mint filozófia megvalósítsa önmagát, belső szerkezetét és független fejlődését. Ő ennek a feladatnak a megoldását kezdte el, és ez lesz szerinte a jövő filozófusainak nagy feladata is, ha a jövő nem árulja el önmagát, és ha nem lesz hiány munkásokban.

Abban az időszakban, amellyel ez a könyvem foglalkozik, és még néhány éven keresztül, Jacques amint már említettem, kizárólag metafizikával és tiszta elméletekkel foglalkozott, a körülötte lévő embereket nem nagyon vette figyelembe és csak az érthető szférája iránt érdeklődött. Hogy olvasóit apátiájukból kikökkentse, szívesen irritálta, bosszantotta őket. Egyfajta, nem mindig megértett irónia kísérté végig legelvontabb előadásait, amelyeket a tudományok királynőjének tekintélye iránt érzett tiszteletből a világ minden kincséért sem fogalmazott volna meg világosabban. Ami pedig azokat az embereket illeti, akiknek a gondolatait bírálta, bizonyára tisztelte a személyüket, de ezen túlmenően alig jelentettek többet számára, mint az elvont tanok közvetítői. Arra pedig, hogy a szellem kutassa őket, csak magukat a tanokat érdemesítette. A filozófus és filozófiája csak lassanként – a művészetnek és a költészetnek, majd később a társadalmi és erkölcsi kérdéseknek hatására, de elsősorban belső élettapasztalat következtében – humanizálódott, lépett az emberi dolgok sűrűjébe, és hirdette, hogy a *teljes humanizmus*-ra van szükség.

## Kilencedik fejezet

### LÉON BLOY UTOLSÓ ÉVEI

„Szánalmam nem olthatja ki a bennem lakozó dühöt,  
mivel dühöm egy végtelen előérzet leánya.  
Az igazság iránti vágy úgy fal föl, mintha  
a Vízözön óta kiéhezett sárkány lenne.”  
„Dühöm szánalmam forrongása.”

Léon Bloy, levél Paul Adam-nak, 1983. szeptember 3.  
(A hálátlan koldusban [Le mendiant ingrat] jelent meg.)

#### LÉON BLOY JELENLÉTE

Az 1905-től 1917-ig eltelt 12 év alatt, amelynek során ismertük és látogattuk Léon Bloy-t, most már, hogy az idő minden jelentéktelen eseményt eltörölt, elmondhatom, hogy számunkra ő, akár a közelünkben volt, akár távol, szüntelenül Istent képviselte.

Keresztapánk láthatatlan jelenlétének életünkre gyakorolt hatását semmi sem tudta sem elhomályosítani, sem csökkenteni – sem a kétéves németországi tartózkodásunk, sem Versailles-ban Clérissac atya, sem a betegség miatti hosszas távollétek, sem a megfeszített munka, amely hamarosan minden szabadidőnket elvette. Az ő lénye főleg a csendben hatott, mély hatását vallomások és intelmek nélkül fejtette ki, „tevékenysége” sohasem hasonlított a lelkivezetéshez.

Ez valami annál jóval rejtélyesebb és hatásosabb dolog volt. Nem írói nagysága hatott így ránk. Ezzel kapcsolatban különböző időszakokat éltünk át. Bloy első olvasása alkalmával általában az író szívét eltöltő elkápráztató hitét ismerjük meg, és a hitnek önmagában vett felbecsülhetetlen értékét. Léon Bloy-nak ez az örök hivatása, ő ezért született, ezért és még azért is, hogy felébressze az emberekben az abszolútum iránti érzéket, Isten szerelmét, és az evangéliumi erények szeretetét. Önmagában különleges mélységgel élte meg a valóság, az igazság, a hit, a szegénység és a nyomor iránti szomjúságot, a keresztre feszített Jézusnak, az igazi Szegénységnek és a fájdalmas Szűznek a szeretetét, akit szívesen hívott az Együttszenvetés

Asszonyának. És mivel ő valóban élt ezekből a titkokból, sokakban felélesztette a titok-érzéklet – amely az állítólag világos ismeretek sokfélesége által eltompult – az érzéklet ama szilárdan fennálló és egyáltalán el nem mosódott valóságok iránt, amelyeket most még csak „elmosódottan” és a teremtmények tükrében ragadunk meg, és amelyeknek fénylő arcát szemünk elől fátyol takarja, de amelyeknek a homályos ismerete szükséges a lelki élethez, az örök élet elkezdődéséhez bennünk. Megvilágosodását és boldogságát ebben a misztikusok által jól ismert isteni éjszakában találta meg. Léon Bloy képeivel és költő túlzásaival azok egyikének tűnt. Lehetséges, hogy írói tehetsége elsősorban a lelkesedéssel és fájdalomban megélt vallásos élményeiből származik. Mindenesetre felmagasztalta ezeket az ihleteket, amelyek önmagukban bármilyen jelentősek is, mindent egybevéve csak másodlagosak. Bloy tudatában volt ennek. „Nem az irodalomért élek, nem ez az én gondom”, írja a *Hálátlan koldus*-ban. „Mégis úgy érzem, hogy az irodalom már jó ideje megkínzatom egyik eszközévé vált.” Léon Bloy nem ezért élt, számára ez alig jelentett többet, mint egy ruha vagy páncél, de ami mégiscsak a testéhez tartozott. Igaz, ezt is írta: „Az igazság dicsőítése nélkülözhetetlen. A pompás stílus nem luxus, szükségszerűség.” Mégis, még ezáltal is mindenkitől elkülönül. Egy olyan író számára, aki a művészetért él, a stílus pompája, úgy is mondhatjuk szépsége, nem szükségszerűség – és nem is luxus –, hanem egyszerűen természetes tulajdonság, veleszületett adottság.

Előfordul, hogy Bloy-t első ízben olvasva lelkesedésünkben a művészi nagyságnak tulajdonítjuk azt, ami elsősorban misztikus élményekből ered. Később, mikor már az ő lámpásához szoktatott szemekkel olvassuk, stílusának néhány a korra jellemző vonása meglep bennünket – a lelkesültség és ékesszólás, a kiemelések és betoldások, a ritka szavak, meglepő részletek keresése. Az író ezeknek az eszközöknek a segítségével próbálja kierőszakolni az olvasó kötődését. A zseni hiányában ez az eszköztár, például egy Huysmans stílus, gyűlöletessé válik. Igaz, bizonyos fokban megjelenik ez, de felsőbb szépségérzettel életre keltve egy Flaubert, Barbey d’Aurevilly Villiers de L’Isle-Adam, és Léon Bloy stílusában is.

Ennek az agyondíszített szépírásnak az ideje leáldozott, a divat, a valójában nemlétező szükségszerűségnek ez a felszínes jelensége még a művészetben is elkerülhetetlenül megjelenik.

Bloy-t olvasva, amikor észrevesszük ezeket a korhoz tartozó vonásokat, először bizonyos csalódást érzünk. De ez a benyomás elmúlik, illetve a megfelelő helyre kerül, és Bloy művének lényegi, úgyszólván ontológiai értéke teljes nagyságában tűnik elő.



Megértjük, hogy az ő esetében az ékesszólás és a pátosszal telítettség nem annyira Barbey d'Aureville vagy Villiers de L'Isle-Adam irodalmi hatását tükrözik, hanem azt, hogy ezeknek az eszközöknek a használatával vélte felerősíteni hangját, hiszen üzenetét messzire, milliónyi lélekhez kell eljuttatnia és át kell hatolnia a közömbösség, a korabeli középszerűség és istentagadás falain. Pascal hasonló üzenettel talán csak azért menekül meg korának ékesszóló stílusától, mert nem írta meg Apológiáját. Talán szükségét szenvedünk egy keresztény Aiszkülosz-ban, aki korának jellegzetességein túllépve olyan mélyen rendítene meg bennünket az emberi tragédia befejezésével, amivel a keresztre feszített Jézusnak tartozunk, amint azt a görög Aiszkülosz meg tudta tenni a vak sors kezébe zárt emberiség reménytelenségének jajkiáltásával. Rendelkezésére állna a felerősítésnek minden lehetősége, amit a színház megenged: koturnusok, nagy kabátok, jelmezek, kórusok, szent táncok és énekek.

Léon Bloy-nak csak szavak álltak rendelkezésére ahhoz, hogy elmondja amit látott, prófétaí módon megérezett, hitt és megszenvedett. A szavak segítségével alkotta meg csodálatos képeit, az isteni valóság hasonlatait – amiért élt, amiért dolgozott.

#### TÉRDEPELVE AZ ELŐTT, AKI SÍR

Heidelberg-be készültünk, amikor Léon Bloy La Salette-ba zarándokolva 1906. augusztus 21-én megírta, hogy elutazásunk miatt érzett szomorúsága még „súlyosbította”, azt a fájdalmat, amelyet a Szentélyt őrző káplánok hideg fogadtatása okozott neki.

„Raissa, remélem épülésére szolgál, ha megtudja, hogy *Az üdvösség a zsidók által* (Le salut par les Juifs) című könyv íróját itt nagyon is lenézik. . .”

A múlt télen Jacques gondoskodásának köszönhetően *Az üdvösség a zsidók által*-t újból kiadták. „Legnagyobb könyvem”, írta Bloy a nekem szánt példányra, „az egyetlen, amelyet *A szegény asszonnyal* (La femme pauvre) együtt Istennek meg mernék mutatni”, mondogatta. „*A szegény asszony-t* régebben, éppen a La Salette-i Boldogasszony ihlette, az a magas, síró Szűz, akinek a lábainál csobogó patak, mintha a szeméből eredne. Amint megérkezett, a káplánoknak egy példányt ajándékozott. De Léon Bloy szegényes, büszke külseje egyáltalán nem készítette őket arra, hogy akadémikusként kezeljék.

A szomorúság és keserűség, melyben olyan helyen részesül, ahol a testvéri szeretetnek és a szent vendéglátásnak kellene uralkodnia, egyetlen pillanatra sem térítik el tekintetét az elsődleges igazságoktól, amelyekben lelke megpihen. Bennünket, akik még annyira fiatal, annyira gyenge keresztények vagyunk, lelkünk még alig három hónapos elutazásunk előestéjén, a saját és a felesége nevében ezzel az útravalóval lát el:

„Bármilyen körülmények közé kerüljenek, a Láthatatlant helyezték mindig a Látható, a Természetfelettit a Természetes elébe. Ha minden cselekedetükben ehhez a szabályhoz tartják magukat, akkor erősek lesznek, és boldogságban élnek majd.”

Léon Bloy elmélkedni ment La Salette-be, mielőtt belekezdett volna a könyvbe, amelyet nagy barátjának, Pierre Termier-nak a kérésére írt, a Boldogasszony 1846-os megjelenéséről, Mélanie-ről, Maximin-ről, a természetfeletti esemény alázatos tanúiról, és a Szűzről, aki megjósolta, hogy az emberek ostobasága miatt rettenetes katasztrófák sújtják majd földünket. Szeptember 20-i levelében ezt írta nekünk: „hogy szenvednem kell ott, előre tudtam, mint ahogy az ember tisztában van azzal, hogy el kell szenvednie egy fájdalmas, de a javát szolgáló kezelést. Bizonyosan megértik, hogy számomra a modern jámborsággal való kapcsolat, amely egy ilyen kis helyen elkerülhetetlen, a legelszomorítóbb dolog, kétségbeejtő érzés.”

December 4-én azt írta, hogy a La Salette-i Boldogasszonyhoz imádkozzák gyógyulásomért. A La Salette-i eseményt „Pünkösöd óta a legkülönlegesebbnek” tartja: és hisz Mélanie Titokban kapott látomásainak abszolút értékében<sup>1</sup>, amelyekről Mélanie, a kis páztorlány, azt állítja, hogy a szent Szűztől kapta, azzal az utasítással, hogy csak 1858 után hozhatja nyilvánosságra. (Ezt meg is tette egy kis füzetben, amelyet Mgr Zola, lecce-i püspök nyomtatott ki, és amely a kis Mélanie-nak rendkívüli szenvedéseket okozott) Bloy ezt próbálja meg majd megfogalmazni az *Aki sír* című könyvében.

Az év éppolyan sötéten ért véget Bloy-éknál, mint nálunk. Hozzájuk „visszavért a nyomor”. Bloy beteg és „borzasztóan kínozza ennek az undorítóan ostoba világnak a látványa, amely immár hatvan éve földretiporja, lehányja La Salette csodálatos intelmeit. . . , és abban a biztos tudatban, hogy megmentheti drága húsát és szent pénzét, folytatja aljasságait. . .

<sup>1</sup> A Titkos szózat nem azonos a nyilvános üzenettel, amelyet a két gyermek azonnal közzétett.

Jacques, Raissa, Vera . . . adjatok bátorságot a vadállatok és undorító szörnyek elleni harchoz!”

De éppúgy, mint 1879-ben és 1880-ban, La Salette most is hat rá a távolból. „Először sötétség, később megvilágosodás. Azt hiszem szép könyvet írok, olyat, amelyben a jó Termier talán megtalálja azt a fényességet, amelyre vágyik, mivel mindennek ő volt az eszköze. Igazi vendégszeretetet élveztem nála . . .” Varcés-ban, Grenoble mellett. Ott van Termier-éknek a családi háza, és Bloy-ék náluk pihenték ki zarándoklatuk fáradságait.

Mielőtt Bloy új könyvébe kezdene, befejezi a bizánci eposzról írt tanulmányát, amely először a *Nouvelle Revue*-ben, majd pedig egy külön füzetben jelent meg. Gustave Schlumberger Bizánccal kapcsolatos munkái nagyon megtetszettek neki és sajátos fényben magyarázta őket. 1906. október 8-án adja hírül, hogy belekezdett La Salette-ről szóló könyvébe. Hozzáteszi:

„Drága keresztlányom, miért vagy beteg, kiért szenvedsz? . . .” (– azért vagyok beteg, mert a betegség a javamra szolgál, drága keresztapám.)

Tényleg nagyon beteg vagyok. De hogy imádkoznak értem! Mellettem Jacques és Vera, jobban szenvednek fájdalmaimtól mint én, a távolban pedig Léon Bloy és az övéi.

Az *Aki ír* megírásához szükséges dokumentumokat Léon Bloy anélkül kapta meg, hogy keresnie kellett volna. Azokat a „dokumentumokat, amelyeket elrejtettek, amelyekről senki sem beszél”, a La Salette-i pásztorlányka leveleit és írásait, Combe apát adta át neki. Ő volt Mélanie egyik irányítója Franciaországban néhány évig, mielőtt Mélanie Olaszországba távozott volna, ahol 1903-ban halt meg. A dokumentumok között bizonyára a legfigyelemreméltóbb Mélanie gyermekkori elbeszélése, amelyet tizenöt éves koráig ő maga írt, amely az egyik legszebb és legmegdöbbentőbb misztikus írás. Bloy ezt később *Mélanie élete* (Vie de Mélanie) címmel, figyelemreméltó előszóval ellátva hozta nyilvánosságra.

Mélanie levelezését olvasva Bloy 1907. január 23-án ezt írta: „Nem részesültem abban az örömben, hogy túltágosan sok olyan sort találtam volna bennük amelyek tölem is származhattak volna, de nem ugyanez a helyzet a gondolatokkal, bizonyos jövőre vonatkozó meglátásokkal és a *formával* kapcsolatban.

Mivel Mélanie levelein dátum is van, nem minden felindulás nélkül figyelhettem meg, hogy a gondolatok, jóslatok, sőt még a forma egyezései közül is sok az olyan egybeesés, amely ugyanakkor időbeni egyezés is, tehát ebben és ebben a könyvemben ez és ez a kijelentés vagy jóslat megegyezik Mélanie-nak egy ugyanakkor kiejtett vagy leírt hasonló megnyilvánulásával. Az, amit ő közvetlen kinyilat-

koztatás által tudott meg, én ugyanakkor intuitíve ismertem meg. Ez a nővérünk karjaiba zárhatott volna, mint Marchenoirt, mielőtt meghalt sötétben és magányosan. Meg fogom mutatni ennek a páratlan eseménynek a különleges tragikumát.”

A La Salette-i pásztorlány és Bloy rendkívüli módon hasonlít egymásra: mindketten nagyok és melankolikusok, komolyak és tökéletesek, nincs bennük semmiféle világiasság, ügyeskedés, hiábavalóság, mindketten szegények és félreismertek. Mindketten tapasztalták az evilági dolgoknak és Isten dolgainak kínzó élményét, mivel mindkettőjüket a Hét Fájdalmú Szent Szűz szolgálatára hívták.

Keresztapánktól szívszaggatóan kedves leveleket kaptunk:

„Szeretett Jacques, Raissa és Vera . . . Az ímént a Katedrálisban, a Mi Urunk passióját olvasva sokat és szeretettel gondoltam magukra. Ne várjanak tőlem se nagy gondolatokat, se szép szavakat. Csak annyit tudok írni, hogy nagyon szeretem magukat, hogy szívesen adnám akár az életemet is magukért, éppúgy mint a feleségemért vagy a gyerekeimért.

Gondoljanak rá, hogy lélekben én nemzettem önöket! . . . Emlékezzenek szegény keresztapjukra, aki vakmerően a Hét Fájdalmú Szent Szűz Tanújának nyilvánította magát, és akinek minden téren olyan nagy szüksége van a segítségre.”

Első Húsvétunkra egy csodálatos húsvéti tojást küldött: saját keze írásával az *Aki sír* (Celle qui pleure) harmadik fejezetét, amely a *Paradicsomban* (En Paradis) címet viseli.

„A Paradicsom vagy a Paradicsom eszméjének a lényege az tulajdonképpen az Istennel való egyesülés már a jelen életben, vagyis az emberi szív végtelen gyötrődése; és az egyesülés Istennel a jövő életben, azaz a Boldogság. . .

A szentek az Istennel való egyesülést bizonyosan megvalósítják már ebben az életben, a másik Életbe való megszületésük után pedig tökéletesen beteljesítik azt, de ez sem nekik, sem Istennek nem elég.

A legbensőbb egyesülés sem elég, a tökéletes *azonosulás* kell, amely önmagában sohasem elég, oly módon, hogy a Boldogságot el sem lehet másképpen képzelni, mint egy mindig élénkebb, mindig hevesebb, viharosabb felfelé szárnyalást, nem Isten felé, hanem Istenben, magának a körül nem határolhatónak a lényegében. Nyugalmat nem ismerő, végnélküli teológiai orkán az, amelyet az Egyház az emberekhez szólva kénytelen *Requies aeterna*-nak nevezni! . . .”<sup>1</sup>

A *Paradicsom*ához csatolt levél befejezésében Léon Bloy ezt írja: „Keressék meg a

<sup>1</sup> Léon Bloy, *Celle qui pleure*, Mercure de France, Párizs

nagypénteki zsoltosma harmadik nocturnusában a 87. zsoltárt. Több mint húsz éve próbálom megfejtetni és megérteni, mit kíván tőlem Isten. . .”

Mit mond ez a zsoltár?

„Uram, Istenem, nappal hozzád fohászkodom  
éjjel színed előtt panaszkodom.  
Imám hatoljon fel hozzád,  
hallgasd meg könyörgésem!  
Mert a lelkem tele gyötrellemmel,  
S életem közel van a holtak országához.  
Azok közé sorolnak, akik sírba szállnak,  
olyan ember vagyok, ki a végét járja.  
A halottak közt hagytak, mint kiket legyőztek,  
S már a sírban vannak: többé nem emlékezel  
és már gondot sem viselsz rájuk.  
A sír mélyére vetettél, a sötétségbe, a szakadékba.  
Súlyosan rám nehezedik haragod,  
minden hullámod összecsap fölöttem.  
Barátaimat távol tartod tőlem,  
borzalommá tettél a szemükben.  
Fogoly vagyok, nem szabadulhatok.  
Szemem elhomályosult a nyomortól.  
Uram, mindennap téged hívlak,  
kitárom feléd a kezem.  
Tán a holtakon akarsz csodát tenni?  
Fölkelnek még az árnyak, hogy dicsérjenek?  
A sírban emlegetik még jószágodat,  
és hűségedet a holtak országában?  
Felfogják-e csodáidat a sötétségben,  
és a feledés földjén kegyelmedet?  
Ám én, Uram, tehozzád kiáltok,  
már hajnalban eléd száll imám,  
Miért veted el a lelkemet, Uram,  
miért rejtet el arcodat előlem?  
Ifjúkorom óta gyenge vagyok,

S fenyeget a halál.  
Viseltem borzalmaidat és betegeskedtem.  
Haragod tüze átjárt,  
a fájdalmak semmivé tettek.  
Folyvást körülvesznek, mint az áradó víz,  
mind együtt szorongatnak.  
Barátomat, bizalmasomat elidegenítetted,  
már csak a sötétség ölel körül.”

Így megértjük, hogy Bloy esetében „az Istennel való egyesülés ebben az életben” „szívének végtelen elhagyatottságát” jelentette. Olykor mégis kiderül az ég. Akármit is mond a 87. zsoltár, új, kitartó barátok közelednek Bloy-hoz. Már említettem Martineau-ékat, Rouault-t és a Termier családot. Íme Ricardo Vines, a zenész, az alázatos Dacien testvér, aki, mivel túl szegény ahhoz, hogy Bloy könyveit megvásárolja, kézzel másolja le őket, Bloy keresztgyermekéhez csatlakozva megpróbálnak könnyíteni szenvedésein. Milyen szeretettel fejezte ki irántuk érzett háláját, az az ember, akit hálátlan koldusnak hívtak!

„... az öreg koldus szíve legmélyéből áldja önöket. Sokszor sírva fakad a szeretettől, ha önökre gondol...”<sup>1</sup>

Amikor a helyzet már teljesen reménytelen, egyiktől vagy a másiktól megérkezik a segítség, de sohasem elég gyorsan ahhoz, hogy Isten a Bloy családdal ne éltesse át a rettenetes félelmek időszakát.

„Az a teljesen egyéni az én esetemben, hogy mindig egészen biztos vagyok benne, hogy időben kapok segítséget, mégis ez az érzés sohasem kímél meg a rettegéstől, ha közeledik a veszély.

Bizalmam nem rendült meg, és semmi jelentősége sem lenne, ha Isten megkímélne a rettegéstől.

Az embereket nem lehetett volna megmenteni, ha Jézus a félelemtől és a rettegéstől nem *izzadt* volna vért. *Coepit pavere et taedere*. Micsoda szavak!”

<sup>1</sup> Léon Bloy: Levél keresztgyermekéhez

## „SZOMORÚ ÉLETEM ALIG VÁLTOZIK”

Bloy befejezte az *Aki sír-t* (Celle qui pleure), de a kiadók kevés lelkesedést tanúsítanak ez iránt az oly kizárólagosan katolikus könyv iránt. 1907. október 30-án írja Bloy:

„Szomorú vagyok, szokás szerint reménytelen. Képtelen vagyok belenyugodni nyomorúságos helyzetembe, tehetetlenségembe, az engem ért különleges igazságtalanságba. Az *Aki sír* kiadásának nyilvánvaló lehetetlensége az utolsó csapás. Végül is La Salette-hez, a Szeplőtelen fogantatással Megpecsételthez, a tüskékkel koronázotthoz tartozom. Tehát szenvednem kell. Minden szenvedésre készen állok.”

Ennek ellenére Naplója negyedik kötetén dolgozik, azon, amelyik az Eladhatatlan címet (L'Invendable) viseli, és amelyben a mi történetünket is elmeséli. 1908 február 5-én írja: „Nagyon rosszul érzem magam, nehezen dolgozom. Pedig ezt a munkát szívesen végzem (az Eladhatatlan előkészítését). Már 1905 második félévénel tartok. Első levelüket, július 20-án, Szent Barnabás ünnepén kaptam meg (az ünnepet 11-ről halasztották el), és június 25-én találkoztam először önökkel. Azóta minden pillanatban együtt vagyunk.” Később Az Eladhatatlan egyik példányára ezt írta: „A szenvedés nem ért véget, de az út kevésbé keserű. Végre megjelent néhány barát, hogy elkísérjék az utazót.”

Visszatértünk Párizsba. Bloy-ék nyomorúságosan nyaralnak Tréport-ban, keresztapánk onnan ír nekünk 1908. szeptember 25-én: „Látják, szomorú életem alig változik. Örökké áldott Urunk bizonyára azt akarja, hogy úgy haljak meg, ahogyan éltem, a nyomorúság szenvedései közepette.

Belenyugszom, de szeretném, ha lenne időm befejezni művemet, ha néhány léleknek átadhatnám azokat a könyveket, amelyeket már régóta magamban hordozok, és amelyek gondolataimban napról napra növekszenek.

Pedig fizikailag már alig élek. Nem tudok aludni, nincs étvágyam, nyomasztó szomorúság fojtogat, nem tudom, hogyan harcolhatnék újra a mindennapi nincstelenség borzalmai ellen drága gyermekeink neveltetésének súlyos terhével.

A lenyírt birkára Isten méri a szelet, tudom és mégis remélek.

Imádkozzanak, amennyit csak tudnak, öreg birka keresztapjukért!

Faber atya, szerintem századunk legnagyobb aszketikus írója, többször megvizsgált.

Még a fájdalom is siker, mondja, azok számára, akiknek semmi sem sikerült.

Ez az én sorsom.

Egyik nap így szóltam Máriához:

Szeretett Úrnőm, nem tudom, hogyan kell téged szolgálni, ilyen vagy olyan titkod szerint, amint néhány híved tanította. Csak egy dolgot akarok tudni, azt, hogy te vagy a fájdalmas Szűzanya, hogy földi életedben csak fájdalomban volt részed, és hogy én fájdalmadnak egyik gyermeke vagyok.

Rabszolgaként szolgáltalak, reád bíztam mulandó és lelki életemet, hogy általad nyerjem el saját megszentelődésemet, és másokét is. Csak így, csak ezen a címen beszélhetek veled.

Nincs hitem, reményem, szeretetem. Nem tudok imádkozni és nem ismerem a bűnbánatot. Semmit sem tehetek, mivel csak a fájdalom fia vagyok. Nincsenek érdekeim, egyetlen olyan igazán jó cselekedetet sem vittem végbe, amely szeretetre méltóvá tehetne Isten előtt. Ennyi vagyok, a fájdalom fia.

Tudod, hogy régen, több mint 30 évvel ezelőtt, egy ösztönzésnek engedelmességedre, amely bizonyosan tőled származott, minden lehetséges fájdalmat magamra vállaltam. Ezért meggyőződésem, hogy szenvedéseimet, amelyek nagyok és folyamatosak voltak, neked ajánlhatom.

Meríts ebből a kincstárból saját magam és szeretteim adósságainak törlesztésére. És ha Isten megengedi, add meg nekem, hogy a halál fürgetegében tanúd lehessen. Nagyon kedves, szép nevedben kérlek, Mária.”

Íme egy levél, amelyet különleges kedvessége és a belőle áradó kicsiny kis öröm miatt szeretnék idézni:

„Nagyon drága, nagyon kedves keresztlányom  
Szeretett Raissám,

1908. szept. 30.  
sajnos még Cortot utca 12. sz.

miért nem írtam neked tegnap? A leveledet már megérkezésünk estéjén, hétfőn megkaptam. . .

Úgy tűnik, mintha eddig a fáradság, az álmatlanság, nyugtalanság és az állandó szomorúság teremtette ködben éltem volna.

Az új lakást nagyon jó állapotban találtuk.” – Visszaköltöznek a Bare utcába, egy annál tágasabb házikóba, mint amilyenben első látogatásunkkor találtuk őket. – „Távollétünkben egy fiatal építész barátom felújította a házat. Pénzről hallani sem akar egyelőre.



Micsoda menedék, micsoda oázis! Két család is ellakhatna benne.

A Sacré-Cœur, a fák, gyümölcsfák, virágok, egy szeretetre méltó tyúktól és egy kedves házmesternéni közvetlen szomszédságában” – micsoda féktelen optimizmus – „elsősorban magány, tökéletes elkülönülés a rettenetes szomszédoktól, akik miatt annyit szenvedtünk.

Ha vacsorára jösztek, drágáim, itt maradhattok éjszakára, és másnap veletek áldozhatunk. Micsoda boldogság!

Könyörögjete a Kegyelmes Miasszonyunkhoz, hogy szánja meg kimerült öreg ügyvédjét és kegyesen bánják vele.

A Cortot utcai lakásunk gyűlöletesebb, mint valaha.

Nagyon szeretnék újból látni benneteket!

Szeretettel csókollak Raissa, Vera, Jacques.”

A Cortot utcai lakás, amelyet szerencsére Bloy-ék elhagyni készültek, sötét, romos, valamiféle kétszobás műhely volt. Még mindig látom szomorú, piszkos falait, göröngyös padlóját, amelyből a port semmiféle takarítás sem tudta eltávolítani, egyetlenegy tiszta, sima, a tekintetet meglágyító felületet sem lehetett találni benne.

Az *Aki sír* (Celle qui pleure) 1908 elején, az *Eladhatatlan* (L'Invendable) 1909 júniusában vagy júliusában, a *Szegény vére* (Le Sang du Pauvre) pedig ugyanannak az évnek a végén jelent meg. Bloy pedig már a *Napoleon lelke* című munkáján (L'Ame du Napoléon) dolgozik, és Naplója újabb kötetének kiadását készíti elő: *A sziklák öregét* (Le Vieux de la Montagne). Ez a két könyv 1912-ben jelent meg a Bloy előszavával ellátott *Mélanie életével* (Vie de Mélanie) együtt. A következő öt évben, egészen haláláig, Léon Bloy fokozódó gyengesége, a szegénység megszokott megpróbáltatásai, a nyomasztó háború által kiváltott betegség ellenére sem lassítja munkája ütemét, még hat jelentős művet ír, ezekből kettő csak halála után jelenik meg. 1914-ben *A közhelyek magyarázatát* (L'Exégese des Lieux Communs) és az *Abszolútum zarándokát* (Le Pèlerin de l'Absolu) adják ki. 1915-ben a *Jeanne d'Arc és Németország* (Jeanne d'Arc et l'Allemagne), 1917-ben az *Egy magányos ember meditációi* (Méditations d'un Solitaire), halála után pedig a *Sötétben* (Dans les Ténèbres) és Naplójának a nyolcadik kötete – *Az alázatosak kapuja* (La Porte des Humbles) jelenik meg.

Miután 1908-ban visszatértünk Franciaországba, Bloy levelei természetesen nagyon meggritkáltak. Sorai munkáira, sikereire, illetve könyveinek megszokott si-

kertelenségére vonatkozó rövid utalásokat tartalmaznak. 1909. június 23-án Jacques-nak írja:

„Szeretett Jacques-om!

Holnapután ünneplik az idősebb Szent Jakab és Szent Kristóf ünnepét. Bármenyire is nehezemre essék most az írás, szeretném, ha a keresztapádtól legalább egy pár sort kapnál. Ma reggel hét, lelkesedéstől repeső levelet kaptam, válaszként *Az Eladhatatlan* (L'Invendable) elajándékozott példányaira. Nos, hát csak neked válaszolok, mivel nem szeretném bizonytalan napjaimat megrövidíteni.

Hallottam, hogy a környezetemben lévő, nagy tiszteletre méltó személyek fejükbe vették, miszerint a te védőszented a fiatalabbik Jakab. Ebbe én nem egyezek bele. Mivé válna akkor Kristóf, a felséges segítő, a mennydörgés gyermekének, az idősebb Jakabnak liturgiai társa, Kristóf, aki oly nagy helyet foglal el szívemben, akire különösen nagy szeretettel azért bízalak, hogy a viharokon át erős vállain hordozzon téged?

Tehát veled kapcsolatban nem akarok más ünnepről hallani, és minden ellenállást lábbal tiprok el.

Miután ezt elmondtam, szeretettel csókollak és folytatom:

Juven végre beleegyezett, hogy kiadja *A szegény vérét* (Le Sang du Pauvre). A könyv októberben vagy novemberben jelenik meg, várom az első korrektúrárt. A Kármelhegyi Boldogasszony napján dőlt el a dolog, pontosan aznap, amikor írtatok nekem drága keresztgyermekeim.

Szinte már reggel biztos voltam benne.

Korunk annyira lealjasodott, hogy nem is reménykedem a barátaim által megjövendőlt sikerekben. De Isten, aki megajándékozott ezzel a könyvvel, pontosan ismeri a lelkeket, ahová a könyvnek el kell jutnia, és ez elég. Létünket Szent Máté 6. fejezetének utolsó versei biztosítják. Ez az én magtáram, ez kimeríthetetlen.

Háromszáz példány *Üdvösség*-et kaptam a Victorion kiadótól. Védve vannak a nedvességtől és a patkányoktól is, akik jobban szomjaznak az effajta művekre, mint az emberek.

Talán elérkezik az a pillanat, amikor újból hasznosan árusíthatják majd ezt a könyvet. Eközben szívesen adományozok belőle, ha a befektetést gyümölcsözőnek gondolom.

Abbahagyom az írást, hogy ismét rávessem magam *Napoleon lelkére* (L'Ame du Napoléon) – ez a következő könyvem címe.

Jacques, Raissa, Vera, öreg karjaimmal öllelek benneteket.

Léon Bloy.”

## A SZEGÉNY VÉRE

A *Szegény vére* (Le Sang du Pauvre), amelyet 1909. március 25-én fejezett be, ugyanannak az évnek a végén meg is jelent, ez Marchenoir egyik legszebb könyve.

Ő itt tapasztalatainak a szívébe jut el. Megélte a szegénységet, a nyomorúságot, mint ahogy megélte a hitet, a reménységet és Isten szeretetét – nincstelenségben oly közel Istenhez. A Szentlelket nem a szegények Atyjának hívják-e? – az Egyház így nevezi, amikor kéri, hogy Püünkösd napján jöjjön el hozzánk: Veni Pater Pauperum, Veni Lumen cordium. . .

Az ember oly közel van a könyörületes Istenhez, „az ember oly közel áll Istenhez” írja Léon Bloy, „hogya a *szegény* szó a gyengédség kifejezése”.

Ez a patetikus, fájdalmas költészerű könyv gazdagon tartalmazza azokat a megítéléseket, amelyek a Léon Bloy szíve legmélyén lakozó megindultságból fakadnak.

Léon Bloy a szegénység lényegéhez tartozó természetfeletti titokkal foglalkozik benne, amelynek isteni példája a kifosztott és haldokló Jézus.

Szavát mindenféle forradalmi kiáltásnál hangosabban és rettenetesebben emeli fel a világ, a jelenlegi világ ellen, mivel ez a kiáltás minden elhagyatottnak az isteni igazságszolgáltatáshoz folyamodó kiáltása.

Megfellebbezhetetlenül ítéli el a modern társadalmat: könyve a leghevesebb szociális követeléseket visszhangozza, de más síkra helyezve, és az oly sok embert rettenetesen nyomasztó földi problémákra hiába is keresnénk választ benne. Magától értetődik, hiszen ez nem egy közgazdászna vagy szociológusna a könyve.

„A *szegény vére a pénz*, jelenti ki Bloy. Századok óta belőle élünk és miatta halunk meg. Kifejezően foglal össze minden szenvedést. Ez a dicsőség, ez a Hatalom. Igazság és Igazságtalanság. A Gyötrelem és a Gyönyör. Gyalázatos és csodálatos, a Megváltó Krisztus nyilvánvaló és ragyogó jelképe, in quo omnia constant. . . Az ő Vére a Szegény vére, amellyel az embereket „drágán megváltotta”. Tehát szükségszerű volt, hogy a pénz képviselje őt. . . a pénz, amit csodálnak, az eucharisztikus pénz, amelyet isznak és esznek. A pénz minden megjelenési formája a vért izzadó Isten Fiának a képe, aki mindent magára vállalt.”

Azt hiszem, a pénz-szimbolizmus gondolatának kevés alapja van a Bibliában. Bloy az erre vonatkozó kérdésekre egy-két kevésbé meggyőző idézettel válaszolt. Valójában a képzelet képeihez, a hasonlatokhoz és jelképekhez szokott látnoki lángelméje tüntette föl előtte a jelek leghalványabbikát, amelytől az emberek élete függ, amely által áramlanak egyiktől a másikhoz a létezés föltételei, az éltető Vér

megleppő jelképe gyanánt. Ez a meglátás a lehető legmélyebben tárja fel Léon Bloy lelkiségét.

Itt megfigyelhetjük, hogy Bloy mindig meglátásról meglátásra ugorva halad előre, és az átugrott területeket olykor elkeseredett képek töltik ki. Az elkeseredést a meglátott igazság közölhetetlensége váltja ki nála, mivel az Abszolútum záródokának nem adatott meg az a képesség, hogy az embereket érvekkel győzze meg. A pénz jelképének ehhez a meglátásához Bloy úgy ragaszkodott, mint egy teljesen központi szemponthoz, ebből vezette le a szegénység magyarázatát.

A szegények vére a gazdag pénz. És a pénz, amelyet a gazdag magánál visszatart, és amely minden ember földi táplálására való volna, az a megváltó Vér jelképe, amelyet azonban önzésünk és keményszívűségünk megakadályoz abban, hogy testvéreink megkapják és belőle éljenek.

Hogyan lepődnének meg azon, hogy „a gazdagság joga”, a jog, hogy az egyén önmagának tartsa meg azokat a javakat, amelyeknek mindenkit szolgálniuk kellene, Léon Bloy szemében Isten kihívásának tűnt? „A gazdagsághoz való jog az Evangélium teljes tagadása, a Megváltó emberevő kigúnyolása, minden törvénykönyvben szerepel. Lehetetlen ezt a galandférget a belek széttépése nélkül kihúzni, pedig a műtét sürgős. Isten majd gondoskodik róla. – Nincs jogod örülni, amikor a testvéred szenved! üvölti napról napra hangosabban a reménytvesztettek végtelen tömege.”

Bloy nagyon jól tudja, hogy Isten mindnyájunk Istene és nem csak a szegényeké. Jehan Rictus költőnek, aki azt írja, hogy „Jézus a szegényekért jött”, ezt válaszolja: „Igen, bizonyára, de a gazdagokért is, hogy a szeretetben szegénnyé tegyék magukat, és bizonyára tudomása van arról, hogy ennek a szentek százezrei engedelmeskedtek. Jézus a lelkekért jött, így kell mondanunk.”<sup>1</sup>

Tehát vannak olyan gazdagok, akik szeretetből szegények lesznek, és lelkükben szegények. „Hiába csodálják a gazdagságot”, írja Bloy *A szegény vérében* (Le Sang du Pauvre), „mégis létezik egy, a szegénységért kitartóan harcoló makacs elfogultság. Mintha a tör, mely Jézust átszúrta, minden szívet megsebzett volna. Ez a seb húsz évszázad óta nem gyógyult be. Számptalan a szájalomra méltó ember, asszonyok, öregek, kisgyermek, élők és halottak. Az egész nép vérzik, vér és víz folyik a nyomor keresztjének közepéből, Nyugaton és Keleten, minden ég alatt, minden hóhér alatt, minden csapás alatt, az emberiség és a természet által kirobbantott viharok közepette oly hosszú ideje! Ez a szegénység, a világ mérhetetlen szegény-

<sup>1</sup> Négy év fogságban

sége, Jézus Krisztus teljes és egyetemes szegénysége! Ezt figyelembe kell venni, kárpótolni kell!”

„Vannak olyan papok is, akik nem világiak, a szegény papok, akik nem tudják, mit jelent nem szegénynek lennie, mivel a Keresztre feszített Jézuson kívül soha semmit nem láttak. Előttük nincsenek szegények vagy gazdagok, az ő számukra csak a rengeteg vak létezik, és a tisztán látók parányi nyája, amelynek ők alázatos pásztorai. Együtt élnek, mint a gessen-i héberek, egyedül a fényben, a régi Egyiptom tapintható sötétségében. Ha karjaikat imához nyújtják, ujjuk végével a sötétséget érintik.”

De Bloy számára nem létezik *jó gazdag*. A „jó” gazdag az, aki a kapzsiság funkciójához hűen végzi javakat felhalmozó mesterségét. „A „rossz gazdag az, aki ad”<sup>1</sup>, aki adakozása következtében szegénnyé válik, „a vágy embere”, mint Dániel próféta, Krisztus előfutára”.

Ha a gazdag jó ember, már nem *ragaszkodik* ahhoz, amiye van, odaadja azt, a szegények vágyának szolgálója lesz.

„Az, aminek egy napon oly rettenetesen kell majd a gazdagokat vádolnia, az a szegények Vágya . . .” A vágy, amely a fősvénység pókháló falába ütközik.

„Tudom, hogy ennek a világnak a baja angyali eredetű, és emberi nyelven kifejezhetetlen. Előbb az Engedetlenség, azután a Testvérgyilkosság. Íme a teljes Történelem . . .”

„A Fősvénység szörnye megzavarja az értelmet . . .” a fősvénység, ami maga a Bálványimádás Szent Pál szerint. „A szegényt pusztító fősvénység éppannyira megmagyarázhatatlan, mint a Bálványimádás. Pedig a Bálványimádás . . . azt jelenti, hogy a Láthatót a Láthatatlan helyére tesszük, és ez bizonyára a legszörnyűsebb, legérthetlenebb merénylet . . .”

„Isten mindezt addig az estig túri el, amely a Nagy Este lehetne, ahogyan az Anarchia csecsszopói mondják. De még nappal van. Három óra, a Szegény Feláldozásának órája.”

És az isteni méltatlankodás menedéket keres:

„De nincs hova meneküljön az Isten méltatlankodása. Mint a bibliai Hágár éhező gyermeke, aki előtt minden kapu bezárul, az igazi sivatagi gyermek, akit senki sem ismer . . .”

Pedig szép, de elcsábíthatatlan, fáradhatatlan és annyira félelmetes, hogy a Föld megremeg léptei alatt. Szemei sötét vermek, száját már nem hagyja el szó. Ha

<sup>1</sup> Bloy által kiemelve

pappal találkozik, sápadtabb, csendesebb lesz, mivel tudja, hogy a papok elítélik, mert rosszul öltözöttnek, erőszakosnak és kevésbé könyörületesnek tartják. Nagyon jól tudja, hogy már minden hiábavaló! . . .

– Túlságosan szabad vagy ahhoz, hogy tessél nekem! kiáltotta a világ. Vannak törvényeim, csendőreim, bírósági végrehajtóim, birtokosaim! Engedelmes leány leszel, időben fizetsz.

– Közel az én időm, és nagyon pontosan fizetek, válaszolta az isteni felháborodás.”

A szegényekről szóló könyv utolsó előtti fejezete Bloy-nak egy zsidó költő iránt érzett tiszteletét fejezi ki, akit az író Bouillon Gottfried egykori nevével tüntet ki: A Szent Sír Védője.

„Igen! A Szent Sír! és egy zsidóról van szó, egy különleges zsidó költőről, aki sohasem tért át.

De igazi zsidó volt, a Szegény legnagyobb költője, és ezáltal közel került Jézus Krisztus sírjához, sokkal közelebb, mint a keresztények nagyrésze . . .”

Morris Rosenfeld könyvét egyik barátja adta Léon Bloy kezébe: „a nyomorultak költője, maga is nyomorult, a nyomorultak nyelvén ír — „A yiddis szegény, kigúnnyolt dialektus, a népek között vándorolva tanultuk meg.” – írja Rosenfeld.

Bloy idéz néhány verset, de francia fordításban nehéz felmérni értéküket. Bloy-t a szavak által közvetített mondanivaló döbbsentette meg, megmozgatva a szívében már azelőtt is élő teljes együttérzést. Ez az érzés sajnos rettenetesen időszerű, bizonyítván, hogy a zsidók szenvedése örök.

„ . . . S hogy ég felé fordult fejem,  
a felhőből egy vízcsepp hullt le rám;  
egy keserű csepp pont ajkamra hullt.  
. . . Vér-könny, a zsidók könnye ez.  
. . . Vér-, agyvelő- és epe-könny;  
Üldöztetés-, baj- s pogrom-íz. . .  
– Volt házunk, de lerombolták porig,  
felégették, mi legszentebb nekünk;  
a legdrágább s legjobb, mind csonthalom.  
Sok mást béklyóba vertek. . .  
Zsidók vagyunk, jussból kizárt zsidók,  
nincs barát, öröm, jó remény. . .

Szánandó kővé tört nyomor vagyunk.  
Hálátlan föld, helyet sem ad . . .  
Akárhogy is, széthullt zsidók vagyunk.”

Léon Bloy, miután kifejezi a költő iránt érzett csodálatát, hozzáteszi: „A zsidók mándnyájunk idősebb testvérei, és ha majd a dolgok a megfelelő helyükre kerülnek, gazdáik, akik most a leggőgősebbek, megtisztelve fogják érezni magukat, ha megnyalhatják a vándorok lábait.” – Ez azért mégiscsak túlzás! – „Mivel minden ígéret nekik tétetett, várakozás közben bűnbánatot gyakorolnak a földért.” Az igazság megragadása az abszolútban „világot gyújt a mélyben”. Mit mondana ma az öldöklésnek ez a látnoka négymillió zsidó büntetlen lemészárlásáról?<sup>1</sup>

„Rosenfeld, aki csak egy szegény munkás volt, bizonyára nem olvasta Szent Pált, akit egyébként a zsidók alig ismernek . . . Tudtán kívül közvetítette a Nemzetek Apostolának örökérvényű állításait, és mivel mindig csak a szegények költője volt, – egészen titokzatos értelemben a Szent Sír Védelmezőjévé vált, a sírok koronázatlan és költői köpeny nélküli királyává, az ősei által boldogságosan feláldozott szegények Istene Sírjának névtelen őrévé. Zsidósága akkor az isteni törvények egyedüli erejében túlhaladottá, minden oldalról túlszárnyalttá lett az egész föld szegényeivel és szenvedőivel való egyetemes testvériség érzése által . . . A zsidó könnyek a legsúlyosabbak. Sok évezred súlyát viselik. Ez a költő nagylelkűen ontotta könnyeit nagyon sok olyan boldogtalanért, akik nem tartoztak az ő fajtájába, és íme itt vannak most ezek a könnyek, az emberi szenvedéseket mérő Bíró mérlegében, aki már sem a népekkel, sem a személyekkel nem tesz kivételt.”

Egyik női olvasójának, akit megdöbbenett, hogy keresztény könyv egy zsidó költő felmagasztalásával fejeződik be, Léon Bloy ezt válaszolta:

„Igen, ez az igazság, de ön szerint, hogyan kellene befejeződnie? Az Isten, akit imádunk, zsidó. Drága barátnóm, az amit én itt írok, egyáltalán nem hamis, ez az alapja, az igazi alapja a kereszténységnek.

Másrészről pedig, mivel a Szegényről szól a könyvem, hogyan tudtam volna a zsidókról hallgatni? Melyik az a nép, amelyik olyan szegény, mint a zsidó? Igen, tudom, vannak bankárok, spekulánsok. A legenda, a hagyomány azt állítja, hogy minden zsidó uzsorás . . . Ez a legenda hazugság . . .”<sup>1</sup>

<sup>1</sup> 1944-ben, amerikai adatok szerint ez a tömegsírok számadata. (Az Európai zsidók Megmentésére alakult Bizottságnak Második Nemzetközi Konferenciája, New York Post 1944. augusztus 3.) Valójában köztudott, hogy a nácik hat millió zsidót írtottak ki. (1946)

▪ A Sziklák örege, Le Vieux de la Montagne. Levél Mme X-nek, 1910. január 10.

Később egy másik levélírójának így válaszolt:

„Elsősorban, igen, elsősorban Szent Pál rómaiaknak írt levelével nem tudnak vitába szállni. Maga a Szentlélek beszél. Azt mondja, hogy Isten adományai és meghívása visszavonhatatlanok: *Sine poenitentia enim sunt dona et vocatio Dei*. Ezt maga az Isten mondja így és rettenetesen egyértelműen. Tehát a zsidók mindörökké Isten népe és minden ígéretet ők kaptak. És mennyi más szöveg még! Akkor mit érdekel engem, hogy vannak uzsorások, undorító spekulánsok és szabadkőművesek? Elhatározom, hogy nem eszem többé kenyeret, mivel a legtöbb pék tolvaj?

Egyébként főbenjáró aljasság, ha kitartunk ennél. A *zsidó* Drumont ördögi szofizmája elhitette, hogy a zsidók főkolomposok, vagy ha jobban tetszik, felbujtók, pedig ők – *isteni határozat alapján* – nem lehetnek mások, mint kortárs gazdáiknak – a keresztényeknek – a kezében többé-kevésbé finom eszközök, akik *által* keresztre feszítették a Megváltót. Kérem, hogy ennek a bekezdésnek minden egyes szavát figyelmesen olvassa, ez nem egy közhely.” (Ha meg akarjuk érteni a Léon Bloy által meglepően röviden kifejezett gondolatot, emlékezzünk rá, hogy a Megváltót mindnyájunk bűnéért feszítették keresztre.)

„Isten szava elég nekem. Még ha minden zsidó – micsoda képtelenség – gaffickó volna is és csupán egyetlenegy lenne igaz, arcán a fátyollal<sup>1</sup>, ez az egyetlen magán viselné az ígéretet, Isten becsületszavát, a maga teljességében és erejében, és semmi sem változna.

Ezenfelül tudja meg, hogy minden reggel egy zsidót eszem, akit Jézus Krisztusnak hívnak, hogy életem egy részét egy átszúrt szívű zsidó asszony lábai előtt töltöm, az ő rabszolgája lettem, és végül, hogy bizalmamat egy Youpin csapatnak<sup>2</sup> – ahogy önök nevezik őket – ajándékoztam, akik közül az egyik a Bárányt mutatja be, a másik a mennyek kulcsait hordozza, a harmadik pedig a népek tanításával van megbízva stb. . . . Tudom, hogy az ember csak ilyen érzelmekkel lehet keresztény. Minden más alig figyelemre méltó részlet és *egyáltalán nem létezik*.<sup>3</sup>

## A ZARÁNDOK ÉS A PÁSZTORLÁNY

1910-ben Léon Bloy, hogy felkészüljön Mélanie életének bemutatására, újból elzarándokolt La Salette-be és ezúttal boldogan tért vissza. „Kiváltságos voltam, írja

<sup>1</sup> Vö. 2Kor 3,13–14.

<sup>2</sup> Megvető kifejezés a franciában a zsidókról

<sup>3</sup> Az Abszolútum zarándoka.



Jacques-nak 1910. július 12-én. A Testületnél szerzett benyomások alapján már nem kételkedhetem küldetésemben. . . ”

1911. május havában Bloy-ék véglegesen elhagyják a Montmartre-ot és Párizst, Bourg-la-Reine-be költöznek. A címváltozást ezekkel a szavakkal jelentik be:

#### Címváltozás

*Léon Bloy úrnak és feleségének abban a megtiszteltetésben van része, hogy közölhetik önökkel, miszerint 1911. május 15-től Bourg-la-Reine-ben, a Concordet tér 3. alatt laknak. Kérjük a haszontalan látogatókat, ne bátorítsák.*

Júliusban egy barátjuk meghívására Dordogne-ba utaznak. A szüntelen környezetváltozást Véronique törekeny egészségi állapota kívánja meg. De megíratott, hogy Bloy-éknak nyaralásaik csak még több fájdalmat és fáradságot hoznak:

„Egy kemencében vagyunk, írja keresztapánk, már húsz nap telt el és még semmit sem láttam ebből a csodálatos vidékből. . . Volt idő, amikor boldogtalannak éreztem magam, ha nem nyaralhattam!”

Október 24-én Léon Bloy bejelenti, hogy másnap meglátogat bennünket, elhozza Pierre van der Meert is és felolvassa a *Mélanie Gyermekkorá*hoz írt előszavát (L’Enfance de Mélanie). A könyvet a Mercure fogja kiadni.

Az *Aki sír*nak (Celle qui pleure) „szomorú sorsa volt a katolikus piacon”, de a *Mélanie élete* (La Vie de Mélanie) „csodálatosan jól megy”, írja Bloy 1912. március 16-án.

Amikor Léon Bloy a Mercure de France-nál járt, ahol a könyvet kiadták, Rachilde, a tehetséges írónak, Valette-nak a felesége, aki iránt Bloy mindannak ellenére, ami elválasztotta őket, mindig igaz rokonszenvet érzett, sietve felolvasta neki a *Mélanie*-ről írt cikkét, „akit rendkívüli módon csodál”, írja nekünk Léon Bloy. És „ő, akiről azt hitték, hogy távol áll mindenfajta vallásos érzéstől. . . a nyomorúságos regényeket, amelyekről ismertetést kellett volna írnia, félredobva, egész éjszakáját a könyv olvasásával töltötte el és azonnal írt egy valóban rendkívüli cikket a *Paris Journal* számára.”

Ez annak köszönhető, hogy a Bloy által nyilvánosságra hozott misztikus dokumentum igazi ritkaság. Amint La Salette-ről is csak általánosságban beszélhettem, Mélanie-val és önéletrajzával sem foglalkozhatok megfelelően ahhoz, hogy megvilágítsam jelentőségét és fontosságát azok előtt, akik sohasem érdeklődtek az ilyen természetű dolgok iránt. Mások talán közvetlenül Mélanie elbeszélése és az *Aki sír* (Celle qui pleure) felé szeretnének fordulni. Azok bevezetőül szolgálnak

a La Salette-i események megismeréséhez, amelyek Léon Bloy gondolatait életének utolsó éveiben állandóan foglalkoztatták, és amelyek prófétai tartalmukkal korunk pusztításai fölé magaslanak.

De azok számára, akiket érdekel egy misztikus szöveg szépsége önmagában, szeretnék idézni néhány bekezdést Mélanie elbeszéléséből. Egyúttal megjegyezném, hogy a kegyelmeknek, amelyek ezen elbeszélés tárgyát képezik, a különleges jellege önmagában egyáltalán nem kötődik a misztikus adományokhoz és a szemlélődő élethez. Mindazonáltal Isten szabadon rendelkezik adományaival és az oldalak hitelét, amelyeken Mélanie hosszú évek elmúltával elmeséli a gyermekkorát – azon a nyelven, amelyet ő beszélt, amikor a könyvet írta, és azzal a teljes őszinteséggel, amely mindig jellemezte – a La Salette-i pásztorlány szent élete és halála garanzálja.

Mélanie elbeszélését gyóntatója kívánságának engedelmeskedve írta le. Elmeséli, hogy körülbelül három éves kora óta, amióta az anyja, aki nem szerette, elhagyta, folyamatosan egy kisgyermek vezette, védte, tanította, ez a gyermek szinte mindennap megjelent neki, és mivel testvérének hívta, ő is így nevezte. Csak jóval később ismerte fel benne Jézust, a gyermeki vonások alatt.

„Azt mondta, hogy a bátyám és én a húga vagyok. Hittem szavának. Másrészt nem szoktam gondolkodni, nem volt rá időm. Mivel amióta megtudtam a bátyámtól, hogy Isten megmentésünkért emberi testet és lelket öltött fel, hogy szenvedjen, . . . azóta a gondolataim állandóan ezzel a titokzatos szeretettel foglalkoztak és nem volt időm olyasmin gondolkodni, ami szükségtelen volt Istenünk szeretetéhez.” Az ég dolgai, számára otthonosak voltak – rőzsét gyűjteni küldték a Testület erdejébe: akkor saját szemével látta, „milliónyi angyal teremtését, sokuk lázadását, Ádám és Éva teremtését és bukását”. De az iskolában semmit sem tudott megtanulni, a földi szavak értelmét nem ismerte, nem a szavak közvetítésével ismerte meg az isteni titkokat, hanem a testvére tanítása által kiváltott, szinte folyamatos belső megvilágosodás által és Krisztus Szenvedésének a misztikus megtapasztalása révén.

Bátyja megparancsolta neki, hogy szívét zárja be a világi zajok előtt:

„Ne hallgass arra, amit a világ mond, ne tedd azt, amit a világ tesz, ne hidd azt, amit a világ hisz.” Ezért egy napon a tanítónéninek ezt mondta: „Nem akarok többé iskolába járni, mert túl nagy a zaj, félek, meghallja a szívem.”

Amint betöltötte a hatodik életévét, pásztornak szegődött, övétől távol. Az ártatlan gyermek nemcsak a nyáját, hanem a vidék mindenféle állatát is maga köré gyűjtötte, és mint valami kis Asszisi Szent Ferenc, Istenről beszélt nekik.

Amikor 12 éves lett, bátyjának a megjelenések ritkultak, „de a Magasságbeli hatalmas jelenlétének végtelen fénye egyáltalán nem szűnt meg. Lelkem egyesült a kedvesemmel, akit szívem mélyén otthonában láttam, mintha a szeretet szálai fűznék oda, lelkem tekintete rajta csüngött, mintha parancsaira, legfelsőbb akaratára várna. . . Szeretném még azt hozzátenni, ami nagyon is igaz, hogy a mi Urunkkal való egyesülés örömeinek ára van, minden más hűséget felül kell múlnia, mivel az Isteni Szeretet Törvénye könyörtelen.”

A bátyja így játszott vele:

„A legelőkre mindig sípommal a zsebemben mentem. Egyik alkalommal, amikor szeretett bátyám meglátogatott, megmutattam a sípomat, sípoltam és ezt mondtam: Látod testvérem, hogy fütyülök; találd ki mit mond a sípom. Ezt válaszolta: Azt fütyülted, szeretet jöjj el! – igen, kitaláltad. Na most újból figyelj, most valami nehezet mond; és én fütyülök. . . Na mit mondott? – Az utamat tövissek borítják. – Oh! Mindig kitalálsz! – Most én következem, mondja a bátyám és neked kell kitalálni. Add ide a sípot; figyelj húgocskám! És ezt fütyüli: Testvéreim nevében köszöntelek, Ó Istenember szeplőtelen vére, a bűnösök megváltásának értékes aprópénze. – Ó, ó, válaszolja a leány, sokáig fütyültél, nem tudtam kitalálni. Ó, mondja kedves Bátyám, ezúttal rövidebb ideig fütyülök; és kevesebbet fütyül, de jóval hangosabban és nevetve: Íme itt a vőlegény, állj fel. Szívem testvére, mit mondott a síp? – A nőstényfarkas habozva mondja: Bátyám, talán azt mondtad, hogy itt van Jézus, és hogy semmi jót nem tettetek. – Ó – teljes szívéből nevetve: csak a felét találtad ki, megint én fütyülök. És ez a játék egészen addig folytatódott, amíg el nem tűnt.” Mélanie életrajzát 15 éves koráig írja meg. Miután egy pap megdicsérte írását, ettől megrémült és nem volt hajlandó tovább folytatni elbeszélését. Tizenöt éves volt – 1831. november 7-én született –, amikor a Szent Szűz megjelent előtte La Salette hegyén és a kis pásztorlányka szemében ez a megjelenés nem volt rendkívüli esemény.

#### A „NAPÓLEON LEKÉTŐL” AZ „APOKALIPSZIS KÜSZÖBÉIG”

A *Napoleon lelke* 1912 októberében jelenik meg. Bloy újból reméli a sikert, miáltal Isten akaratából életük könnyebbé válhat. Október 12-én a könyv kiadásának előestéjén ezt írta nekünk:

„Kedveseim, reménykedjünk erősen. Minden jel arra mutat, hogy nyomorult életünknek boldog fordulatához értem. Ezen túlmenően különleges fejlődést érzek

magamban. Mintha Isten közeledne.” Igen, Isten közeledett és nem az evilági siker.

„Becsületesen beismerem előtted, írja 1913. január 13-án, hogy annak a könyvnek a már nyilvánvaló bukása számomra rettenetes csalódás.

Azt reméltem, hogy e könyvön keresztül egy kis tekintélyre teszek szert, amire nagyon is szükségem volna ahhoz, hogy kortársaimnak Isten szavát tanítsam. Azt hiszem, hogy ez a küldetésem. És úgy tűnik, ez megtagadtatott tőlem. Már semmit sem értek, szenvedek.”

Ahhoz, hogy Bloy-nak ezt a könyvét szerethessük, feltétlenül szeretnünk kell Napóleont és a hódítók dicsőségét. A hősi császár legendája Bloy-t gyermekkora óta izgatta, és ezenfelül a történelem misztikus magyarázatára óriási méretű képet biztosított. Itt is, mint mindig, Bloy-nak az a célja, hogy elvezessen bennünket egy isteni rejtély átléphetetlen küszöbéhez, oda, ahol eddig csak emberi cselekedetek történetének csalóka képét véltük. Azt hiszem, ebből a szempontból a „Napoleon lelkének” legsikerültebb lapjai a Bevezetőben találhatóak, amelyben miután felsorol néhány hatalmas tévedést, amelyeket Napoleon könnyen elkerülhetett volna, ezt írja:

„Azon a napon szűntem meg e dolgoktól szenvedni, amelyen megértettem, vagy legalábbis megsejtettem ennek a különleges teremtménynek a teljesen szimbolikus sorsát.

Valójában minden ember szimbolikus és szimbolumának arányában élő. Igaz, ez az arány ismeretlen, oly ismeretlen és megismerhetetlen, mint az általános szolidaritás számtalan összefüggéseinek hálója. Az az ember, aki valamilyen csodálatos megvilágosodás segítségével pontosan tudná, hogy mennyit ér egy bizonyos egyén, annak az embernek a szemei előtt mint egy világtérkép, terülne el az egész Isteni Rend.

Az, amit az Egyház a szentek közösségének nevez, hittétel és nem is lehet más... A Miatyánk megtanította, hogy a *mi* mindennapi kenyerünkért kell könyörögni, és nem az *én* kenyeremért. Ez az egész földre, minden évszázadra vonatkozik. Cézár és a rabszolga kenyerének azonossága. Az esdeklő könyörgés világot átfogó azonossága. A hatalomnak és a gyengeségnek titokzatos egyensúlya a mérlegen, amelyen minden megméri. Egyetlen olyan emberi teremtmény sem létezik, amelyik teljes bizonyossággal meg tudná mondani, hogy ő mi. Senki sem tudja, hogy mi dolga ezen a világon, hogy cselekedetei, érzései, gondolatai mivel függenek össze, hogy kik állnak hozzá a legközelebb az emberek között, sem azt, hogy mi az

ő igazi, elmúlhatatlan neve a Fényesség anyakönyvében. Akár császár, akár rakodómunkás, egyikük sem ismeri sem terhét, sem koronáját.

A történelem olyan, mint egy hatalmas liturgikus írás, ahol az ióták és pontok ugyanannyit érnek, mint a versszakok és teljes fejezetek, de az egyes alkotórészek fontossága meghatározatlan és mélyen elrejtett. Tehát ha arra gondolok, hogy Napóleon dicsőségtől ragyogó ióta lehetne, akkor egyidejűleg azt kell mondanom, hogy például a friedland-i csatát egy hároméves kislány vagy egy százéves földönfutó is megnyerhette volna, Istentől kérve, hogy legyen meg az Ő akarata itt a földön éppúgy, mint a mennyben. . .

Tehát Napóleonra és a nála kisebbek végtelen tömegére is az vonatkozik, hogy mindnyájan a Láthatatlan figurái vagyunk, és a kisujjunkat sem tudjuk mozdítani, nemhogy kétmillió embert lemészárolhatnánk, anélkül, hogy ez valami olyat ne jelentene, ami majd csak a mennyi Látomásban lesz nyilvánvaló.”

Eugène Borrel, Bloy egyik barátja, *Napóleon lelke* elolvasása után ezt írta neki:

„A hit szempontjából bizonyos, hogy ugyanezt a természetfeletti történetet bármely más lélekről, akár egy törvényszéki végrehajtó lelkéről is megírhatta volna.”

„Igaza van, drága Borrel-em, válaszolta Léon Bloy, de hogyan ragadtam volna meg egy törvényszéki végrehajtó lelkét?”

A *Napóleon* megjelenése alkalmából egy kis marseille-i lap (Les Marches de Provence) egy külön, teljes egészében Léon Bloy-nak szentelt számot adott ki, amely több figyelemreméltó cikket tartalmaz. Ebben a tiszteletnyilvánításban megtaláljuk Jean Boussac-Termier, Cornuau apát, Barthélemy, Pierre van der Meer, Jacques. . . és Jeanne Bloy nevét is, a férjéről írt megható sorok alatt. Léon Bloy *Az Abszolútum* zárándokában idézte (Le Pèlerin de L'Absolu) ezeket a cikkeket.

Léon Bloy élete kemény munkában folyik tovább. Ezt az egymást követő csalódások sem tudják megakadályozni. Az emberi szemek számára láthatatlan események érnek.

„Milyen Húsvét hetünk volt!” – írja 1913. március 27-én Jacques-nak egy levélben, amelyben közeli látogatását is bejelenti. . . „Ma reggel, csütörtökön, egy olyan sebet kaptunk, hogy még ebben a pillanatban is sírok tőle, és még sokáig szenvedni fogunk. Egy ilyen napon sem misére menni, sem áldozni nem tudtunk. Számomra az év egyik legértékesebb napja.

„*Quid ploras? Quia tulerunt Dominum meum et nescio ubi poserunt eum.*”

Naplójának hatodik kötetét készíti elő: *Az Abszolútum Zárándokát* (Le Pèlerin de l'Absolu), a *Véres verték* (Sueur de Sang) újrakiadását, a *Közhelyek magyarázatának*

(l'Exégese des Lieux Communs) második sorozatát és a Mercure de France kiadónál megjelenő *Reménytelen* (Desesperé) újabb kiadásának korrektúráját nézi át.

Egészen a háború kezdetéig Bloy-ék, mi is, a munka és a fájdalmak megszokott rendjében élünk. 1914. július 7-én Léon Bloy ezt írta nekünk:

„Pénteken Saint-Piat-ba utazunk. Versailles-ba körülbelül féltizenkettőkor érkezünk, Madelaine és én elhívunk ebédelni benneteket.

Jeanne és a most is beteg Véronique nem tudnak megállni.

Nem találtunk jobb megoldást.

Isten áldjon benneteket! Fájdalom és nyomorúság kínoz. Az utolsó, a ciprusok alatt eltölrött nyaralásunkra gondolok.

Öllelek benneteket

Léon Bloy”

„Pénteken 68 éves leszek.”

68 éves, megírta fő műveit: a Szegény asszony-t, a Reménytelen-t, az Üdvösség a zsidók által-t, az Aki sír-t, a Szegény véré-t, és Naplóját hat kötetben. Mindez rengeteg fájdalmas, a lelkek mélyének kutatását szolgáló vándorlást ábrázol in valle lacrymarum (a síralmak völgyében).

Léon Bloy fáradt, de a nemzetek borzalmas jövője felé gyötrelmekkel telten és feltartóztatathatatlanul fordult szelleme nem ismer pihenést. A háború kitörésekor nem meglepődik, hanem összeroppan. Nem a reménytelenség töri össze, Léon Bloy sohasem veszítette el reményét, hanem a földet majd később sújtó rettenetes csapások előérzete, amelyeknek az 1914-es háború csak a kezdete. A Franciaországot sújtó katasztrófákra várva egykor ezt kérdezte magától:

„ – Léon Bloy, mit remélsz? – remélem, hogy helyes remélni, tudniillik Isten életrekelti majd Franciaországot, édesanyjának királyságát, de csak egy rettenetes, már elkerülhetetlen halálból.”<sup>1</sup>

A jelenről beszélt? vagy mostani jelenünk még csak egy ennél is szörnyűbb holnap képe? Mivel a prófétai jóvendöléseknek az a tulajdonságuk, hogy a történelem különböző lépcsőfokain különböző módon válnak valóra. . . .

De Bloy előbb teljesen megélte, egészen addig, hogy belehalt, korának tragédiáját. Állandó szívétáji fájdalmakban szenved. Rohamosan gyengül. Fogy és meggörnyed. Micsoda fájdalom így látni őt, a szenvedéstől összeroppanva! A fej még mindig gyönyörű, nagy kék szemei még mindig ugyanolyan élénkek ha dühös, a köny-

<sup>1</sup> A sziklák örege,

nyek mögött ugyanolyan csillogók, mint mindig. De a háború kezdetétől fogva „mintha egy fájdalmas álomban” élne.

„Ma reggel szegény templomunkban gondoltam minden tegnapi és mai halottra, az összes haldoklóra, a gyászolókra és az általános veszélyre, egyidejűleg az egész kínzó életem lejátszódott szemem előtt. Félelmetes pontossággal emlékeztem a régen, 35 évvel ezelőtt látott vagy hallott dolgokra, amikor még szemlélődőként éltem . . .”

„Ennek az ördögi háborúnak a végeláthatatlan rémálma rettenetesen nyomaszt. Már kezdetétől fogva fojtogat a nyugtalanság. Körülöttem, látom, az emberek úgy foglalkoznak a dolgaikkal, mintha semmi sem történt volna, annyit szórakoznak, amennyit csak tudnak, mialatt emberek millióit mészárolják le naponta. Teljes közömbösséget tapasztalok mindazoknál, akiket a háború nem fenyeget. Természetfeletti elvakultság.”

Léon Bloy bizonyára a háború előérzetétől ösztökélve, 1914. július 14-én elkezdte írni a *Jeanne d'Arc és Németország* (Jeanne d'Arc et L'Allemagne) c. könyvét. A háború kitörésekor írta meg a fontos *Bevezetőt*, ezután munkája három hónapra megszakadt, novemberben folytatta és a könyvet 1915. február 8-án fejezte be. A tisztelet és szeretet könyve a Szent iránt, hazája örökös segítője iránt, a szenvedő Franciaországnak vigaszt és reménységet nyújtó könyv. Ezután naplója hetedik kötetének az előkészítésébe kezdett, amin 1913 és 1915 között dolgozott. *Az Apokalipszis küszöbén* (Au Seuil de l'Apocalypse) – ezt még életében kiadták, a nyolcadik és egyben utolsó kötet halála után jelent meg – *Az Alázatosak kapuja* (La Porte des Humbles) 1915–17. A két könyv Léon Bloy igazi háborús naplóját alkotja.

Hiába ismételtette hosszú éveken keresztül, hogy „a gyakorlati ateizmus” és a keresztény világ „engedetlensége” elkerülhetetlen büntetést hoz Franciaországra, teljesen elviselhetetlen számára ennek a nemes országnak a látványa, amint *alsóbbrendűek* zúzzák és lábbal tiporják. Nyomasztó kereszt lelkének az ellentmondás a szeme láttára terjedő igazságtalanság és az általa megjövendőlt láthatatlan igazság között. Hiába keresi a lelket, a nagyságot. A lehetetlenre hivatkozik. Nem remélte-e, hogy a Pápa egyházi átokkal sújtja Németországot? A Szentszék semlegessége fájdalmasan érinti. Bizonyos pillanatokban, ha erről beszél, elveszti mértéktartását. De mi a mérték egy Léon Bloy számára! És ráadásul a szívek teljes közömbössége felháborítja. Nem Isten felé fordulnak. Németországot legyőzik majd, de látja, hogy rettenetes felhők gyülekeznek a győzelem másnapjára. A háború az ő számára szenvedései rémálmainak rövidített kiadása, amelyek közepette folyt egész élete.

*Az Apokalipszis küszöbének* előszavából: „a XIX. és XX. században létezett egy

nemzet, amelyik olyasmit merészelt cselekedni, amit még a Történelem kezdete óta sohasem láttak: A LELKEK KIIRTÁSÁT. Ezt Német Kultúrának nevezik.

A lelkek megalázása, leigázása nem elégítette ki a Sötétség Urát. Ki kellett oltania őket. Sikerült neki. A Porosz Németország megszűnt az emberiséghez tartozni. Hatalmas vadállat lett és az egész világot fenyegette.

A jelenlegi eseményeket jóval megelőző könyvemben, amelyben az 1870-es emlékeimet jegyeztem le, megpróbáltam felhívni a figyelmet. Az eltompult francia lélek nem érezte a szörny közeledtét.

Az ébredés olyan volt, amilyennek lennie kellett: határtalan borzalom és szinte a halál. Íme több mint egy éve rettenetes küzdelmet vívunk, nemcsak Franciaországban, hanem az egész világon, hogy megmentsük a szegény emberi lámpást.

Adja Isten, hogy a könyv, melyet ez a magányos öregember írt, vigaszt nyújtson, akár haláluk órájában is, Isten néhány barátjának, a keresztény Nagyság és Szépség – amit mindenáron el akarnak tüntetni – ritka és szenvedő védelmezőinek!"

Ugyanannak a könyvnek az utolsó szavai: „Várom a Kozákokat és a Szentlelket.”

A kozákok megjöttek. Most érkeznek Németországba, amely Hitler gondoskodása következtében Léon Bloy legborzasztóbb látomásaihoz hasonlít.

*Az Apokalipszis küszöbén* 1916-ban jelent meg.

## AZ ALÁZATOSAK KAPUJA

1930. december 30-án Bloy túlságosan jogos előérzettel írja: „Költözni készülök, azt akarom hinni, hogy utoljára a temető előtt.”

Január elején az egész család beköltözik Péguy hajdani házába, az André-Theuriet utcába, Bourg-la – Reine-ben. Pierre van der Meer, Jacques és Georges Auric segítenek Bloy könyveit kicsomagolni. Viñes alig két hónapja hozta el Bloy-ékhoz ezt az ifjú zenei csodát – akkor körülbelül 17 éves volt –, a híres „hatos” csoport egyik legnagyobb reménységét. – Poulenc és Darius Milhaud, Satie tanítványai és Jean Cocteau, a teoretikus is a csoport tagja volt. Auric-ot Bloy-ék hamarosan befogadták, neve gyakran szerepel *Az Alázatosak kapujában* (La porte des Humbeles).

Zongorán kísérte Madeleine hegedűjátékát, ő is éppolyan csendes volt Bloyéknál, mint Rouault, önmagáról semmit el nem árulva, mély tisztelettel hallgatta a nagy elmélkedő szavait, az egyébként nagyon ritkán és halkán kiejtett szavakat.

A csírázó lángelméktől elvárt komolyság és szemérem még bátortalanságán túl



is növelte zárkózottságát, az „emberek iránti tisztelet”, ami nem kevesebb, mint egy erény. Úgy rejtette el vele véleményét és barátságait, mint ahogy mások a hibáikat takargatják.

Hamarosan nagyon megszerettük őt, a háború után gyakran meglátogatott bennünket Pierre van der Meer társaságában. Órákon át hallgattuk, mialatt teljes partitúrákat játszott le a zongorán. Így történt, hogy egy napon eljátszotta a *Boris Godunovot*. Az operát elejétől a végéig elénekelte. Mindnyájan bolondultunk Muszorgszkijért. Bolondos, gyógyíthatatlan szeszély. Énekeltük dalait, a *Gyermekdalokat* (Enfantines) és a többit. Ezek az órák szépek és feledhetetlenek voltak. A zongora körül a dal és a nevetés, a zavartalan boldogság kristálytisztán csilingelt. Mikorra tegyem ezeket a perceket? Ma úgy tűnik, mintha az idő felett állnánk. A fiatal zeneszerző személyes munkája szívügyünk lett, és később műveinek első meghallgatása jelentős esemény volt számunkra. Milyen meghatottak voltunk balletja, a *Szeszélyesek* (Les Fâcheux) bemutatóján. Általában, a fiatal zene számára káprázatos nyitány volt ez, Auric-nak pedig nagyon nagy siker. De milyen messze van ez 1916-tól!

Talán a költözködés fáradalmai miatt, Bloy nagyon rosszul érzi magát. Február 9-én megkapja az utolsó kenetet.

„*Cura qaessumus, gratia Sancti Spiritus languores istius infirmi, ejusque dimitte peccata, atque dolores cunctos mentis et corporis ab eo expelle. . .*”

A halál elkerüli Bloy-t, de a háború nagyon sok drága barátját elviszi: Philippe Raoux-t, André Dupon-t, Jean Boussac-t. . .

Ennek ellenére a gyász árnyékában kitartóan folytatja a munkáját. Az *Apokalipszis küszöbén* (Au Seuil de l'Apocalypse) januárban jelenik meg. Bloy a következőket írta Jacques példányára:

„Ha ehhez a küszöbhez érsz drága lelki gyermekem, nézz magad mögé, mielőtt belépsz. A távolban öreg keresztapád vonszolja majd magát, akinek lábai már nem fiatalok, szinte már ahhoz sincs ereje, hogy a szívét vigye. Sírva bevárod és talán az együttérzés meggátolja, hogy a közeli szörnyűségekre gondolj.”

Ez áll az én példányomon:

„Ezt a könyvet, amely talán az utolsó lesz, az Együttlés Asszonya ihlette nekem. Az Alázatosak Kapuja, amely egyúttal az Apokalipszis ajtaja is, annyira szűk, oly borzasztóan lezárt, hogy nem tudom, hogyan jutok át rajta. Kérd azt Aki sír, hogy engem is olyan kicsiny, reménység színű gyíkcokkává változtasson,

amelyik be tud kúszni a sziklák hasadékába, ahol az Énekekben említett galambok fészkelnek.”

A Bloy-t és övéit körülvevő barátok száma egyre gyarapszik. Micsoda szelídség uralkodik ebben a házban! Itt minden annyira valódi és egyszerű, a szegénységet Jeanne Bloy ötletessége és jó kedélye kijátssza. Április 11-én, Szent Léo ünnepén Léon Bloy-t igazi szeretettel veszik körül. A szorgalmas látogatók között található Pierre Termier, Jean Boussac és legidősebb leánya, van der Meer-ék, természetesen mi, Rouault, Viñes, Auric, Martineau-ék, La Laurencie, később Henry de Groux és lánya, Elisabeth, a holland festő Otto van Rees, akinek a kubizmusától Bloy annyira félt és aki Jacques-ról egy nagyon szép arcképet készített – és még sokan mások, akiket kifelejtettem. Mindnyájan híven, odaadóan, mélyen tisztelik a nagy öreget, aki könyörtelenül, hajthatatlanságában és az abszolútum iránti szeretetében megváltoztathatatlanul önmaga. De érzéseinek a kifejezése olykor mintha már a meggyökeresedett szokások útján haladna. Ezzel együtt még mindig zseniális meglátásokból táplálkozik.

Mit tehet a barátság Isten hívásával szemben? Szeretetünk képtelen Bloy fokozódó gyengeségének útját állni. Érzi, egészsége visszavonhatatlanul elveszett.

Augusztusban és szeptemberben abban az örömben volt részünk, hogy néhány hetet keresztapánknál tölthettünk. Örömlenket búskomorság árnyékolta be, amikor lesoványodott alakjának látványa szomorú előérzetekkel szorította össze szívünket. De olyan békesség uralkodott ebben a házban, hogy ott – tartózkodásunkról végtelenül kedves emléket őriztünk meg.

Bloy minden reggel korán, kivéve ha nagyon rosszul érezte magát, Jacques kíséretében elment a templomba. „Látom a hajnali szürkületben – abban az órában, »amelyben a fény piszkos varázslatától még be nem mocskolt szív, a nyugalmas tabernaculum felé nyújtózik« – amint nehézkes, fáradt lépésekkel megy az első misére. . .” írta Jacques ezekre az értékes órákra emlékezve.<sup>1</sup>

Ezt követően Léon Bloy egész nap írt vagy imádkozott, vagy a Szentek életét olvasta.

Gyakran, ha elégedett volt munkájával, lejött, felolvasta nekünk a frissen készült oldalakat. Még átremegett rajtuk születésük ihlete, amelytől halk, tiszta és mélyreható hangja is reszketett. Néha sírt olvasás közben és mi vele együtt sírtunk. Ekkor írta az *Egy magányos ember meditációi 1916-ban-t* (Les Méditations d'un solitaire en 1916). Emlékszem, mennyire megindított bennünket, amikor rögtön a

<sup>1</sup> Néhány lap Leon Bloy-ról (Qualques Pages sur Leon Bloy)

megírása után felolvasta első elmélkedését *Egyedül vagyok* címmel (Je suis seul) – amelyből éreztük, hogy milyen mélyen meg volt győződve közeli haláláról.

„*Egyedül* vagyok. Pedig van feleségem és két lányom, akik gyöngéden szeretnek és akiket én is nagyon szeretek. Vannak keresztfiaim és keresztlányaim, akiket talán a Szentlélek választott ki. Vannak megbízható, kipróbált barátaim, sokkal többen, mint az embereknek általában.

És mégis, fajomtól elkülönülve, egyedül állok Isten előszobájában. Ha rám kerül a sor, ha nekem kell megjelennem, hol lesznek azok, akiket szerettem és akik engem szerettek? Tudom, hogy néhányan, akik tudnak imádkozni, teljes szívükkel imádkoznak majd értem, de milyen távol lesznek akkor és milyen félelmetesen egyedül leszek Bírám előtt!

Mennél közelebb kerülünk Istenhez, annál magányosabbak leszünk. Ez a magányosság végtelenje.

Abban a pillanatban, a sötét vermem mélyén oly sokszor elolvasott Szent Igék kinyilvánítanak, és a Szabály, amely azt követeli, hogy gyűlöljük apánkat, anyánkat, gyermekeinket, testvéreinket és még saját lelkünket is, ha Jézushoz akarunk menni, fehéren izzó gránithegy súlyával fog rámneheznedni.

Hol lesznek akkor a szegény, szelíd falusi templomok, ahol hajdanában oly sok szeretettel imádkoztam az élőkért és holtakért. Hol lesznek drága könnyeim, bűnös életem reménységei, ha már nem tudtam jobban szeretni vagy szenvedni? És mivé lesznek szegény könyveim, amelyekben a kegyelmes Szentháromság történetét kutattam? Kire, mire támaszkodjam? Az Egyháznak adott szerettem imáinak lesz-e idejük, erejük megérkezni? Semmi sem biztosít arról, hogy az őrzésemre kirendelt Angyal nem fog-e maga is úgy reszketni és vacogni a szánalomtól, mint a nagyon nagy hidegben az ajtó előtt felejtett rongyos szegényember? Kimondhatatlanul egyedül leszek és előre tudom, hogy egy pillanatom sem lesz arra, hogy válasszak a fényesség és a sötétség szakadéka között. . . ”

A barátok gyakran jöttek, ebédre, vagy délután, vagy vacsorára. Bloy szeretettel fogadta őket. A vadon növekvő kertben, néhány nagy fa árnyékában tartózkodtunk. Estéknént, ha egyedül voltunk, Bloy sakkozott Jacques-kal vagy Jeanne Bloy-val. Máskor dominózott a lányaival és keresztyervekeivel. És minden este, mielőtt elbúcsúztunk volna, együtt, a padlón térdepelve imádkoztunk. Öreg keresztapánk ilyenkor a hit és alázatosság megtestesítőjének tűnt. Áhítata, szeretete és egyszerűsége oly nagy volt, hogy őt szemléltem, s közben az én imám vált figyelmetlenné.

„Imádkozni kell. Minden egyéb hiábavalóság és ostobaság”, mondta Léon Bloy

mindnyájunknak. „Imádkozni kell, hogy kibírjuk e világ borzalmát, imádkozni kell, hogy tiszták maradjunk, imádkozni kell, hogy legyen erőnk várni. Annak az embernek a számára, aki sokat imádkozik, nem létezik sem reménytelenség, sem keserű szomorúság. Ezt én mondom nektek. Ha tudnátok, milyen jogosan. . . A Hit, a Remény és a Szeretet gyémántok, amelyeknek a Fájdalom a talaja. És a gyémántok ritkák. Nagyon sokba kerülnek. . . Az Imába kerülnek, amely már önmagában olyan felbecsülhetetlen ékszer, amelyet meg kell szerezni. . .”

1916 nyara Léon Bloy számára vigaszt hozott, Henry de Groux visszatért régi barátságukhoz. De Groux megmagyarázhatatlan eltávolodása nagyon bántotta Bloy-t. Szakításukkor keresztlánya, Elisabeth de Groux még alig volt két éves. Amikor betöltötte a 18. évét, elhatározta, hogy megkeresi a keresztapját és édesapját kibékíti vele. Ez tökéletesen sikerült neki. A követségbe küldött Jacques elismertette és bevallatta De Groux-val sérelmeinek lehetetlen voltát egy olyan hű baráttal szemben, aki tragikus művészetének egyik legnagyobb csodálója volt.

Amikor 1916 októberében de Groux végül eljött Bloy-ékhoz Pierre Termier-vel és Jean Boussac-val együtt, ott voltunk. Léon Bloy elébe ment és ezekkel az egyszerű szavakkal fogadta:

„Kicsit meghízott tegnap óta”, és azonnal beszélgetni kezdtek, nem törődve a félreértés hosszú éveivel.

Léon Bloy nagyon sokat szenved az 1916–17-es téltől. Január 12-én egy múló szélütés éri. Néhány órára elveszti beszélőképességét és jobb karját nem tudja mozgatni. Másnap reggel felesége hősiiesen, szinte karjaiban viszi a templomba, ahová feltétlenül el akar menni vigasztalásért. Ebédre jövünk: Bloy boldog, teljesen egészségesnek látszik, jó étvágyal eszik.

Most új barátokkal találkozunk Bloy-éknál: André Baron-nal, akiből később pap lett – Bloy különösen szerette és tisztelte őt – Baron bátyjával és nővérével, akiket Bloy szeretettel említ naplójában. Egy egészen fiatal férfivel – Madeleine Bloy jövendő férjével –, Édouard Souberbielle-lel, és a „japán hölgygel”, az édesanyjával. Petit apáttal, a fiatal muzsikuskor barátjával, Charles Bisson-nal, a festővel, Léopold Levieux-val és feleségével, Bloy Belgiumból érkezett neves csodálóival, – későbbi barátság alakult ki köztünk. Egyik fiuk a keresztfiam. Félix Raugel-val, Roblot apáttal, egy Bloy szíve szerinti pappal. . . A sok, őszintén odaadó barát ellenére, a szegénység még mindig keményen érezteti jelenlétét bizonyos napokon. A szegénység, a betegség. . . Bloy feljegyzti naplójába a rettenetes és a boldogabb

napokat is. Március 15: – „nagyon vidám vacsora” Pierre van der Meer-rel, Auric-val és de Groux-val. . . stb.

Új nyár kezdődik, a látogatók megszorodnak. Az *Egy magányos ember elmélmé-  
désai* megjelentek. (Les Méditations d'un solitaire). Bloy a következő ajánlásokat írja:

május 22.

„Jacques-nak. Idős keresztapja, *onager assuetus in solitudine*. (A magányhoz szokott vadszamár.)”

„Raissának. Mit jelent magányosnak lenni az Abszolútumban? Szerelmesnek lenni Istenbe”

„Verának. Vonuljon vissza egy kicsi, örömmel teli cellába, mint a keresztapja, ahol azokért szenvedünk, akik nem tudnak szenvedni.”

A nyarat Bures-ban, van der Meerékkal töltjük, gyakran átmegyünk Bourg-la-Reine-be. Bloy feljegyezi a naplójába:

„július 18.

9 óra, előőrsként érkező keresztlányunknak, Verának nagyon kedves, hirtelen megjelenése. Az egész bures-i kolónia a nyakunkba fog szakadni.

És valóban mindnyájan befutnak, az ebéd végére Souberbielle is megérkezik.

A nap kellemesen telt el még az én számomra is, megszokott fáradtságom valamivel kevésbé nyomasztóan hatott rám. Souberbielle és Madeleine eljátszották Franc szonátáját, majd felolvastam a *Megvetés* (Le Mépris) című fejezetet. Mindenkinek nagyon tetszett.”

A „Megvetés” Bloy új könyvének egyik elmélméldése, amelyet július 10-én kezdett el és halála után a *Sötétben* (Dans les Ténébres) címmel jelent meg. Az augusztus nagyon nyomasztó Bloy számára, aki betegebbnek érzi magát, mint valaha és a nyomor is újból megmutatja rettenetes arcát. Bloy a bánat, a csalódás és az állandó fáradtság ellenére még mindig úgy dolgozik, mintha erőszakkal, ostorral hajszolnák. . . Barátainak általában csak akkor szól, ha már minden forrás kimerült.

Október 5-én ezt jegyezi fel naplójában:

„Elviselhetetlen szomorúságot érezvén, kérem, hogy együtt inádkozzunk. Ez egy kicsit megvigasztal.”

Még néhány feljegyzés a hónap folyamán. Bloy megemlíti egyre fokozódó fáradtságát és a láz megjelenését. Léon Bloy naplója 1917. október 20-án, szombaton ér véget.

## LÉON BLOY HALÁLA

Utolsó könyvét – a *Sötétben-t* (Dans les Ténébres) – befejezte, a könyv egyik elmélkedésében feljegyezte Mária szavait, amelyeket több szenvedésre és együttérzésre már képtelen lelke mélyén hallott:

„Te és Én, drága gyermekem, mi Isten népe vagyunk. Az ígért földjén járunk. Én magam vagyok az áldás földje. . . Emlékezz. . . A Fiam azt mondta, hogy boldogok azok, akik sírnak, és engem minden nemzedék azért nevez boldognak, mert minden könnyemet elsírtam, végig szenvedtem a nemzedékek haláltusáját. Az egyiptomi és a sivatagi csodák semmivé foszlanak összehasonlítva azzal a káprázattal, amelyet én adok neked mindörökre.”

Feltételezem, hogy Egyiptom itt a világot jelenti, a Sivatag pedig a Szemlélődést a Kereszt árnyékában.

Léon Bloy-nak már csak néhány napja volt. Október vége felé urémiás roham jelentkezett. Október 31-én, mivel a betegágyánál voltam, bevallotta, milyen sokat szenved. Nagy igyekezetemben, hogy segítsek valami módon rajta, azt mondtam neki: a keresztgyermekeidért szenvedsz. De így válaszolt: „Természetem hitványsága bűnhődik meg.” Alig hallhatóan beszélt, nem értettem az utolsó szavakat. „Szeretném, ha tettem volna valamit érted” – tette hozzá szeretettel egy pillanatnyi szünet után. Szánalomtól megtört szívvel válaszoltam: „Mindent megtettél értem, mert megismerttetted velem Istent. Szeretnék helyetted szenvedni.” „Ne mondj ilyet” – horkant fel élénken, és szigorúan nézett rám. „Nem tudod, mit kérsz”. Ebben a pillanatban a felesége közeledett suttogva: *Ave o Crux spes unica*. Bármennyire is legyengült, szabatosan kijavította az apró kis pontatlanságot: „*O Crux ave spes unica. . .*”

A rettenetes szenvedések napjaiban mindig, mindenegyes alkalommal ha megszólalt, különös gonddal ügyelt a nyelv és a kifejezés pontos, szabatos használatára. De nagyon keveset beszélt, ritkán hallható szavai mély, nem élettelen, inkább nagyon is éber csendből törtek a felszínre, egy mennyei, tiszteletet és félelmet ébresztő csendből, amelyben éreztük, hogy Bloy, úgy ahogy megírta, egyedül, valóban egyedül néz szembe Istenével, tekint vissza életére, még egyszer utoljára, szívében átgondolja a misztikus ígéretek, és a hit éjszakájában elfogadja a mennyei megtisztulást.

November elsején áldozott utoljára, útravalóként a felesége, leányai, Pierre Ter-

mier és hármunk jelenlétében. Mindenszentek miséjére harangoztak, és az egyetemes Egyház, a világon mindenütt a Boldogok Evangéliumát olvasta:

„Boldogok a lélekben szegények. Boldogok, akik szomorúak. . . Boldogok, akik éheznek és szomjazzák az igazságot. . . Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért. Boldogok vagytok, ha miattam gyaláznak és üldöznek benneteket. . .” (Mt. 5,3–11.)

Micsoda liturgia egy Léon Bloy-ért! Micsoda visszhangja fájdalmas életének!

Mint mindig, most is elmondta áldozás után a Magnificatot. Övéi vele együtt imádkozták.

Láthatóan nagyon sokat szenvedett, de békességgel viselte. Néhány nappal halála előtt egy fájdalommal teli éjszaka után ezt mondta feleségének: „Egyedül én tudom, hogy Isten mekkora erőt adott a harchoz.” Ezzel az erővel tekintett halálusája elé.

A félelemnek az árnyéka sem érintette meg, de mélyen meglepte, hogy a halál nem jött vérontásos mártíromsággal, melyet pedig ő hosszú évek óta várt és minden vágyával hívott.

Életének utolsó óráiban ezt a békességet és meglepődést láttuk az arcán. A véres mártíromság a maga ragyogó képmásaként volt meg a lelkében ama szüntelen mártíromság által, melyet hosszú és kemény éveken át szenvedett, amikor is életének egyedüli célja az volt, hogy tanúságot tegyen a Hit Igazságáról és kielégítse Isten elvárásait.

Ő ily módon utánozza az Együttszenvedés Asszonyát, a Vértanúk Királynőjét, akinek vértanúsága a szív agóniájában állt, és akinek testi halála nagyon szelíd elszenderülés volt.

Léon Bloy 1917. november harmadikán, halála napján reggel még felkelt. Azt mondta a feleségének, hogy már nem szenved. „De rögtön le kellett feküdnie. A nap békésen telt el. Lassan elszunnyadt és estefelé az Úrangyala órájában halálhörgés és agónia nélkül lépett át az Alázatosak kapuján”.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Jeanne Bloy: Az „Alázatosak kapujá”-nak utószava





JACQUES MARITAIN

**A FILOZÓFIA  
ALAPELEMEI**



## ELŐSZÓ

A *Nagy barátságok*ban Raissa leírja, hogyan kezdte el férje a filozófia tanítását. Közvetlenül az első világháború után maga Jacques Maritain foglalta írásba azt az anyagot, amelyet tanári pályája kezdetén tanított az érettségire készülő fiataloknak. Így született meg az 1963-ban már 33 kiadást megért kis könyve, a *Filozófia alap-elemei*.

Maritain tanári, írói, filozófusi munkásságát már a kezdetektől az a fölismerés hajtja, hogy korunk fő baja az intelligencia megbetegedése. „Olyan időben, – olvashatjuk naplójában – amikor egyre több lélek szomjazik Isten után, de nincs erő eljutni az első okig, igen kívánatosnak tűnik egyebek között a szellemi megújulás. Amennyire igaz, hogy az értelmiségiék sajátos joga és feladata fölismerni Istent, az értelem legmagasabb tárgyát, és tiszteletteljes szeretettel kutatni a természetes és természetfölötti teológia mélységeit, éppen annyira igaz, hogy napjainkban éppen ők támadják a Teremtőt. Fontos tehát, hogy az értelmiségnek különös módon gondja legyen arra, hogy megadja Istennek a tiszteletet, amit a modern filozófusok megtagadnak tőle...” Maritain az intelligencia betegségének alap ellenszerét Szent Tamás tanításában vélte fölfedezni – akit éppen ezért „korunk apostolának” nevezett. A Filozófia alapelemeinek összeállításánál is az volt a célja, hogy hűségesen tárgyalja Arisztotelész és Szent Tamás tanítását, s ennek fényében vizsgálja azokat a nagy elméleteket, amelyeket az utolsó három évszázadban oly sokan követtek, valamint azokat a kérdéseket, amelyeket a modern filozófia vet föl.

Jacques Maritain e korai tankönyvét egészen kezdők számára készítette. Ennek következtében nem törekedhetett a szakembereknek szánt írások mélységeire. A könyv szigorúan alapfokú marad ugyan, de a filozófia tárgyalása folyamán végig megőrzi tudományos jellegét. A szerző nagy gondot fordított arra, hogy korunknak megfelelően mutassa be az egyes fogalmakat. „Mindenekelőtt – olvashatjuk tol-lá-ból – olyan – lehetőség szerint az ismeretet lépésről lépésre gazdagító – rendet

akartunk követni, amelyben kizárólag már ismert igazságokra támaszkodunk és a fogalmakat vagy kifejezéseket mindig kellően előkészítjük. Így több pontban el kellett térnünk a hagyományos *kézikönyvek* eljárás módjától. Különösképpen növelnünk kellett az *Általános bevezetés* fontosságát és terjedelmét. Ebben magának Arisztotelésznek a rendszeréhez közelítettünk. A *Metafizika* három első könyve valójában nem egy hosszú bevezetés?" Ebben a kis könyvében J. Maritain jól definiált szókincset szeretne adni a további filozófiai tanulmányokhoz. Ezzel kapcsolatban fölteszi a kérdést: „Meg kellene ijednünk a skolasztikus terminológiától? Könnyedén válaszolhatjuk, hogy egyetlen tudomány, szakterület, sport- és iparág sem jöhet létre sajátos terminológia használata nélkül, amelyek pedig gyakran sokkal szárazabbak és mesterkéltőbbek, mint a filozófia szótára. Amikor azt kérik – és megreszik néhányszor –, hogy a filozófus beszéljen úgy, *mint bárki*, nem egyebet tételeznek föl, minthogy a filozófia egy jó-társasági vélemény vagy délutáni ábrándozgatás, s nem tudomány, ami pedig valójában. Ez ugyanazt jelentené, mint ha egy rajzoló azt kérnék, hogy fogja úgy a ceruzát, *mint bárki*, vagyis mint az ügyetlenek, akik nem tudnak rajzolni. Tehát a tárgyalás során nem ezt kívánjuk meg, hanem azt, hogy csak világosan meghatározott szakkifejezéseket használjunk.”

Tankönyvében, amely a Filozófia különböző részeit ismerteti, megtalálunk minden szükséges magyarázatot és felvilágosítást.

A könyv rendjéről és tanítási módszeréről a szerző a következőket jegyzi meg: „Szükségesnek véltük, hogy P. Hugon és P. Gredt példáját kövessük, ezért tárgyaljuk a metafizikát vagy ontológiát a természetfilozófia és a pszichológia után. Amint P. Gény nagyon helyesen megjegyzi *A skolasztikus filozófia tanításának kérdései* c. munkájában, az a szokás, hogy az ontológiát közvetlenül a logika után tárgyalják, részben egy kissé kényelmes pedagógiai megoldásból ered, részben pedig azokból a Descartes által bevezetett téves elképzelésekből, amelyek szerint a metafizika *a priori* fölépíthető (*cogito*-jából kiindulva), és amelyek azt a metafizikát egy abszolút szükséges bevezetésnek tekintik ugyan, de csupán egyszerű bevezetésnek a pozitív tudományok megalapozásához. Arisztotelésznel és Szent Tamásnál ezt éppen fordítva látjuk. Náluk a metafizika a filozófiai kutatás határpontja, és így helyénvaló azt a spekulatív filozófia egyéb részei után tanulmányozni. Az ismerés természetes rendje (amely a dolgok természetes rendjének inverze), valóban a kevésbé elvonttól az elvontabb felé vezet az embert, a kevésbé egyetemestől az egyetemesebb felé, az érzékelhető valóságoktól azokhoz, amelyek nem esnek érzékeink alá, röviden: azoktól a dolgoktól, amelyek ismertebbek és világosabbak számunkra, azokhoz,

amelyek érthetőbbek és világosabbak saját természetükben. „A metafizika – írja P. Hugon – a legnehezebb dolgokról tárgyal, azokról, amelyekben már semmi anyagi nincsen. A természetes rend pedig megkívánja, hogy a konkrétból és az érzékelhetőből induljunk ki, hogy az aztán fölemeljen minket az elvonthoz, a láthatatlanhoz. A természetfilozófiának tehát meg kell előznie a metafizikát. Igaz, hogy az ontológiai fogalmak jó része szükséges a filozófia más területein, és ezért számos szerző az ontológiát a logika után tárgyalja, de ezeket a fogalmakat be lehet mutatni röviden a különböző tárgyalások során anélkül, hogy szükséges lenne bemutatni az egész metafizikát.” Ezzel a pedagógiai törekvéssel kapcsolatban mi azt gondoljuk, hogy helyénvaló a tanulókat elvezetni mindenekelőtt néhány valóban elsődleges ontológiai fogalomhoz, amelyek számát egyébként a minimálisra csökkentettük (lényeg, magánvaló, járulék, képesség, ténylegesség). Ezeket a fogalmakat mindenhol, még a logikában is használni fogjuk. Ezért fontos, hogy ezek már kezdetől fogva világosak legyenek. Úgy véljük, akkor járunk el a leghelyesebben, ha az *Általános bevezetés* egyik fejezetében és következőképpen még a logika előtt, adunk egy összefoglaló ismertetést. Ez anélkül, hogy a tudományosabb ismertetést, melyet majd az ontológia tárgyalásánál nyújtunk, megkettőznél, lehetővé teszi a kezdők számára, hogy elegendő megértőkészségre tegyenek szert.”

Jacques Maritain műveinek olvasása közben jó, ha szemünk előtt hagyjuk azt a tőle származó képet, amelyben valamiféle boszorkányos emberhez hasonlítja magát, „aki füleit a földhöz tapasztja, hogy meghallja a rejtett források moraját és a láthatatlan csírázások hangját”. Mindent a tisztább és gazdagabb *élet* érdekében kutat. Első helyen újra és újra a szellemi megújulást sürgeti, amelyhez aztán a tevékenység megújításának kell kapcsolódnia. Hangsúlyozza, hogy a sokszor aktivista, a külső gyakorlatra beállított világ csak úgy képes jó irányba térni, ha megtalálja az utat az Igazság szemléléséhez és az Igazságból való élethez. Természetesen a Filozófia, és különösen ez a nagyon rövid bevezetés, nem képes ehhez minden segítséget megadni. De már ez a kezdőknek szánt írás is növeli bennünk az igazság iránti fogékonyságot, áttetszőbbé érlel az igazság számára, és a *Boldogság erkölcstana* felé vezet. Hasznos, ha tanulmányaink során nem feledkezünk meg sem arról, hogy az emberi értelem mennyire elgyengült az eredeti bűn következtében, sem pedig arról, hogy Szent Tamásnak filozófiai és teológiai szempontból egyaránt oly magas gondolatvilága a szentség biztosítékával rendelkezik, amely elválaszthatatlan az Angyali Doktor tanítói küldetésétől. Mindez a tanítványoktól is megkívánja a tanulmányok és a lelki élet szerves egységét. Hiszen bármilyen kis igazsággrészleg által végső soron a személyként létező Igazsággal, magával Krisztussal lépünk szemé-

lyes kapcsolatba. Ennek tudatosítása, amint Maritain írja, „különösképpen megfelelő a manapság minden oldalról fenyegetett intelligencia üdvössége számára”.

Idézzünk végül még egy megerősítő tisztázást a Hit és a filozófiai vizsgálódások viszonyát illetően, a *Filozófia alapelemei* szerzőjének a tollából: „Ha Arisztotelész filozófiája, amelyet Szent Tamás és iskolája felújított és elmélyített, talán okkal nevezhető *keresztény filozófiának*, mert az Egyház nem unja meg, hogy újra és újra mint helyes tanításra hivatkozzon rá, és mert teljesen összhangban van a hit igazságai-val, mégis nem azért ajánljuk itt az olvasónak, mert *keresztény*, hanem mert meggyőzően *igaz*. Ennek a pogány ember által megalapozott filozófiának a kinyilatkoztatott dogmákkal való egyezése kétségtelenül bizonyos külső jel, egy filozófián kívüli garancia, igazvoltának biztosítéka. De *filozófiai* tekintélye nem abból származik, hogy megfelel a Hit tartalmának, hanem saját értelmi evidenciájából.

Bár az értelem és a Hit teljesen különbözőek, nem különállóak, s mivel mi főképpen keresztény olvasókhöz fordulunk, nem tiltottuk meg magunknak, hogy néhányszor célzást tegyünk a katolikusok számára mindennapos ismeretekre, vagy a filozófiai elveknek bizonyos teológiai alkalmazására, a filozófiának szellemünkben történő megfelelőbb elhelyezése céljából, és azért, hogy segítsük az olvasót gondolatvilága egységének megőrzésében. De tárgyalásunk egész folyamán és magában az anyag fölépítésében, nem a Hit, hanem az ész, és egyedül az ész foglal el minden helyet és az észé minden tekintély.”

DABÓCI MÁRIA

# ÁLTALÁNOS BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA

## ELŐZETES MEGJEGYZÉS

1. – A filozófusok régen bölcseknek nevezték magukat. Püthagorasz volt az első, aki rámutatott, hogy a bölcsességgel tulajdonképpen csak Isten rendelkezik, s ezért, nem akarva magát bölcsnek hívni, hanem csupán *a bölcsesség barátjának* vagy *a bölcsességre vágyakozónak*, a „filozófia” elnevezést javasolta (*φιλοια της σοφιας*, a bölcsesség szeretete). Püthagorasz szerénysége önmagában véve igen bölcs, mert a legfőbb igazságok mélysége és nehézsége, valamint „számos dologtól szolgaként függő” természetünk gyengesége miatt a bölcsesség nem a tulajdon vagy „a birtoklás jogával kapott vagyona az embernek”, azaz nem tudjuk teljesen korlátlanul használni: a sokféle kényszerűség miatt, amelynek alá van vetve, mindig bizonytalan marad; így nem annyira bölcsek vagyunk, mint inkább a bölcsesség koldusai. A filozófia azonban mégsem más, mint maga a bölcsesség, az emberi természetnek megfelelő formában.

Nem természetfölötti úton belénk helyezett bölcsesség, amely egy emberfölötti világosság által tárul föl a számunkra; nem is ösztönös, meggondolás nélküli bölcsesség (amilyen – a maga korlátai között – az állati értelem vagy az együgyűek bölcsessége), tehát nem olyan bölcsesség, amely pusztán természetes ösztönként tartozik az emberhez. Az ember mint ember bölcsessége, amely az értelem munkájának eredményeként illeti meg az embert: ezért szerezzük meg e bölcsességet annyi fáradsággal és olyan bizonytalanul, s ezért kell az erre törekvőknek inkább filozófusoknak mint bölcseknek nevezniük magukat.

Ezt a filozófia-fogalmat nyerhetjük a szó eredetének és köznyelvi használatának vizsgálatából. A filozófus az emberi értelemben vett bölcs ember. S az, aki filozófussá lesz, arra vállalkozik, hogy az embereket foglalkoztató nagy kérdésekre megkeresi a legvilágosabb választ, ami csak emberileg lehetséges.

I. FEJJEZET - A FILOZÓFIA MIBENLÉTE	Történeti átte- kintés	1. A FILOZÓFIAI GONDOL- KODÁS A TULAJDON- KÉPPENI FILOZÓFIA MEGJELÉSE ELŐTT	<i>Az eredeti hagyomány</i> .....	3
			<i>A sémi népek és az egyiptomiak</i> .....	4
			<i>A perzsák</i> .....	5a
			<i>India</i> { <i>Brahmanizmus</i> .....	5ba
			<i>népei</i> { <i>Buddhizmus</i> .....	5bβ
			{ <i>Egyéb iskolák</i> .....	5by
			<i>A kínaiak</i> .....	5c
			<i>Görögország első bölcsői</i> .....	7
			<i>A Szókratész</i> { <i>Thalész és</i> <i>előtti</i> { <i>követői</i> .....	8
			<i>filozófusok</i> { <i>Hérakleitosz,</i> { <i>Anaxagorasz,</i> { <i>Démokritosz</i> .....	9
Követ- kezte- tések		2. A TULAJ- DONKÉPPENI FILOZÓFIA	<i>Az itálieiak:</i> <i>Püthagorasz</i> .....	10
			<i>Az eleaiak:</i> <i>Parmenidész</i> .....	11
			<i>A szofisztika</i> { <i>A szofisták</i> .....	13
			<i>és Szókratész</i> { <i>Szókratész</i> .....	14
			<i>Platón és</i> { <i>A kisebb</i> <i>Arisztotelész</i> { <i>szókratikusok</i> .....	15
			{ <i>Platón</i> .....	16
			{ <i>Arisztotelész</i> .....	19
			<i>Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás.</i>	
			<i>A Philosophia Perennis</i> .....	22
			<i>A filozófia meghatározása</i> .....	24
<i>A filozófia és a többi tudomány</i> .....	25			
<i>A filozófia és a teológia</i> .....	26			
<i>A filozófia és a józan ész</i> .....	27			

A filozófia fenti meghatározása – „emberi bölcsesség” – még felületes, *névleges* meghatározás, azaz csak a szó jelentését árulja el. Ahhoz, hogy egy mélyebb, *valóságos* meghatározáshoz jussunk, amely megmutatja a dolog természetét, a történelemben kell megvizsgáljunk annak kialakulását vagy *keletkezéstörténetét*, amit az emberek közmegegyezés alapján filozófiának neveznek.

E vizsgálatban, amennyire az egy bevezető műben lehetséges, magának Arisztotelésznek a módszerét fogjuk követni, amelyről gyakran olyan könyvekben is megfigyelhetünk, amelyek az ő következtetéseit tanítják ugyan, de szellemét félreismerik. Ez a nagy realista semmit sem állított *a priori* (a tapasztalattól függetlenül), és mindig tanulmányozta a problémák történeti fejlődését, mielőtt azokra saját megoldást javasolt volna, amely így már egy megismerési folyamat szabályszerű lezárásának tűnt. Ez a módszer kétségkívül elég hosszú történeti kitérőre kényszerít bennünket, mégis elengedhetetlennek tartjuk.

Egyrészt, gyakorlati és pedagógiai szempontból, a filozófiai gondolkodás történeti *kezdetének* ismertetése a legalkalmasabb arra, hogy a *kezdők* figyelmét a filozófiai problémákra irányítsa, és bevezesse őket a racionális elmélet számukra még ismeretlen világába, ennek során néhány hasznos ismeretet is közölve velük. Később megvitathatják a filozófiáról szóló különféle elméleteket, tanulmá-



nyozhatják az érveket és ellenérveket. Először azonban azt kell tudniuk, *miről van szó egyáltalán, és* eléggé eleven és pontos fogalommal kell rendelkezniük a kezdeti, egyszerű állapotukban bemutatott filozófiai problémákról.

Másrészt a filozófia természetére, tárgyára, rangjára stb. vonatkozó tételek minden előzetes vizsgálat és bizonyítás nélkül, egy csapásra való bemutatása azt jelentené, hogy önkényesen és *a priori* mutatjuk be a hagyományos felfogást, amelytől ez az eljárás teljesen idegen, s ez a szellemnek a pusztá szavak szintjén való megrekedésének veszélyével járna. Ha ellenben a filozófiatörténet ókori, Arisztotelészig, azaz a filozófia *kialakulásának* befejeződéséig terjedő szakaszára vonatkozó átfogó megállapításokkal kezdjük a tárgyalást, születésében és *fejlődésében* fogjuk bemutatni a filozófiát, s egyúttal azt is felvázoljuk, hogyan állott kapcsolatban egymással a közfelfogás és a filozófia tudománya, hogyan jöttek létre a nagy filozófiai problémák, és hogyan vert gyökeret a szellemben egy bizonyos filozófia-fogalom, amelyet később majd lehet vitatni, ez azonban már nem kapcsolódik e történeti vizsgálódáshoz. Nem félünk e kérdések előzetes fölvetésétől, melyekkel – más szempontok szerint – a Kritikában fogunk ismét találkozni, hiszen a filozófia lényegét, értékét, sőt magát a létezését érintik.



## A FILOZÓFIA MIBENLÉTE

### I. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

#### I. rész

#### A FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS A TULAJDONKÉPPENI FILOZÓFIA MEGJELENÉSE ELŐTT

2. – A filozófiai vizsgálódás, éppen mert az értelem legmagasabb rendű tevékenysége, az összes primitívnek mondott nép, sőt még az ókori civilizációk nagyobbik része előtt is ismeretlen volt, vagy ha nem, akkor sem tudták felfedezni igazi természetét és sajátosságát; a filozófia története mindenesetre csak nagyon későn, a Kr. e. VIII., sőt inkább a VI. században kezdődik; s a mód, ahogyan a bölcsélet megtalálta a helyes utat az igazság felé, kivételesnek tűnik, ha meggondoljuk, hány filozófus és hány iskola jutott tévútra.

Mindazonáltal azon legegyszerűbb igazságok némelyike, amelyekkel a filozófia foglalkozik, már jóval a filozófia felfedezése előtt ismert volt, s közülük a legfőbbeket – többé-kevésbé kezdetleges és hamis formában – megtalálhatjuk minden égi népnél, a legkorábbi időkben is. De ismeretükre e népek nem a filozófia segítségével tettek szert, hanem a *józan ész*en alapuló értelem teljesen ösztönös tevékenysége és mindenekelőtt az eredeti hagyomány révén.

3. – Egy az emberiség egyes ágaiban közös, fajunk gyökereiig visszanyúló ősi hagyomány létezésére vonatkozólag a történettudomány megalapozott állításaira is hivatkozhatunk a teológusok következtetésein kívül. Minden tényeken alapuló adattól függetlenül nagyon valószínű, hogy az első ember ugyanakkor kapta Istentől a tudást, amikor a létet, oly módon, hogy önmaga nevelése által folytathassa teremtetője munkáját.

De érintetlen maradhatott-e ez a tudomány – és az eredeti vallás, amelyhez tartozott – az emberben? Egyfelől nemzedékről nemzedékre szálló magasszintű igazságok, másfelől az érzékek és a képzelet által irányított értelem: az ilyen arányta-

lanság következménye csak az lehetett, hogy az ádami hagyomány fokozatosan eltorzult, számos részlete feledésbe merült, a tévedések megfertőzték, a politeizmus és a legalacsonyabb rendű vallási formák (animizmus, totemizmus, bálványimádás, mágia stb.) megrontották. Az elszenvedett torzulások ellenére ez az eredeti hagyomány századokon át fennmaradt az emberiség körében, mint lényegi igazságok egyre szegényedő kincstára. Számos *filozófiai*, azaz az értelem által megoldható mély problémára vonatkozó fogalmat tartalmazott e kincstár. De mivel ezeket csak egy a józan ész ösztönös ismereteit megerősítő vallási hagyomány tanította, azt mondhatjuk, hogy *filozófia előtti* módon vagy állapotban léteztek.

4. – Nem meglepő, hogy történetének kezdetleges\* fokán egyetlen nép sem ismerte a filozófiai elméletet. Figyelemre méltó viszont, hogy némely civilizáció sem ismerte: a sémi népekre gondolunk és az e szempontból hozzájuk hasonló egyiptomiakra. Annak a magasfokú tudományosságnak az ellenére, amelyet szellemi elitjük képes volt elérni, az egyiptomiaknak és babilóniaiaknak, úgy látszik, nem voltak filozófiai fogalmaik, csupán vallásukból következő, nagyon általános ismereteik, amelyek az Istenségre, az emberi lélekre és a halál utáni állapotra, az erkölcsi parancsokra vonatkoztak. Ezeket az ismereteket, amelyeket egyébként, mint minden népnél, náluk is annál tisztábban lelhetünk föl, minél régebbi időkig nyúlunk vissza történetükben, sosem vetették alá az értelem módszeres vizsgálódásának; egyszerűen átvették őket a megszentelt hagyomány részeként, akárcsak tudományos dogmáikat. Itt tehát a filozófia helyét a vallás foglalja el: általa vannak e népek filozófiai igazságok birtokában; nincs filozófiájuk.

A zsidók esete e szempontból ugyanaz, mint a többi sémi népé. Megvetették az emberi bölcsességet és a tiszta értelem tevékenységét, amelyhez nem is volt lehetőségük, s így filozófiával sem rendelkeztek, legalábbis Philónig, aki Krisztus korában élt; de közülük valók a próféták, és Isten rájuk bízta Törvényét.

5. – A nagy árja civilizációk körében viszont a racionális, sőt kimondottan filozófiai tevékenységre való törekvés igen változatos formáival találkozhatunk. De, Görögországot (és részben Indiát) kivéve, ez a törekvés mindenütt képtelennek bizonyult egy önálló, a vallástól megkülönböztetett tudomány létrehozására. Itt nem a vallási hagyomány foglalta el a filozófia helyét, hanem inkább a filozófia, helyesebben az ember bölcsessége hatolt be a vallásba és keveredett össze vele. A bölcs

\* A *kezdetleges* szót itt úgy értjük, hogy az emberiség történetének általunk megállapítható szakaszai közül a legrégebbiekhez ezek a fejlődési fokozatok tartoznak. Nincs szó *abszolút* értelemben vett „kezdeti” szakaszból, mert amit mi így nevezünk, azt már igen hosszú történelmi korszak előzte meg.

megszentelt hivatást teljesített, nem valamely filozófiai irányzat feje volt, hanem vallási szektát, sőt esetleg vallást alapított.

a) A PERZSA FILOZÓFIA – A perzsáknál, akiknek eredeti vallása, amennyire a forrásokból kiderül, elég tiszta monoteizmus volt, Zoroaszter (másképpen Zarathusztra) alapította meg a *mazdeizmust* (kb. a Kr. e. VIII.–VI. században); e hatalmas tan rendszerezi (és eltorzítja) az ősi hagyomány néhány nagy igazságát, megkísérelve racionálisan a mélyére hatolni annak a nagy problémának, amely kezdettől fogva örökösen fölmerül az emberi gondolkodásban: a Rossz problémájának. Nem ismerve föl, hogy Isten az egyetlen fő őselv, és minden, ami van, annyiban, amennyiben van, Istentől ered, a rossz pedig csak „hiány” s nem lét, és nincs semmiféle teremtett dolog, amely természetből rossz lenne, Zoroaszter a *dualizmus*hoz jut el, és két egyaránt örökkévaló és teremtetlen őselvnek, a Jó Őselvnek (Ormuzd) és a Rossz Őselvnek (Ahrimán) létezését tanítja, akik osztoznak a dolgok fölötti uralmon, s akiknek egymás elleni kíméletlen harca alkotja a világtörténelmet. Amennyiben Ahrimán azonos az ősi hagyomány lázadó angyalával, a mazdeizmus az ördögöt Isten ellen harcoló istenné teszi.

b) AZ INDIAI FILOZÓFIA α) A *brahmanizmus*. – India népeinek körében (amelyek eszme- és vallástörténete sokkal összetettebb, csak a legvalószínűbbnek látszó értelmezést közöljük itt, mert e tárgyban a teljes bizonyosság még nem lehetséges), amikor a régi vallás – az ősi védizmus<sup>4</sup> – már alkalmatlannak látszik az előrehaladottabb civilizáció szellemi igényeinek és társadalmi szükségleteinek kielégítésére, érdekes módon olyan filozófiai eszmék jelennek meg, amelyek elsősorban az áldozatról és a vallási szertartásról való elmélkedésekből származnak, de amelyek egy a régi hagyományokkal és az istenek kultuszával szemben ellenséges szellem művei; ezek az eszmék behatolnak a papi rendbe, meghódítják a papság szellemét, amely, hogy egyeztesse hivatalát és új meggyőződését, tovább végzi a vallási szertartásokat, de ezek már a világegyetem meghatározatlan, rejtett erői felé irányulnak, nem pedig az istenek felé.

A fentiekből ered, egy zűrzavaros átmeneti időszak után, az új tan, a *brahmanizmus* (vagy *hinduizmus*), amely önmagában véve filozófia, metafizika, az emberi bölcsesség gyümölcse, de – ha szabad így mondani – megszentelt díszeket ölt magára és egy vallás erejével és jellemzőivel tűnik föl. A tanrendszert tartalmazó könyveknek (a brahman-szövegeknek és az Upanisádoknak) isteni eredetet tulajdonítanak, és a papok terjesztik őket. Ily módon a brahmanizmust megszentelt, papi vagy isteniesített metafizikának lehet nevezni, és a papi kaszt a hinduknál a maga módján az i. e. VIII. századtól kezdve megvalósítja a pap-filozófusok és a vallás-tudomány olyan társadalmi és szellemi uralmát, amilyenről a XIX. század egyes gondolkodói álmodoztak.

Igaz, hogy az emberi tudomány, amelyet ez utóbbiak isteníteni akartak, a jelenségek tudománya volt, amelyet „pozitív tudománynak” nevezünk, s amely nem bölcsesség, még emberi értelemben sem, és semmilyen téren se tud rendet teremteni, ahogyan azt maga Auguste Comte is helyesen állapította meg. Ezzel szemben a brahmanizmus által istenített emberi tudomány a legfelsőbb valóságok tudománya, a metafizika, a tulajdonképpeni emberi bölcsesség. Erőteljes metafizikának látszik (amennyire megtehetjük a forrásokból, amelyek értelmezése még igen bizonytalan), de egy még fejelemzetlen értelemről származik, amely képtelen a finomabb megkülönböztetésekre és a belső el-  
lentmondások elkerülésére, s amelyet rabul ejt az Egésznek közvetlen szemlélettel történő, inkább angyali mint emberi megismeréséről való ábrándozás, és így önnön buzgalma okozza kudarcát.

<sup>4</sup> A legrégebbi, *Védáknak* (= tudomány) nevezett hindu szent könyvek nevéből. A Rig-Véda nem látszik a Kr. e. XII. századnál korábbiinak.

Az ősi védizmus nem túlságosan egységes politeista vallásként tűnik fel, bizonytalan panteista tendenciákkal.

E metafizika szerint, legalábbis uralkodó irányzatait figyelembe véve, a világ őselve, a Brahma<sup>a</sup> vagy Atman<sup>b</sup> önmaga alkotja minden igazán létező dolog belső valóságát: amiből logikusan következik a *panteizmus*, Isten és a dolgok összekeverése. Hogyan lehet mégis megkísérteni a panteizmus elkerülését? A legfőbb őselv, amelynek nincs személyisége, sem ismeretei, amelyről semmilyen tulajdonság nem állítható, s annyira egyetemes, hogy semmiféle fogalom segítségével sem ismerhető meg, még a lét fogalmával sem – olyannyira, hogy *Nemnek* vagy *Nemlétnek* kell nevezni –, az egyetlen igazi valóság: mindaz, ami sokféle és véges, mindaz, amit érzékeinkkel, sőt fogalmainkkal ismerünk, mint ilyen, csak látszólag létezik, pusztán tünemény (e felfogás *idealizmus*, azaz a világ és a dolgok önálló valóságának tagadása). S ez a tünemény vagy látszat rossz dolog, sőt ez maga a rossz. Az egyedi dolgok és a természetnek (májá) nevezett, bennünket a sokféleség és változás fogságában tartó hatalmas látszat létezése lényegileg rossz, ez minden fájdalom forrása.

A rossz problémája tehát éppen úgy uralkodik India metafizikusainak elméletében, mint Perzsia bölcsseiében. De a perzsák, akik inkább a cselekvés felé fordultak, a rosszat mindenekelőtt mint bűnt vizsgálták, és – az erkölcsi jó és az erkölcsi rossz közötti különbségtétel megszállottjai lévén, amelynek felhasználásával metafizikailag is felosztották a létezőket – a dualizmushoz jutottak el. A hinduk ezzel szemben kizárólag a szemlélődésre fordították figyelmüket, a rosszat mindenekelőtt fájdalomként vagy inkább hiányként fogták fel, abban az értelemben, amelyet a metafizikusok adnak a szónak, és – megzavarodva egy megérzett, de valójában meg nem ragadott nagy igazságtól (mert valóban igaz, hogy jobb nem lennünk, mint anélkül léteznünk, hogy *egyesüljünk* Istennel, de ők azt hitték, minden dolog számára jobb, ha nincs, mint ha úgy létezik, hogy nem ő maga Isten) – a *pesszimizmushoz* jutottak el; ez kétségkívül nagyon különbözik Schopenhauer romantikus pesszimizmusától, amely egy önmagától eltelt gögös értelem terméketlen lemondása.

Mit tanít e bölcsesség az embereknek? A fájdalomtól és az illúziótól való megszabadulást, s ennek érdekében egyúttal a minden egyéni létezésről való megszabadulást is. A brahmanok a lélek-vándorlás vagy *metempsichózis* tanát vallották; úgy vélték, hogy a lélek, annak a testnek a halála után, amelyben működött, átszáll egy másik testbe, s így sorban különböző – emberi, állati, növényi – testeknél él. A rosszak és esztelenek büntetése az, hogy az újabb megtestesülés által továbbra is el kell szenvedniük az egyedi lét nyomorúságát. A bölcsök lelke ellenben megszabadul a vándorlás terhétől, felszívódik vagy beleolvad az átman-ba, s így megmenekül a világ fájdalmaitól, elveszítve minden személyes különállását.

A brahmanista erkölcs megmutatja azokat az eszközöket, amelyekkel el lehet jutni a szabaduláshoz, amelynek elérésére földi életben a bölcs szemlélődéssel törekszik. Mert a brahmanizmus nem felejt el, hogy a boldogság ebben a világban kezdődik, a szemlélődés által. De ahogy téved a boldogság természetét illetően, épp úgy tévedésben van a szemlélődésre vonatkozólag is. Amire törekszik, az inkább csak metafizikai szemlélődés vagy egyfajta értelemfölötti látomás, amelynek eléréséhez elegendőnek tartja a teremtett értelem természetes erőit; szemben a keresztény szemlélődéssel, egyedül az értelem műve, nem a természetfölötti szereteté és az ehhez kapcsolódó, belénk helyezett bölcsességé; az Istennel való egyesülést megismerés, nem pedig szeretet által kívánja elérni; ahelyett, hogy túláradó bőségű cselekvést feltételezne, egészen elszigeteli magát a cselekvéstől, amelyet teljesen az

<sup>a</sup> A rítusok eredményességét biztosító és minden dolgot átható titkos és szent erő nevéből, amelyet korábban a legfőbb Isten első emanációjának tekintettek, s amely később a brahmanok számára a lét egyetlen forrása lett. A hímnemű Brahma név inkább istenként, úrként jelöli meg az első őselvet, a semleges Brahma viszont inkább egyetlen és személytelen szubsztanciaként.

<sup>b</sup> Az életelv (a látszólagos sokféleség mögötti „magánvaló”) nevéből, amelyet az ember és a világ-egyetem életforrásának tekintettek.

alsóbbrendű erőkre hagy; és e metafizikai szemlélődés által akar a brahmanizmus eljuttatni bennünket végső célunkhoz, a megszabadultság boldog állapotához. Így, emberi erővel akarván meghódítani azokat a csúcspontokat, amelyeket csak a kegyelem segítségével lehet elérni, egy tisztán intellektuális ál-miszticizmushoz jut (szemben más, tisztán érzelmi jellegű ál-miszticizmusokkal), és a bölcs, nem egyszerűen az Istenhez tartozást, hanem a vele való összekeveredést remélve, megrészegül, de nem Istentől, hanem saját megsemmisülésétől. Ebből (eltekintve a hiteles lelki élet eseteitől, amelyet a kegyelem mindig kész megadni) az isteni misztika rengeteg utánpótlása származik, s egy egész sor aszketikus gyakorlat és eljárás, amelyek legalsóbb fokát a *faktrok* túlzott önsanyargatási erőfeszítései képviselik, amelyek jól mutatják, hogy a test elnyomása, ha ezt nem az értelem szabályozza és a szeretet diktálja, ugyanolyan hamis, mint a kék keresése. *Naturalizmus*: ez a brahmanizmus legfőbb jellegzetessége és bűne<sup>a</sup>, mint általában minden filozófiai miszticizmusé, legyen bár az brahmanista, buddhista, újplatonista vagy mohamedán.

β) A *buddhizmus*. – A VI. századtól kezdve új iskolák születnek Indiában, melyek közül egyesek ortodoxok, mások nem. Mindezek között a legjelentősebb az, amelyet Sákjamuni – melléknévén Buddha<sup>b</sup> (a megvilágosodott, a bölcs) alapított. A buddhizmust, e lényegileg negatív és bomlasztó tant – amelynek célja egyébként inkább a gyakorlat, mint a metafizika és az elmélet – úgy lehet tekinteni, mint a brahmanista filozófia megromlását és hanyatlását.

A buddhizmus azt, ami van, helyettesíti azzal, ami történik, elutasítja azt az állítást, hogy egy dolog vagy van, vagy nincs, s csak ingatag képződmények egymásra következését ismeri el, minden szilárd alap és abszolút elv nélkül, más szóval: a lét elé helyezi azt, amit *létesülésnek* vagy *fieri*-nek nevezünk, s ily módon – ugyanakkor, amikor Hérakleitosz Görögországban megfogalmazza a levés filozófiáját – tökéletes *evolucionista* rendszerként jelenik meg; továbbá, ha azt állítja is, hogy Isten létezésének kérdése – akár csak az *én* lényegéé vagy a lélek halhatatlanságáé – megválaszolhatatlan (*agnoszticizmus*), valójában végső soron Isten létezésének tagadásához jut el (*ateizmus*), és minden szubsztanciát képződmények vagy jelenségek – egyébként önmagában valóságosnak tekintett – folyamatával vagy áramlásával helyettesít (*fenomenizmus*)<sup>d</sup>: így a buddhizmus számára a lélek-vándorlás gondolatok és érzelmek láncolatát jelenti („tudatáramok”, ahogy ma mondanánk), amely az egyik létezési módból a másikba halad, a lét utáni vágyból eredő egyfajta „életlendülettel” hajtva; mert a vágy az oka a létezésnek, és „az ember az, amit gondol”.

Ugyanakkor a fájdalomtól való megszabadulás tana, amely a buddhizmusban még inkább uralkodik, mint a brahmanizmusban, megváltoztatja jellegét, és még fontosabb lesz. A rossz már nem csupán az egyedi vagy személyes létezés birtoklása; a rossz maga a létezés; rossz lenni; és a lét vágya minden fájdalom forrása. A bölcsnek le kell rombolnia magában az ember természetes törekvését a lét és a lét boldogsága vagy teljessége felé, el kell hagynia minden reményt, ki kell oltania minden vágyat. Így eljut az üresség vagy teljes meghatározatlanság állapotába, a *nirvándába* (ez szó szerint *meztelenséget* jelent, metafizikailag „halhatatlanságot”, „felüldülést”, „túlso partot” – ezt a lényegében homályos kifejezést Buddha sosem határozta meg), amely megszabadítja a lét szenvedésétől és a lélek-vándorlás rabságától, és amelyet, a buddhista elvek logikája alapján, úgy tekintettek, mint ma-

<sup>a</sup> Nem azt akarjuk mondani, hogy a brahmanizmus az érzéki természet imádatába süllyedt; ellenkezőleg, teljesen föléje akar emelkedni; – *naturalizmuson* itt az isteni egységnek és tökéletességnek a *kegyelem* természetfeletti segítségével nélküli elérésére való törekvést értjük.

<sup>b</sup> Valójában Gautamának hívták. A Sákjamuni név a Sákják nemzetségéből vagy klánjából származó aszketát vagy remetét (*muni*) jelent. Buddha a Kr. e. VI. sz. második felében élt. 477 körül halt meg.

<sup>c</sup> Legalábbis Buddha első tanítványai által.

<sup>d</sup> „Minden üres, minden változó” mondta Buddha.

gának a léleknek a megsemmisülését; mert a lélek csak a gondolatok és érzések láncolata vagy áramlása, amelyek a lét utáni vágynak köszönhetik létezésüket; a vágy kioltása tehát a lélek kioltása.

E nirvánára irányul a buddhizmus minden – a brahmanizmustól (jelentős enyhítésekkel) átvett – aszketikus gyakorlata; és minden erkölcsi parancsa<sup>a</sup>, így nem Istenben, hanem egyfajta Semmiben jelölve meg a végső célt. A buddhista erkölcs alapja és legfőbb mértéke az ember, nem pedig Isten; a társadalmi rend követelményeit szélsőségesen eltűz, az emberek között mintegy faji különbségeket teremtő kasztrendszeret támadja, de csak azért, hogy minden társadalmi rendet valamiféle abszolút egyenlőségi elvben és individualizmusban oldjon fel; végül előírja az általános jóakaratot (ebben odáig megy, hogy megtiltja az állatok megölését és kötelezővé teszi a vegetarianizmust), az adakozást, a sértések elfelejtését, a gonosznak való ellen nem állást, de mindezt nem magának a felebarátának a szeretetéből teszi (ami azt jelentené, hogy „pozitív” értelemben vett jót – azaz léte – kíván a másiktól), hanem azért, hogy ő maga megmeneküljön a fájdalomtól, és egyfajta emberbaráti extázisban minden tevékenységet és minden erőt megszüntessen. A buddhizmus így azt példázza, hogy a szelídség és a részvétel, ha nem az értelem szabályozza és nem a szeretet vezérli, épp úgy eltorzíthatja az embert, mint az erőszak, mert így nem a könyörületesség, hanem a gyávaság jelei.

A reménytelenség e tana nemcsak a brahmanizmushoz képest eretnekség, hanem emberi mivoltunkra is eszmei csapást jelent, mert az értelem felbomlásához vezet. Már megtalálható benne azoknak a nagy tévedéseknek a zöme, amelyek a modern időben támadják az értelmet. Ha bizonyos európai körök napjainkban annyira magasztalják, ez ezért van, mert mindazok a szellemek, akik a humanizmusból akarják megalkotni a jóság erkölcsét egy Isten nélküli világ számára, tulajdonképpen buddhisták.

γ) *Más indiai iskolák.* – A buddhizmus agnosztikus és ateista filozófia, de egy vallás társadalmi és rituális szerepét bitorolja. Vallásként terjedt el oly sokezer ember kötében<sup>b</sup>. A brahmanizmusból kialakult némely más – „ortodox” – iskola ezzel szemben törekszik a filozófia és a vallás világos megkülönböztetésére.

Ezek a *darsanák* egyébként, úgy látszik, nem annyira különböző rendszerek, mint inkább egy és ugyanazon tan – a brahmanista metafizika – egymást kiegészítő nézőpontjai. Nem beszélünk a Védantáról, a metafizikának és a megszabadulás tanának legmagasabb kifejeződéséről; sem a Mímánszáról, amely egyfajta értekezés a rítusokról és az egyes cselekvések által kiváltott láthatatlan hatásokról; sem a Kapilának (Kr. e. V. vagy VI. század) tulajdonított Szánkhjáról, amely a dolgok keletkezéséről beszél, és úgy látszik, Platónhoz hasonlóan a lélektani dualizmust vallja, a fájdalmakat azzal magyarázva, hogy a lelkek egyesülnek az anyaggal; sem a Jógáról, amely a kontemplációra – azaz minden öntudat elvesztésére és az egyetemes Léttel (Isvara) egy értelemfeletti megismerés révén történő azonosulásra – vezető gyakorlati eljárásokat tanítja. De a Kanadának (Kr. e. IV. század) tulajdonított Vaisésika darsana, amely kozmológiával foglalkozik, és mindent, ami van, bizonyos számú alaposztályba vagy kategóriába (szubsztancia, minőség, cselekvés, általánosság, sajátosság, viszony) sorol be, és a megmérhető anyag négy elemét (föld, víz, levegő, tűz) oszthatatlan és romolhatatlan részecskéiké (filozófiai nyelven „atomok”) egyesülésével magyarázza; valamint a Góta-

<sup>a</sup> Az *erkölcs* szót itt igen széles értelemben használjuk (erkölcsstan). Ha e szót olyan értelemben használnánk, amely feltételezi az *erkölcsi kötelességet* (amely végső alapját csak a teremtő és transzcendens Isten keresztény fogalmában találja meg), azt kellene mondanunk, hogy a buddhizmus – akárcsak a többi keleti (indiai és kínai) eszmerendszer – nem foglalkozik az erkölccsel.

<sup>b</sup> Mindazonáltal elterjedt formájában már nem ateista, s az istenség legalacsonyabbrendű fogalmihoz süllyed; a napjainkban Ázsia számos vidékén létező vulgáris buddhizmus a legkülönbözőbb helyi formákat vette föl, és nem több, mint bálványimádás, amely teljesen eltér a filozofikus buddhizmustól.



ma által alapított Njája darsana, amely egy – különben meglehetősen zavaros és tökéletlen – érvelési és bizonyítási elméletet – azaz „logikát” – próbál felállítani, szorosabban vett, kizárólagosan filozófiai jellegű elmélet vázlatainak tűnnek. E vázlatokat azonban sohasem tökéletesítették, és India népeinek gondolkodása nem jutott el egy önálló racionális tudományig.

c) A KÍNAI FILOZÓFIA. – Ha végül a Távol-Kelet, az ősi kínai civilizáció felé fordítjuk figyelmünket, megállapíthatjuk, hogy Kína régi vallása, amely eredetileg elég tiszta lehetett, súlyosan megromlott és materializálódott a Kr. e. XII. századtól kezdve, s egészen odáig fajult, hogy Istent az Éggel helyettesítették, a napot és a holdat imádták, a holtak lelkeit és a szellemeket tisztelték, s elárasztotta őket a mágia és a boszorkányság; a bölcsek itt is megkíséreltek fellépni a hanyatlás ellen, amely a Kr. e. VI. század táján mindent pusztulással fenyegetett.

Sokáig azt hitték, hogy a kínai bölcsek csak moralisták voltak, akik kizárólag az emberek cselekvésének szabályozásával foglalkoztak és nélkülöztek minden metafizikai mélységet. Ez a megállapítás csak Konfuciuszra és iskolájára érvényes, pontatlannak látszik Lao-ce-vel szemben, még akkor is, ha óvatosan kell kezelnünk a taoizmus egyes modern szakértői által javasolt értelmezéseket.

A Kr. e. 604-ben született Lao-ce-t magát is egy hagyomány ihlette meg, amelynek legrégebbi ismert emléke a Ji-king, egy hatvannégy szimbolikus rajzot (hexagrammát vagy kettős trigrammát) tartalmazó könyv, amelyeket mechanikus szabályok szerint állítottak össze, egyszerűbb jelek kombinálásával, s amelyek számos módon (metafizikailag, logikailag, matematikailag, erkölcsileg, politikailag, csillagászatilag) értelmezhetők, s a különböző szintű értelmezések egymással analogok. Úgy látszik, a Ji-king metafizikája mindenekelőtt azt vizsgálta, hogyan cselekedhet és nyilvánulhat meg az önmagának teljesen elegendő abszolútum. A nagy egyetlen Őselvben vagy tökéletességben két különböző oldalt tételez fel: a Khien-t, minden tevékenység mozdulatlan és megismerhetetlen forrását, és a Khuen-t, a megismerhető tevékenységet, amely a Tökéletesség örökös, állandó megnyilvánulása a formák végtelen áramlásának csigavonalú fejlődésében; de e két oldal egy és ugyanazon létezőben van, és minden dolog, miután átment a fejlődésnek (amelyben az ember csak egy szakaszt képvisel) összes állomásán, visszatér a Khien-hez. Ezt a metafizikát tehát egyfajta *evolucionista panteizmusként* lehetne jellemezni. Ez az alapja Lao-ce rendszerének, a taoizmusnak, amelyet mindenekelőtt titkos tanokkal és aszkézissel bővít. Minden dolog a *Tao* (Út), a fejlődés örök eszköze által halad, hogy végül elérje a legmagasabbrendű nem-cselekvést (a kínai nirvánát, a *nibban-t*), s ekkor beilleszkedik a nemlétebe, és azonosul minden tevékenység őselvével. A bölcs, a Tao követője, elszakad minden dologtól, mert az Út, bár a létezők alkotója, nem vesz részt mozgásukban. „Felépítette e házat, de nem lakik benne.” Elszakadva a gazdagságtól, a szenvedélyektől, az érzéki tapasztalatoktól, tudva, hogy a rossz csak látszat, magányosan, titokban, alázatosságban (ennek semmi köze sincs a keresztény alázathoz, mert csak az óvatosságot és az emberek megvetését jelenti) felemelkedik a tökéletes tudat állapotába, ahol nem cselekszik többé, hacsak nem tiszta értelmével. A taoista aszkézis, amely úgy használja az ópiumot, mint a buddhista aszkézis a hipnózist, látszatbölcsességre vezet; e tanokat, amelyek az emberek számára a lázadás elvét jelentenék, a beavatottak elrejtve őrzik a maguk szűk köre számára.<sup>4</sup>

Ami Konfuciuszt (K'ung fu-ce, Kr. e. 551–479) illeti, aki, Lao-ce-vel szemben, gyakorlati és nyilvános tanítás és tevékenység révén mindenki által elsajátítható bölcsességet képviselt Kínában, ő kétségkívül megőrzi a régi tudásból számos igazságot, de semmiféle végső kérdéssel nem foglalkozik, s egy tisztán emberi, társadalmi, földi, sőt földhözragadt erkölcsbe zárkózik. Mint mondja, „az alkalmazkodás a bölcs megkülönböztető jellemvonása. Minden előzetes terv vagy állásfoglalás rossz.

<sup>4</sup> „Ürítették ki a fejeket és töltötték meg a hasakat!” tanácsolja Lao-ce az államférfiaknak. „Gyengítették a szellemeket, és erősítették a csontokat! A népet tanítani annyi, mint lerombolni az államot.”

Mindenben a középutat kell követni, meghatározott szándék nélkül haladni, nem kötődni a szenvedélyhez, semmit sem elvetni ellenszenvből, azt tenni, ami a legjobban illik, az adott pillanatnak és esetnek megfelelően." A konfucianizmus, ez a nagy tömegeknek szánt tan, végül a tiszta materializmusba süllyedt. A taoizmus – amely egy elit számára jött létre, és, ha a fenti értelmezés helytálló, a brahmanizmus mellett a legjellegzetesebbek közé tartozik azon emberi erőfeszítések közül, amelyek, nem ismerve e szeretetet (ami a keleti gondolkodás sajátosságának látszik), egy kizárólag értelmi jellegű bölcsesség elérésére, az embernek metafizika általi istenítésére irányul – a diadal és az elnyomás alternatíváit ismerte Kínában. Úgy látszik, időszámításunk első századaitól kezdve titkos társaságokat szervezett, amelyekbe a XVII. századtól kezdve végleg visszahúzódtok, és az egyik legveszedelmesebb filozófiai és politikai okkultizmussá vált.

d) E rövid történeti áttekintés megmutatta, milyen fontossággal bírnak az emberiség történetében a bölcsék és az emberi bölcsesség. Ezeknek a sötétségben élő népeknek, amikor az eredeti hagyománytól elszakadt és megromlott vallásaik képtelenné váltak a lélek és a társadalom szükségleteinek kielégítésére, az igazságról szóló isteni tanítás híján nem volt más segítségük, mint az emberi értelem által szolgáltatott bölcsesség; e bölcsesség, azokban a civilizációkban amelyekről beszéltünk, még korántsem különböztette meg magát a vallástól, annak területén tevékenykedett, és arra törekedett hogy elvezesse az embereket végső céljukhoz, – olyannyira hogy Indiában a brahmanizmus révén teljes sikerrel járt a metafizikának az az istenítése, amely a neoplatonista Julianus Apostata császár alatt fenyegette a görög-latin világot, vagy amelyet – egy emberi rendszernek a vallásba való átültetésével – a Kanttól eredő filozófia kísérelt meg a XIX. században (modernizmus), mintha csak azt az eljárást, amely a védizmus esetében sikeres volt, meg lehetne ismételni Jézus Krisztus vallásával is.

Azt is láttuk, hogyan vallott kudarcot mindenütt az emberi bölcsesség, és hogyan fogalmazódott meg a nagy filozófiai tévedések zöme, még mielőtt maga a filozófia önálló tudománnyá vált volna. Kezdetből fogva olyan kérdések merednek a legmagasabb hegycsúcsokként az emberi gondolkodás elé, mint a Rossz problémája, a Lételem problémája, a dolgok létesülésének és elmúlásának problémája; hogyan lenne hát meglepő, hogy e gondolkodás, amely a tévedés kockázatával jár, mihelyt a józan ész által felfogott elemi igazságok szintje fölé emelkedik, s amely még gyenge és fegyelmetlen de annál nagyratörőbb, már a kezdeteknél elbukott, és különböző spekulációkba bonyolódott, amilyen pl. Zarathusztra dualizmusa, a hindu pesszimizmus, a brahmanák panteizmusa és idealizmusa Buddha ateista evolucionizmusa, Lao-ce látszatbölcsessége, vagy, ellenkezőleg, annyira szerénynek mutatkozott, hogy – mint Konfuciusznál – erkölcsi szabályok felállításában merült ki, lemondva minden nagyságról, s így elveszítve önnön létezésének értelmét. Ne lepődjünk meg akkor se, ha később már a filozófia kialakulása után, ugyanezekkel a tévedésekkel fogunk találkozni: az értelem meggyengüléséből származó tévedés, bármely történelmi korban jelentkezzen is, mindig egyfajta visszatérés az értelem legelső hibáihoz, és így természetes visszafejlődésnek tűnik.

De meg kell jegyezni, hogy – s ezt jól mutatja a filozófia itt felvázolt előtörténete is – a nagy tévedések nem elhanyagolható fenyegetést jelentenek: könnyen uralomra juthatnak, a civilizációk szerencsétlenségére, amelyeket így terméketlenné tesznek. Az igazságot (azon a területen, ahol már nem elegendő a józan ész) nem kapja meg rögtön, természeti adományként az ember, amint azok hajlamosak képzelni, akik az ezen igazság által formált világban születnek. Nehezen érhető el és őrizhető meg, s kivételre szerencse, ha valaki tévedések nélkül, összes egymást kiegészítő szempontjaival együtt birtokolhatja. Mennyire hálásaknak kell tehát lennünk azért, hogy a kinyilatkoztatott tanítás az értelem számára megközelíthetetlen természetfeletti igazság ismeretével együtt megadta azon természetes igazság lényeges elemeinek biztos és szilárd birtokát is, amely a tudásunk számára elérhető, s amelyet tudásunk mégis olyan könnyen elvet! De mennyire értékes számunkra azoknak

az embereknek az erőfeszítése is, akiknek itt a földön, értelmük munkájával, a kinyilatkoztatás segítségével nélkül sikerült e természetes igazság elveit föltárni és változhatatlan alapjait lefektetni s igazi, és fejlődőképes *emberi bölcsességet* (filozófiát) alkotni, amely azután a mennyből leszálló igazsággal találkozva és attól támogatva egy magasabb bölcsességnek (a teológiának) *a kegyelem által felmagasztosult ember bölcsességének*, azaz a tulajdonképpeni bölcsességnek a részévé vált! Milyen értékes számunkra a hellén gondolkodás szent hagyománya!

6. – Az ókori világban egyedül Görögországban találta meg az emberi bölcsesség a maga útját, s csak itt jutott el az emberi értelem – a lelki képességek szerencsés egyensúlyának és a szellem mértékéért és fegyelméért folytatott küzdelemnek az eredményeként – erejének és érettségének korszakába. Így a kis görög nép olyan a nagy keleti birodalmak között, mint egy felnőtt ember az óriás gyermekek között; s azt mondhatjuk, hogy a görögök ugyanazt jelentik az értelem és az emberi gondolkodás szempontjából, mint a zsidó nép a Kinyilatkoztatás és Isten Igéje szempontjából.

Csak Görögországban vált önállóvá a filozófia, s különült el teljesen a vallástól. Így, legalább is a görög szellem legtisztább és legdicsőségesebb korszakában, elismerte önnön határait és egy szigorúan megszabott területre – a tisztán racionális igazságok tudományos kutatására – korlátozta saját tevékenységét, míg a görög vallás, amely már Homérosz korában is meglehetősen romlott állapotban volt, egyre képtelenebbé vált az értelem szükségleteinek kielégítésére, és hanyatlásának folyamata egyre gyorsult.

Amikor a görögök, önhitten visszaélve a filozófiával és az értelemmel, bölcsességük korlátai közé akarják zárni az isteni dolgokat, és „saját gondolkodásuk nyelvi előket”, rászolgálnak Szent Pál ítéletére, amely szerint a bölcsesség „*stultitia apud Deum*”. De maga a szellemükből született filozófia mentes a hibáiktól, mert csak az igazság a tárgya.

## II. rész

### A TULAJDONKÉPPENI FILOZÓFIA

7. – A BÖLCSEK – Görögország első gondolkodói a *költők*, a vallási hagyományok értelmezői. Mítoszírók lévén, mint Hésziodosz vagy Homérosz, vagy néha próféták, mint a knósszoszi Epimenidész, aki úgy tisztította meg Athént a pestistől, hogy istenekhez szóló ajánló felirat nélküli oltárokat emeltetett, nem érdekesek a szűkebb értelemben vett filozófiatörténet számára. A görög filozófia, Arisztotelész tanúsága szerint, csak a milétoszi Thalésszel kezdődik, a Bölcsek vagy gnomikusok egyikével, akik az i. e. VII. és VI. században éltek.

E bölcsek, akiknek a számát a hagyomány hétnek mondja, s akikről az ókoriak különböző listákat közölnek, mindenekelőtt polgártársaik erkölceit akarták megjavítani; mondásaik, amelyek közül Platón említ néhányat a „Prótagorasz”-ban, csak gyakorlati tanulságokkal szolgálnak, amelyek élettapasztalatukból származnak; még a tettek emberei voltak, törvénykezők vagy moralisták, egyszerűen okemberek, nem pedig filozófusok. Egyedül Thalész foglalkozott közülük elmélettel. (Mint mértantudós és csillagász, Thalész kimutatta, hogy minden, a félkörbe rajzolt háromszög derékszögű, és előre kiszámította – kétségkívül a babiloni tudományos eredmények ismeretében – az 585. május 28-i napfogyatkozást.)

Az utána következő filozófusok zömmel még közéleti emberek, akik a város életével törődnek, de ez a gyakorlati tevékenység nem akadályozza meg őket abban, hogy kezdettől fogva elég világosan tudatában legyenek bölcsességük valódi természetének. Mindenesetre, néhány kivételes személyiségtől – mint a csodatévő Empedokléstől vagy a vallási szektát alapító Püthagorasztól – eltekintve, a görög filozófia rögtön különvált a vallástól, sőt éppen a népi mitológiát bírálva és támadva alakult ki, mint az értelem önálló tevékenysége.

## A. — A SZÓKRATÉSZ ELŐTTI FILOZÓFUSOK

### 1. § – Az ióniaiak

8. – THALÉSZ ÉS KÖVETŐI. – Előttünk áll tehát az emberi értelem, amely, kizárólag saját erővel, keresni kezdi a dolgok elveit és okait. Az emberi értelem először azt veszi észre, amit érint s amit érzékeivel megismer. S amikor bármiféle dolgot meg akar magyarázni, először azt vizsgálja, miből van ez a dolog. Így Görögország első gondolkodói a dolgokban csak az anyagot vették figyelembe, amiből állnak, tehát azt, amit később *anyagi oknak* fogunk nevezni, s amelyről naivul azt hitték, elegendő mindennek a magyarázatára. Emellett, lévén, hogy a természet legáltalánosabb és legfontosabb jelensége a változás volt a számukra, s mindenekelőtt az olyan változás, amelynek révén egy test egy másik testté alakul (így pl. a kenyér hússá válik, a fa tűzzé stb.), úgy látják, hogy az anyagnak, amelyből a különböző testek állnak, minden esetben azonosnak kell lennie, mivel közös alapja a testek minden átalakulásának. De mert még csak olyasmit tudtak feltételezni, ami tapasztalható és látható, az érzékeink által megragadható elemek valamelyikében vélték megtalálni ezt az anyagot.

Így például Thalész (624–546), a mindent az ősi vizekből származtató régi mítoszok sugalmazására, s emellett megfigyelve, hogy a növények és az állatok „nedvességgel táplálkoznak” s hogy az élő csírák nedvesek, kijelenti, hogy a víz az egyetlen szubsztancia, amely ugyanaz marad a testek minden változása közepette. Anaximenész (588–524) szerint a levegő játssza e szerepet, Héraikleitosz (540–475?) szerint a tűz, Anaximandrosz (610–547) szerint a végtelen ( *ἄπειρον* , azaz határtalan, meghatározatlan), amely minden ellentét keveréke. A vizet, a levegőt, a tüzet, a végtelent egyébként valami tevékeny, élő, lelkes dolognak tekintik, amelyet egy belső erő sokféle és korlátlan tevékenységgel ruház föl. Minden tele van istennel, *πάντα πλήρη Θεῶν*, mondja Thalész ebben az értelemben. E primitív ióniai iskolához, amelyet hülozoistának nevezünk, mert *életet* ( *ζωή* ) tulajdonít az *anyagnak* ( *ἄλη* ), mint látni fogjuk, olyan kezdetleges filozófiai tanok kapcsolódnak, mint a „materialista monizmus”, amely *egyetlen, anyagi* szubsztancia létezését tanítja, és az „evolucionizmus”, amely minden dolgot a történelem folyásával, a fejlődéssel, valamely korábban létezőből való kialakulással akar magyarázni.

Az evolucionizmust, amelyet egyrészt a német metafizika, másrészt Spencer és Darwin olyan híressé tettek a XIX. században, már a görög „fizikusok” is vallották a Kr. e. VI. és V. században.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> Ugyanakkor, mint láttuk, a buddhizmus is megfogalmazta Indiában az evolucionizmus vallását.

Főként Anaximandrosz beszélt a világok örökös fejlődéséről, „amelyek hosszú időközönként elmúlnak majd feltámadnak”; szerinte az állatok a tenger iszapjában születtek, s először a teknősbékákéhoz hasonló, de tüskés páncél borította őket, amelyről a szárazföldön megszabadultak, az ember pedig más fajú állatoktól származik, s először a halak belsejében fejlődött, ahonnan akkor került ki, amikor elég nagy lett ahhoz, hogy ellássa magát.

Később az akragaszi Empedoklész (493–433?), akinek gondolkodása más szempontokból fejlettebb, mint az ióniaiaké<sup>a</sup>, az élőlények eredetét úgy magyarázta, hogy külön-külön alakultak ki az egyes szervek, testrészek, fejek, szemek, karok stb., amelyek véletlenszerűen egyesültek mindenféle kombinációban s ezek közül az életképesek maradtak fenn (v. ö. „az életképesebb megmaradásának” darwini elvével).

9. – HÉRAKLEITOSZ, DÉMOKRITOSZ, ANAXAGORASZ. – Az érzékelhető természet filozófusai – vagy ahogy Arisztotelész nevezi őket: a „fizikusok” – közé tartozik e három nagy gondolkodó: Hérakleitosz, Démokritosz és Anaxagorasz.

1. Az epheszoszi Hérakleitosz<sup>b</sup>, a büszke és magányos lángész, a tömeg és a vulgáris vallás megvetője, hősi erőfeszítéssel juttatja el az ióniai filozófiát az első metafizikai elvekhez, és ezzel egyúttal megalkotja a spekulációból eredő tévedés egyik szélsőséges formáját is. Túlságosan megragadja egy bizonyos, a dolgokban megfigyelt jelenség, és örökre ennek foglya marad. E jelenség a változás vagy létesülés. Annnyira változónak lát minden dolgot, hogy kijelenti: minden változás. *Παντα ἔει*, minden folyik, s az emberek bolondok, hogy hamis boldogságuk biztonságában tetszelegnek: „Akik megszülettek, élők akarnak lenni, hogy halottak legyenek és pihenjenek, s fiakat hagynak a földön, hogy azok úgyszintén meghaljanak”. Nem érintjük kétszer ugyanazt a létezőt, nem lépünk kétszer ugyanabba a folyóba. Abban a pillanatban, hogy kezünkkel megérintünk valamit, az már megszűnt az lenni, ami volt. Ami van, változik, már pusztán azáltal, hogy van.

Ez azt jelenti, hogy a változás mögött nincs semmiféle szilárd, állandó alany, amely azonos lenne önmagával, mint egy elefántcsontgolyó, amely akkor is elefántcsontgolyó marad, ha elgurul. Következésképpen kell hogy legyen bátorságunk kijelenteni, hogy *az, ami van* (a változó *dolog*), ugyanakkor *nincs* (mert a változás mögött nincs *semmi*, ami megmaradna): „Ugyanabba a folyóba lépünk és nem ugyan-

<sup>a</sup> Empedoklész egyetlen anyagi szubsztancia helyett négy különböző elemet tételez föl, a régi kémiában klasszikussá vált négy elemet: a földet, a vizet, a levegőt és a tüzet. S a dolgok fejlődésének mozgató okát keresi (amelyet a szeretetben és a gyűlöletben vél fölfedezni). – Empedoklész varázsló, orvos, költő, szónok, államférfi is volt, nemcsak filozófus. Arisztotelész neki tulajdonítja a retorika megalapítását.

Megjegyzendő, hogy Démokritosz előtt Anaximandrosz és Empedoklész is megpróbált a modern idők áltudományos evoluzionizmusához hasonlóan minden dolgot mechanikusan, azaz anyagi elemek helyváltoztatás általi egyszerű csoportosulásával magyarázni.

<sup>b</sup> Hérakleitosz születésének és halálának évét nem tudjuk biztosan. Kr. e. 500 körül volt *ἀκμή*-jében (azaz „élete virágában”).

abba a folyóba lépünk, vagyunk és nem vagyunk”. Azt is ki kell mondani, hogy az ellentétek egybeesnek: „A tengervíz a legtisztább és a legszennyezettebb . . . , a jó és a rossz ugyanaz” – „Lehetetlen” írja később egy nevezetes művében Arisztotelész, „hogy bárki is képes legyen fölfogni, hogy ugyanaz a dolog létezik is, meg nem is. Egyesek szerint Hérakleitosz másképp vélekedik, de nem biztos, hogy úgy is gondolják, ahogy mondják. E filozófusok álláspontja onnan ered, hogy csak az érzékelhető dolgokat fogadják el létezőként, és mivel látják, hogy az érzéki természet örökös mozgásban van, némelyek, mint például Kratüosz<sup>a</sup>, úgy vélik, hogy még csak mondani sem lehet semmit, s meglegszenek azzal, hogy az ujjukat mozgatják.” A Hérakleitosz által vallott tiszta mozgás metafizikájából végzetszerűen következik a kétkedés, jóllehet maga az epheszosi gondolkodó teljes meggyőződéssel hitt az igazságban: „Ha nem várjátok a váratlant”, mondja, „nem éritek el az igazságot, amely nehezen ismerhető fel és érhető el.”

Hérakleitosz az evolúció és a tiszta létesülés filozófusa. Az ő szemében minden dolog egyetlen mozgó, éteri tisztaságú, eleven és isteni tűz alakjában elképzelt őselv módosulása, amelyet a Viszály vagy Háború hoz létre (*Πόλεμος πατήρ παντων*). Észrevehetjük, hogy a tisztalétesülés minden filozófiája kezdettől fogva szükségszerűen a monizmus<sup>b</sup> és a panteizmus<sup>c</sup> kapcsolódik. – „Ha azt mondjuk”, írja Arisztotelész, „hogy minden létező egy, csak visszatérünk Hérakleitosz véleményéhez. Akkor minden összeolvad, a jó és a rossz ugyanaz, az ember és a ló egy. De így valójában már nem azt állítjuk, hogy minden létező egy, hanem azt, hogy minden létező semmi.”

2. A Hérakleitosz halála után néhány évvel született abderai Démokritosz (470–361?), aki nem volt annyira mély szellem, s könnyebb eszméket keresett, megpróbált az érzéki jelenségek áramlásában valami rögzített és szilárd dolgot megkülönböztetni, de ezt a szilárd elemet képzeletével és nem értelmével kereste. Az egyetlen valóság, amelyet elismer, olyasvalami, amit a külső érzékek nem fognak föl, s ami a képzelőerő körébe esik, – ti. a tiszta mértani *mennyiség*, mint olyan, minőségek (szín, illat, íz stb.) nélkül, csakis háromdimenziós térbeli kiterjedéssel jellemezhetően. Szerinte tehát mindent a léttel azonosított *tömörséggel* és a nemléttel azonosított *űrrel* kell magyarázni; a *tömörség* oszthatatlan kiterjedés-darabokból („atomokból”) áll, amelyeket az űr választ el egymástól, és örökös mozgás-

<sup>a</sup> Hérakleitosz egyik leghíresebb tanítványa. Kratüosz volt Platón első tanítója (Arisztotelész: Metafizika, I. 6.).

<sup>b</sup> Az a felfogás, amely szerint minden dolog *egyetlen* létező.

<sup>c</sup> Az a felfogás, amely szerint Isten és a világ azonos.

ban vannak, s csak alakban<sup>a</sup>, sorrendben<sup>b</sup> és helyzetben<sup>c</sup> különböznek egymástól; s a véletlen vak szükségszerűségének tulajdonítja a világegyetem rendjét és minden egyes létező dolog szerkezetét. Démokritosz tehát Görögországban, Szókratész korában, megalapítja az *atomizmust*, s tágabb értelemben a *mechanikus* filozófiát, amely a geometriát metafizikává emeli, minden dolgot a kiterjedésre és mozgásra vezet vissza, s a dolgok felépítését véletlen körülmények találkozásával magyarázza. Ez azt jelentené, hogy a Pantheon vagy Racine tragédiái „megmagyarázhatók” kövek bizonyos ideig tartó egymásra dobálásával, illetve nyomdai betűminták összekeverésével.

3. Végül a klazomenai Anaxagorasz (500–428), aki érett korában volt Démokritosz születése és Hérakleitosz halála idején, és Periklész barátai közé tartozott, egy magasabbrendű világosság felé irányította a görög filozófiát, és inkább helyreigazította, mint folytatta az ióniai hagyományt, olyan fogalmak segítségével, amelyeket, az igazat megvallva, rosszul dolgozott ki, vagy nem tudott alkalmazni.

Egyrészt megállapította, hogy az anyagi őselv, amelyből minden test fölépül, és amelyet az ióniaiak ezzel vagy azzal az elemmel azonosítanak, már magában kell hogy foglalja bizonyos értelemben mindazt a különbözőséget, amely belőle származik; ha minden nem volna mindenben, semmi nem származhatna semmiből. S ezért úgy véli, hogy a kérdéses őselv mint végtelen keverék tartalmaz minden tulajdonságot és minőséget, oly módon, hogy a test minden részecskéje magában foglalja az összes többi test elemeit („homoimeriát”), pl. a kenyérnek, amelyet eszünk, minden darabkájában megtalálhatóak a csontnak, a vérnek, a húsnak és minden egyébnek a láthatatlan elemei, ami testünkben is előfordul – csak éppen más arányban – minden egyes csont-, vér-, hús- stb. darabban. Furcsa és gyenge elmélet ez önmagában, de előremutat annak az arisztotelészi *őanyag*nak a nagy eszméjéhez, amely teljes egészében „lehetőség”, s nincs benne semmi „ténylegség”.

Másrészt – s ez fontosabb – megérti, hogy az anyag nem elegendő a dolgok magyarázatára. Meg kell ismerni a cselekvőt, amely létrehozza őket („ható ok” vagy „mozgató ok”) és a célt, amelyért a cselekvő cselekszik („cél-ok”). „Ahhoz, hogy megmondjuk, miért ül börtönben Szókratész”, teszi fel később a kérdést Plátón „elegendő-e, ha megmagyarázzuk, hogy csontjai, ízületei és izmai éppen ily módon

<sup>a</sup> Ahogyan pl. A különbözik N-től.

<sup>b</sup> Ahogyan pl. AN különbözik NA-tól.

<sup>c</sup> Ahogyan pl. N különbözik ugyanettől a betűtől, ha másképpen helyezzük el: Z



rendeződnek?” Azt is meg kell mondanunk, *ki* az, aki így rendezi a csontokat és izmokat – ez a jelen esetben Szókratész, a saját akaratával –, és *miért* akarja így.

Anaxagorasz, mivel eljutott annak elismeréséig, hogy a világ anyagi elemein túl szükséges egy, a dolgokat szervező elkülönült értelem (*νοῦς*) létezése, az egyetlen gondolkodó, aki, Arisztotelész szavai szerint, „megőrizte a mértéket a korabeli filozófusok közt, akiket az érzéki jelenségek bora megrészegített és összevissza beszéltek.”

## 2. § – Az itáliaiak

10. – Az ióniai filozófia mellett a görög világban a VI. és az V. században még két nagy filozófiai áramlattal találkozunk, a püthagoreusokéval és az eleaiakéval.

A szamoszi Püthagorasz (572–500, egyesek szerint 582–497) – egy filozófiai, vallási és politikai társaság alapítója, amely Nagy-Görögország (Dél-Itália) néhány városában megszerezte a hatalmat, s amelyet később erőszakkal oszlattak föl – megértette, hogy vannak magasabb valóságok is, mint azok, amelyek érzékeink tárgyai. De szerinte a számok tudománya tárja föl ezeket a láthatatlan valóságokat, amelyek változhatatlan rendje uralkodik a változás folyamatán, és irányítja azt, s ezért nem ismert mást, csak a számokat; nem csupán azt állította, hogy a dolgokban és a világban a mérték és az összhang elve rejlik, hanem azt tanította, hogy a számok – amelyek révén e harmónia érzékeink számára megnyilvánul – képezik az egyetlen igazi valóságot; egyenesen a dolgok lényegévé tette őket. Püthagorasz nemcsak a keleti csillagászat elméleteiben mélyedt el, hanem – azt az alapvető felfedezést téve, hogy a hangmagasság és a rezgő húr hossza között kapcsolat van – a számszerűleg kifejezhető, rögzített törvény alá rendelt egy olyan tünékeny jelenséget, mint a hang. Képzeljük el bámulatát, amikor megpillantotta az érzéki tünemények folyama mögött ezeket az értelmi, mozdulatlan, anyagtalan arányokat, amelyek a matematikus számára értelmet adnak a tapasztalt szabályosságoknak. És gondolkunk ugyanakkor a számok titokzatos szimbolikus értékére, amelyet az emberiség megszentelt hagyományai és a tényekhez legjobban ragaszkodó filozófusok is bizonyítanak (a 3-as szám szentségének hódoló Arisztotelészről Auguste Comte-ig, aki egész mitológiát kerekít a törzsszámok köré), és meg fogjuk érteni, hogyan térülhetett el Püthagorasznak és tanítványainak gondolata a *jeltől* az *okhoz*, s hogyan teheték meg a szimbólumot a valóság őselvévé.

Ily módon a számok elvei mindannak elvei, ami van; a határolt és a határtalan

szembeállításából ered minden alapvető ellentétpár – mindenekelőtt a páratlan-páros, a szám elemei, azután az egy-sok, a jobb-bal, a hím-nő, a nyugalom-mozgás, az egyenes-görbe, a fény-sötétség, a jó-rossz, a négyzet-téglalap –, amely meghatározza a dolgok természetét és tevékenységét; minden lényegnek megvan a maga száma, és minden lényeg szám (a 4 pl. nemcsak ábrázolása, hanem alkotója az igazságosságnak, a 3 a szentségnek, a 7 az időnek, a 8 a harmóniának, az 5 a nemek egyesülésének, a 10 a tökéletességnek); a számokhoz, amelyek önmagukban sem itt, sem ott nincsenek, csak hozzá kell adni egy *belyzetet*, s megkapjuk a testeket. És minden a dolgok eredetéről vagy természetéről való elmélkedés a számok keletkezésére és tulajdonságaira vonatkozó spekulációvá sülyedt.

Így Püthagorasz és iskolája, amelynek a matematika, a zene és a csillagászat oly sokat köszönhet, nem jut el az Első Filozófia vagy Metafizika igazi fogalmához; az elvonatkoztatásban magasabb fokot érnek el, mint az ióniaiak, s nem tévesztik össze, mint ez utóbbiak, a metafizikát a fizikával, viszont összetévesztik a számok tudományával (amelyet minőségi értelmezésekkel kapcsolnak össze), és így, a tiszta értelmire irányuló erőfeszítéseik ellenére, a képzelet korlátai között maradnak. Másrészt, ha látják is, hogy a dolgokat belsőleg olyan anyagtalan elvek szabályozzák, amelyek valóságosabbak és igazabbak, mint az, amit tapasztalunk és látunk, nem képesek még kidolgozni a *formai ok* eszméjét, amelyet majd csak Arisztotelész fog teljesen világossá tenni.

Mint fentebb már említettük, maga a *filozófia* szó is Püthagorasznak köszönhető. Diogenész Laertiosz egy szövegrészletéből (VIII, 8.) kiderül, hogy a filozófia méltóságát Püthagorasz annak tisztán elméleti és érdektelen voltában látta. Ezt Arisztotelész is nyomatékosan hangsúlyozza a Metafizika elején: „Ez az élet az ünnepi játékokhoz hasonlítható, ahol különféle emberek jönnek össze, némelyek azért, hogy dicsőségért és haszonért versengjenek, mások azért, hogy kereskedjenek, a nemesebbek pedig azért, hogy gyönyörködjenek a látványban. Hasonlóképpen, az életben is egyesek a dicsőséget, mások a hasznot keresik, egy kis csoport pedig csak az igazságot: ők a filozófusok...”

Úgy látszik Püthagorasz azt vallotta, hogy egy Isten van, egyetlen szellemi valóság, amely minden dologban jelen van, s amelyből a mi szellemeink kiáradnak; elsőként adta a dolgok összességének a „*κόσμος*” nevet, amely, akárcsak a „mundus” a szépség és harmónia eszméjét hordozza.

Legnevezetesebb és legtöbbet gúnyolt tana a lélekvándorlásról (metempsichózisról) szól, amelyet valószínűleg nem az egyiptomiaktól vett át, mint Hérodotosz állítja, hanem inkább a hinduizmustól (perzsa közvetítéssel), s amellyel Görögországban a püthagoreusokon kívül az orphikusok körében is találkozunk. Mint az öreg Xenophanész gúnyos hangú leírásából tudjuk, Püthagorasz egyszer, amikor tanúja volt egy kutya megverésének, az állat sorsán szánakozva, együttérzően így kiáltott föl: „Álljatok meg, ne üssétek! Egy barátom lelke van benne, megismerem a hangjáról.”

A püthagoreusok abban is hittek hogy a világekorszakok örökös körforgásban vannak, s hogy bizonyos időközönként minden dolog megismétlődik, a legkisebb részletében is pontosan ugyanúgy, mint megelőzőleg. „A püthagoreusok szerint”, mondta Eudemosz a tanítványainak, „eljön

egy nap, amikor mindaz aki itt van, ismét összegyűlik; pontosan ugyanígy fogtok leülni ugyanezekre a helyekre, hogy meghallgassatok engem, s én, akárcsak most, magyarázni fogok nektek, pálcám-mal a kezemben.”

A csillagászat azon tudományok egyike, amelyek a legnagyobb lendületet kapták fejlődésükhöz a püthagoreusoktól. Philolaosz, aki szerint a Föld, a Nap és minden csillag egy titokzatos központi tűz körül kering, Copernicus távoli előfutárának tekinthető. De éppen itt árulják el a püthagoreusok legjellemzőbb módon a kizárólagosan matematikai szellem hibáit: „teljesen a számok tudománya szerint élve és cselekedve”, írja Arisztotelész „összegyűjtöttek és kapcsolatba hoztak egymással minden viszonyt, amelyet egyfelől a számok és a harmónia másfelől az égi jelenségek és a világegyetem egésze között megállapítottak. És ha valahol hiányosságot találtak, erőszakot is elkövettek annak érdekében, hogy minden összhangban legyen az elméletükkel. Így például, mivel a tízes szám jelentette számukra a tökéletességet és úgy vélték magában foglalja a számok egész természetét, azt állították, hogy tíz bolygó van; de mivel csak kilencet látunk, kitalálták az Ellenföldet hogy meglegyen a tizedik is”, „mert nem a jelenségek okait keresték, hogy azokhoz igazítsák az elméletet, hanem elméleteik és előzetes vélekedéseik alapján alakították a jelenségeket, segíteni akarván Istennek a világ megalkotásában”.

### 3. § – Az eleaiak

11. – Az eleai iskola az, amely, bár még nem jutott el a metafizika megalapozásához, legalább már a metafizikának megfelelő színvonalra és az e tudományhoz szükséges elvonatkoztatás fokára emelte a görög gondolkodást. A legelső eleai, Xenophanész, a vándordalnok 570 táján Kolophonban született, ahonnan áttelepült a dél-itáliai Eleába, kétségkívül a perzsa inváziók miatt.

Xenophanész gúnyolódott a költők mitológiáján és a közvélemény felfogásán. „A mi bölcsességünk”, mondotta, kicsúfolva az atlétáknak juttatott kitüntetésekét, „értékesebb, mint az emberek és a lovak testi ereje...” Isten abszolút egységét vallotta, de összekeverte Istent a dolgokkal, s pantheisztikus kifejezéssel azt mondta, hogy Isten *egy és minden, εν και παν*.

De ennek az iskolának a legmélyebb filozófusa és igazi alapítója Xenophanész tanítványa, az eleai Parmenidész volt (szül. 540-ben), a nagy Parmenidész, ahogy Platón nevezi. Túlhaladva az érzéki jelenségek, sőt a matematikai formák vagy lények és a számok világán is, eljut ahhoz, ami a dolgokban tisztán és sajátosan az értelem tárgya. Az, amit az értelem minden dologban meglát, vajon nem az a tény, hogy a dolgok *vannak*? Nem a létezés? A létezés így módon különválasztott eszméje olyan erős hatással volt Parmenidészre, hogy elvakította. Ahogy ugyanabban az időben Hérakleitosz a Változás rabja lett, úgy esett Parmenidész a Lét fogságába. Már csak egyetlen dolgot lát: ami van, az van, és nem képes nem lenni; a Létező van, a Nemlétező nincs. Parmenidész így az első filozófus, aki felismerte

és megfogalmazta az *azonosság vagy nem-ellentmondás elvét*, az egész gondolkodás legfőbb elvét.

A tiszta Létfalóságrol elmélkedve megérti, hogy ez a Létező tökéletesen egy és tökéletesen változhatatlan, örök, nem keletkezett, romolhatatlan, oszthatatlan, érintetlen és egységében teljes, mindenben azonos önmagával, végtelen, minden tökéletességet tartalmaz magában. De miközben így feltárja a Létfalóság tulajdonságait, vonakodik feltételezni, hogy bármi más dolog is létezhet, s mint botránnyt, elutasítja a semmivel kevert létezőt, mert az a semmiből, a teremtettből származik.

Így tévesen, a világ létfalóságának tulajdonítja azt, ami a teremtetlen létező sajátossága. S ahelyett, hogy föladná azt, ami hite szerint a létezésből és az értelemből következik, inkább hősieen tagadja az érzékek tanúságát, és kijelenti, hogy a világban nincs se változás, se sokféleség. A változás, a mozgás, a levés, akárcsak a dolgok sokfélesége, csupán csalóka látszat. Csak a Létező, az Egy van.

Hiszen a változás azt feltételezi, hogy minden, ami létezik, nem volt (az, amivé vált), és tovább léteve megszűnik az lenni (az, ami volt); a sokféleség azt feltételezi, hogy az, ami létezik (mint ez és ez), az egyúttal nem-létezik is (mint másvalami). A sokféleség és a változás tehát ellentmondásban van a legfőbb elvvel, amely szerint az, ami van, rendelkezik a léttel, de nem a nemléttel.

Parmenidésznek a változás lehetetlenségéről szóló tanát megvédendő fogalmazta meg tanítványa, az eleai Zénón<sup>4</sup> (szül. 487) nevezetes érveit, amelyekkel azt igyekeznek kimutatni, hogy a mozgásnak már a fogalma is ellentmondásos; érvei, bár kétségkívül hibásak, elég nyomósak, és csak Arisztotelész tanával felelhetünk rájuk. (Zénón érveit a kozmológiában fogjuk tanulmányozni.)

Így Parmenidész a Hérakleitoszéval ellenkező végletbe esik, mert ő is egyszer s mindenkorra megteremt a spekulációból eredő tévedés egyik szélsőséges formáját; esete jól példázza, hogy a tiszta Létező minden filozófiájának – már azáltal, hogy tagadja az olyanféle nemlétezést, amelyet Arisztotelész lehetőségnek fog nevezni, s amely minden teremtett dolog sajátossága – minden létezőt a szó valódi értelmében vett Létezőben kell föloldania, bele kell olvasztania a világot Istenbe, és így nem kevésbé vezet a monizmushoz és a panteizmushoz, mint a tiszta létezés filozófiája.

## B. – A SZOFISZTIKA ÉS SZÓKRATÉSZ

12. – A fentebb tömören vázolt hosszas szellemi erőfeszítés lényeges eredményeket hozott az emberi gondolkodás számára. De ha, utólag és ismerve a nagy

<sup>4</sup> Az eleai Zénón nem tévesztendő össze a sztoikus Zénónnal, aki jóval később (350–264) élt, és a ciprusi Kitionban született.

szintézist, amely magába foglalta s egyensúlyba hozta egymással a korábbi rész-igazságokat, csodálhatjuk is, hogyan alakultak ki lassan-lassan a későbbi Filozófia lényeges pontjai és fő erővonalai, valójában az V. századi Görögországban ezek az eredmények nem érvényesülhettek teljes mértékben az ellentmondások zavara és a hibák bősége és súlyossága miatt, s a kortársak csak a káoszt és a rendetlenséget tapasztalhatták.

E filozófusok arra törekedtek, hogy mindent tudjanak, s egy csapásra meghódítsák a tudás birodalmát. E határtalan becsvágy miatt, s mert nem ismerték az eszmékkel való munkában a fegyelmet és a mértéket, csak oda jutottak, hogy zavarosan ütköztették egymással a fogalmakat, vég nélkül állítottak szembe valószínűséget valószínűséggel. A közvetlen szemlélő számára úgy tűnhetett, hogy az elméleti gondolkodás végleg kudarcba fulladt. Nem meglepő tehát, ha a filozófiának e korai, előkészítő szakasza intellektuális válságba torkollott, amely egy minden addigi eredményt veszélybe sodró „szellemi betegségben” nyilvánult meg. Ez a „szellemi betegség” a szofisztika, a filozófia megrontása.

### 1. § – A szofisták

13. – A szofisztika nem egy bizonyos elmélet, hanem inkább a szellem hibás beállítottsága. A szofisták látszólag az előző korszak bölcseinek utódai és tanítványai voltak – magának a „szofista” szónak sem tulajdonított eredetileg senki rosszalló értelmet –, ám valójában lényegesen eltértek tőlük, mert tudományuk céljának és szabályának nem azt tekintették, ami van (azaz a megismerés tárgyát), hanem a megismerő *alany* érdekeit. Így a szofisták lehettek dicsőséget és pénzt hajhászó vándortanítók vagy szónokok, enciklopédisták vagy „zszurnaliszták”, „felsőbbrendű emberek” vagy dilettánsok, csak éppen bölcsék nem. Hippiasz, aki egyaránt értett a csillagászathoz, a mértanhoz, a számtanhoz, a hangtanhoz, a ritmikához, a zenéhez, a festészethez, a néprajzhoz, a mnemotechnikához, eposzok, tragédiák, epigrammák és dithüramboszok és erkölcsi buzdítások írásához, aki Élisz követe volt, s aki minden mesterséget megtanult (az olimpiai játékokon olyan ruhában jelent meg, amelyet teljes egészében maga készített), az itáliai reneszánsz némely hősére emlékeztet. Mások a XVII. század „filozófusaira” vagy a XIX. század „tudósaira” hasonlítanak. Mindent egybevetve úgy lehet jellemezni őket, hogy *a tudományból származó hasznot akarták, anélkül, hogy az igazságot akarták volna.*

A tudományból származó hasznot akarták, oly mértékben, amennyire a tudo-

mány a birtokosa számára hatalmat, uralmat vagy szellemi gyönyörűséget jelent. Így a racionalisták és egyetemes tudósok szerepében tetszelegtek; minden dologra volt valami megtevesztően világos magyarázatuk, és mindent meg akartak reformálni, egészen a nyelvtani szabályokig és a főnevek neméig. Elsősorban az emberi dolgok iránt érdeklődtek, amelyek minden másnál összetettebbek és bizonytalanabbak, de amelyek területén az ember a legkönnyebben változtathatja tudományát hatalommá és dicsőséggé: a történelemben, a jogban, a kazuisztikában, a politikában, a retorikában. És az „erény” tanítóinak tüntették fel magukat.

Nem az igazságot akarták. Mivel az értelem tevékenységétől csak olyan eszközt vártak, amely felsőbbrendűnek tünteti fel őket mind a maguk, mind mások szemében, végzettszerűen oda kellett jutniuk, hogy a legértékesebb tudományt a tagadás és az érvekkel való rombolás művészetében találják meg, (a rombolás lévén a legalkalmasabb eszköz arra, hogy az emberek – akárcsak a gyerekek – megmutassák az erejüket), és az érvek és ellenérvek egyenlő valószínűséggel való fenntartásának művészetében (ami ugyancsak az erő és az ügyesség jele). Ez azt jelenti, hogy a tudomány megromlott a kezükben, s ami elődeiknél az értelem egyszerű hiányossága volt, az náluk arra irányuló határozott szándékká változott, hogy a fogalmakat a kellő pontosság és finomság tekintetbe vétele nélkül, pusztán egymással való ütköztetésük céljából használják egy hamis játékban; ebből erednek *szofizmáik*, megtevesztő érveléseik. Erkölcsük relativista volt, önkényes konvenciónak minősítettek minden, az emberre szabott törvényt, és az „erény”, amelyet tanítottak, nem volt egyéb, mint vagy az érvényesülés művészete, vagy az, amit a nietzscheánusok „a hatalom akarásának” neveznek.

Így tehát abból, ami az előző korszak nagy dogmatikus törekvéseit ösztönözte, a szofisták megőrizték a tudomány gögjét, s elveszítették az igazság szeretetét. Jobban igyekeztek, mint előttük bárki, hogy a tudomány révén naggyá váljanak, de nem törekedtek többé annak megismerésére, ami van. Ha szabad így mondani: hittek a tudományban, anélkül, hogy hittek volna az igazságban. Láttunk már azóta hasonló történelmi jelenséget, még hozzá sokkal nagyobb méretekben. . .

E körülmények között természetes, hogy a szofisztika csak olyan tanokhoz vezethetett, mint a *relativizmus* és a *szepticiizmus*. Az abderai Prótagorasz (480–410) például kijelentette, hogy „minden dolognak mértéke az ember, a létezőknek abban, hogy vannak, a nemlétezőknek abban, hogy nincsenek”, ami a gondolkodásban azt jelentette, hogy minden az alany beállítottságától függ, és igaz az, ami az egyes embereknek úgy tűnik. S kortársa, a leontinói Gorgiasz, a híres szónok (megh. 375-ben) „A természetről avagy a nemlétről” című könyvében a következő-

ket állította: 1. A lét nincs, azaz más szavakkal: semmi sem létezik. A nemlét „van” a nemlét, tehát *van*, mondotta a *van* szóval játszva.\* (Ezzel a játékkal később Hegel valóságos metafizikai sportot fog űzni.) Így tehát ellentéte, a lét nincs. 2. Ha valamilyen dolog létezne, nem volna megismerhető. 3. Ha valaki megismerhetne is valamely dolgot, nem tudná másokkal közölni ezt az ismeretet.

## 2. § – Szókratész

14. – Szókratész (469–399) mentette meg a görög gondolkodást abból a halálos veszélyből, amelybe a szofisztika sodorta. Eltekintve attól a különbségtől, hogy nem kért pénzt a bölcsességéért, életmódja külsőségekben a szofistákéra emlékeztetett: hozzájuk hasonlóan azzal töltötte idejét, hogy az ifjakkal beszélgetett, s az olyan felületes szemlélő, mint Arisztophanész, összetéveszthette a szofistákkal. Ő maga azonban kíméletlen és szünet nélküli háborút viselt ellenük, és teljesen szemben állott felfogásukkal. A szofisták mindent tudni akartak, és nem hittek az igazságban; Szókratész bevallotta tudatlanságát, és megtanította hallgatóit arra, hogy csak az igazságot keressék; egész munkássága egyfajta „helyreigazítás” volt: visszaállította és az igazság felé (amelynek keresése végett eredetileg megalkották) fordította a filozófiai értelmet.

Ez a munkásság olyan jelentős az emberi értelem további sorsának szempontjából, hogy nem meglepő, ha Szókratész úgy végezte el, mint „fölülről” rábízott küldetést. Nemcsak a filozófiai elmélkedéshez volt nagy tehetsége (Aulus Gellius és Platón mesélik, hogy egész napokat és éjjeleket töltött mozdulatlanul, meditációba merülve), hanem, ahogy maga is mondotta, volt benne valami „démoniség” vagy ihlet, lángoló buzgalom, szabad és megfontolt erély, sőt talán bizonyos pillanatokban egy belső és fölülről származó ösztön; mindez, úgy látszik, annak a rendkívüli erőnek a jelenlétéből származik, amelynek kapcsán Arisztotelész megjegyzi, hogy azoknak, akiket isteni erő mozgat, nincs szükségük az emberi értelem tanácsára, mert önmagukban magasabbrendű elvet hordoznak. Bögölyhöz hasonlította magát, amelynek az a dolga, hogy csípéseivel fölébressze az athéniakat, és folyamatos lelkiismeret-vizsgálatra kényszerítse őket; az athéniak ezért méregpohárral fizettek, s így a természetes halálhoz már amúgy is közel járó agg Szókratésznek

\* E szójáték csak magyartalanság árán fordítható le. Nyelvünk ugyanis a szóban forgó mondatban az összetett (igei-névszói) állítmány helyett csak névszói állítmányt alkalmaz („A nemlét a nemlét.”), míg az indo-európai nyelvek zöme ilyen esetben is használja a „van” (est, ist, is stb.) igét.

az életből való távozás legszebb módját kínálták föl, ami csak méltó lehet a tisztán emberi bölcsességhez.

1. Szókratész nem metafizikus volt, hanem inkább gyakorló orvos, a lelkek gyógyítója. Nem az volt a dolga, hogy rendszert alkosson, hanem hogy munkára serkentse az emberek értelmét. És így tudta leginkább legyőzni a szofisztikát, amelynek lényege nem tanbeli tévedés volt, hanem a lélek eltorzulása.

Beszélgései mindenekelőtt az emberi viselkedés problémáiról, az erkölcsi problémákról szóltak. Erkölcstana – amennyire Platón és Xenophón művein keresztül megítélhető – első pillantásra olyannak tűnik, mint amit szűken értelmezett hasznossági szempontok sugalltak. Azt kell tennem, ami jó nekem, és az jó nekem, ami hasznos – valóban hasznos – számomra. De rögtön felmerül annak szükségessége, hogy megkülönböztessük azt, ami valóban hasznos az embernek; ezért Szókratész kényszeríti hallgatóit, hogy számításba vegyék: e hasznosság csak egy abszolút és romolhatatlan Jóval összefüggésben határozható meg. Állandóan feltévegy a végső kérdést és legfőbb javuk felé irányítva az embereket, meghalad minden utilitarizmust, és az egészséges józan ész minden erejét felhasználva igazolja a tisztességes jónak és örök, nagy érdekeinknek az elsőbbségét; erkölcstana így a *metafizikába* torkollik. Másodsorban kimutatja, hogy az embernek a helyes viselkedéshez mindenekelőtt *tudásra* van szüksége; sőt egészen annak feltételezéséig jut el, hogy az erény azonos a tudással és minden bűnös csak tudatlan. Bármiképpen vélekedjünk is erről a tévedésről, a tény az, hogy Szókratész nem ismer olyan erkölcsöt, amely nem nyilvánvalóan megállapított igazságok együttese, tehát nem igazi és hiteles *tudomány*. – Erkölcsi tanításának e kettős, metafizikai és tudományos jellege révén alapvetően különbözik a szofistáktól, és őt tekinthetjük az erkölcsan megalapítójának.

2. De meg lehet-e alapozni az erkölcsöt mint tudományt, ha ugyanakkor nem tisztázzuk általában véve minden tudomány törvényeit? E problémában rejlik a szókratészi fordulat lényege. Magát az értelmet vizsgálva, hogy tanulmányozza az igazság felé vezető útjának feltételeit és értékét, azaz *logikai és kritikai észrevételeket* téve, Szókratész megfigyelmezte a filozófiai értelmet, megmutatta, hogy milyen magatartást tanúsítson és milyen eljárásokat alkalmazzon az igazsággal szemben.

E célból először meg kellett tisztítania a szellemeket a hamis tudománytól, amely mindent kimeríteni vélt néhány egyszerű tétellel. Ezért azokat, akik kérdéseinek hálójába kerültek, először mindig rávezette, hogy vallják be tudatlanságukat abban a tárgyban, amelyet a legjobban ismerni vélték (*szókratészi ironia*). Ez azonban csak módszerének első lépése volt. Hamarosan ismét záporozni kezd-



tek a kérdések, amelyek a beszélgetőpartnert, akinek figyelmét Szókratész a megfelelő irányba akarta terelni, segítették abban, hogy önmagától találja meg azt az igazságot, amelyet, mint előzőleg bevallotta, nem ismert. Ez a sajátosan szókratészi eljárás a *maieutika*, „a gondolatok születésénél való bábáskodás”. És Szókratész, mivel jól látja, hogy az igazság birtokba vétele létfontosságú és személyes művelet, amelyben a mester csak segítheti a tanítvány értelmét, ahogyan az orvos „segíti a természetet”, de amelyben a tanítvány értelme játssza a „*fő hatóerő*” szerepét, a tudomány megszerzését egy a lélekben alvó emlék felébredéséhez hasonlítja, amiből Platón fogja majd híres emlékezés-elméletét meríteni.

De hogyan *alakítja ki* a maieutika a filozófiai értelmet? – Meghatározva az értelem sajátos tárgyát, s azt tanítva, hogy a dolgok *lényegeit* és *definícióit* keresse. Szókratész rögtön kizárólag e cél felé irányítja az értelmet: azt vizsgálhatja, *ami* a szóban forgó dolog, *ami* a bátorság, a jámborság, az erény, a hajóács mestersége, a cipész mestersége és így tovább; minden dolognak van valami sajátja, lényege vagy természete, amelyet az emberi értelemnek fel kell fedeznie és ki kell fejeznie egy definícióban, minden mástól megkülönböztetve.

Mivel Szókratész így azt kívánja, hogy szüntelenül megkülönböztessük a lényegeit az esetlegestől, s mert fáradhatatlanul edzi a szellemet a lényegek kutatásában, azt lehet mondani, hogy filozófiája a lényegek filozófiája. Nincs többé szó arról, hogy mindent visszavezessünk a vízre, a tűzre, a számokra vagy az abszolút létezőre, sem arról, hogy találjunk egy végtelenül kiterjeszhető fogalmat, amelybe, mint valami formátlan kabátba, minden dolgot begyömöszölhetünk. Arról van szó, hogy értelmileg kifejezhessük az egyes dolgokat, megszabva és körülhatárolva, hogy kicsodák, olyan fogalommal, amely csak hozzájuk illik.

Ugyanakkor Szókratész – ha nem is kész elméleti formában, szillogizmusokból és bizonyításokból álló logikát felépítve, mint később Arisztotelész, de legalább gyakorlatában és szándéka szerint – megtanítja az értelmet, hogy a valóság körvonalaihoz és részleteihez alkalmazkodó fogalmakat használjon, és ne szabadlja szét önkényesen a dolgokat, mint a szofisták tették barbár játékaikban; és így megteremti a dialektikát, a tudásnak ezt az ekkor még kétségkívül tökéletlen eszközét, amely azonban előkészíti a tudomány valódi fogalmát, s amelyet Platón a jó szakács művészetéhez hasonlít, aki a szárnyast annak legkisebb természetes ízületeit is gondosan megkülönböztetve darabolja föl.

3. Így Szókratésznek, örökös vitatkozása és szkeptikus viselkedése ellenére, rendíthetetlen a bizalma az értelemben és a tudományban – de a fegyelmezett, a dolgokkal szemben alázatos értelemben, és az önnön korlátait ismerő tudományban,

amely csak úgy halad előre biztonsággal és erővel az igazság birtokbavételében, ha közben elismeri a valóság elsőbbségét, és érzi, hogy tudatlansággal van körülveve. Szókratész tehát e szempontból a *tudományos szellem* megalapozója, s egyben azé a filozófiáé, amellyel majd *mérsékelt intellektualizmus* néven fogunk találkozni.

Logikai és kritikai tevékenységével megalkotta a szellem fejlődéséhez szükséges eszközt, és a szofisztika válságát az értelem javára és üdvére fordította. Erkölcstani munkásságával nemcsak az etika tudományát alapította meg, hanem egyúttal kiszabadította a gondolkodást az érzéki világ bűvöletéből, és – talán anélkül, hogy tudta volna – a filozófiai elméletet a metafizika és a szűkebb értelemben vett bölcsélet felé irányította, csupán azáltal, hogy a filozófiát fölemelte a testi világ korábban kizárólagos tanulmányozásának szintjéről az ember és az emberi dolgok vizsgálatára (ez a szókratészi „Ismerd meg tenmagadat!” elv igazi jelentősége), azaz olyan – szellemi – szintre juttatta el, amely magasabbrendű az egész csillagvilágnál és a testek világánál.

De Szókratész csak a nagyszerű kezdetet jelenti. Megadta a lendületet, de a célt ő maga nem érte el, halála mindent függőben hagyott; mert a módszer nem eleendő, szükség van a tanrendszerre is; és a termékeny gondolatcsírákban gazdag Szókratésznek nincsen tulajdonképpeni rendszere, hacsak nem az etika megalapozását illetően. Művének elméleti betetőzése és az igazi filozófia megalkotása Platónnak és Arisztotelésznek köszönhető.

### C) – PLATÓN ÉS ARISZTOTELÉSZ

15. – A KISEBB SZÓKRATIKUSOK: – Szókratész tanítása olyan kevésbé volt dogmatikus, hogy követői a legkülönbözőbb irányokban fejlesztették tovább. A *kisebb szókratikusoknak* nevezett filozófusok, akik bizonyos részletekben kapcsolódtak a Mester gondolataihoz, azok egészét többé-kevésbé megváltoztatva, vagy egyszerű moralisták (mint a kürénéiek<sup>a</sup>, akik a pillanat gyönyörében látták az ember végcélját, s mint a cinikusok<sup>b</sup>, akik ellenkező véleletbe esve, az Erőt vagy Erényt istení-

<sup>a</sup> Ennek az iskolának a legjelentősebb filozófusai a kürénéi Arisztipposz, az ateista Theodórosz, Hégésziasz és Annikerisz.

<sup>b</sup> Elnevezésük annak a gümnaszionnak (*Κυνόςαργες*) a nevéből származik, ahol Antiszthenész Athénben tanított. A legjelentősebb cinikusok: Antiszthenész (szül. Kr. e. 445), a színepí Diogenész (400–323), a thébai Kratész.

tették), vagy logikusok, egyszerű vitatkozók (erisztikusok), mint az éliszi és főként a megarai újszofisták<sup>a</sup>, akik le akartak rombolni minden tudományt, és akik, mivel a filozófusokat arra kényszerítették, hogy érveljenek ellenük, közvetve hozzájárultak a logika fejlődéséhez.

A megaraiak tagadták, hogy bármiféle ítéletben lehetne valamely dologról egy másik dolgot állítani, mert ez szerintük azt jelentené, hogy *az egyik = a másik*, és minden összekeveredne; következésképpen csak egyetlen kijelentést hagytak érvényben („A Létező van.”), és csak az eleiaiak metafizikáját tekintették igaznak.

## 1. § – Platón

16. – Platónnak, az igazi szókratikusnak, és tanítványainak<sup>b</sup> a számára szokás fönntartani a „nagy szókratikusok” elnevezést. Platón (427–347), akinek apja királyi családból származott, s akinek anyja Szólónt mondhatta ősenek, maga is uralkodni akart az értelem birodalmában, s arra törekedett, hogy egy eredeti rendszer hatalmas egységében egyesítse mindazokat a gondolatokat, amelyeket a görög filozófusok előtte széjjelhintettek. Az ő munkássága révén a filozófia önmaga urává vált. De a mű, amelybe belefogott, s amelyet a szókratészi reform tett lehetővé, befejezetlen és hiányos maradt. Csodálatos és merész lángelméjének ösztönzésére az értelem túl gyorsan és túl magasra szárnyalt, s még nem volt képes biztosítani, végleges győzelem által, a valóság meghódítását.

Platón, akárcsak Parmenidész, tudja, hogy a metafizikusnak a dolgokban magát a létezést kell szemlélnie. De ő nem old fel mindent, ami van, a változhatatlan és abszolút Létező egységében, hanem elismeri, hogy a létnek vannak fokozatai. És így nagy metafizikai igazságokat fedez föl, megérti, hogy ha vannak többé vagy kevésbé tökéletes, többé vagy kevésbé szép és jó, többé vagy kevésbé szeretetreméltó dolgok, olyan dolgok, amelyekben a jóság kevert módon található, s amelyek „részesednek” a jóságból, amint azt a filozófiában szokás mondani, szükségképpen kell lennie egy létezőnek, amelyben a jóság, a szépség, a tökéletesség tisztán van meg, s amely az összes többi szépségének és jóságának oka. És így emelkedik fel az igazi, transzcendens és a világtól különböző Istenhez, aki a számára maga a Jóság, az abszolút Jó, a Jó személyesen, ha lehet így mondani.

<sup>a</sup> Az éliszi iskola fő képviselői Phaidón és Menedémosz; a megarai Eukleidész (nem tévesztendő össze a mértantudós Eukleidésszel), továbbá a milétoszi Eubulidész, Diodórosz Kronosz és Sztilpón.

<sup>b</sup> Hosszú utazások után Platón Athénben telepedett le, ahol megvásárolta egy bizonyos Akadémosz földjét, hogy ott iskolát alapítson. Innen származik az *Akadémia* név.

De ez még nem a platonizmus legfigyelemreméltóbb teljesítménye. Szókratész filozófiája – mint fentebb mondtuk, inkább a gyakorlat által sugalmazott, mint elméletben megfogalmazott filozófia – a lények filozófiája: Platón filozófiája mindenekelőtt az *Ideák filozófiája*.

Szókratész megmutatta, hogy amit minden áron meg kell keresni és el kell érni, az a dolgok lényege, amelyet a szellem, ha eljutott hozzá, definícióval fejez ki. Mit lát az értelem, amikor eljut az ember, vagy a háromszög, vagy a fehér szín vagy az erény lényegéhez? Az Embert, elvonatkoztatva Pétertől, Páltól, Jánostól stb. és egyéni jellegzetességeiktől; a Háromszöget, elvonatkoztatva az ilyen és ilyen, egyenlő oldalú, derékszögű stb. háromszögektől; a Fehéret, az Erényt stb. S nem marad-e az Ember vagy a Háromszög eszméje ugyanaz, amikor egy sereg emberre vagy egy sereg háromszögre alkalmazzuk, amelyek egyedileg különböznek egymástól? Azaz: nem *egyetemesek*-e ezek az eszmék? Továbbá nem változhatatlannok és örökkévalóak-e, olyan értelemben, hogy ha pl. egyetlen háromszög sem létezne, akkor is ugyanaz maradna a Háromszög eszméje, minden belőle következő geometriai igazsággal együtt? S nem szemlélhetjük-e bennük tiszta állapotban az Emberséget, a Háromszögséget stb., amelyek a különböző embereknek, háromszögeknek stb. nevezett létezőkben a részesedés állapotában található meg? Platón, mivel nem elemzi kellő pontossággal eszméink és az elvonatkoztatás természetét, s mert elsietve alkalmazza nagy gondolatát, miszerint amiből a dolgok részesednek, annak valahol tiszta állapotban kell megtalálhatónak lennie, arra a következtetésre jut, hogy egy érzékfeletti világban az anyagtalan, változhatatlan és örök minták vagy őstípusok sokasága létezik: az Ember általában, azaz az önmagában vett Ember, az önmagában vett Háromszög, az önmagában vett Erény stb., amelyeket ideáknak nevez, s amelyek az értelemnek, az igazsághoz való eljutás képességének a tárgyai, – amelyek tehát a Valóságot jelentik.

De akkor mi az érzéki világ? Mit gondoljunk azokról a dolgokról, amelyeket látunk és érintünk, s amelyek egyediek, változók és mulandók? Nem lévén ideák, nem valóságosak. Ezek képezik a tiszta levést, ahogyan Hérakleitosz mondaná. Platón nem tagadja létezésüket, de a Valóság gyenge és megtévesztő képmásainak tartja őket, a vélekedés (*δόξα*), nem pedig a tudomány vagy a biztos ismeret tárgyainak; olyan tűnékenyek, mint a falon elsuhanó árnyékok; az ember, a test és az érzékek rabja, egy barlangba zárt fogolyhoz hasonlít, aki a falon látja az élőlények árnyékait, akik a háta mögött mozognak a napfényben, azaz megragadhatatlan, futó képmásait az ideáknak vagy lényeknek, amelyeket az értelmi világ napja, Isten, vagy a Jó Ideája világít meg.

De elfogadhatunk-e magyarázatként egy szóképet? A platóni ideák által felelnek meg nemüknek a dolgok, az önmagában vett Ember vagy az Emberség révén lehet Szókratész ember, az önmagában vett Szép vagy Szépség révén lehet Alkibiadész vagy Kalliasz szép stb., más szavakkal: a platóni ideák a dolgok lényegei és tökéletes formái. Ugyanakkor el vannak választva a dolgoktól, egy más világban találhatóak. Hogyan magyarázható akkor a kapcsolat a dolgok és ideáik között? Platón azt feleli, hogy az előbbiek az utóbbiak *hasonmásai* vagy *részeseidésai*. De e szavak, amelyek később, a skolasztikusoknál mély értelmet nyernek, Platón rendszerében csak átvitt értelemben szerepelnek, tulajdonképpen valóság tartalom nélkül. Mindezek után meg kellene mondani, miért és hogyan léteznek az ideákon, azaz a tiszta valóságon kívül egyéb dolgok is; más szavakkal: mi az a dolog, amelyik „részeseedik” az ideákban, s azok hasonmása vagy tükröződése? Platón azt feleli, hogy az nem más, mint az anyag (vagy „végtelen”, *ἄπειρον*). S mivel az ideák képezik *azt, ami van*, kénytelen az anyagot úgy tekinteni, mint *ami nincs*, mint egyfajta nem létezőt; e termékeny gondolat majd Arisztotelésznél fog megtisztulni belső ellentmondásaitól, de abban a formában, ahogyan Platónnál szerepel, önmagával látszik ellenkezni, annál is inkább, mert Platón másutt összekeveri a matematikusok tiszta terével.

17. – E metafizikai nehézségektől eltekintve Platón logikusan követi a maga elméleti konstrukciójának szerkezetét. Az ideaelméletből egy teljes rendszer származik, amely érinti a megismerést, az embert, a fizikai világot.

Az emberi megismerésnek Platón szerint két teljesen különböző fajtája van: egyfelől a képzelet (*εἰκασία*) és a vélemény (*δόξα*), amelyek arra vonatkoznak, ami, természeténél fogva, nem lehet a tudomány tárgya, azaz a látható és romlandó világra, a megtévesztő árnyakra; másfelől az értelmi megismerés (*νοήσις*), amely a szellemi dolgokra vonatkozik, és magában foglalja az „elmeelt” (*διανοία*), amelynek sajátos tárgyát a matematikai számok képezik, és az észet (*νοῦς*), amely a dialektika segítségével az ideák, a lényegeket intuitív szemléletéhez emelkedik, s mindenekelőtt Isten, a lényegfeletti Jó szemléletéhez.

Hogyan lehet mármost megmagyarázni az értelmi megismerést, vagy az ideák eredetét, amelyek bennünk találhatóak, s amelyek az örök ideák képmásai? Ezek az ideák nem eredhetnek az illúziókhoz kötődő érzékekből, tehát szükségképpen egyenesen „föntről” kell származniuk, *velünk kell születniük*: lelkünk, testünkkel való egyesülését megelőző létezésének idején, az ideákat szemlélhette, s intuitív módon birtokában volt a tudománynak. E tudomány megmarad bennünk, de a testi lét elsötétíti és homályba borítja; olyan, mint egy szunnyadó emlék, amelyet azután a bölcsességre irányuló erőfeszítés fokozatosan felébreszt, s így az igazság

eredeti szemléletének birtokába juttat bennünket. Az ember tehát erővel az anyaghoz kötött tiszta szellem, olyan, mint a test börtönébe zárt angyal (*pszichológiai dualizmus*). Az emberi lélek már az előtt is élt, hogy a testbe költözött volna, ami valami korábbi vétkének büntetése, sőt a halál után egy másik testbe száll; Platón a lélek halhatatlanságát csak a lélekvándorlás vagy metempszychózis püthagoraszi formájában tanítja.

Ami az anyagi világot illeti, minthogy ez nem tárgy a tudománynak, Platón csak mesékkel és mítoszokkal beszél róla, amelyeket választékos stílusban ad elő, de amelyek csak annak a ténynek a leplezését szolgálják, hogy elmélete tehetetlenül áll az anyagi valósággal szemben.

E mítoszokban a világ teremtését vagy inkább elrendezését egy *démiurgosznak* tulajdonítja – ezt Platón számos értelmezője Istentől különböztet, nála alacsonyabbnak tekinti –, és kifejti azt a különös elgondolást, hogy minden élőlény az embertől származik: az istenek által alkotott első emberek férfiak voltak; akik bűnösen éltek, haláluk után nőkké változtak, majd, ha újabb vétkeket követtek el, értelem nélküli állatokká, sőt növényekké lettek. . .

Végül, ami az emberi cselekedeteket illeti, Platón, Szókratész nyomán, de nála világosabban, megállapítja az erkölcsfilozófia alapigazságát: nem a gyönyör vagy az erény vagy egyes meghatározott javak valamelyike, hanem maga Isten és csak Isten a Jó az ember számára. De hogyan jut az ember e Javának birtokába? Oly módon, feleli Platón, hogy, amennyire csak lehetséges, hozzá hasonlóvá teszi magát az erény és a szemlélődés segítségével. Platón így, bár nem kellő mértékben, elmélyíti az erény fogalmát, és felvázolja a négy alapvető erény, a Bölcsesség, az Igazságosság, a Bátorság és a Mértékletesség elméletét; azt tanítja, hogy jobb elszennyezni az igazságtalanságot, mint elkövetni, és az „Állam”-ban olyan nemesnek és tisztának rajzolja meg az üldözött igazságos ember alakját, hogy szinte az isteni arc visszfényének tűnik. De szélsőséges intellektualizmusa következtében félreismeri az elméleti és a gyakorlati gondolkodás közötti különbséget, és összetéveszti az akarat helyességét feltételező erényt a kizárólag az értelmet tökéletesítő tudománnyal. Következésképpen hamisan alkalmazza azt az önmagában igaz elvet, hogy az akarat mindig az értelem vezetését követi: kijelenti, hogy a bűn csak a tudás hiányából fakad, s senki sem tesz szándékosan rosszat: „Minden bűnös csak tudatlan.” Ez az elmélet, különben Platón szándéka ellenére, a szabadakarat lerombolásához vezet. – Társadalomfilozófiájában ugyanez az idealista és racionalista irányvonal készíti arra, hogy hibásan alkalmazza azt a helyes elvet, amely szerint a rész az egészért van, oly módon, hogy a filozófusok által kormányzott eszményi országban az egyén kizárólag az állam javát szolgálja, amely teljhatalmú, s saját belátása szerint dönt minden birtokolható dolog elosztásáról – az anyagi javaktól

egészen a nőkig és gyerekekig – s az állampolgárok életéről és szabadságáról (*abszolút kommunizmus*).

18. – Platón tévedései, úgy tűnik, a matematika iránti szenvedélyéből fakadnak, ami a tapasztalati valóság megvetésére vezette őt, továbbá abból, hogy túl sokat vár a filozófiától: igaz, hogy sokkal több mértékkel és szerénységgel, mint a keleti bölcsek, de benne akarta megtalálni a teljes ember megtisztulását, üdvét és életét.

A platonizmus rejtett hibáinak ugyanaz az oka, mint – ahogy majd látni fogjuk – minden nagy filozófiai rendszerének, amely, így vagy úgy, tiszta szellemként kísérli meg bemutatni az embert.

De azt mondhatjuk, hogy magánál Platónnál ezek a hibás elvek túlságosan tiszta környezetben őrződtek meg ahhoz, hogy minden következményük jelentkezze, s hogy a gondolkodást lényegileg megrontsák. Ezért tud majd Szent Ágoston annyi igazságot meríteni a régi platóni kincsesbányából.

Platón gondolkodása igen széles területet ölel föl, s mindent egyszerre kíván át-fogni. De magasrendű és csodásan intuitív bölcsessége megakadályozza abban, hogy végérvényesen megállapodjon, s alaptételekké merevítsen olyan állásfoglalásokat, amelyek megítélésében még bizonytalan. Ha gyenge vagy gondolatmenetébe be nem illeszhető ponthoz ér, továbblép. Ily módon az, ami önmagában véve a tökéletlenség jele – a homályosság, a pontatlanság, a befejezetlenség, amellyel gyakran találkozunk nála, s az inkább művészi, mint tudományos tárgyalási mód, amely hasonlatokkal és szimbólumokkal dolgozik, s amelyet Szent Tamás joggal ítél el szigorúan –, valójában hasznos a számára, mert megvédi a túlságosan nagy eltorzulástól a felfedezett igazságokat. E szempontból azt lehet mondani, hogy a platonizmus, ha mint rendszert tekintjük, a *létezés* állapotában hamis, de ha a *valamivé válás* állapotában vesszük figyelembe, mint olyan mozgást, amely más végponthoz vezet, akkor Platón értékes átmeneti formát képvisel az igazi filozófia kialakulásához.

## 2. § – Arisztotelész

19. – Ennek felismeréséhez azonban szükség volt arra, hogy Arisztotelész helyreigazítsa a platóni filozófiát. Ízekre szedve mestere rendszerét, az általa felfedezett, de hibásan használt elveket Arisztotelész a valóságra alkalmazhatta, s Platón túl széles távlatait egy transzcendens *józan ész* keretei közé szoríthatta; így megmenthetett Platón gondolkodásából mindent, ami önmagában véve értékes volt.

De ennél sokkal többet tett. Egyszer s mindenkorra megalapozta az igazi filozófiát. Minden helyeset és jót átvett, nemcsak Platón, hanem az összes régi gondolkodó munkásságából, s ez azt jelentette, hogy sikerült végérvényesen biztosítania az emberi értelem által a valóság megismerésében elért eredmények fennmaradását. Munkássága nemcsak a görög bölcsesség tökéletes, Platón tévedéseitől és a nála föllelhető idegen hatásoktól megtisztított betetőzése, hanem az egyetemes emberi bölcsesség hibátlanul megformált és korlátlanul fejleszthető csíráit is tartalmazza.

Azt lehet mondani, hogy Arisztotelészig a filozófia az embrionális fejlődés vagy *kelekezés* állapotában van. Tőle kezdve viszont, már teljesen megformálódott lévén, végtelenül fejlődhet. *Inventum philosophicum semper perfectibile.*

Ám maga a görög gondolkodás Arisztotelész után nem volt képes többé hű maradni az igazsághoz. Anyaga sok szempontból gazdagodott még, de a lényeg tekintve a filozófia, ahelyett, hogy tökéletesedett volna, inkább eltért a helyes iránytól.

1. Arisztotelész húsz éven át hallgatta Platón előadásait. De félelmetes kritikai fegyverzettel rendelkező tanítvány volt: senki sem utasította el nála erőteljesebben a platóni idealizmust vagy mutatta ki jobban annak a rendszernek a lehetetlenségét, amely a dolgok lényegét rajtuk kívülre helyezi.

Teljesen igaz, hogy a dolgok lényegei, ahogy Szókratész mondotta, az értelem elsődleges tárgyai, s az is igaz, hogy, amint Platón gondolta, Péter, Pál és János lényege az ember-ség vagy *emberi természet*, elvonatkoztatva Péter, Pál és János egyedi jellegzetességeitől. De ez a lényeg ilyen egyetemes *állapotban* csak az értelemben létezhet – szellemünkben, amely levezeti vagy *elvonatkoztatja* a dolgokból, melyekben az egyediség *állapotában* létezik – és csak érzékfölötti, értelemmel megragadott formájában (azaz csakis az adott tulajdonságokkal rendelkezőként elgondolhatóan) szükségszerű és örökkévaló, nem pedig valóságos létezésében. Ily módon a mulandó dolgok lényegei nem léteznek a dolgoktól elválasztva, tiszta állapotban, s az ideák vagy ősképek platóni világa egyszerű kitalálás.

Ugyanakkor, ahogy később látni fogjuk, meg kell állapítani, hogy van a dolgokban egy szellemi és anyagtalan – Arisztotelész által „formának” nevezett – elem, amely miatt éppen ezzel és ezzel az adott természettel vagy lényeggel rendelkeznek. De ez az elv nincs elválasztva a dolgoktól, magukban a dolgokban van, részt vesz szubsztanciájuk megalkotásában. S így az egyedi, változó és mulandó dolgok nem csupán megtévesztő árnyak, hanem magát a valóságot képezik.

Ha vannak is magasabb valóságok, nincsen közöttük számunkra közvetlenebbül hozzáférhető. Ha olyan is az érzéki világ, mint az isteni élet tiszta szellemiségének tökéletlen hasonmása, akkor sem csupán önmagában fönnon álló képmás,



hanem létező, amely egy másik létezőre hasonlít. Ha ez a világ alá van is vetve a keletkezésnek, nem tiszta keletkezés, hanem vannak benne szilárd és szubsztanciális valóságok. Ha nincs is az egyedi érzékiről *mint ilyenről* szóló tudomány, lehetséges az érzéki valóság tudománya, mert e valóságban valami szellemi és anyag-talan „testesül meg”.

Így az anyagi világ nemcsak a mítoszokkal és példázatokkal kifejezhető pusztá vélekedés tárgya, hanem a tudományé, a fizika tudományáé. Arisztotelész a fizika igazi megalapítója.<sup>4</sup> Felülmúlhatatlan tehetséggel irányítja a mozgásra az értelem fényét, megmutatva, hogy abban, ami változik, felfedezhetünk nem változó törvényeket, amelyek feltárják előttünk magának a mozgásnak, a keletkezésnek és a romlásnak a természetét, s megkülönböztethetjük azt a négyféle okot, amely az érzéki világban működik.

Különösen kemény és szigorú szavakkal foglalja össze hosszú érvelését az ideatan ellen; szerinte Platón teljesen félreismerte a formai ok valódi természetét, amikor elválasztotta a dolgoztól. „Azt hitte, fölfedezte a látható dolgok szubsztanciáját, ám valójában csak új szubsztanciákat alkotott melléjük a képzeletében. S arra a kérdésre, hogy az így föltételezett ideák miképpen lehetnek a dolgok szubsztanciái, csak üres szavakkal felel, „részesedésről” beszél, ami teljesen semmitmondó.” – Így semmi kielégítőt nem állíthat a természetről, s mivel minden okságot – akárcsak minden valóságosságot – az ideákra ruház, képtelen arra, hogy tisztázza a hatóokság és a célokság szerepét a dolgok mozgásában. Tehát „figyelmén kívül hagyja a változás hatóoksági elvét.” „Ugyanígy nem törődik azzal sem, ami végett minden értelem és minden természet cselekszik, azaz a cél-okkal. . . Korunkban a filozófiát magába olvasztja a matematika, s vele akarnak magyarázni minden egyéb dolgot. . .”

„Ami a mozgást illeti; ha az ideák mozdulatlanok”, nincs meg a mozgás őstípusa az ideák világában; de akkor „honnan származhat a mozgás” a platóni rendszer szerint? „S a mozgást kizárva egyúttal megszűnik minden természetkutatás lehetősége is.”

2. Az ideatan elutasítása logikusan vonja maga után a platóni rendszer összes többi részének kritikáját és felülvizsgálatát. Ami az emberi megismerést illeti, Arisztotelész rámutat, hogy a fizika, a matematika és a metafizika vagy első filozófia három különböző tudomány ugyan, de tárgyukban különböznek, nem pedig

<sup>4</sup> Arisztotelész kísérleti fizikája (a jelenségek tudománya) csodálatos szellemi építmény, amely azóta a tévedések miatt teljesen romba dőlt. De filozófiai fizikája (a mozgó lét mint olyan tudománya) tartalmazza minden igazi természetfilozófia alapjait és elveit.

abban a képességben, amelyet felhasználnak, s amely mindhárom esetben az értelem. S mindenekelőtt arra világít rá — csodálatosan elemezve az *absztrakciót*, amely az egész filozófiát irányítja — hogy ideáink nem velünk születtek, nem annak emlékei, amit születésünk előtt láttunk, hanem az érzékekből származnak, a szellem tevékenységének eredményeképpen.

Az emberi lélek kérdését illetően — a platóni lélekvándorlás-elméletre való reakcióként és túlzott tudományos óvatosságból — tartózkodik attól, hogy bármi módon vizsgálja a halál utáni állapotot, de szilárdan megalapozza a spiritualizmust, megállapítva egyfelől — Platón dualizmusával szemben — a két önmagában tökéletesen és egymást kiegészítő szubsztanciából álló emberi lény szubsztanciális egységét, másfelől — a materialistákkal szemben — az értelem (és az akarat) cselekvésének szellemi voltát; és így megteremti az egyetlen olyan pszichológiát, amely képes lesz befogadni és értelmezni a modern kísérletezés által felhalmozott hatalmas tényanyagot.

Végezetül az emberi cselekedetek terén az elméleti ítélet és az akaratunkról is függő gyakorlati ítélet közötti különbségtétel mutatja, hogyan lehetséges a szabadakarat, és hogyan tehet a bűnös tudatosan rosszat; tisztázza az erény fogalmát és elméletét, és rögzíti — különösen az alapvető erények és az emberi cselekedetek elemzésében — azokat a fő vonásokat, amelyek később a keresztény erkölcsi tanítást fogják jellemezni.

20. — De nemcsak Platónhoz való viszonyulásában kell vizsgálnunk Arisztotelészt, hanem azzal való viszonyában is, *ami van*. Mert Platón csak az alkalmat szolgáltatva neki arra, hogy megmérkőzzön a léttel. A küzdelemből Arisztotelész került ki győztesen, megalkotva számunkra az *aktus* és a *potencia*, az *anyag* és a *forma*, a *kategóriák*, a *transzcendentálék*, az *okok* fogalmait, azokat a fegyvereket, amelyekkel mi is megvívhatjuk a csatát, és megtanít arra, hogy a bölcsesség igazi mestereiként hogyan emelkedjünk fel a látható és mulandó dolgok szemléletétől a romolhatatlan és változatlan lét szemléletéhez. „Ez a tiszta tevékenységében mozdatlan lény semmiféle változásnak sincs alávetve. . . Ez az őselv, amelytől az ég és a természet függ. Boldogsága azokhoz a magasrendű örömhöz hasonlít, amelyeket mi csak egy-egy pillanatra ízelhetünk, de amelyeket ő örökösen élvez. Boldogsága tevékenységében van. . . , amely a legfelsőbb értelem tevékenysége, az önmagát gondoló gondolkodás. . . Csodálatos, ha Isten mindig azt az örömet érzi, amely nekünk csak néha adatik meg; ám ha öröme még nagyobb is a mienknél, ez annál csodálatosabb; s ez valóban így is van. És étellel is rendelkezik. Mert az értelem tevékenysége élet. Isten pedig maga ez a tevékenység, tiszta állapotban.

Ez tehát a saját élete: ez az önmagában fennálló tevékenység az ő örök és legmagasabb rendű élete. Ezért mondják, hogy örök és tökéletes lény; mert az örökké tartó élet Istenben létezik, mivel ő maga az élet”.

És ez az Isten tökéletesen egy, abszolút egyetlen. „Akik a matematikai számokat vagy egymással semmi kapcsolatban sem álló lények meghatározatlan sorát teszik meg őselvnek, rendetlenül mozgó dolgok összefüggéstelen halmazává teszik a világmindenséget. De a létezők nem akarják, hogy rosszul kormányozzák őket és Homérosz szavai szerint

Nem jó ám a sok úr kormányzata; egy legyen úr csak”

Így Arisztotelész, mint Aphrodisziaszi Alexandrosz megjegyzi a Metafizikához írott kommentárjának egy szép részletében, „elvezet bennünket azoktól a dolgoktól, amelyek önmagukban az utolsók, s amelyek számunkra a legismertebbek, az atyáig, aki minden dolgot teremtett, az igen tiszteletreméltó Istenig, s megmutatja, hogy amiként a fémöntő munkás az az ok, amely az érből és a formából egységet hoz létre, ugyanúgy az egységet teremtő és a dolgokat készítő isteni hatalom is minden létező számára az az ok, amely által az, ami.”

Arisztotelész egyszerre a tényekhez legjobban kötődő és ugyanakkor a legmetafizikusabb szellem. Szigorú logikus, de mindig éber realista is lévén, minden nehézség nélkül alkalmazkodik annak követelményeihez, ami van, és gondolkodásában összegyűjti – anélkül, hogy bármit is erőszakkal eltorzítana – a lét minden változatát, olyan szellemi erővel és szabadsággal, amelyet csak Aquinói Szent Tamás tiszta hite és angyali ereje fog túlszárnyalni. De mindez a gazdagság az elvek fényében van elrendezve, az értelem által rögzítve, osztályozva, kimérve és irányítva; és ez a bölcsesség, a még teljesen emberi bölcsesség műve, amely azonban magasra jutva egyetlen pillantással átfogja a dolgok teljességét.

De Arisztotelész gondolkodása nem annyira szélességében, mint inkább mélységében kiterjedt. Nem sokat törődik azzal, hogy láttassa tanrendszere arányait és nagy egységeit; mindenekelőtt azt törekszik megragadni tökéletesen biztos módszerrel és hibátlan pontossággal, ami egy adott megismerendő természetben a legeredetibb, a legbelsőbb, a legsajátosabb. Így nemcsak az emberi tudományt rendszerezi, s nemcsak a logika, a biológia, a pszichológia, a természetfilozófia, a metafizika, az etika és a politika alapjait rakja le, hanem kicsiszolta egy sereg definíció és pontos ítélet gyémántjait is, amelyeken a valóság tüze fénylik.

Habozás nélkül ki kell jelentenünk, hogy Arisztotelész teljesen egyedülálló a filozófusok között, lángelméje, tehetsége, művei révén. Természetes, hogy ami szép, az nehéz, s ami nehéz, az ritka. De ha egy önmagában véve is és a körülmé-

nyeket tekintve is rendkívül nehéz műről van szó, akkor is elképzelhető, hogy akad legalább egy valaki, aki megvalósítja. Másrészt egy jól megszerkesztett épület rendszerint nem több, hanem egyetlen építész tervei szerint épül. Ha tehát az emberi bölcsességnek vagy filozófiának megfelelően szerkesztett épületként kellett létrejönnie, arra volt szükség, hogy az alapokat hosszú történeti előkészítés után egy valaki rakja le. Ezekre az alapokra mesterek ezrei helyezhetik el a maguk részét is, mert a tudomány csak az emberi nemzedékek közös erőfeszítésével növekszik és sohasem lesz befejezett. De csak egyetlen főépítész kell hozzá.

Ezért, a hibák, tökéletlenségek és hiányosságok ellenére, amelyek jelzik nála az emberi értelem korlátait, Arisztotelész az igazi Filozófus, mint ahogy Szent Tamás a Teológus.

21. – Arisztotelész 384-ben született a thrakiai Sztageirában. Apja egy Nikomakhosz nevű orvos volt, az Aszklepiadész-családból, amely egyenesen Aszklepiosztól származtatta magát. Tízennyolc éves korában lett Platón tanítványa, és az ő haláláig (347) hallgatta előadásait. Platón halála után a műsziai Atarneuszba költözött, ahol Hermiasz uralkodott, majd Mütilénébe, azután nyolc évet töltött Fülöp makedón királynál. Ő volt Nagy Sándor nevelője. Miután Sándor trónra lépett, Arisztotelész Athénbe jött és megalapította iskoláját a Lúkeionban (az Apollón Lúkeiosznak szentelt gümnaszionban). Itt tanított, a Lúkeion árnyas fái alatt sétálva hallgatóival, akiket ezért neveznek peripatetikusoknak. Tizenkét évet töltött Athénben. Amikor a makedónellenes párt istentelenséggel vádolta meg őt, barátja Hermiasz halálára írt himnusza ürügyén, Khalkiszba távozott, ahol 63 éves korában (322) halt meg.

Azt mondják, annyira ragaszkodott tanulmányaihoz, hogy munka közben mindig egy rézgolyót tartott a kezében, s ha véletlenül elbóbiskolt, a golyó egy fémmedencébe esve felébresztette. Fülöp és Sándor rendelkezésére bocsátották hatalmas forrásaikat, hogy segítsék kutatásait. Írt nyilvánosságnak szánt könyveket (dialógusokat), amelyek mind elvesztek - Cicero dicsérte ékesszólásukat: *flumen aureum orationis fundens Aristoteles* (Acad. II. 38,119) – és „akroamatikus” könyveket, amelyekben tanítványai számára tartott előadásait foglalta össze s amelyek nagyrészt ránk maradtak.

Ezeknek a könyveknek igen érdekes történetük van, amelyet Sztrabón mesél el s amely Pascalnak Kleopátra orráról szóló megjegyzéséhez hasonlóan példázza a kis dolgok szerepét az emberi sorsokban. A filozófus halálával könyvtára követőjére és utódjára, Theophrasztosra szállt, ezután Theophrasztosz tanítványára, Néleuszra, végül Néleusz örököseire. Ezek attól félve, hogy a könyveket elveszik tőlük a pergamoni fejedelmek könyvtára számára, egy föld alatti helyiségben rejtették el az írásokat. Később meghaltak. Arisztotelész kéziratái elvesztek. – Ismeretlenségben is maradtak másfél évszázadon át; és csak egy boldog könyvbarát szerencséje révén kerültek ismét napvilágra. Kr. e. 100 körül Néleusz örököseinek leszármazottai fedezték fel őket (nyilván igen rossz állapotban) és drága pénzért eladták egy gazdag könyvgyűjtőnek, a teószai Apellikónnak, aki egy sereg hibával hozta nyilvánosságra a könyveket; Kr. e. 86-ban, amikor a rómaiak bevették Athént, az írások Sulla kezébe

kerültek, majd Türrannión, a nyelvtudós használta őket; végül a rhodoszi Andronikosz elkészítette a könyvek katalógusát és kiadta azokat. Aphrodisziászi Alexandrosz (i. sz. II. század), az újplatonista Porphüiosz (III. sz.), Temisztiosz (IV. sz.) Szimplikiosz, Philonón (IV. sz.) kommentárokat írtak hozzájuk.

A skolasztika, amelynek fejlődése a VIII. században indult meg a keresztény nyugaton, sokáig nem ismerte Arisztotelész eredeti írásait, kivéve az Organont (a logikai értekezéseket tartalmazó művet), amelyet Boethius (480–526) fordított le latinra. De ismerték gondolatait, amelyeket rengeteg másodlagos forrás népszerűsített és amelyek szerves részét képezték az ókor nagy – igaz, főként platóni szellemű – filozófiai hagyományának, melyet az egyházatyák – elsősorban Szent Ágoston – átvettek és a hit szolgálatába állítottak. A keresztény iskolákban tanították Arisztotelész logikáját, Boethius szövege alapján. De csak a XII. század vége felé kezdtek a Filozófus írásai (Fizika, Metafizika, Etika) eljutni a skolasztikusokhoz, úgy látszik, mindenekelőtt annak a heves küzdelemnek köszönhetően, amelyet a keresztény tudósok folytattak az arab filozófusok ellen, akikhez ezek az írások kerültek (az újplatonisták kommentárjaival együtt, szíriai változatban, amelyet azután arabra fordítottak), és akik igyekeztek ezekre alapozni a maguk elméletét. Arisztotelész könyveit, amelyeket először nagy bizalmatlansággal fogadtak, már csak az út miatt is, amelyen nyugatra érkeztek és az arab kommentátorok tévedései miatt, hamarosan mind lefordították latinra, először az arab szövegből, azután a görögből.

22. – Ekkor következett be az emberi bölcsesség és az isteni igazság, Arisztotelész és a Hit találkozása. Minden igazság jogosan illeti meg a keresztény gondolkodást, mint ahogyan az egyiptomi örökség is megilleti a zsidókat. Quaecumque igitur apud omnes praeclara dicta sunt, nostra christianorum sunt mert, Szent Ambrusnak Szent Tamás által gyakran idézett szavai szerint, *minden igazság, bárki mondja is, a Szentlélektől való*. De valakinek végre kellett hajtania ezt a birtokbavételt, valakinek Krisztus szolgálatába kellett állítania Arisztotelész csodálatos értelmét. Ezt a munkát, amelyet Albertus Magnus (1193–1280) kezdett el, Aquinói Szent Tamás (1225–1274) folytatta, fejezte be és tökéletesítette. Mindez a körülmények ritka szerencsés összejátszásának volt köszönhető: a Szent Lajos-kori civilizáció virágzásának, a domonkos-rend nagyszerű szervezetének, és Szent Tamás lángelméjének.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> E munka elvégzésének feltételeit az biztosította, hogy a keresztény gondolkodás filozófiailag és teológiailag már szilárdan meg volt alapozva, hála az egyházatyáknak és a Szent Tamás előtti skolasztiká-

Szent Tamás, akit később egyháztanítónak (*Doctor Communis Ecclesiae*) nyilvánítottak és akit egyetemes tanítómesterévé tett az Egyház, nem egyszerűen átültette a keresztény gondolkodás talajába Arisztotelész filozófiájának teljességét, hogy egy összehasonlíthatatlan teológiai szintézis eszközévé tegye; egyúttal föl is emelte, és hogy úgy mondjuk, átváltoztatta e filozófiát.

Megtisztította a hibák minden nyomától – természetesen filozófiai téren, mert a megfigyelésekre vagy jelenségekre alapuló tudományok terén Arisztotelészhez hasonlóan Szent Tamás sem rudta elkerülni a kor tévedéseit, amelyeknek azonban nem voltak következményei magára a filozófiára nézve; világosan és harmonikusan rendszerezte, elmélyítette elveit, kiemelte a következtetéseket, kiszélesítette a horizontot, s nemcsak hogy semmit nem hagyott ki, hanem még hozzá is tett, gazdagítva a latin és keresztény hagyomány hatalmas kincstárából, visszaadva a méltó helyet Platón számos nézetének is; néhány alapvető tárgykörben (pl. a lényeg és a létezés kérdésében) pedig teljesen új gondolatköröket alkotott s mindezzel bebizonyította, hogy maga is olyan hatalmas filozófiai lángelme mint Arisztotelész. Végül és mindenek fölött, sajátosan teológiai szellemével úgy használva Arisztotelész filozófiáját, mint a szent tudomány *eszközét*, amely tudomány úgy van meg bennünk, „mint Isten tudományának lenyomata” e filozófiát önmaga fölé emelte és magasabbrendű megvilágításba helyezte, ami igazságát nem is emberi, inkább isteni módon csillogtatta meg. Az Arisztotelészben látható Arisztotelész és a Szent Tamásban látható Arisztotelész között ugyanaz a különbség, mint ha egy várost az emberek által gyújtott fákltyák fényében vagy reggeli napsütésben szemlélünk.

Ezért, bár Szent Tamás mindenekelőtt teológus volt, éppen annyi, sőt talán több joggal lehet beszélni *tomista filozófiáról* mint *arisztotelészi filozófiáról*.<sup>a</sup>

23. – Arisztotelész és Szent Tamás e filozófiája valójában, egy modern filozófus szavai szerint, *az emberi szellem természetes filozófiája*; kifejleszti és tökélyre viszi azt,

nak. Így Albertus Magnus és Szent Tamás munkássága nem *megváltoztatta* hanem *tökéletesítette* a keresztény filozófiát, megadva neki az érett korához illő formát. Ha a kortársak meglepődtek e mű újdonságától, ez csak azért történt, mert minden lépés a tökély felé szükségképpen meglepi azokat, akik közelről szemlélik, s akik megszokásból kötődnek bizonyos vonatkozásokban a tökéletlen állapothoz. Szent Tamásnak kortársai körében való fogadtatásáról abban a történelmi összefoglalásban lesz szó, amelyet „A filozófia elemei” végén adunk.

<sup>a</sup> Hozzátesszük, hogy *Szent Tamás olvasását helyes a Summa theologicával kezdeni*. E tanácsot nem lehet eléggé hangsúlyozni. A filozófia tanulmányozásának meg kell előznie a teológiáét, de a szűkebb értelemben vett tanulmányok mellett, a szellem hasznára, a Summa theologia olvasását — bár az abban követett sorrend teljesen eltér a filozófia felépítésétől, — rögtön a filozófiatanulás első éve után el lehet és kell kezdeni, s azután folyamatosan lehet haladni vele.

ami a legmélyebben és leghitelesebben természetes értelmünkben, annak alapvető ismereteiben és az igazság felé való mozgásában.

Egyben az *evidencia filozófiája* is, amely egyszerre alakul az érzékek adatainak tapasztalati evidenciáján és az alapvető elvek értelmi evidenciáján; a *lét filozófiája*, mivel teljes egészében azon alapul és rendeződik el, ami van, s hűségesen követi a valóság igényeit; az *értelem filozófiája*, mert rá hagyatkozik, mint az igazság képességére és egyben alakítja is, önálló, tisztító, nevelő tevékenysége által. Így *egyetemes filozófiaként* jelenik meg, olyan értelemben, hogy nem valamely nemzet, osztály, csoport, vérmérséklet, faj, törekvés, hangulat, gyakorlati szükséglet kifejeződése, hanem a mindenütt egyforma értelem kifejeződése és gyümölcse; abban a vonatkozásban is, hogy képes a kiválasztott értelmeket a legmagasabb és legnehezebb tudományig elvezetni, anélkül, hogy bármikor is nélkülöznél az alapvető, minden becsületes értelem által ösztönösen megszerzett bizonyosságokat, amelyek a *józan ész* egyetemes emberi tartományát alkotják. Továbbá *folytonos és maradandó filozófia* (*philosophia perennis*), mert mielőtt még Arisztotelész és Szent Tamás tudományosan megalapították volna *mint filozófiát*, gyökereiben már kezdettől fogva létezett, filozófia előtti állapotban, mint az értelem ösztöne s mint első következtetéseinek természetes ismerete, és mert filozófiaként történt megalapítása után szilárd és hagyományos útján fejlődő maradt, míg az egymásra következő többi filozófia nem bizonyult tartósnak. Végül felülmúlhatatlanul *egyedinek* mutatkozik részben mert az egyetlen, amely biztosíthatja az emberi tudás – a metafizika és a tudományok – számára a harmóniát és az egységet, részben mert a legnagyobb összetettséget és benne egyúttal a legnagyobb összefüggőséget jelenti, s nem lehet figyelmen kívül hagyni a legkisebb elvét sem, anélkül, hogy – előreláthatatlan következmények által – ne hamisítanánk meg a valóság szemléletét.

Ezzel a néhány külső vonással jellemezhetjük igazságát, mielőtt mélyebbre hatolnánk benne, s közvetlenül megállapítanánk belső evidenciáját és racionális szükségességét.

## II. KÖVETKEZTETÉSEK (a)

### 24. A FILOZÓFIA MEGHATÁROZÁSA

– A filozófiát először úgy határoztuk meg, mint *emberi bölcsességet*. Most, hogy – keletkezésének történetét ismerve – jobban tudjuk, hogy miben áll ez a bölcsesség, és mivel foglalkozik, megkísérelhetjük pontosabban megmondani, mi a filozófia.

E célból a tulajdonképpeni filozófiát (az első filozófiát vagy metafizikát) vesszük figyelembe. Amit abszolút értelemben (*simpliciter*) fogunk mondani róla, az alkalmazható lesz bizonyos vonatkozásokban (*secundum quid*) a filozófia többi részére is.

1. A filozófia *a magatartás vagy az élet „bölcsessége”*, amely a *jó cselekvésben* áll, olyan értelemben, ahogy néha *bölcsnek* nevezzük azt, aki *erényes?* (Az angolok a „jó” szót használják ebben az értelemben.) Nem, a filozófia olyan bölcsesség, amelynek lényege a

#### MEGISMERÉS

2. *Milyen megismerés?* – Megismerés a szó teljes és tökéletes értelmében, azaz *bizonyossággal*, s meg tudva magyarázni, hogy *miért* olyan a dolog, amilyennek mondjuk, s miért nem lehet másmilyen, azaz

#### OKOK ÁLTALI MEGISMERÉS

Az okok keresése valóban a filozófusok nagy vállalkozása és az ismeret, amellyel foglalkoznak, nem egyszerűen valószínű ismeret, mint az, amellyel a szónokok élnek beszédekben, hanem olyan ismeret, amely a szükségszerűség erejével hat az értelemre, mint a mértantudósok bizonyításai. De mi az *okok által biztos ismeret?* Ez az, amit tudománynak nevezünk. A filozófia tudomány.

3. *Milyen eszközökkel történik e megismerés, milyen világosság felhasználásával?* Az értelem által, annak felhasználásával, amit az emberi értelem

#### TERMÉSZETES VILÁGOSSÁGÁNAK

nevezünk. Ez minden tisztán emberi tudomány közös jellemzője (szemben a teológiával).

A filozófiát az általa alkalmazott igazságkritérium, tehát a tárgy *evidenciája* szabályozza.

Azt az eszközt vagy világosságot, *amely által* egy tudomány megragadja a dolgokat, a szaknyelv

<sup>4</sup> Az itt megadott következtetéseket érintő ellentmondásokat a Tartalmi Logikában és a Kritikában tanulmányozzuk.



e tudomány *lumen sub quo*-jának nevezi, annak a világosságnak, amelynek fényében megragadja a tárgyat, melyet megismer (s melyet *objectum quod*-nak neveznek). Az egyes tudományoknak megvan a maguk külön világossága (*lumen sub quo, medium seu motivum formale*), amely megfelel azoknak a formális elveknek, melyekkel tárgyukhoz közelítenek. De ezek az elvek abban közösek, hogy valamilyeni értelmünk ösztönös tevékenysége, mint a megismerés természetes eszköze által ismert előttünk – nem pedig, mint a teológia elvei, az emberekhez intézet természetfölötti közlés (kinyilatkoztatás) és a hit világossága által.

Most már csak a filozófia *objectum quod*-ját, sajátos tárgyát kell megvizsgálnunk.

4. *Minek a megismerése?* E kérdés megválaszolásához idézzük föl, mivel foglalkoztak a különböző filozófusok, akiknek a tanait fentebb összefoglaltuk. Mindennel foglalkoztak; magával a megismeréssel és eljárásaival, a léttel és a nemléttel, a jóval és a rosszal, a mozgással, a világgal, az élőlényekkel és az élettelen dolgokkal, az emberrel, Istennel. . . A filozófia tehát mindennel foglalkozik, *egyetemes tudomány*. Vajon ez azt jelenti, hogy a filozófia magába olvasztja az összes tudományt, és az egyetlen tudományt alkotja, amelynek a többiek csak részei, vagy hogy saját maga olvad bele a többi tudományba, amelyeknek csak csoportosítását vagy rendszerezését jelenti? Nem, megvan a maga saját természete és tárgya s elválasztandó a többi tudománytól; másképp a semmivel lenne egyenlő és a különböző fentebb tárgyalt filozófusok nemlétező problémákról értekeztek volna. Mármost az, hogy a filozófia valami valóságos dolog és hogy a problémákat, amelyekkel foglalkozik, igen fontos tanulmányozni, világosan kitűnik annak természettől való lehetetlenségéből, hogy az emberi szellem ne tegye föl magának a filozófia által tárgyalt kérdéseket, ami elveket tesz szükségessé, melyekhez a tudományok bizonyosságai kapcsolódnak.

„Azt mondjátok, hogy filozofálni kell?” Mondja Arisztotelész egy nevezetes dilemmában. „Akkor valóban filozofálni kell. Azt mondjátok, hogy nem kell filozofálni? Akkor megint csak filozofálni kell (hogy ezt bebizonyítsuk). Minden körülmények között szükséges filozofálni.”

De hogyan lehet a filozófia *külön tudomány*, ha mindennel foglalkozik? Itt azt a kérdést kell föltennünk, *milyen szempontból* foglalkozik mindennel vagy mi az, ami *közvetlenül és önmagában* érdekli minden dologban: ha pl. az emberrel foglalkozik, azért teszi-e ezt, hogy megtudja csigolyáinak számát vagy betegségeinek okait? Nem, ez az anatómia és az orvostudomány dolga, a filozófia azért foglalkozik az emberrel, hogy megtudja, van-e pl. értelme, amely teljesen megkülönbözteti más élőlényektől, van-e lelke, azért teremtett-e, hogy Istennek örüljön, vagy hogy a teremtményeknek stb. Ha mindezt megtudjuk, nem mehetünk messzebbre és mélyebbre a kérdések föltevésében. Mondjuk azt, hogy a filozófia a dolgokban nem az értékeink hatókörébe eső jelenségek legközvetlenebb miértjét keresi, ha-

nem, ellenkezőleg e jelenségek legtávolabbi miértjét, a legmagasabb miértet, amely fölé az értelem nem emelkedhet. Ezt filozófiai nyelven úgy fejezzük ki, hogy a filozófia nem a *másodlagos okokkal* vagy a *közvetlen okokkal*<sup>a</sup> törődik, hanem az *elsődleges okokkal* avagy a legfőbb elvekkkel, a *legmagasabb okokkal*.

Láttuk továbbá, hogy a filozófia az értelem természetes világosságával ismeri meg a dolgokat. Mondjuk tehát azt, hogy az első okokkal vagy a legfőbb elvekkkel foglalkozik, amelyek a *természetes rendre* vonatkoznak.

Amikor azt mondtuk, hogy a filozófia *mindennel* foglalkozik, mindennel, ami van, mindennel, ami megismerhető, nem beszéltünk elég pontosan, csak az anyagot határoztuk meg, amelyre vonatkozik, az *objectum materiale*-t, nem mutattuk meg, hogy milyen szempontból és milyen határok között érdeklődik ez iránt az anyag iránt, nem jelöltük meg az *objectum formale*-t vagy *formai szempontot*. Egy tudomány *objectum formale*-ja az a meghatározás, amellyel közelít valamihez, azaz amit *önmagában* és mindenekelőtt figyelembe vesz, s aminek jegyében minden továbbira tekintettel van;<sup>b</sup> és amiket a filozófia formailag figyelembe vesz a dolgokban, s amiknek szempontjából minden továbbira tekintettel van, nem mások, mint

#### AZ ELSŐDLEGES OKOK

vagy a dolgok legfőbb elvei, amennyiben ezek az okok vagy elvek a természetes rendhez tartoznak.

Egy képesség, egy tudomány, egy művészet, egy erény *objectum materiale*-ja egyszerűen az a dolog vagy anyag – minden egyéb nélkül –, amelyre alkalmazzák ezt a képességet, tudományt, művészetet, erényt. Így a kémia *objectum materiális* az élettelen anyagok; a látási az előttünk lévő dolgok. De ez nem elég ahhoz, hogy pl. a kémiát megkülönböztessük a fizikától, amely szintén az élettelen anyagokkal foglalkozik, sem ahhoz, hogy különbséget tegyünk a látás és a tapintás között. A kémia pontos meghatározásához meg kell mondani, hogy tárgyai az élettelen anyagok mély (lényegi) változásai; hasonlóképpen meg kell mondani, hogy a látás tárgya a szín. Így jelöljük meg *objectum formale quod*-jukat, tehát azt, amit *természetnél fogva és közvetlenül, vagy önmagában és áttétel nélkül, vagy szükségképpen és mindenekelőtt* (e kifejezések ugyanazt jelentik és a latin *per se primo*-nak felelnek meg) vesz figyelembe e dolgokban a tudomány, a művészet vagy a képesség, s aminek szempontjából minden továbbira tekintettel van.

Így minden emberi ismeret közül a filozófia az egyetlen, amelynek tárgya *mindaz, ami van*. De mindenben, ami van, csak az *elsődleges okokat* keresi. A többi tudomány tárgya viszont *ilyen vagy olyan része* annak, ami van, s amelynek csak a *másodlagos okait* vagy *közvetlen elveit* keresik. Tehát a filozófia a legmagasabbrendű emberi ismeret.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a filozófia *bölcsesség*, mert a *bölcsesség* sajátossága a

<sup>a</sup> *Közvetlenek*, azaz az érzékek hatókörébe eső jelenségterülethez tartoznak.

<sup>b</sup> „Quod per se primo haec scientia considerat et sub cuius ratione caetera omnia cognoscit.”

legmagasabb okok figyelembevétele, *sapientis est altissimas causas considerare*. Így néhány elv összefogja az egész természetet és az értelmet anélkül gazdagítja, hogy megterhelné.

5. Mindaz, amit mondtunk, tisztán és egyszerűen az első filozófiára vagy metafizikára illik, de kiterjeszhető az egész filozófiára, egységnek tekintve azt, melynek fő része a metafizika. Azt fogjuk tehát mondani, hogy az általában vett filozófia *egyetemes tudománycsoport*, amelynek *formális szempontját* az elsődleges okok alkotják: vagy az *abszolúte* elsődleges okok, az *abszolúte* elsődleges elvek (a metafizika *objectum formaléi*), vagy egy *bizonyos csoport* elsődleges okai, *egy adott rendszer legfőbb elvei* (a többi filozófiai tudomány *objectum formaléi*). Azt is elmondhatjuk, hogy a metafizika tisztán és egyszerűen (*simpliciter*) megérdemli a „bölcesség” nevet, míg a filozófia többi része csak bizonyos viszonylatban (*secundum quid*).

I. ÖSSZEFOGLALÁS. – *A filozófia az a tudományos megismerés, amely az értelem természetes világoosságával veszi szemügyre minden dolog elsődleges vagy legmagasabb okait; avagy dolgok: a tudományos megismerése az elsődleges okok által, amennyiben ezek a természetes rendhez tartoznak.*

a) Az ilyen megismerés nehézségének oka éppen magasrendűségében van. Ezért kell a filozófusnak, aki a legmagasabb rendű megismeréssel foglalkozik, személy szerint a legalázatosabbnak lenni a tudósok közül – ami nem akadályozhatja meg abban, hogy kötelességének megfelelően megvédje bölcssége méltóságát és minden tudományok közötti elsőségét.

b) Abból a megfontolásból, hogy a filozófia területe *egyetemes*, Descartes (XVII. sz.) az egyetlen tudománynak tekintette<sup>4</sup> melynek az összes többi csak része; Auguste Comte és a pozitivisták (XIX. sz.) viszont föl akarták oldani a többi tudományban, amelyeknek csak a „rendszerezését” jelentené. Látható, hogy valamennyien tévedtek, mert nem tettek különbséget a filozófia *objectum materialja* és *objectum formalja* között.

#### *Arisztotelész és Szent Tamás filozófiája*

A filozófiának és a többi tudománynak közös az *objectum materialja* (mindaz, ami megismerhető). De a filozófia *formálisan* az elsődleges okokat veszi figyelembe, míg a többi tudomány a másodlagosakat.

#### *Descartes*

A filozófia magában tartalmazza a többi tudományt. A filozófia: minden tudomány.

#### *Auguste Comte*

A tudományok magukba olvasztják a filozófiát. Nincs filozófia.

<sup>4</sup> Descartes a filozófia szót régi értelmében használta. A régiek számára, akárcsak Descartes számára, a filozófia szó a *tudományos ismeretek összességét* jelentette. De a régiek az így értelmezett filozófiát *több különválasztott tudományra osztották*, amelyek közül a metafizika különös joggal viselte a filozófia nevet. Descartes viszont a továbbra is a *tudományok összességéként* felfogott filozófiát *egyetlen* tudománynak tekintette (amelynek a metafizika, a fizika, a mechanika, az orvostudomány és az erkölctan a fő részei). Így csak egyetlen tudományt ismert el. A mi számunkra a filozófia tudományegyüttes, amelynek egysége *formális szempontjából* származik, akárcsak a többi tudománytól való különbözősége. Ennek a tudományegyüttesnek a legfontosabb tagja a metafizika, amely egyetlen tudomány, s *objectum formalja* *egyetemes* (a lét mint lét).

c) Fentebb mondtuk, hogy a filozófia *tudomány*, és bizonyossággal ismer meg. Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy a filozófia bizonyossággal megold minden a területén fölvethető kérdést. Számos pontban meg kell elégednünk valószínű megoldásokkal, részben mert a kérdés megválaszolását a tudomány adott fejlettsége nem teszi lehetővé (mint pl. a természetfilozófia és a pszichológia számos problémájának esetében), részben pedig mert a kérdés megoldása semmi újat nem jelent (mint pl. az erkölcsi szabályok egyedi esetekre alkalmazásakor). De ez a pusztán valószínű elem lényegtelen a tudománynak mint olyannak a szempontjából. És a filozófia sokkal több bizonyosságot – méghozzá tökéletesebb (metafizikai) bizonyosságokat – tesz lehetővé, mint bármely más tisztán emberi tudomány.

## 25. — A FILOZÓFIA ÉS A TÖBBI TUDOMÁNY

Hogyan lehet meghatározni a filozófia (mindenekelőtt az első filozófia vagy metafizika) viszonyát a többi tudományhoz?

1. Minden tudomány a maga ura, olyan értelemben, hogy megvannak a szükséges és elégséges eszközei a maga területén az igazság megállapítására, és hogy senkinek sincs oka tagadni az így megállapított igazságot.

De megtörténhet, hogy egy tudomány vagy inkább egy tudós véletlenül *téved* a maga területén. Ez esetben a kérdéses tudomány kétségkívül megítélheti és kijavíthatja önmagát, de világos, hogy van egy nála magasabb tudomány is, amely megítélheti és kijavíthatja, feltéve, hogy az elkövetett hiba a területéhez tartozó valamely igazságba ütközik, s így világosságának hatókörébe esik. Mármost a filozófia, és mindenekelőtt a szűkebb értelemben vett filozófia vagy metafizika a legmagasabb tudomány. Így tehát ennek feladata

### MEGÍTÉLNI

az összes többi tudományt, olyan értelemben, hogy hamisnak nyilvánít minden tudományos tételt, amely a filozófia igazságaival összeegyeztethetetlen.

Vegyünk például egy fizikai tételt, amely összeegyeztethetetlennek tűnik egy filozófiai igazsággal.<sup>a</sup> Nemcsak a fizika feladata, hogy e tételt a fizika fényében megítélje, hanem a *filozófiáé is, hogy e tételt a filozófia világosságánál megítélje*, meghatározva, hogy valóban összeegyeztethetetlen-e a kérdéses filozófiai igazsággal, s ha igen, milyen mértékben. (Ha ez az összeegyeztethetlenség valószínű, akkor a szóban forgó fizikai tétel nyilvánvalóan nem igaz, mert egy igazság nem lehet ellentmondásban egy másik igazsággal. A fizikusnak tehát meg kell hajolnia a filozófia előtt és felül kell vizsgálnia érvelését vagy kísérleteit.)<sup>b</sup>

<sup>a</sup> Így pl. föl lehet tenni a kérdést, hogy a Galilei és Descartes óta ismeretes *tehetetlenségi elv* összeegyeztethető-e ezzel a filozófiai elvvel: *quidquid movetur, ab alio movetur*.

<sup>b</sup> Igaz, hogy nem magával a filozófiával állunk szemben, hanem a filozófusokkal, és a filozófusok tévedhetnek; egy filozófus tévedést követhet el egy fizikai tétel megítélésében – de ez nem bizonyítja, hogy nincs joga megítélni.

Egy fizikus tehát bizonyos esetekben fenntarthat egy fizikai tételt egy filozófussal szemben, aki azt

Nézzünk most egy filozófiai tételt, amely egy fizikai igazsággal tűnik összeegyeztethetetlennek.<sup>a</sup> A filozófia feladata e tételnek a filozófia fényében való megítélése és annak meghatározása, hogy valóban összeegyeztethetetlen-e a kérdéses fizikai igazsággal, s ha igen, milyen mértékben. De nem a fizika feladata, hogy a tétel fölött a fizika világosságánál ítélkezzék. (Ha az összeegyeztethetlenség valóban fennáll, ez a filozófiai tétel nyilván hamis, mert egy igazság nem állhat ellentmondásban egy másik igazsággal. A filozófus tehát ilyen esetben meghajlik, de nem a fizika előtt, hanem a fizika eszközeivel önmaga fölött ítélkező filozófia előtt, és felülvizsgálja érvelését.)

2. Ezenkívül, ha egy tudomány elvei egy magasabb tudomány elvei alá vannak rendelve, világos, hogy ez a magasabb tudomány *irányító* szerepet tölt be az alsóbb tudománnyal kapcsolatban. Mármost a filozófia (az első filozófia vagy metafizika) elvei – minden emberi ismeret abszolúte elsődleges elvei lévén – bizonyos értelemben függésben tartják minden más emberi tudomány elveit. Tehát a filozófia (az első filozófia vagy metafizika)

### IRÁNYÍTJA

a többi tudományt.

a) *A filozófia (az első filozófia vagy metafizika) elvei – minden emberi ismeret abszolúte elsődleges elvei lévén – bizonyos értelemben függésben tartják minden más emberi tudomány elveit. – Kétségekívül nem közvetlenül függenek ez utóbbiak a metafizika elveitől, tehát nem úgy, ahogy egy következtetés függ az előfeltételektől, amelyek igazgá teszik. Maguktól válnak ismertté, a természetes világosság által (principia per se nota). De nem elsők abszolút értelemben (simpliciter). S következtésképpen, jóllehet a metafizikától függetlenül hatnak a szellemre, valójában nem kevésbé tételezik föl a metafizika elveit, és föloldódnak bennük; megismerhetők anélkül, hogy kifejezetten ismernénk a metafizika elveit, de nem lehetnének igazak, ha ez utóbbiak nem volnának igazak. Ebben az értelemben közvetlenül alájuk vannak rendelve. Így pl. e matematikai elv: „Két mennyiség, amely egy harmadikkal egyenlő, egymással is egyenlő”, feloldódik abban a metafizikai elvben, amely „sűrítve” így hangzik: „Két létező, amely azonos egy harmadikkal, egymással is azonos.”*

Ezért – mint majd a Tartalmi Logikában látni fogjuk – teljesen *helytelen* az a nézet, amely szerint a tudományok egyszerűen a metafizika „*alárendeltjei*”.

Továbbá a tudományok néha maguk is használják a metafizika teljesen általános és egyetemes elveit. Ebben az értelemben mondják, hogy *egy bizonyos szempontból (secundum quid)* vannak az utóbbiaknak alávetve.

b) Valamit irányítani annyi, mint megjelölni célját vagy rendeltetését. A tudományokat nem a filozófia vezeti saját céljuk felé, azaz nincsen rá szükségük a céljuk felé való haladásban; az aritmetikának nincs szüksége filozófiára ahhoz, hogy a számokkal kapcsolatos igazságokra irányuljon: önmaga irányítja ezeket magát; de a filozófia jelöli meg a különböző tudományok sajátos célját abban az értelemben, hogy elméletileg meghatározza azt, ami az egyes tudományok saját tárgyát képezi és ami egységüket és különbözőségüket alkotja (a tudományok osztályozása<sup>b</sup>). És ezáltal meghatározhatatlanságát nyilvánította egy filozófiai igazsággal. De ilyenkor a kérdéses fizikai tétel evidenciája vezeti a fizikust arra a következtetésre, hogy a filozófus tévedett ítéletében, azaz ítéletét nem *ut philosophus*, nem mint a filozófia képviselője hozta. S ez nem a filozófus mint filozófus arra való jogának elvitatása, hogy ilyen ítéletet hozzon.

<sup>a</sup> Így pl. a *szabadakarat* filozófiai tétele a mechanisztikus felfogás hívei szerint összeegyeztethetetlen az *energiamegmaradás* fizikai elvével.

<sup>b</sup> A Tartalmi Logikában tanulmányozott kérdés.

rozza a tudományok egymás közötti rendjét. Minden tudományt a bölcsesség rendszerez, *sapientiae est ordinare*. – Így ha egy tudomány vagy inkább egy tudós véletlenül eltér saját céljától, s más tudomány területét vagy jogait bitorolja, a filozófia dolga e rendetlenség megszüntetése. E minőségében *irányítja a tudományokat (saját céljuk felé)*, nem azzal, hogy meghatározza irányulásukat, hanem eltéréseik kiküszöbölésével.

Másrészt az ismeret, amelyben a szellem megtalálja végső javát, azaz a legmagasabb ismeret, úgy tekinthető, mint a közös transzcendens cél, amelyre minden tudomány irányul. Mármost a filozófia – az elsődleges okok tudománya – az, amely biztosítja ezt az ismeretet; ennyiben tehát *irányítja a tudományokat* (a közös cél felé, amelynek mindegyikük saját célja, alá van rendelve). Így minden tudomány a bölcsességhez van rendelve.

Az elmondottakból megérthető, hogy a tudományokban való előrehaladáshoz nem szükséges filozófusnak lenni, sem pedig a filozófiát alapként használni, és hogy a tudósoknak nem kell tudományuk művelése közben tanácsot kérniük a filozófusoktól, sem pedig arra törekedniük, hogy filozófusokká váljanak; de „a filozófia nélkül sosem adhatnak számot maguknak szakterületük szerepéről és helyéről az emberi ismeretek egészében”, „és nem lehet semmiféle elképzelésük a tapasztalat, elveiről és a szaktudományok valódi alapjairól”; és az emberi társadalom olyan művelődéstörténeti korszakai, amelyekben a filozófia nem gyakorolta elsőbbségét – mint *scientia reatrix* – a többi tudományok fölött, az értelem számára végzettszerűen az általános rendetlenség és gyengülés állapotát jelentették.

c) Descartes, amikor minden tudományt föloldott a filozófiában, és a tudományt tisztán és egyszerűen egynek tekintette, azt hitte, hogy minden tudomány elvei *közvetlenül* az első filozófiáitól (a metafizikáitól) függenek. Ez esetben a metafizikával, magával a megismerés csúcásával kell kezdeni a tudományokat és a filozófia tanulmányozását.

Az ellenkező hiba annak föltételezése, hogy a tudományok elvei *teljesen függetlenek* a filozófiától. Így nem létezhet többé *scientia reatrix*, és a tudományok nem alkotnak rendezett épületet, csak káoszt. Meglehető, hogy Auguste Comte, aki a filozófiát a rész tudományok egyszerű „rendszerezésére” akarta korlátozni, nem vette észre, hogy maga ez az osztályozó és rendszerező szerep (abban a tevékenységben, amelyet ő „objektív szintézisnek” nevezett) csak akkor lehetséges, ha a filozófia önálló és magasabb tudomány, amelytől a többi bizonyos módon függ.

#### *Arisztotelész és Szent Tamás filozófiája*

A rész tudományok elvei a filozófia elveinek vannak alárendelve, de csak *közvetve*. Így a filozófia *irányítja* a többi tudományt, de ezt az irányítást *politikainak* lehet nevezni (a rész tudományok autonómak). Az első filozófia (metafizika) tanulmányozását

*(Arisztotelész és Szent Tamás filozófiája)*

nem az értelmi vizsgálódás kezdetére, hanem annak végére kell helyezni.

#### *Descartes filozófiája*

A rész tudományok elvei *közvetlenül* alá vannak rendelve a filozófiáéinak. Így ez utóbbi oly módon irányítja őket, amely *despotikusnak* nevezhető. Az első filozófia (metafizika) tanulmányozásával kell kezdeni az értelem vizsgálódását.

#### *A filozófia tagadóinak filozófiája*

A rész tudományok elvei mincennek alárendelve *semmiféle* magasabb tudományéinak. Így e tudományokat *semmi sem irányítja*, és olyan állapotban vannak, amely *anarchikusnak* nevezhető. Nincs legfőbb tudomány vagy első filozófia (metafizika).

3. Végül, ha egy tudomány olyan elvekből vagy adatokból kiindulva vezet le bizonyításait, amelyeket nem tud sem megvilágítani, sem *megvédeni*, szükséges, hogy ezeket az elveket és adatokat egy felsőbb tudomány védelmezze meg, ahogyan az építész tudománya a kőművesmesterét. Világos továbbá, hogy minden tudomány, a legmagasabbat kivéve, olyan elvekből vagy adatokból kiindulva vezet le bizonyításait, amelyeket nem tud sem megvilágítani, sem megvédeni. A matematika pl. nem kérdezi meg, hogy mi a mennyiség, a szám vagy a kiterjedés, a fizika sem teszi föl azt a kérdést, hogy mi az anyag. És ha akad valaki, aki tagadja, hogy az érzéki világ létezik, vagy hogy két mennyiség, amely egy harmadikkal egyenlő, egymással is egyenlő, vagy hogy a térnek három dimenziója van, sem a fizika, sem a matematika nem válaszolhat neki, mert ezek *feltételezik* az említett elveket vagy adatokat. Tehát a filozófiának (az első filozófiának vagy metafizikának) kell

#### MEGVÉDENIE

minden lehetséges ellenféllel szemben az összes emberi tudomány elveit.

A tudományok a józan észből vagy az értelem és a tapasztalat által természetes módon szolgáltatott evidenciákból merítik elveiket. És ez kétségkívül elegendő ahhoz, hogy ezekre az elvekre építkezzenek, de ahhoz már nem, hogy biztonságban legyenek és megvédhessék magukat az elveik ellen irányuló tévedésekkel szemben. Nem elég az emberi megismerés tökéletesedéséhez, szilárdságához és lényegi szükségleteinek kielégítéséhez sem. Az emberi megismerés igen tökéletlen és törekeny marad és nem érheti el végcélját, ha ezeket az elveket nem világítják meg, tárgyalják és védik tudományosan.

4. Így a filozófia (és mindenekelőtt az első filozófia vagy metafizika) mint bölcsesség és legfőbb tudomány, megítéli, irányítja és védi a többi tudományt. De függ-e a fej attól, amit irányít? Nyilvánvalóan nem, és azt kell mondanunk, hogy a filozófia független az alsóbb tudományoktól, vagy legalábbis csak úgy függ, mint ahogy a felettes, aki nem olyan erős, hogy elég legyen önmagának, függ az alárendeltjeitől vagy az eszközöktől, amelyeket alkalmaz. Ezért határozza meg Arisztotelész úgy a filozófiát, mint a tulajdonképpeni SZABAD tudományt.

a) A filozófia a tényekre, a tapasztalat adataira támaszkodik. Hogy biztosítsa az anyagot, amelyre szüksége van, az érzéki evidenciák által szolgáltatott igazságokat és a tudományok által felállított tételeket használja *eszközökként*. Úgy függ ezektől, mint ahogyan az a felettes, aki nem boldogulván egymagában, függ alárendeltjeitől.

Az ilyen függés *tiszán anyagi függés*, mert a felettes az alárendeltéktől csak úgy függ, mint akiket igénybevesz a maga szolgálatára, nem pedig ő szolgálja azokat. Önnön világosságával ítéli meg azt, amit az alárendelték, akikre szüksége van, szolgáltatnak neki. Így például François Huber, a méhek egyik legéleselméjűbb megfigyelője, aki vak volt, a maga értelmének fényével ítélte meg azt, amit szolgájának szeme látott.

De egyébként a filozófia csupán az érzéki evidenciától függ feltétlen szükségszerűséggel, a tudományoktól csak viszonylagosan és esetlegesen. Az érzéki evidenciából meríti a filozófia az alaptételeket, amelyeket – a maga világosságában megtételezve – előtételekként használ bizonyításaiban és saját

igazságai felállításában. Így az az érzékek által megállapított és a filozófia fényében megtélt tény-igazság, hogy „mozgás van a világban”, előtételként szolgál Arisztotelész számára annak megállapításához, hogy a lét aktusra és potenciára osztható, és van egy első mozgatóként működő tiszta aktus (Isten). Ebből világos, hogy a filozófia egyáltalán nem mondhat le ezekről a tételekről; és hogy az így előtételekül választott tételeknek feltétlenül igazaknak kell lenniük, különben a következtetések, amelyeket a filozófia levon belőlük, nem lesznek biztosak. – Ha viszont a tudományok által szolgáltatott tételekről vagy következtetésekről van szó, e tételek, ha igazak, kétségtelül gazdagítják a filozófia által felhasználható anyagot, de a tételeket a filozófiának (s mindenekelőtt az első filozófiának, a metafizikának) nem kell használnia, sőt nem is szabad használnia saját következtetései *felállításához*, legalábbis ha *biztos* következtetésekről van szó (jóllehet ezek *megerősítéséhez* használhatja őket). Szükséges, hogy effajta tételek minél nagyobb számban álljanak rendelkezésére, mert elveit csak akkor alakíthatja ki, ha azok, hogy úgy mondjuk, érzéki példákban testesülnek meg. De nincs szüksége *egy bizonyos* tételre inkább, mint bármely másakra, mivel nem adva fel természetét és nem mondva le a hozzá, mint magasabbrendű tudományhoz tartozó szabadságról, következtetéseit saját elveiből és az érzéki evidenciák által szolgáltatott alaptételekből kell levezetnie, nem pedig a tudományok tételeiből. Ez utóbbi tételeknek valójában nem előtételeknek kell lenniük, hanem *illusztrációknak*, amelyeket a filozófia arra használ, hogy eljusson a saját bizonyosságaihoz. Egy egészségesen felépített filozófia tehát lemondhat a tudományos tételek rendszeréről, amelyet azonban a gyakorlatban mégis igénybe vesz, a tudomány adott fejlettségi színvonalának megfelelően; és ha a tudományos tételek e rendszerét egyszer hamisnak találják, a filozófia igazságát ez nem érinti, csak a nyelvezetét és azokat az érzéki illusztrációkat, amelyekbe bizonyosságait „öltöztette”, kell módosítania.

Ezek a megjegyzések fontosak. Megmutatják, hogy a tapasztalati adatok, amelyeken mindenekelőtt alapul a filozófia, hogyan felelnek meg a vele, mint felsőbbrendű és egyetemes tudománnyal szembeni elvárásoknak; ezeket az adatokat egy eszköz – az érzéki evidencia – szolgáltatja, amely korábbi, mint a tudományos megfigyelés és sokkal biztosabb, mint a tudományok következtetései és minden egyes ember számára természetes módon hozzáférhető; s olyan egyszerű tényigazságokból áll, hogy feltétlen általános érvénnyel bír, s annyira közvetlen és nyilvánvaló, hogy bizonyossága meghaladja a legjobban megalapozott tudományos következtetésekeit is.<sup>4</sup>

E megjegyzések azt is érthetővé teszik, hogy a tisztán tudományos jellegű tévedések, amelyekkel Arisztotelész és Szent Tamás filozófiájában találkozunk s amelyek szükségképpen fakadtak a tudomány akkori állapotából, egyáltalán nem befolyásolják e filozófia igazságát. Egyetlen filozófia sem hűségesebb a filozófia tisztaságát és szabadságát szavatoló gondolkodási szabályokhoz, mint Arisztotelész és Szent Tamás filozófiája.

Igaz, hogy a filozófia – ha *megkülönböztetett* is a résztudományoktól – nincs tőlük *elválasztva*, vagy *elszigetelve*. Ellenkezőleg: az a kötelessége, hogy ellássa a *scientia reatrix* tisztét, állandóan rávetítve fényét a tudományok felfedezéseire, elméleteire, szakadatlan tevékenységére és mozgására és életének

<sup>4</sup> Ezekhez az adatokhoz kapcsolódhatnak – de másodlagos jelentőséggel, csupán értékes megerősítésként szolgálva – a tudományos megfigyelés és kísérletezés által felfedezett, ellenőrzött és lemért *egydi tények*. Megjegyzendő, hogy az abszolúte evidens igazságok, amelyek a filozófia eredeti és alapvető adatait alkotják, gondosan megkülönböztetendők a köznapi ismeret tapasztalatainak bizonyos *értelmezéseitől*, amelyek csak *áltudományos tételek*. Ha pl. a természetfilozófiában, a lényegi változások valóságát bizonyítandó, ahhoz az érvhez folyamodunk, hogy a víz *folyékony*, míg a hidrogén és az oxigén légnemű, ez az érvelés nem az érzéki evidencia igazságán fog alapulni, hanem tudományos *tévéden* (hiszen ugyanazon szervesetlen anyagok létezhetnek szilárd, folyékony és légnemű állapotban is). A megfelelő tudományos tájékozottság nyilvánvalóan segít a filozófusnak, hogy elkerülje a hasonló félreértéseket.



s a világban való haladásának egyik legfontosabb feltétele a bensőséges kapcsolat az alsóbb tudományokkal, amelyek adatait értelmezi és megtermékenyíti.

A filozófiába, amennyiben az a maga igazságainak értelmezésébe igénybe veszi a tapasztalati tudományok által elfogadott tény-adatokat, vagy elméleteket, a tapasztalati tudományok hiányosságai vagy tévedései esetleg ingatag részleteket is belevihetnek, ami a filozófia *emberi* voltának velejárója, s hogy úgy mondjuk, fejlődésének ára; de ezek csak annyira tehetnek hamissá egy filozófiát, amennyire az híjával van saját természetének és maga is az alsóbb tudományok láncolatába illeszkedik.<sup>a</sup>

b) Az eddigiekből látható, hogy – tekintettel a filozófia természetére és igényeire – a filozófiának a *lehető legnagyobb tájékozottsággal kell bírnia kora tudományának ismereteiben*, ám közben ragaszkodnia kell ahhoz, hogy velük szemben a filozófiai igazság megőrizze *szabadságát*. Ha a filozófia mint olyan nem használja is a résztudományok által szolgáltatott tételeket saját bizonyosságai *felállítására*, ugyanezeket a tételeket használnia kell 1) elvei megfelelő illusztrálására, 2) következtetései megerősítésére, 3) a tudományok által elért eredmények *értelmezésére*, megvilágítására és beillesztésére, olymértékben, amennyire érintik a filozófiai problémákat. Végül használnia kell a tudományos tételeket arra, hogy 4) *visszautasítsák* azokat az ellenvetéseket és tévedéseket, amelyek a tudomány eredményeire kívánnak támaszkodni.

A tudomány tanulmányozása még egy szempontból szükséges a filozófusnak; ugyanis a filozófia fejlődése megköveteli, hogy tekintettel az emberi természet viszonyaira, fokozatosan emelkedjünk a tökéletlenből a tökéletes felé, s hogy kijárjuk a tudomány iskoláját, mielőtt a bölcsességet gyakorolnánk.<sup>b</sup> Ezért minden nagy filozófus tájékozott volt kora tudományában, sőt némelyikük nagy tudós volt (pl. Arisztotelész, Albertus Magnus, Leibniz), s néhány döntő fontosságú tudományos felfedezést is filozófusoknak köszönhetünk, pl. Püthagorasz, Descartes, Leibniz matematikai felfedezéseit.

Itt jegyezzük meg, hogy sokkal előnyösebb a filozófiai képzés szempontjából, ha komolyan a gyakorlatban csak egyetlen tudománnyal foglalkozunk és kerülünk közvetlen kapcsolatba, mint ha sok tudományt ismerünk meg felületes módon, másodkézből. Bár a filozófus nem remélheti – és a modern tudományok szakosodása lehetetlenné is teszi a számára – hogy valaha is a valódi tudás tökéletességével birtokoljon minden tudományt, mégis törekednie kell arra, hogy a résztudományok összességéről elég elmélyült ismereteket szerezzen, amely ideál önmagában nem elérhetetlen, amint azt néhány hatalmas szellem példája is mutatja.

II. ÖSSZEFOGLALÁS. – *A filozófia a legmagasabb emberi ismeret, és valóban bölcsesség. A többi (emberi) tudomány alája van rendelve, olyan értelemben, hogy megítéli és irányítja őket s megvédi alapeiveiket. Maga viszont csak úgy függ tőlük, mint ESZKÖZÖKTŐL, amelyeket használ.*

<sup>a</sup> A XVI. és XVII. század hanyatló skolasztikájának „bűne”: azt hitte és hitette el, hogy Arisztotelész és Szent Tamás filozófiájához a régi tudomány tévedései is hozzátartoznak, holott valójában független czeektől.

<sup>b</sup> A tudományok tanulmányozása azért is szükséges a filozófusnak, hogy könnyen megkülönböztethesse a tapasztalat *alapvető evidenciáit* a tapasztalat *köznapi és áltudományos értelmezéseitől*, mint amilyen pl. a Nap Föld körüli keringésének feltételezése, vagy az a meggondolatlan vélekedés, hogy ez és ez a szerves test lényegileg folyékony, míg a másik lényegileg szilárd vagy légnemű. (Lásd a 372. oldal<sup>a</sup> jegyzetét.)

A filozófia a legmagasabb az emberi tudományok, tehát azon tudományok között, amelyek az értelem természetes világosságánál ismerik meg a dolgokat. De van fölötte még egy tudomány. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a legmagasabbrendű emberi tudománynak is fölötte áll az a tudomány, amely az embernek az isteni tudományból való részesedése: a teológia.

A teológia Istenről szóló tudományt jelent. Azt az Istenről szóló tudományt, amelyet természetes úton szerezhetünk meg, kizárólag az értelem erejével, és amely Istent a *teremtmények által* ismerteti meg velünk, teodiceának vagy természetes teológiának nevezzük. Ez a filozófiai tudomány, a metafizika legkiválóbb része. Az az Istenről szóló tudomány, amelyet nem szerezhetünk meg kizárólag az értelem erejével, mert feltételezi, hogy Isten önmaga „beszélt magáról” az embereknek a kinyilatkoztatás által, oly módon, hogy a hit által megvilágosított értelmünk a kinyilatkoztatásból levonja a benne rejlő következtetéseket, a „*természetfeletti teológia*” vagy egyszerűen *teológia*. Most erről a tudományról beszélünk.

Tárgya olyan dolog, amely minden teremtmény természetes megismerőképessége számára hozzáférhetetlen: az *önmagában* vett Isten a saját isteni életében, vagy, ahogy mondani szokták, „Isten, mint olyan”, nem pedig mint a teremtmények oka és a természetes rend szerzője; s mindazt, amit a teológia megismer, az így tekintetbe vett Istentől függően ismeri meg, míg a metafizika mindent, amit megismer, magát Istent is beleértve, az általában vett létből való függésben ismeri meg.

Elvei az Isten által formálisan kinyilatkoztatott igazságok (dogmák vagy hitcikkelyek), s fő *igazságkritériuma* a kinyilatkoztató Isten tekintélye.

Világossága nem az értelem természetes fénye, hanem a hit által megvilágított értelem fénye, a *rejtett kinyilatkoztatás*, ahogy a teológusok mondják, azaz a kinyilatkoztatás, amennyiben rejtve tartalmazza azokat a következtetéseket, amelyeket az értelem levonhat belőle.

Tárgyának világossága, elveinek bizonyossága és világosságának ereje révén a teológia minden tisztán emberi tudomány fölött áll. És, habár elveit, amelyek nem nyilvánvalóak, a teológus hiszi, míg a filozófia elveit a filozófus *látja*, magasabb tudomány, mint a filozófia. A tekintélyen alapuló érv valóban a leggyengébb minden érv között, ahogy Szent Tamás mondja, ha emberi tekintélyről van szó; de a kinyilatkoztató Isten tekintélyén alapuló érv a legerősebb.

Végül a teológia, mivel úgy tekinti magát, mint ami minden okot átlát, sokkal több jogot formálhat a bölcsesség nevére, mint a metafizika. A teológia az igazi bölcsesség.

Milyen a filozófia és a teológia viszonya?

1.) Magasabb tudomány lévén, a teológia

### MEGÍTÉLI

a filozófiát, ugyanúgy, ahogy a filozófia megítéli a tudományokat.\* Ezáltal *irányító* szerepet játszik vele szemben, de *negatív* értelemben, azaz hamisnak nyilvánítva minden olyan filozófiai tételt, amely egy teológiai igazsággal összeegyeztethetetlen. A teológia így ellenőrzi és függésében tartja a filozófia által tett következtetéseket.

\* A filozófus és a tudós sosem törölheti el azokat a jogokat, amelyekkel a teológia rendelkezik a filozófia és a tudományok fölött. Ugyanakkor – bár természetesen az Egyház tekintélyét nem utasíthatják el – egyes esetekben *bizonyos teológusok* ítéletét elvethetik, mert a teológus nem szükségképpen a helyes teológiai álláspont képviselője, és tévedhet.

2. De a filozófia *elvei* függetlenek a teológiától, mert a filozófia elvei azok az elsődleges igazságok, amelyek evidenciáját az értelem a maga erejével ragadja meg, míg a teológia elvei az Isten által kinyilatkoztatott igazságok. A filozófia elvei önmagukban is megállnak, és nem a teológia elveiből származnak. Hasonlóképpen: a világosság, amellyel a filozófia megismeri tárgyát, független a teológiától, lévén az értelem világossága, amely önmagában érvényes. Ezért a filozófiát *pozitív* értelemben *nem irányítja* a teológia, és nincs is szüksége a teológiára elvei *megvédéséhez* (míg ugyanakkor ő megvédi más tudományok elveit). Önállóan fejlődik a maga területén, jóllehet alá van vetve a teológia külső ellenőrzésének és negatív értelemben vett irányításának.

Látjuk tehát, hogy a filozófia és a teológia teljesen *különbözik* egymástól, és nevetséges volna, ha a filozófia a teológia tekintélyét hívná segítségül egy filozófiai tétel bizonyítására, ahogyan az is nevetséges volna, ha egy mértantudós fizikai eszközök segítségével akarná bizonyítani valamelyik tételét, megmérve például az összehasonlított idomok súlyát. De ha a filozófia és a teológia teljesen különbözik is egymástól, *nem elszigeteltek*; és a filozófiát – habár az összes emberi tudomány között ez a leg-tökéletesebben szabad tudomány, abban az értelemben, hogy olyan elveket és törvényeket követ, amelyek semmiféle felsőbb tudománytól nem függenek, korlátozza szabadságában – *tévedésre való szabadságában* – a teológia külső ellenőrzésének való alávetettsége.

A XVII. században Descartes filozófiai reformjának eredménye a filozófiának a teológiától való elszigetelése lett, mivel a teológia elvesztette a filozófia fölötti ellenőrzési és negatív szabályozási jogát; ez azt jelentette, hogy a teológia *nem tudomány*, csak gyakorlat, és hogy a filozófia vagy emberi bölcsesség az *abszolút* értelemben vett legfőbb tudomány, amely nem tűr meg semmit maga fölött. – Így a karteziánizmus, Descartes vallásos meggyőződése ellenére, bevezette a *racionalista* filozófia elvét, amely szerint Isten a kinyilatkoztatással nem ad tudunkra olyan *igazságokat*, amelyek fölmúlják értelmünk természetes képességeit; valójában azonban Isten ilyen igazságokat nyilatkoztat ki nekünk, tehát ezeket a hittel megvilágosított emberi értelem szükségképpen úgy kezeli, mint megismerési *elvet*, s így *tudományt* hoz létre: a teológiát. És ha a teológia tudomány, szükséges, hogy negatív szabályozó szerepet játsszon a filozófiával szemben, hiszen ugyanaz a dolog nem lehet igaz a filozófiában és hamis a teológiában.

3. Másfelől a filozófia a legnagyobb szolgálatokat teheti a teológiának, ha a teológia ezt igénybe veszi. A teológia *használja* a maga bizonyításaiban a filozófia által megállapított igazságokat. Ez esetben a filozófia a teológia eszköze, és mint ilyet, mivel a teológiai érvelést szolgálja, *ancilla theologiae*-nek nevezik. De önmagában, amikor saját következtetéseit felállításán dolgozik, nem szolgáló, hanem szabad, és csak a teológia külső ellenőrzésének és negatív szabályozásának van alávetve.

a) A filozófiának, mint fentebb láttuk, természettől szüksége van arra, hogy eszközként használja az érzéki evidenciát, sőt bizonyos értelemben a résztudományok következtetéseit is. Az *önmagában vett* teológiának, mint Isten és a szentek tudása alá rendelt tudománynak nem kell ilyen módon használnia a filozófiát, tőle teljesen független.

Valójában azonban, a gondolkodás *alanyának*, azaz az emberi szellemnek a gyengesége miatt,

amely az isteni dolgokról csak a teremtményekben fellelhető analógiák révén tud elmélkedni, a teológia csak a filozófia segítségével tud fejlődni. De a teológus viszonya a filozófiához nem ugyanaz, mint a filozófus viszonya a többi tudományhoz. Fentebb láttuk, hogy a filozófusnak nem azért kell használnia a tudományoktól kölcsönzött tételeket vagy következtetéseket, hogy megalapozza a saját következtetéseit (legalábbis ott, ahol biztos metafizikai következtetésekről van szó), hanem csak azért, hogy szemléltesse elveit; s következésképpen egy filozófiai rendszernek, ahhoz, hogy igaz legyen, nem kell szükségképpen igaz tudományos anyagot felhasználnia. A teológus azonban mindig saját következtetéseit *földreállításhoz* használja a filozófiai tételeket. Nem lehetséges tehát, hogy egy teológiai rendszer igaz legyen, ha az általa fölhasznált metafizika hamis. Így a teológusnak feltétlenül szüksége van egy igaz filozófiára, amely megfelel az emberiség józan eszének.

b) Az *önmagában vett* filozófia rendszerint megelőzi a teológiát. Néhány természetes nagy igazság olyan, mint a hit *előkészítése*. Ezeket az igazságokat, amelyeket minden ember természetes úton megismer, a filozófia *tudományosan* ismeri föl és állapítja meg. A teológia, amely a hit tudománya, feltételezi tehát ugyanezen igazságok *előzetes* filozófiai ismeretét.

c) A filozófia *mint a teológia eszköze* három fő módon szolgálja a teológiát. Vele alapozza meg a teológia azokat az igazságokat, amelyek a hit alapjaihoz vezetnek. A teológiának ezt a részét nevezik apologetikának, amely pl. azt mutatja ki, hogy a csodák az Egyház isteni küldetését bizonyítják. Felhasználja továbbá a teológia a filozófiát arra, hogy valami értelmet adjon a hittitkoknak a teremtményekben fellelhető analógiák segítségével – így alkalmazza pl. az értelem ölen kialakított belső szó (*verbum mentale*)<sup>a</sup> filozófiai tanát a Szentháromság dogmájának szemléltetésére. Végül arra is használja, hogy védekezzen a hit ellenségeivel szemben – így pl. a teológia a *mennység*<sup>b</sup> filozófiai elméletével magyarázza, hogy az Oltáriszentség misztériuma miért nem mond ellent az értelemnek.

d) Megjegyzendő, hogy a filozófia nemcsak szolgálja a teológiát, hanem maga is értékes segítséget kap tőle.

Elsősorban: mivel alá van rendelve a teológia külső ellenőrzésének és negatív szabályozásának, *védelmet* kap a teológiától számos tévedéssel szemben: ha tévedésének szabadsága ennyivel korlátozottabb, az igazság felé való haladásának szabadsága csak annál nagyobb.<sup>c</sup>

Másodsorban: minthogy a teológia eszközüül szolgál, ösztönzést kap arra, hogy pontosítson bizonyos fogalmakat és elméleteket, amelyeket, kizárólag saját erőire hagyatkozva, esetleg elhanyagolna. Így pl. a tomista filozófia a teológiának köszönheti, hogy létrehozta a Természet és a Személy elméletét, vagy hogy tökéletesítette a *habitus* elméletét stb.

III. ÖSSZEFOGLALÁS – *A teológia vagy Istenről szóló tudomány a filozófia fölött áll, mivel Istent a kinyilatkoztatás által ismerjük meg. A filozófia nem elveiben vagy érvelési módjában van neki alárendelve, hanem következtetéseiben, amelyek fölött a teológia ellenőrzést gyakorol, s így negatív szabályt jelent a filozófia számára.*

<sup>a</sup> A pszichológiában tanulmányozott elmélet.

<sup>b</sup> A kozmológiában kifejtett elmélet.

<sup>c</sup> A maga erejére hagyatkozó értelem természetesen képes elkerülni a tévedést a filozófia bármely részletkérdésében, de az emberi természet gyarló lévén, a kegyelem segítsége nélkül nem kerülhet el minden tévedést *e részlethérvételek összességét* illetően, azaz különleges kegyelem vagy a kinyilatkoztatás és a teológia negatív szabályozása nélkül képtelen *tökletes* emberi bölcsességet létrehozni. (Vö. Szent Tamás: *Summa theologica*, I.q.1, a.1; *Summa contra Gentiles*, I.1., c.4.; Garrigou-Lagrange: *De Revelatione*, I. 411. o. és köv.)

Mielőtt a dolgokat *tudományos* módon, tökéletesen, *elmélkedés* révén és *okaikon keresztül* ismernénk, tökéletlen módon ismerjük őket („*hétköznapis ismeret*”).

Megjegyzendő, hogy nemcsak kezdetben jellemző ez a hétköznapis ismeret, hanem később is ehhez tartjuk magunkat, miközben tanulmányaink és olvasmányaink által többé-kevésbé tökéletesítjük, mivel rengeteg olyan dolog van, amelyről nem rendelkezünk a szó szoros értelmében vett *tudománnyal*.

Ha mármost a *másodlagos okok* területéről van szó, hihetetlen, hogy egy ember az igazi tudás alaposságával megszerezze *mindennek a tudását*, azaz *specializálódjon az összes tudományra*, ami már fogalmilag is eleve ellentmondásos lenne. Boldog lehet, ha egyetlen tudománynak igazán a birtokába jut! Ami a többit illeti, meg kell elégednie olyan ismerettel, amely, bármennyire gazdag és tökéletes is lehet az ún. *művelt ember*, azaz a mások tudományát megtanult ember esetében, mindig alatta marad a szűkebb értelemben vett tudománynak.

De ha az *elsőleges okok* területéről van szó, s nem a másodlagos okokéről, akkor lehetséges, hogy egyetlen ember megszerezze *minden dolog tudományát*: mert éppen a filozófiának nevezett tudomány sajátossága, hogy minden dolgot megismer az elsőleges okok által<sup>4</sup> és a filozófusról vagy bölcsről joggal lehet elmondani Leonardo da Vinci szavait: „Könnyű az embernek egyetemessé tennie magát” („*Facile cosa é farsi universale.*”).

A köznapis ismeret nagyrészt egyszerű véleményekből és többé-kevésbé megalapozott hiedelmekből áll. De magában foglal egy olyan valódi *bizonyosságokat* tartalmazó szilárd magot, amelyek alapján a filozófia felismeri elsősorban az érzéki evidenciák adatait (pl. azt, hogy a testek három kiterjedéssel bírnak), másodsorban az önmagukban evidens értelmi elveket (pl.: „az egész nagyobb, mint a rész”, „mindennek, ami történik, oka van” stb.), harmadsorban az ezektől az elvekből levont *közvetlen következtetéseket*. E *bizonyosságok*, amelyek *önmaguktól* jelentkeznek szellemünkben, mihelyt használni kezdjük értelmünket, a természet művei bennünk, *természeti adományoknak* lehet tehát nevezni őket, és azt mondhatjuk, hogy az értelem természetes ítélőképességét, alkalmasságát, ösztönét, *természetes érzékét* dicsérik. Mivel magából az emberi természetből származnak, szükségképpen megtalálhatóak minden emberben, azaz *közösek* minden ember esetében. Ezért mondhatjuk, hogy az emberiség közös ítélőképességéből, közmegegyezéséből, ösztönéből, *józan eszéből* fakadnak.

A nagy igazságok, amelyek nélkül az ember erkölcsi élete lehetetlen – Isten létezésének, a szabadakaratnak és sok egyébnek az ismerete – e józan ész területéhez tartoznak, mivel a megfigyelt elsőleges tényekből és az értelem által első-

<sup>4</sup> Ebből látható, hogy mekkorát téved a filozófia pozitívista felfogása: ha a filozófia csak a tudományok összehangolása és rendszerezése volna, a filozófusnak minden tudományt tökéletesen kellene ismernie, azaz *mindenben specializálnia* kellene; így teljesen lehetetlen volna eljutni a filozófiához.

legesen megragadott elvekből azonnal levezetett tételek (közvetlen következtetések). Az emberek, hacsak nem torzítja el őket a rossz nevelés vagy valamely értelmi fogyatékoság, természetes bizonyossággal birtokolják ezeket az igazságokat. De azok, akiknek az értelme nem kiművelt, nem vagy csak rosszul tudják *megmagyarázni* ezeket a bizonyosságokat, s megmondani, miért ismerik őket.

A józan ész e bizonyosságai, egy nem tudatosan levezetett gondolatmenet következtetései, nem kevésbé megalapozottak, mint a tudomány bizonyosságai. De az, akiben megvannak, magától nem, vagy csak rosszul tudja, hogy min alapulnak benne. Tehát *tökéletlenek*, de nem igazságértéküket tekintve, hanem azon *állapot* vagy *mód* miatt, ahogyan a szellemben megtalálhatók.

Ami az önmagukban evidens igazságokat illeti („az egész nagyobb, mint a rész”, „mindennek, ami történik, oka van” stb.), amelyek annak tárgyai, amit *az elvek megértésének* neveznek, s amelyek bizonyossága nagyobb, mint a tudomány bármely következtetéséé, a józan észnek hasonlóan *tökéletlen* ismerete van róluk, olyan értelemben, hogy ez az ismeret zavaros és kifejezetlen marad.

A józan ész tehát az emberi értelem természetes és eredeti, tévedhetetlen, de módját tekintve *tökéletlen* ítélete.

Teljesen ösztönös jellege és saját bizonyosságainak megmagyarázására való képtelensége miatt bizonyos filozófusok *sajátos képességet* láttak benne, amely teljesen ösztönös, és nem áll kapcsolatban az értelemmel (skót iskola, XVIII. század vége, XIX. század eleje, Reid, Dugald Stewart; Franciaországban Jouffroy), vagy az értelemtől idegen és fölötte álló *érzelmet* (intuitivista vagy szentimentalista iskola, Rousseau, Jacobi, napjainkban Bergson). De ez esetben *vak* lenne, mert nincs bennünk más világosság, mint az értelemé vagy észé. *A józan ész világossága lényegében ugyanaz, mint a tudományé, azaz az értelem természetes világossága.* De a józan ész esetében az a világosság nem irányul önmagára a kritikai gondolkodás által, és nem tökéletesíti az, amit a későbbiekben tudományos *habitus*nak fogunk nevezni.

Mi a filozófia és a józan ész kapcsolata?

1. A filozófiának – szemben a skót iskola álláspontjával – nem a tisztán és egyszerűen az emberek *közmegegyezéseként* vagy egyetemes tanúságaként vagy kényszerítően ható ösztönként felfogott józan ész *tekintélyén kell alapulnia*. Valójában az evidenciára és nem a tekintélyre támaszkodik.

2. De ha a józan észben *az önmagukban evidens elsődleges elvek közvetlen belátását* vesszük figyelembe, amely a józan ész egyik eleme, akkor azt kell mondani, hogy a józan ész az a forrás, amelyből az egész filozófia ered. A filozófia elvei valójában az elsődleges EVIDENCIÁK amelyek

TERMÉSZETSZERŰLEG

szolgáltatják szellemünknek az elsődleges bizonyosságokat.

Jól meg kell értenünk, hogy ha a filozófia elveit már előbb megtalálta is a józan ész, nem ezért, *nem az emberiség közmegegyezéseként vagy közös ösztönként felfogott józan ész tekintélye miatt* fogadja el a filozófia ezeket az elveket, hanem az *evidencia* abszolút és kizárólagos tekintélye miatt.

3. Végül, ha a józan ész által bizonyossággal, de tökéletlen *módon* ismert igazságok (elvek és következtetések) ésszerűségét nézzük, azt mondhatjuk, hogy a filozófia magasabbrendű a józan észnél, ahogy egy dolog tökéletes *állapota* (azaz az ismeret tudományos állapota) magasabbrendű ugyanezen dolog tökéletlen vagy nyers állapotánál (azaz ugyanennek az ismeretnek tudományelőtti állapotánál – még ha az az ismeret egyébként mindkét esetben igaz és biztos is).

a) Ha a józan észben nem azokat a következtetéseket vesszük figyelembe, amelyekre vezet, *hanem csak az elveket*, a józan ész alatta marad a filozófiának a megismerés *módját* illetően, de ami a megismerés *tárgyát és világosságát* illeti, a filozófia és az összes tudomány fölött áll. Mert a filozófia és a tudományok, mint fentebb mondtuk, *az első elvek természetes evidenciájából* származnak (amelyeket a filozófia – a kritika esetében – tanulmányoz tudományosan, míg a többi tudomány beéri azzal, hogy természetesnek tartja őket).

b) A filozófia *tudományosan* tárgyalja a józan ész által *ösztönösen* felismert három igazságkategóriát: 1) az érzéki evidenciákat kifejező tényigazságokat; 2) az önmagukban evidens elsődleges értelmi elveket, amennyiben kritikai vizsgálattal világossá teszi és racionálisan *megvédi* őket; 3) az elsődleges elvekből azonnal levont (közvetlen) következtetéseket abban az értelemben *hogy racionálisan bizonyítja* őket. – Ezenkívül ott, ahol a józan ész megáll, hogy helyet adjon a köznapi ismeret egyszerű véleményeinek, a filozófia sokkal tovább követi a tudományos bizonyosságok területét. Így a filozófia *igazolja és továbbfejleszti* a józan észet, mint ahogy pl. a költészet igazolja és továbbfejleszti a nyelv természetes ritmusait.

A filozófia dolga annak megítélése is, hogy mely bizonyosságok tartoznak ténylegesen a józan észhez, s mi a valódi értékük; a feladatot a józan ész nem oldhatja meg, már csak azért sem, mert nem, vagy csak homályosan ismeri annak okát, amit tud. Ebben az értelemben a filozófia *ellenőrzi* a józan észet, ahogy pl. a költészet ellenőrzi a nyelv természetes ritmusait.

A józan észnek azonban megvan az a joga és kötelessége, hogy szembeszálljon az olyan filozófiai tanokkal, amelyek az általa természetes bizonyossággal vallott igazságok valamelyikét tagadják, mint ahogy az alárendeltnek is joga és kötelessége, hogy szembeszálljon a felettesével, ha az nyilvánvalóan esztelenül cselekszik. Mert mihelyt az igazság így vagy úgy nyilvánvalóvá lett számunkra, bűn, ha nem ragaszkodunk hozzá. A józan ész így

ADOTT ESETBEN MEGÍTELHETI  
a filozófiát.

a) Azt mondják, hogy Diogenész, amikor az eleai Zénón kifejtette neki érveit a mozgás lehetőségéről, válaszul fölállt és járkálni kezdett. Hasonlóképpen, Descartes-nak, aki azt állította, hogy a mozgás viszonylagos vagy „kölcönös”, mert épp olyan joggal mondhatjuk azt, hogy a cél halad a mozgó tárgy felé, mint azt, hogy a mozgó dolog halad a cél felé, Henry More angol filozófus azt

felelte, hogy ha egy ember kifulladásra és fáradtan fut a cél felé, jól tudja, hogy a mozgó dolog vagy a cél van-e valójában mozgásban.

A józan ész e tiltakozásai, amelyek az érzéki evidencián alapulnak, teljesen jogosak voltak. Tegyük azonban hozzá, hogy elégtelennek bizonyultak – nem arra, hogy Zénón vagy Descartes tételét *mint tévedést* elítéljék, hanem arra, hogy *mint filozófiai tévedést* ítéljék el. Ehhez filozófiailag kellett volna elutasítani e filozófusok érveit és kimutatni hogy *miért és miben* tévedtek.

b) Megjegyzendő, hogy, bár önmagában, s bizonyításai felállításában a filozófia nem függ az emberek megegyezéseként vagy közös ösztöneként felfogott józan ész tekintélyétől, bizonyos módon („anyagi értelemben”, alanyát tekintve) függ tőle, mivel emberi dologként jön létre és a filozófusok szellemében alakul ki.

E vonatkozásban a filozófiát vagy a tudományt egy épülethez lehet hasonlítani, a józan ész tudományelőtti nagy következtetéseit pedig (Isten, a szabadakarat létezése stb.) az állványzathoz, amelyet a természet szolgáltat az előrehaladáshoz. Az elkészült épület már önmagában is megáll a sziklán, azaz az elsődleges elvek természetes evidenciáján, anélkül, hogy szüksége lenne állványzatra. De állványok nélkül nem lehetett volna fölépíteni.

c) Ebből látható, milyen oktalan az a filozófia, amely a dolgok tudományos megismerése ürügyén a priori és módszeresen *megveti* a józan észet, és *szakít* természetes bizonyosságaival. Descartes (aki más vonatkozásokban, sőt magát a tudomány fogalmát illetően is túl sokat adott a józan észre) tette meg az első lépést a szakítás felé, egyrészt csak a *tudományos* bizonyosságot fogadva el érvényes bizonyoságként, s következésképpen tagadva a józan ész bizonyosságainak belső értékét másrészt több olyan tételt vallva filozófiájában, amelyek összeegyeztethetetlenek e bizonyosságokkal. Tanítványa, Malebranche, majd különösen a Kantot követő *kriticista* filozófusok, később bizonyos „modernista” filozófusok e tendenciát a végsőig eltúlozták: némelyikük számára elég, ha egy állítás megfelel a józan észnek, s máris gyanússá válik, vagy egyenesen elvetendő, mert a tudományt megfertőzi a köznapi gondolkodás „naivitása”, ha nem állítja az ellenkezőjét annak, amit minden ember igaznak tart.

Jegyezzük azonban meg, hogy minél erősebb egy ember értelme természeténél fogva, annál erősebbek szükségképpen a természetes meggyőződése is. Így a józan ész iránti megvetés kifejezése nem az erő, hanem a gyengeség jele.

d) Az is látható, hogy a józan észet illetően, mint a nagy filozófiai problémák többségének esetében, a romista filozófia képviseli a középutat két szélsőséges tévedés között, mint egy hegycsúc két völgy között.

#### *Arisztotelész és Szent Tamás filozófiája*

A józan ész bizonyosságai érvényesek, és a tudomány hibázik, ha ellentmond nekik. De a filozófia alapját az értelem természetes evidenciái képezik és nem a józan ész tekintélye.

#### *Skót iskola*

Nemcsak hogy érvényesek a józan ész bizonyosságai, hanem az egész filozófia alapjául a vak ösztönként működő józan ész tekintélyének kell szolgálnia.

#### *Racionalista, kriticista, modernista iskolák*

Nemcsak a józan ész tekintélye alkalmatlan arra, hogy alapul szolgáljon a filozófiának, hanem még a józan ész bizonyosságai is nélkülöznek minden elméleti értéket.



Mindebből látszik, hogy milyen fontos szerepet kell játszaniuk a józan ész bizonyosságainak a filozófiába való bevezetésben. Azoknak, akik megkezdik filozófiai tanulmányaikat és akik a legújabb problémákkal, s néha a legmegtévesztőbb rendszerekkel fognak találkozni, tökéletes bizalommal kell támaszkodniuk a józan ész bizonyosságaira, amelyeket megtalálnak önmagukban, s amelyek segítenek nekik abban, hogy felsőbbrendű és tökéletesebb ismeretekhez, magának a tudománynak a bizonyosságaihoz jussanak el.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS – *A filozófia nem az emberiség általános közmegegyezéseként vagy közös ösztönként felfogott józan ész tekintélyén alapul, de a józan észből származik, ha abból a közvetlenül evidens elsődleges elvek megértését vesszük figyelembe.*

*Magasabbrendű a józan észnél, abogyan egy igaz ismeret tökéletes vagy „tudományos” állapota magasabbrendű ugyanezen ismeret tökéletlen vagy „köznapis” állapotánál. Mindazonáltal a filozófiát bizonyos esetekben megítélhet a józan ész.*

28. – A filozófia módszertana e kézikönyv külön részének tárgya lesz. Itt csak annyit mondunk, hogy a filozófia nem *a priori* épül föl, egy a filozófus által választott tényből (Descartes cogito-ja), vagy valamiféle önkényesen föltételezett elvből (mint pl. Spinoza szubsztanciája, Fichte magánvaló Énje, Schelling Abszolútuma, Hegel Szelleme), amelyből mesterkélten származtatják le a következményeket. Formális elvei a lét fogalmában megragadott első elvek, amely fogalom értelmi fénye teljes erejével hat<sup>a</sup>, továbbá *anyagát* a tapasztalat és a tények<sup>b</sup>, a legegyszerűbb és legnyilvánvalóbb tények képezik, amelyeken alapulva az okokig és az alapelvekig emelkedik, hogy megismerje a legmagasabb rendű „miért”-et. És a filozófusnak a teljes, adatai sokféleségével együtt figyelembe vett valóságból kell tanulnia, nem pedig önnön szelleme valamely eszméjéből.

Nem árt azt is tudnia, hogy, habár a filozófia lehetővé teszi az emberi értelemnek, hogy tökéletes bizonyossággal ragadja meg a természetes rend legbelsőbb és legmélyebb valóságait, arra nem képes, hogy ugyanezeket a valóságokat *kimerítse*, annyira megismertesse őket, amennyire megismerhetők. E szempontból a tudomány nem szünteti meg a dolgok „titokzatosságát”. Marad még bennük ismeretlen és föltáratlan. Inkább csak megállapítja és pontosan körülhatárolja e

<sup>a</sup> Ezt nem látják a pozitivisták.

<sup>b</sup> Ezt nem látják a *tiszta intellektualisták* – Parmenidészről Hegelig – akik kizárólag *a priori* hozzák létre metafizikájukat.

titokzatosságot. Még az ismert dolgokról sem tud mindent. A bölcs olyan értelemben ismer minden dolgot, hogy látja legfőbb okaikat, de végtelenül messze van attól, hogy mindenről mindent tudjon. A tudatlanság egyébként nem tévedés: elég, ha a filozófus bizonyossággal tudja azt, amit tudnia illik, s aminek tudása fontos a számunkra; sőt jobb nem tudni azt, ami a legmagasabbrendű tudástól eltérítheti a szellemet; ahogy Tacitus mondja: *nescire quaedam, magna pars sapientiae*.

# **MÁSODIK FEJEZET**



# A FILOZÓFIA FELOSZTÁSA

29. – Átgondoltuk, hogy mi a filozófia. Most föl kell osztanunk részeire, ami által világos fogalmat nyerünk arról a területről, amellyel foglalkozik, s ugyanakkor kapcsolatba lépünk legfőbb kérdéseivel. A most következő ismereteket úgy kapjuk, mint egy felderítő elbeszélését, mielőtt maguk a csapatok hatolnának be mélyen egy ország területére.

## I. A FILOZÓFIA ALAPVETŐ RÉSZEI

30. – Ha az ember nekilát egy munkának, azzal kezdi, hogy alaposan megszemléli a kezébe kapott eszközt. Számbaveszi, hogyan használja, mit tehet és mit kell tennie vele.

De mi a filozófus munkája? A tudás megszerzése. S mi az eszköze? Az értelem. Szükséges lenne tehát, hogy a filozófus mielőtt munkához lát, vizsgálja meg az értelmet és határozza meg azt a módot, ahogyan használnia kell. Azokat az ismereteket, amelyek arról adnak felvilágosítást, hogy

**AZ ÉRTELMET**

miként használjuk a megismerés folyamatában

**MINT ESZKÖZT AZ IGAZSÁG ELÉRÉSÉRE,**

**A LOGIKA**

foglalja magában.

A logika tehát nem annyira része a filozófiának, mint inkább tudomány vagy művészet, amelyet az ember alkalmaz a filozófiában (és minden tudományban), és amely bevezeti a filozófiába.

Bevezetés a tudományhoz. Az összes többi tudomány függ tőle abban az értelemben, hogy a logi-

ka adja azt az eszközt, amelynek segítségével előrehaladhatunk a tudásban. Birtokunkban kell lennie a tudás eszközünek, a megfelelő szerszámoknak, mielőtt magát a tudást megszereznénk.

Látszik ebből, hogy a filozófia tanítását szükségszerűen, a dolgok természetéből adódóan a Logikával kell kezdeni még akkor is, ha nehézsége, az elvonatkoztatás magas fokát megkívánó jellege miatt rendszerint kevés vonzerőt fejt ki a kezdők többsége számára. Néhány modern filozófus szembe fordul ezzel a renddel, és szeretné, hogy a Logikát más filozófiai tudományokkal együtt tanulják, vagy azokat a tudományokat már megragadva tanulmányozzák. Mintha a sebészek nem kellene tanulmányoznia az anatómiát, csak amint begyakorolta magát a beteg megvágásának művészetében. Abszurdum, mondta Arisztotelész, egy időben kutatni a tudomány területén és a tudomány föltételeit, ill. az alkalmazandó eljárási módokat.

Ezek után, kezében lévén a szerszám, a filozófus dolgozhat vele. Tudjuk, mi-  
ben áll a munkája: megszerezni a dolgok ismeretét, azok legmagasabb értelmű ismeretét. De a követendő célt illetően az ismerésnek nemde két különböző rendje létezik számunkra? Képesek vagyunk pl. a szemünkkel csupán a látás, és így a dolgok kontemplálásának élvezetét szolgálni, és ugyanakkor szolgálhatjuk vele az életünk hasznát.

Ugyanúgy képesek vagyunk értelmünket tudományosan használni pusztán az ismerés öröméért. Az így megszerzett tudományok

#### EGYEDÜL AZ ISMERÉST

szolgálják. (A spekulatív, vagy szemléleti tudományok rendje.) S ha egy spekulatív tudomány a dolgokat legfőbb elveik szerint akarja értelmezni, akkor *célja* a spekulatív rend legmagasabb elve lesz, vagyis minden létező

#### ELSŐ OKAINAK

az ismerése (természetesen az érthető első okokról van szó). Ez lesz

#### A SPEKULATÍV FILOZÓFIA (SZEMLÉLETI BÖLCSELET).

Vagy használhatjuk értelmünket tudományosan az életünk javára is. Az így nyert tudományok

#### AZ EMBER JAVÁNAK MEGSZERZÉSÉRE

szolgálhatnak

#### VALAMILYEN CSELEKEDET ÁLTAL.

(Ez a gyakorlati tudomány rendje.) S ha egy gyakorlati tudomány az emberi cselekedetet akarja rendezni a legmagasabb elvek szerint, akkor *célja* az lesz, ami a gyakorlati rendben a legmagasabb elv, vagyis

#### AZ EMBER ABSZOLÚT JAVÁNAK

ismerése, (természetesen a megismerhető legfőbb jó),<sup>4</sup> s ez lesz a

#### GYAKORLATI FILOZÓFIA,

amit morálisnak vagy etikának is neveznek.

<sup>4</sup> Vagyis *ilyen lenne* az ember legfőbb Java, ha az embernek a célja csupán a természetes boldogság volna.

a) Az erkölcsön kívül is van számos gyakorlati tudomány, pl. az orvostudomány, amely az ember egészségének a megszerzésére és biztosítására törekszik. De ezek a tudományok nem törekszenek maga a jó (a legfőbb Jó) felé, ezek az ember valamelyik részleges javának a megszerzésén fáradoznak. A gyakorlati rendben, amelyhez tartoznak, nem haladnak a legfelsőbb elv szerint, ezért nem tartoznak a filozófiához. Az Etika, Morális vagy Erkölcsstan az egyetlen gyakorlati tudomány, amely megérdemli a filozófia nevet.

b) Megjegyzendő, hogy bár az Etika valamely más jónak a megszerzésére törekszik, mint az ismerés, mégis valódi tudomány marad, tehát bár nem pusztán a megismerésben áll, valódi szabálya a valóság, és a bizonyítás módszerével halad előre, alapelveiben magyarázva a végkövetkeztetéseket. Másként megfogalmazva, az Etika a célja által gyakorlati (ismer, *hogy a cselekedetek szabályozásával megszerezzük az ember Javát*), de amennyiben valóban és sajátosan tudomány, spekulatív (szemléleti) marad (*ismer*).

c) Jegyezzük meg azt is, hogy a gyakorlati tudományok nyilvánvalóan alá vannak rendelve a szemléleti tudományoknak, 1. abban az értelemben, hogy föltételeznek (ha nem időbeni eredetüket tekintve, legalább a dolgok természetét illetően) tudományok által megalapozott igazságokat, amelyeket ezek a gyakorlati tudományok az ember javára használnak fel. Így a gyógyászat, mint a gyógyítás tudománya, föltételezi az anatómiát. 2. Amennyiben mint tudományokat tekintjük, a gyakorlati tudományok méltóságban a szemléleti tudományok alatt maradnak, amelyeket önmagukért kutatjuk, mint önmagukban jókat, míg a gyakorlati tudományokat az ember java, vagy haszna miatt fürkészszük. Látható, hogy a filozófia a szó egészen szigorú értelmében szemléleti filozófia (és mindenekelőtt az első filozófia, vagy metafizika): A logika az a tudomány, amely elvezet a filozófiához, az etika, morális pedig az a tudomány, amelyik kiemelkedik belőle, hogy azt tárgyalja, ami az ember Javával kapcsolatos.

31. – Meghatározhatjuk pontosabban a filozófia e három nagy részének a tárgyát? Min kell alapulnia egy olyan tudománynak, amely az ember szuverén Javának megszerzésére törekszik?

1. Kétségtelenül azokon a dolgokon, amelyekről függ ennek a Jónak a megszerzése. E dolgok pedig nemde azok a cselekedetek, amelyeket az ember beteljesít, amennyiben szabadon használja képességeit, vagy másként meghatározva, ezek a dolgok nemde az *emberi cselekedetek*, mint olyanok? Azt mondjuk tehát, hogy az erkölcsfilozófia formális tárgyát az *emberi cselekedetek* képezik.

2. Min kell alapulnia mármost mindenekelőtt egy olyan tudománynak, amely arra törekszik, hogy megismerje a dolgokat azok első okai szerint? Kétségtelenül azon, ami a dolgokban közvetlenül függ ezektől az okoktól. De az, ami a dolgokban közvetlenül függ az első okoktól, vagy a legmagasabb okoktól, nemde az, amit a dolgok maguk leglényegesebbként birtokolnak – vagyis a létük – és az, ami a leginkább kiáradt minden dolgokban, vagyis a lét, amely egyiknél sem hiányzik? Azt mondjuk tehát, hogy a spekulatív filozófia formális tárgya a dolgok *léte*.

A spekulatív filozófia egyébként különböző, többé vagy kevésbé emelkedett módon és szempontok szerint (az elvonatkoztatás fokainak megfelelően) veszi fontolóra a dolgok létét. Megfontolásá-

nak tárgyává teszi a dolgok létét azok értékelhető sajátságaival (ens mobile), vagy csupán a mennyiséggel kapcsolatos tulajdonságaival (ens quantum), vagy pedig csak a létnek a jellemzőivel (lét, mint lét, ens in quantum ens). Innen adódik magának a spekulatív filozófiának a három nagy része (l. később).

3. S végül mire kell irányulnia mindenekelőtt annak a tudománynak, amely az értelmet az igazság elérésének az eszközeként tanulmányozza? Kétségtelenül arra, amivel dolgozunk, amit forgatunk, amikor gondolkozunk. S e kettő, amivel dolgozunk, s amit forgatunk, nemde ugyanaz? Amikor azt mondjuk pl., hogy az ember, összevetve a többi érzékes lénnel, azoknál felsőbbrendű, akkor magát az embert tartjuk szellemünkben, és róla állítjuk az egyes dolgokat: az értelmet, a felsőbbrendűséget. De az ember, akit így a szellemünkben forgatunk, nyilvánvalóan nem az az ember, aki létezik, vagy létezhet a dolgok valóságában. Nem arról van szó, hogy megragadjunk az utcán egy urat, s hozzátapaszunk valamilyen megkülönböztető jelzőt. A dolgok, éppen azért, hogy szellemünk dolgozhasson velük, rendelkeznek az emberben egy olyan léttel, amit nem birtokolnak, és nem birtokolhatnak a valóságban. Ezek a létfajták annyiban léteznek ott, *amennyiben ismertek*: némelyek másoknak tulajdonítottak, megosztottak, egyesítettek, összekapcsoltak, az ismerés szükségletei szerint, s ott külön életet élnek, amelynek megvannak a saját törvényei. A logikának mindenekelőtt ezen az életen, és ezeken a törvényeken kell nyugodnia, azon a renden, amelynek uralkodnia kell az ismerésünk tárgyát képező dolgok között, hogy így a logikai vizsgálódás a szellemet az igaz felé vezesse. Azt, ami csak a szellemben létezik vagy létezhet – amit a filozófusok értelmi létnek neveznek –, mondjuk a logika formális tárgyának (rend, amelyet érvényre kell juttatnunk a fogalmak világában). Ez az értelmi lét *irányítja a szellemet az igaz felé*.

Az *értelmi lét*tel ellentétben, amely csak a szellemben létezhet – pl. az „állat *nem*”, vagy az „ember *faj*” (az „állat *nem*” magában foglalja az embert és az állatot, „Péter faja ember”) – *valóságos lét*nek nevezik azt, ami létezik, vagy létezhet a valóságban – pl. az állat, az ember, az emberi természet („minden állat halandó”, „az emberi természet gyenge”).

#### V. ÖSSZEFOGLALÁS – *A Filozófia bárom nagy részre oszlik:*

1. *Logika, amely magához a Filozófiához vezet* (a tiszta Filozófiához), s amelynek a tárgya az értelmi lét, amely szellemünket az igaz felé vezeti.
2. *Spekulatív (Szemléleti) Filozófia, vagy egyszerűen Filozófia*, amelynek tárgya a dolgok léte (valóságos lét).
3. *Gyakorlati Filozófia, vagy Morális (Erkölcsstan)*, amelynek tárgya az emberi cselekedet.



## II. ALAPVETŐ PROBLÉMÁK

32. – Tegyük fel most a kérdést a dolgok színe előtt, hogy melyek azok az alapvető problémák, amelyeknek a filozófia különböző részeiben ösztökélniük kell a szellemet. Nem arról van szó, hogy itt a problémák megoldását keressük. Erről majd azok részletes tárgyalásánál kerül sor. De már a megfogalmazásukkal is a filozófiát kezdjük művelni, és közben találni fogunk rá okot, hogy kimondjunk néhány hasznos megjegyzést. Talán föl fogjuk fedni a nagy filozófiai kérdések logikai láncolatát, és ezáltal megértjük a közöttük Arisztotelész által megállapított rend mély szükségszerűségét: a rendét, amelyet ismertetése során oly sokszor félreismernek.

Így haladva szélesebb kiterjedést adunk ennek az „Általános bevezetés”-nek, mint általában szokásos. De helyénvaló megjegyezni, hogy azok az alapvető hibák, nehézségek és előítéletekkel teli zűrzavar, amelyek napjainkban lefoglalják a szellemet, minden tudomány küszöbénél megkövetelik, hogy a bevezetés az egyes tudományokba, és egészen különlegesen a filozófiába, jól kidolgozott legyen. Annál inkább szükség van bevezetésekre és tudományos ismertetésekre, amelyeket korunk annyira elcsépeelt, s amelyekkel annyira visszaélt, mert a tudományok első elvei és alapelemei a kétkedések és tévedések tárgyaivá váltak.

Azon kívül a filozófiánál fontosabb, mint bármely más tudomány esetében, hogy a bevezetés egy az egész területet összefogó egységes képet adjon, mert ez a tudomány bölcsesség, és mert a bölcsesség maga egységes szemlélet. Nem nyújthatunk tehát róla helyes képet anélkül, hogy meg ne említenénk az egyes részeket, amelyeket egységbe foglal.

Pedagógiai szempontból tesszük, hogy két ízben mutatjuk meg ugyanazt az egészet: először felületesen, majd elmélyítve. Így követjük azt a mozgást magát, aminek megfelelően az értelem dolgozik és természetének megfelelően bontakozik ki.

### I. rész

## LOGIKA

33. – Az értelem a logikát, mint az ismerés eszközt tanulmányozza. Nem azzal kezdenénk-e egy bonyolultabb eszközzel, pl. egy mezőgazdasági gépnek a tanulmányozását, hogy üresen működtetnénk, figyelve, hogyan használhatjuk

### HELYES MÓDON

anélkül, hogy elrontanánk?

Ugyanígy, mindenelőtt meg kellene határoznunk, hogyan használjuk az értel-

met helyes módon, vagyis az okoskodás természetének megfelelően anélkül, hogy elrontanánk. Innen adódik az első kérdés: *Melyek azok a szabályok, amelyeket követnünk kell ahhoz, hogy helyesen gondolkozzunk?*

34. – Ezután nem tanulmányoznánk-e a szóban forgó gépet már nem üresen, hanem rendeltetésének megfelelően, keresve, hogyan használjuk nemcsak helyes, de **HASZNOS ÉS HATÁSOS MÓDON?**

Ugyanígy tehát meg kell majd vizsgálnunk a gondolkodást a dolgokhoz való alkalmazásukban, kérdezve: *A gondolkodás milyen feltételek mellett nem csupán helyes, hanem igaz és szemléltető, és tudományt biztosító?* A Logikának ebben a részében tanulmányoznunk kell a különböző tudományok módszereit. De ennek előtte egy sokkal súlyosabb problémát kell megoldanunk.

35. – Mi által adódnak a dolgok szellemünk számára úgy, hogy gondolkodni tudunk róluk, és tudományt nyerhetünk belőlük? Ideáink, fogalmaink által.

Mindenki tudja tapasztalatból, hogy mi egy idea. Elég arra gondolnia az embernek, ami benne van, amikor pl. egy ilyen ítéletet hoz: „A filozófusok sok hibát elkövettek.” „Filozófusok”, „hibák”, „elkövettek”, „sok”, mindezeket a szellem számára egyformán az ideák jelenítik meg. A félreértések elkerülése végett azért próbáljuk meg körülírni azt, amit ezen a szón mindnyájan értünk. Pl. azt mondjuk: az ideák képek vagy a dolgok belső reprodukálásai, amelyek által ezek a dolgok adottak lesznek számunkra oly módon, hogy gondolkodni tudunk róluk (s ennél fogva megalkothatjuk a velük foglalkozó tudományt).

Mi egyebet csinálnak a szavaink, amelyeket alkalmazunk, mint kifejezik ideáinkat? Kétségtelenül. De még más következményekkel is járnak. Ha pl. kimondom az Angyal szót, a szóban forgó lénynek nem két képe van bennem? Egy fogalom mindenekelőtt, amely tisztán megismerteti velem ezt a lényt (a tiszta szellem idcája), de ugyanakkor egy érzékelhető megjelenítés is (valamilyen többé-kevésbé elmosódó szárnyas alak képe), amely semmiképpen nem felel meg a szóban forgó lénynek, mert egy tisztán szellemi lény nem lehet látott lény.

Ha a Négyzet szót mondom pl., van fogalmam a négyzetről, s hála ennek, tudok gondolkodni róla (ez a négy egyenlő oldalú derékszögű sokszög fogalma), és ugyanakkor érzékelhető megjelenítés is van a birtokomban – amely egyébként ez alkalommal jól megfelel a kérdéses tárgynak – egy ilyen rajzról, amit elképzelvek, amint krétával a táblára rajzolták. A fogalom (idea) és ez a megjelenítés két igen különböző dolog, amit bizonyít, hogy a másodikat sokféleképpen változtathatom

(a rajz, amit elképzelek, lehet nagyobb vagy kisebb, fehér, piros, sárga stb.) anélkül, hogy ettől az első változna. Azonkívül, ha azt mondom, pl. a Négyzet helyett, hogy Myriagon, erről ugyanolyan tiszta és világos fogalmam lesz (egy tízezer oldalas sokszög ideája), mint a Négyzetről, míg az az érzékelhető megjelenítése, amit elkészíthetnénk, csak rendkívül *homályos és zavaros* lehetne.

Világos, hogy bár az érzékelhető megjelenítések *segítségre vannak* a gondolkodásban, *nem velük* gondolkodom, nem általuk szerzem meg a dolgok ismeretét. Mert éppen olyan pontosan gondolkodhatom az Angyalról vagy a Myriagonról, mint a Négyzetről. Gondolkodásom semmiben sem függ attól az ezerféle változattól, amelyben megjeleníthetem az Angyalt, a Myriagont vagy a Négyzetet.

Vonjuk le ebből azt a következtetést, hogy a dolgok két nagyon különböző módon lehetnek elénk tárva: vagy egy

IDEA ÁLTAL,

vagy egy

ÉRZÉKELHETŐ MEGJELENÜLÉS ÁLTAL.

Az első által *gondoljuk* (*intelligimus*) a dolgot, a másik által *elképzeljük*. Az érzékelhető megjelenülés csak árnyéka, képe annak, amit először láttunk, hallottunk, érintettünk stb., röviden annak, amit először az érzékelés mutatott meg nekünk. Régen ezt phantazínának is nevezték, ma egyszerűen képzetnek mondjuk. A képzet nevet, amelynek a jelentését így leszűkítjük, a továbbiakban ennek a jelölésére tartjuk fenn. (Nem alkalmazzuk többé ezt a szót a fogalom tárgyára.)

## VI. ÖSSZEFOGLALÁS

*A fogalmak (ideák) a dolgok belső hasonmásai, amelyek által azok adottak számunkra oly módon, hogy gondolkodhatunk róluk (és tudományt nyerhetünk belőlük). A képzetek a dolgok belső hasonmásai, amelyek által azok úgy adottak számunkra, amint megmutatták őket az érzékek. Szavaink az ideákat (fogalmakat) jelölik, felidézve egyszersmind a képzeteket is.*

36. – Ha ezek után az ember összehasonlítja a fogalmak és a képzetek (képek) tartalmát, könnyű észrevenni, hogy azok egy bizonyos elsőrendűen fontos tulajdonságban különböznek egymástól. Ha fölidézem magamban pl. egy embernek a képét, képzeletemben megjeleni látom többé-kevésbé határozatlan és többé-kevésbé egyszerűsített körvonalakkal ezt vagy azt az egyedi embert. Szőke vagy barna, kicsi vagy nagy, fehér vagy fekete stb. De ha az ember fogalmát alkotom meg, mint amikor azt mondom pl., hogy „az ember felsőbbrendű, mint az értelem nélküli állatok”, vagy „a fehérek és a feketék egyaránt *emberek*”, ez a fogalom nem jelenít meg

számomra egyetlen egyedi embert sem, elhagy minden egyedi jegyet, amely megkülönbözteti az egyik embert a másiktól. *Absztrahál (elvon)*, amint a filozófusok mondják. Ennek bizonyítéka, hogy a legkülönbözőbb egyedekre alkalmazható, mindig ugyanaz maradva anélkül, hogy bármiben is meg kellene változtatnom: Sancho Panza éppen olyan ember, mint Don Quijotte. Továbbá, ha sorra vesszük a különböző tudományokat, vagyis a fogalmaknak – amelyekkel a valóságot megismerjük – a különböző rendszereit, megállapíthatjuk, hogy egyik sem az egyedire, mint olyanra vonatkozik. A kémia, amikor a klórt vagy a nitrogént tanulmányozza, azt veszi szemügyre, ami közös minden egyedi klór- vagy nitrogénmolekulában. Így kell ennek lennie, mert az egyedi, mint ilyen, nem magyarázó valami (csak saját magát jeleníti meg, nyilvánvalóan nem adhatja más dolgok értelmét). Elég megragadnunk valamilyen fogalmat, és arra irányítani figyelmünket, amit élénk ad, s azt a képekhez hasonlítani, amelyek jönnek-mennek körülötte, ahhoz, hogy közvetlenül megragadjuk a fogalom elvont jellegét. Áthaladva a képeken a fogalomhoz, az ami egyedi, úgyszólván elpárolog, kicsúszik ujjaink közül, eltűnik. Vegyük pl. a fegyver fogalmát, a fegyverét, amelyet mondjuk használ az ember. „Az ember az egyetlen állat, amelyiknek szüksége van arra, hogy fegyvert készítsen magának.” Kiejtve a fegyver szót, kétségtelenül érzem az így kifejezett fogalom körül visszhangként a kavargó képeket, amelyeket tetszésem szerint így vagy úgy pontosíthatok: ez egy hajítódárda, egyébként nagyon elhomályosodott, ez egy kovakőbalta, az egy íj, ez puska, . . . De abból, ami képzeletem előtt jellemzi ezt a dárdát, amely itt elem tűnik, ezt a baltát, azt az íjat, ezt a puskát, formájukkal, színükkel, kiterjedésükkel, mindebből létezik valami abban, amit elem ad a fegyver fogalma? Nem, mindebből nem marad semmi, mindez eltűnik. Amit a fogalommal megragadok, az azonban mégis valami, de egy más rendből való (anyagtalamból). Az tisztán egy bizonyos meghatározása a létező valóságnak, egy bizonyos természet: „támadó és védekező eszköz”, és ez mentes minden egyedi jellegzetességtől. Így tehát az

#### ÉRZETEINK ÉS KÉPZETEINK ÁLTAL

élénk tárt dolgok egyedi állapotban vannak,

#### EGYEDIEK.

Ezzel ellentétben azok a dolgok, amelyeket

#### IDEÁINK (FOGALMAINK)

tárnak élénk a valóság adataival való belső hasonlóságuk által, ami szolgálatunkra van abban, hogy gondolkodni tudjunk azokról, állapotukat tekintve nem egyediek, hanem elvontak (absztraktak), vagy amint még mondják,

## EGYETEMESEK.

(Egyetemesnek mondják azt, ami ugyanaz marad az egyedek sokaságában, unum in multis.) S mi megállapított ténynek tartjuk, hogy

VII. ÖSSZFOGLALÁS – *érzékléseink és képzeleteink közvetlenül és magában véve az egyedit nyújtják nekünk, fogalmaink közvetlenül és magában véve nyújtják nekünk az egyetemet.*

37. – De fölbukkan ez a kérdés is: Mivel az, ami a dolgok valóságában létezik, egyedi, *hogyan* lehet az a tudás, amelyet fogalmaink által megszerzünk, igaz, hiszen fogalmaink közvetlenül csak az egyetemet adják nekünk?

Ez a probléma arra kötelez minket, hogy gonddal keressük, miben áll pontosan annak az egyetemessége, amit fogalmaink tárnak elének. Kétségtelenül nem ez az egyetlen, de az ember számára az első és legsúlyosabb filozófiai probléma. Ténylegesen magára az értelemre és a fogalmakra vonatkozik, vagyis tudományaink esz-közére. A különböző filozófusok ezzel kapcsolatos magatartása irányítja minden más állásfoglalásunkat.

Ebből a szempontból — sok másodlagos különbséget elhanyagolva —, a filozófusokat három nagy iskolába lehet sorolni:

1. A *nominalista* iskola, amely számára az egyetemes csak a *nevekben*, vagy a fogalmakban van, anélkül, hogy bármi megfelelné neki a dolgok valóságában (pl. a valóságban nincs emberi természet, amely éppúgy megtalálható Péterben, mint Pálban és Jánosban), ez egyszerűen lerombolja az értelmi ismeretet és a tudományból valami költött dolgot (fikciót) csinál. – Ennek az iskolának a legjellegzetesebb képviselői az antik világban a szofisták és a szkeptikusok, a modern korban az angol filozófia mesterei: Guillaume d’Occam a XIV. sz.-ban, Hobbes és Locke a XVII. sz.-ban, Berkley és Hume a XVIII. sz.-ban, Stuart Mill és Spencer a XIX. sz.-ban. Megjegyezhetjük, hogy a „modern” filozófusok (vagyis a skolasztikus hagyomány nemismerői és ellenségei) nagyobbik része nominalista kisértés alatt áll.

2. A *realista* iskola („abszolút realizmus”), amely számára az egyetemes, mint olyan, az elkülönített állapotban lévő egyetemes, *úgy*, amint a gondolatban van, alkotja a dolgok valóságát: ez az érzékek útján nyert ismeretből csinál illúziót. – Valóságos pl. a szellemen kívül, önmagában, elkülönített állapotban létező *emberi Természet*, az *Ember magában* (Platón rendszere), vagy pedig így, az értelman kívül, mint egyetlen és egyedüli Szubsztanciaként létező *egyetemes valóság* (Parmenidész tana, brachmanista filozófia). Bizonyos modern bölcselek (Spinoza, Hegel) több-kevesebb rokonságot mutatnak ezzel a realizmussal.<sup>4</sup>

3. Az az iskola, amelyet rendszeren a „mérésékelt realizmus” hirdetőjeként emlegetnek. (Itt valóban credeti tanról van szó, amely emelkedettebb látásmódjának és semmiképpen sem az abszolút realiz-

<sup>4</sup> Jegyezzük meg, hogy a *realizmus*, abban a sajátos értelemben, amely szerint itt használjuk, egyáltalán nem áll szemben az *idealizmussal*, sőt, épp ellenkezőleg, mivel a kérdésben szereplő „realizmus” a dolgok *valóságának* azt tekinti, ami az *ideáinknak*, mint ilyeneknek felel meg. Így Platon a legjellemzőbb képviselője az *idealizmusnak* és az „*abszolút realizmusnak*” egyaránt.

mus „mérséklésének” köszönhetően, helyes mértéket őriz a realizmus és a nominalizmus között.)  
Ez az iskola megkülönböztette magát a

DOLGOT

és a

LÉTEZÉSMÓDOT,

vagy azt az állapotot, amelyben a dolog van, tanítja, hogy a dolog a szellemben az egyetemesség állapotában, a valóságban pedig egyedi állapotban létezik. Ezért az, amit fogalmainkkal az egyetemesség állapotában ragadunk meg, az valóban létezik, de magukban a dolgokban és következőképpen az egyediség állapotában – nem pedig az egyetemesség állapotában. Így pl. van a valóságban *emberi természet*, amelyet Péterben éppúgy meg lehet találni, mint Pálban, vagy Jánosban stb., de ez az emberi természet a szellemben kívül csak ezekben az egyedi alanyokban, mindegyikükkel azonosulva létezik, és nem létezik magában, elkülönítetten. A mérsékelt realizmus Arisztotelész és Szt. Tamás tana.

## ARISZTOTELÉSZ ÉS SZT. TAMÁS FILOZÓFIÁJA

(Mérsékelt realizmus)

Amit fogalmaink egyetemes állapotban  
nyújtanak, az

*nem létezik* a szellemben kívül az egyetemes-  
ségnek ebben az állapotában.

*létezik* a szellemben kívül az egyediség  
állapotában.

### NOMINALIZMUS

Amit fogalmaink egyetemes állapotban nyúj-  
tanak, az egyáltalában nem létezik a valóság-  
ban.

### REALIZMUS

Amit fogalmaink egyetemes állapotban nyúj-  
tanak, az ebben az egyetemes állapotban  
létezik a valóságban.

Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni az egyetemes kérdésének fontosságát. Napjaink tudósai és bölcseleti éppen, mert elhanyagolták ennek a tanulmányozását, annak a naív eszmének a foglyai maradtak, miszerint a tudománynak az egyedi valóság tiszta és egyszerű utánzásának, kfnosan gondos másolatának kell lennie. Újra és újra elismétlik az absztrakcióval, minden emberi tudás első és lényegbevágó feltételével szemben a tudatlanság közhelyeit, és a tudományok, különösképpen a matematika tudományának alapjait illetően olyan hiábavaló és fáradságos elméleteket eszelnek ki, amelyeknek egyetlen eredménye az ismerés gyökeres lerombolása.

## 2. rész

### SPEKULATÍV FILOZÓFIA

38. – A spekulatív, vagy szemléleti filozófia tiszta tárgya a dolgok léte. Melyek azok a dolgok, amelyeket legelőször megfigyelhetünk? A testi dolgok. De nincs-e

két különböző értelme ennek a szónak, hogy „testi”, aszerint, hogy matematikai vagy természetes (fizikai) testről van-e szó? Matematikai test az, amely három dimenzióban (szélesség, hosszúság, magasság) terjed ki. A természetes vagy fizikai test az, amely érzékeink alá esik, ilyen és ilyen cselekvő és szenvedő tulajdonságaival.

#### A) — A SZÁM FILOZÓFIÁJA

39. – Ha a filozófia (a matematika filozófiája) a testi dolgok létét tanulmányozza, a test szó első értelmében, azonnal látjuk, melyik kérdéssel kell elsőként foglalkoznia: *miben áll a matematika első tárgya, másként mondva, milyen a mennyiség, a kiterjedés és a szám természete?*

A modern matematika hatalmas fejlődése szükségesebbé teszi, mint valaha, a matematikai tudományok első elveinek filozófiai tanulmányozását. Egyedül ez képes az értelmet a matematikai absztrakció, és az általa megfontolandó gondolati tárgy valódi természetére irányítani. Ezek a gondolati tárgyak pl. a folytonos és nem folytonos tulajdonságok, a végesnek és a végtelennek reciprokapcsolatai, az irracionális, a transzfinis számok, a végtelenül kicsi, a nem euklideszi tér stb., végül a fizikai valóság matematikai megfogalmazása, és az egyes elméletek, mint pl. a relativitáselmélet és azok értéke.

#### B). — A MOZGÓ, VAGY ÉRZÉKELHETŐ VALÓSÁG FILOZÓFIÁJA

40. – Ha a filozófia (az érzékelhető természet Filozófiája) a test szó második értelmében tanulmányozza, a testi dolgokat igencsak tolonganak előtte a problémák. De már most kiszabadítjuk az alapelveket.

1. A testek világában nem a változás a legegységesebb és leginkább megnyilvánuló, ami által ténylegesül minden, ami a természetben történik? A filozófusoknak, akik a maguk nyelvén „mozgásnak” hívnak mindenfajta változást, azt kell tehát kérdezniük: *Miben áll a változás?*

2. Világos ezután, hogy ha van mozgás, ez azt jelenti, hogy valami mozgott: ti. a test. Azonfelül úgy tűnik, hogy bizonyos változások magának a testnek a szubsztanciáján mennek végbe, így amikor a kémiában a víz szintézisét csinálják, a hidrogén és az oxigén összevegyítve helyet csinál egy új testnek. Hogyan lehetséges ez? Szükségszerűen keresni kell: *Miben áll egy testes szubsztancia maga?*

A *mechanikusok*, – akik az emberi lelket illetően legyenek egyébként materialisták (Demokritosz, Epikurosz, Lucretius az ókorban, Hobbes a XVII. sz.-ban, stb.), vagy spiritualisták, mint Descartes – a testi valóságok lényegét az *anyagra* csökkentik, amit összekevernek a mennyiséggel, vagy a geometriai kiterjedéssel. Ennél fogva nincsen lényegi, vagy specifikus különbség a testek között, amelyek mind egy és ugyanazon lényegnek a változatai; továbbá a fizikai világ minden *minőségtől*, és minden *erőtől* meg van fosztva, a kiterjedés és a mozgás lévén az egyedüli valóságok; végül pedig az anyagnak és a szellemnek az egysége egy lényben, mint amilyen az ember, teljesen megérthetetlené válik.

Egy másik iskola (a *dinamizmus*) ezzel szemben azon igyekszik, hogy kihagyja az anyagot a testek felépítéséből. Ez az irányzat Leibniz rendszerében éri el tetőpontját (monadizmus), aki a testi dolgok lényegét a *szellemi rend egységeire* (monasz) szűkíti le, amelyek a lelkekhez hasonlóak – a kiterjedés, és általánosabban, minden érzékelhető valóság ennél fogva csak tünetény vagy szimbólum, és a testek világa, mint olyan, elvész a szellemek világában. Bosvich (XVIII. sz.) dinamizmusát, aki a testi magánvalókat az *erőpontokra* szűkíti, és a modern energetizmust, amely a fizikai világban mindent az egyedüli energiára igyekszik visszavezetni (anélkül egyébként, hogy sikerülne megadnia ennek az energiának a filozófiai meghatározását), úgy tekintjük, mint a leibnizi elgondolás lealacsonyodásait és elanyagiasodásait.

Arisztotelész bölcselete a testi magánvalókban két szubsztanciális összetevő elvet ismer el: 1, az anyag (*materia prima* – alapanyag), amely ebben az esetben már egyáltalán nem a képzeletileg megjeleníthető kiterjedésnek felel meg, amint a mechanikusok vélték, hanem a végsőkéig „lehámozott” anyagnak (amiből valami más lesz; ezt Platon afféle nem-létnek nevezte): ez egy merő „amiből” a dolgok lesznek, és ami még nem vált ezzé, vagy azzá, egy mindenképpen meghatározatlan lételv, amely mint ilyen, képtelen létezni, képes azonban más (forma) által létezni. 2, Egy cselekvő elv, amely olyan, mint a dolog élő fogalma, vagy lelke. Ez az elv meghatározottsággal látja el a tisztán szenvedőleges alapanyagot (a *materia primát*), kicsit úgy, amint a szobrász által belévit forma meghatározza az anyagot, azzal együtt alkot egy egyedülálló, páratlan, létrehozott és létező dolgot, egy egyedülálló és páratlan testi magánvalót (szubsztanciát), amelynek ez az elv (forma) adja ezt vagy azt a létet (ilyen és ilyen sajátos természettel), azt, hogy létezzen, és egy kicsit, mint a szobrász által az anyagba vitt forma, adja a műnek, hogy az legyen, ami. A szobor külső formájával (járulékos forma) való hasonlóság miatt nevezte Arisztotelész *formának* (*szubsztanciális forma*) egészen sajátos értelemben azt a belső elvet, amiről itt szó van, és ami a testes magánvalót magában a létében határozza meg.

Arisztotelész tanítása, amely a testeket *anyagból* (*ὕλη*) és *formából* (*μορφή*) összetetteknek tekinti, a *hylomorfizmus* nevet kapta. Ez a tan biztosítja mind az anyag, a testi világ, a kiterjedés sajátos valóságát<sup>a</sup>, mind pedig a fizikai minőségek sajátos valóságát<sup>b</sup>, és ugyanakkor a természeti, vagy lényegi különbséget a testek között, amelyeket fajilag különbözőknek tekintünk.

Ez a tan a tehetetlen testekben és az értelem nélküli élőlényekben is kimutat egy anyagtalan szubsztanciális elvet, amely teljesen különbözik a *szellemtől*, mert képtelen anyag nélkül létezni. Arisztotelész tanítása továbbá megengedi megértenünk az emberben lévő egységet, az anyagnak és a szellemi léleknek az egységét. Ez utóbbi az emberi test *formája*, amely különbözik a többi lényegadó (esszenciális) formától abban, hogy anyag nélkül is képes létezni.

<sup>a</sup> A kiterjedés vagy a mennyiség nem a testek szubsztanciái, amint azt a mechanikusok föltételezik, hanem azok első *járulékai*.

<sup>b</sup> A minőségek szintén *járulékai* a testi szubsztanciáknak. (Lásd később: Szubsztancia és Járulék)



*Arisztotelész és Szt. Tamás filozófiája*  
(Hylemorfizmus)

Minden testi szubsztancia (magában-álló) két egymást kiegészítő szubsztanciális rész összetétele; az egyik passzív és önmagában meghatározottság nélküli (materia), a másik aktív és meghatározó (forma).

*Mechanizmus*

Úgy fogja föl a testi szubsztanciát, mint egyszerű anyagot, amelyet magát a geometriai kiterjedéssel azonosít.

*Dinamizmus*

A testi szubsztanciát visszavezeti a tiszta formák és a szellemek rendjébe tartozó egységekre (leibnizi monadizmus), vagy pedig az erőre, illetve energiára.

3. Létezik azután a különlegesen érdekes testeknek egy osztálya. Ezek a testek az összes többinél magasabbrendűeknek tűnnek: az élő testekről van itt szó, kezdve a legalázatosabb mikroorganizmustól egészen az emberig. Az a tulajdonságuk, hogy *saját magukat mozgatták*, megkülönbözteti őket az összes többi testtől. A józan ész emiatt lelket vagy életelvet ismer el bennük, amelyet nem lehet visszavezetni semmiféle fiziko-kémiai tényezőre vagy elemre. Ha ez így van, tudni kellene, vajon nincsenek-e a léleknek különböző fajai, vajon azonos lélek élteni-e a növényt és az állatot stb. Másrészt bizonyos filozófusok (általában mechanikusoknak nevezik őket) föltételezik ezzel ellentétben, hogy a tudomány egy napon meg fog magyarázni minden életjelenséget a nyers anyag erőivel, mert szerintük az élő organizmus nem más, mint egy nagyon bonyolult fiziko-kémiai gépezet. Innen ered egy fő kérdés: *Miben áll az élet? Melyek az élő szervezet első alkotó elvei?*

41. – De az élő testek között nemde az ember a legemelkedettebb? Az ember egy külön világ, amelyet annál is inkább tanulmányozhatunk, mert öntudatunk által belülről ismerjük. A legjellemzőbb rá az, hogy intelligenciával, értelemmel van ellátva. Ha igaz, hogy az értelem valami tisztán immateriális (nem anyagi) dolog, akkor azt kell mondanunk, hogy az a tudomány, amelyik a természetfilozófiához (melynek tárgya a mozgó vagy érzékelő lény) tartozó embert tanulmányozza, mintegy átmenet a filozófiának e része és egy másik része (metafizika) között. Ez utóbbinak tárgya a tiszta immateriális valóság lesz.

42. – Ha az intelligencia vagy értelem teszi emberré az embert, akkor úgy tűnik, hogy az emberről szóló tudományt (Pszichológia) azoknak a problémáknak kell uralniok, amelyek az értelmi működésre vonatkoznak. Valóban, a Pszichológia fő

problémája a fogalmak eredete. *Hogyan lehet megmagyarázni a fogalmak jelenlétét bennünk? A fogalmakét, amelyek szolgálatunkra vannak abban, hogy a dolgokról gondolkozzunk, és amelyek által a dolgok az egyetemesség állapotában adottak a számunkra?*

Itt ismét rátalálunk egy új nézőpontból az egyetemesnek arra a kérdésére, amelyet már az imént megközelítettünk. Akkor megállapítottuk, hogy az, amit fogalmaink közvetlenül elének adnak, az valami „nem – egyedi”, az „egyetemes”. Most arról van szó, hogyan formálódik bennünk az egyetemesnek ez az ismerete.

1. Láttuk fõntebb, hogy az érzékek vagy a képzelet által ismert dolgok *saját egyediségükben* adottak a számunkra: ez az ember itt, akit látok, ezzel a fizikai jelleggel hatást keltve a retinámon, és különbözve más emberektõl, akiket mellette látok. Aki *érezékek általi* ismeretet mond, az *csak egyedi* ismeretet mond. A tárgy, mint az érzékelés vagy képzelet tárgya, a *saját egyediségében megragadott tárgy*. Ha tehát az, amit fogalmainkkal ismerünk, nem egyedi, akkor maguk a fogalmaink nemde érzeteinkbõl és képzeleteinkbõl

#### ÁLTALUNK KIVONT

fogalmak, s ez az elvonás, kivonás oly módon történik, hogy nem megy át fogalmainkba

#### EGYÁLTALÁN SEMMI

abból a tárgyból, amely mintegy a képzelet és érzet tárgya (vagyis, amint késõbb látni fogjuk, mintegy az anyaggal átjárt ismeret tárgya)? Képzetekbõl eredve, de a képzetek minden rendjét meghaladva, és nem ismerve a képzet sajátos tárgyát, fogalmaink éppen ezáltal nem ismerhetik a tárgyat *annak egyediségében megragadva*.

De hogyan juthattak el hozzánk ideáink a dolgokból, ha nem érzékeinkbõl jöttek, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a dolgokkal? Egy gyermek intellektuális fejlõdésének a megfigyelése meggyõz minket arról, hogy minden megismerésünk az érzékek által kezdõdik. Így az értelmi (vagy fogalmak által történõ) ismerést az érzékek általi megismerésbõl kell nyernünk.

Másrészt mindaz, ami az érzetekben és képzetekben van, hordozza az egyediség jegyét, amelyet fogalmainkban nem találunk meg. Vagyis az ideákat (fogalmakat) a képzetekbõl vonjuk el, de anélkül, hogy a képzetekbõl, mint olyanokból (lényegükbõl) valami is átmenne az ideákba.

2. De hol mehet végbe az elvonásnak ez a mûvelete? Ha a képzelet tárgyából semmi sem található a fogalom tárgyában, akkor világos, hogy a fogalom nem eredménye az érzetek vagy képzetek semmiféle kombinációjának vagy desztillációjának. Fel kell tehát tételeznünk bennünk emberekben a felsõbb rendnek bizonyos tevékenységét, a *νοῦς ποιητικός*-t, amint a peripatetikusok mondták – az intel-

jectus agens-t –, az értelmi fénynek egy fajtáját (a csontváznak a testben való szemlélésére alkalmas X sugarakkal összehasonlíthatóan), amely ráirányulva a képzetek által belénk vetített tárgyra, abból fakaszt valamit az értelmünk (értő értelmünk) számára, valamit, ami benne volt a képzet tárgyában, de értelmünk előtt még rejtve, s amit a képzetek önmaguk erejéből nem nyújthattak. Ez az – abból, ami a tárgy egyediségét teszi – így kiszabadított valami (mert, mint később látni fogjuk, ki van szabadítva abból, ami az érzékes ismeret anyagiságát alkotja), lesz a tárgy „formája, vagy érthető megfelelője, „hasonmása”, amely, hogy úgy mondjuk, benyomódik az értelemben, hogy azt az ismerésre meghatározza (determinálja), létrehozva így annak belsejében egy létszerű (vitális) visszahatás által a fogalmat, amelyben az értelem megragadja az egyetemesség állapotában lévő tárgyat: az ember, az élőlény, az árja vagy a szemita fogalmát például.

Jegyezzük meg, hogy azt, amit fogalmaink így élénk adnak az egyetemesség állapotában, *“önmagában véve* (minden, akár a dolgokban, akár a szellemben való létezés-től elvonatkoztatottan) se nem egyedi, se nem egyetemes, lévén tisztán és kizárólagosan *az, ami a dolog*.

Jegyezzük meg azt is, hogy bár értelmünk nem ismeri közvetlenül az egyedit, mint olyat, azért ismeri közvetett módon: valóban, ugyanabban a pillanatban, amikor egy fogalom által gondol egy dolgot, akkor azok felé a képek felé fordul, ahonnan a fogalom elvonódott, és amelyek a dolgot, mint egyedit jelenítik meg. Így a képekre való reflexió által megragadja, de közvetett módon, a dolgok egyediségét, teljesen felületesen és egészen kifejezhetetlenül.

VIII. ÖSSZEFOGLALÁS – *Fogalmainkat az érzékelt adottságokból vonjuk ki, vagy „absztraháljuk” egy sajátos képesség (intellectus agens – cselekvő értelem) tevékenysége által, amely túlhaladja az érzékek egész rendjét, és amely minden megértésünk megvilágosítója.*

A filozófusok *absztrakciónak* nevezik azt a műveletet, amely által kivonjuk fogalmainkat az érzékelés által felhalmozott képek kincstárából. Ezek a fogalmak jelenítik meg számunkra azt, ami a dolog, *eltekintve* ennek egyediségétől.

Tegyük itt hozzá, hogy az absztrakció lehet többé vagy kevésbé magas fokú. A ló fogalma elvont, mint minden fogalom, de amikor lovat gondolunk, láthatunk vagy elképzelhetünk lovakat, és így ismerhetjük az érzékelhető rendben azt a dolgot, amelyet ugyanakkor fogalmunk által ismerünk az érthető rendben. Ha ellen-

<sup>4</sup> Vagyis a dolog „természete”, „lényege” vagy „misége”.

ben anglyalt vagy szellemet gondolunk, a képek, bármilyenek legyenek is, amelyek azt a fogalmat kísérik, amint főntebb megjegyztük, csak arra szolgálnak, hogy segítsék értelmünket működésében, de saját rendjükben azoknak semmiféle ismeretértéke nincsen. Képtelenek vagyunk elképzelni vagy látni egy anglyalt, vagy szellemet; itt már nem ismerhetjük meg érzékeinkkel azt, amit értelmünkkel ismerünk.

Fontos megjegyezni, hogy a filozófiában elsősorban szóba kerülő dolgok ez utóbbiak közé tartoznak: nem megismerhetőek az érzékek vagy a képzelet által, hanem csak az értelemmel.

Az absztrakciónak ez a felső foka nehézséget okoz a filozófiai tanulmányokban. Megzavarja néha a kezdőket, akik megelőző tahlumányaik irodalmi gyakorlataiból, ahol a képzelet épp úgy kivehette részét a munkából, mint az értelem, hirtelen átlépnek egy tisztán intellektuális tudomány területére. Ez a zavar gyorsan eloszlik, feltéve, *ha nem próbálkoznak meg azzal, hogy megjelenítsék maguk számára képzeletükkel a pusztán elgondolható, de tökéletesen elképzelhetetlen dolgokat, mint amilyen a lényeg, szubsztancia, akkidencia, potencia, aktus, stb.* Ezek elképzelésének a kísérlete abszurd vállalkozás lenne, amely hiú eltévlyedésekhez vezetne, és megakadályozná a tanulókat abban, hogy bármit is megértsenek a filozófiából.

Az ideák eredetét illetően a filozófusokat három nagy csoportba lehet osztani: a, A szenzualisták azt állítják, hogy az ideák az érzékekből jönnek, miközben az ideákat érzetekké csökkentik. b, Az innátisták<sup>4</sup> jól föl ismerik azt a lényegi különbséget, amely az ideákat elválasztja a képzetektől és az érzetektől, de tagadják, hogy ideáinkat az érzékelhető adottságokból vonjuk ki. c, Arisztotelész és szt. Tamás iskolája tanítja, hogy ideáink lényegileg különböznek a képzetektől és érzetektől, de azokból lesznek kivonva a bennünk lévő szellemi fény tevékenysége által (*νοῦς ποιητικός*, intellectus agens).

A szenzualizmus fő képviselői Locke (XVII. sz.) és Stuart Mill (XIX. sz.) Angliában, Condillac (XVIII. sz.) Franciaországban. Általában minden szenzualista nominalista, de ez fordítva nem igaz, és sok olyan filozófus, akit mi itt az „innátisták” közé sorolunk – legalábbis a modern korban – nominalista befolyás alatt áll. Ebbe a másik csoportba (innátisták) kell sorolnunk mindenekelett Platon a régiek közül, Descartes-ot (XVII. sz.) és Leibnizet (XVII–XVIII. sz.) a modern korban. Ez a három bölcselő – nagyon különböző címeken – föltételezi, hogy ideáink (fogalmaink) velünk születtek (innata). – Kant hasonlóképpen „innátista”, de más értelemben. Szerinte ez a kifejezés, hogy „velünk születik”, nem a fogalmainkra vonatkozik, hanem azokra a szabályokra, vagy formákra, amelyek szerint szellemünk megalkotja tudományaink tárgyait.

<sup>4</sup> Megfelelőbb híján átvehetjük ezt az elnevezést, de azzal a feltétellel, hogy igen kiszélesítjük a jelentését. Valójában a filozófusoknak ebbe az osztályába kell sorolnunk mindazokat, akik azt állítják, hogy ideáink belőlünk születnek ugyanazon a címen, mint a lelkünk (sajátos értelemben vett innatizmus), akár, mert azokat Isten közvetlenül hozza létre bennünk, vagy mi látjuk meg közvetlenül Istenben (Berkeley, Malebranche), akár mert azok a saját törvényeit a dolgokra erőltető szellemünk tiszta alkotásai (Kant).

Fogalmaink az érzékektől erednek (következően a dolgoktól), de egy szellemi képesség tevékenysége által, és lényegesen különböznek az érzetektől és a képzetektől.

*Szenzualizmus*

Fogalmaink az érzékekből erednek, amelyek elégségesek azok létrehozásához; fogalmaink nem különböznek lényegesen a képzetektől és érzetektől.

Fogalmaink lényegesen különböznek az érzetektől és képzetektől, de azokból lesznek elvonva egy szellemi képesség tevékenysége által.

*Innátizmus*

A fogalmak lényegesen különböznek az érzetektől és képzetektől, és nem erednek az érzékekből (és következésképpen a dolgokból sem, amikkel egyedül az érzékeink vannak kapcsolatban).

43. – Ha az elvonatkoztatás tevékenysége abból áll, amit eddig mondtunk, nem kellene-e abból egyrészt azt következtetnünk, hogy az emberben van egy szellemi éltető elv, ennek a tevékenységnek az első elve (s fogalmaink ennek a tevékenységnek a gyümölcsei, lévén azok összemérhetetlenek az érzetekkel és képzetekkel, és a tisztán anyagtalan rendbe tartoznak); másrészt, hogy ez a szellemi éltetőelv természetétől arra van rendelve, hogy egyesüljön egy testtel (fogalmaink csak az érzetek és képek eszközének a segítségével jöhetnek létre, s ezek az érzetek és képek maguk szükségszerűen feltételezik a testi szervezetet)? Az ember látja, hogy az absztrakció vagy az ideák keletkezésének problémája hogyan kapcsolódik a Pszichológia egy másik fő kérdéséhez, ahhoz, ami magára az ember lényegére vonatkozik: *miben áll az emberi lény? Van-e az embernek szellemi lelke, amely teljesen különbözik az állatok lelkétől? És ebben az esetben milyen kapcsolat van a lélek és az emberi test között?*

a) A filozófusoknak ebben az utóbbi kérdésben kialakított véleménye szorosan összefügg azzal az állapottal, amelyet az előző kérdéssel kapcsolatban elfoglálnak. A szenzualisták, legalábbis amennyiben következtetések saját elveikhez (ami pl. Candille esetében nem áll fenn), tagadják vagy azt, hogy a lélek létezik (materialisták), vagy azt mindenesetre, hogy megismerhetjük a létezését (fenomenalisták). — Az innátisták ezzel szemben hajlamosak az embert tiszta szellemnek tekinteni, amely egy testhez van kapcsolva – de milyen módon? Ezt már nehezen tudják megmagyarázni (*dualizmus, vagy túlzott spiritualizmus*). – Végül Arisztotelész és szt. Tamás iskolája azt tanítja, hogy az ember két lényegadó, önmagában nem teljes, egymást kiegészítő elvnek az összetétele, amelyből az egyik a szellemi, halhatatlan lélek (*animizmus*).

közül az egyik (eszés lélek) szellemi; a kettő együtt alkot egy egyetlen szubsztanciát (az összetett ember-mivoltot).

*Tévely elégtelenség által*

Az emberi lélek nem létezik (materializmus), vagy nem ismerhető meg (fenomenizmus).

*Tévely túlzás által*

Az ember olyan szellem, amely járulékosan egyesült egy testtel (túlzott spiritualizmus), a lélek és a test két szubsztancia, amelyek mindegyike teljes természetű (dualizmus).

b) Jegyezzük meg, hogy a filozófusoknak az ideák (fogalmak) eredetének problémájával kapcsolatos álláspontja meghatározza még magatartásukat az érzékek által ismert dolgok (érezkelhető, vagy testi világ) és a láthatatlan, vagy szellemi, és kizárólag az ésszel hozzáférhető dolgok létezésének általános kérdésével kapcsolatban is.

*Arisztotelész és szt. Tamás filozófiája  
(és a természetes, józan ész)*

Képtelenség kételkedni akár az anyagi dolgok létében, melyről az érzékek tanúskodnak, akár a szellemi valóságok létében, melyet az ész bizonyít.

*Materialista irányzatú filozófiák*

Mindaz, ami nem anyagi és érezkelhető, nem létezik (abszolút materializmus), vagy legalábbis léte nem megismerhető (fenomenista materializmus és pozitívizmus).

*Idealista irányzatú filozófiák*

Az érzékes világ nem létezik valóságosan (abszolút idealizmus), vagy legalábbis léte nem megismerhető és nem biztos (fenomenista idealizmus).

C). — A LÉT, MINT LÉT FILOZÓFIÁJA

Miközben figyelmesen tanulmányozzuk az embert, a filozófia egy olyan tárgyat közelít meg, amely túlmegy a testi vagy érzékes természet világán. Lehetséges és kell is magasabbra mennie, s mivel sajátos tárgya a dolgok

LÉTE,

tanulmányoznia kell ezt a létvalóságot nem csupán annyiban, *amennyiben érezkelhető vagy mozgó test* (ez a *természetfilozófia* tárgya volt), hanem egyszerűen

MINT LÉTVALÓSÁG.

Következésképpen egy egészen egyetemes módon kell tanulmányoznia a létet, úgy, amint az egyaránt megtalálható a látható létezőkben, és a testi, érezkelhető léttel

nem rendelkező, vagyis tisztán szellemi valókban. Ez az igazi filozófiának, a bölcsességek bölcsességének a tárgya. Ezt a filozófiát első filozófiának vagy Metafizikának is nevezzük.

### 1. §. – Kritika

Mielőtt azonban ennek tanulmányozására térne rá a filozófus, nem kellene-e biztosítania minden támadás és minden lehetséges eltorzítás ellen ennek a legfelsőbb tudománynak az alapelveit, amelyek minden emberi megismerésnek is az alapjait képezik? Valóban a bölcsességnek a feladata megvédeni a saját és más tudományok alapelveit.

Szükséges lenne, hogy mielőtt magát a létvalóságot tanulmányoznánk, tanulmányozzuk az emberi gondolkodás viszonyát a léthez. Ez lesz a tárgya a metafizika speciális részének, amelyet kritikának neveznek, mert ez arra való, hogy magáról az ismeretről mondjon ítéletet. A *Logika* mutatja meg, hogy hogyan és következőképpen milyen szabályok segítségével jut el az értelem az igazsághoz, és nyer tudományt, és egyben föltételezi a tudománynak és az igazságnak a lehetőségét. (Egy olyan lehetőséget, amelyet egyébként a józan ész is tanúsít, és amely természetesen nyilvánvaló.) A *Kritika* tudományosan tárgyalja az itt föltételezett lehetőséget, ki-mutatva, hogy miben áll az ismeret igazsága, és egyfajta reflexióval élénk tárva azt, hogy az igaz, biztos, tudományos ismeret nagyon is lehetséges.

46. – *Mi az ismeret igazsága; és meg lehet-e cáfolni azokat, akik kétségbevonják ismerőképességünknek, mindenekelőtt az intelligenciának vagy értelemnek az igaz voltát?*

Íme világosan a kettős kérdés, amely rögtön az elején fölmerül. A válasz is ele-gendően világosnak tűnik.

1. Ami az első kérdést illeti, mindenki könnyen tudomást szerezhet arról, hogy mit jelent az igazság fogalma.

Miben áll az igaz beszéd? Ez olyan beszéd, amely kifejezi annak a gondolatát, aki beszél; a gondolatnak megfelelő beszéd. Mi hát akkor az igaz gondolat? Ez olyan gondolat, amely bemutatja a dolgot, amelyre vonatkozik; az illető dolognak megfelelő gondolat. Így azt kell mondani, hogy

SZELLEMÜNK IGAZSÁGA

A DOLOGGAL VALÓ EGYEZÉSÉBEN

áll.

Lehetetlenség más meghatározást adni az igazságnak anélkül, hogy hazudnánk saját magunknak, vagyis anélkül, hogy eltorzítsunk az igazság fogalmát, amelyet ténylegesen használunk értelmünk élő gyakorlatában, amikor gondolkodunk.

a) Ezután megjegyezhetjük, hogy egy *minden elemében* téves gondolat lehetetlenség, mert mivel nem felel meg egyáltalában semminek, a gondolat tagadása lenne. Ha azt mondjuk pl., hogy a „köveknek lelke van”, ez teljes tévedés, de az igaz, hogy vannak kövek, és az is igaz, hogy bizonyos lényeknek lelke van, vagyis nem téves az ebben a téves gondolatban szereplő összes elem. Így a tévedés fölírtelevi az igazságot.

b) Azt is megjegyezhetjük, hogy ha valóban és komolyan kételkednénk megismerőképességünk megbízhatóságában, az emberi élet válna lehetetlenné: Mivel minden cselekvés és minden tartózkodás az ebbe a megbízhatóságba vetett bizalomnak a megnyilvánulása: egyaránt lehetetlenné válna tenni és nem tenni valamit. Az, aki megkísérli megélni ezt a gondolatot: „Számomra nem létezik igazság.”, elkerülhetetlenül megőrül. F. Nietzsche, aki nagy költő volt, de aki úgy tekintette az igazságba való hitet, mint az utolsó szolgásgot, amelytől a világnak meg kell szabadulnia, véghezvitte ezt a kísérletet, a saját kárára.

2. Ami a *szkeptikusokat* illeti, akik, legalábbis elméletben és szavakkal kételkednek ismerőképességünk és mindenekelőtt az intelligencia vagy az értelem igazságában, nyilvánvalóan hiábavaló lenne arra irányuló igyekezetünk, hogy megmutassuk nekik ezt az igazságot, mert minden ilyen megmutatás valamilyen bizonyosságra támaszkodik, és ők éppen arról tesznek hitvallást, hogy azok egyikét sem fogadják el. Ahhoz, hogy velük szemben megvédjük az emberi ismeretet, elég lesz 1. megmutatni, hogy miben áll, és hogyan folyik le ez az ismerés; 2. megcáfolni azokat az érveket, amelyekkel ők hozakodnak elő; 3. a képtelenségig (abszurdumig) vezetni azokat: amikor azt mondják, hogy „nem tudják, van-e igaz kijelentés”, akkor valójában elismerik, hogy ez a kijelentésük igaz, és akkor nyilvánvalóan ellentmondanak önmaguknak; vagy nem ismerik el, hogy igaz, és akkor nem mondanak semmit, vagy nem tudják, hogy mit beszélnek. Azok, akik kételkednek az igazságban, nem filozofálhatnak, csupán mint Arisztotelész mondja: „növényekké válva”, a tökéletes hallgatást őrizve – még saját lelkük belsejében is.

Kétségtelenül nagyon gyakran téved az értelem, különösen a legmagasabb dolgokban, és már Cicero mondta, hogy nincs a világon olyan ostobaság, amelyet ne támogatott volna valamelyik filozófus. Így hát nehéz elérni az igazságot. De *lehetetlenségnek* tekinteni egy *nehézséget*, ez a gyávák tévedése.

IX. ÖSSZEFOGLALÁS. – *A megismerés igazsága a dolog és a szellem egyezségében áll. Abszurdum kételkedni ismerőképességünknek az igazságra való beállítottságában, az igazságra való alkalmasságában.*



A megismerőképességek megbízhatóságának e kérdéssel kapcsolatban a bölcseletet – nagyjából – ismét három csoportra lehet osztani.

1. A *szeptikusok*, az emberek, és különösen a filozófusok bőséges évedéseinek a hatására kétségbevonják az ész megbízhatóságát, és azt állítják, hogy az igazságot lehetetlen elérni. A szepticismus fő képviselői a régienél Pyrrhon (360–270), majd az Új-akadémikusok (Arcésilas 315–241, Carneadész 214–129), aztán az utolsó görög szeptikusok (Aeneszidemeosz az I. sz.-ban, Sextus Empiricus a II. sz. végén), a modern korban pedig Montaigne és Sanchez a XVI. sz.-ban, és főképpen David Hume a XVIII. sz.-ban.

Azokat a bölcseletet, akiket anti-intellektualistáknak (értelem-elleneseknek) mondunk, mert reményüket veszítve az értelmet és az észet illetően, az igazságot az akarattól, az ösztöntől, az érzelemtől, vagy a tevékenységtől kéri számon (Rousseau, Fichte, Schopenhauer, Bergson, William James, pragmatista és modernista iskola) a szeptikusok közé kell sorolnunk, nem azért, mert ők az igazság megközelíthetlenségét hirdetik, amint azt az ún. szeptikusok teszik, hanem mert megközelíthetetlennek mondják azt azoknak a képességeinknek a számára, amelyek éppen az igazság elérésére vannak, és mert elvetve az értelmet és az észet, valójában az igazság elérésére szolgáló egyetlen eszközüinktől fosztanak meg minket.

2. Ezzel szemben a *racionalisták* úgy gondolják, hogy az igazság könnyen elérhető. Ezért arra vállalkoznak, hogy „mindent alá vessenek az ész szintjének”, értve az emberi észét, amelynek nem volna szüksége engedelmessé és türelmes képzésre – jöjjön ez a képzés akár a valóságtól magától, vagy egy tanítótól, vagy Istentől; az első szempontból a *szubjektívizmus* felé tartanak, amely az igazság szabályának az ismerő alanyt teszi meg, nem pedig a megismerendő dolgot, és ezzel szétfoszlatja az ismerést magát (megfosztja ismerés jellegétől, vagyis egy tőle különböző tárgy megragadásától). A másik szempontból az *individualizmus* felé tartanak, amely minden bölcseletől megkívánja, hogy ő egy magában teremtsen újja a filozófiát, és alkosson magának egy eredeti és még-nem-volt világnézetet. A harmadik szempontból a *naturalizmus* felé hajlanak, amely állítólag egyedül a természet erejével jut el a tökéletes bölcsességre, s amely elvet minden Istentől jövő tanítást.<sup>4</sup>

A modern kori racionalizmusnak nagy kezdeményezője Descartes (XVII. sz.) – akihez többé-kevésbé közvetlenül kapcsolódik Malebranche, Spinoza, Leibniz. Kant (XVIII. sz. vége) volt az, aki megfogalmazta ennek a racionalizmusnak legfőbb elveit, és kibontotta valódi szellemét. Kant beteljesítette a karteziánus forradalmat, panteista követői pedig: Fichte, Schelling, Hegel, isteni szintre emelték az emberi alanyt. Kant és a tőle származó szubjektivisták bölcselet által a racionalizmus újból összetalálkozott, mint a szofisták korában, ellentétével (a szepticismussal), beleveszve a *modernisták* antiintellektualizmusába (XIX. sz. vége és a XX. sz. eleje).

3. Arisztotelész és szt. Tamás iskolája tanítja, hogy az ember számára *nem lehetetlen* elérni az igazságot, de *nem is könnyű*. Így gyökeresen szembenáll a szepticismussal és a racionalizmussal. Az emberek, és különösen a filozófusok által megfogalmazott tévedések tömkelegében szellemünk gyöngegségének a jelét látja, de okot is arra, hogy jobban szeresse az értelmet, és szorosabban kötődjön az igazhoz, valamint egy olyan eszközt is lát a tévedésekben, amely előbbre viszi a megismerést (azok által a cáfolatok és magyarázatok által, amelyeket ezek a tévedések megkövetelnek tőlünk). Megérti

<sup>4</sup> A naturalizmus két különböző módon veti el az isteni tanítást: 1. Nem fogadja el Istennek azt a jogát, hogy a pusztán ész számára önmagukban megközelíthetetlen igazságra tanítsa az embereket (természetfölötti titkokra); 2. ugyancsak megtagadja tőle azt a jogot, hogy az embereket a kinyilatkoztatás által tanítsa a pusztán ész számára önmagukban megközelíthető igazságokra (a természetes rend igazságai, filozófiai igazságok – az emberi lélek halhatatlansága pl. –, amelyeket az értelem fölfedhet a saját erejével, de mindig azzal a kockázattal, hogy valamilyen tévedéssel vegyíti, míg a kinyilatkoztatás által mindenkihez könnyedén, és tévedéstől mentesen juthatnak el.

másrészt, hogy az ész az egyetlen természetes eszközünk, amelynek segítségével eljuthatunk az igazsághoz, feltéve, ha fegyelmezt és képzett, ha mindenekelőtt és elsősorban maga a valóság által alakított, mert nem szellemünk a dolgok mértéke, hanem a dolgok mértékelik szellemünket; azután a mesterek által, mert a tudomány közös mű, nem pedig egyedi, és nem lehet fölépíteni, csak az élő hagyomány folyamatosságával; végül pedig Isten által, ha neki úgy tetszik, hogy tanítja az embereket, és a bölcseleőknek adományozza a hit és a teológia (nem pozitív, hanem csak) negatív jellegű szabályait.

*Arisztotelész és szt. Tamás filozófúja*  
(mérsékelt intellektualizmus)

Szellemünk igazságát az okozza, ami van. Az értelem elérheti a természetes rend legemelkedettebb igazságait teljes bizonyossággal, de nehezen, és azzal a feltétellel, hogy fegyelmezt.

*Tévely elégtelenség által*

Az értelem nem érheti el az igazságot, ami teljesen elvész az ember elől (szkeptícizmus), vagy lámpással kell keresni az igazságot, nem az intelligenciával (antiintellektualizmus).

*Tévely túlzás által*

Az értelem mindenben könnyen eleri az igazságot, és ehhez nincs szüksége arra, hogy alávesse magát egy kívülről ráerőltetett fegyelemnek (racionalizmus).

*E két tévely szintézise*

Az emberi szellem maga alkotja annak igazságát, amit ismer (a „jelenségeket”); és az, ami van (a dolog magában) nem megismerhető az értelem számára (kanti criticizmus vagy agnoszticizmus).

47. – Egy másik, a kritikával kapcsolatos kérdés kötelez most megállásra. Mivel az intelligencia vagy értelem maga a filozófia eszköze, *mi hát az intelligencia formális tárgya, mire irányul közvetlenül és önmagában az intellektuális ismeret?*

Ahhoz, hogy erre a kérdésre megfeleljünk, elég azon eldöngölködnünk, vajon létezik-e valamilyen tárgy, amely mindig a szellem elé van tárva, amikor csak működik az értelem. Igen, van ilyen tárgy: amit értelemmel ismerek, az mindig valamilyen létvalóság vagy létmód. És ebben az esetben van más tárgy, mint a létvalóság? Nincs. Ha pl. egy minőségre gondolok, valamely nagyságra, egy szubsztanciára: mindig valamilyen létvalóságra vagy létmódra gondolok. *Nincs semmi más*, ami közös lenne a gondolat e három tárgyában, és ami ugyanúgy megtalálható lenne e három esetben, *mint a lét*. Azt mondjuk tehát, hogy az értelem formális tárgya, vagyis az a tárgy, amelyet mindenekelőtt és önmagában (per se primo) elérünk vele, és aminek a szemszögéből érint minden egyebet az értelem,

A LÉT.

Ismerni egy dolog okát, rendeltetését, eredetét, tulajdonságait, viszonyait más dolgokkal: megannyi eszköz annak megismerésére, ami a dolog, megannyi rálátás a létére. Lehetetlen úgy használnunk az értelmet, hogy ne szerepeljen a lét fogalma.

Az értelem a testi dolgok létét *érzékeltető megnyilvánulásaikban* („jelenségek”) érinti: Így tanulmányozza pl. a fiziológiában az élő szervezetek tulajdonságait azon okok szempontjából, amelyek magához az érzékeltető rendhez tartoznak. Ez a *másodlagos okok tudománya, vagy a jelenségek tudománya*. Vagy elérheti az értelem a dolgok létét azok alapelveiben — ekkor filozófiáról (bölcseletről) van szó: Ez feloszlik természetbölcseletre és metafizikára aszerint, hogy értelmünk által az elsődleges elveiben megragadott lét a *testi dolgoknak, mint olyanoknak* a léte, vagy pedig maga a lét, *mint lét*.

Az értelem formális tárgyának ezt a kérdését már a Pszichológiában tárgyalják. A Kritika számára tulajdonképpen annak a pontosítása a fontos, hogy a lét, amiről itt szó van, az valóban a dolgok léte, amely a dolgokban lévén, független az ismerő szellemtől. Ha ezzel ellentétben azt mondanánk, hogy értelmünk tárgya nem a dolgok léte, hanem a lét fogalma, amelyet az értelem önmagában formál, és hogy általában, mi közvetlenül csak fogalmainkat érhetjük el, akkor kezünket-lábunkat gúzsbakötve adnánk magunkat a szkeptikusok kezébe, mert ebben az esetben lehetetlen lenne, hogy szellemünk valaha is egyezésbe kerüljön azzal, ami van, és ettől kezdve nem lenne többé igazság számunkra; vagy az igazság nem lenne a létezővel való egyezés, s mivel az igazság semmi sem számunkra, ha nem ez, újfent nem lenne számunkra igazság; s végül ugyanakkor az értelem hazug lenne, mert a dolgokról állítja, hogy ismeri őket, nem pedig azok fogalmairól. A valóságban, amint azt mindenki öntudata közvetlenül tanúsítja, a fogalmak számunkra az ismerés *eszközei*. Ha a megismerés nem érintené magukat a dolgokat, az egész egy *meghatározottság* vagy *tárgy nélküli tevékenység* lenne, ami abszurdum: mert amikor fogalmat vagy ítéletet alkotunk: ismerünk, amint a kés használatával vágunk. De nem lehet úgy vágni, hogy ne *vágnánk valamit* – ez a vágás tevékenységének tárgya, ami nem a kés, hanem a kés által vágott dolog; és nem lehet úgy ismerni, hogy ne *ismer-nénk valamit* – ez az ismerés tevékenységének a tárgya, ami nem a fogalom, hanem a fogalom által ismert dolog.

X. ÖSSZEFOGLALÁS. – *Az értelem sajátos tárgya a lét (valóság). Az értelem természeténél fogva a tőlünk függetlenül létező dolgok megragadására irányul.*

48. – A kettős nyilvánvalóságból, amelyet megragadtunk: *az értelem az igazságot szolgáló képesség, és a lét az értelem szükségszerű és közvetlen tárgya*, egy alapvető igazság bontakozik ki.

Mit nevezünk „érthetőnek”? Azt, *ami megismerhető az értelemmel*. De ha azt mondjuk, hogy az értelem szükségszerű és közvetlen tárgya a létező, s hogy az értelem

valóban ismeri, ez ugye azt jelenti pontosan, hogy a létvalóság, mint olyan, valóban megismerhető tárgya az értelemnek, vagyis érthető? És ha azt mondjuk, hogy a létező, mint olyan érthető, ez ugye azt jelenti, hogy az érthetőség együtt jár a léttel, vagy, hogy minden dolog érthető abban a mértékben, amilyen mértékben van? Azt mondjuk tehát, hogy

XI. ÖSSZEFOGLALÁS – a létező, mint ilyen, értelmileg fölfogható, vagyis nyitva áll az értelmi fölfoghatóság számára. Minden dolog létiségének, létjellegének mértéke szerint fogható föl értelmileg.

Jegyezzük meg, hogy azt mondván: minden dolog értelmileg fölfogható létiségének mértékében, azt állítjuk, hogy fölfogható önmagában az Értelem számára, és nem azt mondjuk, hogy a mi értelmünk számára. Ha ténylegesen a mi értelmünk, az emberi természet alacsonyabb rendűsége következtében aránytalan egy létvalósághoz, amely meghaladja, mert az az embernek fölötte áll, ez a létvalóság önmagában érthetőbb, legyen bár számunkra kevésbé felfogható. Így van ez a tiszta szellemekkel és mindenekelőtt Istennel. Önmagában Isten az érthetőség teljessége, de egyedül a saját értelme ér föl ennek a legfőbb érthetőségnek a szintjére.

## 2. § – Ontológia

49. – Miután a Kritikában megvizsgáltuk és megvédtük az általánosságban vett megismerésnek, a tudománynak és a filozófiának az alapelveit, átléphetünk az igazi Metafizikának vagy a léttel magával foglalkozó tudománynak a tanulmányozására. Ez a szíve minden filozófiának. Meg kell itt fontolnunk a létet, mint olyat, és azokat a nagy igazságokat, amelyeket magában foglal. Megkérdezzük, hogyan itat át minden dolgot anélkül, hogy bármi is kimerítené; tanulmányoznunk kell elválaszthatatlan tulajdonságait, az egységet, az igazságot, a jóságot, amelyekhez a szépséget is hozzá kell tennünk, s végül vizsgálnunk kell a létezőt annyiban, amennyiben cselekszik, és meg kell próbálnunk behatolni az oksági tevékenység természetébe és módjaiba.

Kutatnunk kell azt is, hogyan osztható fel a lét az egész teremtett világban, aszerint, hogy a teremtett létvalóságok összetételét vizsgáljuk-e (a lét felosztása képességre és ténylegességre, lényegre és létezésre), vagy azok különböző fajtáit (a lét felosztása szubsztanciára és accidensre). Megértjük így, hogy minden egyébhez azok a fogalmak szolgáltatják a kulcsot, amelyeket az ember az ontológiában megvilágít. Közülük némelyek annyira nélkülözhetetlenek, hogy máris meg kell náluk állnunk. Szinte minden pillanatban szükségünk lesz arra, hogy hivatkozzunk a *lényegre, a szubsztanciára, a járulékra, a képességre és a ténylegességre* alapvető fogalmaira.

Egy egyszerű bevezetésben természetesen nem nyújthatjuk ezeknek a fogalmaknak teljes analízisét és igazolását. Megpróbáljuk ellenben ezeket gondosan meghatározni, igaz, inkább példákhoz, mint kidolgozott érvekhez folyamodva. Sokmindent egyszerűsítünk, de követjük azt a rendet, amely megfelel egy valóban tudományos tanulmánynak.

Jóllehet a lét fogalma az első és legismertebb fogalom, nyilvánvalóan túlságosan világos önmagában ahhoz, hogy egy sajátos meghatározás hordozója legyen. Ezért az első feladat, amely a gondolkodni vágyó ember előtt fölmerül, az, hogy pontosítsa ezt a fogalmat, s ennek érdekében kutassa elsődleges jelentéseit. Mindenekelőtt tehát a következő kérdést tesszük fel: *A gondolkodásnak milyen tárgyai kerülnek szükségszerűen és azonnal az értelem elé, amikor az a létet, mint olyat tanulmányozza, vagy ha úgy tetszik, mivel a lét az értelem első tárgya:* MELYEK AZ ÉRTELEM ABSZOLÚT ELSŐ ADATAI?

Látni fogjuk, hogy erre az egyetlen kérdésre hármas feleletet adhatunk aszerint, hogy

az érthetőség,  
a létezés,  
vagy a tevékenység

szempontjából tesszük azt fel.

Az első szempontnál a lényegnek, a másodíknál a magánvalónak v. szubsztanciának (amivel szemben van az akcidens v. járulék), a harmadiknál pedig az aktusnak, v. ténylegességnek (amivel szemben van a potencia v. képesség) a meghatározására jutunk.

50. – A LÉNYEG. – Fontoljuk meg a létet az ÉRTHETŐSÉG szempontjából, vagyis fontoljuk meg a létet aszerint, amint alkalmas arra, hogy a szellembe lépjen, vagy amint az értelem által megragadható. Ez a legegységesebb szempont, amelyet magunkévá tehetünk, mert tudjuk, hogy a lét, mint olyan, érthető, és ennél fogva az érthetőség éppen olyan széles kiterjedésű, mint az, ami van vagy lehet. Egyezzünk meg abban, hogy

LÉNYEGnek

hívjuk az értelemnek az *érthetőség szempontjából vett első adatát*.

A) A lényeg tág értelemben. – Megfontolni a létet az érthetőség szempontjából, vagy aszerint, amint megragadható az értelemmel, az elsősorban azt jelenti, hogy megfontoljuk a létet, amennyiben az egyszerűen megnyilvánul a szellem számára, állítás vagy tagadás nélkül (amennyiben az egyszerű felfogás tárgya lehet, amint

később mondani fogjuk). „Háromszög”, „poligon”, „üllő”, „ez az ember”: íme a szellem számára egyként egyszerűen megjelenített tárgyak, állítás és tagadás nélkül.

1. Mi az értelem első adata ebből a szempontból? Ez egészen egyszerűen az, ami már akkor szellemünk elé kerül, amikor felfogunk valamit vagy valamilyen fogalmat alkotunk. Mivel megegyezünk abban, hogy itt a lényeg szót használjuk, azt mondjuk, hogy valamely

### LÉNYEG

az, ami a gondolat bármely tárgyában közvetlenül és mindenekelőttien, alapjellegetűen (*per se primo*) megjelenik a szellem előtt *id, quod in aliqua re per se primo intelligitur*.

Minden fogalom, bármilyen is legyen (ha nem létezik, mint pl. a „négyyszögű kör” fogalma, akkor ellentmondást takaró ál-fogalom) tár valamit közvetlenül a szellem elé, és ez a szellem számára így közvetlenül megjelenített valami valamely lényeg (vagy természet). Ha embert, emberséget, állatot, jóságot, fehéret, fehérséget, üllőt, háromszöget stb. gondolok, valamennyi tárgy, amely így közvetlenül a szellemem elé kerül, ezeknek az érthető egységeknek mindegyike, meghatározás szerint egy-egy lényeg, a szó tágabb értelmében.<sup>4</sup>

Így a lényeg semmi más, mint a gondolatban megragadott tárgy, mint olyan. Másrészt mindegyiknek megvan a maga értelemmel megragadható felépítése, amely által különbözik a többitől és bizonyos sajátságokat birtokol.

2. De íme egy fontos megjegyzés: Ha figyelmesen szemlélem a háromszöget, az embert, az emberséget stb., ezek szigorúan megőrzik azt, hogy ők gondolat – tárgyak, s hogy tényleges létüket föltételezem vagy nem szüntetem meg. A lényeg létezése semmit sem változik a lényeg megragadásával: a lényeg felfogása végett az absztrakció révén eltekintek attól a tényről, hogy léteznek vagy sem, ténylegesen.

Úgy tűnik nekem, hogy a lét, ha a létezés értelmében veszem, más rendből való, mint a lényeg értelmében vett lét. A lét szónak két egészen különböző értelme van, amint azt mondjuk, hogy „lenni, vagy nem lenni, ez itt a kérdés” (a létezés-

<sup>4</sup> Láttuk, hogy az egyedit, mint ilyet, értelmünkkel nem ragadhatjuk meg közvetlenül. Amikor közvetett úton (a „képekhez való visszatérés által”) egy egyedi fogalmat alkotunk – „Péter”, „ez az ember”, „ez a fa” –, az maga is, amennyiben gondolat-tárgy, egy *lényeg*, a szó tág értelmében. Így a lényegnek tág értelemben vett fogalmát ki kell terjesztenünk az egyes gondolat-tárgyakra.

Ami az „értelmi létezőket” illeti (a „vakság” pl., a „semmi”), amelyek nem tétéleznek föl valamit a valóságban, ezeknek nem felel meg a lényeg név, abban az értelemben, hogy egy hiánynak, mint olyannak, nyilvánvalóan nincs lényege. (Lásd Szent Tamás, *de Ente et essentia*, cap. 1.) Abból a szempontból azonban, amelynél most időzünk, *nem szabatosan* alkalmazhatjuk rájuk a tág értelemben vett lényeg elnevezést.

létről van szó), vagy „egy élő létező” (a lényeg-létről van szó). Az első esetben a lét szó a lét aktusát jelöli, aktust, ha beszélhetek így, amely által egy dolog a nemlétben, vagy okain kívülre helyeződött (extra nihil, extra causas); a másik esetben

AZT

jelöli, ami van, vagy lehet, azt, ami kapcsolatban van, vagy lehet valamilyen tényleges létezéssel. Azt mondjuk, hogy a lét *lényegre* és *létezésre* oszlik.

Lét (ens, entitas)	{ Az, ami van: LÉNYEG tág értelemben ( <i>essentia</i> )
	{ A lét-ténylegesség: LÉTEZÉS ( <i>existentia</i> )

a) E két meghatározás közötti viszony egy olyan probléma tárgyát képezi, amellyel később fogunk foglalkozni, és amely többé már nem az egyetemesség problémája, hanem minden filozófia alapvető kérdése: *A lényeg és létezés valóságosan különbözik egymástól Istenen kívül minden dologban?*

b) A *tényleges létezés*, a valóságos létezés ténye nincs beleértve fogalmainknak, mint olyanoknak, egyetlen tárgyába sem. Értelmünk nem tulajdoníthat valóságos létezést gondolatunk valamely tárgyának, csak közvetlenül, vagy a gondolkodás eszközei által, érzékeink tanúságára támaszkodva (vagy öntudatunkra támaszkodva). Így *közvetlenül* mondja ki ezt az ítéletet: „Létezik érzékelhető dolog”, „én létezem”, Isten létezését viszont már bizonyítja pl. a mozgás tényére alapozva. Értelmünk *egyedül* nem képes eljutni annak a megállapítására, hogy gondolat-tárgyai *ténylegesen léteznek-e*.

A lényegek ellenben (a háromszög, a páros szám, az emberség, stb.) mint olyanok, csak egy *lehetőség* létezésre vonatkoznak (ezért nevezik őket lehetőségeknek). A lényegeket közvetlenül tárják elénk értelmünk és fogalmaink.

Kapcsolódjunk tehát a *lényeg* fogalmához, a *tényleges* vagy *lehetséges létnek* a fogalmához. Az imént határoztuk meg a *lényeg*et: az, amit a gondolat bármely tárgya közvetlenül és alapjellegűen az értelem elé tár, *id, quod in aliqua re per se primo intelligitur*. Nézzük, vajon ezt a nagyon tág fogalmat (mivel a gondolat minden tárgyára vonatkozik), nem lehet-e felosztani és közelebről meghatározni oly módon, hogy maga a meghatározás szűkebb értelemben véve, csak bizonyos gondolati tárgyakra vonatkozzék.

B) *A lényeg szoros (sajátos) értelemben, vagy az ún. lényeg*. – Egy gondolat-tárgynak (ember, fehér) egyszerű megjelenése a szellem számára az értelmi ismerésnek csupán a kezdete. Ez az ismerés az *ítéletben* teljesedik be, amikor a szellem állítja vagy tagadja az egyik gondolat-tárgyat a másiktól („Péter ember”, „ez a virág fehér”). Ha tehát a létet az érthetőség szempontjából akarjuk vizsgálni, ahhoz, hogy megkülönböztessük az értelemnek ebből a szempontjából *abszolút első* adatát, meg kell fontolnunk a gondolat-tárgyakat, amint azok értelemmel megragadhatók, amikor

az értelem ítél, amikor kijelenti pl., hogy „Péter ember”. A különböző gondolat-  
tárgyak közül, amelyek megvalósulnak egy adott alanyban, ebből a szempontból  
melyekre irányul az értelem közvetlenül? Lényegnek mondjuk azt a szó sajátos  
(szoros) értelmében.

1. Fontoljuk meg a gondolatnak valamely tárgyát, mint amilyen Péter, Pál, ez  
a kutya, ez a madár: Péter nagy, nevet és mozog, az a kutya ugat, ez a madár re-  
pül: mindegyik egy bizonyos egyedi, konkrét és független egész, teljesen fölfegy-  
verezve a létre és a cselekvésre.

Szellemünk az ilyen egyedi alanyokra irányul, amikor arra gondolunk, hogy  
valami „az, ami”. Miközben a dolgokra vonatkoztatjuk ezt az „az, ami”-t, ponto-  
sítódik és különleges erőt nyer – nem azt jelzi többé csupán, ami megfelel valami-  
lyen tényleges vagy lehetséges létezésnek, hanem

AZT, AMI

egyszerűen létezik. Ezek a dolgok, bár különböző címeken, de mind szereplők a  
világ színpadán.

Ha viszont az érthetőség szempontjából nézzük a dolgot, akkor szellemünk va-  
jon elsősorban ezekre az egyedi alanyokra irányul-e, a gondolatnak azon különböző  
tárgyai közül, amelyeket a dolgok nyújthatnak? Kétségtelenül nem, ha igaz, hogy  
amint fentebb láttuk, az egyedi megszökik az értelmünkkel való közvetlen megra-  
gadhatóság elől. Amit Péterről tudok, az az, *ami által* tudom, hogy van – ember pl.  
Szellemünk ebből a szempontból a gondolatnak olyan tárgyaira irányul, mint „em-  
ber” vagy „emberség”, amelyet Péterben *felismer*, vagy „fehér” vagy „fekete”, ame-  
lyet ebben a virágban *megismer*. Arra a valamire (ember, fehér),

AMI ÁLTAL

egy dolgot ismer vagy ismerhet. Az érthetőség szempontjából tehát itt, az egyete-  
mes vonalán kell keresnünk értelmünk abszolút elsődleges adatát, alapadatát (a  
szoros értelemben vett lényeg).

Lét	{	<p>Az, ami van: lényeg tág értelemben</p> <p>A lét-ténylegesség: létezés</p>	}	<p>AZ, AMI ÁLTAL (érthető)</p> <p>AZ, AMI (létező)</p>
-----	---	--	---	--

Íme két részre osztva a legtágabb értelemben vett lényeg fogalma. Egyrészt *az, ami*  
egy dolog önmagában, másrészt pedig *az, ami által* a dolog a megismerőképesség  
tárgya.



2. Azt, *ami* egy valóság önmagában, a létezés és cselekvés elsődleges (alap-) alanyának mondjuk. A filozófusok ezt „suppositum”-nak (magábanvalónak) és „személy”-nek nevezik. Hagyjuk most ezeket, láttuk, hogy jelen kutatásainkat más érdekli.

Fontoljuk meg ellenben azt a valamit, amely egy dologban az ismeretünk tárgyát képezi. Ha a létezés és cselekvés elsődleges alanyát tekintjük, nemde bizonyos különbözőtetéseket és eliminálásokat kell még abban elvégeznünk, ha pontosítani akarjuk az értelemnek az érthetőség szempontjából vett alap-adatát, amely következőképpen megérdemli a *lényeg* nevet a szó sajátos értelmében, ami Péter

#### LÉNYEGE

például? „Péter ül”, „Péter nevetni képes”, „Péter ember”. Így tekintve Pétert – mint ülő, nevetni képes, ember – vajon mind a három esetben – vagy csak egyben közülük – van szó valójában arról a létről, amelyre értelmünk közvetlenül és mindennek előtt irányul Pétert illetően, az érthetőség szempontjából? Az imént mondtuk, hogy a gondolatnak minden tárgya, mint olyan, valamely lényeg (lényeg tág értelemben); most ízeletve értelmünkkel „azt, ami Pétert jelenti” számunkra, keressük, milyen a gondolatnak az a tárgy, amelyik Péter *lényegét* alkotja (lényeg a szó sajátos értelmében).

C) Melyek a jellemzői a gondolat így meghatározott tárgyának, vagyis annak a valóságnak, amelyet értelmünkkel vizsgálódva alapként ragadunk meg?

1. Rögtön az elején világos, hogy a lét, amelyre az értelem elsődlegesen (mint alapra) irányul, miközben egy dolgot elgondol, olyan lét, amelytől megfosztottan a dolog el sem gondolható.

Valójában az értelem ennek a létnek az arányában fog föl elsősorban, ért és ragad meg, úgyszólván maga elé helyezi és megnevezi a kérdéses dolgot. Megfosztani a dolgot ettől a létről, vagy akármit is változtatni annak felépítésén, azt jelentené a meghatározás alapján, hogy az értelem elé *más dolgot* helyezünk.

Ez tehát az a lét, amelytől az illető dolog, amíg létezik, nem lehet megfosztva. (Különben az értelem nem lenne igaz.) Így pl. Péter, amíg létezik, nem lehet nemember (ezzel szemben lehetséges, hogy ne üljön).

A szóban forgó lét tehát az, ami az értelem előtt álló dolog

#### SZÜKSÉGKÉPPEN ÉS MEGMÁSÍTHATATLANUL.

Ez a lét továbbá nyilván az, ami a dologban az értelem számára a legfontosabb, hiszen közvetlenül arra irányul: az tehát, ami a dolog *mindenekelőtt*, és ami mintegy alapja annak, ami a dolog egyébként; ez a dolog elsődleges (ami a természeténél fogva van előbb, nem időben) valósága. Így Péter ember, mielőtt nevetésre képes vagy halandó lenne.

Összegezve tehát a lét, amelyre az értelem elsődlegesen irányul, elgondolva, hogy egy dolog mi, ez a lét

SZÜKSÉGSZERŰ

és

ELSŐDLEGES (rangelső, alap-lét)

lét, vagy röviden az, ami a dolgot alkotja; ez az, ami a dolog szükségszerűen és első-sorban.

Íme a szoros értelemben vett lényeknek elsődleges jellege.

2. Van egy második jellege is. – Miként elsődleges a szóban forgó lét? Az ÉRTHETŐSÉG szempontjából. Emlékezzünk rá, ezt a szempontot tettük magunkévá a lényegről szóló tanulmányunknak rögtön az elején. Péter „ember” (vagyis eszes, érzékelő lény), mielőtt „halandó”; az „emberben” ugyanis bennfoglaltatik az érzékelő lény, és az érzékelő lény fogalmából az értelem ki tudja olvasni a „halandó” jellemző vonás szükségességét. Péter „ember”, mielőtt „nevetésre képes” lenne: ugyanis az „ember”-ben benne van az „értelemmel megajándékozott”, és az „értelemmel megajándékozott” fogalmából az értelem ki tudja olvasni a „nevetésre képes” jellemző vonás szükségességét. A „halandó” és „nevetésre képes” tulajdonságoknak – Péter szükségszerű tulajdonságai – van Péterben egy alapjuk, egy lételvük, amely megköveteli ezeket a vonásokat az értelem előtt saját fogalma által, vagy saját érthetősége által, azáltal, ami ez a lételv maga. És ez a lételv vagy ez az alap az „ember” létnek egyik eleme, vagy alkotója. Ezt jelenti az, hogy Péter az érthetőség szempontjából „ember”, mielőtt „halandó” vagy „nevetésre képes”.

Így ha az „ember” lét az első, amint mondtuk, az érthetőség rendjében az első; másként meghatározva: az „ember” lét Péterben az érthetőség első (alap) elve. Akármilyen hosszú legyen is a formula, el kell mondanunk e tény pontos kifejezése végett, hogy az „ember” lét, elemei vagy alkotói által

a gyökere Péter szükségszerű jellemző vonásainak,

amelyek birtokolnak Péterben

EGY OLYAN LÉTELVEZET,

AMELY A SAJÁT MEGHATÁROZÁSA ÁLTAL

KÖVETELI MEG ezeket a jellemző vonásokat.\*

Ilyen a második jellemzője annak, amit megegyezés szerint lényeknek nevezünk, vagy a létnek, amellyel az értelem első helyen szembetalálja magát, amikor azt a valamit fürkészi, amely egy dologban előtte áll.

\* Ezeket a jellemző vonásokat nevezzük *sajátosságoknak*.

*Ez a dologban az érthetőség legmélyebb lételve.*

Két módja van annak, egy tökéletes és egy tökéletlen, hogy értelmünk megragadja ezt a létet, az érthetőség alapelvét.

Ha pl. megismerünk egy dolgot, amilyen egy ember, anélkül még, hogy ki tudnánk fejteni azt, ami az ember, homályosan már ismerjük a szóbanforgó létezőt. Értelmünk tartja, jól megragadja, jól látja, de úgy, mintha szemeink egy homályos tárgyat látnának.

Ha most úgy ismerjük ezt a dolgot, hogy képesek vagyunk meghatározni azt, ami (értelmes, érzékelő lény), akkor a szóbanforgó valóságot pontosan ismerjük. Értelmünk nem csupán magát a dolgot látja, hanem látja alkotó lételveit is.

Az első esetben a kérdéses létvalóság tökéletlen módon adott számunkra, a másodikban „tökéletesen” (vagyis a tudománytól megkívánt tökéletes állapotban), amely megengedi, hogy használjuk, mint az érthetőség első elvét (abból, hogy *értelemmel ellátott*, pl. azt fogom levonni, hogy képes beszélni, nevetni, Istent imádni, stb.). De világos, hogy mindkét esetben ugyanaz a létvalóság van előttem. És így föltételezve, hogy nem ismerem még, vagy, hogy sohasem fogom ismerni ezt a létezőt élesen körülírt módon, mint eszes érzékelő lényt, az önmagában mégis ugyanúgy a gyökere volna (anélkül, hogy ebben az esetben tudnám, hogyan) alkotó összetevői révén mindazon jellegeknek, amelyeket Péterben, mint lételvük, fogalmilag megkövetel; önmagában véve ugyanúgy megmaradna a dolog alapvalóságának, mely az értelmi felfoghatóság legmélyebb lételve.

3. Most ismerjük a szó sajátos értelmében vett lényeknek a jellemző vonásait, és megadhatjuk meghatározását: *a lényeg a dolog szükséges és alapvető valósága, az értelmi felfoghatóság legmélyebb lételveként, vagy az, ami a dolog szükségszerűen és alapvetően, mint érthető; mondjuk röviden: a dolog alapvetően érthető valósága.*

Lét	{	Az, ami van	{	<i>Az, ami által egy dolog</i>	a szoros (sajátos)
		(a lényeg tág értelemben)		mindenekelőtt, mint	
A lét-ténylegesség	{	<i>Az, ami a cselekvés</i>	}	}	}
(létezés)		alanya			
		(suppositum, személy)			

XII. ÖSSZEFOGLALÁS. – *Egy dolog lényege az, ami ez a dolog szükségszerűen és elsődlegesen, az érthetőség első elveként.*

Az értelemnek ezt az első adatát a filozófusok nemcsak lényeknek nevezik, hanem quidditás-nak, miségnak és természetnek is. Ezt nevezik Arisztotelész és a skolasztikusok úgy, hogy *τό τι ἦν εἶναι*, vagyis quod quid est, amit ők úgy definiálnak, hogy id quod per se primo intelligitur in aliqua re. Ezt a meghatározást már ismertük, de most a fentebbiekkel teljesen határozott értelmet nyert számunkra.

a) Ez a meghatározás, aszerint, amint a tág értelemben vett lényegnek felel meg, jelöli „azt, amit ez vagy az a fogalom közvetlenül állít az értelem elé”. Aszerint, amint a szoros (sajátos) értelemben vett lényegnek felel meg, jelöli „azt, ami ez vagy az az *alany*, mindenekelőtt az értelem számára”.

b) Jegyezzük meg, hogy gondolatunk minden egyes tárgya, amely valamilyen lényeg (tág értelemben), valójában valamely dolognak a többé-kevésbé tökéletesen (ilyen és ilyen meghatározottságai-ban) megragadott *lényege* (lényeg szoros értelemben). „Érzékelő lényt” gondolva fölfogom Péter lényegét meghatározottságainak egy részében; „embert” gondolva fölfogom az egészet; „árját”, „bretont”, „Pétert” gondolva fölfogom az egészet, és még azon felül bizonyos, az anyagtól származó meghatározó vonásokat, vagy megjelöléseket. „Érzékkel ellátott testet” gondolva fölfogom a lényegét a maga egészében ennek az alannak: érzékelő lény (és ugyanakkor fölfogom a lényegét ennek az alannak is: Péter, meghatározottságainak egy részében). „Fehéret”, vagy „okosságot” gondolva fölfogom ilyen és ilyen minőség lényegét. „Jóságot”, „egységet”, „létet” gondolva az isteni lényeknek valamilyen részesedését fogom fel (vagy pedig, ha az „önmagában álló Jót”, stb. gondolom, akkor magát az isteni lényeket fogom föl analogiásan).

c) Jegyezzük meg azt is, hogy minden alannak, amelyik alkalmas arra, hogy valamit állítsunk róla, *van lényege*, amely az ő tulajdona, s itt egy *egyedi alanyról* van szó, mint „Péter” (substantia prima, maga az alany), vagy egy elvont, vagy egyetemes alanyról (substantia secunda), mint az „állat”, vagy egy járulékról, amilyen ez a szín, vagy ez az erény, vagy egy *transzcendentáléről*, amilyen az „egy”, a „jó”, stb.

d) Egy dolognak értelmileg elsődlegesen megfogható létét nevezzük *lényeknek* (ESSEntia), mert az értelmet a lét mértékeli, úgyhogy ami a dologban elsődleges az értelem számára, az kell legyen, ami benne a legfontosabb magának a létnek a szempontjából; és valóban, amint később látjuk majd, a lényeg az, ami által és amiért a létet, vagy *létezés*t (ESSE) megérdemli a dolog; miségnak (QUIDditás) nevezik, amint kifejezi és megismerteti azt a meghatározást, amely önmaga felel arra a kérdésre, hogy „Quid est hoc? Mi ez?” *Természetnek* (NATURA) nevezik, lévén első elve a működésnek, amelyek megvalósítására lett (NATA) a dolog.

D) *Értelmünkkel elérhetjük.* – Az értelem formális tárgya a lét. Másrészt pedig, amit lényeknek nevezünk, az semmi más, mint az, ami a dologban elsődlegesen érthető. Tehát értelmünk valóságosan elérheti a dolgok lényegét. Ennek tagadása magának az értelemnek a tagadása lenne, és azt jelentené, hogy az értelem szükségszerűen hiányával van annak, ami par excellence a tárgya.

Értelmünk továbbá vallja magáról, hogy megismertet minket a dolgok lényegével, hogy megismertet a különböző tudományokkal, amelyek az értelem művei, hiszen az egyes tudományok feladata éppen ezeknek a lényeknek a szabatos megragadása, hogy belőlük levezessük a dolgok sajátosságait (mint amikor tudjuk egy bizonyos alakzatról, hogy egyenlő oldalú háromszög, vagy Péterről, hogy értelemmel rendelkező érzékes lény), vagy a lényeknek pusztán homályos megragadása, amely arra szolgál, hogy a szóban forgó dolgot egy fajba osztályozzuk, vagy egyszerűen leírjuk (mint amikor tudjuk egy anyagról, hogy kénsav, vagy erről a növényről,

hogy alisma plantago). Ha tehát értelmünk képtelen lenne valóságosan elérni a dolgok lényegét, hazug volna.

Így értelmünk igaz volta alapvető tételének abszolút szükségszerű következménye, hogy

### XIII. ÖSSZEFOGLALÁS. – *Értelmünk megismerheti a dolgok lényegét.*

Nem állítjuk, hogy értelmünk mindig ismeri a dolgok lényegét (meghatározottságuk összességében). A dolgok sajátos lényegei gyakran általunk ismeretlenek és néven nem nevezettek: ennek oka az emberi értelem tökéletlensége. De azt állítjuk, hogy értelmünk képes ismerni a lényegeket – (és ennél fogva valójában ismeri is, az esetek szép számában).

Azt sem állítjuk, hogy értelmünk mindig *tökéletesen* (világosan) ismeri a dolgok lényegét. Hogy igen gyakran csak *homályosan* képes ismerni azokat, nem lényeges. Az biztos, hogy megismerheti őket; amint a szem egy nagyító segítségével vagy anélkül, többé vagy kevésbé tisztán látja az előtte lévő színes dolgok részleteit, de képes látni azokat.

Fontos megjegyezni, hogy a kísérleti tudományok nagyon távol állnak annak a lehetőségétől, hogy tökéletesen ismerjék azoknak a dolgoknak a lényegét, amelyeket tanulmányoznak. Ezek a tudományok tulajdonképpen nem képesek eljutni ennek a lényegnek a szabatosan megkülönböztető fogalmához. Arról nekik mindig csak *homályos*, vagy pusztán leíró fogalmuk van, és hogy úgy mondjuk, csak vakon ismerik, a közvetett jeleknek köszönhetően.

Így ismerhetjük világosan az „ember” lényegét, vagy természetét, megkülönböztetve az embert más érzékes lénytől, az „értelemmel ellátott” *sajátos különbséggel*. De képtelenek vagyunk ugyanilyen módon tudni, hogyan különbözik pl. a kutya az oroszlántól. Ezt pusztán a leíró megkülönböztető jegek által ismerjük. Ugyanolyan gyakran, a szűkülő általánosság fogalmi sorában, mint amilyen az itt következő: „élő test, állat, értelemnélküli állat, gerincesek, emlősök, kutya, uszár” stb. egészen Bogáncsig, vagy Batyárig, nem ismerhetjük, melyik fogalom határozza meg Bogáncs, vagy Batyár lényegét (meghatározottságainak teljességében). Nem marad más, minthogy az itt kifejezett fogalmak sorában, ill. azok között, amelyeket az ember még közjük iktathat, szükségszerűen ott kell lennie egy fogalomnak, amely jelzi ezt a lényegét. (A választott példában ez a *kutya* fogalma, amint azt az állattan tanítja közvetett jelekkel, és anélkül, hogy képes lenne világosan megkülönböztető ismeretet adni az így érintett lényegről.)

E) *A lényeg egyetemes.* – „embert” gondolva pl. mint bármely, az ember-fogalomban (elvont fogalom) a szellem számára közvetlenül nyújtott tárgyat, magunk elé helyezünk valamit, ami az egyediségtől meg van fosztva, s ami egyetlen fogalommal lévén megragadva, szellemünkben egyetlen és egyedüli gondolatárgyat alkot, amely szellemünkben következésképpen valami egy (ember pl.), de alkalmas arra, hogy többekben létezzen (minden emberben), tehát egyetemes. Így mindaz, amit értelmünk valamely fogalom – és következésképpen a dolgok lényege – által megragadott, a szellemünkben az egyetemesség állapotában van jelen.

Kétségtelenül, a szemlélt lényeg a valóságban az egyediség állapotában van, mert valamely tárggyal mondjuk azonosnak, Péterrel pl., amely maga egyedüli.

De az egyediségnek ez az állapota nem maga a természet vagy a lényeg belseje, ez nem felel meg Péter lényegének. Ha valóban egyedi lenne az önmagában (secundum se) szemlélt lényeg, értelmünk sohasem tudná megismerni, mert minden, amit értelmünk egy fogalommal közvetlenül megragad, az az egyetemesség állapotában van megragadva.

Ha a lényeg

ÖNMAGÁBAN (secundum se)

szemléljük, akkor az

SEM NEM EGYETEMES, SEM NEM EGYEDI,

a létezés minden módjából és állapotából absztrahálni kell, lévén tisztán és egyszerűen az, ami maga a dolog, mindenekelőtt mint érthető, és ezt fejezi ki a meghatározás. Így a lényeg létezik mind a dologban, és itt az egyediség állapotában (a létezés céljából), mind pedig szellemünkben, az egyetemesség állapotában (az ismerés céljából). – Ez az úr, akit mi *csak az utcán* látunk, nemde városi öltözékben van, míg otthon háziruhában? Mégis ő az, akit megismerünk, amikor az utcán látjuk, mert a házi öltözet nem inkább az ő természete, mint az utcai viselet; sem az egyik, sem a másik nem felel meg ennek az embernek *önmagában szemlélve őt*. Az önmagában szemlélt lényeg tehát nem egyetemes, de már nem is egyedi: a lényeg, mint olyant, Péter lényegét önmagában mindabból a jellemző vonásból nyertük, amelyek megkülönböztetik Pétert Páltól vagy Jánostól.

XIV. ÖSSZEFOGLALÁS. – *A dolgok lényege az emberi értelemben EGYETEMES, önmagában szemléltén viszont SEM NEM EGYETEMES, SEM NEM EGYEDI.*

Ez az állítás rendkívül fontos. Ha tagadjuk, végtelenen elsodródunk oda, hogy kételkedjünk az emberi értelemben, amely fogalmaiban nem képes közvetlenül megragadni az egyedit, mint olyant. Ennélfogva a főnti állítás tagadói vagy többet követelnek az értelemtől, mint amit adhat, egy tulajdonképpen emberfeletti tudományt – az egyedinek értelmi intuícióját – vagy tagadni fogják objektív értékét, és szubjektívizmusba esnek.

Tartsunk ki tehát szilárdan amellet, hogy *a dolgok lényegének, vagy természetének ismeretéhez nem szükséges ismernünk azokat a lételveket, amelyek ennek a dolognak az egyediséget alkotják; az önmagában szemlélt lényeg valójában nem valami egyedi dolog.* Ennek az alapvető igazságnak a félreismerése rejlik a nagy modern metafizikusok tévedéseinek a gyökerénél, Spinózánál pl. és különösen Leibniznél (túlzott intellektualizmus), valamint Bergsonnál, korunk antiintellektualistáinál.

b) *Az egyedi természet és az anyag.*

Amint kifejtettük, a testi dolgok lényege egyetemes. Vagyis ezen dolgok rendjében az *egyedeknek ugyanazzal a lényeggel* rendelkező sokasága létezik. A közös lényeggel rendelkező egyedek, mint Péter, Pál, János pl. *azonos szinten* vannak a csak értelemmel megfogható létben: lényegüket tekintve egyenlők.

Mégis, ezek az egyedek *különböznek* egymástól. Péter szőke, kicsi, hirtelen, János barna, nagy kötekedő, stb.

Ezek a sajátosan egy egyedre vonatkozó jegyek nem a lényegből erednek, egyébként azonosak lennének mindenegyes egyednél, amelyek feltevésünk szerint ugyanazzal a lényeggel rendelkeznek: ezek *nem lényegi* jegyek.

Mindemellett valójában nem változatlanok és szükségszerűek? Péter kétségtelenül *ember* lenne, de *Péter* lenne-e, ha nem lenne *szőke*, hirtelen, stb.? Azt kell tehát mondanunk, hogy ezeknek a jellemző sajátosságoknak a gyökere *abban van, amik a dolgok szükségszerűen és elsődlegesen, de annyiban, amennyiben egyedi; vagy abban, amit a dolgok*

EGYEDI TERMÉSZETÉNEK

lehet nevezni (*egyedi természet, vagyis nem oszthatja meg más dologgal, vagy ha tetszik: teljesen lehatárolt*).

Ebben az egyedi természetben, olyan ismertető vonásokat találunk, mint a lényegben: *szükségszerű és elsődleges*. De ellentétben az előbbivel (a lényeggel), és ez fontos pont, ez a dolognak nem az érthetőség alapelve címén *szükségszerű és elsődleges léte, ez nem az érthetőség alapelve*. Az egyedi vonások, mint *szőke, hirtelen, stb.* mint mondtuk, nem Péter lényegéből származnak, azokat nem követeli meg Péter lényege, vagyis

*nincs Péterben*

*egy elsődleges magyarázó lételv, amely azokat megkövetelné fogalmilag is, vagy azáltal ami, tehát saját érthetősége által (amint az „eszés” megköveteli a „nevetőképeséget”).* Mégis ezek Péter szükségszerű tulajdonságai, Péterben gyökereznek, Péter természetében; ott van *belső létalapjuk*.

Kell tehát, hogy ezeknek olyasvalami legyen a magyarázó létalapjuk, amely nem követeli meg őket sajátos fogalmánál, léténél vagy érthetőségénél fogva; valami, aminek a fogalmából az értelem nem olvashatja ki ezeknek a jellegeknek az igényét inkább, mint bármi másét. Mi egyebet mondhatunk, mint azt, hogy ez az elv önmagában *egészen meghatározatlan?* Ha ez a lételv saját fogalmánál, vagy saját léténél, érthetőségénél fogva nem követeli meg inkább ezt, mint azt, ez azt jelenti, hogy önmagában nincs fogalmi tartalma, léte, vagy érthetősége. Íme, itt áll előttünk egy lételv, amely magában egyáltalán nem gondolható el; ez az arisztotelészi értelemben vett

MATERIA PRIMA – ALAPANYAG:

valami, ami egy valóság alkotó elve lehet, maga azonban egyedül *nem létezhet*.

Ha elfogadjuk, hogy ez a fajta nem-lét minden testi dolognak alkotórésze, és hogy valami meghatározás révén ez maga lesz az egyedi, ez a dolgok egyediségének a gyökere, megértjük, hogy a dolgok egyedi természetéből származó sajátos vonások – amelyeknek gyökere az egyedi anyag, azokkal a készségeivel, melyeket ténylegesen tartalmaz a dolog keletkezésének a pillanatában –, rendelkeznek elsődleges lételvként a dologban egy elvvel. Ez nem követeli meg őket saját meghatározottsága szerint – minthogy önmagában nincs meghatározottsága, sem érthetősége: azokat csupán egy adott pillanatban ténylegesen birtokolt járulékos készségek révén követeli meg.

Így az egyedi természet nem az érthetőségnek az első lételve, hanem *anyagi mivolta által* az egyedi tulajdonságoknak a lételve.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> Jegyezzük meg itt a zavarosság elkerülése végett, hogy az *egyedi természet* nem *érthetetlen önmagában*; az egyedi természet *nem első elve az érthetőségnek*, a dolognak nem az *elsődlegesen érthető léte*, mindazonáltal lét (az egyediség állapotában megragadott lét, amelyben az egyediség az anyagtól származik) és következképpen önmagában érthető. Ezért a miénknlé tökéletesebb értelem, pl. az isteni értelem, közvetlenül ismerheti.

Itt csupán azt akartuk jelezni, hogyan kerül a *materia prima* homályos fogalma (aminek a tanulmányozásához csak a természetfilozófiában jutunk el) természetes módon a szellem elé, mihelyst az ember megértette azt az értelmünk megbízhatóságának alaptétele által megkívánt állítást, hogy valamely *testi dolog lényege* önmagában szemléltet *nem egyedi*.

Jegyezzük még meg, hogy ha az anyagot, a *nem-létnék* ezt a fajtáját csak mint egyediesítőt (és következőképpen, mint bizonyos határozottságok első gyökerét) tekintjük és csak az egyedi természetben ragadjuk meg (Péter természetében, mint olyanban) és nem a lényegben (az emberségben), az ember tekintheti a *lényeg*et, vagy az értelmileg megragadható létet úgy, mint minden meghatározottságtól mentes létet, amely kijár az anyagnak, mint elsődleges gyökérnek. A lényeg<sup>et</sup> így az elvonás által *anyagtalantított létnék* vehetjük, a dolog

#### MINTAKÉPI LÉTÉNEK

a teremtető ősminta (ARCHETYPUS) utánzataként, eszmei létnék, amely tiszta, vagy elkülönített állapotban csak a szellemben létezik, s amely a valóságban csak az anyag által egyediesítetten (az egyedi természet konkrét állapotában) van.

Ennélfogva azt kell mondanunk, hogy az egyedi természetben egyáltalán semmivel sincs több, mint a lényegben az *értelemmel fölfogható*, vagy a *mintaképi lét szempontjából*. Ebből a szempontból egy faj minden egyede a létnék ugyanazon fokán van. Ismerni (egyetemes) lényegüket annyit jelent, mint ismerni azt, ami megismerendő bennük; Péter létét, amennyiben Péter nem teljesebb, vagy meghatározottabb Péternek, mint embernek a léténél, csupán lehatároltabb.

Így megértjük, hogy az emberi értelem, ha nem is képes közvetlenül, saját egyediségében ismerni a dolgok létét, azért még nem követ el mulasztást értelmes természetével szemben, sem formális tárgyával szemben, mert jól ismeri a dolgok *értelemmel fölfogható*, *mintaképi létét*. Az emberi értelem bár tökéletlen, de nem hiábavaló s nem téves.

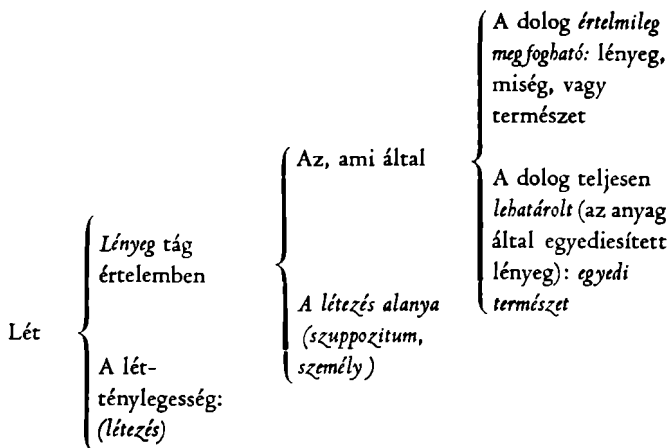
Jegyezzük meg, hogy a lényeg, quidditás, természet: rokonértelmű kifejezések, amelyek mindegyike egyetemeset jelöl; addig tágíthatók, amíg mégis valami egyedülít jelölnek – amikor a lényeg<sup>et</sup> aszerint szemléljük (pl. az emberséget), amint az *anyag által egyediesült* (Péterben pl.), más-ként mondva aszerint, amint egyedi *létezési módja* van a valóságban.

Mégis, csupán a *természet* szó viselheti az „egyedi” jelzőt, az „egyedi lényeg”, vagy az „egyedi quidditás nem lenne szabatos.

Láttuk, hogy a lényeg<sup>et</sup> és a quidditást a *létezéssel* és egy dolog meghatározásával kapcsolatban mondjuk.

Nos, a meghatározás természeténél fogva azt fejezi ki, ami a dologban *csupán értelmileg megfogható valóság*, mivel a meghatározás a dolog alkotóelemeit ismerteti meg fogalmaik szerint, amelyek az értelmi fölfoghatóság elvei, tehát nem jelölheti meg a dolgot egyediesítő anyagi elveket, s ezért az egyedi természet, mint olyan, nem meghatározható. Ennélfogva a *miség* (quidditás), vagyis az, ami a dolog a maga meghatározhatóságában véve, nem állhat másban, mint a dolog értelmileg megfogható valóságában, és ezért csak egyetemes lehet. Hasonlóképpen az, aminek alapján a dolog alkalmasnak mutatja magát arra a legfőbb tökéletességre, ami a *létezés*, nyilvánvalóan nem lehet más, mint a dolognak az *anyagságból az értelem által kikövetkeztetett valósága*, mivel nem az anyag, mint első összetevő által mutatja magát alkalmasnak a létezésre: egyedisége így csak *föltétel*, amely alatt lennie kell ahhoz, hogy létezzen. És a *lényeg*, vagyis az, *ami a dolog*, véve pontosan annak, ami, tehát a lényeg, aminek alapján a dolog befogadja a létezést, nem állhat másban, mint a dolog értelmileg anyagtalantított valóságában, és így csak egyetemes lehet.





A természet szót ellenben azokkal a *működésekkel* kapcsolatban használják, amelyek megvalósítására való a dolog. Nos, a dolog nem ősminta léte, vagy az értelemmel fölfogható léte szerint működik csupán, hanem aszerint is, ami ő bizonyos anyagi feltételek alatt, és egyedisége szerint. Semmi akadálya tehát annak, hogy a *természet* szót eltérítsük elsődleges értelmétől, hogy másodlagosan jelölje azt, ami a dolog az egyediség címén.

Jegyezzük meg végül, hogy a fogalmaknak olyan sorában, mint *szubsztancia, élő test, állat, ember, árja, breton*, stb. egyedül az *ember* fogalom jelöli szabatosan Péter lényegét: a *szubsztancia, élő test, állat* fogalmak ennek a lényegnek csak bizonyos elemeit jelölik, másként mondva ezt a lényeg meghatározásainak csak egy részében jelölik; az *árja, vagy breton* fogalmak pedig csak az anyag hajlamosulásai-ból eredő bizonyos járulékos vonások által lehatárolt és megkülönböztetett lényegét jelölik. *Árja, vagy breton*, mint *emberi lényeg*: Péter egyediségében az értelem által megragadott gondolat-tárgyak, az elvonás által megtisztítva az anyag esetlegességeitől, de ezek az egyetemes valóságok *kevésbé tárgyak*, mint a lényeg, ezek csak egy bizonyos osztálynak („faj”) felelnek meg az azonos lényeg birtokló egyedek sokaságában, s amely osztályok csak azoknak a jegyeknek a segítségével határolhatók le, amelyeknek a gyökere az anyag bizonyos képességei. Ezek a fogalmak (*árja, breton*) tehát nem járhatnak együtt a szabatosan különböző fogalommal, vagy a valódi meghatározással.

## 51. – SZUBSZTANCIA ÉS AKCIDENS

A) *E fogalmak eredete.* – Az előző fejezetben az *érthetőség* szempontjánál időzve azt kérdeztük magunktól, hogy milyen az értelmünkkel ebből a szempontból megragadott elsődleges lét. Így jutottunk el a szoros értelemben vett *lényeg* vagy *természet* fogalmához (ezt a két szót rokonértelműeknek vehetjük): ez az, ami egy dolog mindenekelőtt, mint érthető.

Szemléljük most a dolog létét, de már nem az érthetőséghez, hanem a LÉTEZÉSHEZ viszonyítva.

1. Milyen ebből az új szempontból a lét, amely közvetlenül adódik az értelmi

szemlélés számára, és mire vonatkozik itt az értelem mindenekelőtt? Másként fogalmazva, milyen az értelemmel elsődlegesen létezőként megragadott lét? Erre a kérdésre van már feleletünk: az, amit szellemünk megragad mindenekelőtt, mint létezőt, az a valóságok sora, mint Péter, Pál, ez az ember, ez a kutya, ez a madár: konkrét és független egyedi alanyok, amelyek teljesen föl vannak fegyverkezve arra, hogy létezzenek és cselekedjenek. Ezeket nevezzük

A CSELEKVÉS ELSŐ ALANYAI-nak (szuppozitumok, vagy személyek).<sup>4</sup> Ez az, ami mindenekelőtt a lét-ténylegesség gyakorlati birtokosa.

Hogyan definiáljuk a cselekvés alanyát a létezéshez viszonyítva? Ez az alany egészen egyedül, vagy sajátos eszközei által létezik, nem abban az értelemben, hogy nincs szüksége okra (Pétert nemzették, és az okok egész sora versenyez egymással azon, hogy őt a létben tartsa), hanem abban az értelemben, hogy ő elegendő ahhoz, hogy a lét okai által a nemléten kívülre helyezett legyen; ha külön átgondoljuk, rendelkezik mindazzal, sajátos természetében, ami a létezés befogadásához szükséges: ebben az értelemben mondjuk, hogy ez

EGY ÖNMAGA ÁLTAL (per se)

vagy saját magának megfelelően, saját természete arányában

LÉTEZŐ LÉT

ens per se existens. Egy ilyen létező valóság kerek egész, és semmiképpen sem egy más valóságnak vagy alanynak része, amelyben ő létezne, s így azt is mondhatjuk, hogy *önmagában* létezik, in se.

Egy valóság, amely per se létezik, vagy inkább: egy valóság, amely közvetlenül alkalmas arra, hogy per se létezzen, íme az értelem első adottsága, ha azt a létezés szempontjából vesszük. Jegyezzük meg, hogy e valóság felé fordulva az értelem átlépi azokat a határokat, amelyek meghatározták az ún. lényeket, vagy természetet (az, ami ismertén, vagy ismerhetőként a dolog, vagy helyesebben – ha a lényeket tiszta állapotban vesszük, elkülönítetten az alanytól, amelyben van – *ami által* egy dolog az, ami): itt, mint föntebb jeleztük, arról van szó, *ami van* (*ami* a működés, cselekvés, ténykedés alanya) sajátos értelemben, Péterről pl. és nem arról, *ami által* Péter az, ami (tehát itt nem az emberségről van szó, ami által Pétert úgy határozzuk meg, hogy ember, vagy egyedi természetéről, a „péteri emberségről”, ha ezt mondhatnánk, ami által ő Péter).

<sup>4</sup> A *személy* szót lefoglaljuk a szuppozitumok számára, amelyek értelmes természetek, következőképpen urai cselekedeteiknek, és a függetlenség csúcán vannak.

Lét	{ <i>Lényeg</i> tág értelemben { <i>A lét-ténylegesség,</i> <i>létezés</i>	{ Ami egy dolog elsődlegesen, mint értelmileg föl- fogható
		{ Az, ami elsősorban <i>létezik</i> : a létezés és tevékenység első alanya (suppositum, személy, magábanvaló – önmagában megálló, nem egy más alanytól hordozottan)

Kétségtelenül abban, *ami van*, pl. Péterben, megkülönböztető jegyek tekintetében nincs semmi több, mint az, ami által ő ember, vagyis ami az (egyedi) természete. De amikor PÉTERT mondom, akkor úgy gondolom el ezt a természetet, mint ami azt az egészet alkotja, amely nem másban, hanem magában létezik. Ezzel szemben amikor azt mondom, hogy Péter TERMÉSZETE, akkor ezt a természetet úgy gondolom el, mint különbözött attól az egésztől, amelyet emberré határoz meg, és úgy, mint benne, ebben az egészben létezett. Röviden: a tevékenység alanya birtokol egy természetet, vagy lényegét, s ennek a természetnek, vagy lényegnek mint ilyennek a fogalma (az, ami által) nem azonos a tevékenység alanyának a fogalmával (az, ami).

2. Fontoljuk meg most a cselekvő alanynak ezt a természetét, vagy lényegét. Mondtuk, hogy a cselekvés alanya saját természetének, vagy saját lényegének megfelelően létezik (alkalmas a létezésre). A cselekvés alanyának természet, vagy lényege tehát az, ami által ez az alany alkalmas a létezésre tisztán és egyszerűen (simpliciter). Péter természete, a cselekvés alanyaként tekintve az, ami által tisztán és egyszerűen mondhatom, hogy Péter létezik.\*

3. Péter számára bizonyosan az elsőrendű, vagy a legfontosabb létezés a tiszta és egyszerű lét. De Péter csak ezen a címen létezik? Ma szomorú, tegnap örült. Ma mint szomorú létezik, tegnap vidámként létezett. Elvesztette ezen létezési formák egyikét, megnyerte másikat, de nem szűnt meg létezni tisztán és egyszerűen. Van tehát benne egy csomó másodlagos *meghatározottság*, amelyeknek megfelelően többé nemcsak egyszerűen létezik, hanem ilyen vagy olyan szempontból is (secundum quid). Így muzsikus vagy filozófus, beteg vagy egészséges, boldog vagy szomorú stb., mindez a meghatározás hozzájárul (*accidere*) ahhoz, ami ő elsődlegesen a létezés szempontjából. Ezek a hozzájáruló valóságok az

AKCIDENSEK (járulékok).

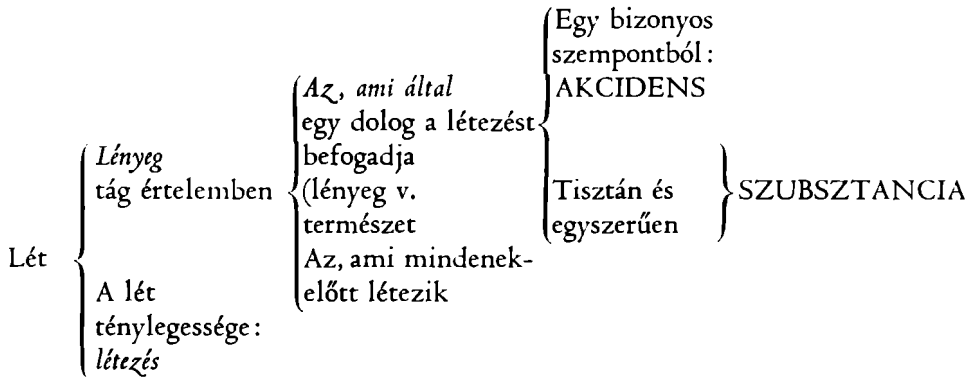
Filozófia, egészség, öröm, szomorúság ugyanúgy lényegegek, amelyek felé eddig nem fordult a figyelmünk, s amelyek nem tartják saját magukat a létben: ellenkezőleg, ezek úgyszólván csak a működő alany burkolataként vannak a létben tartva. Az érzékes dolgok analógiájaként metaforikusan mondhatjuk, hogy ez utóbbi a *járulékok alatt áll*, és azokat fenntartja. Ebből a szempontból tehát azt egy „szubsz-

\* Vagyis anélkül, hogy valamely különleges szempontból említenénk, anélkül, hogy valamilyen hozzáadás módosítaná gondolatunkat.

tanciának” nevezzük; azt mondjuk: „Péter egy szubsztancia”. A miennnek a természetét illeti pontosan, mint olyat (ami van, ami által ő az, ami; ami által képes tisztán és egyszerűen létezni), erre a természetre, amint a járulékok alatt áll, mint egészen ő, mint Péter, nagyon jól illik a szubsztancia név. Azt mondjuk: Péter szubsztanciája. Íme a

### SZUBSZTANCIA

teljesen kifejtett fogalma a járulékok fogalmával szemben.



B) *A Szubsztancia.* – A szubsztancia név, láttuk, illik magára a cselekvés alanyára (ami elsősorban létezik) és a cselekvés természetére, amint azt úgy vesszük, mint természetet, vagy lényegét (amely az ismert v. ismerhető dolog, ami által a cselekvés alanya az, ami, és ezt – a cselekvés alanyát – alkalmasnak mutatja arra, hogy tisztán és egyszerűen létezzen). Hogyan lehet hát meghatározni a szubsztanciát? Az önmaga által befogadó lét, vagy az önmaga általi létezés, ens per se kifejezéssel abszolút értelemben úgy, amint azt föntebb tettük? Nem, mert ezek a kifejezések ilyen értelemben kizárólag a *cselekvés alanyára* vonatkoznak: abszolúte mondvá csak rá – Péterre pl. – aki létezik, mint egy kerek egész, és nem részeként valamely létezőnek, vagy alanyának, amelyben ő létezne. A természete ellenben részét alkotja és benne létezik, Péter természete Péterben létezik, és Péter részét alkotja. Igaz, hogy Péter általa lévén megalkotva, és általa létezően (per eam), ez a természet nem létezik valamely *már létező dologban*, ami azt befogadná (mint a szomorúság létezik pl. a már létező Péterben). Mondhatjuk tehát, hogy a természet per se létezik (alkalmas a létezésre) abban a pontos értelemben, hogy a létezéshez nincs szüksége arra, hogy *egy már létező másik lény* része legyen, amely őt magába fogadná, ellenkezőleg, ő alkotja az egészet (a cselekvés, működés alanyát), amely fönnáll önmagában a létezés kedvéért. Ebben az értelemben és azzal a feltétellel

hogy pontosítjuk és lehatároljuk, az ens per se existens kifejezés megfelelhet nem csupán a cselekvés alanyának, de természetének is, és így szolgálhat a szubsztancia jelzésére.

(Ugyanezt lehetne elmondani az ens in se existens kifejezéssel kapcsolatban is.)

Mondhatjuk tehát, hogy a szubsztancia egy *önmaga általi*, vagy *saját maga révén* (per se) – és nem más dologban, in alio, vagyis már létbe helyezett alanyban – való létezésre alkotott dolog vagy természet.

(Ugyanígy mondhatjuk, hogy a szubsztancia egy dolog, vagy természet, aminek megfelel, hogy *önmagában* létezen.)

XV. ÖSSZEFOGLALÁS. – *A szubsztancia (a magában-megálló valóság, állag) egy dolog, vagy természet, amely alkalmas (képes) arra, hogy önállóan létezzék, nem pedig egy másikban (hordozó alanyban).*

a) Világos, hogy a magánvaló (szubsztancia) fogalma egy valóságosan létező dolognak felel meg. Ha nem létezne semmiféle magánvaló, semmiféle önmagában való létezésre készített természet, akkor csak más dologban való létezésre készített természetek léteznének. De akkor ez a természet itt, abban a másikban való létezése előtt, s az a másik egy ismét másban való létezése előtt nem létezhetnék, s a végtelenségig mehetnének anélkül, hogy találánánk egy létvalóságot, amelyben léteznék mindez a természet.

A filozófusok, akik mint Fichte (XIX. sz.) támadást indítottak a latin bölcselek ún. „holt szubsztanciája” ellen, hogy azzal szembehelyezzék a germán „Tevékenységet és Létesülést”, maga az értelem ellen harcoltak, amely egyáltalán nem nélkülözheti a magánvaló fogalmát, s amely feltétlen első és közvetlen adottságként tárja elénk ezt a fogalmat. Egyébként az, amit ők magánvalónak tekintettek és „halott”-nak, „tehetetlennek” hirdettek, nem volt más, mint képzeletük játéka. Mivel a magánvaló nem egy „üres tartály” egy „tehetetlen és halott hordozó”. A szubsztancia a dolognak egészen elsődleges valósága, tevékenységének és egész ténylegességének alapjellegű lételve. *Substantia est primum ens*, amint Arisztotelész mondja. De ennek a meglátásához a bölcseleknek használnia kell az értelmét, az érzékek állati élete fölé kell emelkednie, s nem szabad beérnie azzal, hogy üres szavaknak tekinti a fogalmakat, és csupán az anyagi képeket veszi súlyosaknak.

b) Egy dolog szubsztanciája, mint ilyen, változatlan – amíg az a dolog létezik.

Péter szubsztanciája az, ami által Péter egyszerűen létezik. Addig, amíg Péter létezik, a szubsztanciája, mint olyan tehát nem változhat. És amikor Péter szubsztanciája maga változik (amikor a teste lélek nélküli tetemmé válik), Péter nem létezik többé, Péter halott.

c) Végül, a szubsztancia maga *látthatatlan*, az érzékek számára hozzáférhetetlen. Mivel az érzékek nem a létvalóságot, mint olyat ragadják meg, számunkra közvetlenül csak a változókonnyat, mozgékonyat jelentik meg. Bizonyos módon igaz, hogy Péter szubsztanciáját látom, amint Jézust látták az emmauszi tanítványok; de szemünk csak *materiálisan*, nem pedig *formálisan* ragadják meg a szubsztanciát. Másként, a látott, vagy érintett tárgy valami, ami ugyanakkor, amikor látott és érintett, szubsztancia is. De annyiban, amennyiben szubsztancia, nem látott, vagy érintett. Amennyiben látott, vagy érintett, annyiban *színesnek* vagy *érinthetőnek* (pl. szilárdnak) kell lennie, és nem létvalóságnak, vagy szubsztanciának. Ezt fejezik ki a bölcselek, amikor azt mondják, hogy a szubsztancia

magában véve (per se) csak értelmileg fogható fel, és csupán a járulékok által (per accidens) érzékelhető.

Így ami a dolgokban a legfontosabb, az az értelemnek a tiszta tárgya, és kisiklik érzékeink és képzeletünk közvetlen tevékenysége alól. Egyedül az értelem fogja föl a valóságot a lét szempontjából (sub ratione entis).

d) Jegyezzük meg a következőket! A szubsztancia a létezés szempontjából tekintve a dolgokban van. A mindenekelőtt a létvalóság felé haladó értelem azonban nemcsak azt akarja ismerni, hogy ennek az alanynak van szubsztanciája, hanem azt is, hogy *miben áll* ez a szubsztancia, *milyen* a természete. Ehhez pedig szükségszerűen arra kell építenünk, ami itt az érzékeink számára megnyilvánul, vagyis a szubsztancia működéseire, megjelenéseire, vagy járulékkaira. Ebben az értelemben a szubsztanciát a járulékok által ismerjük meg.

C) *A Járulék.* – Tekintsük meg most az olyan dolgokat, mint a nevetés, mozgás, szomorúság, öröm, a szín stb. amelyeket Péterben felismerünk, és amelyek Péternek bizonyos szempontok szerinti létezését adják. Ezek a dolgok képesek létezni. De ugyanazon a módon léteznek-e, mint a szubsztancia? Világos, hogy nem. Ezeknek a létezéshez szükségük van arra, hogy hozzátartozzanak egy már létező valósághoz<sup>a</sup>. Ezek úgy léteznek, mint egy már létező valóság vagy alany tulajdonai. Ebben az értelemben mondjuk, hogy a járulékok *másban* léteznek (nem önmagukban).

XVI. ÖSSZEFOGLALÁS. – *A járulék egy természet, vagy lényeg, amely arra való, hogy másban létezzen.*

Látjuk ezáltal, hogy a járulék a létező java, anélkül, hogy ugyanakkor létezne, mint egy létvalóság. Lényegileg egy létezőhöz tartozik, ens entis, azért alkotottan, hogy csak egy létező kiegészüléseként, vagy tökéletességeként létezzék. Így a létvalóság szó a járuléknak csak másodlagos értelemben felel meg. S mivel a létvalóság, a szó elsődleges értelmében – a létezés szempontjából – a működés alanya, úgy, hogy értelmünk közvetlenül és önmagától a működés alanya felé irányul, és a szubsztancia felé, amely önmagában létezik, a valóságban nehéz számunkra helyesen megragadni a járulékot (akcidents). Ezért ki kell dolgoznunk lét-fogalmunkat, hajlékonyá kell tennünk s le kell szűkítenünk, a valósághoz hajlítanunk; röviden a járulékot a vele ellentétes szubsztancia segítségével kell megragadnunk, az analógia által.

a) A „járulék” főnév használatának a tényével megkockáztatjuk, hogy a járulékot magánvalóként tüntessük fel, mint a szubsztancia egy darabját, vagy egy lecsökkentett szubsztanciát. A képzeletet

<sup>a</sup> *Már* – ha ugyan nem időbeni, legalább a dolgok természetét illető elsőbbségről van szó.

belekeverve úgy nézzük tehát a járulékokat és „jelenségeket”, mint egy hordozóba befogadott anyag részleteit, mint egy mozaikot, vagy intarziás burkolatot. Akik hasonló fantáziával túlteszik magukat a „járulék”, vagy „jelenség” szavakon, teljes mértékben a járulék oldalára állnak. Valójában csak a pszeudoszubsztanciát fogják föl, és teljesen fölösleges számukra, hogy tovább bölcseledjenek. Itt elengedhetetlenül szükséges a létvalóság fogalmát kidolgozó *értelem* sajátos erőfeszítése.

b) *A járulékok valamiféle valóságos, és a szubsztanciától valóságosan különböző dolgok.*

Világos, hogy egy gondolati tettet, vagy érzelmi mozgást nem lehet összekeverni a szubsztanciánkkal, mivel ezek változnak és elenyésznek bennünk anélkül, hogy a szubsztanciánk változna, vagy elenyészne, amely maga nem változó, mint olyan, amíg élünk. De ezek mégis valóságos, minket belsőleg érintő dolgok. Tehát ezek valóságosan különböznek a szubsztanciától, amelyben léteznek, vagy amint mondjuk, amellyel ezek „velejárnak”. Így vannak valóságos *esetleges* (vagyis hiányozhatnak az alanyból) járulékok, és ezek valóságosan különböznek a szubsztanciától.

De bár a változás – amely kimutatja bennünk, hogy vannak az alanyban dolgok, amelyek elmúlnak – eszköz számunkra ahhoz, hogy elérjük vele a járulék fogalmát, semmiképpen sem szükséges jellemzője minden járuléknak. Vannak dolgok, amelyeknek nem lehet híjával egy alany, és amelyek mégis járulékok, a szubsztanciát kiegészítő valóságok. Értelmünk pl. és akaratunk nyilvánvalóan valami valóságos dolgok bennünk. De ezeket nem keverhetjük össze a szubsztanciánkkal. (Mivel ezekről olyan fogalmakkal rendelkezünk, amelyek egészen eltérnek a szubsztancia fogalmától, attól teljesen különbözőek<sup>a</sup>, lehetetlen lenne, hogy ne különböznenek tőle saját lényegük által.) Az értelem és az akarat tehát a szubsztanciánktól világosan különböző valóságos dolgok bennünk – következésképpen *járlékok* (mint később látjuk majd, a *minőség* kategóriájába tartozva). Így léteznek *szükségszerű* járulékok (vagyis olyanok, amelyek nem hiányozhatnak az alanyból), amelyek valóságosak és valóságosan különböznek a szubsztanciától.

c) A különböző, a szubsztancia kérdését illetően egymással szemben álló iskolákat a következő táblázatban lehet összefoglalva bemutatni:

#### *Arisztotelész és szt. Tamás filozófiája*

Annyi szubsztancia van, ahány egyed. Mindegyik egyedben a szubsztancia az elsődleges (alapvető) valóság, de mindegyikben vannak valós járulékok (másodlagos valóságok), amelyek valósan különböznek a szubsztanciától.

#### *Szubsztancialisták*

Nincsenek valós és a szubsztanciától valósan különböző járulékok; az egyetlen valóság a szubsztancia.

(Descartes, Leibniz és főként Spinoza.

– A XIX. sz.-i német panteisták.)

#### *Fenomenisták*

Nincs szubsztancia. Az egyedüli valóságok a járulékok, melyek az érzékeink, vagy a tudat számára megjelennek (jelenségek). (Angol szenzualisták. – A neo-kriticista iskola. A merő létesülés filozófiája.)

Descartes tagadta, hogy léteznek valóságos és a szubsztanciától valóságosan különböző járulékok. Számára a testi szubsztancia összekeveredett a kiterjedéssel, a lélek szubsztanciája pedig magával a gondolati tevékenységgel. Ezzel olyan útra sodorta a bölcseletet, amely csak a *panteizmus*hoz vezet-

<sup>a</sup> Felfogjuk világosan az *értelem*t, mint *megismerőképességet*, amelynek a *lét* a tárgya; az *akaratot*, mint *vágyóképességet*, amelynek *tárgya* a *jó*; a szubsztanciát, mint *egy természetet*, vagy *lényeg*et, amelynek *kijár*, hogy *önmagában létezen*. Ez a három fogalom *egészen eltér egymástól*.

hetett (ténylegesen, mihelyst nincsenek a szubsztanciától különböző járulékok, minden szubsztancia a *saját tevékenysége* – tökéletesség, amely egyedül Istennek a sajátja –, és a Szubsztancia fogalma azonos az abszolút Lét vagy Isten fogalmával, amelyben minden egybeesődik). Vagy pedig, ha el akarják kerülni a panteizmust, akkor a szubsztancia tagadásához jutnak, igyekeznek majd kiküszöbölni azt és száműzni az emberi értelemről.

*Spinoza* monizmust és abszolút panteizmust épített a karteziánusi alapokra. Ezekből Leibniz hasztalanul próbált kiszabadulni, az egyetlen spinozai Szubsztanciát az egyedi szubsztanciák (monasz-ok) végtelen sokaságával helyettesítve, s megsokszorozva, hogy úgy mondjuk, Spinoza Istenét a végtelen isteni porszemekben. – Jóllehet elvetik a Szubsztancia fogalmát, és azt a Létesülés, vagy a Fejlődés fogalmával helyettesítik, és habár az „önmagában vett dolgot” a szellem mély talajává teszik meg, amely aztán létrehozná a tárgyat, úgyhogy már nem a szellemtől függetlenül létező tárgy kínálja magát oda a megismerésnek: a német metafizikusok, Kant követői (Fichte, Schelling, Hegel) a *panteista szubsztancializmus*hoz sorolhatók abban az értelemben, hogy tételeznek egy egyetlen lételvet, amely fejlődése által alkotná minden dolog anyagát és valóságát.

Ami a fenomenistákat illeti, az angol *szenzualisták és asszociacionisták* föltételezik, hogy az „öntudati állapot” (érzetek, érzelmek, fogalmak stb.) az egyetlen valóság, amelyet elérhetünk. Ők mindent meg akarnak magyarázni a pszichológiában, az egyes állapotok közötti asszociáció által. A tiszta létesülés bölcselői (Bergson, Herakleitoszhoz kapcsolódva 25 évszázad után) föltételezik, hogy nincs semmi állandó a dolgokban, és hogy a változás, változó alany nélkül, az egyedüli valóság. (A pszichológia területén ezek a bölcselők szembehelezkednek az előzőekkel, amennyiben az öntudati állapot „mozaikjának” vagy „szemcséinek” a helyébe belopnak egy „folyamatos öntudati áramlást” – W. James. De mindnyájan egyformán ellenségei a szubsztancia fogalmának.)

Kant (XVIII. sz.) a dolgokban a szubsztancia és a járulék közti megkülönböztetést (szubsztancia és járulék egyaránt megismerhető, az első a második által) két egymástól szétválasztott világ szembeállításával helyettesítette: a dolgok világával, amint azok önmagukban vannak („a dolgok önmagukban”, „numenon”) és a szellemünk által létrehozott „jelenségek” világával. Számára a dolog önmagában teljesen *megismerhetetlen volt*, mindamellett állította létét. Ehhez az alany oldaláról kutató önmagában való dologhoz kötődtek a XIX. sz. német panteistái. *Renouvier* és a francia *neokritikusok* ezzel szemben azt fogják hirdetni, hogy a „dolog önmagában”, ami a „szubsztancia”, nemcsak megismerhetetlen, hanem nem is létezik, és fogalma illúzió.

A különböző fenomenista filozófusok, akikről beszéltünk, nem látják, hogy valójában a járulékot semmisítik meg, nem a szubsztanciát: az, amit ők jelenségnek neveznek, valójában ál-szubsztancia, egy magát-szégnyelő és ellentmondásos fogalomban elgondoltan, egy szétporlasztott, vagy cseppfolyósított, vagy valós önállásától megfosztott szubsztancia, de nem a járulék; egy valóság-függvény, merőben létkiegészülés, amely csak a szubsztanciához viszonyulóan gondolható el. Mivel igazában nem értik a szubsztanciát, és „jelenségek” neve alatt ál-szubsztanciákat tételeznek, természetes, hogy vonakodnak elismerni valamely más szubsztanciát, az elképzelt ál-szubsztanciák mögött.

D) *A szubsztancia egyedisége.* – Az értelemmel a létezés szempontjából elsődlegesen megragadott lét, vagyis a szubsztancia, valami *egyedi*. Az értelem azt valóban mint egyedit fogja föl, mivel az értelem a dolgok létét csak az érzékek és képzetek felé fordulva ragadja meg, amelyek nekünk a dolgokat a létezés feltételével és azok egyediségében mutatják föl. Egyébként csak az létezhet a valóságban, ami teljesen zárt és természetében lehatárolt, vagyis ami egyedi.



a) Az igaz, hogy értelmünk nem képes megismerni ezt a magánvalót annak egyediségében; azok felé a képek felé fordulva, ahonnan fogalmait nyeri, csupán azt tudja, hogy ez a magánvaló egyedi, de nem tudja *miben áll* annak egyedisége, és Péter szubsztanciáját közvetlenül csupán egy egyetemes fogalom mutatja neki. Péternek az így elfogadott egyediségtől elvont szubsztanciája pedig nem más, mint Péter természete, azokban a meghatározottságokban tekintve, amelyek Péter tulajdonképpeni *lényegét* alkotják. Mivel az *emberről* mondjuk, hogy mozog, nevet, hogy értelme van stb., amikor *Péterről*, vagy *Pálról* állítjuk, mert az alany sajátosságához és egyedi természetéhez tartozó járulékok által meghatározott sajátosság az egyedi természetből az elvonás által átmegegy a nem egyediségében tekintett alany természetébe, amelyet szintén *szubsztanciának* fogunk nevezni – de másodlagos értelemben „*substantia secunda*” – és ez Péter természete, amelyet az egyediségtől eltekintve fogunk fel. Ezzel szemben elsődleges értelemben szubsztanciának mondjuk az egyedi szubsztanciát (*substantia prima*).

b) Látjuk ezáltal, hogy amikor az ember a dolgokban az értelem által elsődlegesen megragadott létet szemléli, a hangsúly lehet

akár az *egyedi* létén,  
akár az *egyetemes* létén

aszerint, hogy ezt az elsődlegesen megragadott létet

a *létezés* szempontjából,  
vagy az *érthetőség* szempontjából szemléljük.

Az érthetőség szempontjából, a dolgokban az értelmünk által elsődlegesen megragadott lét a tulajdonképpeni lényeg, amely önmagában nem egyedi, s amely a szellemben az egyetemesség állapotában létezik. Nem szabatos értelemben használjuk a lényeg szót, amikor az egyedi anyag által egyediesített lényeg, tehát az *egyedi természetet* jelöljük vele.

Ezzel szemben a létezés szempontjából, az értelmünkkel a dolgokban elsődlegesen megragadott lét az egyedi szubsztancia; a szubsztancia szó *másodlagos* értelmében jelöli az elvonás következtében nem-egyediségében vett természetet (a tulajdonképpeni lényegét).

Emlékezzünk arra, amit az egyedi természetről főntebb mondtunk! Máris látjuk, hogyan kell csoportosítanunk azokat a különböző fogalmakat, amelyekkel idáig találkoztunk.

c, *Per se*, *A se*, *In se*. – Hogy meghatározzuk a szubsztanciát, olyan kifejezéshez folyamodunk, amely megmondja, hogy a dolog önmaga által (*per se*), vagy önmagában (*in se*) létezik. Fontos, hogy gondosan rögzítsük ezeknek a kifejezéseknek az értelmét.

Azt mondjuk, hogy valamely dolog *önmagában létezik* (*in se*), amikor nem egy már létező egész részeként létezik, hanem önmaga alkotja a létező egészet. Így létezik Péter önmagában.

Azt mondjuk, hogy egy dolog *önmaga által*, vagy *önmaga értelmében* (*per se*) létezik, amikor önmaga, vagy saját természete értelmében van a létezésbe helyezve (okok által, amelyektől függ, ha teremtett szubsztanciáról van szó). Így létezik Péter *per se*.

A *per se* kifejezést nagyon gyakran használjuk a bolcseletben. Mindig az *önmaga szerinti*, a *saját lényege szerinti* jelöli (*per suam essentiam*) – akár mert a szemlélt tulajdonság a dolog lényegének részét alkotja, vagy abból származik szükségszerűen, mint elvéből (ebben az esetben a *per se* a *per accidens*-sel áll szemben)<sup>a</sup>, akár azt akarjuk mondani egyszerűen, hogy a szemlélt tulajdonság *közvetlenül* megfelel a szemlélt dolognak, amely azt csak saját természete révén kapja (ebben az esetben a

<sup>a</sup> Így Péter *per se* élő, értelmes, nevetőképeséggel ellátott, a képzőművész *per se* tárgyat formázó. De Péter *per accidens* kapott influenzát, vagy örököse egy nagy gazdagságnak, s a művész *per accidens* nőtlen, vagy házas.

*per se* a *per aliud*-dal áll szemben. Így a működés, cselekvés alanya *per se* létezik, míg az akcicens *per aliud*).

De ez a *per se* kifejezés egyáltalán nem jelöli az „önmaga szerintit, vagy saját természetét szerintit, mint ABSZOLÚT ELSŐ ELVET, vagy mint TELJES ÉS VÉGSŐ OK-ot”. Az ugyanis valami egészen más, amit az *a se*, magától, maga által kifejezéssel jelölünk (amely az *ab alio*-val van szemben).

Az *a se* nyilvánvalóan *per se*, de az, ami *per se* van, egyáltalán nincs azáltal *a se*. Ami *a se*, vagy önmaga által létezik, önmagában bírva létének TELJES magyarázatát, az okozatlan; egyedül Isten létezik önmaga által, *a se*. Azonban a teremtett szubsztanciák (a tevékenység teremtett alanyai) okozottak; lényegük szerint *per se* léteznek, nempedig *a se*. Saját természetükben mindennel rendelkezőnek ahhoz, hogy befogadják a létezés, de semmiképpen sem ahhoz, hogy egy nem-kapott létezés élvezzenek. Ezek elegendőek önmaguk számára ahhoz, hogy ne valamely más valóság tartozékaként létezzenek, de valójában egyáltalán nem elegendőek önmaguk számára ahhoz, hogy létezzenek. Ami *a se* van, az nem szűnhet meg létezni; ami *per se* van, anélkül, hogy *a se* lenne, elveszítheti a létezését.

Tökéletesen világos a különbség között, ami *a se* és ami *per se* létezik. Bizonyos bölcselek mégsem ismerték föl, nevezetesen Spinoza, aki önmagától-valóságot (*a-seitas*) tulajdonított minden szubsztanciának (amiből egyenesen következik, hogy csak egy szubsztancia van, és hogy minden Isten – monizmus, panteizmus). Amikor Spinoza ténylegesen úgy határozza meg a szubsztanciát, mint „ami önmagában van, és önmaga által felépített”, akkor, amint szövegösszefüggései mutatják, ezen valójában azt érti, *aminek kizárólag önmagára van szüksége ahhoz, hogy legyen és létrejöjjön*. A szubsztanciát már Descartes bizonyos kétértelműséggel határozta meg: *res quae ita existit ut nulla alia re indigeat ad existendum*.

## 52. – AZ AKTUS ÉS A POTENCIA.

A) *E fogalmak eredete*. – Szemügyre véve a létet az *érthetőség* szempontjából, majd a *létezés* szempontjából, láttuk, hogy az értelemmel elsődlegesen megragadott tárgy, vagyis a lét az első esetben az, amit *lényeknek* nevezünk, a második esetben pedig az, amit *szubsztanciának* mondunk.

Szemléljük most a dolgok létét (véve a lét szót a legáltalánosabb és legmeghatározhatatlanabb értelemben), a CSELEKVÉS szempontjából, azzal a móddal kapcsolatban, amint a dolgok a valóságban viselkednek, vagy ha tetszik, arra vonatkozóan, amit a dolgok tesznek. Ennél az új szempontnál meg fog jelenni előttünk a szónak egy harmadik alapvető (elsődleges) értelme.

1. Milyen az értelem által megragadott első *igazság*, amikor a lét fogalmát megalkotja? Elég, ha szemléli ezt a fogalmat: Közvetlenül látja, hogy *az, ami van, van* (azonosság elve), továbbá, hogy *az, ami van, nem lehet, hogy ugyanakkor és ugyanabban a tekintetben ne legyen* (az ellent-nem-mondás elve). Ez azt jelenti, hogy minden dolog az, ami, hogy nem más, csak az, ami, és hogy egészen az, ami.

És most mi az, amit a dolgok tesznek? Hogyan viselkednek a természetben? Milyen az érzékekkel és a tudattal megragadott gyakorlati ismeret első ténye?

A dolgok *változnak*. A nyíl röpül, az állat fut, a hideg meleggé válik a tűztől, az élelem testté válik, aki él, meghal, és minden tavasszal létezni kezd, ami nem volt.

Miben áll a *változásnak*, vagy mozgásnak ez a nagy ténye? Mindenki tudja tapasztalatból, mégha a változás fogalmának, mint minden elsődleges fogalomnak tudományos megvilágítása nagyon nehéz is. Mondjuk, hogy mindenütt, ahol változás van, *átmenet* van (egyik valóságból egy másik valóságba, egyik létmódból egy másik létmódba). S ahhoz, hogy átmenet legyen, kell, hogy legyen valami, ami átmegegy, valami, ami elszenvedí a változást. Azt mondjuk, kell egy alany, ami megszűnik létezni itt és ennek (terminus a quo, nyíl az íjon, az élelem, a csíra), hogy létezzon ott, és váljon azzá (terminus ad quem, a nyíl a célban, a test, a növény).

Nincs változás változó alany nélkül, amely ne lenne ez, vagy az a változás előtt\*, vagyis a lét megelőzi a változást.

Ha azt mondanánk, hogy a változás előzi meg a létet, és hogy van változás változó alany nélkül, ami ez vagy az lenne a változás előtt, az azonosság elvét tagadnánk és képtelenségbe zárkoznánk. Mert így beszélve, az ember vagy bízna továbbra is a lét fogalmában, de akkor azt mondaná, hogy van változás a változás előtt létező alany nélkül, vagy, hogy a változás megelőzi a létet, vagyis azt mondaná, hogy változik, ami nincs, s ez képtelenség; vagy pedig elvetné a lét fogalmát, mint csalóka valamit, s feltételezné, hogy *lét* helyett *változást* kell gondolnia, de ekkor az ember, mint hazugságot vetné el a lét fogalmával együtt az azonosság elvét is, amely a léthez kapcsolódik, és azt gondolná, hogy a gondolat természeténél fogva csalóka, megtévesztő, ami ugyanúgy képtelenség.

Föltétlenül tartanunk kell tehát, hogy a lét megelőzi a változást, és nincs változás változó alany nélkül, amely ez vagy az ne lenne, mielőtt változna, vagy ahogyan a bölcselők mondják: nincs mozgás mozgott alany nélkül.

2. Tegyük félre most a tapasztalást, és minden érzékelhető ábrázolást, és próbáljuk meg a változást *értelmünkkel* szemlélni, és következőképpen a lét függvényében, értelmünknek formális tárgyaként. Tegyük fel magunknak a kérdést, hogy hogyan és milyen címen válhat így a régi határpont (valamely létező) új határponttá. Vajon annak alapján, hogy ez, vagy az

AZ, AMI

válí a régi határpont új határponttá? De a régi nem más, csak az, ami; ezen a címen tehát nem kell valamivé válnia. Már van.

Akkor vajon aszerint válí új határponttá a régi,

AMI NEM?

De annak alapján, aszerint véve a régít, ami nem, aszerint egyáltalán semmi, maga

\* Így a szubsztanciális változásban a *materia prima* – amely nem egy létező, hanem a lét képességi állapota –, az alany, amely megváltozott és amely ezt a testet, ezt a létezőt alkotja ezzel a meghatározott szubsztanciális formával való egyesülése által, mielőtt egy másik testet alkotna egy másik szubsztanciális formával való egyesülése által.

a tiszta nemlét, nem lehet tehát az, ahonnan az új határpont jön; nem válik valamivé, hiszen teljességgel nincs.

Így a régi határpont nem lehet újjá – akár úgy ragadjuk meg, mint azt, ami, akár úgy, mint azt, ami nem. Másként fogalmazva az új lét a változás új határpontja, nem jöhet sem a léttől, amely már van, sem a nemléttől, ami egyáltalán nincs. Lehetetlen tehát a változás, amint azt Parmenidész szerette volna? És tagadnunk kell vele az érzékelhető bizonyosságot, amely tanúsítja nekünk a változás valóságát?

3. Nem, de ki kell dolgoznunk és el kell mélyítenünk a létről alkotott fogalmunkat. Világos, hogy a megelőző analízisben kiiktattunk néhány dolgot. A régi határpont már mind az, ami, de nem minden, ami *lehet*; még nem ez vagy az, amivé majd válik, de birtokolja azt, amiből ezzé vagy azzá válják, vagyis lehet ezzé vagy azzá. A lét és a nemlét között van tehát a **LÉTEZHETÉS**.

A régi nem annak alapján válik újjá ami, s annak alapján sem, ami nem, hanem annak alapján, ami lehet.

A nyíl itt VAN (az íjon pl.), és abból a szempontból, hogy egyszerűen *van*, a nyíl csak ez az itt-lévő, de LEHET ott (a célban pl.), van benne valami ott-létre alkalmasság. A kenyér kenyér, és csak az, ami egyszerűen a létét, teljes megvalósulásának egy módját illeti, de KÉPES arra, hogy testté válva megszűnjön kenyérnek lenni, benne van az, ami ahhoz kell, hogy bizonyos meghatározott okok tevékenysége alatt elszenvedje a változást.

B) *A Képesség* (alkalmasság, potencia). – Így tehát a dolgok nincsenek befalazva, vagy bezárva abba, amik, és abba, amik nem. Mialatt itt vannak, és nincsenek ott, mialatt ezek, és nem azok, ugyanebben a pillanatban van bennük képesség arra, hogy ott legyenek, és ne itt többé, azok legyenek, és többé ne ezek. De amennyiben itt vannak, és ezek, ez a képesség tiszta lehetőség marad bennük, és nem nyilvánul meg.

Ez a képesség, ami bennük van, mint olyan, valami valódi dolog. Íme egy alvó ember. Nem látó, nem beszélő, nem járó: vak, nyomorék, néma? Nem. Ő ténylegesen képes látni, járni, beszélni; mialatt nem beszél, őrizi a beszéd képességét, birtokolja önmagában; ahelyett természetesen, hogy a fává vagy madárrá válás képességét őrizné. Íme, egy pihenésre való rönk, nem mozog. Mozdulhatatlan? Nem, valójában képes megmozdulni; mialatt nem mozog, azalatt őrizi annak a képességét, hogy mozgásba lendüljön, ez a képesség benne van, ahelyett, hogy képesség lenne benne természetesen arra, hogy átmenjen a falon. Képesnek lenni, ez nem jelent léte a szó teljes és elsődleges (alapvető) értelmében; de képesnek lenni, bár lét nélkül még, *ez nem az abszolút módon való nemlét*; a képesség, a létre

való alkalmasság pontosan véve, mint olyan, nem vezethető vissza sem a nemlétre, sem a tisztán és egyszerűen vett létre. Ez valami eredeti dolog, és *de sui generis*, amelynek számára a filozófiának kell helyet csinálnia: a dolgok éppen addig, míg ezzel vagy azzá lehetnek, amik most nem, bizonyos módon alacsonyabb rendűek.

Íme, itt szembe találjuk magunkat valamivel, ami nem érdemi meg, hogy létezőnek nevezzük, úgyhogy csak másodlagosan, és nem sajátos értelemben adhatjuk neki ezt a nevet, úgyszólván alamizsnaként, és ami mégis valóság-jellegű. Ez az, amit a filozófusok *képességnek* (potencialitásnak) neveznek.

Kerüljünk el minden kétértelműséget a *képesség* (potencia) szóval kapcsolatban. Nem arról a „képességről” van szó, amire az ember gondol, amikor azt mondja, hogy egy lény valamire *képes*; nem egy aktív képességről van szó, a csinálás vagy működés képességéről, amely, legalábbis aktívként tekintve, éppen az ellenkezője annak a képességnek, amiről beszélünk, mivel ténylegesség (aktus), és nem képesség. A képesség, amelyről itt szó van, tisztán *szenveddőleges* (passzív), semmi más, mint valós képesség lenni, vagy létesülni. A viasz a *képesség állapotában* van arra, hogy befogadja a pecsét nyomatát, a víz a *képesség állapotában* van arra, hogy jéggé, vagy gőzzé legyen.

Az aktív képességek (a lélek képességei pl.) szintén megérdemlik a *képesség* elnevezést, de csupán annyiban, amennyiben nincsenek, vagy amennyiben képesek arra, hogy ne legyenek ténylegesen cselekvők, amennyiben egyszerű valóságos befogadóképességei a cselekvésnek, vagy működésnek.

C) AZ AKTUS (ténylegesség). – De mivel a létre való alkalmasság, bár nem nemlét, nem is lét a szó teljes és elsődleges értelmében, hogyan nevezzük a képességgel szemben a létvalóságot a szó teljes és elsődleges értelmében? A filozófusok ezt *aktusnak* (ténylegességnek) mondják.

Itt is el kell kerülnünk egy kétértelműséget: legalábbis elsődlegesen és főként nem az „aktusról” van szó, e szónak szokványos értelmében, vagyis abban az értelemben, hogy valamit csinálni, vagy tenni; tehát nem a *cselekvésről*, vagy *működésről* van szó: a cselekvés, vagy működés valóban aktus, egy létezőnek aktus-állapota, de ezt *másodlagos* aktusnak nevezzük (actus operations, actio). A cselekvés előtt létezni kell. És az *elsődleges* aktus a létezés (actus existentiae, ilyen vagy olyan természet birtokosaként való létezés (actus essentiae). Így a megformált agyag aktusban van, de csak abban az értelemben, hogy kész szobor, ugyanígy a víz 0 °C-on jég, aktusban; attól a pillanattól, hogy valami ténylegesen ez vagy az, s mindenek előtt a létezése pillanatától, aktusban van.

Azt mondjuk, hogy az *aktus (ténylegesség)* a szó sajátos és teljes értelmében vett lét maga, vagy másképp: a befejezett, a meghatározott, a tökéletes, mint ilyen. A képesség viszont a meghatározható, befejezhető, vagy a tökéletesíthető, mint ilyen. Tehát nem egy létező, hanem egy valós létezni-képesség.

Próbáljuk meg *képzeletünkkel* megjeleníteni az aktusnak (ténylegességnek) és a képességnek a fogalmait! Ezeket csak az értelemmel vagyunk képesek elgondolni. Különösképpen ne úgy fogjuk föl a képességet, mint valamiféle tényleges valóságot, amelyet mi többé-kevésbé elnagyoltunk, elmosódottunk, ernyedtnék képzelünk el, és amelyet a dologba rejtjünk.

A képesség *önmagában teljesen bemutatathatlan*, nincsen a dologban elrejtve, annak semmiféle esz-

köze vagy szerve, sem egy benne előre kialakított meghatározottsága, mint egy szobor, amely mondjuk a márvány erezete által előre ki lenne rajzolva a tömb belsejében, sem egy leállított, vagy akadályozott tevékenység, mint amilyen a feszültség vagy nyomás, amely aztán elemészténé az akadály ellenállását. Ez egyáltalán semmi, nem tény vagy állítás, semmi aktusbanlévő, nem lehet önmagában megragadott lét (mert akkor valami meghatározott dologként lenne megragadott), csak a *ténylegesség által* (ez vagy az) megfogant lehet, amely ténylegességgel kapcsolatos, mint *egyszerű lehetősége* annak, hogy *ezzé, vagy azzá legyen.*

XVII. ÖSSZEFOGLALÁS. – A LÉT, *ha a szó jelentésének teljes és tökéletes értelmében vesszük, kétféle: A SAJÁTLAGOSAN VETT LÉT (LÉTEZÉS) vagy AKTUS ÉS LÉTREALKALMASSÁG vagy KÉPESSÉG (POTENCIA).*

Látjuk tehát, hogyan kell érteni a változást: az új határpont nem jön sem az aktusban lévő létből (a sajátlagosan vett léttől, a ténylegességtől), sem a nemlétből, hanem a létre való alkalmasságból, a képességben lévő léttől, vagyis a régi határpontból aszerint, amint az alkalmas az új befogadására, amint megvan benne az újnak a lehetősége. Másként mondva a hatóok tevékenysége húzza ki (éduit) az alany képességéből azt a meghatározottságot (formát), amely hiányzik a régi határpontból és jellemzi az újat, amint a tűz tevékenysége húzza ki a víz képességéből a víz hideg, de lehet meleg) azt a meghatározottságot (ilyen fokú melegség), ami jellemzi a változás végeredményét. A változás átmenet képességből ténylegességbe (aktusba), pontosabban egy meghatározás szerint, amelyet később még előveszünk: a változás egy képességi állapotban, pontosan, mint ilyenben lévő dolognak az aktusa: *actus existens in potentia prout in potentia.*

D) *Ténylegesség és Képesség a dolgokban.* – Abból, amit az imént a létről mondtunk láthatjuk, hogy minden változásra képes dolog, bármilyen szempontból szemléljük, *képességből* (létrealkalmasságból) és *ténylegességből* van összetéve. Egyedül Isten, lévén tökéletesen változatlan, mentes minden potencialitástól (képességtől): Ő a főnnálló Lét, vagy a lét Teljessége, nem válhat valamivé, nincsen semmi tökéletesség, amivel Ő nem rendelkezne már, ami Ő nem lenne már. Ő a tiszta ténylegesség, az Actus purus.

Ellenben minden más dolognak a léte túl szegény és túl gyenge ahhoz, hogy egyszerre betöltsön minden lehetőséget. Mindegyikük számára a ténylegesen nyitott lehetőségeknek hatalmas területe létezik, amelyet mindig csak részleteiben képes megvalósítani – a változás feltételével.

a) Már most megjegyezhetjük, hogy a materia primának ez a homályos és titokzatos fogalma, amelyről szó volt az egyedi természet fogalmának az elmélyítésénél, a szubsztanciális rendben a *tiszta képességnek* a fogalma, amely képes arra, hogy bármely testté legyen, és amely csak önmagában

semmi. Ez tisztán képességi elv, amely egy valósító elvvel (szubsztanciális forma) való egysége álta alkotja ezt vagy azt a testi szubsztanciát, és amely a *szubsztanciális* változások alanya.

b) Minden teremtett létező képességből és ténylegességből tevődik össze. Ez a szubsztanciák és a járulékok világában egyaránt így van. Vagyis ezek (képesség, ténylegesség) *transzcendentális* gondolat-tárgyak, amelyek túlhaladják, vagy átlélik a fajok vagy kategóriák minden korlátát, és amelyek áthatnak minden (teremtett) dolgot. A testi dolgok *szubsztanciája össze van téve képességből* (materia prima) és *ténylegességből* (szubsztanciális forma). A tetetlen dolgok (tisztá szellemek) szubsztanciájában nincsen meg ez az összetettség, a *tiszta ténylegesség a természetnek vagy a lényeknek a föléplítése szempontjából*. De azért a teremtett tisztá szellemek szubsztanciája nem tisztá ténylegesség, mert maga ez a szubsztancia (szubsztanciális lényeg) képesség, a minden teremtett valóság végső ténylegességét (*actualitas omnis formae*), vagyis a *létezés* illetően: teremtett tisztá szellemek nem léteznek saját maguk által, a *se*, ezek képesek nem létezni.

Jegyezzük meg másrészt, hogy minden *járuék* (fehérség, erő, erény stb.) egy ténylegesség („járuékos forma”, aktus), amely meghatározza az alanyt, és amely maga némelykor a képesség állapotában van további meghatározások felé. Így járuléka az értelem pl. („akcidentális forma”), melynek hordozó alanya az emberi lélek, és amely a képesség állapotában van ilyen, vagy olyan gondolat-aktus felé.

c) Ezek után elég lesz a képességnek és a ténylegességnek a fogalmát szemlélnünk közelebről ahhoz, hogy belássuk a következő axiómák igazságát. Ezeket az axiómákat helyénvaló már most megfogalmazzunk, mivel gyakran fogjuk őket használni:

I. *A képesség nem létezhet tisztá állapotban, vagyis valamilyen ténylegesség nélkül*. Ez nyilvánvaló, mert a létezés ténylegesség: csak egyébként már aktusban (ténylegességben) lévő létvalóságoknak lehet képességük.<sup>a</sup>

II. *Képességből ténylegességbe csak aktusban lévő létvalóság vihet át*. Valóban lehetetlenség, hogy az, ami képességi állapotban van, vagyis ami képes birtokolni egy meghatározottságot, vagy tökéletességet, de nem birtokolja, az a képességi állapotban lévő adja a maga számára azt, ami hiányzik neki, amennyiben nem birtokolja, vagyis amennyiben a képességi állapotban van.

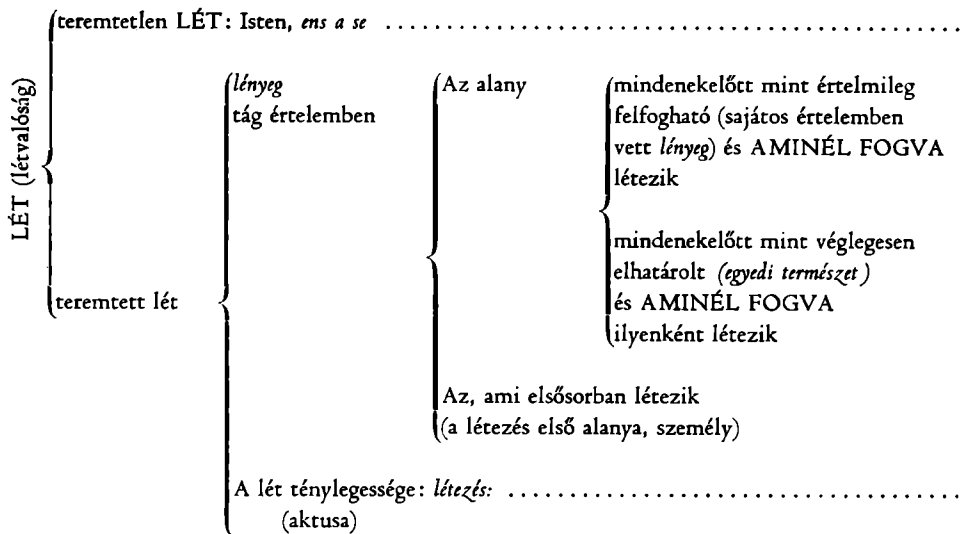
III. *A ténylegesség megelőzi a képességet*. Az előző axióma következménye.<sup>b</sup>

IV. *A képesség egész mivoltánál fogva aktushoz viszonyulás, és az aktusért van (potentia dicitur ad actum)*. A képességet valójában csak az aktusra irányulásában lehet fölfogni (csupán a *tényleges fehérségre* való irányultságában ragadhatjuk meg a *fehér létvalóság lehetőségét* (a képességi fehérséget). Úgyszintén, a meghatározhatóságot és beteljesíthetőséget is csak a meghatározottsághoz és beteljesítetttséghez való viszonyában lehet fölfogni.

V. *A képesség és ténylegesség ugyanabban a síkban van*, vagyis mindkettő vagy a szubsztancia síkjában van, vagy a járulékéban. Világos, hogy minden befejezett és fajilag meghatározott ténylegességnek, amely ugyanakkor képesség, a valóságnak egyazon rendjébe kell tartoznia. Így pl. a gondolati tevő-

<sup>a</sup> Így a materia prima nem létezhet *egyedül*, ilyen vagy olyan, őt aktuáló lényegi meghatározó belső lételv nélkül. – Éppúgy a lényeg, a létezés ténylegességét tekintve attól valóságosan különböző, de általa ténylegesített *képesség*.

<sup>b</sup> Ez az axióma a főntebb kifejtett igazságnak a metafizikai értelmét adja számunkra: A lét megelőzi a létrejövést, vagy a változást. (Abszolút értelemben, vagyis *lényegnél* fogva ez így van. Az anyagi okság rendjében viszont fordítva, a képesség előzi meg a ténylegességet, a létrejövés a létet, a mag a fát. – De maga a mag föltételezi a fát, amely létrehozta, és mindenek előtt az első Ok ténylegességét.)



kenység a járulékok rendjében van, mint maga a gondolkodó képesség, amelyből ered (az értelem), és amely képességi állapotban van ehhez a tevékenységhez.

VI. Minden dolog annyiban működik, amennyiben ténylegességben van. A tevékenység valójában ténylegesség (actus operations), amelyet létbe helyez az alany, amelyből ered. A tevékenység következőképpen föltételezi (II. axióma), hogy az alany ténylegességben van abban a mértékben, amint őt magából eredeztette. Hasonló értelemben mondják, hogy a tevékenység, vagy működés a lét megnyilvánulása, *operatio sequitur esse*.

VII. Két ténylegességben létező valóságból nem eredhet valami, ami lényegileg egy volna. „Lényegi egység”-nek (unum per se) nevezzük a „járulékosan egy-gyel szemben azt a dolgot, amely egy egyetlen létvalóságot alkot, és nem két létvalóság kapcsolódása, vagyis azt a dolgot, amely egy, magánál a természeténél fogva, amely által létezik. Így pl. egy élő szervezet valami lényegi egység, míg egy gépezet, vagy ház valami járulékos egység.”<sup>a</sup> Mária világos, hogy két ténylegességben létező valóság, mint ilyen, ha egyesítjük őket, csak összekapcsolt létvalóságokat, valami járulékosan egyet képes alkotni.<sup>b</sup>

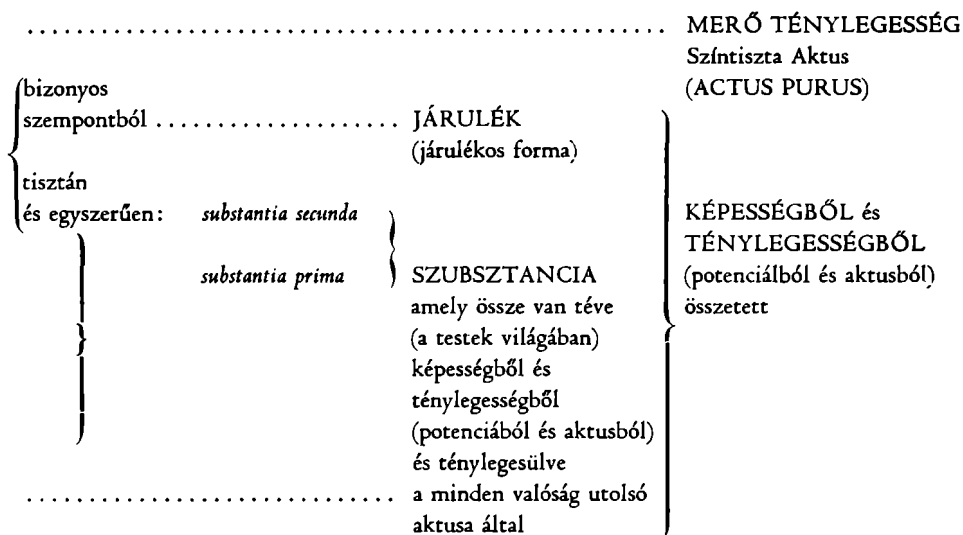
d) A Ténylegesség és Képesség kérdésével kapcsolatban a bölcseleket ismét három különböző nagy iskolában találjuk: Arisztotelész iskolája tanítja a képesség és ténylegesség közötti különbséget, és a ténylegesség elsőbbségét a képességgel szemben; a mozgás és a létesülés valóságát, de a lét elsőbbségét a mozgással, változással szemben. Így kimutatja, hogy Isten (tisza Ténylegesség) és minden tőle különböző dolog (amely képességből és ténylegességből van összetéve) között teljes és végtelen különbség van.

<sup>a</sup> Ha a gépezet vagy a ház egységét megszüntetjük, kétségtelenül megsemmisítjük a gépezetet vagy a házat, de nem semmisítjük meg magukat azokat a természeteket (szubsztanciákat), amelyek bennük léteznek (vas, acél, tégl stb.).

Ezzel szemben, ha megszüntetjük egy szervezet egységét, akkor megsemmisítjük az ott létező természetet magát.

<sup>b</sup> Ez az axióma fontos szerepet játszik a Természetbölcseletben és nevezetesen a Pszichológiában. Így pl. a karteziánusi elgondolás, amely a testből és a lélekből két teljes, különböző szubsztanciát csinál, képtelen megmagyarázni az emberi lét szubsztanciális egységét, mert két teljes szubsztancia két tényleges létező.





KÉPESSÉGBŐL és  
TÉNYLEGESSÉGBŐL  
(potenciából és aktusból)  
összetett

A túlzott intellektualizmus (Parmenidész, Spinoza, Hegel) nem fogadja el a képességet, mert az számára homályos fogalom. Mihelyst mindaz, ami van, tiszta ténylegesség, tagadni kell a mozgást (Parmenidész), vagy azonosítani kell ellentétéivel (Hegel) és a teremtményeknek, valamint Istennek a természetét azonosnak kell venni (panteizmus).

Az antiintellektualizmus (Herakleitosz, Bergson) szintén elveti a ténylegesség és a képesség közötti különbséget, de azért, mert számára a lét fogalma tűnik csalóknak. Mihelyst a tiszta Létesülés, vagy a Változás lép helyébe, nincsen többé tiszta Ténylegesség, és bármit csináljanak is ezek a gondolkodók, Isten ugyanolyan természetű, mint a dolgok (panteizmus).

*Mérsékelt intellektualizmus*

(Arisztotelész és szt. Tamás iskolája)

Képesség (potencia, létrealkalmasság) és ténylegesség (aktus) a dolgokban.

Isten, vagy a szintisza Ténylegesség (Aktus Purus) mindenképpen különbözik a dolgoktól.

*Túlzott intellektualizmus*

Nincs képesség a dolgokban. Minden feloldódik, akár a merő létben, akár az ellentmondásban, melytől a létesülés van; a dolgok pedig Istennel egybemosódnak.

*Antiintellektualizmus*

Nincs ténylegesség (aktus), sem lét. Minden föloldódik a változásban vagy a tiszta létesülésben; Isten egybemosódik a dolgokkal. Kölcsönösen egymás folytatódásai.

e) „Materiálisan és formailag”, „Hatóerőszerint és sajátosan (annak rendje-módja szerint)”, „Burkoltan és kifejezetten”, „Aktus a maga gyakorlásában és aktus a célzatában”. – A képesség és ténylegesség fogalmaival kapcsolatban van néhány bölcséleti kifejezés, amelyek magyarázatra szorulnak.

α Láttuk, mit jelöl a

„KÉPESSÉGI ÁLLAPOTBAN” és „TÉNYLEGESSÉGBEN” két kölcsönös viszonyt jelző kifejezés. A márvány, mielőtt kidolgozott lenne, képességi állapotban szobor, és szobor a ténylegesség állapotában, ha a szobrász formát ad neki.

β A „képességi állapotban” és „ténylegességben” kifejezésekkel kell kapcsolatba hozni a „MATERIÁLISAN” és „FORMAILAG”

kifejezéseket, amelyek oly gyakran előfordulnak a bölcseletben. Ezek a természetbölcselettől (kozmológiától) kölcsönvett kifejezések, amelyek azt mutatják, hogy minden testi szubsztancia két lételvből van összetéve, a *materia primából* (a szubsztanciális rendbe tartozó merő képesség) és a *lényegadó* (faji) *meghatározó belső lételvből*, vagy *első aktusból* (ténylegességből).

A *materiálisan* és *formailag* kifejezések a Természetbölcseletből átvándoroltak a bölcselet minden részére, hogy az analógia által jelöljék egyrészt mindazt, ami önmagában meghatározatlan és potenciális, ami egy határozottságot befogadó alany szerepét járssza, másrészt, aminek természeténél fogva meghatározó, ténylegesítő, faji jelleget adó szerepe van, vagy jelölje még mindazt, amit egy *adott meghatározottságnak* veszünk, amit *adott jellegűnek* vehetünk. Így különbözik, amint fentebb láttuk egy erénynek, valamely tudománynak, vagy egy képességnek a *materiális és formális tárgya*.

Innen van a különbségtétel a *materiális és formális* kifejezésmód között. *Materiálisan* fejezzük ki magunkat, amikor a szóbanforgó dolgot nem azok szerint a meghatározottságok szerint vesszük, amelyeket a használt szavak sajátosan kifejeznek; *formálisan* fejezzük ki magunkat, amikor a szóbanlévő dologban nem annyira azt az alanyt szemléljük, amelyik befogadja a meghatározottságokat, hanem inkább magukat ezeket a meghatározottságokat és azokat a vonulatokat, azt a tiszta vonalat, amelyet ezek a meghatározottságok kirajzolnak az alanyba. Ez a különbségtétel rendkívül fontos. A bölcseletnek valójában mindig törekedniök kell arra, hogy *formálisan* beszéljenek, másrészt pedig a tételek java igaz *formaliter loquendo*, amelyek *materialiter loquendo* tévesek lennének, és fordítva. Így ezek a tételek, hogy

„minden, ami van, jó”, – (amennyiben van),

„a közjó mindig felülmúlja az egyéni jót” – (ha a „közjót” formálisan vesszük, amely esetben a szellemi léleknek az Istennel való egyesülése lévén az ember számára a legnagyobb jó, Isten lesz az összes teremtmény transzcendentális közjava, a legnagyobb közjó).

„mindig engedelmeskedni kell a fölöttes hatóságnak” – (amennyiben fölöttes hatóság, vagyis nem parancsol semmi olyat, ami ellentétes lenne egy még magasabb rendű felsőbbségnek a parancsaival),

„vannak olyan emberek, akik természetszerűen szolgák” – (formálisan véve a „szolgát”, vagyis abban az értelemben, mint „kézi, vagy szolgai munkára rendeltet”),

„minden erény tartós” – (csupán az erény természetét szemlélve),

„a tudomány tévedhetetlen” – (mint tudomány), ezek a tételek igazak, ha *formálisan beszélünk*, de tévesek lennének, ha *materiálisan* értenénk őket.

Fordítva pedig, az olyan tételek, mint

„ez a festmény a Háromkirályok imádása”,

„ez a könyv Pythagorasz tanítása”,

„a beszéd ajándékát azért kapta az ember, hogy elrejtse vele gondolatát”,

„a filozófus gögös”,

„az angol alkotmány jó, mert következtelen”, csak bizonyos szempontból igazak, és csak akkor, ha *materiálisan* vesszük őket.

γ Tegyük most különbséget a „képességi állapotban” (képesség szerinti) és a „HATÓERŐ” szerinti

kifejezések között! Ezek egészen különböző dolgokat jelölnek. Azt mondjuk, hogy bármely dolog *hatóerőszerűen*, vagy virtuálisan létezik, ha egy másik, nála magasabb, emelkedettebb valami tartalmazza őt. Ebben az emelkedettebb valóságban a dolog nem a maga mivoltával, vagy sajátos meghatározottságával van, hanem egy más valóságként, más meghatározottságként, oly módon, hogy tényleg ott van *hatóerőszerűen*, vagy a velejárá tökéletességi fok szerint, de nem

„FORMÁLISAN” vagy „TÉNYLEGESEN”.

Ez nem azért van így, mert a lét, amely így tartalmazza ezt a dolgot, vele kapcsolatban *képességi állapotban* lenne. Ellenkezőleg, éppen azért, mert az a lét emelkedettebb módon van a ténylegesség állapotában. Emelkedettsége úgyszólván akadály, amely a benne virtuálisan (*hatóerő szerint*) lévő dolgot megakadályozza abban, hogy az ott a saját, kevésbé emelkedett meghatározottságaival létezzen.

Így minden testi dolog tökéletessége létezik *hatóerő szerint* Istenben, a végkövetkeztetések *hatóerő szerint* (virtuálisan) léteznek az alapelvben, az egyes szervek működései az össz-szervezet életében vannak *hatóerő szerint*.

δ, Jegyezzük meg ezek után, hogy a

„BURKOLTAN” és „KIFEJEZETTEN”

ellentéte más, mint a „*hatóerő szerinti*” és a „*formailag*” (vagy „*tényleges*”) között lévő ellentét. Ha egy dolgot *burkoltan* tartalmaz egy másik, akkor ez a *burkoltan* tartalmazott dolog ott lehet *formailag*, vagy *ténylegesen*, és nem *hatóerő szerint*: de olyan kivehetetlen, eltakart, vagy rejtett módon van ott, mint egy rügybe rejtett, összezárt virág. Így ebben az igazságban, hogy „Péter ember”, *burkoltan* benne van ez a másik igazság: „Péter eszes állat”.

ε, Végül, egy *formailag* és *kifejezetten* adott dolog két különböző módon lehet a *ténylegesség állapotában* (*aktusban*). Tekintsünk pl. egy ellenségtől üzött, minden erejéből futó embert. Mit csinál? Ha azt felelem, hogy *menekül*, akkor azt jelzem, amit

„A TEVÉKENYSÉG SAJÁTOS JELLEGE SZERINT” (*in actu signato*) tesz (amit úgyszólván szándéka szerint, hangsúlyozottan és kinyilvánítottan tesz). – Ha azt válaszolom, hogy *szaporazza lélegzetvételének ritmusát*, akkor azt jelzem, amit δ csupán

„A TEVÉKENYSÉG LEFOLYTATÁSÁKÉNT”, (*in actu exercito*) tesz.

Ugyanúgy, egy ember, aki azért olvassa Ronsard-t, Lamartine-t és Victor Hugot, hogy megszámolja, hányszor használja mindegyikük a *szeretni* és a *kedvelni* szavakat, kétségtelenül olvassa ezeket a költőket. *Formailag* és *kifejezetten* olvassa őket, de vajon az, amit tesz, maga az olvasás az, amire a szándéka irányul? Ha meggondoljuk, hogy ez az ember mire törekszik, miközben a költőket olvassa, azt kell mondanunk, hogy irodalomkritikai munkát készít. Azt mondjuk, hogy δ a költőket *ténylegesen*, vagy a *tevékenység lefolytatásaként* olvassa, de hogy a *tevékenység sajátos jellege szerint*, vagy *meghatározottan*, a kérdéses munkát készíti.

Említsük meg még a következő példát: Ha ennek a mondatnak, hogy „*lilia agri non laborant, neque nent*” az értelmére gondolunk, akkor „*in actu signato*” (a *tevékenység végrehajtása közben*) a *mezők liliomait* ismerjük meg, amelyeket úgy tár elének ez a mondat, mint amelyek nem dolgoznak, nem fonnak. – De ugyanakkor „*in actu exercito*” (a *tevékenység lefolytatása közben*) megismerjük a liliom többszámú alanyesetét, ha nyelvtani szempontból vizsgáljuk a kérdéses mondatot.

Így a „*tevékenység a maga jellegzetességében*” (*in actu signato*) azt fejezi ki, amire az értelem és az akarat irányul, mint értelmileg elgondolt vagy akaratilag szándékolt tárgyra. Amikor viszont valami nem önmagáért jelenül meg a tudatban, hanem más valami kapcsán, akkor azt mondjuk, hogy a „*tevékenység lefolytatásaként*” (*in actu exercito*) vannak adva.

53. – A metafizika a létet, mint létet tanulmányozza. Ezzel azonban tanulmányoznia kell a lét okát is: ezért legemelkedettebb része, szinte a koronája Azzal foglalkozik, aki maga a fönnálló Lét. A Metafizikának ezt a részét *természetes Teológiának* nevezik (tudomány, amely Istennel foglalkozik, amennyiben Isten a természetes rend alkotója). Leibniz óta ezt a tudományt egy eléggé rosszul választott szóval Theodiceának is nevezik.

Leibniz a *Theodiceá*-jában arra vállalkozott, hogy megvédje az isteni Gondviselést a szkeptikusok (mindenekelőtt Bayle) támadásaival szemben. Ezt a *theodicea* (etimológiailag „Isten igazolása”) nevet használták azután a bölcsélet azon részének jelölésére, amelynek tárgya az Isten. De kétszeresen is rossz ennek a szónak a választása: először, mert az isteni Gondviselésnek nincsen szüksége arra, hogy a filozófusok igazolják; azután mert nem a Gondviseléssel és a rossz problémájával foglalkozó kérdések a legfontosabbak azok közül, amelyekkel a természetes teológiának foglalkoznia kell.

A természetes teológia első kérdései nyilvánvalóan azok lesznek, amelyek Isten létével magával foglalkoznak.

Valójában Isten léte nem közvetlenül és minden következtető szellemi mozgást megelőzően nyilvánvaló a számunkra, amint azt Malebranche és az ontologisták vélték. Az intellektuális működések alapján, amely az ember legsajátosabb működése, az okkeresés nevében és erejében válik számunkra nyilvánvalóvá Isten léte. Az okkeresésnek ahhoz, hogy egészen Isten létéhez emelkedjen, nem szabad a tökéletes Lét egyszerű fogalmára támaszkodnia (ez szt. Anzelm és Descartes ontológiai érve), hanem a megcáfolhatatlanul észlelt realitásokra. Szent Tamás, összefoglalva minden antik hagyományt, öt különböző úton mutatja be, hogy ez a következtetés, miszerint Isten létezik, miként erőszakolja rá magát abszolút szükségszerűséggel az emberi értelemre. A világban van mozgás, vagy változás – vannak újonnan létrehozott létezők és események – dolgok, amelyek léteznek és képesek nem létezni –, a tökéletesség különböző fokai szerint megoszló dolgok, amelyek tökéletességét a létezés adja, s ez a tökéletesség többé-kevésbé határolt, beárnyékolt, tökéletlenséggel keveredett –, vannak célra irányult nem értelmes természetek, amint azt nem csupán a világegyetem komplex rendje mutatja, vagy az élő organizmusok szerkezete, hanem bármely hatóerőnek a sajátos tevékenységéhez való rendeltsége is. Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk ezeket a különböző tényeket, szükséges, végérvényesen – mert feltétlenül ügyelni kell, képtelenség, értelmetlenség elkerülésének terhe mellett, a lét alapvető értelmére – elismerni egy okot, amely mozog anélkül, hogy mozgatva lenne, ok anélkül, hogy maga okozott lenne, amely van anélkül, hogy képes lenne nemlenni, amelyben tiszta állapotban megtalálható

mindaz a tökéletesség, amelyben a dolgok többé-kevésbé részesednek, s végül amelynek értelme az egyes természetek végső alapja és a dolgok első lételve. Ezt az okot nevezzük Istennek. Ő a tiszta Ténylegesség (Actus purus), Ő önmaga által létezik (a se), másként fogalmazva: maga a lét (létezés) az Ő természete, vagy lényege. Ő a szubisztáló (fönnálló) Lét, Ő az, aki van. Ez az okoskodás, amely a filozófus számára a legmagasabb metafizikai igazságokat nyeri meg, a legegyszerűbb módon kínálkozik a józan ész számára. Őszintén szólva ez az okoskodás az emberi értelemnek a legalapvetőbb természetes aktusa, úgy, hogy lerombolásához magát az értelmet és annak első elveit (az azonosság, vagy ellent-nem-mondás elvét, a lét értelmének elvét, az okság elvét) kell lerombolni. A szellem, amint azt a filozófia története nagyon jól mutatja, csak e két lehetőség között választhat: „az Igaz Isten, vagy a gyökeres értelmetlenség” között.

A theodicea feladata annak a megállapítása, hogy Isten az ismerésnek mely módjában ismert általunk, azután pedig Isten természete és tökéletességei felé kell irányulnia tekintetével, különösképpen Egységére, Egyszerűségére, Változtathatatlanságára, amelyek közvetlenül adódnak az *önmaga által való létnek* (aséité) abból a tökéletességből, amely mindenekelőtt jellemzi a tiszta Ténylegességet, és amelyek a legvilágosabban tanúsítják, hogy Ő teljesen és lényege szerint különbözik a világtól. A theodicea vizsgálja Istennek a világgal való kapcsolatait, tudását, teremtő és mozgó tevékenységét, azokat a problémákat, amelyek kapcsolatban vannak az esetleg bekövetkező cseményeknek és a szabad emberi cselekedeteknek isteni előretudásával, és amelyeket fölvet a rossz létezése a világegyetemben.

Arisztotelész és szt. Tamás iskolája tanítja, hogy Isten ismert a természetes ész által, egy *analógiás ismerettel*, amely a teremtett dolgok tükrében tárja elénk az isteni tökéletességet (lét, egység, jóság, értelem, szeretet stb.), anélkül, hogy bármiféle természetbeni egységet, bármilyen közös mértéket, bármiféle arányosságot vagy vegyülési módot tételne föl Isten és a dolgok között. Ez a tanítás szembenáll két ellentétes tévedéssel: az *agnosztikusok* tévedésével, akik az istenlétet értelmünk fel-fogóképességein kívülre teszik, kijelentve, hogy Isten megismerhetetlen az értelem számára (szkeptikusok, fenomenisták, pozitivisták, mint Comte és Spencer, és mindenekelőtt Kant iskolája), és a *panteista* tévedéssel, amely összevegyíti az isteni létet a dolgok létével (Parmenidész, Heracleitosz, a sztoikusok, Spinoza, Lessing és Kant után a német metafizikusok, a modernisták és az „immanentisták”).

*Arisztotelész és szt. Tamás filozófiája*

Isten nem ismerhető meg közvetlenül, hanem csak analóg módon, és Ő  
mindenképpen különbözik a dolgoktól.

*Panteizmus*

Isten nem különbözik a dolgoktól.

*Agnoszticizmus*

Isten megismerhetetlen.

## GYAKORLATI FILOZÓFIA

54. – A gyakorlati tudományok az ismereteket nem magáért a megismerésért keresik, hanem azért, hogy valamilyen tevékenység által szolgálják az ember javát (nem magát az igazság ismerését, hanem egy más jót). De *az ember javát* két különböző módon lehet érteni: szó lehet

ILYEN VAGY OLYAN RÉSZLEGES JAVAKRÓL,  
és szó lehet arról a jóról, amely az ember számára  
A JÓ,  
és amelytől az emberi élet értelme függ.

1. § – Az „Alkotás”,  
mint emberi tevékenység filozófiája.

55. – A különböző „gyakorlati tudományok”, amelyek az embernek a fentebb említett első szempont szerinti javával foglalkoznak (az ilyen vagy olyan részleges jóval, és nem az emberi élet tiszta és egyszerű Javával) egyike sem filozófia, amint azt fentebb már megállapítottuk: valójában egyik sem törekszik arra, hogy az emberi tevékenységet a gyakorlati rend *legemelkedettebb okainak* megfelelően szabályozza, vagyis (mivel a gyakorlati rendben az elérendő célnak van ok – vagy lét-elv – jellege) nem törekszik arra, hogy a végső Cél (az ember abszolút Java) szempontjai szerint rendezze az emberi tevékenységet.

Ezek a „gyakorlati tudományok” nem is valódi tudományok a szó teljes értelmében, mivel azok nem bizonyító módon járnak el, és nem úgy, hogy vissza is vezetnék következtetéseiket az elveikre. Ezek sokkal inkább művészetek, mint tudományok; közvetlenül a Művészet nagy kategóriájába tartoznak, és nem a Tudományéba.

Melyik hát a Művészetnek – véve azt teljes általánosságban, *vagyis ide értve a mesterségeket és az ún. művészeteket is* – a legfontosabb vonása? Ez nem más, mint a *megalkotandó műre* irányuló tevékenység irányítása, hogy az úgy legyen elkészítve, megmunkálva, vagy elrendezve, amint kell, és ily módon biztosítsa a tökéletességét vagy jóságát, nem az embernek, aki cselekszik, hanem magának a dolognak vagy az ember által létrehozott műnek. A művészet tehát így tartozik a *gyakorlati* rend-

hez: szabályozza egy mű elkészítését, nem szabadakaratumk köteles használata szempontjából, hanem annak a módnak a szempontjából, amely szerint a műnek, *mint olyannak*, és *önmagában* el kell készülnie. Azt mondjuk, hogy a művészet a *megalkotandóra* vonatkozik, (vagy amint mondják, a *factibilé-ra*, ποιητόν-ra).

*Létrehozandó műről*, mint ilyenről, mindenekelőtt az ember által megformált vagy létrehozott anyagi művekkel kapcsolatban beszélünk (*factibile* sajátos értelemben). De tágabb értelemben meg lehet találni a műveknek ezt az arculatát a szellemi művekben is; túlárad ez tehát a gyakorlati szférán, amennyiben a *gyakorlati* szembenáll a *szemléletivel*, és olyan cselekvésre vonatkozik, amely *más, mint a tiszta ismerés*: így létezhet létrehozandó mű a tisztán szemléleti rendben (egy következtetés, valamely tétel: művek, de a spekulatív értelem művei), és vannak művészetek, amilyen pl. a logika, amelyek *spekulatív művészetek*.

De a Művészetnek és a

### MEGALKOTANDÓ MŰNEK

az általános elméletét csak az emberi ismeret legmagasabb és legegységesebb elveinek és fogalmainak nézőpontjára helyezkedve alapozhatjuk meg: egy ilyen elmélet pedig már a filozófia területére esik.

A filozófiának így lehatárolt része igencsak *gyakorlati*, mivel a *megalkotandó műre* irányul, és a gyakorlati elvek felsőbb meghatározására törekszik. Mégsem lehet *lényegileg gyakorlati*, (mivel szoros értelemben vett tudomány). Tárgyánál és eljárási módjánál fogva megmarad *lényegileg spekulatív*nak, sőt magától a tevékenységtől is szélsőségesen távolinak: nem csupán lényegében marad idegen a művészeti szabályoknak az egyedi művekhez történő *alkalmazásától* a létrehozás folyamatában, de azok a szabályok is, amelyeket ad, sokkal általánosabbak annál, hogysen közvetlenül alkalmazhatóak lennének ezekre a művekre, és kiérdemelnék az ún. művészeti szabályok nevét; vagyis a filozófiának ez a része csak *nem szabatosan és nagyon tökéletlenül gyakorlati*.

Csupán a különböző művészeteket (*lényegükben gyakorlati foglalkozások*) – itt a művészet szót abban a tág értelemben vesszük, amely szerint magában foglalja a különböző mesterségeket és művészeteket (ford. megj.) – rendelkeznek olyan elegendően meghatározott szabályokkal, amelyeket közvetlenül lehet alkalmazni a jellegzetes mű beteljesítéséhez; és egyedül rájuk tartozik ezeknek a szabályoknak az alkalmazása. A szépművészetek kivételével (melyeknek tárgya, a Szépség egyetemes és anyagtalan, és következtetésképpen megengedi a filozófiának, hogy gyakorolja vele kapcsolatban legfelsőbb rendező szolgálatát, bár egészen magasról), a többi mesterség, nem lévén bennük semmi egyetemes, ami a filozófiai megfontolás alá eshetne – hacsak nem az, hogy mesterségek –, szinte teljesen kivonja magát minden, a filozófiától jövő szabályozás alól.

A filozófia e részének pontos jellemzése megkívánná, hogy az „alkotás” filozófiájának nevezzük; mi egyszerűen a *Művészet filozófiájának* fogjuk mondani. Legelőször föl kell tennünk a kérdést, miben áll a művészet, ha igaz, amint szt. Tamás

tanítja, hogy az a gyakorlati értelem erénye, s ugyanakkor miként különbözik a spekulatív erényektől (az elvek felfogása, a tudomány, bölcsesség), és az erkölcsi erényektől, nevezetesen az okosságtól; azután meg kell néznünk, hogyan oszthatjuk fel a művészetet és hogyan osztályozhatjuk a különböző művészeteket; végül azt kell vizsgálnunk, hogy milyenek a végső elvei és sajátos feltételei – de csupán a legáltalánosabb és legemelkedettebb rendben – azoknak a művészeteknek, amelyeknek a szépség a tárgya (szépművészetek) és amelyek ezáltal a transzcendentális rendet képviselik a többi művészet között.

## 2. § – A „Cselekvés” filozófiája

56. – Ami azt a gyakorlati tudományt illeti, amelyik arra törekszik, hogy megszerezze az ember tiszta és egyszerű Javát (az ember igazi, sajátos Javát), ez a tudomány alkotja a Morálist vagy Etikát (Erkölcstant). Mivel ennek sajátos tárgya nem az ember által készített és megmunkált műveknek a tökéletessége, hanem magának az embernek, aki cselekszik, a jósága vagy tökéletessége, vagy annak a módnak a jósága, tökéletessége, amint az ember szabadon használja képességeit, ez a tudomány sajátosan a

### CSELEKVÉS

tudománya, az *emberi cselekedetek* tudománya (az *agibili*-nek a tudománya, mint mondják, vagy a *πρακτόν*-nak, képességeink szabad használatának, amennyiben azok szabadok) a tudománya.

Az Etika *gyakorlati*, már amennyire az lehet egy valódi tudomány, mert nem csupán a nagyon távolról alkalmazható legmagasabb szabályokat ismerteti meg, hanem azokat a közeliakat is, amelyek a részleges teendőkre alkalmazhatók.

Ugyanakkor azonban ez a tudomány nem ilyen vagy olyan másodlagos cél felé törekszik, hanem a végső Cél felé (az ember abszolút Java felé), vagyis a gyakorlati rend legemelkedettebb oka felé: ez a tudomány tehát *filozófia*. Ez tisztán és egyszerűen a *gyakorlati Filozófia*.

MEGJEGYZÉS. – Ha az Etika *gyakorlati*, már amennyire az lehet egy valódi tudomány, nem kellene-e azt hinnünk, hogy *lényegileg gyakorlati* (semmiféle *vere et propria dicta* tudomány nem lényegileg gyakorlati), s hogy önmagában elégséges a helyes emberi cselekvéshez? Az Etika valójában az egyes esetekben *alkalmazható* közeli szabályokat ad, de maga képtelen arra, hogy alkalmaztassa velünk azokat az egyes esetekben úgy, amint kell, kikerülve a szenvedélyeinkből és az anyagi körülmények bonyolultságából eredő nehézségeket. Formális tárgyát (a megismerendő emberi cselekedeteket), és eljárásának módját tekintve (amely nem cselekvésre való



mozdításban, hanem az igazságnak a saját elveire történő visszavezetésében áll), megmarad lényegileg spekulatívnak, s így nem tisztán gyakorlati. Ahhoz, hogy az ember jól munkálkodjék a „cselekvés” rendjében, az erkölcsi tudományt meg kell előznie az okosság erényének, amely, ha használják, mindig helyes ítéletre vezet minket a teendőket illetően, és akaratunkat fogyatkozás nélkül segíti afelé, amit így jónak ítéltünk.

Másrészt az Etika az emberi viselkedés szabályait csak a természetes rendben nyújtja, az ember végső Céljával kapcsolatban pedig olyan módon, mintha ez a cél a természetes boldogság lenne. Nos, az ember végső célja ténylegesen egy természetfölötti cél (Isten birtoklása, nem a merő emberi értelem tökéletlen ismerése által, hanem az isteni lényeg boldogító és átistenítő látása által), és cselekedeteit a természetfölötti cél, valamint az odavezető mód szempontjai szerint kell szabályoznia. A filozófiai Etika vagy Morális természetesen elégtelen arra, hogy az embert mindenre megtanítsa, amit ismernie kell ahhoz, hogy helyesen cselekedjék. Ki kell azt egészíteni és föl kell emelni a kinyilatkoztatás tanításával.

Az Etikánál használt *gyakorlati* szó nem csupán azt jelöli, „aminek célja egy az ismeréstől különböző cselekvés (ebben az értelemben „gyakorlati”, ha a mesterségekről, az erkölcsről van szó, a „szemléletivel” szemben); tágabb értelemben a *gyakorlati* szó azt is jelöli, „ami a Cselekvéssel kapcsolatos”: (a *πρακτῶν* a tudomány és az erkölcsi erények sajátos területe, szemben a *ποιητῶν*-nal, a Művészet – tág értelemben véve – sajátos területével).

57. – A fő kérdés, amire a *gyakorlati filozófiának* mindenekelőtt válaszolnia kell, nyilvánvalóan az, hogy

MIBEN ÁLL (a természetes rend szempontjából)

AZ EMBER ABSZOLÚT JAVA

vagy végső célja.

Ezután tanulmányoznia kell a

CSELEKEDETEKET,

amelyek által az ember e végső célja felé halad vagy ettől eltávolodik. Meg kell vizsgálni azokat először saját természetükben és benső mechanizmusukban, azután abban, ami erkölcsi mivoltukat adja, vagyis aszerint, ami azokat jókká vagy rosszakká teszi. Tanulmányozni kell önmagukban ezeknek a cselekedeteknek a

LEGMAGASABB SZABÁLYÁT

(innen az örök törvényre és a természettörvényre vonatkozó kérdések) és

KÖZVETLEN SZABÁLYAIT

(innen a lelkiismeretet illető, azzal foglalkozó kérdések). Tanulmányoznia kell a gyakorlati Filozófiának azokat a

## BELSŐ LÉTELVEKET

amelyekből ezek a cselekedetek származnak, vagyis az erkölcsi erényeket és bűnöket.

De az Etika gyakorlati tudomány lévén, nem állhat meg egyetemes megfontolásoknál. Le kell szállnia az emberi cselekedetek és azok szabályainak legrészletesebb meghatározásáig. Ebből eredően kötelesebb a legaprólékosabban tanulmányozni azokat a szabályokat, amelyek az ember viselkedését irányítják, először is

A SAJÁT JAVÁT, azután pedig a

MÁSOK JAVÁT

(és következésképpen az igazságosság erényét) illetően. Ez az utóbbi megfontolás a nagyfontosságú kérdések egész sorát nyitja meg, amelyek mind a *Természetjog* körébe tartoznak. A Természetjog elsősorban arra irányul, amivel az ember

ISTENNEK

tartozik (a természetes vallás kérdése)<sup>4</sup>, másodsorban pedig arra, amivel az emberek

EGYMÁSNAK

tartoznak. Itt jönnek azok a problémák, amelyek

A MAGA EGYEDISÉGÉBEN

tekintett emberrel kapcsolatosak (egyéni jog, magántulajdon kérdése pl.) és azok, amelyek az embereket, mint egy természetes egésznek – családi és politikai közösség – a

TAGJAIT

érintik. Az egyedeknek szolgálniuk kell ennek az egésznek a közös javát (szociális jog).

a) Arisztotelész az erkölccsel vagy az emberi *cselekvéssel* foglalkozó tudományt (Etika tág értelemben) három további részre osztotta: az ember, mint egyed, cselekedeteinek a tudománya vagy Etika (a szó szűkebb értelmében), az ember, mint a családi közösség tagja, cselekedeteinek a tudománya vagy Gazdaságtan, s végül az ember, mint a „város” (polgári közösség) tagja, cselekedeteinek a tudománya vagy Politika.

b) Az Erkölcstől fő kérdéseivel kapcsolatban (az ember végső céljának a kérdése ez) – ismét rátalálhatunk, ez egyszer utoljára, a bölcséleti iskoláknak három csoportba történő tömör felosztására.

Arisztotelész és szt. Tamás iskolája tanítja, hogy az egész erkölcsi élet az embernek a legfőbb Jó vagy a Boldogság felé való törekvésétől függ, és hogy az a tárgyilag adott valóság, amelyben ez a boldogság található: Isten – Isten, akit szeretnünk kell, nem magunk miatt, hanem önmagáért (éppen azért, mert Ő a végső célunk, amelyet önmagáért lehet és kell akarni és szeretni, és nem valami másért).

Azok az iskolák, amelyek az emberi cselekedeteket a gyönyörhöz (hedonizmus, Arisztipposz, Epikurosz) vagy a hasznossághoz (utilitarizmus, Bentham, Stuart Mill) vagy az Államhoz (Hegel és

<sup>4</sup> Vagyis olyan vallás amely el lenne szigetelve attól a természetfeletti rendtől, ahová az ember a valóságban felemeltetett.

korunk „szociológistái”) vagy az Emberiséghez (August Comte) vagy a Haladáshoz (Spencer) vagy a Szimpátiához (skót iskola) vagy a Részvéthez (Schopenhauer) vagy a felsőbbrendű ember (Übermensch) létrehozásához (Nietzsche), mint célhoz irányítják, az ember számára valami teremtett dolog jelölnek meg végső célként, és ezáltal az embert saját maga alá alacsonyítják.

Azok az iskolák, amelyek föltételezik, hogy az Erény (sztoikusok, Spinoza) vagy a Kötelesség (Kant) elég önmagában, akár azért, mert az Erény a Boldogság maga, akár mert a Boldogság keresése sérti az erkölcsöt, az ember számára végső célként magát az embert jelölik meg, és ezáltal az embert isteníteni látszanak, valójában azonban maga alá alacsonyítják, éppúgy, mint az előbb említett iskolák; mert az ember nagysága az, hogy egyedüli célja a teremtetlen Jó.

#### *Tomista filozófia*

(A Boldogság vagy a legfőbb Jó erkölctana)

Az ember egy végső célra van rendelve, amely különbözik tőle,  
és ez a végső Cél Isten.

#### *Az embert lefokozó erkölcsi rendszerek*

Az ember egy végső Célra van rendelve, amely más, mint ő maga, és ez a végső Cél valamely teremtett dolog (hedonizmus, epikureizmus, utilitarizmus stb.)

#### *Az embert istenítő erkölcsi rendszerek*

Az ember nincs semmiféle tőle különböző végső Célra rendelve; akár azért, mert a saját erénye a végső Célja (sztoicizmus), akár azért, mert a saját jómivolta nem függ semmiféle Jótól, amelyhez odarendelve volna (kantizmus).

c) Így, amikor a Filozófia nagy kérdéseit vizsgáljuk, Arisztotelész és szt. Tamás tanítása más tanokkal összehasonlítva úgy tűnik, mintha a két egymással ellentétes tévedés között egy csúcspot képviselne. Ez az igazságnak új jele, hozzátevéve még azokhoz, amelyeket fentebb elsoroltunk.

Az igazságot valóban nem lehetne föltalálni egy olyan filozófiában, amely *középszerűsége* révén foglalna helyet két ellentétes tévedés között, és azok alá esve, vagyis úgy, hogy az egyikről is, a másiktól is kölcsönvett tényekből jönne létre, kiegyensúlyozva egyiket a másikkal, összevegyítve ezeket a kölcsönzött tényeket egy világosság híjával lévő válogatás által. Az igazságnak olyan bölcsességben kell lennie, amely az egymással ellentétes tévedések között áll kiválósága révén, és oly módon uralja azokat, hogy azok úgy tűnnek föl, mint az igazságot birtokló bölcsességből kitépott, onnan leesett részletek. Mert világos, hogy ha igaz ez a bölcsélet, akkor a maga teljességében kell látnia azt, amit a tévedés csak részlegesen és egyoldalúan lát, valamint ismernie kell és meg kell ítélnie saját elvei és saját fénye által a tévedést, anélkül, hogy ő maga meg tudná ismerni azt, mint az igazság velejáróját.

## ÖSSZEFOGLALÁS

58. – A Filozófia három nagy részre oszlik: Logikára, spekulatív (szemléleti) Bölcsleltre és gyakorlati Bölcsleltre, illetve ha figyelembe vesszük e három nagy rész alosztályait, akkor hét fő részt különböztethetünk meg: mérő Alaki Logika, Tartalmi Logika, a Matematika Bölcsellete, Természetbölcsélet, Metafizika, Művészetbölcsélet, Erkölctan. Ezt a rendet fogjuk követni, s ezt foglaltuk össze a következő táblázatban:

### A Filozófia (Bölcsélet) felosztása

I. LOGIKA	{	1. <i>Merő alaki</i> <i>Logika:</i>	A gondolkodás szabályai	
		2. <i>Tartalmi</i> <i>Logika:</i>	A gondolkodás anyaga	
II. SZEMLÉLETI BÖLCSELET (spekulatív filozófia)	{	3. <i>A Matematika</i> <i>Bölcsélet:</i>	A Mennyiség	} <i>Kozmológia</i>
		4. <i>Természet- bölcselet</i>	{ Az anyagi Világ Az Ember .....	} <i>Pszichológia</i>
		5. <i>Metafizika</i>	{ Az Igazság .....	} <i>Kritika</i>
			{ A lét általában .....	} <i>Ontológia</i>
			{ Az önmagától való Lét .....	} <i>Theodicea</i>
III. GYAKORLATI BÖLCSELET	{	6. <i>Művészet- bölcselet:</i>	Az „Alkotni”	
		7. <i>Erkölcstan:</i>	A „Cselekedni”	

A filozófia felosztása szemléleti és gyakorlati filozófiára, nem a különböző bölcséleti tudományok sajátos megjelölésével van kapcsolatban, hanem azzal a *céllal*, amelyhez rendelve vannak. Ha a keresett cél kizárólag az *ismerés*, *szemléleti bölcsletről* van szó. Ha a keresett cél az ember java, a *gyakorlati filozófiával* van dolgunk.

A bölcséleti tudományok *sajátos megjelölésének* a szempontjából az Etika, amely az ember erkölcsi erényeit tárgyalja, és amelynek tárgya az emberi „*cselekvés*”, és a Művészetfilozófia, amely az ember gyakorlati értelmi erényeit tárgyalja, s amelynek tárgya az emberi „*alkotás*”, az emberrel foglalkozó tudományok a részei, amelyek maguk a Természetfilozófiához tartoznak (résztvéve mind a Metafizikában). Ebből a szempontból *sajátosan különböző* filozófiai tudományokként csak a következőket fogadhatjuk el: Logika, Metafizika, Természetfilozófia – és a Matematikai filozófia, legalábbis ha a filozófiának ezt a részét nem számítjuk a Metafizikához vagy a Természetfilozófiához.



165,- Ft